

କୃଷ୍ଣ ଚରଣ

ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀ

କୃଷ୍ଣ ଚରିତ୍ର

ବର୍ଦ୍ଧି ମନ୍ତ୍ର ବଞ୍ଚୋପାଧ୍ୟାୟ
ଦ୍ଵିତୀୟ ଭାଗ

ଅନୁବାଦକ:-
ଶ୍ରୀ ଗୋଲ୍ଲେକ ପ୍ରସାଦ ରାୟ

ପ୍ରକାଶକ—
ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀ
ଭୁବନେଶ୍ୱର—୧

ମୂଲ୍ୟ—ତିନିଟଙ୍କା

ନିବେଦନ

ବନ୍ଦେମାତରଂର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଉଲ୍ଲିକ୍ ବକ୍ତିମତକୁ କିଏ ନ ଜାଣେ ? ଯେଉଁ ବନ୍ଦେମାତରଂ ଧ୍ବନିରେ ଭାରତର ଗଗନ ପବନ ପ୍ରକମ୍ପିତ ହୋଇଥିଲା, ଏବଂ ଯାହା ସେ ସମୟର ଇଂରେଜ କର୍ତ୍ତା-ଗଣଙ୍କ ପ୍ରାଣରେ ହୃଦ୍‌କମ୍ପ ଏବଂ ଦେଶବାସୀଙ୍କ ପ୍ରାଣରେ ଦେଶମାତୃକାର ପବନ ଯଜ୍ଞଭୂମିରେ ଆହୁତ ଦେବା ପାଇଁ ପ୍ରେରଣା ଜନ୍ମାଇଥିଲା, ସେହି ଗୀତିର କବି ଆମ ସମସ୍ତଙ୍କର ନମସ୍ୟ ଓ ପୂଜ୍ୟ ।

ବକ୍ତିମତକୁ କୃଷ୍ଣଚରଣ ବିରୂର ଯୋଗ୍ୟ । କୃଷ୍ଣକୁ ସେ ଯେପରି ଟିକନିଶି କରି ଆଲୋଚନା କରି ସମାଲୋଚକର ଅପବାଦକୁ ନିର୍ମଳ କରିଛନ୍ତି, ତାହା ପାଠକଲେ ହିନ୍ଦୁଜାତିର ମନରେ ସ୍ବତଃ ଗର୍ବ ଆସିବାର କଥା ।

ଏହି ପୁସ୍ତକ ପାଠ କରି ନାଙ୍କର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ, ବିରୂର ଶକ୍ତି, ସରଳତା ଆଉ ହିନ୍ଦୁଶାସ୍ତ୍ରର ମହତ୍ତ୍ବ ପାଠକମାନେ ଉପଲବ୍ଧ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସମାଲୋଚନାର ପୂର୍ଣ୍ଣ ମୂଲ୍ୟାଙ୍କନକୁ ବୁଝି ପାରିବେ ।

ବକ୍ତିମତକୁ ଏହି ପୁସ୍ତକ ଅନୁବାଦ କରିବାରେ ମୁଁ ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧ ହୋଇଥିଲି ଏହି କେତୋଟି କାରଣରୁ ।

ଏହି ପୁସ୍ତକ ପ୍ରକାଶନରେ ଯାହାକିଛି ସୁଟି, ତାହା ମୋର, ଗ୍ରନ୍ଥକର୍ତ୍ତାଙ୍କର ନୁହେଁ ।

ଶ୍ରୀଗୋଲ୍ଲେକ ପ୍ରସାଦ ରାୟ ।

ସୂଚୀ

ଚତୁର୍ଥାଂଶ

ପ୍ରଥମ ପରିଚ୍ଛେଦ । ଦ୍ରୋପଦୀ ସ୍ଵୟମ୍ବର	୧
ଦ୍ଵିତୀୟ ପରିଚ୍ଛେଦ । କୃଷ୍ଣ-ସୁଧର୍ଷିନ-ସବାଦ	୭
ତୃତୀୟ ପରିଚ୍ଛେଦ । ସୁଭଦ୍ରା ହରଣ	୧୪
ଚତୁର୍ଥ ପରିଚ୍ଛେଦ । ଶାଣ୍ଡବ ଦାହ	୩୧
ପଞ୍ଚମ ପରିଚ୍ଛେଦ । କୃଷ୍ଣଙ୍କ ମାନବିକତା	୩୯
ଷଷ୍ଠ ପରିଚ୍ଛେଦ । ଜରାସନ୍ଧ ବଧର ପରାମର୍ଶ	୪୫
ସପ୍ତମ ପରିଚ୍ଛେଦ । କୃଷ୍ଣଜରାସନ୍ଧ-ସଂବାଦ	୫୯
ଅଷ୍ଟମ ପରିଚ୍ଛେଦ । ଭୀମ ଜରାସନ୍ଧଙ୍କ ଯୁଦ୍ଧ	୭୨
ନବମ ପରିଚ୍ଛେଦ । ଅର୍ଦ୍ଧାଭିହରଣ	୭୯
ଦଶମ ପରିଚ୍ଛେଦ । ଶିଶୁପାଳ ବଧ	୯୧
ଏକାଦଶପରିଚ୍ଛେଦ । ପାଣ୍ଡବ ବନବାସ	୧୦୧

ପଞ୍ଚମାଂଶ

ପ୍ରଥମ ପରିଚ୍ଛେଦ । ମହାଭାରତ ଯୁଦ୍ଧର ସେନୋଦ୍ଦେଶୀଗ	୧୦୫
ଦ୍ଵିତୀୟ ପରିଚ୍ଛେଦ । ସଞ୍ଜୟ ଯାନ	୧୧୫
ତୃତୀୟ ପରିଚ୍ଛେଦ । ଯାନ ସନ୍ଧ୍ୟା	୧୨୫
ଚତୁର୍ଥ ପରିଚ୍ଛେଦ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ହସ୍ତି ନାୟାସାର ପ୍ରସ୍ତାବ	୧୨୯
ପଞ୍ଚମ ପରିଚ୍ଛେଦ । ଯାସା	୧୩୪
ଷଷ୍ଠ ପରିଚ୍ଛେଦ । ହସ୍ତି ନାରେ ପ୍ରଥମ ଦିବସ	୧୩୮
ସପ୍ତମପରିଚ୍ଛେଦ । ହସ୍ତି ନାରେ ଦ୍ଵିତୀୟ ଦିବସ	୧୪୭

ଅଷ୍ଟମପରିଚ୍ଛେଦ । କୃଷ୍ଣ କର୍ଣ୍ଣ ସଂବାଦ	୧୫୫
ନବମ ପରିଚ୍ଛେଦ । ଉପସଂହାର	୧୫୯

ଷଷ୍ଠାଶ୍ର

କୁରୁକ୍ଷେତ୍ର

ପ୍ରଥମ ପରିଚ୍ଛେଦ । ଶ୍ଵେତ ଦୁଇ	୧୬୨
ଦ୍ଵିତୀୟ ପରିଚ୍ଛେଦ । ଜୟଦ୍ରଥ ବଧ	୧୬୮
ତୃତୀୟ ପରିଚ୍ଛେଦ । ଦ୍ଵିତୀୟପୁରର କବି	୧୭୫
ଚତୁର୍ଥ ପରିଚ୍ଛେଦ । ଘଟୋତ୍କଚ ବଧ	୧୮୧
ପଞ୍ଚମ ପରିଚ୍ଛେଦ । ଦ୍ରୋଣ ବଧ	୧୮୭
ଷଷ୍ଠ ପରିଚ୍ଛେଦ । କୃଷ୍ଣକର୍ଣ୍ଣ ଧର୍ମତତ୍ତ୍ଵ	୨୦୭
ସପ୍ତମ ପରିଚ୍ଛେଦ । କର୍ଣ୍ଣ ବଧ	୨୨୯
ଅଷ୍ଟମ ପରିଚ୍ଛେଦ । ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ବଧ	୨୩୪
ନବମ ପରିଚ୍ଛେଦ । ଦୁଇ ଶେଷ	୨୪୭
ଦଶମ ପରିଚ୍ଛେଦ । ବିଧି ସଂସ୍ଥାପନ	୨୫୦
ଏକାଦଶପରିଚ୍ଛେଦ । କାମ ଗୀତା	୨୫୪
ଦ୍ଵାଦଶ ପରିଚ୍ଛେଦ । କୃଷ୍ଣ ପ୍ରସାଦ	୨୫୯

ସପ୍ତମାଶ୍ର

ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ

ପ୍ରଥମ ପରିଚ୍ଛେଦ । ଯଦୁବଂଶ ଧ୍ଵଂସ	୨୬୪
ଦ୍ଵିତୀୟ ପରିଚ୍ଛେଦ । ଉପସଂହାର	୨୭୨

କୃଷ୍ଣ-ଚରିତ୍ର

ଚତୁର୍ଥ ଖଣ୍ଡ

ପ୍ରଥମ ପରିଚ୍ଛେଦ

ଦ୍ରୌପଦୀ ସ୍ୱୟମ୍ବର

ମହାଭାରତରେ କୃଷ୍ଣବିଷୟ ଯାହା ଅଛି, ତାହାର କେଉଁ ଅଂଶ ମୌଳିକ ଏବଂ ବିଶ୍ୱାସ ଯୋଗ୍ୟ, ତାହାର ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ ନିମିତ୍ତ ପ୍ରଥମ ଖଣ୍ଡରେ ଯେଉଁ ସବୁ ନିୟମ ଫସ୍ତାପନ କରିଅଛି, ବର୍ତ୍ତମାନ ତାହା ସ୍ମରଣ କରିବାକୁ ପାଠକପାଠିକା ମାନଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କରୁଅଛି ।

ମହାଭାରତରେ ପ୍ରଥମେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଦ୍ରୌପଦୀସ୍ୱୟମ୍ବରରେ ଦେଖିବାକୁ ପାଉଁ । ମୋର ବିବେଚନାରେ ଏହି ଅଂଶର ମୌଳିକତାରେ ସନ୍ଦିଗ୍ଧାନ ହେବାର କାରଣ ନାହିଁ । ଲସେନ୍ ସାମ୍ବେବ, ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କୁ ପ୍ରାଞ୍ଜଳର ପଞ୍ଚ ଜାତିର ଏକକରଣସ୍ୱରୂପ ପ୍ରାଞ୍ଜଳୀ ବୋଲି, ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କ ମାନବତ୍ୱ ଉଡ଼ାଇ ଦେଇଛନ୍ତି, ଏହା ପୂର୍ବେ କହିଅଛି । ମୁଁ ମଧ୍ୟ ବିଶ୍ୱାସ କରେନାହିଁ ଯେ, ଯଜ୍ଞର ଅଗ୍ନିରୁ ଦ୍ରୁପଦ, କନ୍ୟା ପାଇଥିଲେ, ଅଥବା ସେହି କନ୍ୟାର ପାଞ୍ଚୋଟି ସ୍ତ୍ରୀ ଥିଲେ । ତେବେ ଦ୍ରୁପଦଙ୍କ ଔରସ କନ୍ୟା ଥିବା ଅସମ୍ଭବ ନୁହେଁ, ଏବଂ ତାହାର ସ୍ୱୟମ୍ବର ବିବାହ ହୋଇଥିଲା, ଏବଂ ସେହି ସ୍ୱୟମ୍ବରରେ ଅର୍ଜୁନ ଲକ୍ଷ୍ୟଭେଦ କରିଥିଲେ, ଏହା ଅବିଶ୍ୱାସ କରିବାର କାରଣ ନାହିଁ । ତାର ପରେ, ତାଙ୍କର ପାଞ୍ଚସ୍ତ୍ରୀ ହୋଇଥିଲେ,

କି ଏକସାମୀ ହୋଇଥିଲା, ସେ ବସପୁର ମୀନାଂସାରେ ଆମର କୌଣସି ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ । *

କୃଷ୍ଣଙ୍କ ମହାଭାରତରେ ପ୍ରଥମେ ଦ୍ରୌପଦୀସ୍ୱୟମ୍ବରରେ ଦେଖି ସେଠାରେ ତାଙ୍କର ଦେବତା କିନ୍ତୁମାତ୍ର ସୂଚକ ହୋଇନାହିଁ । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କ୍ଷତ୍ରିୟମାନଙ୍କପରି ସେ ଓ ଅନ୍ୟ ଯାତବମାନେ ନିମନ୍ତ୍ରିତ ହୋଇ ପାଞ୍ଚାଳକୁ ଆସିଥିଲେ । ତେବେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କ୍ଷତ୍ରିୟମାନେ ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କ ଆଜ୍ଞାରେ ଲକ୍ଷ୍ମଣଦେବର ପ୍ରୟାସ କରିଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ଯାତବମାନେ କେହି ସେ ଚେଷ୍ଟା କରିନାହାନ୍ତି ।

ପାଣ୍ଡବମାନେ ଏହି ସଭାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ନିମନ୍ତ୍ରିତ ହୋଇ ନୁହେଁ । ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ସୋମାନଙ୍କ ପ୍ରାଣନାଶ କରିବାର ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ । ସେମାନେ ଆତ୍ମରକ୍ଷାଥେଁ ଛଦ୍ମ-ବେଶରେ ବନରେ ଭ୍ରମଣ କରୁଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଦ୍ରୌପଦୀ-ସ୍ୱୟମ୍ବରର କଥା ଶୁଣି ଛଦ୍ମବେଶରେ ଏଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ।

ଏହି ସମ୍ବେଦିତ ବ୍ରାହ୍ମଣ-କ୍ଷତ୍ରିୟ-ମଣ୍ଡଳ ମଧ୍ୟରେ କେବଳ

* ପୂର୍ବେ କହିଅଛି ଯେ, ମହାଭାରତର ପଦ୍ୟସଂଗ୍ରହାଧ୍ୟାୟରେ କଥିତଅଛି ଯେ, ଅନୁଷ୍ଠମଣିକାଧ୍ୟାୟରେ ବ୍ୟାସଦେବ ୧୫୦ ଶ୍ଳୋକରେ ମହାଭାରତର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ବିବରଣୀ ରଚିତ କରିଛନ୍ତି । ସେହି ଅନୁଷ୍ଠମଣିକାର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ବିବରଣୀରେ ଦ୍ରୌପଦୀସ୍ୱୟମ୍ବରର କଥା ଅଛି, କିନ୍ତୁ ପଞ୍ଚପାଣ୍ଡବଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଯେ ତାଙ୍କ ବିବାହ ହୋଇଥିଲା, ଏପରି କଥା ନାହିଁ । ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ ତାଙ୍କୁ ଲଭ କରିଥିଲେ, ଏହି କଥା ଅଛି ।

“ସମବାୟେ ତତୋ ରାଜାଂ କନ୍ୟାଂ ଭର୍ତ୍ତୃସ୍ୱୟମ୍ବରମ୍
ପ୍ରାପ୍ତବାନର୍ଜୁନଃ କୃଷ୍ଣାଂ କୃତ୍ୱା କର୍ମ ସୁଦୁଷ୍ଟରମ୍”

କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଛଦ୍ମବେଶସ୍ବକ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କୁ ଚିହ୍ନିଥିଲେ । ଏହା ଯେ ସେ ଦେଖାଗଲି ପ୍ରଭାବରେ ଜାଣିପାରିଥିଲେ, ଏଗେଇଙ୍ଗିର ଆଦୌ ନାହିଁ । ମନୁଷ୍ୟବୁଦ୍ଧିରେହିଁ ସେ ତାହା ବୁଝିପାରିଥିଲେ, ତାହାଙ୍କ ଉକ୍ତିରୁହିଁ ଏହା ପ୍ରକାଶ, ସେ ବଳଦେବଙ୍କୁ ନବୁଝନ୍ତି, “ମହାଶୟ ! ଯେ ଏହି ବିସ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ଶରାସନ ଆକର୍ଷଣ କରୁଛନ୍ତି, ସେ ଅର୍ଜୁନ, ଏଥିରେ କୌଣସି ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଆଉ ଯେ ବାନ୍ତବଳରେ ବୃଷ ଉତ୍ପାଟନ ପୂର୍ବକ ନିର୍ଭୟରେ ରାଜମଣ୍ଡଳରେ ପ୍ରବିଷ୍ଟ ହେଉଛନ୍ତି ଏହାଙ୍କ ନାମ ବୃକୋଦର” ଇତ୍ୟାଦି । ଏହାପରେ ସାକ୍ଷାତ୍ ହେଲେ ଯେତେବେଳେ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ତାଙ୍କୁ ପଚାରିଥିଲେ, “ତୁମେ କିପରି ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ଚିହ୍ନିଲି ?” ତହିଁରେ ସେ ଉତ୍ତର କରିଥିଲେ, “ଭୟାନ୍ତରୀଣ ବଢ଼ି କଣ ଲୁଚିରହେ ?” ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କୁ ସେହି ଛଦ୍ମବେଶରେ ଚିହ୍ନିବା କଣ ଅତି କଠିନ; ଅନ୍ୟ ଲୋକ ଯେ ଚିହ୍ନି ପାରି ନାହାନ୍ତି, ତାହା ବିସ୍ମୟକର ନୁହେଁ; କୃଷ୍ଣ ଯେ ଚିହ୍ନି ପାରିଥିଲେ—ସ୍ବାଭାବିକ ମନୁଷ୍ୟବୁଦ୍ଧିରେହିଁ ଚିହ୍ନିଥିଲେ—ଏଥିରୁ କେବଳ ଏହାହିଁ ବୁଝାଯାଏ ଯେ, ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ମନୁଷ୍ୟ ଅନେକା ସେ ଶାସ୍ତ୍ରବୁଦ୍ଧି ଥିଲେ । ମହାଶୟରତନାର ଏ କଥାଟାକୁ କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ପରିହାର କରି କହିନାହାନ୍ତି; କିନ୍ତୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟରେ ସର୍ବସ୍ବ ଦେଖିଥାଉଁ ଯେ, ସେ ମନୁଷ୍ୟବୁଦ୍ଧିରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରନ୍ତି ସତ୍ୟ, କିନ୍ତୁ ସେ ସର୍ବାପେକ୍ଷା ଶାସ୍ତ୍ରବୁଦ୍ଧି ମନୁଷ୍ୟ । ଏହି ବୁଦ୍ଧିରେ କୌଣସିଠାରେ ବ୍ୟତିକ୍ରମ ଦେଖା ଯାଏ ନାହିଁ । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବୃତ୍ତିପରି ସେ ବୁଦ୍ଧିରେ ମଧ୍ୟ ଆଦର୍ଶ ମନୁଷ୍ୟ ।

ଅନନ୍ତର ଅର୍ଜୁନ ଲାଗି ବିଚ୍ଛିନ୍ନ, ସମାଗତ ରାଜାମାନଙ୍କ ସହିତ ତାଙ୍କର ବଡ଼ ବିବାଦ ଲାଗିଲା; ଅର୍ଜୁନ ଭିଷ୍ମଙ୍କ ବ୍ରାହ୍ମଣ ବେଶ୍ୟାଶ୍ରମ । ଜଣେ ଭିଷ୍ମଙ୍କ ବ୍ରାହ୍ମଣ ବଡ଼ ବଡ଼ ରାଜାମାନଙ୍କ

ମୁଖର ଗ୍ରାସ ଛଡ଼ାଇ ନେଇ ଯିବ, ଏହା ସେମାନଙ୍କର ସତ୍ୟ ହେଲା ନାହିଁ । ସେମାନେ ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ଉପରେ ଆକ୍ରମଣ କଲେ । ଯେଉଁ ଯୁଦ୍ଧ ହୋଇଥିଲା, ସେଥିରେ ଅର୍ଜୁନ ହିଁ ଜୟୀ ହୋଇଥିଲେ । ଏହି ବିବାଦ କୃଷ୍ଣଙ୍କ କଥାରେ ନିବାରଣ ହୋଇଥିଲା । ମହା-
ଭାରତରେ ଏତିକି କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରଥମ କାର୍ଯ୍ୟ । ସେ କିପ୍ରକାରେ ବିବାଦ ମେଣ୍ଟାଇଥିଲେ, ସେହି କଥାଟା ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ଆମର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । ବିବାଦ ମେଣ୍ଟାଇବାର ଅନେକ ଉପାୟ ଥିଲା । ସେ ନିଜେ ବିଧିବଦ୍ଧ ବାରପୁରୁଷ, ଏବଂ ବଳଦେବ, ସାତ୍ୟକି ପ୍ରଭୃତି ଅଦି ଶାସ୍ତ୍ର ବରମାନେ ତାଙ୍କର ସହାୟକ ଥିଲେ । ଅର୍ଜୁନ ତାଙ୍କ ଆତ୍ମୀୟ—
ମିତ୍ରୃଷ୍ଟପାଙ୍କ ପୁତ୍ର । ସେ ଯାଦବମାନଙ୍କୁ ନେଇ ସମରକ୍ଷେତ୍ରରେ ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟ ପାଇଁ ଆସିଥିଲେ, ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ବିବାଦ ମେଣ୍ଟି ଯାଇ ପାରିଥାନ୍ତା । ଭୀମ ତାହାହିଁ କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ କୃଷ୍ଣ ଆଦର୍ଶ ଧାର୍ମିକ, ଯାହା ବିନାୟୁଦ୍ଧରେ ସମ୍ପର୍କ ହୋଇ ପାରେ, ସେଥି ପାଇଁ ସେ କେବେହେଁ ଯୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୋଇ ନାହାନ୍ତି । ମହାଭାରତର କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ଏପରି କିଛି ନାହିଁ ଯେ, କୃଷ୍ଣ ଧର୍ମାର୍ଥ ଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟ କାରଣରେ ଯୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ଆତ୍ମରକ୍ଷାର୍ଥ ଓ ପରର ରକ୍ଷାର୍ଥ ଯୁଦ୍ଧ ଧର୍ମ, ଆତ୍ମରକ୍ଷାର୍ଥ ଓ ପରର ରକ୍ଷାର୍ଥ ଯୁଦ୍ଧ ନ କରିବା ପରମ ଅଧର୍ମ । ଆମେ ବଙ୍ଗାଳୀ ଜାତି, ଆଜିକାଲି ସାବିତ୍ରୀ ବର୍ଷସେହି ଅଧର୍ମର ଫଳ ଭୋଗ କରୁଅଛୁ । କୃଷ୍ଣ କଦାପି ଅନ୍ୟ କାରଣରେ ଯୁଦ୍ଧ କରି ନାହାନ୍ତି । ପୁଣି ଧର୍ମର ସ୍ଥାପନନିମିତ୍ତ ତାଙ୍କର ଯୁଦ୍ଧରେ ଆପତ୍ତି ନଥିଲା । ଯେଉଁ-
ଠାରେ ଯୁଦ୍ଧ ଭିନ୍ନ ଧର୍ମର ଉଲ୍ଲଙ୍ଘନ ନାହିଁ, ସେଠାରେ ଯୁଦ୍ଧ ନ କରିବା ଅଧର୍ମ । କେବଳ କାଶୀରାମଦାସ ବା କଥକଠାକୁର (ପୁରାଣ ପଣ୍ଡା) ମାନଙ୍କ କଥିତ ମହାଭାରତରେ ଯାହାଙ୍କର ଅଧିକାର, ତାଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ସବୁ ଯୁଦ୍ଧର ମୂଳ; କିନ୍ତୁ ମୂଳ

ମହାଶ୍ୱରତକୁ ବୁଦ୍ଧିପୂର୍ବକ ପଡ଼ିଲେ ଏଥର ବିଶ୍ୱାସରହେ ନାହିଁ । ସେତେବେଳେ ବୁଝାଯାଏ ଯେ, ଧର୍ମାର୍ଥ ଭଲ କୃଷ୍ଣ କେବେହେଁ କାହାକୁ ଯୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରବୃତ୍ତି ଦେଇ ନାହାନ୍ତି । ନିଜେ ମଧ୍ୟ ଧର୍ମାର୍ଥ ଛାଡ଼ି ଯୁଦ୍ଧ କରି ନାହାନ୍ତି ।

ଏଠାରେ ମଧ୍ୟ କୃଷ୍ଣ ଯୁଦ୍ଧ କଥା ମନରେ ଫୁଟା ଆଣିଲେ ନାହିଁ । ସେ ବିବଦମାନ ଭୂପାଳ ମାନଙ୍କୁ କହିଲେ, “ହେ ଭୂପାଳ-ବୃନ୍ଦ ! ଏହି ମାନେହିଁ ରାଜକୁମାରୀଙ୍କୁ ଧର୍ମର ଲାଭ କରି ଅଛନ୍ତି । ତୁମ୍ଭେମାନେ ଶତ ଚୁଅ, ଆଉ ଯୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ । ” “ଧର୍ମର” ! ଧର୍ମର କଥାଟା ତ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କାହାର ମନରେ ପଡ଼ି ନାହିଁ । ସେ କାଳର ଅନେକ ଶତ୍ରୁ ରାଜା ଧର୍ମରୁ ଥିଲେ, ରୁଚିପୂର୍ବକ କଥାଟି ଅଧର୍ମରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଉ ନ ଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଏହି ସମୟରେ ରାଗର ହୋଇ ଧର୍ମର କଥାଟା ଭୁଲି ଯାଇ ଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଯେ ପ୍ରକୃତ ଧର୍ମୀ, ଧର୍ମବୁଦ୍ଧି ଯାହାଙ୍କର ଜୀବନର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ, ସେ ଏ ବିଷୟରେ ଧର୍ମ କେଉଁ ପକ୍ଷରେ, ତାହା ଭୁଲି ନାହାନ୍ତି । ଧର୍ମବିଷୟ ମାନଙ୍କୁ ଧର୍ମପୁରଣ କରାଇ ଦେବା, ଧର୍ମାନୁଷ୍ଠାନଙ୍କୁ ଧର୍ମ ବୁଝାଇ ଦେବା ତାଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟ ।

ଭୂପାଳବୃନ୍ଦଙ୍କୁ କୃଷ୍ଣ କହିଲେ, “ଏଇ ମାନେହିଁ ରାଜକୁମାରୀଙ୍କୁ ଧର୍ମର ଲାଭ କରି ଅଛନ୍ତି, ଅତଏବ ଆଉ ଯୁଦ୍ଧର ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ” । ଏହା ଶୁଣି ରାଜାମାନେ ନିରସ୍ତ ହେଲେ । ଯୁଦ୍ଧ ଶେଷ ହେଲା । ପାଣ୍ଡବମାନେ ଆଶ୍ରମକୁ ଗଲେ ।

ଏଠାରେ ଏହା ବୁଝା ଯାଏ ଯେ, ଯଦି ଜଣେ ବାଜେ ଲୋକ ଦୃଢ଼ ରାଜଗଣଙ୍କୁ ଧର୍ମର କଥାଟା ସ୍ମରଣ କରାଇ ଦେଇ ଥାନ୍ତା, ତେବେ ସେମାନେ କେବେହେଁ ଯୁଦ୍ଧରୁ ବିରତ ହୋଇ ନ ଥାନ୍ତେ । ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ଧର୍ମର କଥାଟା ସ୍ମରଣ କରାଇ ଦେଲେ, ସେ ମହା-

ବଳଶାଳୀ ଏବଂ ଗୌରବାନ୍ବିତ । ସେ ଜ୍ଞାନ, ଧର୍ମ ଓ ବାହ୍ୟ ବଳରେ ସମସ୍ତଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ହୋଇଥିଲେ, ସମସ୍ତ ବୃତ୍ତି ଗୁଡ଼ିକ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ଅନୁଶୀଳନ କରିଥିଲେ, ତାହାର ଫଳରେ ଏହି ପ୍ରାଧାନ୍ୟ । ସମସ୍ତ ବୃତ୍ତିଗୁଡ଼ିକ ଅନୁଶୀଳନ ନ ହେଲେ, କେହି ତାହା ଫଳଦାୟିନୀ ହୁଏ ନାହିଁ । ଏହିରୂପେ କୃଷ୍ଣଚରିତ ଦ୍ଵାବଧାନର ପରିଚ୍ଛନ୍ନ ହେଉଅଛି ।

ଦ୍ଵିତୀୟ ପରିଚ୍ଛେଦ

କୃଷ୍ଣ - ଯୁଧିଷ୍ଠିର - ସଂବାଦ

ଅର୍ଜୁନ ଲାଖ ବନ୍ଧୁ, ରାଜାମାନଙ୍କ ସହିତ ଯୁଦ୍ଧ ସମାପନ କରି ଭ୍ରାତୃଗଣ ସମଭବ୍ୟାହାରରେ ଆଶ୍ରମକୁ ଗମନ କଲେ । ରାଜାମାନେ ମଧ୍ୟ ସ୍ଵ ସ୍ଵ ସ୍ଥାନକୁ ଗମନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ କୃଷ୍ଣଙ୍କର କଣ କରିବା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଥିଲା ? ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କ ସ୍ଵୟମ୍ବର ଶେଷ ହେଲା, ଉତ୍ସବ ଯାହା ଥିଲା, ତାହା ଶେଷ ହେଲା, କୃଷ୍ଣଙ୍କର ପାଞ୍ଚାଳରେ ରହିବାର ଆଉ କୌଣସି ପ୍ରୟୋଜନ ନଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ସ୍ଵସ୍ଥାନକୁ ଫେରି ଗଲେ ହୁଅନ୍ତା । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ରାଜାମାନେ ତାହାହିଁ କଲେ, କିନ୍ତୁ କୃଷ୍ଣ ତାହା ନକରି ବଳଦେବଙ୍କୁ ସଙ୍ଗରେ ନେଇ, ଯେଉଁ ଭାର୍ଗବକର୍ମଶାଳାରେ ଭିଷ୍ମଙ୍କ ବେଶଧାରୀ ପାଣ୍ଡବମାନେ ବାସ କରୁଥିଲେ, ସେଠାରେ ଯାଇ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ସହିତ ସାକ୍ଷାତ୍ କଲେ ।

ସେଠାରେ ତାଙ୍କର କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ ନଥିଲା—ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ସହିତ ତାଙ୍କର ପୂର୍ବେ ଆଦୌ ସାକ୍ଷାତ୍ ବା ଆଳାପ ନଥିଲା, କାରଣ, ମହାଭାରତକାଳ ଚଳିଥିଲା ଯେ, “ବାସୁଦେବ ଯୁଧି-

ସ୍ଵିରଜ ନିକଟ ଅଭିରମନ ଓ ଚରଣ ବନ୍ଦନ ପୂର୍ବକ ନିଜର ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କଲେ ।” ବଳଦେବ ମଧ୍ୟ ସେହିରୂପ କଲେ । ଯେତେବେଳେ ନିଜର ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରିବାକୁ ହେଲା, ସେତେବେଳେ ଅବଶ୍ୟ ଏହା ବୁଝିବାକୁ ହେବ ଯେ ପୂର୍ବେ ପର-ସ୍ପରଙ୍କ ସହିତ ସେମାନଙ୍କର ସାକ୍ଷାତ ବା ଆଳାପ ନଥିଲା । କୃଷ୍ଣ-ପାଣ୍ଡବଙ୍କର ଏହି ପ୍ରଥମ ସାକ୍ଷାତ । କେବଳ ପିତୃଷ୍ଟପାଙ୍କ ପୁତ୍ର ବୋଲି କୃଷ୍ଣ ସେମାନଙ୍କୁ ଖୋଜି ନେଇ ସେମାନଙ୍କ ସହିତ ଆଳାପ କରିଥିଲେ । କାମଟା ସାଧାରଣ-ଲୌକିକ-ବ୍ୟବହାର-ଅନୁମୋଦିତ ହୋଇ ନାହିଁ । ଲୋକ-ପ୍ରଥା-ମଧ୍ୟ ଅଛି ଯେ, ପିତୃର୍ଷା ବା ମାତୃର୍ଷାପୁତ୍ର ଭାଇ ଯଦି ଗୋଟାଏ ରଜା ବା ବଡ଼ଲୋକ ହୋଇଥାଏ, ତେବେ ଉପଯାତକ ହୋଇ ସେମାନଙ୍କ ସହିତ ଆଳାପ କରି ଆସନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ପାଣ୍ଡବମାନେ ସେତେବେଳେ ସାମାନ୍ୟ ଶିକ୍ଷକ ମାତ୍ର ; ସେମାନଙ୍କ ସହିତ ସାକ୍ଷାତ କରି କୃଷ୍ଣଙ୍କର କୌଣସି ଅଭିଷ୍ଟୁତି ପିଛ ହେବାର ସମ୍ଭାବନା ନଥିଲା । ଆଳାପ କରି ମଧ୍ୟ କୃଷ୍ଣ ଯେ କୌଣସି ଲୌକିକ ଅଭିଷ୍ଟୁ ପିଛ କରିଥିଲେ, ଏହା ଦେଖା ଯାଏ ନାହିଁ । ସେ କେବଳ ବିନୟପୂର୍ବକ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ସହିତ ସଂଲାପ କରି ତାଙ୍କର ମଙ୍ଗଳ କାମନା କରି ଫେରି ଆସିଥିଲେ । ଏବଂ ତା ପରେ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କ ବିବାହ ସମାପ୍ତି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପାଞ୍ଚାଳରେ ନିଜ ଶିବିରରେ ଅବସ୍ଥାନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ବିବାହ ସମାପ୍ତ ହେବା ପରେ, ସେ “କୃତଦାର ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କର ଯୌତୁକ ସ୍ଵରୂପ ବିବିଧ ବୈଦୁର୍ଯ୍ୟ ମଣି, ଧୂବଞ୍ଚର ଆଭରଣ, ନାନା ଦେଶୀୟ ମହାର୍ଘ ବସନ, ରମଣୀୟ ଶଯ୍ୟା, ବିବିଧ ଗୁଡ଼-ସାମଗ୍ରୀ, ବହୁଫଣ୍ୟକ ଦାସଦାସୀ, ସୁଶିକ୍ଷିତ ଗଜବୃନ୍ଦ, ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ଦୋଷ୍ଟକାବଳୀ, ଅସଂଖ୍ୟ ରଥ ଏବଂ କୋଟି କୋଟି ରଜତ କାଞ୍ଚନ

ଶ୍ରେଣୀବଦ୍ଧ କରି ପ୍ରେରଣ କଲେ । ” ଏହା ସବୁ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କର ସେତେବେଳେ ନଥିଲା, କାରଣ ସେତେବେଳେ ସେମାନେ ଭୀଷ୍ମଙ୍କ ଏବଂ ଦୁରବସ୍ଥାପନ । ଅଥଚ ଏ ମବୁ ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କର ବିଶେଷ ପ୍ରୟୋଜନ; କାରଣ ସେମାନେ ରାଜକନ୍ୟାଙ୍କ ପାଣିଗ୍ରହଣ କରି ଗୃହ୍ୟ ହୋଇ ଅଛନ୍ତି । ସୁତରାଂ ଯୁଧିଷ୍ଠିର “କୃଷ୍ଣପ୍ରେରତ ଦ୍ରବ୍ୟ-ସାମଗ୍ରୀ ସବୁ ଆହ୍ଲାତ ପୂର୍ବକ ଗ୍ରହଣ କଲେ । ” କିନ୍ତୁ କୃଷ୍ଣ ସେମାନଙ୍କ ସହିତ ଆଉ ସାକ୍ଷାତ ନ କରି ସ୍ବ ସ୍ଥାନକୁ ଗମନ କଲେ । ଏହା ପରେ ସେ ପାଣ୍ଡବ ମାନଙ୍କୁ ଆଉ ଖୋଜି ନାହାନ୍ତି । ପାଣ୍ଡବ ମାନେ ରାଜ୍ୟାର୍ଥ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ଇନ୍ଦ୍ରପ୍ରସ୍ଥରେ ନଗର ନିର୍ମାଣ ପୂର୍ବକ ବାସ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଯେଉଁ ପ୍ରକାରେ ସୁନରାଏ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କ ସହିତ ତାଙ୍କର ମିଳନ ହୋଇଥିଲା, ତାହା ପରେ କହିବ ।

ବିଷ୍ଣୁପୁର ବିଷୟ ଏହି ଯେ, ଯେ ଏ ରୂପ ନିଃସ୍ୱାର୍ଥ ଆଚରଣ କରୁଥିଲେ, ଯେ ଦୁରବସ୍ଥାଗ୍ରସ୍ତ ମାନଙ୍କରହିଁ ହିତାନୁ ସନ୍ଧାନ କରାବା ନିଜ ଜୀବନର ବ୍ରତସ୍ୱରୂପ କରିଥିଲେ, ପାଣ୍ଡାବ୍ୟ ମର୍ଗମାନେ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କ ଶିଷ୍ୟଗଣ ସେହି କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ କୃତଜ୍ଞ । ନୂରତ, ଦୁରଭିସନ୍ଧ-ସୁକ୍ର, ନିରୁ ଏବଂ ପାପାର୍ଶ୍ବ ବୋଲି ସ୍ଥିର କରିଛନ୍ତି । ଐତିହାସିକ ତତ୍ତ୍ୱ ବିଶ୍ଳେଷଣର ଶକ୍ତି ବା ତହିଁରେ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଏବଂ ଯତ୍ନ ନ ଥିଲେ ଏହିପରି ଘଟିବା ସମ୍ଭବ ।

ସୁଲକଥା, ଯେ ଆଦର୍ଶ ମନୁଷ୍ୟ, ତାଙ୍କର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସଦ୍‌ବୃତ୍ତି ପରି ପ୍ରୀତି ବୃତ୍ତିମୟ ପୂର୍ଣ୍ଣବିକଶିତ ଓ ଫୁର୍ତ୍ତିପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିବାର ସମ୍ଭବ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ, ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ପ୍ରତି ଯେଉଁ ବ୍ୟବହାର କଲେ, ତାହା ଅନେକଙ୍କର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତିତ ଧର୍ମସ୍ଥଳରେ ହେବା ସମ୍ଭବ । ଯୁଧିଷ୍ଠିର କୁଟୁମ୍ବ; ଯଦି କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ

ପୂର୍ବରୁ ତାଙ୍କର ଆଳାପ ପ୍ରଣୟ ଏବଂ ଆତ୍ମୀୟତା ଥାଆନ୍ତା, ତାହାହେଲେ ସେ ଯେଉଁ ବ୍ୟବହାର କଲେ, ତାହା କେବଳ ଭଦ୍ରଜନୋଚିତ ବୋଲି କହି ସାନ୍ତାନ୍ତିନୀ ପାରିଥାନ୍ତୁ—ବେଶୀ କହିବାର ଅଧିକାର ନଥାନ୍ତା । କିନ୍ତୁ ଯେ ଅପରିଚିତ ଏବଂ ଦରିଦ୍ର ଓ ସ୍ତ୍ରୀବାସୀପଲ୍ଲ କୁଟୁମ୍ବକୁ ଖୋଜି ତାହାର କରି, ନିଜର କାର୍ଯ୍ୟ ସିଦ୍ଧ କରି, ତାହାର ଉପକାର କରନ୍ତି, ତାଙ୍କ ପ୍ରୀତି, ଆଦର୍ଶ ପ୍ରୀତି । କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଏହି କାର୍ଯ୍ୟଟି ସ୍ଵୟଂ କାର୍ଯ୍ୟ ସତ୍ୟ, କିନ୍ତୁ ସ୍ଵୟଂ କାର୍ଯ୍ୟରୁହିଁ ମନୁଷ୍ୟର ଚରଣର ଯଥାର୍ଥ ପରିଚୟ ମିଳେ । ଗୋଟାଏ ମହତ୍ତ୍ଵ କାର୍ଯ୍ୟ ଦୁଷ୍ଟଲୋକ ମାନେ ମଧ୍ୟ ଚେଷ୍ଟା କରି କରି ପାରନ୍ତି ଏବଂ କରିଥାନ୍ତି ମଧ୍ୟ । କିନ୍ତୁ ଯାହାଙ୍କ ଶ୍ରେଷ୍ଠକାର୍ଯ୍ୟ ଗୁଡ଼ିକ ବି ଧର୍ମାନ୍ଵିତାର ପରିଚୟକ, ସେ ଯଥାର୍ଥ ଧର୍ମାତ୍ମା । ସେଥି ନିମନ୍ତେ, ଆମ୍ଭେମାନେ ମହାଭାରତର ଆଲୋଚନାରେ * କୃଷ୍ଣକୃତ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବଡ଼ ସବୁ କାର୍ଯ୍ୟର ସମାଲୋଚନାରେ ହବୁଡ଼ି ହୋଇଅଛୁ । ଆମର ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟ ଏହି ଯେ, ଆମ୍ଭେମାନେ ଏହି ପ୍ରଣାଳୀରେ କେଉଁ କୃଷ୍ଣକୁ ବୁଝିବାର ଚେଷ୍ଟା କରିନାହିଁ । ତାହା ନ କରି କୃଷ୍ଣ-ଚରଣ ମଧ୍ୟରେ କେବଳ “ଅଶ୍ଵତ୍ଥାମା ହତ ଇତି ଗଜଃ” ଏହି ବାକ୍ୟଟି ଶିଖି ରଖିଅଛୁ । ଯଥାର୍ଥ ଯାହା ସତ୍ୟ ଏବଂ ଐତିହାସିକ ତାହାର କୌଣସି ଅନୁସନ୍ଧାନ ନ କରି, ଯାହା ମିଥ୍ୟା ଏବଂ କଳ୍ପିତ ତାହାର ଉପରେ ନିର୍ଭର କରିଅଛୁ । “ଅଶ୍ଵତ୍ଥାମା ହତ ଇତି ଗଜଃ” † କଥାର ଘଟଣାଟା ଯେ ମିଥ୍ୟା, ତାହା ଦ୍ରୋଣବଧ—

* ହରିବଂଶ ଓ ପୁରାଣ ସବୁରେ ବିଶ୍ଵାସଯୋଗ୍ୟ କଥା ମିଳେ—
ନାହିଁ ବୋଲି ପୂର୍ବେ ଏହା କରିପାରି ନାହିଁ ।

† ପରେ ଦେଖିବା, “ଅଶ୍ଵତ୍ଥାମା ହତ ଇତି ଗଜଃ” ଏହି ବୋଲିଟାହିଁ ମହାଭାରତରେ ନାହିଁ, ଏହା ପୁରାଣପଣ୍ଡାଙ୍କ ସଂସ୍କୃତି ।

ପଟାଧାୟର ସମାଲୋଚନା କାଳରେ ଆନ୍ଦୋଳନେ ପ୍ରମାଣୀକୃତ କରିବୁ ।

ଏହି ବୈବାହିକ ପଦ୍ଧତିରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଗୋଟାଏ ବଡ଼ କୌତୂହଳର କଥା ବ୍ୟାପୋକ୍ତ ହୋଇ କଥିତ ହୋଇଅଛି । ତାହା ଆମର ସମାଲୋଚ୍ୟ ବିଷୟର ଅନ୍ତର୍ଗତ ନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ, ତାହାର କିଛି ଉଲ୍ଲେଖ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ । ଦ୍ରୁପଦରାଜ, କନ୍ୟାର ପଞ୍ଚସ୍ତ୍ରୀମୀ ହେବା ଶୁଣି ତହିଁରେ ଆପତ୍ତି କରୁଛନ୍ତି । ବ୍ୟାସ ତାଙ୍କ ଆପତ୍ତି ଖଣ୍ଡନ କରୁଛନ୍ତି । ଖଣ୍ଡନୋପଲକ୍ଷେ ସେ ଦ୍ରୁପଦଙ୍କୁ ଗୋଟିଏ ଉପାଖ୍ୟାନ ଶ୍ରବଣ କରାଇଲେ । ଉପାଖ୍ୟାନଟି ବଡ଼ ଅଦ୍ଭୁତ ଢଙ୍ଗର । ତାହାର ସ୍ଥୂଳ ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ଏହି ଯେ, ଇନ୍ଦ୍ର ଏକଦା ଗଙ୍ଗାଜଳରେ ଗୋଟିଏ ଶ୍ରେଷ୍ଠତ୍ୟମାନା ସୁନ୍ଦରୀ ଦର୍ଶନ କଲେ । ତାଙ୍କୁ ପଚାରିଲେ “ତୁମେ କାହାକୁ କାହିଁକି ?” ସୁନ୍ଦରୀ ଉତ୍ତର କଲେ ଯେ, “ଆସ ଦେଖାଉ ଅଛି ।” ଏହା କହି ସେ ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ସଙ୍ଗରେ ନେଇ ଦେଖାଇଲେ ଯେ, ଜଣେ ଯୁବା ଜଣେ ଯୁବତୀ ସହିତ ପାଶନ୍ଦୀତା କରୁଅଛନ୍ତି । ସେମାନେ ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଯଥୋଚିତ ସମ୍ମାନ ନ କରିବାରୁ ଇନ୍ଦ୍ର ହୁତ୍ତ ହେଲେ । କିନ୍ତୁ ଯେଉଁ ଯୁବା ପାଶନ୍ଦୀତା କରୁଥିଲେ ସେ ସ୍ୱୟଂ ମହାଦେବ । ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ହୁତ୍ତ ଦେଖି ସେ ମଧ୍ୟ ହୁତ୍ତ ହେଲେ ଏବଂ ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ଗୋଟାଏ ଗର୍ଭରେ ପ୍ରବେଶ କରିବାକୁ କହିଲେ । ଇନ୍ଦ୍ର ଗର୍ଭ ଭିତରେ ପ୍ରବେଶ କରି ଦେଖିଲେ, ସେଠାରେ ତାଙ୍କପରି ଆଉ ବୃଦ୍ଧଗୋଟି ଇନ୍ଦ୍ର ଅଛନ୍ତି । ଶେଷରେ ମହାଦେବ ପାଞ୍ଚଜଣ ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ଡାକ କହିଲେ “ତୁମ୍ଭମାନେ ଯାଇ ପୃଥିବୀରେ ମନୁଷ୍ୟ ହୁଅ ।” ସେହି ଇନ୍ଦ୍ର ମାନେ ପୁଣି ମହାଦେବଙ୍କ ନିକଟରେ ପ୍ରାର୍ଥନା କଲେ “ଇନ୍ଦ୍ରାଦି ପଞ୍ଚଦେବ ଯାଇ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ କୌଣସି

ମନୁଷ୍ୟ ଗର୍ଭରେ ଉତ୍ପନ୍ନ କରନ୍ତୁ !!!” ସେହି ପାଞ୍ଚଜଣ ଇନ୍ଦ୍ର, ଇନ୍ଦ୍ରାଦିକ ଔରସରେ ପଞ୍ଚପାଣ୍ଡବ ହେଲେ । ବିନାପରାଧରେ ସ୍ତ୍ରୀଲୋକଟାକୁ ମହାଦେବ ହୃକୁମ ଦେଲେ ଯେ “ତୁମେ ଯାଇ ଏମାନଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ହୁଅ ।” ସେ ଦ୍ରୌପଦୀ ହେଲା । ସେ ଯେ କାହିଁକି ଜାନ୍ଥିଲ, ତାହାର ଆଉ କୌଣସି ଖବର ନାହିଁ । ଅଧିକତର ରହସ୍ୟର ବିଷୟ ଏହି ଯେ, ନାରାୟଣ ଏହିକଥା ଶୁଣିବା ମାତ୍ରେ ନିଜର ମୁଣ୍ଡରୁ ଦୁଇଟି କେଶ ଉପାଡ଼ି ପକାଇଦେଲେ, ଗୋଟିଏ କଞ୍ଚା ଏବଂ ଅନ୍ୟଟି ପାଚିଲା । ପାଚିଲାଟି ବଳରାମ ହେଲେ ଏବଂ କଞ୍ଚାଟି କୃଷ୍ଣ ହେଲେ !!!

ବୃଦ୍ଧିମାନ ପାଠକଙ୍କୁ ବୋଧହୁଏ ବୁଝାଇବାକୁ ହେବ ନାହିଁ ଯେ, ଆନୁମାନେ ଯାହାକୁ ମହାଭାରତର ଦ୍ଵିତୀୟ ସ୍ତର କହିଅଛୁ. ଏହି ଉପାଖ୍ୟାନଟି ଇତିହାସିକ । ଅର୍ଥାତ୍ ଏହା ମୂଳ ମହାଭାରତର କୌଣସି ଅଂଶ ନୁହେଁ । ପ୍ରଥମତଃ, ଉପାଖ୍ୟାନଟିର ରଚନା ଏବଂ ଗଠନ ବର୍ତ୍ତମାନର ବଙ୍ଗଳାର ସବୁଜମ୍ବୁ ଶ୍ରେଣୀର ଉପନ୍ୟାସ ଲେଖକ ମାନଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ଉପନ୍ୟାସର ରଚନା ଏ ଗଠନ ଅପେକ୍ଷା ମଧ୍ୟ ନିକୃଷ୍ଟ । ମହାଭାରତର ପ୍ରଥମ ଓ ଦ୍ଵିତୀୟ ସ୍ତରର ପ୍ରତିରା-ଶାଳୀ କବିମାନେ ଏରୂପ ଉପାଖ୍ୟାନ ସୃଷ୍ଟିର ମହାପାପରେ ଧାପୀ ହୋଇ ପାରନ୍ତିନାହିଁ । ଦ୍ଵିତୀୟତଃ, ମହାଭାରତର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅଂଶ ସହିତ ଏହାର କୌଣସି ପ୍ରୟୋଜନୀୟ ସମ୍ବନ୍ଧ ନାହିଁ । ଏହି ଉପାଖ୍ୟାନଟିର ସମୁଦାୟ ଅଂଶ ଉଠାଇଦେଲେ, ମହାଭାରତର କୌଣସି ବିଷୟ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ଅଥବା କୌଣସି ପ୍ରୟୋଜନ ଅସିଦ୍ଧ ରହିବନାହିଁ । ଦୁର୍ଘଟଗଣାଙ୍କ ଆପତ୍ତି ଖଣ୍ଡନ ନିମିତ୍ତ ଏହାର କୌଣସି ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ; କାରଣ, ସେହି ଆପତ୍ତି ବ୍ୟାପୋକ୍ତ ଦ୍ଵିତୀୟ ଗୋଟିଏ ଉପାଖ୍ୟାନ ଦ୍ଵାରା ଖଣ୍ଡିତ ହୋଇଅଛି । ଦ୍ଵିତୀୟ

ଉପାଖ୍ୟାନଟି ସେହି ଅଧ୍ୟାୟରେହିଁ ଅଛି । ତାହା ପ୍ରକ୍ଷିପ୍ତ, ସରଳ ଏବଂ ଆଦମ ମହାଭାରତର ଅନ୍ତର୍ଗତ ଦୋଇଆଇପାରେ । ପ୍ରଥମୋକ୍ତ ଉପାଖ୍ୟାନଟି ଏହାର ବିରୋଧୀ ! ଦୁଇଟିରେ ଦ୍ରୌପଦଙ୍କ ପୁରଜନ୍ମର ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ପରିଚୟ ଅଛି । ସୁତରାଂ ଗୋଟିଏ ଯେ ପ୍ରକ୍ଷିପ୍ତ, ଏଥିରେ କୌଣସି ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଏବଂ ଯାହା ଉପରେ କହିଅଛି, ତହିଁରୁ ପ୍ରଥମୋକ୍ତ ଉପାଖ୍ୟାନଟିକୁହିଁ ପ୍ରକ୍ଷିପ୍ତ ବୋଲି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କରିବାକୁ ହେବ । ଚୂଷାପୁତ୍ର, ଏହି ପ୍ରଥମୋକ୍ତ ଉପାଖ୍ୟାନ ମହାଭାରତର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅଂଶର ବିରୋଧୀ । ମହାଭାରତର ସର୍ବସହିଁ କଥିତ ଅଛି ଯେ, ଇନ୍ଦ୍ର, ଏକ । ଏଠାରେ ଇନ୍ଦ୍ର ପାଞ୍ଚ । ମହାଭାରତର ସର୍ବସହିଁ କଥିତ ଅଛି ଯେ, ପାଣ୍ଡବମାନେ ଧର୍ମ, ବାୟୁ, ଇନ୍ଦ୍ର, ଅଗ୍ନି, ନୀଳକୁମାର ମାନଙ୍କର ଔରସପୁତ୍ର ମାତ୍ର । ଏଠାରେ ସମସ୍ତେ ଜଣେ ଜଣେ ଇନ୍ଦ୍ର । ଏହି ବିରୋଧର ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ନିମିତ୍ତ ଉପାଖ୍ୟାନ ରଚନାକାର ଗର୍ବର ଲେଖିଛନ୍ତି ଯେ, ଇନ୍ଦ୍ରମାନେ ମହାଦେବଙ୍କ ନିକଟରେ ପ୍ରାର୍ଥନା କଲେ, “ଇନ୍ଦ୍ରାଦିନ୍ନ ଆସି ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ମାନୁଷୀ ଗର୍ଭରେ ଉତ୍ପନ୍ନ କରନ୍ତୁ ।” ଜଗଦ୍‌ବିଖ୍ୟାତ ବ୍ରହ୍ମ ମହାଭାରତ ଏପରି ଗର୍ବର ଲେଖନପ୍ରୟତ୍ନ ନୁହେଁ, ଏହା ନିଶ୍ଚିତ ।

ଏଠାରେ ଏହି ଅଶ୍ରବଦ୍ଧ ଉପାଖ୍ୟାନଟିର ଉଲ୍ଲେଖ କରିବାର ଆମର ପ୍ରଧାନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଏହି ଯେ, କି ପ୍ରଶାନ୍ତୀ ଅବଲମ୍ବନ କରି ଆମେ ମହାଭାରତର ତିନୋଟି ପ୍ରକାର ଭାଗ କରୁଅଛୁ ଓ କରୁଛୁ ତାହା ପାଠକଙ୍କୁ ଉଦାହରଣ ଦ୍ଵାରା ବୁଝାଇ ଦେବା । ତାହାଛଡ଼ା ଗୋଟାଏ ଐତିହାସିକ ତତ୍ତ୍ଵ ମଧ୍ୟ ଏହାଦ୍ଵାରା ସ୍ପଷ୍ଟୀକୃତ ହୁଏ । ଯେଉଁ ବିଷୟ, ବେଦରେ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତିବିଶେଷ ମାତ୍ର, ପୁରାଣ ଇତିହାସର ଉଚ୍ଚସ୍ତରରେ ଯେ ସର୍ବବ୍ୟାପକ ଦୃଶ୍ୟର, ସେ କପରି

ଚତୁର୍ଥଶତ : ଦ୍ଵିତୀୟପରିଚ୍ଛେଦ : କୃଷ୍ଣସୁଧୂର୍ବୀର-ସମ୍ବାଦ ୧୩

ପରବର୍ତ୍ତୀ ହତଭାଗ୍ୟ ଲେଖକମାନଙ୍କ ହସ୍ତରେ ଡାକି ନିଶ, କଷ୍ଟା
କେଶ, ପାଶଲ କେଶ ପ୍ରଭୃତି ଐଶ୍ଵର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ,
ଏହି ସବୁ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଉପାଖ୍ୟାନ ଦ୍ଵାରା ତାହା ବୁଝା ଯାଏ । ଏହାସବୁ
ପ୍ରକ୍ରିୟା ଉପାଖ୍ୟାନରେ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମର ଅବନତିର ଇତିହାସ ପଢ଼ି-
ବାକୁ ପାଉଁ । ସେଥି ନିମିତ୍ତ ଏଠାରେ ତାହାର ଉଲ୍ଲେଖ କଲୁ ।
କୌଣସି କୃଷ୍ଣଦେବୀ ଶୈବଦ୍ଵାରା ଏହି ଉପାଖ୍ୟାନ ରଚିତ ହୋଇ
ମହାଭାରତରେ ପ୍ରକ୍ରିୟା ହୋଇଅଛି, ଏବଂ ବିବେଚନା ମଧ୍ୟ କରା-
ଯାଇପାରେ । କାରଣ, ଏଠାରେ ମହାଦେବଙ୍କୁ ସର୍ବନିୟନ୍ତ୍ରୀ
ଏବଂ କୃଷ୍ଣ ନାରାୟଣଙ୍କର । ଗୋଟିଏ କେଶ ମାସ । ମହାଭାରତର
ଆଲୋଚନାରେ କୃଷ୍ଣବାଣୀ ଏବଂ ଶୈବ ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏହିପରି
ଅନେକ ବିବାଦର ଚିହ୍ନ ଦେଖାଯାଏ । ଏବଂ ଯେଉଁସବୁ ଅଂଶରେ
ସେ ଚିହ୍ନପାଞ୍ଜି, ତାହାର ଅଧିକାଂଶକୁ ପ୍ରକ୍ରିୟା ବୋଲି ବୋଧ କରିବାର
କାରଣ ପାଞ୍ଜି । ଯଦି ଏହା ଯଥାର୍ଥ ହୁଏ ତେବେ, ଏହାକୁ ଉପଲବ୍ଧ
କରିବାକୁ ହେବ ଯେ, ଏହି ବିବାଦ ଆଦିମ ମହାଭାରତର
ପ୍ରଭୃତର ଅନେକ ପରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଥିଲା । ଅର୍ଥାତ୍ ଯେତେ-
ବେଳେ ଶିବୋପାସନା ଓ କୃଷ୍ଣୋପାସନା ଉଭୟ ପ୍ରବଳ ହୁଏ,
ସେତେବେଳେ ବିବାଦ ମଧ୍ୟ ଘୋରତର ହୋଇଥିଲା । ମହାଭାରତ
ପ୍ରଭୃତ ସମୟରେ ବା ତାହାର ପରବର୍ତ୍ତୀ ପ୍ରଥମ କାଳରେ
ଏତଦୁଭୟ ମଧ୍ୟରୁ କୌଣସି ଉପାସନାକୁ ପ୍ରବଳ ନଥିଲା । ସେ
ସମୟଟା ବେଦର ଦେବତାଙ୍କର ପ୍ରବଳ ପ୍ରତାପର ସମୟ ।
ଉଭୟେ ଯେତେ ପ୍ରବଳ ହେଲେ, ସେତେ ବିବାଦ ଲାଗିଲା-ସେତେ
ମହାଭାରତର କଳେବର ବୃଦ୍ଧି ପାଇବାକୁ ଲାଗିଲା । ଉଭୟ
ପକ୍ଷଙ୍କରହିଁ ଅଭିପ୍ରାୟ, ମହାଭାରତର ତୋହାର ଦେଇ ନିଜର
ଦେବତାଙ୍କୁ ବଡ଼ କରିବେ । ଏଥି ନିମିତ୍ତ ଶୈବମାନେ ଶିବମାହାତ୍ମ୍ୟ

ସୂଚକ ରଚନାମାନ ମହାଶ୍ଵରତରେ ପ୍ରକାଶ କରବାକୁ ଲାଗିଲେ ।* ଚତୁର୍ଥରେ ବୈଷ୍ଣବମାନେ ବିଷ୍ଣୁ ବା କୃଷ୍ଣମାହାତ୍ମ୍ୟସୂଚକ ସେହିରୂପ ରଚନା ସବୁ ଗୁଞ୍ଜିଦେବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଅନୁଶାସନ-ଭାବରେ ଏହି ବିଷୟର କେତେ ଗୁଡ଼ିଏ ଉତ୍ତମ ଉଦାହରଣ ମିଳେ । କଳ୍ପାକଳେ, ପାଠକ ପଢ଼ି ଦେଖିବେ, ପ୍ରାୟ ସବୁଗୁଡ଼ିକରେ ହିଁ ଟିକିଏ ଟିକିଏ ଗଦ୍ୟର ଗାନ୍ଧାର୍ଯ୍ୟର ଭାବ ଅଛି ।

ତୃତୀୟ ପରିଚ୍ଛେଦ

ସୁଭଦ୍ରାହରଣ

ଦ୍ରୌପଦୀ ସ୍ଵୟମ୍ବର ପରେ, ସୁଭଦ୍ରାହରଣରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସାକ୍ଷାତ୍ ମିଳେ । ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କ ବିବାହରେ କୃଷ୍ଣ ଯାତ୍ରା କରିଥିଲେ, ଉନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ମାତୃଜ୍ଞମାନେ ତାହା ହୁଏତ ପସନ୍ଦ କରିବେ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଉନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ମାତୃଶାସ୍ତ୍ର ଉପରେ, ଜଗଦୀଶ୍ଵରଙ୍କର ଗୋଟିଏ ମାତୃଶାସ୍ତ୍ର ଅଛି—ତାହା ସବୁ ଶତାବ୍ଦୀରେ, ସବୁ ଦେଶରେ ଉପଯୋଗୀ ହୁଏ । କୃଷ୍ଣ ଯାତ୍ରା କରିଥିଲେ, ତାହା ଆମେ ଯେଉଁ ଚରଣାୟୀ ଅଭ୍ୟାସ ଜାଗତିକ ମାତ୍ର ଦ୍ଵାରା ପରିଚିତ କରିବା । ଏ ଦେଶରେ ଅନେକ ଏକବ୍ବର ଗଜର ମାପରେ ଲାଖଗଜ ବା ଜମି ଜମା ପାଇଥିଲେ । ଜମିଦାରମାନେ ବର୍ତ୍ତମାନର ଗ୍ରେଟ୍ ସରକାର ଗଜରେ ମାପି ସେମାନଙ୍କ ଅନେକ ଭୂମି କାଟି ନେଇଛନ୍ତି । ସେହିପରି ଉନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଯେଉଁ ଗ୍ରେଟ୍ ମାପକାଠି ହୋଇଅଛି, ତାହା ଦାଉରେ ଆମର ଐତିହାସିକ ପୈତୃକ ସମ୍ପତ୍ତି ସବୁ ହରାଇଅଛି, ଏହା ଅନେକ ଥର କହିଅଛି । ଆମେ ବର୍ତ୍ତମାନ ସେହି ଏକବ୍ବର ଗଜ ଚଳାଇବୁ ।

---

* ସେହି ସବୁ ଅବଲମ୍ବନ କରି ମୂର ପ୍ରଭୃତି ପାଣ୍ଡବ୍ୟ ପଣ୍ଡିତମାନେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଶୈବବୋଲି ପ୍ରତିପନ୍ନ କରିଛନ୍ତି ।

କୃଷ୍ଣଭକ୍ତମାନେ କହିପାରନ୍ତି, ଏପରି ଗୋଟିଏ ବରୁଣରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେବା ଆଗରୁ, ସ୍ଥିର କର ଯେ, ଏହି ସୁଭଦ୍ରାହରଣକୃଷ୍ଣଙ୍କ ମୂଳ ମହାଭାରତର ଅନ୍ତର୍ଗତ, ଅଥବା ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ଯଦି ଏହା ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଏବଂ ଆଧୁନିକ ଗୋଲି ବୋଧ କରିବାର କୌଣସି କାରଣ ଥାଏ, ତେବେ ସେ କଥା କହିଲେତ ସବୁ ଗୋଲମାଲ ଭୁଟିଗଲା—ଏତେ ବାଗାଡ଼ମ୍ବରର ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ । ଅତଏବ ଆମେ କହିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ଯେ, ସୁଭଦ୍ରାହରଣ ଯେ ମୂଳ ମହାଭାରତର ଅଂଶ, ଏହା ଯେ ପ୍ରଥମ ସ୍ତରର ଅନ୍ତର୍ଗତ, ସେ ବିଷୟରେ ଆମର କୌଣସି ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଏହାର ପ୍ରମାଣ ଅନୁସମ୍ପର୍କିକାଧ୍ୟାୟରେ ଏବଂ ପର୍ବସଂକ୍ରମାଧ୍ୟାୟରେ ଅଛି । ଏହାର ରଚନା ଅତି ଉଚ୍ଚଶ୍ରେଣୀର କବିଙ୍କ ରଚନା ! ଦ୍ଵିତୀୟସ୍ତରର ରଚନା ମଧ୍ୟ ସଚ୍ଚରତର ଅତି ସୁନ୍ଦର । ତେବେ ପ୍ରଥମ ସ୍ତର ଏବଂ ଦ୍ଵିତୀୟ ସ୍ତରରେ ରଚନାଗତ ଗୋଟାଏ ପ୍ରଭେଦ ଏହି ଯେ, ପ୍ରଥମ ସ୍ତରର ରଚନା ସରଳ ଓ ସ୍ଵାଭାବିକ, ଦ୍ଵିତୀୟ ସ୍ତରର ରଚନାରେ ଅଳଙ୍କାର ଓ ଅତ୍ୟୁକ୍ତିର ବଡ଼ ବାହୁଲ୍ୟ । ସୁଭଦ୍ରାହରଣର ରଚନା ମଧ୍ୟ ସରଳ ଓ ସ୍ଵାଭାବିକ, ଅଳଙ୍କାର ଓ ଅତ୍ୟୁକ୍ତିର ସେପରି ବାହୁଲ୍ୟ ନାହିଁ । ସୁତରାଂ ଏହି ପ୍ରଥମ ସ୍ତର—ଦ୍ଵିତୀୟ ସ୍ତରର ନୁହେଁ । ଆଉ ଅସଲ କଥା ଏହି ଯେ, ସୁଭଦ୍ରାହରଣ ମହାଭାରତରୁ ଉଠାଇ ନେଲେ ମହାଭାରତ ଅସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୁଏ । ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କ ଠାରୁ ଅଭିମନ୍ୟୁ, ଅଭିମନ୍ୟୁଙ୍କ ଠାରୁ ପରୀକ୍ଷିତ, ପରୀକ୍ଷିତଙ୍କଠାରୁ ଜନ୍ମମେଜୟ । ଭଦ୍ରାର୍ଜୁନଙ୍କ ବଂଶ ହେଉ ଶତାବ୍ଦୀ ଧରି ଭାରତରେ ସାମାଜ୍ୟ ଶାସିତ କରିଥିଲେ—ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କ ବଂଶ ନୁହେଁ । ବରଂ ଦ୍ରୌପଦୀ ସ୍ଵୟଂବର ବାଦ ଦେଲେ ତଳେ, ତଥାପି ସୁଭଦ୍ରା ନୁହେଁ ।

ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କ ପରି ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ସାହେବମାନେ ଉତ୍ତାଇ

ଦେଉଛନ୍ତି । ଲୁସେନ କହନ୍ତି — ଯାହାକି ସମ୍ପ୍ରୀତିରୂପ ଯେଉଁ ମଙ୍ଗଳ, ତାହାହିଁ ସୁଭଦ୍ରା । ବେନର ପାହେବଙ୍କ ଆପତ୍ତି ଏହା ଅପେକ୍ଷା ଗୁରୁତର । ସେ କାହିଁକି କୃଷ୍ଣଭଗିନୀ ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କ ମାନବୀୟ ଅସ୍ତ୍ରୀକାର କରନ୍ତି, ସେଥିପାଇଁ ଯଦୁବେଦର ମାଧ୍ୟମିନୀଶାଖାର ୨୩ ଅଧ୍ୟାୟର ୧୮ କଣ୍ଠିକାର ୪ର୍ଥ ମନ୍ତ୍ରଟି ଉଦ୍ଧୃତ କରିବାକୁ ହେଉଅଛି ।

“ହେ ଅମ୍ବେ ! ହେ ଅମ୍ବିକେ ! ହେ ଅମ୍ବାଳିକେ ! ଦେଖ, ଏହି ଅଶୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଚରକାଳ ପାଇଁ ନିନ୍ଦିତ ହୋଇଅଛି, ମୁଁ କାମ୍ପିଲ-ବାସିନୀ ସୁଭଦ୍ରା ହୋଇମଧ୍ୟ ସ୍ବୟଂ ଏହା ନିକଟରେ (ପଡ଼ିଥିଲେ ବରଣ କରଣାର୍ଥେ) ସମାଗତ ହୋଇଅଛି, ଏ ବିଷୟରେ କେହି ମତେ ନିୟୋଗ କରନାହିଁ । *

ଏଥିରୁ ଓଡ଼ିବର ପାହେବ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କରୁଛନ୍ତି,—

“Kampila is a town in the country of the Panchalas. Subhadra, therefore, would seem to be the wife of the king of that district” (କାମ୍ପିଲ ପାଞ୍ଚାଳ ଦେଶର ଗୋଟିଏ ନଗର । ଅତଏବ ସୁଭଦ୍ରା ସେଠାର ରାଜାଙ୍କର ରାଣୀ ବୋଲି ବୋଧହୁଏ)

ସାୟନାରୁର୍ଯ୍ୟ କାମ୍ପିଲବାସିନୀର ଅର୍ଥ ଏହିପରି କରନ୍ତି — “କାମ୍ପିଲ ଶବ୍ଦେନ ଶ୍ଳାଘ୍ୟା ବସ୍ତୁ ବିଶେଷ ଉଚ୍ୟତେ ।” କିନ୍ତୁ ଓଡ଼ିବର ପାହେବଙ୍କ ବିଶ୍ବାସ ଯେ, ସେ ସାୟନାରୁର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ସଂସ୍କୃତ ଭଲ ବୁଝନ୍ତି, ଅତଏବ ସେ ଏହି ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଗ୍ରହଣ କରି ନାହାନ୍ତି । ତାହା ନ କରନ୍ତୁ, କିନ୍ତୁ କାମ୍ପିଲବାସିନୀ କୌଶସି

---

* ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ସତ୍ୟବ୍ରତ ସାମନ୍ତମାଜୁକ ଅନୁବାଦ ।

ସ୍ତ୍ରୀର ନାମ ସୁଭଦ୍ରା ଥିଲା ବୋଲି କୃଷ୍ଣଭଗିନୀଙ୍କ ନାମ କାହିଁକି ସୁଭଦ୍ରା ହୋଇ ପାରିବ ନାହିଁ, ତାହା ବୁଝି ପାରିଲି ନାହିଁ । ସେ କୌଣସି ରଜା ଅଶ୍ୱମେଧ ଯଜ୍ଞ କରନ୍ତୁ, ତାଙ୍କ ମନ୍ତ୍ରଣୀକୁ ଏହି ମନ୍ତ୍ର ପାଠ କରିବାକୁ ହେବ, ତାଙ୍କୁ କହିବାକୁ ହେବ, “ମୁଁ କାମ୍ପିଲବାସିନୀ ସୁଭଦ୍ରା ।” ସୁଭଦ୍ରା ଶବ୍ଦର ସାମଗ୍ରୀ ମହାଶୟ ଏହି ଅର୍ଥ କରନ୍ତି,— କଲ୍ୟାଣୀ ଅର୍ଥାତ୍ ସୌଭାଗ୍ୟବତୀ । ମହାଧର କହନ୍ତି,— କାମ୍ପିଲନଗରରେ ମହିଳାମାନେ ଅତିଶୟ ରୂପଲବଣ୍ୟବତୀ । ଅତଏବ ଏହି ମନ୍ତ୍ରର ଅର୍ଥ ଏହାହିଁ ଯେ, “ମୁଁ ସୌଭାଗ୍ୟବତୀ ଓ ରୂପଲବଣ୍ୟବତୀ ହୋଇ ସୁଦ୍ଧା ଏହି ଅଶ୍ୱ ନିକଟକୁ ସମାଗତ ହୋଇଅଛି ।” ଏଣୁ ବୁଝିପାରୁନାହିଁ ଯେ, ଏହି ମନ୍ତ୍ରବଳରେ କୃଷ୍ଣଭଗିନୀ ଅର୍ଜୁନପତ୍ନୀ ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କ ପରିବର୍ତ୍ତେ କାହିଁକି ଜଣେ ପାଞ୍ଚାଳୀ ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କୁ କଳ୍ପନା କରିବାକୁ ହେବ । ସୁଧୂର୍ବର ଅଶ୍ୱମେଧ ଯଜ୍ଞ କରିଥିଲେ, ଏବଂ ତାଙ୍କ ବହୁପୁତ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ରଜାମାନେ ମଧ୍ୟ ଅଶ୍ୱମେଧଯଜ୍ଞ କରିଥିଲେ, ଏହା ମହାଭାରତ ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରାଚୀନ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଦେଖାଯାଏ । ଅତଏବ ଏହାହିଁ ସନ୍ଦେହ ଯେ, ଅଶ୍ୱମେଧ ଯଜ୍ଞର ଏହି ଯଜ୍ଞମନ୍ତ୍ର କୃଷ୍ଣ-ପାଣ୍ଡବଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ପ୍ରାଚୀନ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଯେପରି ଲୋକମାନେ ଆଧୁନିକ ଲେଖକମାନଙ୍କ କାବ୍ୟଗ୍ରନ୍ଥରୁ ପୁସ୍ତକନ୍ୟାର ନାମକରଣ କରୁଛନ୍ତି* ସେହିପରି ସେ କାଳରେ ମଧ୍ୟ ବେତରୁ ଲୋକମାନଙ୍କର ପୁସ୍ତକନ୍ୟାର ନାମ ରଖିବା ଅସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଏହି ମନ୍ତ୍ରରୁ କାଶୀରାଜ ନିଜର ତିନୋଟି କନ୍ୟାର ନାମ ଅମ୍ବା, ଅମ୍ବିକା, ଆମ୍ବଳିକା ରଖିଥିବେ, ଏବଂ ଏହିପରି କୃଷ୍ଣଭଗିନୀ ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କର ମଧ୍ୟ ନାମକରଣ ହୋଇଥିବ । ଏହି ମନ୍ତ୍ରରେ

ଏପରି କିଛି ଦେଖା ଯାଏ ନାହିଁ, ଯହିଁରୁ କୃଷ୍ଣଭଗିନୀ ସୁଭଦ୍ରା କେହି ଅଲେନାହିଁ, ଏପରି ଅନୁମାନ କରାଯାଏ । ଅତଏବ ଆମ୍ଭେମାନେ ସୁଭଦ୍ରାହରଣର ବିରୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେବୁ ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ସୁଭଦ୍ରାହରଣର ନୈତିକ ବିରୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେବା ଆଗରୁ ପାଠକଙ୍କ ନିକଟରେ ଗୋଟାଏ ଅନୁରୋଧ ଅଛି । ସେ କାଶୀଦାସଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଅଥବା କଥକଙ୍କ ନିକଟରେ, ଅଥବା ପିତାମହଙ୍କ ମୁଖରେ, ଅଥବା ଟଙ୍ଗଳା ନାଟକାଦିରେ ଯେଉଁ ସୁଭଦ୍ରାହରଣ ପଢ଼ିଛନ୍ତି ବା ଶୁଣିଛନ୍ତି, ତାହା ଅନୁଗ୍ରହପୂର୍ବକ ଭୁଲି ଯାଆନ୍ତୁ । ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ ଦେଖି ସୁଭଦ୍ରା ଅନଙ୍ଗଣରେ ବ୍ୟଥିତ ହୋଇ ଉନ୍ନତ ହେଲେ, ସତ୍ୟଭାମା ନ୍ୟାୟବର୍ତ୍ତୀଙ୍କ ଦୁଃଖ ଦେଲେ, ଅର୍ଜୁନ ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କୁ ହରଣକରି ନେଇ ଯିବାରୁ ଯାତବ ସେନାମାନଙ୍କ ସହିତ ତାଙ୍କର ଘୋରତର ଯୁଦ୍ଧ ଦେଲେ, ସୁଭଦ୍ରା ତାଙ୍କର ସ୍ମାରଥ ହୋଇ ଗଗନମାର୍ଗରେ ତାଙ୍କ ରଥ ଚଳାଇବାକୁ ଲାଗିଲେ-ସେ ସବୁକଥା ଭୁଲି ଯାଆନ୍ତୁ । ଏହା ସବୁ ଅତି ମନୋହର କାହାଣୀ ସତ୍ୟ, କିନ୍ତୁ ମୂଳ ମହାଭାରତରେ ଏହାର କିଛିହିଁ ନାହିଁ । ଏହା କାଶୀରାମ ଦାସଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥରେଇ ପ୍ରଥମ ଦେଖାଯାଏ, କିନ୍ତୁ ଏ ସବୁ ତାଙ୍କ ସୃଷ୍ଟି, କି ତାଙ୍କ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ କଥକମାନଙ୍କ ସୃଷ୍ଟି, ତାହା କହି ହେଉନାହିଁ । ସୃଷ୍ଟି ମହାଭାରତରେ ସୁଭଦ୍ରାହରଣ ଯେ ପ୍ରକାର କଥିତ ହୋଇଅଛି, ତାହାର ସ୍ଥାନ ମନ୍ଦ କହୁଅଛି ।

ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କ ବିବାହ ପରେ ପାଣ୍ଡବମାନେ ଇନ୍ଦ୍ରପ୍ରସ୍ଥରେ ଯୁଦ୍ଧରେ ଶ୍ରେୟ କରୁଥିଲେ । କୌଣସି କାରଣରୁ ଅର୍ଜୁନ ଦ୍ଵାଦଶ ବର୍ଷ ନିମିତ୍ତ ଇନ୍ଦ୍ରପ୍ରସ୍ଥ ପରିତ୍ୟାଗ ପୂର୍ବକ ବିଦେଶରେ ଭ୍ରମଣ କରୁଥିଲେ । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦେଶପର୍ଯ୍ୟଟନାନନ୍ତର ଶେଷରେ

ସେ ଦ୍ଵାରକାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ସେଠାରେ ଯାଦବମାନେ ତାଙ୍କର ବିଶେଷ ସମାଦାର ଓ ସକ୍ରାର କରିଥିଲେ । ଅର୍ଜୁନ କିଛିଦିନ ସେଠାରେ ଅବସ୍ଥିତ କଲେ । ଏକଦା ଯାଦବମାନେ ରେବତକ ପର୍ବତରେ ଗୋଟାଏ ମହାନ ଉତ୍ସବ ଆରମ୍ଭକଲେ । ସେଠାରେ ଯଦୁବୀରମାନେ ଓ ଯଦୁକୁଳାଙ୍ଗନାମାନେ ସମସ୍ତେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ଆମୋଦ ଆହ୍ଲାଦ କଲେ । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସ୍ତ୍ରୀଲୋକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସୁଭଦ୍ରା ମଧ୍ୟ ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲେ । ସେ କୁମାରୀ ଓ ବାଲିକା । ଅର୍ଜୁନ ତାଙ୍କୁ ଦେଖି ମୁଗ୍ଧ ହେଲେ । କୃଷ୍ଣ ତାହା ଜାଣିପାରି ଅର୍ଜୁନକୁ କହିଲେ “ସଖେ! ବନଚର ହୋଇ ମଧ୍ୟ ଅନଙ୍ଗଣରେ ରହିଲ ହେଲ ?” ଅର୍ଜୁନ ଅପରାଧ ସ୍ୱୀକାର କରି, ସୁଭଦ୍ରା ଯେପରି ତାଙ୍କର ମହିଷୀ ହୁଅନ୍ତି, ସେ ବିଷୟରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପରାମର୍ଶ ପଚାରିଲେ । କୃଷ୍ଣ ଯେଉଁ ପରାମର୍ଶ ଦେଲେ, ତାହା ଏହି:—

“ହେ ଅର୍ଜୁନ! ସ୍ଵୟମ୍ଭରହିଁ ଶତ୍ରୁୟମାନଙ୍କର ବିଧେୟ, କିନ୍ତୁ ସ୍ତ୍ରୀଲୋକର ପ୍ରବୃତ୍ତିର ବିଷୟ କିଛି କୁହାଯାଏ ନାହିଁ, ସୁତରାଂ ସେ ବିଷୟରେ ମୋର ସଂଶୟ ଜନ୍ମୁଛି । ପୁଣି ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ରକାରମାନେ କହନ୍ତି, ବିବାହୋତ୍ସବରେ ବଳୟୁବକ ହରଣ କରା ମଧ୍ୟ ମହାବୀର ଶତ୍ରୁୟମାନଙ୍କ ପ୍ରଶଂସନୀୟ । ଅତଏବ ସ୍ଵୟମ୍ଭର କାଳ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ତୁମେ ମୋର ଭଗିନୀକୁ ବଳୟୁବକ ହରଣ କରି ନେଇଯିବ; କାରଣ ସ୍ଵୟମ୍ଭର ସମୟରେ ସେ କାହାପ୍ରତି ଅନୁରକ୍ତ ହେବ, କିଏ କହିପାରେ ?”

ଏହି ପରାମର୍ଶର ଅନୁବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ଅର୍ଜୁନ ପ୍ରଥମତଃ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଓ କୁନ୍ତୀଙ୍କ ଅନୁମତି ଆଣିବାକୁ ଦୂତ ପ୍ରେରଣ କଲେ । ସେମାନଙ୍କ ଅନୁମତି ପାଇଲେ, ଏକଦା, ସୁଭଦ୍ରା ଯେତେବେଳେ

ରୈବତକ ପଦ୍ମ ପ୍ରତୀକ୍ଷଣ କରି ଦ୍ଵାରକାଭିମୁଖେ ଯାତ୍ରା କରୁଥିଲେ, ସେତେବେଳେ ଅର୍ଜୁନ ତାଙ୍କୁ ବଳପ୍ରଦାନ ଗ୍ରହଣକରି ରଥରେ ଉଠାଇ ନେଇ ପଶ୍ଚାତ୍ତ କଲେ । ଏବେ, ଆଜିକାଲିକାର ଦିନରେ ଯଦି କେହି ବିବାହୋଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ କାନ୍ଦାରି କନ୍ୟାକୁ ବଳପ୍ରଦାନ କାଢ଼ିନେଇ ଚାଲିଯାଏ, ତେବେ ସେ ସମାଜରେ ନିନ୍ଦିତ ଏବଂ ରାଜତଣ୍ଡରେ ଦଣ୍ଡିତ ହେବାର ଯୋଗ୍ୟ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଏବଂ ବର୍ତ୍ତମାନ ସମୟରେ ଯଦି କେହି ଅନ୍ୟକୁ କହନ୍ତି, “ମହାଶୟ ! ସେତେବେଳେ ମୋର ଭଗିନୀକୁ ବିବାହ କରିବାକୁ ଆପଣଙ୍କର ଲକ୍ଷ୍ମୀ ହୋଇଅଛି, ସେତେବେଳେ ଆପଣ ତାକୁ କାଢ଼ିନେଇ ପଳାୟନ କରନ୍ତୁ, ଏହାହିଁ ମୋର ପରାମର୍ଶ,” ତେବେ ସେ ବ୍ୟକ୍ତି ମଧ୍ୟ ଜନସମାଜରେ ନିନ୍ଦାମୟ ହେବ, ସେଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଅତଏବ ପ୍ରଚଳିତ ମାନ୍ଦଶୟାନୁସାରେ (ସେ ମାନ୍ଦଶୟର କିଛିମାତ୍ର ଦୋଷ ଦେଉ ନାହିଁ) କୃଷ୍ଣାର୍ଜୁନ ଉଭୟେହିଁ ଅତିଶୟ ନିନ୍ଦାମୟ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲେ, ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଲୋକ ଚକ୍ଷୁରେ ଧୂଳି ପକାଇ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଟେକିବା ଯଦି ମୋର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହୁଅନ୍ତା, ତେବେ ସୁଭଦ୍ରାଦେବୀ ପୂର୍ବାଧ୍ୟାୟ ପ୍ରକ୍ଷିପ୍ତ ବୋଲି, କିମ୍ବା ଏହିପରି ଗୋଟାଏ କିଛି ଜୁୟାଭୂଷଣ କରି, ଏ ବିଷୟଟାକୁ ବାଦ୍ଦେଇ ଯାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ସେ ସବୁ ପଥମୋର ଅବଲମ୍ବନମୟ ନୁହେଁ । ସତ୍ୟ ଭଲ ମିଥ୍ୟା ପ୍ରଶଂସାରେ, କାନ୍ଦାରି ମହିମା ବଢ଼ି ପାରେନାହିଁ ଏବଂ ଧର୍ମର ଅବନତି ଭଲ ଭଲ୍ଲ ହୁଏ ନାହିଁ ।

କିନ୍ତୁ କଥାଟା ଟିକିଏ ଗଘାଘରେ ବୁଝିବାକୁ ହେବ । କେହି କାନ୍ଦାରି କନ୍ୟା ଧରି ନେଇ ବିବାହ କଲେ, ସେଟା ଦୋଷ ବୋଲି ଗଣ୍ୟ ହୁଏ କାହିଁକି ? ଭଲ କାରଣରୁ । ପ୍ରଥମତଃ ଅପହୃତା କନ୍ୟା

ଉପରେ ଅତ୍ୟାଚାର କରୁଥିବା । ଦ୍ଵିତୀୟତଃ, କନ୍ୟାର ପିତା ମାତା ଓ ବନ୍ଧୁବର୍ଗଙ୍କ ଉପରେ ଅତ୍ୟାଚାର । ଭୃଗୁପରମ୍ପରା, ସମାଜ ଉପରେ ଅତ୍ୟାଚାର । ସମାଜ ରକ୍ଷାର ମୂଳସୂତ୍ର ଏହି ଯେ, କେହି କାହାର ଉପରେ ଅବିଧି ବଳ ପ୍ରୟୋଗ କରି ପାରିବ ନାହିଁ । କେହି କାହାର ଉପରେ ଅବିଧି ବଳପ୍ରୟୋଗ କରିଲା ମାତ୍ରେ ସମାଜର ସ୍ଥିତି ଉପରେ ଆଘାତ କରା ହେଲା । ବିବାହାର୍ଥେ କନ୍ୟା ହରଣକୁ ନିନ୍ଦନୀୟ କାର୍ଯ୍ୟ ବିବେଚନା କରିବାର ଏହି ଭିନ୍ନାଟି ଗୁରୁତ୍ଵର ନୀତି ଅଟେ, କିନ୍ତୁ ତାହା ଛଡ଼ା ଆଉ କିଛି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କାରଣ କିଛି ନାହିଁ ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ଦେଖାଯାଉ, କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଏହି କାର୍ଯ୍ୟରେ ଏଇ ଭିନ୍ନ-ଜଣ ମଧ୍ୟରେ କିଏ କେତେ ଦୂର ଅତ୍ୟାଚାର ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ପ୍ରଥମତଃ ଅପହୃତାକନ୍ୟା ଉପରେ କେତେଦୂର ଅତ୍ୟାଚାର ହୋଇ ଥିଲା ଦେଖାଯାଉ । କୃଷ୍ଣ ତାଙ୍କର ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ଭ୍ରାତା ଏବଂ ବନ୍ଧୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ । ସୁଭଦ୍ରାର ଯହିଁରେ ସବୋତୋ ଭାବେ ମଙ୍ଗଳ ହୁଏ, ତାହାହିଁ ତାଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ-ତାହାହିଁ ତାଙ୍କର ଧର୍ମ-ଉନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦିର ଶାସ୍ତ୍ରରେତାହାହିଁ ତାଙ୍କର Duty । ଯୁଗି ସ୍ତ୍ରୀଲୋକ ପକ୍ଷରେ ପ୍ରଧାନମଙ୍ଗଳ-ସଦାଜୀବ ମଙ୍ଗଳ କହିଲେ ମଧ୍ୟ ହୁଏ—ସତ୍ପାତ୍ରଣା ହେବା । ଅତଏବ ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କ ପ୍ରତି କୃଷ୍ଣଙ୍କର ପ୍ରଧାନ Duty (କର୍ତ୍ତବ୍ୟ) — ସେ ଯେପରି ସତ୍ପାତ୍ରଣା ହୁଅନ୍ତି, ତାହାହିଁ କରିବା । ଯୁଗି ଅର୍ଜୁନତୁଲ୍ୟ ସତ୍ପାତ୍ର କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପରିଚିତ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ନଥିଲା । ଏହା ବୋଧ ହୁଏ ମହାଭାରତର ପାଠକ ମାନଙ୍କ ନିକଟରେ କଷ୍ଟ କରି ପ୍ରମାଣ କରିବାକୁ ହେବ ନାହିଁ । ଅତଏବ ସେ ଯେପରି ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ପତ୍ନୀ ହୁଅନ୍ତି, ଏହାହିଁ ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କ ମଙ୍ଗଳାର୍ଥେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । ତାଙ୍କର ଯେଉଁ ଉକ୍ତି ଉଦ୍ଧୃତ କରିଅଛୁ, ସେଥିରେ ସେ ଦେଖାଇ-

ଛନ୍ତି, ବଳପୂର୍ବକ ଡରଣ ଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ପ୍ରକାରେ ଏହି କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସାଧନ ହୋଇ ପାରନ୍ତା କି ନାହିଁ, ତାହା ସନ୍ଦେହ ଜନକ ଯେଉଁଠାରେ ଭାବି ଫଳ ଚର ଜୀବନର ମଙ୍ଗଳ, ସେଠାରେ ଯେଉଁ ପଥରେ ସନ୍ଦେହ, ସେ ପଥରେ ଯିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ଯେଉଁ ପଥରେ ମଙ୍ଗଳ ସିଦ୍ଧି ନିଶ୍ଚିତ, ସେହି ପଥରେହିଁ ଯିବାକୁ ହୁଏ । ଅଳ୍ପଏବ କୃଷ୍ଣ, ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କ ଚରଣାବନର ପରମ ଶୁଭ ସୁନିଶ୍ଚିତ କରି ଦେଇ, ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ପରମ ଧର୍ମାନୁମତ କାର୍ଯ୍ୟହିଁ କରିଥିଲେ - ତାଙ୍କ ପ୍ରତି କୌଣସି ଅତ୍ୟାଚାର କରି ନାହାନ୍ତି ।

ଏ କଥା ଉପରେ ଦୁଇଟି ଆପତ୍ତି ଉଦ୍ଭାସିତ ହୋଇ ପାରେ । ପ୍ରଥମ ଆପତ୍ତି ଏହି ଯେ, ମୋର ଯେଉଁ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଇଚ୍ଛା ନାହିଁ ସେ କାର୍ଯ୍ୟ ମୋ ପକ୍ଷରେ ମଙ୍ଗଳକର ହେଲେ ମୁଦ୍ଦା, ମୋ ଉପରେ ବଳ ପ୍ରୟୋଗ କରି ସେ କାର୍ଯ୍ୟରେ ପ୍ରବୃତ୍ତି କରିବାର କାହାରି ଅଧିକାର ନାହିଁ । ସୁରୋହିତ ମହାଶୟ ମନେ କରନ୍ତି ଯେ ମୁଁ ଯଦି ମୋର ସର୍ବସ୍ବ ଗ୍ରାହଣକୁ ଦାନ କରେ, ତେବେ ମୋର ପରମ ସଙ୍ଗଳ ହେବ । କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କର ଏପରି କିଛି ଅଧିକାର ନାହିଁ ଯେ, ମତେ ମାରପିଟ ପରି ସର୍ବସ୍ବ ଗ୍ରାହଣକୁ ଦାନ କରାଇବେ । ଶୁଭ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସାଧନ ନିମିତ୍ତ ନିନ୍ଦମୟ ଉପାୟ ଅବଲମ୍ବନ କରିବା ମଧ୍ୟ ନିନ୍ଦମୟ । ଉନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଭାଷାରେ ଏହାର ଅନୁବାଦ ଏହିଯେ, 'The end does not sanctify the means.' (ଅପର୍ ପନ୍ଥା ସର୍ବଥା ବର୍ଜ୍ୟମୟ) ଏ କଥାର ଦୁଇଟି ଉତ୍ତର ଅଛି । ପ୍ରଥମ ଉତ୍ତର ଏହି ଯେ, ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କର ଯେ ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ପ୍ରତି ଅନିଚ୍ଛା ବା ବିରକ୍ତି ଥିଲା, ଏପରି କିଛି ପ୍ରକାଶ ନାହିଁ । ଇଚ୍ଛା ଅନିଚ୍ଛା କିଛିହିଁ ପ୍ରକାଶ ନାହିଁ । ପ୍ରକାଶ ଥିବାର ସମ୍ଭାବନା ବଡ଼ ଅଳ୍ପ । ହିନ୍ଦୁ ଘରର କନ୍ୟା-କୁମାରୀ ଏବଂ

ବାଳିକା-ପାପବିଶେଷଙ୍କ ପ୍ରତି ଇଚ୍ଛା ବା ଅନିଚ୍ଛା ପ୍ରାପ୍ତ ପ୍ରକାଶ କରେ ନାହିଁ । ବାସ୍ତବିକ, ତାଙ୍କ ମନରେ ବି ବୋଧହୁଏ, ପାପବିଶେଷଙ୍କ ପ୍ରତି ଇଚ୍ଛା ଅନିଚ୍ଛା ପ୍ରାପ୍ତ ଜନ୍ମେ ନାହିଁ, ତେବେ ବଡ଼ ହିଅ ଭରେ ପୋଷି ରଖିଲେ ଜନ୍ମ ପାରେ । ଧରନ୍ତୁ ଯଦି କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟରେ ମୋର ଇଚ୍ଛା ବା ଅନିଚ୍ଛା କିଛିହିଁ ନଥାଏ, ଯଦି ସେହି କାର୍ଯ୍ୟ ମୋ ପକ୍ଷରେ ପରମ ମଙ୍ଗଳକର ହୁଏ, ପୁଣି କେବଳ ବିଶେଷ ପ୍ରକୃତିର ଅଭାବରୁ ବା ଲଜ୍ଜାବଶତଃ ବା ଉପାୟାଭାବ ବଶତଃ ମୁଁ ସେ କାର୍ଯ୍ୟ ସ୍ବୟଂ କରୁ ନାହିଁ, ଏପରି ହୁଏ, ଆଉ ଯଦି ମୋ ଉପରେ ଅଳ୍ପ ଟିକିଏ ବଳ ପ୍ରୟୋଗର ଛଳନା କଲେ ସେହି ପରମ ମଙ୍ଗଳକର କାର୍ଯ୍ୟ ସୁସିଦ୍ଧ ହୁଏ । ତେବେ ସେ ବଳ-ପ୍ରୟୋଗ କରେ ଅଧର୍ମ ? ମନେ କର କୌଣସି ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ଘରର ପିଲା ଦୁରବସ୍ଥାରେ ପଡ଼ିଅଛି । ତୁମ ପାଖରେ ଖଣ୍ଡେ ଚାକିରି ପାଇଲେ ଖାଇ ବଞ୍ଚି ଯାଏ । କିନ୍ତୁ ବଡ଼ ଘର ବୋଲି ସେଥିରେ ସେପରି ଇଚ୍ଛା ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ତୁମେ ତାକୁ ଧରି ନେଇ ତାକୁ ଧରି ନେଇ ଯାଇ ଚାକିରିରେ ବସାଇ ଦେଲେ ଆପଣା କରିବ ନାହିଁ, ବରଂ ସପରିବାରରେ ଖାଇ ବଞ୍ଚିବ । ସେ ଘୂଳରେ ତାହାର ହାତ ଧରି ଟାଣି ନେଇ ଦିଟା ଧମକ ଦେଇ ତାକୁ ଦସ୍ତର ଖାନାରେ ବସାଇ ଦେଲେ କଣ ତୁମର ଅଧର୍ମ ? ଚରଣ ବା ପୀଡ଼ନ କଲୁହେବ ? ସୁଭଦ୍ରାର ଅବସ୍ଥା ମଧ୍ୟ ଠିକ୍ ସେହିପରି । ହିନ୍ଦୁ ଘରର କୁମାରୀ କନ୍ୟା, ବୁଝାଇ କହିଲେ, ବା ଆସଗୋ” ବୋଲି ଡାକିଲେ ବର ସଙ୍ଗରେ ଯିବ ନାହିଁ । ଏଣୁ ଧରି ନେଇ ଯିବାର ଛଳନା ଛଡ଼ା ତାହାର ମଙ୍ଗଳସାଧନର ଉପାୟାନୁର ଥିଲା ନାହିଁ ।

“ମୋର ଧେଉଁ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଇଚ୍ଛା ନାହିଁ”, ସେ କାର୍ଯ୍ୟ ମୋ ପକ୍ଷରେ ପରମ ମଙ୍ଗଳକର ହେଲେ ମଧ୍ୟ ମୋ ଉପରେ ବଳ

ପ୍ରୟୋଗ କରି, ସେ କାର୍ଯ୍ୟରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ କରିବାର କାହାରି ଅଧିକାର ନାହିଁ ।” ଆମେ କହିଅଛୁ ଏ ଆପଣଙ୍କ ଦୁଇଟି ଉତ୍ତର ଅଛି । ପ୍ରଥମ ଉତ୍ତର ଉପରେ ବୁଝାଇଲି । ପ୍ରଥମ ଉତ୍ତରରେ ଆମେ ସେହି ଆପଣଙ୍କ କଥାଟା ଯଥାର୍ଥ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରି ନେଇ ଉତ୍ତର ଦେଇ ଅଛୁ । ଦ୍ୱିତୀୟ ଉତ୍ତର ଏହି ଯେ, କଥାଟା ସବୁ ସମୟରେ ଯଥାର୍ଥ ନୁହେଁ । ଯେଉଁ କାର୍ଯ୍ୟରେ ମୋର ପରମ ମଙ୍ଗଳ ସେ କାର୍ଯ୍ୟରେ ମୋର ଅନିଚ୍ଛାଥିଲେ ମଧ୍ୟ କେ ପ୍ରୟୋଗ କରି ମତେ ଚାହୁଁଥିବ ପ୍ରବୃତ୍ତ କରିବାର ଯେ କାହାରି ଅଧିକାର ନାହିଁ ଏ କଥା ସବୁ ସମୟରେ ଖଟେ ନାହିଁ । ଯେଉଁ ରୋଗୀ ରୋଗପ୍ରସ୍ରବରେ ପ୍ରାଣ ଯିବା ଉପରେ, କିନ୍ତୁ ଔଷଧରେ ରୋଗୀର ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟସୁଲଭ ବିରାଗବଶତଃ ସେ ଔଷଧ ଖାଇବ ନାହିଁ, ତାକୁ ବଳପୂର୍ବକ ଔଷଧ ଖାଇବାକୁ ଚକିତ୍ସକର ଏବଂ ବନ୍ଧୁ-ବର୍ଗର ଅଧିକାର ଅଛି । ସାମାଜିକ ବିଶ୍ୱେଷକ ସେ ଇଚ୍ଛା-ପୂର୍ବକ କଟାଇବ ନାହିଁ—ଜୋରକରି କାଟିବାର ଡାକ୍ତରର ଅଧିକାର ଅଛି । ପିଲା ଲେଖା ପଢ଼ା ଟିଣିବ ନାହିଁ, ଜୋରକରି ଲେଖାପଢ଼ା ଶିଖାଇବାର ଶକ୍ତିକ ପିତା ମାତା ପ୍ରଭୃତିଙ୍କର ଅଧିକାର ଅଛି । ଏହି ବିବାହ କଥାରେ ଦେଖ ଅପାତ୍ରବୟସ କୁମାର ବା କୁମାରୀ ଯଦି ଅନୁଚିତ ବିବାହରେ ଉଦ୍ୟତ ହୁଏ, ବଳପୂର୍ବକ ନିବୃତ୍ତ କରିବାର କଣ ପିତାମାତାର ଅଧିକାର ନାହିଁ ? ଆଜିମଧ୍ୟ ସତ୍ୟ ଇଉରୋପୀୟ ଜାତିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କନ୍ୟାବିବାହରେ ଜୋରକରି ସତ୍ପାତ୍ରରେ କନ୍ୟାଦାନ କରିବାର ପ୍ରଥା ଅଛି । ଯଦି ପତ୍ନୀ ବର୍ଷର କୌଣସି ହିନ୍ଦୁକନ୍ୟା କୌଣସି ସୁପାତ୍ରରେ ଆପଣି ଉପସ୍ଥିତ କରେ । ତେବେ କେଉଁ ପିତାମାତା ତାକୁ ଜୋରକରି ସତ୍ପାତ୍ରସ୍ଥ କରିବାକୁ ଆପଣି କରିବେ ? ଜୋର କରି ବାଳିକା

କନ୍ୟାକୁ ସତ୍ପାତ୍ରପୁ କଲେ କଣ ସେ ନିନ୍ଦାୟ ହେବେ ? ସଦା ନ ହୁଅନ୍ତି, ତେବେ ସୁଭଦ୍ରାହରଣରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଅନୁମତି ନିନ୍ଦାୟ କାହିଁକି ?

ଏହା ଗଲା ପ୍ରଥମ ଆପତ୍ତିର ଦୁଇଟି ଉତ୍ତର । ଏଥର ଦ୍ଵିତୀୟ ଆପତ୍ତିର ବିଚାରରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେବା । ଦ୍ଵିତୀୟ ଆପତ୍ତି ଏହା ହୋଇ ପାରେ ଯେ, ଆଜ୍ଞା, ସ୍ଵୀକାର କରା ଗଲା ଯେ, କୃଷ୍ଣ ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କ ମଙ୍ଗଳ କାମନା କରି, ଏହି ପରମର୍ଶ ଦେଇଥିଲେ-କିନ୍ତୁ ବଳପୂର୍ବକ ହରଣଭଲ୍ଲ କଣ ତାକୁ ଅର୍ଜୁନ-ମହିଷୀ କରିବାର ଅନ୍ୟ ଉପାୟ ନ ଥିଲା ? ସ୍ଵୟଂମ୍ଭରରେ ଯଦି ତ ଉପୁଥିଲା ଯେ, ମୂଢ଼ମତି ବାଳିକା କେବଳ ମୁହଁ ଦେଖି ଭୁଲିଯାଇ କୌଣସି ଅପାତ୍ରରେ ବରମାଲ୍ୟ ଦେବାର ସମ୍ଭାବନା ଥିଲା, କିନ୍ତୁ ଉପାୟାନ୍ତର କଣ ନଥିଲା ? କୃଷ୍ଣ କି ଅର୍ଜୁନ, ବୟସଦେବ ପ୍ରଭୃତି କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷଙ୍କ ନିକଟରେ କଥା ପକାଇ ଶାନ୍ତିମତ ସମ୍ବନ୍ଧ ସ୍ଥିର କରି, ସେମାନଙ୍କୁ ବିବାହରେ ସମ୍ମତ କରାଇ କନ୍ୟା ସମ୍ପ୍ରଦାନ କରାଇ ପାରିଥାନ୍ତେ । ଯାଦବମାନେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ବଶୀଭୂତ, କେହି ହେଲେ ତାଙ୍କ କଥାରେ ଅମତ କରନ୍ତେ ନାହିଁ । ଏବଂ ଅର୍ଜୁନ ମଧ୍ୟ ସୁପାତ୍ର, କେହି ଆପତ୍ତି କରନ୍ତେ ନାହିଁ । ତେବେ ନହେଲା କାହିଁକି ?

ବର୍ତ୍ତମାନ ସମୟରେ ଏ କାର୍ଯ୍ୟ ସହଜରେ ହୋଇ ଥାନ୍ତା । କିନ୍ତୁ ଉଦ୍ଘାର୍ଜୁନଙ୍କ ବିବାହ ଚାରି ହଜାର ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ଘଟିଥିଲା, ମେ ସମୟର ବିବାହ ପ୍ରଥା ବର୍ତ୍ତମାନର ବିବାହପ୍ରଥା ପରି ନଥିଲା । ସେଇ ବିବାହ ପ୍ରଥା ନ-ବୁଝିଲେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଆଦର୍ଶ ବୁଝି ଓ ଆଦର୍ଶ ପ୍ରୀତି ଆନ୍ଦେମାନେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ବୁଝି ପାରିବା ନାହିଁ ।

ମନୁରେ ଅଛି, ବିବାହ ଅଷ୍ଟବିଧ, (୧) ବ୍ରାହ୍ମ, (୨) ଦୈବ, (୩) ଆର୍ଷ, (୪) ପ୍ରାଜାପତ୍ୟ, (୫) ଆୟୁର, (୬) ଗାନ୍ଧବ, (୭)

ରାକ୍ଷସ ଓ (୮) ପୈଶାଚ । ଏଇ ହିମାଳୟଟା ପାଠକ ମନେ ରଖିବେ ।

ଏହି ଅଷ୍ଟ ପ୍ରକାର ବିବାହରେ ସବୁ ଦର୍ଶ୍ୟର ଅଧିକାର ନାହିଁ ।
 କ୍ଷତ୍ରିୟର କେଉଁ କେଉଁ ବିବାହରେ ଅଧିକାର' ଦେଖାଯାଉ ।
 ତୃତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟରେ ୨୩ ଶ୍ଳୋକରେ କଥିତ ହୋଇଅଛି,

ଷଡ଼ାନ୍ତପୁଂସ୍ୟା ବିପ୍ରସ୍ୟା କ୍ଷତ୍ରସ୍ୟ ଚତୁର୍ଭୋବରାନ୍ ।

ଏହାର ଟୀକାରେ କୁଲ୍ଲୁକଭଟ୍ଟ ଲେଖିଛନ୍ତି “କ୍ଷତ୍ରିୟସ୍ୟ ଅବରାନ୍-
 ପରିଚନାନାୟୁରାଦ୍ୟଶ୍ଚତୁରଃ ।” ତେଣୁ କ୍ଷତ୍ରିୟ ପକ୍ଷରେ
 କେବଳ ଆୟୁର, ଗାର୍ଭବ, ରାକ୍ଷସ, ପୈଶାଚ, ଏହି ଚାରୋଟି ପ୍ରକାର
 ବିବାହ ବୈଧ । ଆଉ ସବୁ ଅବୈଧ ।

କିନ୍ତୁ ୨୫ ଶ୍ଳୋକରେ ଅଛି—

ପୈଶାଚଶ୍ଚାୟୁର ଶ୍ଳେଷ ନ କର୍ତ୍ତବ୍ୟୋ କଦାଚନ ॥

ପୈଶାଚ ଓ ଆୟୁର ବିବାହ ସମସ୍ତଙ୍କର ଅକର୍ତ୍ତବ୍ୟ ।
 ଅତଏବକ୍ଷତ୍ରିୟ ପକ୍ଷରେ କେବଳ ଗାର୍ଭବ ଓ ରାକ୍ଷସ, ଏହି ଦ୍ଵିବିଧ
 ବିବାହହିଁ ବିଧିତ ଥିଲା ।

ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ବରଜନ୍ୟାର ଉଭୟର ପରସ୍ପର ଅନୁରାଗ
 ସହକାରେ ଯେଉଁ ବିବାହ ହୁଏ, ତାହାହିଁ ଗାର୍ଭବ ବିବାହ ।
 ଏଠାରେ ସ୍ଵଭାବର ଅନୁରାଗର ଅଭାବରେ ସେ ବିବାହ ଅସମ୍ଭବ;
 ଏବଂ ସେହି ବିବାହ “କାମସମ୍ଭବ”, ସୁତରାଂ ପରମ ନୀତିଜ୍ଞ
 କୃଷ୍ଣାର୍ଜୁନଙ୍କର ତାହା କେବେହେଁ ଅନୁମୋଦିତ ହୋଇ ପାରେ
 ନାହିଁ । ଅତଏବ ରାକ୍ଷସ ବିବାହ ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କୌଣସି ପ୍ରକାର
 ବିବାହ ଶାସ୍ତ୍ରାନୁସାରେ ଧର୍ମ୍ୟନୁହେଁ ଏବଂ କ୍ଷତ୍ରିୟ ପକ୍ଷରେ ପ୍ରଶସ୍ତ
 ନୁହେଁ; “ଅନ୍ୟପ୍ରକାର ବିବାହର ମଧ୍ୟ ସମ୍ଭାବନା ଏଠାରେ ନଥିଲା

ବଳପୁରକ ନନ୍ୟାକୁ ହରଣ କରି ବିବାହ କରିବାକୁ ରାଷ୍ଟ୍ର ସଦାହ
କୁହାଯାଏ । ବସ୍ତ୍ରରୂପେ, ଶାସ୍ତ୍ରାନୁସାରେ ଏହି ରାଷ୍ଟ୍ର ଶାର୍ଦ୍ଦବାଦି
କ୍ଷତ୍ରିୟ ପକ୍ଷରେ ଏକ ମାତ୍ର ପ୍ରଶସ୍ତ ବିବାହ । ମଦୁର ୩୫ ; ୨୪
ଶ୍ଳୋକରେ ଅଛି-

ଚତୁର୍ବେ ବ୍ରାହ୍ମଣସ୍ୟାଦନ୍ ପ୍ରଶସ୍ତାନ୍ କବସୋ ବିଦୁଃ ।
ରାଷ୍ଟ୍ର ସକ୍ଷିପ୍ତ ଯୌକମାଂସୁରଂ ବୈଶ୍ୟଶ୍ଚ ଦ୍ରବ୍ୟୋଃ ॥

ଯେ ବିବାହ ଧର୍ମ୍ୟ ଓ ପ୍ରଶସ୍ତ, ନିଜର ଭଗିନୀର (ଓ ଭଗିନୀପତିର
ଗୌରବାର୍ଥ ଓ ନିଜକୁଳର ଗୌରବାର୍ଥ କୃଷ୍ଣ ସେହି ବିବାହର
ପରମର୍ଶ ଦେବାକୁ ବାଧ୍ୟ ଥିଲେ । ଅତଏବ କୃଷ୍ଣ ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ ଯେଉଁ
ପରମର୍ଶ ଦେଇଥିଲେ, ତହିଁରେ ତାଙ୍କର ପରମ ଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞତା, ମତିଜ୍ଞତା
ଅଭ୍ୟାସବୃଦ୍ଧି ଏବଂ ସର୍ବପକ୍ଷର ମାନସମୁମ ରକ୍ଷାର ଅଭିପ୍ରାୟ ଓ
ହିତେଚ୍ଛାହିଁ ଦେଖା ଯାଏ ।

କେହି କେହି କହିପାରନ୍ତି, ଏଠାରେ ମନୁଙ୍କ ଦୋହାଇ ଦେଲେ
ଚଳିବ ନାହିଁ । ମହାଭାରତର ଯୁଦ୍ଧ ସମୟରେ ମନୁସଂହିତା ଥିଲା
ଏହାର ପ୍ରମାଣ କଣ ? କଥାଟା ନାୟଂ ଠିକ୍, ସେତେ ପ୍ରାଚୀନ
କାଳରେ ମନୁସଂହିତା ସଙ୍କଳିତ ହୋଇଥିଲା କି ନାହିଁ, ସେ
ବିଷୟରେ ବାଦ ପ୍ରତିବାଦ ହୋଇ ପାରେ । ତେବେ ମନୁସଂହିତା
ପୂର୍ବପ୍ରଚଳିତ ଶୁଦ୍ଧ ମାନବ ସଙ୍କଳନ ମାତ୍ର, ଏହା ପଣ୍ଡିତ ମାନଙ୍କ
ମତ । ଯଦି ତାହାହୁଏ ତେବେ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ରାଜତ୍ବକାଳରେ
ସେହିରୂପ ବିବାହପଦ୍ଧତି ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା, ଏହା ବିବେଚନା କରାଯାଇ
ପାରେ । ନ ପାରୁ-ମହାଭାରତରେଇ ଏ ବିଷୟରେ କଣ ଅଛି
ତାହା ଦେଖା ଯାଉ । ଏହି ସୁଭଦ୍ରା ହରଣ-ପୂର୍ବାଧ୍ୟାୟରେହିଁ ସେ
ବିଷୟରେ କି ପ୍ରମାଣ ମିଳେ, ଦେଖା ଯାଉ । ବୈଶି ଶ୍ଳୋକବାକ୍ୟ
ଦେବ ନହିଁ । ଆମେ ପାଠକମାନଙ୍କ ନିକଟରେ ଯେଉଁ ଭାବର

ଦେଇଅଛୁ, କୃଷ୍ଣ ନିଜେମଧ୍ୟ ସେହି ଉତ୍ତର ବଳଦେବକୁ ଦେଇଥିଲେ । ଅର୍ଜୁନ ସୁଭଦ୍ରାକୁ ହରଣକରି ନେଇ ଯାଇଛନ୍ତି, ଶୁଣି ଯାଦବମାନେ ହୁଏତ ହୋଇ ରଣସଜ୍ଜା କରୁଥିଲେ । ବଳଦେବ କହିଲେ, ଗଣ୍ଡଗୋଳ କରିବା ଆଗେ, କୃଷ୍ଣ କଣ କହିଛନ୍ତି ଶୁଣାଯାଉ । ସେ ଚପ୍ପ କରି ଅଛନ୍ତି । ସେତେବେଳେ ବଳଦେବ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ସମ୍ବୋଧନ କରି ଅର୍ଜୁନ ତାଙ୍କ ବଶର ଅପମାନ କରିଅଛି ବୋଲି ଗ୍ରାସ ପ୍ରକାଶ କଲେ, ଏବଂ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଅଭିପ୍ରାୟ କଣ, ପଚାରିଲେ । କୃଷ୍ଣ ଉତ୍ତର କଲେ “ଅର୍ଜୁନ ଆମ କୁଳର ଅବମାନନା କରି ନାହାନ୍ତି, ବରଂ ସମଧିକ ସମ୍ମାନ ରଖାନ୍ତି” କରୁଛନ୍ତି । ସେ ତୁମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ଅର୍ଥଲୁବ୍ଧ ମନେ କରନ୍ତି ନାହିଁ ବୋଲି ଅର୍ଥଦ୍ୱାରା ସୁଭଦ୍ରାକୁ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରି ନାହାନ୍ତି । ସ୍ୱୟଂମ୍ଭରରେ କନ୍ୟା ଲାଭ କରିବା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦୁର୍ବଳ ବ୍ୟାପାର, ଏଥିପାଇଁ ସେଥିରେ ସମ୍ମତ ହୋଇ ନାହାନ୍ତି, ଏବଂ ପିତାମାତାର ଅନୁମତି ନେଇ ପ୍ରଦତ୍ତକନ୍ୟାର ମାଣିଗ୍ରହଣ କରିବା ଚେକସ୍ତ୍ରୀ କ୍ଷତ୍ରିୟ ପକ୍ଷରେ ପ୍ରଶଂସନୀୟ ନୁହେଁ । ଅରବିନ୍ଦ ମୋର ନିଷ୍ପତ୍ତି ବୋଧ ହେଉଅଛି, କୁନ୍ତୀପୁତ୍ର ଧନଞ୍ଜୟ ଉକ୍ତ ଦୋଷ ସମସ୍ତ ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନା କରି ବଳପୂର୍ବକ ସୁଭଦ୍ରାକୁ ହରଣ କରିଛନ୍ତି । ଏହି ସମ୍ଭବ ଆମର କୁଳୋଚିତ ନିଜାଇଅଛି, ଏବଂ କୁଳଶୀଳ ବିଦ୍ୟା ଓ ବୁଦ୍ଧିସମ୍ପନ୍ନ ପାର୍ଥ ବଳପୂର୍ବକ ହରଣ କରିଛନ୍ତି ବୋଲି ସୁଭଦ୍ରା ମଧ୍ୟ ଯଶସ୍ବିନୀ ହେବେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।

ଏଠାରେ କୃଷ୍ଣ କ୍ଷତ୍ରିୟର ଗୁଣପ୍ରକାର ବିବାହର କଥା କହିଛନ୍ତି : —

- ୧ । ଅର୍ଥ (ବାଣ୍ଟୁଳ) ଦେଇ ଯେଉଁ ବିବାହ କରାଯାଏ (ଆୟୁର)
- ୨ । ସ୍ୱୟଂମ୍ଭର ।

୩ । ପିତା ମାତା କର୍ତ୍ତୃକ ପ୍ରଦତ୍ତ କନ୍ୟାର ସହିତ ବିବାହ (ପ୍ରାଜାପତ୍ୟ) ।

୪ । ବଳପ୍ରସ୍ତାବ ହରଣ (ବ୍ରହ୍ମଧନ) ।

ଏଥି ମଧ୍ୟରୁ ପ୍ରଥମଟିରେ କନ୍ୟାକୁଳର ଅଙ୍ଗାର୍ତ୍ତ ଓ ଅପଣ, ଏହା ସର୍ବବାଘସମ୍ମତ । ଦ୍ଵିତୀୟର ଫଳ ଅନର୍ଥକ । ଚୂଡ଼ାୟରେ ବରର ଅଗୌରବ । ଏଣୁ ଚତୁର୍ଥ ହିଁ ଏଠାରେ ଏକମାତ୍ର ବିହୀତ ବିବାହ । ଏହା କୃଷ୍ଣାକ୍ଷରେହିଁ ପ୍ରକାଶ ଅଛି । *

ଉତ୍ତରା କରେ, ଏପରି ନିବୋଧ କେନ୍ଦ୍ର ନାହାନ୍ତି, ଯିଏ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କରନ୍ତି ଯେ, ମୁଁ ବ୍ରହ୍ମଧନ ବିବାହର ସମର୍ଥନ କରୁଅଛି । ବ୍ରହ୍ମଧନ ବିବାହ ଅତି ନିନ୍ଦନୀୟ, ସେ କଥା କହି ସ୍ଥାନ ନଷ୍ଟ କରିବା ଲକ୍ଷ୍ୟପୂର୍ବକ । ତେବେ ସେ ସମୟରେ ଯେ ଶତ୍ରୁପୁରାଣକ ମଧ୍ୟରେ ଏହା ପ୍ରଶଂସିତ ଥିଲା, କୃଷ୍ଣ ସେଥିପାଇଁ ଦାୟୀ ନୁହନ୍ତି । ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅନେକଙ୍କ ବିଶ୍ଵାସ ଯେ, “ରିଫର୍ମରର୍, (Reformer ସଂସ୍କାରକ) ଆଦର୍ଶ ଅନୁଷ୍ଠାନ, ଏବଂ କୃଷ୍ଣ ଯଦି ଆଦର୍ଶ

* ମହାଭାରତର ଅନୁଶାସନ ପଦ୍ୟରେ ଯେଉଁ ବିବାହଚତୁରୁ ଅଛି, ତାହାର କୌଣସି ଉଲ୍ଲେଖ ଆମେ କଲୁ ନାହିଁ, କାରଣ, ତାହା ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ । ସେଥିରେ ବ୍ରହ୍ମଧନ ବିବାହ ଶୁଦ୍ଧ କର୍ତ୍ତୃକ ନିନ୍ଦିତ ଓ ନିଷିଦ୍ଧ ହୋଇଅଛି । କିନ୍ତୁ ଶୁଦ୍ଧ ସ୍ଵୟଂ କର୍ତ୍ତବ୍ୟାକର୍ତ୍ତବ୍ୟ ବିବେଚନା ସ୍ଥିର କରି, କାଶୀରାଜାଙ୍କର ତିନୋଟି କନ୍ୟା ହରଣ କରି ଆଣିଥିଲେ । ସୁତରାଂ ଶୁଦ୍ଧର ବ୍ରହ୍ମଧନ ବିବାହକୁ ନିନ୍ଦିତ ଓ ନିଷିଦ୍ଧ କହିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଶୁଦ୍ଧ ଚରିତ୍ର ଏହି ଯେ, ଯାହା ନିନ୍ଦିତ ଓ ନିଷିଦ୍ଧ, ତହା ସେ ପ୍ରାଣାନ୍ତେ ମଧ୍ୟ କରୁ ନ ଥିଲେ । ଯେଉଁ କବି ତାଙ୍କ ଚରିତ୍ର ସୃଷ୍ଟି କରିଛନ୍ତି, ସେ କବି କଦାପି ତାଙ୍କ ମୁହଁ ଦେଇ ଏପରି କଥା ବାହାର କରି ନାହାନ୍ତି ।

ମନୁଷ୍ୟ ତେବେ ବଡ଼ଧରଣର ରିଫର୍ମର (Reformer ସଂସ୍କାରକ) ହେବା ତାଙ୍କର ଉଚିତ ଥିଲା, ଏବଂ ଏହି କୁପ୍ରକାର ପ୍ରଶ୍ନକୁ ନ ଦେଇ ଦମନ କରା ଉଚିତ ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଆନ୍ଦୋଳନେ ସେପରି ତାଙ୍କୁ ଆଦର୍ଶ ମନୁଷ୍ୟର ଗୁଣ ମଧ୍ୟରେ ଗଣନା କରୁନାହିଁ ସ୍ବତଃ ଏ କଥାର କୌଣସି ଉତ୍ତର ଦେବା ଆବଶ୍ୟକ ବିବେଚନା କରୁନାହିଁ ।

ଆନ୍ଦୋଳନେ କହି ଅଛନ୍ତି ଯେ, ବଳପୂର୍ବକ ହରଣ କରି ଯେଉଁ ବିବାହ, ତାହା ତିନି କାରଣରୁ ନିନ୍ଦନୀୟ ; (୧) କନ୍ୟାର ପ୍ରତି ଅତ୍ୟାଚାର, (୨) ତାର ପିତୃକୁଳ ପ୍ରତି ଅତ୍ୟାଚାର, (୩) ସମାଜ ପ୍ରତି ଅତ୍ୟାଚାର । କନ୍ୟା ପ୍ରତି ଯେ କୌଣସି ଅତ୍ୟାଚାର ହୋଇ ନାହିଁ, ବରଂ ତାର ପରମ ମଙ୍ଗଳହିଁ ସାଧୁତ ହୋଇଥିଲା, ତାହା ଦେଖାଇ ଅଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ତାର ପିତୃକୁଳ ପ୍ରତି କୌଣସି ଅତ୍ୟାଚାର ହୋଇ ଥିଲା କି ନାହିଁ, ଦେଖା ଯାଉ ! କିନ୍ତୁ ଆଉ ସ୍ଥାନ ନାହିଁ, ସଂକ୍ଷେପରେ କଥା ଶେଷ କରିବାକୁ ହେବ । ଯାହା କହି ଅଛି, ସେଥିରେ ସବୁକଥା ପ୍ରାୟ ଶେଷ ହୋଇ ଆସିଅଛି ।

କନ୍ୟା ହରଣରେ ତତ୍ପିତୃକୁଳ ଉପରେ ଦୁଇ କାରଣରୁ ଅତ୍ୟାଚାର ଦୃଷ୍ଟି । (୧) ତାଙ୍କ କନ୍ୟା ଅପାତ୍ର ବା ଅନଭିପ୍ରେତ ପାତ୍ରର ହସ୍ତାନ୍ତେ ହୁଏ । କିନ୍ତୁ ଏଠାରେ ତାହା ଦୃଷ୍ଟି ନାହିଁ । ଅର୍ଜୁନ ଅପାତ୍ର ନୁହନ୍ତି, ଅନଭିପ୍ରେତ ପାତ୍ର ମଧ୍ୟ ନୁହନ୍ତି । (୨) ସେମାନଙ୍କର ନିଜର ଅପମାନ । କିନ୍ତୁ ପୂର୍ବେ ଯାହା ଉଦ୍ଧୃତ କରିଅଛି, ତାହା ଦ୍ବାରା ପ୍ରମାଣୀକୃତ ହୋଇଅଛି ଯେ, ଏଥିରେ ଯାଦବମାନେ ଅପମାନିତ ହୋଇଛନ୍ତି ବୋଲି ବିବେଚନା କରିବାର କୌଣସି କାରଣ ନଥିଲା । ଏହା ଯାଦବ ଶ୍ରେଷ୍ଠ କୃଷ୍ଣହିଁ ପ୍ରତିପନ୍ନ କରିଛନ୍ତି, ଏବଂ ତାଙ୍କର ସେ କଥା ନ୍ୟାୟସଙ୍ଗତ ବିବେଚନା କରି ଅପର ଯାଦବମାନେ ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ ଫେରାଇ ଆଣି ସମାବେଦ ପୂର୍ବକ

ତାଙ୍କ ବିବାହ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପନ୍ନ କରିଥିଲେ । ସୁଭଦ୍ରା ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଅତ୍ୟାଚାର ହୋଇଥିଲା, ଏହା କହିବାର ଆମର ଆଉ ଆବଶ୍ୟକତା ନାହିଁ ।

(୩) ସମାଜ ପ୍ରତି ଅତ୍ୟାଚାର । ଯେଉଁ ବଳକୁ ସମାଜ ଅବୈଧ ବୋଲି ବିବେଚନା କରେ, ସମାଜ ମଧ୍ୟରେ କାହାର ପ୍ରତି ସେହି ବଳ ପ୍ରୟୁକ୍ତ ହେଲେ ସମାଜ ପ୍ରତି ଅତ୍ୟାଚାର ହେଲା । କିନ୍ତୁ ଯେତେବେଳେ ଚର୍କାଳିକ ଆର୍ଯ୍ୟସମାଜ ଶତ୍ତ୍ରୁ-କୁଳ ଏହି ଭଳି ପ୍ରୟୋଗକୁ ପ୍ରଶସ୍ତ ଓ ବିଦ୍ବିତ କହୁଥିଲେ, ସେତେବେଳେ ସମାଜର ଆଉକହିବାର ଅଧିକାର ନାହିଁ ଯେ, ଆମ ପ୍ରତି ଅତ୍ୟାଚାର ହେଲା । ଯାହା ସମାଜ ସମ୍ମତ, ତଦ୍ବାଚ ସମାଜ ଉପରେ କୌଣସି ଅତ୍ୟାଚାର ହୋଇ ନାହିଁ ।

ଆତ୍ମମାନଙ୍କର ଏହି ଚତୁର୍ଥ ଏବେ ସବିସ୍ତ୍ରାରେ ଲେଖିବାର କାରଣ ଅଛି । ସୁଭଦ୍ରାହରଣ ନିମିତ୍ତ କୃଷ୍ଣଦେବୀ ମାନେ କୃଷ୍ଣକୁ କେଉଁ ଗାଳ ଦେଇ ନାହାନ୍ତି । ସେଥି ପାଇଁ କୃଷ୍ଣପକ୍ଷ ସମର୍ଥନର କୌଣସି ଆବଶ୍ୟକତା ଥିଲା ନାହିଁ । ମୋର ଦେଖାଇବାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଏହି ଯେ, ବିଲଟରୁ ଯେଉଁ ଗ୍ରେଟ ମାପକାଠିଟି ଆମେ ଧାର କରି ଆଣିଅଛୁଁ, ସେ ମାପକାଠିରେ ମାପିଲେ, ଆମର ପୂର୍ବ ସୁରୁଷାଗତ ଅତୁଳ ସମ୍ପତ୍ତି ଅଧିକାଂଶ ବାଜେଆସୁ ହୋଇଯିବ । ଆତ୍ମମାନଙ୍କର ସେହି ଏକବ୍ବର ଚଳ ବାହାର କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ।

ଚତୁର୍ଥ ପରିଚ୍ଛେଦ

ଖାଣ୍ଡବ ଦାହ

ସୁଭଦ୍ରାହରଣ ପରେ ଖାଣ୍ଡବ ଦାହରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଦର୍ଶନ ପାଇଁ । ପାଣ୍ଡବମାନେ ଖାଣ୍ଡବ ପ୍ରସ୍ତରେ ବାସ କରୁଥିଲେ । ତାଙ୍କ ରାଜ-

ଧାମ ନିକଟରେ ଖାଣ୍ଡବ ନାମରେ ଏକ ବୃହତ୍ ଅରଣ୍ୟ ଥିଲା । କୃଷ୍ଣାର୍ଜୁନ ତାହା ଦର୍ଶ୍ୟ କରନ୍ତି । ତାହାର ବୃତ୍ତାନ୍ତଟା ଏହି । ଗଲୁଟା ଅଭୂତ ରକମର । ପୂର୍ବକାଳରେ ଶ୍ଳେଷିକ ନାମରେ ଜଣେ ରାଜାଥିଲେ । ସେ ବଡ଼ ଯାଜ୍ଞିକ ଥିଲେ । ଚରକାଳ କେବଳ ଯଜ୍ଞ କରୁଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଯଜ୍ଞ କରୁ କରୁ ଋତ୍ବିଜ୍ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ହଇରାଣ ହୋଇଗଲେ । ସେମାନେ ଆଉ ପାରିଲେ ନାହିଁ-ସଫା ଜବାବ ଦେଇ ବାହାରିଗଲେ । ରାଜା ସେମାନଙ୍କୁ ପଟା ପଟି କଲେ ସେମାନେ କହିଲେ, “ଏପରି କାମ ଆମ ଦ୍ଵାରା ହୋଇ ପାରିବ ନାହିଁ ତୁମେ ରୁଦ୍ରଙ୍କ ନିକଟକୁ ଯାଅ ।” ରାଜା ରୁଦ୍ରଙ୍କ ନିକଟକୁ ଗଲେ ରୁଦ୍ର କହିଲେ “ଆମେ ଯଜ୍ଞ କରୁନାହିଁ—ଏ କାମ ବ୍ରାହ୍ମଣର । ଦୁର୍ବାସା ନାମରେ ଜଣେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଅଛନ୍ତି, ସେ ମୋର ଅଂଶ-ମୁଁ ତାଙ୍କୁ କହି ଦେଉଅଛି ।” ରୁଦ୍ରଙ୍କ ଅନୁରୋଧରେ, ଦୁର୍ବାସା ରାଜାଙ୍କ ଯଜ୍ଞ କଲେ । ଘୋରତର ଯଜ୍ଞ,—ଦାରବର୍ଷ ଧରି ଫମାଗତ ଅଗ୍ନିରେ ଦୃତଧାବ । ଦିଅ ଖାଇ ଅଗ୍ନିଙ୍କ Dyspepsia (ଅଜୀର୍ଣ୍ଣ ରୋଗ) ଉପଶ୍ଵିତ । ସେ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ନିକଟକୁ ଯାଇ କହିଲେ “ଠାକୁରେ ! ବଡ଼ ବିପଦ ଖାଇ ଖାଇ ଶରୀରରେ ବଡ଼ ଗ୍ଳାନ ଉପଶ୍ଵିତ ହୋଇଅଛି, ବର୍ତ୍ତମାନ ଉପାୟ କଣ ?” ବ୍ରହ୍ମା ଯେଉଁ ପ୍ରକାର ଡାକ୍ତର କଲେ, ତାହା Similia Similibus Curanter (ବିଷେ ବିଷଷୟ) ଧରଣର । ସେ କହିଲେ “ଆଜ୍ଞା, ଖାଇ ଯଦି ପୀଡ଼ା ହୋଇ ଥାଏ, ତେବେ ଆଦୃର ଖାଅ । ଖାଣ୍ଡବ ବନଟାକୁ ଖାଇ ପକାଅ—ପୀଡ଼ା ଆରମ୍ଭ ହେବ ।” ଶୁଣି ଅଗ୍ନି ଖାଣ୍ଡବ ବନ ଖାଇବାକୁ ଗଲେ । ଚାରିଆଡ଼େ ହୁହୁ କରି ଜଳି ଉଠିଲେ । କିନ୍ତୁ ବନରେ ଅନେକ ଜୀବ ଜନ୍ତୁ ବାସ କରୁଥିଲେ—ହାତୀମାନେ ଶୁଣୁରେ ପାଣି ଆଣିଲେ । ସାପମାନେ

ଫଣାରେ କରି ପାଣି ଆଣିଲେ, ଏହି ପ୍ରକାରେ ବନବାସୀ ପଣ୍ଡା ପଣିମାନେ ମିଳି ନିଆଁ ନିଗ୍ରାଳ ଦେଲେ । ଅଗ୍ନି ସାବନାଟି ଜଳିଲେ ସାବନାର ସେମାନେ ନିଗ୍ରାଳଲେ । ଅଗ୍ନି ସେତେବେଳେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ରୂପଧର କୃଷ୍ଣାର୍ଜୁନଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । କହିଲେ “ମୁଁ ବଡ଼ ପେଟୁ, ବଡ଼ ବେଣୀ ଖାଏ, ତୁମେ ମତେ ଖଆଇ ପାରିବ ?” ସେମାନେ ସ୍ୱୀକୃତ ହେଲେ । ତତ୍ପରେ ସେ ଆରୁମ୍ଭରତୟ ଦେଇ ଛୋଟ ରକମର ପ୍ରାର୍ଥନାଟି ଜଣାଇଲେ “ଖାଣ୍ଡବ ଦାନଟି ଖାଇବ । ଖାଇବାକୁ ଯାଇଥିଲା, କିନ୍ତୁ ଲଘୁ, ଆସି ବୃଷ୍ଟି କରି ମତେ ନିଗ୍ରାଳ ଦେଲେ—ଖାଇବାକୁ ଦେଇ ନାହାନ୍ତି ।”

ତେଣୁ କୃଷ୍ଣାର୍ଜୁନ ଅସ୍ତ୍ରଧର ବନ ପୋଡ଼ାଇବାକୁ ଗଲେ । ଲଘୁ ଆସି ବୃଷ୍ଟି କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ, ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ବାଣ ମାଡ଼ରେ ବୃଷ୍ଟି ବନ୍ଦ ହୋଇଗଲା । ସେଇଟା କି ପ୍ରକାରେ ହୁଏ, ଆମେ ଜଳିଜାଳର ଲୋକ ତାହା ବୁଝି ପାରିବା ନାହିଁ । ପାରିଲେ, ଅତିବୃଷ୍ଟିରୁ ଫସଲ ରକ୍ଷା କରିବାର ଗୋଟାଏ ଉପାୟ କର ଯାଇ ପାରନ୍ତା । ଯାହା ହେଉ—ଲଘୁ ରାଗିଯାଇ ଯୁଦ୍ଧ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ସବୁ ଦେବତା ଅସ୍ତ୍ର ନେଇ ତାଙ୍କୁ ସହାୟ ହେଲେ । କିନ୍ତୁ ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ ପାରି ଉଠିବାର ସୁନାହିଁ । ଲଘୁ ପାହାଡ଼ ପୋପାଡ଼ି ମାରିଲେ—ଅର୍ଜୁନ ବାଣମାଡ଼ରେ ପାହାଡ଼ କାଟି ପକାଇଲେ । (ବିଦ୍ୟାଟା ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳରେ ଜଣାଥିଲେ ରେଲ୍‌ୱେ ଟନେଲ୍ କରିବାର ବଡ଼ ସୁବିଧା ହୁଅନ୍ତା ।) ଶେଷରେ ଲଘୁ ବଜ୍ରପ୍ରହାର କରିବାକୁ ଉଦ୍ୟତ—ସେତେବେଳେ ଦୈବବାଣୀ ହେଲା

ସେ ଏମାନେ ନରନାରାୟଣ ପ୍ରାଚୀନ ରୁଷି । * ଦୈବବାଣୀଟା ବଡ଼ ସୁବିଧା କିଏ କହିଲୁ, ତାହାର ଠିକଣା ନାହିଁ—କିନ୍ତୁ କହିବା କଥାଟା ପକାଣ ହୋଇପଡ଼େ । ଦୈବବାଣୀ ଶୁଣି ଦେବତାମାନେ ପ୍ରସ୍ଥାନ କଲେ । କୃଷ୍ଣାର୍ଜୁନ ସୁକ୍ଳଦରେ ବନ ଗୋଡ଼ାଇବାକୁ ଲାଗିଲେ ନଆଁ ଉପରେ ପଶୁପକ୍ଷୀ ପଳାଉଥିଲେ, ସମସ୍ତଙ୍କୁ ସେମାନେ ମାରି ପକାଇଲେ । ସେମାନଙ୍କ ମେଢ ମାଂସଖାଇ ଅଗ୍ନିରେ ମହାଗ୍ନି ଭଲହେଲା—ବିଷରେ ବିଷସୟ ହେଲା—ସେ କୃଷ୍ଣାର୍ଜୁନଙ୍କୁ ବର ଦେଲେ । ପରତୁଳ ଦେବତାମାନେ ଆସି ମଧ୍ୟ ବର ଦେଲେ । ସବୁ ମଣ ଖୁସୀ ହୋଇ ଦରକୁ ଗଲେ ।

ଏପରି ଆଇମା କାହାଣୀ ଉପରେ ବୁଦ୍ଧପୂର୍ବ ସ୍ଥାପନ କରି ଐତିହାସିକ ସମାଲୋଚନାରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଲେ ଜେବଳ ହାସ୍ୟାସ୍ତତ୍ତ୍ୱ ହେବାକୁ ହୁଏ—ଅନ୍ୟ ଭଲ ନାହିଁ । ଆଉ ଆମର ଯାହା ସମାଲୋଚ୍ୟ ଅଥାତ୍ କୃଷ୍ଣଚରିତ୍ର—ତାହାର ଭଲ ମନ୍ଦ କୌଣସି କଥା ଏଥିରେ ନାହିଁ । ଯଦି ଏହାର କୌଣସି ଐତିହାସିକ ତାର୍ତ୍ତ୍ତ୍ୱର୍ଥ୍ୟ ଥାଏ, ତେବେ ସେ ଟିକକ ଏହିପେ, ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କ ରାଜ୍ୟାଳ ନିକଟରେ ଗୋଟାଏ ବଡ଼ ବନ ଥିଲା, ସେଠାରେ ଅନେକ ହିଂସ ପଶୁ ବାସ କରୁଥିଲେ, କୃଷ୍ଣାର୍ଜୁନ ସେଥିରେ ନଆଁ ଲଗାଇ, ହିଂସ ପଶୁମାନଙ୍କୁ ବିନଷ୍ଟ କରି ଜଙ୍ଗଲ ଆବାଦ କରିବାର ଯୋଚ୍ୟ କରିଥିଲେ । କୃଷ୍ଣାର୍ଜୁନ ଯଦି ତାହା କରିଥିଲେ,

* ପାଠକ ଦେଖିହୁ, ଏକ ସ୍ଥାନରେ କୃଷ୍ଣ ବସ୍ତ୍ରାଙ୍କ ଜେବି; ଏଠାରେ ପ୍ରାଚୀନ ରୁଷି, ପୁଣି ଦେଖିବା, ସେ ବସ୍ତ୍ରାଙ୍କ ଅବତାର । ଏ କଥାର ସାମଞ୍ଜସ୍ୟତେଷ୍ଟାର ବା ଶକ୍ତିନର ଆମର କୌଣସି ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ । କୃଷ୍ଣଚରିତ୍ର ଆମର ସମାଲୋଚ୍ୟ ।

ତେବେ ସେଥିରେ ଐତିହାସିକ ଜାଣିବା ଅକାର୍ଯ୍ୟ କିନ୍ତୁ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ସୁନ୍ଦରବନର ଆବାଦନାଶମାନେ ନିଜ ଚାନ୍ଦା କରି ଥାଆନ୍ତି ।

ଆମେମାନେ ସ୍ୱୀକାର କରୁ ଯେ, ଏହି ବ୍ୟାଖ୍ୟାଟା ନିତାନ୍ତ ବାଜେ ଧରଣର ହେଲା । କିନ୍ତୁ ଆମେ ଯେ ଏପରି ଗୋଟାଏ ଚାତୁର୍ଯ୍ୟ ସୂଚକ କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହେଲୁ, ତାହାର କାରଣ ଅଛି । ଖାଣ୍ଡବଦାହଟି ଅଧିକାଂଶ ତୃତୀୟ ସ୍ତରାନ୍ତର ହୋଇ ପାରେ, କିନ୍ତୁ ସ୍ଥଳ ଦଟଣାର କୌଣସି ସୂଚନା ଯେ ଆଦିମ ମହାଭାରତରେ ନାହିଁ, ଏ କଥା ଆମେ କହିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ନୋହୁଁ । ପଦସଂଗ୍ରହାଧ୍ୟାୟ ଏବଂ ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧମ-ଶିକାଧ୍ୟାୟରେ ଏହାର ପ୍ରସଙ୍ଗ ଅଛି । ଏହି ଖାଣ୍ଡବଦାହରୁ ସଭାପଟର ଉତ୍ପତ୍ତି । ଏହି ବନମଧ୍ୟରେ ମୟୂଦାନବ ବାସ କରୁଥିଲା । ସେ ମଧ୍ୟ ପୋଡ଼ି ମରିବାର ଉପଦେଶ ଦେଇଥିଲା । ସେ ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ନିକଟରେ ପ୍ରାଣରକ୍ଷା ମାଗିଥିଲା; ଅର୍ଜୁନ ମଧ୍ୟ ଲଗଣାଗତକୁ ରକ୍ଷା କରିଥିଲେ । ଏହି ଉପକାରର ପ୍ରତ୍ୟୁପକାର ନିମିତ୍ତ ମୟୂ ଦାନବ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କର ଅତ୍ୟୁଦ୍ଧୃଷ୍ଟ ସଭା ନିର୍ମାଣ କରି ଦେଇଥିଲେ । ସେହି ସଭା ନେଇ ସଭାପଟର କଥା ।

ପୁଣି ସଭାପଟର ଅସ୍ଥାବସ୍ଥା ପଟର ଏକପଟ । ମହାଭାରତର ସୁନ୍ଦର ଗୀତ ଏହିଠାରେ । ଏହା ଏକବାରେ ବାଦ ଦେଇ ହେବ ନାହିଁ । ଯଦି ତାହା ନ ହୁଏ, ତେବେ ଏହା ମଧ୍ୟରେ କେତେ ପରିମାଣରେ ଐତିହାସିକ ତଥ୍ୟ ନିହିତ ଥାଇପାରେ, ତାହା ବିଚାର କରି ଦେଖିବା ଉଚିତ । ସଭା ଏବଂ ତଦୁପଲକ୍ଷେ ରାଜସୂୟ ଯଜ୍ଞକୁ ମୌଳିକ ଓ ଐତିହାସିକ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରିବାରେ କୌଣସି ଆପତ୍ତି ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ଯଦି ସଭା ଐତିହାସିକ

ହେଲା, ଚେତବ ତାହାର ନିର୍ମାତା ଜଣେ ଅବଶ୍ୟ ଥିବେ । ମନେ କର, ସେହି କାରିଗର ବା ଇଞ୍ଜିନିୟରର ନାମ ମୟ । ସେ ହୁଏତ ଅନାୟିବଶୀୟ ତେଣୁ ତାକୁ ମୟ ଦାନବ କହୁଥିଲେ ଏପରି ହୋଇପାରେ ଯେ, ସେ ବିପନ୍ନ ହୋଇ ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ଜୀବନ ଲଢ଼ି କରିଥିଲା, ଏବଂ କୃତଜ୍ଞତାବଶତଃ ଏହି ଇଞ୍ଜିନିୟରଂ କାମଟି କରି ଦେଇଥିଲା । ଯଦି ଏହା ପ୍ରକୃତ ହୁଏ, ତେବେ ସେ ଯେ କି ରୂପ ନିପନ୍ନ ହୋଇ ଅର୍ଜୁନକୃତ ଉଦ୍‌କାର ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲା, ସେ କଥା କେବଳ ଶାଶ୍ୱତଦାୟରେହିଁ ପାଇଥାଉଁ । ଅବଶ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ନେବ ଯେ, ଏ ସବୁ କେବଳ ଅନ୍ଧାରରେ ଟେକା ମାରିବା । ତେବେ ଅନେକ ପ୍ରଚୀନ ଐତିହାସିକ ଚନ୍ଦ୍ର ମଧ୍ୟ ଏହିପରି ଅନ୍ଧକାରରେ ବାଡ଼ି ବୁଲାଇବା ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟକିଛି ନାହିଁ ।

ହୁଏତ, ସମୁଦାୟ ମୟଦାନବର କଥା କବିଙ୍କ ସୃଷ୍ଟି । ସେ ଯାହା ହେଉ, ଏହି ଉଦଲକ୍ଷରେ କବି ଯେଉଁ ଭାବରେ କୃଷ୍ଣ-ର୍ଜୁନଙ୍କ ଚରିତ ସଂସ୍ଥାପିତ କରିଛନ୍ତି, ତାହା ବଡ଼ ମନୋହର । ତାହା ନ ଲେଖି ରହି ହେଉ ନାହିଁ । ମୟ ଦାନବ ପ୍ରାଣ ପାଇ ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ କହିଲେ “ଆପଣ ମନେ ପରିପାଶ କରିଛନ୍ତି, ଅତଏବ ଆଜ୍ଞା କଲେ, ଆପଣଙ୍କର କି ପ୍ରତ୍ୟୁପକାର କରିବ ?” ଅର୍ଜୁନ କିଛି ପ୍ରତ୍ୟୁପକାର ବୁଝିଲେ ନାହିଁ, କେବଳ ପ୍ରୀତି ଭିକ୍ଷା କଲେ । କିନ୍ତୁ ମୟ ଦାନବ ଗୁଡ଼ିକେ ନାହିଁ; କିଛି କାମ ନ କରି ଯିବେନାହିଁ । ତେଣୁ ଅର୍ଜୁନ ତାଙ୍କୁ କହିଲେ,—

“ହେ କୃତଜ୍ଞ ! ତୁମେ ଆସନ୍ତୁଥିବୁ ରକ୍ଷା ପାଇଅଛ ବୋଲି ମୋର ପ୍ରତ୍ୟୁପକାର କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରୁଅଛ, ଏଥି ନିମିତ୍ତ ତୁମ ଦ୍ୱାରା କୌଣସି କର୍ମ ସମ୍ପନ୍ନ କରାଇ ନେବାକୁ ଇଚ୍ଛା

ହେଉନାହିଁ ।” ଏହାକୁ ନିଷ୍ଠାମ ଧର୍ମ ଶ୍ରୀଷ୍ଠାନ ଇନ୍ଦ୍ରପ୍ରସ୍ଥରେ ଏହା ନାହିଁ । ବାଇବେଲରେ ଯେଉଁ ଧର୍ମ ଅନୁଜ୍ଞାତ ହୋଇଅଛି, ସ୍ୱର୍ଗ ବା ଇଶ୍ୱର—ପ୍ରୀତି ତାହାର କାମ୍ୟ । ଆନ୍ତେମାନେ ଏ ସବୁ ପରିଚାଳନା କରି ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ଯେଉଁ ଧର୍ମ ଓ ନୀତି ଶିକ୍ଷା କରିବାକୁ ଯାଉଁ ଆମ ବିବେଚନାରେ ସେଟା ଆମର ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟ । ଅର୍ଜୁନବାକ୍ୟର ଅପରାଧରେ ଏହି ନିଷ୍ଠାମ ଧର୍ମ ଆହୁରି ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଉଅଛି । ମୟ ଯଦି କିଛି କାର୍ଯ୍ୟ କରିପାରିଲେ ମନରେ ସୁଖୀ ହୁଏ, ତେବେ ସେ ସୁଖରୁ ଅର୍ଜୁନ ତାଙ୍କୁ ବଞ୍ଚିତ କରିବାକୁ ଅନୁଚିନ୍ତା । ଅତଏବ ସେ କହିବାକୁ ଲାଗିଲେ,—

“ତୁମର ଅଭିଳାଷ ବ୍ୟର୍ଥ ହେଉ, ଏହା ମଧ୍ୟ ମୋର ଅଭିପ୍ରେତ ନୁହେଁ । ଅତଏବ ତୁମେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର କୌଣସି କର୍ମ କର, ତାହା ହେଲେଇ ମୋର ପ୍ରତ୍ୟୁପକାର କରାହେବ ।”

ଅର୍ଥାତ୍, ତୁମ ଦ୍ୱାରା ଯଦି କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ ନେବାକୁ ହୁଏ, ତେବେ ତାହା ମଧ୍ୟ ପରର କାର୍ଯ୍ୟ । ନିଜର କାମ ନେବା ହେବ ନାହିଁ ।

ତେଣୁ ମୟ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କଲେ—କିଛି କାମ କରିବାକୁ ଆଦେଶ କର, “ମୟ ଦାନବକୁଳର ବିଶ୍ୱକ୍ଷମ” — ବା ଚପ ଇନ୍ଦ୍ରିୟର । କୃଷ୍ଣ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କୁ ନିଜର କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାକୁ ଆଦେଶ କଲେନାହିଁ । କହିଲେ, “ସୁଧୂର୍ଘରଙ୍କର ଗୋଟିଏ ସଭା ନିର୍ମାଣ କର । ଏପରି ସଭା ଗଢ଼ିବ, ମନୁଷ୍ୟମାନେ ଯେପରି ତାହାର ଅନୁକରଣ କରି ନ ପାରନ୍ତି ।”

ଏହା କୃଷ୍ଣଙ୍କ ନିଜ କାର୍ଯ୍ୟ ନୁହେଁ—ଅଥଚ ନିଜର କାର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟ । ଆନ୍ତେମାନେ ପୂର୍ବେ କହିଅଛୁ । କୃଷ୍ଣ ସ୍ୱାକ୍ଷରରେ ଦୁଇଟି କାର୍ଯ୍ୟ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ କରିଥିଲେ—ଧର୍ମ ପ୍ରତ୍ୟୁପକାର ଓ ଧର୍ମରାଜ୍ୟ ସ୍ଥାପନ

ଧର୍ମପ୍ରସାର କଥାଟା ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିଶେଷ ଉଠିନାହିଁ । ଏହି ସବୁ ନିର୍ମାଣ ଧର୍ମରାଜ୍ୟ ସଂସ୍ଥାପନର ପ୍ରଥମ ସ୍ତର । ଏହିଠାରେହିଁ ତାଙ୍କର ଏହି ଅଭିପ୍ରାୟର ପ୍ରଥମ ପରିଚୟ ମିଳେ । ସୁଧୂର୍ଘିରଙ୍କ ସବୁ ନିର୍ମାଣଠାରୁ ଯେଉଁସବୁ ଘଟନାବଳୀ ଘଟିଲା, ଶେଷରେ ତାହା ଧର୍ମରାଜ୍ୟସଂସ୍ଥାପନରେ ପରିଣତ ହେଲା । ଧର୍ମରାଜ୍ୟସଂସ୍ଥାପନ, ଜଗତର କାର୍ଯ୍ୟ; କିନ୍ତୁ ଯେତେବେଳେ ତାହା କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ, ଯେତେବେଳେ ଏହି ସବୁ ସଂସ୍ଥାପନ ତାଙ୍କର ନିଜ କାର୍ଯ୍ୟ ।

ଗତ ଅଧ୍ୟାୟରେ ସମାଜସଂସ୍କରଣର କଥାଟା ଉଠିଥିଲା । ଆମେ କହିଅଛୁଁ ଯେ, ସେ ସମାଜସଂସ୍କାରକ ବ. Social Reformer ହେବାକୁ ପ୍ରୟାସ ପାଇ ନାହାନ୍ତି । ଦେଶର ନୈତିକ ଏବଂ ରାଜନୈତିକ ପୁନର୍ଜୀବନ (Moral and political Regeneration), ଧର୍ମପ୍ରସାର, ଏବଂ ଧର୍ମରାଜ୍ୟ-ସଂସ୍ଥାପନ, ଏହାହିଁ ତାଙ୍କର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । ଏହା ଘଟିଲେ ସମାଜସଂସ୍କାର ଆପେ ହୋଇଥାଏ--- ଏହା ନ ଘଟିଲେ ସମାଜସଂସ୍କାର କୌଣସି ମତେ ଘଟିବ ନାହିଁ । ଆଦର୍ଶ ମନୁଷ୍ୟ ତାହା ଜାଣୁଥିଲେ,—ଗଛର ମୂଳର ଯନ୍ତ୍ର ନ କରି କେବଳ ଗୋଟାଏ ଡାଳରେ ପାଣି ଛୁଞ୍ଚିଲେ ଫଳ ଧରେ ନାହିଁ । ଆନନ୍ଦମାନେ ତାହା ଜାଣୁନା—ତେଣୁ ଆନନ୍ଦମାନେ ସମାଜସଂସ୍କରଣକୁ ଗୋଟାଏ ପୃଥକ୍ ଜିନିଷ ବୋଲି ଧରିନେଇ ଗଣ୍ଡିଗୋଲ ଉପସ୍ଥିତ କରୁ । ଆନନ୍ଦମାନଙ୍କର ଖ୍ୟାତି ପ୍ରିୟତାହିଁ ଏହାର ଗୋଟିଏ କାରଣ । ସମାଜସଂସ୍କାରକ ହୋଇ ଠିଆ ହେଲେ ହଠାତ୍ ଖ୍ୟାତିଲାଭ କରାଯାଏ—ବିଶେଷ, ସଂସ୍କରଣପଦ୍ଧତିଟା ଯଦି ଇଂରାଜୀଧରଣର ହୁଏ । ଆଉ ଯାର କାମ ନାହିଁ, ହଜୁର୍ ତାକୁ ବଡ଼ ଭଲ ଲାଗେ । ସମାଜସଂସ୍କରଣ ଆଉ କିଛି ହେଉ ବା ନ ହେଉ, ଗୋଟାଏ ହଜୁରା ତ ଠିକ୍ । ହଜୁର୍ ବଡ଼

ଆମୋଦର ଜନିଷ । ଏହି ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଲୋକମାନଙ୍କୁ ଆମେ ଚୋରୁ, ଧର୍ମର ଉନ୍ନତି ବ୍ୟଗତ ସମାଜସଂସ୍କାର କାହା ଜୋରରେ ହେବ । ଭଲନୈତିକ ଉନ୍ନତିର ମଧ୍ୟ ମୂଳ ଧର୍ମର ଉନ୍ନତି । ଅତଏବ ସମସ୍ତେ ମିଳି ଧର୍ମର ଉନ୍ନତିରେ ମନଦିଅ । ତାହାହେଲେ ଆଉ ସମାଜସଂସ୍କରଣର ପୃଥକ ଚେଷ୍ଟା କରିବାକୁ ହେବନାହିଁ ତାହା ନକଲେ କିଛିରେହିଁ ସମାଜସଂସ୍କାର ଯୁକ୍ତବ ନାହିଁ । ସେହିନେତ୍ର ଆଦର୍ଶ ମନୁଷ୍ୟ ବେପର ଥିବା ସମାଜସଂସ୍କାରକ ହେବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରି ନାହାନ୍ତି ।

ପଞ୍ଚମ ପରିଚ୍ଛେଦ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ମାନବିକତା

କୃଷ୍ଣଚରିତ୍ରର ଏହି ସମାଲୋଚନାରେ ମୁଁ କୃଷ୍ଣଙ୍କର କେବଳ ମାନୁଷୀ ପ୍ରକୃତିରହିଁ ସମାଲୋଚନା କରୁଅଛି । ସେ ଶ୍ରେଣୀର କି ନୁହନ୍ତି ତାହା ମୁଁ କହୁନାହିଁ । ସେବିଷୟ ସହିତ ପାଠକର କୌଣସି ସମ୍ବନ୍ଧ ନାହିଁ, କାରଣ, ମୋର ଯଦି ସେହି ମତଦ୍ୱୟ, ତେବେ ମୁଁ ପାଠ କରୁ ସେ ମତ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ କହୁନାହିଁ । ଗ୍ରହଣ କରିବା ନ କରିବା ପାଠକଙ୍କ ନିଜ ବୁଦ୍ଧି ଓ ଚିନ୍ତା ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ, ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ ତଳେ ନାହିଁ । ସ୍ୱର୍ଗ ଜେଲଖାନା ନୁହେଁ-ତାହାର ଯେ ଗୋଟିଏ ଛତା ଆଉ ଫାଟକ ନାହିଁ—ଏ କଥା ମୁଁ ମନେ କରେ ନାହିଁ । ଧର୍ମ ଗୋଟିଏ ବସ୍ତୁ ସତ୍ୟ, କିନ୍ତୁ ତାହା ନିଜଠିକରେ ପଦସ୍ଥବାର ଅନେକ ପଥ ଅଛି—କୃଷ୍ଣଭକ୍ତ ଏବଂ ଶ୍ରୀକ୍ଷ୍ମିପ୍ତାନ ଉଭୟେ ସେଠାରେ ପଦସ୍ଥ ପାରନ୍ତି । * ଅତଏବ

* ଧର୍ମର ଅସଂଖ୍ୟ ଦ୍ୱାର । ଯେ କୌଣସି ପ୍ରକାରେ ହେଉ, ଧର୍ମର ଅନୁସ୍ଥାନ କଲେ ତାହା କଦାପି ନିଷ୍ଫଳ ହୁଏ ନାହିଁ । ମହାଭାରତ, ଶାନ୍ତି ପର୍ବ, ୧୭୪ ଅ ।

କେହି କୃଷ୍ଣଧର୍ମ ଗ୍ରହଣ ନ କଲେ, ମୁଁ ତାକୁ ପତିତ ମନେ କରିବି ନାହିଁ, ଏବଂ ଭରସା କରେ ଯେ, କୃଷ୍ଣଦେବୀ ବା ପ୍ରାଚୀନ ବୈଷ୍ଣବଙ୍କ ଦଳ ମତେ ନିରପୂର୍ଣ୍ଣା ବୋଲି ଭାବିବେ ନାହିଁ । ଆମର ବର୍ତ୍ତମାନ କହିବା କଥା ଏହି ଯେ, ଆମେ ତାଙ୍କ ମାନୁଷୀ ପ୍ରକୃତିର ମାତ୍ର ସମାଲୋଚନା କରୁଅଛୁ । ଆମେ ତାଙ୍କୁ ଆଦର୍ଶ ମନୁଷ୍ୟ କହି ଅଛୁ । ଏହାଦ୍ୱାରା ତାଙ୍କର ମନୁଷ୍ୟତ୍ୱ କୌଣସି ପ୍ରକୃତି ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତାହାର ବିକାଶ ମାତ୍ର ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେଲା । ପୂର୍ବେ କହିଅଛୁ, ଏପରି ମଧ୍ୟ ହୋଇପାରେ ଯେ, ଶାରୀର ଲୋକଶିକ୍ଷାର୍ଥ ଆଦର୍ଶମନୁଷ୍ୟ ସ୍ୱରୂପ ଲୋକାଲୟରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି । ଯଦି ତାହା ହୁଏ, ତେବେ ସେ କେବଳ ମାନୁଷିକ ଶକ୍ତିରେ, ଜଗତରେ କେବଳ ମାନୁଷିକ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବେ । ସେ କଦାପି କୌଣସି ଲୋକାତ୍ମକ ଶକ୍ତି ଦ୍ୱାରା କୌଣସି ଲୌକିକ ବା ଅଲୌକିକ କାର୍ଯ୍ୟ ନିର୍ବାହ କରିବେ ନାହିଁ । କାରଣ, ମନୁଷ୍ୟର କୌଣସି ଅଲୌକିକ ଶକ୍ତି ନାହିଁ । ଯେ ତାହାର ଆଶ୍ରୟ ନେଇ ସ୍ୱକାର୍ଯ୍ୟ ପାପନ କଲେ, ସେ ଆଉ ମନୁଷ୍ୟର ଆଦର୍ଶ ହୋଇ ପାରିଲେନାହିଁ । ଯେଉଁ ଶକ୍ତି ମନୁଷ୍ୟର ନାହିଁ, ତାହାର ଅନୁକରଣ ମନୁଷ୍ୟ କି ପ୍ରକାରେ କରିବେ ?†

---

† " we forget that Christ incarnate was such as we are, and Some of us are putting him where he can be no example to us at all. Let no fear of losing the dear great truth of the divinity of jesus make you lose the dear great truth of the humanity of Jesus. He took upon himself our nature ; as a man of the like. Passions, he

ଅତଏବ, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଶତ୍ରୁରଙ୍କ ଅବତାର ହେଲେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର କୌଣସି ଅଲୌକିକ ଶକ୍ତିର ବଳାଶ ବା ଅମାନସୀ କାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧି ସମ୍ଭବ ନାହିଁ । ମହାଭାରତର ଯେଉଁ ସବୁ ଅଂଶରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅଲୌକିକ ଶକ୍ତିର ଆଶ୍ଚେୟ ଅଛି, ତାହା ଅମଳକ ଏବଂ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ବା ନୁହେଁ, ସେ କଥା ବରୁର ଆମେ ଯଥାସ୍ଥାନରେ କରିବା । ବର୍ତ୍ତମାନ ଆମର ବକ୍ତବ୍ୟ ଏହି ଯେ, କୃଷ୍ଣ କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ନିଜକୁ ଶତ୍ରୁର ବୋଲି ପରିଚୟ ଦେଇ ନାହାନ୍ତି । * କୌଣସିଠାରେ ଏପରି ପ୍ରକାଶ କରିନାହାନ୍ତି ଯେ, ତାଙ୍କର କୌଣସି ପ୍ରକାର ଅମାନୁଷିକ ଶକ୍ତି ଅଛି । କେହି ତାଙ୍କଠାରେ ଶତ୍ରୁରର ଆଶ୍ଚେୟ କଲେ, ସେତେବେଳେ ସେ ସେ କଥାର ଅନୁମୋଦନ କରି ନାହାନ୍ତି,

fought that terrible fight in the wilderness : year by year, as an innocent man, was he persecuted by narrow-hearted Jews ; and his was a humanity whose virtue was pressed by all the needs of the multitude and yet kept its richness of nature ; a humanity which, though given up to death on the cross, expressed all that is within the capacity of our own humanity ; and if we really follow him we shall be holy even as he is holy. " Sermon by Dr. Brookly, delivered at Trinity Church, Boston, March 29th 1885. ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମୁଁ ଠିକ୍ ଏଇ କଥା କହେ ।

* ଯେଉଁ ଦୁଇଏକ ସ୍ଥାନରେ ଏପରି କଥା ଅଛି, ସେ ସବୁଅଂଶ ଯେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ, ତାହାମଧ୍ୟ ଯଥାସ୍ଥାନରେ ଆମେ ପ୍ରମାଣୀକୃତ କରିବୁ ।

ବା ଏପରି କୌଣସି ଆଚରଣ କରି ନାହାନ୍ତି, ଯାହାଦ୍ୱାରା ସେମାନଙ୍କର ବ୍ୟବ୍ତି ବଶ୍ୱାସ ଦୃଢ଼ୀକୃତ ହୋଇପାରେ, ବରଂ ଏକସ୍ଥାନରେ ସେ ପଶୁ କହିଛନ୍ତି, “ମୁଁ ଯଥାସାଧ୍ୟ ପୁରୁଷଙ୍କାର ପ୍ରକାଶ କରିପାରେ, କିନ୍ତୁ ଦୈବର ଅନୁଷ୍ଠାନରେ ମୋର କିଛିମାତ୍ର ଶମକା ନାହିଁ ।” *

ସେ ଯଦ୍ୱା ପୂର୍ବ ମନୁଷ୍ୟୋଚିତ ଆଚାର ବ୍ୟବହାରର ଅନୁଷ୍ଠାନ କରୁଥିଲେ । ଯାହାକି ମନରେ ଥାଏ ସେ, ମୁଁ ଗୋଟାଏ ଦେବତା ବୋଲି ପରିଚିତ ହେବି, ସେ ଟିକିଏ ମନୁଷ୍ୟୋଚିତ ଆଚାରର ଉପରକୁ ଉଠନ୍ତି, କୃଷ୍ଣଙ୍କଠାରେ ସେ ଭାବ କୌଣସିଠାରେ ଲିପିତ ହୁଏ ନାହିଁ । ଏହି ସବୁ କଥାର ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ସେ ଖାଣ୍ଡବ ଦାନ୍ତ ପରେ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ନିକଟରୁ ବିଦାୟ ଗ୍ରହଣ କରି, ଯେତେବେଳେ ଦ୍ୱାରକା ଯାତ୍ରା କରନ୍ତି, ସେତେବେଳେ ସେ ଯେଉଁ ପ୍ରାୟ ଆଚାରଣ କରିଥିଲେ, ତାହାର ବର୍ଣ୍ଣନା ଉଦ୍ଧୃତ କରୁଅଛୁ । ତାହା ଅତ୍ୟନ୍ତ ମାନ୍ୟ ।

“ବୈଶମ୍ପାୟନ କହିଲେ, ଭଗବାନ ବାସୁଦେବ ଯେମିତି ପ୍ରୀତି ମାଣ୍ଡବ ମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ଅଭିପୂଜିତ ହୋଇ କିଛିଦିନ ଖାଣ୍ଡବ ପ୍ରସ୍ଥରେ ବାସ କଲେ । ପରିଶେଷରେ ପିତୃଦର୍ଶନ ନିମିତ୍ତ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉତ୍ସୁକ ହୋଇ ସ୍ୱଭବକୁ ପିତାକୁ ବିଶେଷ ଅଭିଳାଷ ହେଲେ । ସେ ହେତୁ ଧର୍ମରାଜ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କୁ ଆମନ୍ତ୍ରଣ କରି ପଶ୍ଚାତ୍ ସ୍ୱୀୟ ପିତୃସ୍ତ୍ରୀ କୁନ୍ତୀ ଦେବୀଙ୍କ ନରଣବନ୍ଦନା କଲେ । ପରେ କାସ୍ତୁ-ଦେବ, ସାକ୍ତହନ୍ତାର ମାନସରେ ସ୍ୱୀୟ ଭଗିନୀ ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କ ସମୀପରେ

* ଅର୍ଥ ହେଉଛି ଚର୍କ କରିଷ୍ୟାମି ପରଂ ପୁରୁଷକାରକଃ ।

ଦୈବଂ ତୁ ନ ମୟା ଶକ୍ୟଂ କର୍ମ କର୍ତ୍ତୁଂ କଥଞ୍ଚନ ।

ଉଦ୍ୟୋଗପଦ, ୭୮ ଅଧ୍ୟାୟ ।

ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ, ଅର୍ଥସ୍ବରୂପ ସମ୍ପାଦନା ଦ୍ବାରା ଅନ୍ୟତମ ଓ ଅନ୍ୟତମ ବାକ୍ୟରେ ତାଙ୍କୁ ନାନାପ୍ରକାର ବୁଝାଇଲେ । ଉଦ୍-
ଭୂଷିଣୀ ଉଦା ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କୁ ଜନମ ସ୍ବଭାବ ସ୍ବଭାବ ନିକଟକୁ ବଞ୍ଚାମୟ
ବାକ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ କଥା ସାରି ବାରମ୍ବାର ପୂଜା ଓ ଅଭିବାଦନ
କଲେ । କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସାବଧାନ କୃଷ୍ଣ ତାଙ୍କ ନିକଟରୁ ବିଦାୟ ନେଇ
ଦ୍ରୌପଦୀ ଓ ଯୋମ୍ୟଙ୍କ ସହିତ ସାକ୍ଷାତ୍ କଲେ । ଯୋମ୍ୟଙ୍କ
ପଥାବଧାନ କଲେ ଓ ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କୁ ସମ୍ବୋଧନ ଓ ଆମନ୍ତ୍ରଣ କରି
ଅର୍ଜୁନ ସମଭବ୍ୟାନ୍ତରରେ ସେଠାରୁ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ଭାତୁଚରୁଣ୍ଡସ୍ବର୍ଗ
ନିକଟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ସେଠାରେ ଭଗବାନ ବସୁଦେବ
ପଞ୍ଚପାଣ୍ଡବ କର୍ତ୍ତୃକ ବେଷ୍ଟିତ ହୋଇ ଅମରଗଣ - ପରବ୍ରହ୍ମ
ମନ୍ଦେହଙ୍କ ପରି ଶୋଭା ପାଇବାକୁ ଲାଗିଲେ ।

ତତ୍ପରେ କୃଷ୍ଣ ସାକ୍ଷାତ୍‌କାଳୀନ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ମାନସରେ
ସ୍ଥାନାନ୍ତେ ଅଳଙ୍କାର ପରିଧାନ କରି ମାଳାଜପ, ନମସ୍କାର ଓ
ନାନାବିଧ ଗନ୍ଧ ଦ୍ରବ୍ୟ-ଦ୍ବାରା ଦେବ ଓ ଦ୍ବିଜମାନଙ୍କ ପୂଜା ସମ୍ପନ୍ନ
କଲେ । ସେ ହସେ ହସେ ତତ୍‌କାଳୀନ ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ ସମାଧାନ
କରି ସ୍ବପ୍ନର ଗମନ ଉଦ୍ୟୋଗରେ ବହିଷ୍କୃତକୁ ବିଚାରରେ ହେଲେ ।
ସ୍ବପ୍ନବାଚକ ବାହ୍ୟଗଣ ଦୟାପାତ୍ର ପଲୟୁଷ୍ମ ଓ ଅଷଟ ପ୍ରଭୃତି
ମାଙ୍ଗଲ୍ୟ ବସ୍ତୁ ହସ୍ତରେ ନେଇ ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲେ ।
ବାସୁଦେବ ସେମାନଙ୍କୁ ଧନଦାନ ପୂର୍ବକ ପ୍ରଦକ୍ଷିଣ କଲେ । ପରେ
ଅଭ୍ୟୁଦୟ ଉଦ୍ୟୋଗ ସ୍ବଳ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ଗଦା ଚକ୍ର ଆଦି ଶାଙ୍ଗ
ପ୍ରଭୃତି ଅସ୍ତ୍ରଶସ୍ତ୍ରପରିବୃତ ଗରୁଡ଼ନିକଟେ ବାସୁଦେବଗାମୀ କାନ୍ତନମୟ
ରଥରେ ଆବେଶଣ କରି ସ୍ବପ୍ନର ଗମନ କରୁଛନ୍ତି, ଏପରି
ମନସରେ ମହାବୀର ଯୁଧିଷ୍ଠିର ସ୍ବେଦପରଜନ୍ତୁ ହୋଇ ସେହି ରଥରେ
ଆବେଶଣ ପୂର୍ବକ ଦାରୁକ ସାରଥୀକୁ ତତ୍ସ୍ଥାନରୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତରେ

ଉପବେଶନ କରିବା ସ୍ୱପ୍ନ ସାରଥୀ ହୋଇ ବଲ୍ଲଭା ପ୍ରହରଣ କଲେ । ମହାବାହୁ ଅର୍ଜୁନ ମଧ୍ୟ ତହିଁରେ ଆସେଦଶ କରି ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଦଣ୍ଡବରଜତ ଶୈବରମର ପ୍ରହର ପୂର୍ବକ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ବ୍ୟଞ୍ଜନ କରିଃ ପ୍ରଦକ୍ଷିଣ କଲେ । ମହାବଳ ପରହୀନ ଶ୍ରୀମଦେବ ନକୁଳ ଏବଂ ସହଦେବ ଭୃତ୍ତିକ ଓ ପୁରୋହିତ ଗଣଙ୍କ ସମଭିବ୍ୟାହାରରେ ତାଙ୍କ ଅନ୍ତ-ଗମନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଶତ୍ରୁବଳାନୁକ ବାସୁଦେବ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ଭ୍ରାତାମାନଙ୍କ କର୍ତ୍ତୃକ ଅନୁରୋଧମାନ ହୋଇ ଶିଷ୍ୟଗଣାନୁଗତ ଗୁରୁଙ୍କ ସଦୃଶ ଶୋଭା ପାଇବାକୁ ଲାଗିଲେ । ସେ ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ ଆମନ୍ତ୍ରଣ ଓ ଗତିଆଲିଙ୍ଗନ, ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଓ ଶ୍ରୀମଦେବଙ୍କୁ ପୂଜା ଏବଂ ନକୁଳ ଓ ସହଦେବଙ୍କୁ ସମ୍ଭାଷଣ କଲେ । ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଶ୍ରୀମଦେବ ଓ ଅର୍ଜୁନ ତାଙ୍କୁ ଆଲିଙ୍ଗନ ଏବଂ ନକୁଳ ଓ ସହଦେବ ତାକୁ ଅଭିବାଦନ କଲେ । ତତ୍ପରେ କ୍ରମେ କ୍ରମେ ଅର୍ଦ୍ଧ ଯୋଜନ ଗମନ କରି ଶତ୍ରୁନିସ୍ତତନ କୃଷ୍ଣ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କୁ ଆମନ୍ତ୍ରଣ କରିଃ ପ୍ରତିନି ବୁଝି ଦେଉଛୁ ବୋଲି କହି ତାଙ୍କ ପାଦଦ୍ୱୟ ପ୍ରହରଣ କଲେ । ଧର୍ମରାଜ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଚରଣପଦ୍ମ ପଦ୍ମପାବନ କମଳ ଲୋଚନ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଉତ୍ଥାପିତ କରି ତାଙ୍କ ମସ୍ତକାଦ୍ରାଣ ପୂର୍ବକ ଭବନକୁ ଯିବାକୁ ଅନୁମତି କଲେ । ସେତେବେଳେ ଭଗବାନ ବାସୁଦେବ ପାଣ୍ଡବ-ମାନଙ୍କ ସହିତ ଯଥାବିଧି ପ୍ରତିଜ୍ଞା କରି ଅତିକଷ୍ଟରେ ସେମାନଙ୍କୁ ପ୍ରତିନିବୃତ୍ତି କରି ଅମରାବତୀପ୍ରସ୍ଥାତ ମହେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପରି ଦ୍ୱାରାବତୀ ପ୍ରତିଗମନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ପାଣ୍ଡବମାନେ ଯେପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଦେଖିବାକୁ ପାଇଲେ, ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେମାନେ ନିମେଷ ଶୂନ୍ୟ ନୟନରେ ତାଙ୍କୁ ନିଶ୍ଚକ୍ଷଣ ଓ ମନେ ମନେ ତାଙ୍କର ଅନୁଗମନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଦେଖି ସେମାନଙ୍କ ମନ ପରିତୃପ୍ତ ନ ହେଉଣୁ ସେ ସେମାନଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି ପଥର ବନ୍ଧିଦ୍ୱାରା ହେଲେ । ସେତେବେଳେ ପାଣ୍ଡବମାନେ କୃଷ୍ଣଦର୍ଶନରେ ନିତାନ୍ତ ନିରାଶ ହୋଇ ତଦ୍ବିଷୟିଣୀ

ଚିନ୍ତା କରୁ କରୁ ସ୍ୱପ୍ନରେ ପ୍ରତିନିବୃତ୍ତ ହେଲେ । ଦେବକୀ ନନ୍ଦନ କୃଷ୍ଣ ମଧ୍ୟ ଅନଗାମୀ ମହାବୀର ସାହୁର ଏବଂ ତାରୁନ ସାରଥିଙ୍କ ସହିତ ବେଗବାନ ଗରୁଡ଼ଙ୍କପରି ସଲଭଦ୍ୱାରକାପୁରରେ ସୁପ୍ରସ୍ଥିତ ହେଲେ । ଧର୍ମବୀର ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଭାତୁଗଣ ସମସ୍ତବ୍ୟାହାରରେ ସୁହୃଦ୍ଭଜନପରିବୃତ୍ତ ହୋଇ ସ୍ୱପ୍ନରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ, ଏବଂ ଭ୍ରାତା ପୁତ୍ର ଓ ବନ୍ଧୁମାନଙ୍କୁ ବିଦାୟ ଦେଇ ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କ ସହିତ ଆମୋଦ ପ୍ରମୋଦରେ କାଳ ଖେପ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଏଣେ କୃଷ୍ଣ ମଧ୍ୟ ପରମ ଆହ୍ଲାଦିତ ଚିତ୍ତରେ ଦ୍ୱାରକାପୁରରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ । ଉଗ୍ରସେନ ପ୍ରଭୃତି ଯଦୁଶ୍ରେଷ୍ଠମାନେ ତାଙ୍କର ପୂଜା କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ବାସୁଦେବ ପୁର ପ୍ରବେଶ କରି ଅଗ୍ରେ ବୁଦ୍ଧ ପିତା, ଆତ୍ମକ ଓ ପଶ୍ଚାତ୍ତାପ ମାତାଙ୍କୁ, ପରେ ବଳଭଦ୍ରଙ୍କୁ ଅଭିବାଦନ କଲେ । ଅନନ୍ତର ସେ ପ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ଶାମ୍ଭୁ, ନିଶଠ, ରୁଦ୍ରଦେଷ୍ଠ, ଗଦ, ଅନିରୁଦ୍ଧ ଓ ଭୀଷ୍ମଙ୍କୁ ଆଲୀଙ୍ଗନ କରି ବୃଦ୍ଧମାନଙ୍କର ଅନୁମତି ଗ୍ରହଣ ପୂର୍ବକ ରୁକ୍ମିଣୀଙ୍କ ଉଦନରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ।

ଷଷ୍ଠ ପରିଚ୍ଛେଦ

ଜରାସନ୍ଧ ବଧର ପରାମର୍ଶ

ଏଣେ ସଭା ନିର୍ମାଣ ହେଲା । ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ରଜସୂୟ ଯଜ୍ଞ କରିବାର ପ୍ରସ୍ତାବ ହେଲା । ସମସ୍ତେ ସେ ବିଷୟରେ ମତ କଲେ, କିନ୍ତୁ ଯୁଧିଷ୍ଠିର କୃଷ୍ଣଙ୍କ ମତ ବ୍ୟତୀତ, ତହିଁରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେବାକୁ ଅନିଚ୍ଛୁକ, କାରଣ, କୃଷ୍ଣହିଁ ମାତଙ୍କ । ଅତଏବ ସେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଆଶିବାକୁ ପଠାଇଲେ । କୃଷ୍ଣ ମଧ୍ୟ ସବାଦ ପ୍ରାପ୍ତିମାତ୍ରେ ଶାଶ୍ୱତ ପ୍ରସ୍ଥରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ।

ରଜସୂୟରେ ଅଭିଷେକ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯୁଧିଷ୍ଠିର କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ କହୁଛନ୍ତି: —

“ମୁଁ ରଜସ୍ୱୟ ଯଜ୍ଞ କରିବାକୁ ଅଭିଳାଷ କରିଅଛି । ସେହି ଯଜ୍ଞ କେବଳ ଇଚ୍ଛାକଲ ମାତ୍ରେ ସମ୍ପାଦ୍ୟ ହୁଏ, ଏପରି ନୁହେଁ । ଯେ ରୂପେ ତାହା ସମ୍ପାଦ୍ୟ ହୁଏ, ତାହା ତୁମର ସୁବିବିଚାର ଅଛି । ଦେଖ, ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କଠାରେ ସମସ୍ତ ସମ୍ଭବ, ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ସର୍ବସ୍ୱ ପୂଜ୍ୟ, ଏବଂ ଯେ ସମୁଦାୟ ପୃଥିବୀର ଈଶ୍ୱର, ସେହି ବ୍ୟକ୍ତିହିଁ ରଜସ୍ୱୟ ଅନୁଷ୍ଠାନର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପାଞ୍ଚ ।”

କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କର ଏଇ କଥାହିଁ ଜିଜ୍ଞାସ୍ୟ ତାଙ୍କର ଜିଜ୍ଞାସ୍ୟ ଏହି ଯେ:-

“ମୁଁ ଜଣା ସେହିପରି ବ୍ୟକ୍ତି ? ମୋଠାରେ କଣ ସମସ୍ତ ସମ୍ଭବ ? ମୁଁ କଣ ସର୍ବସ୍ୱ ପୂଜ୍ୟ, ଏବଂ ସମୁଦାୟ ପୃଥିବୀର ଈଶ୍ୱର ?” ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଭୁଜବଳରେ ଜଣେ ବଡ଼ ରଜା ହୋଇ ଉଠିଛନ୍ତି ମତ୍ୟ, କିନ୍ତୁ ସେ ଏପରି ଗୋଟାଏ ଲୋକ ହୋଇ ଅଛନ୍ତି କି ଯେ, ରଜସ୍ୱୟ ଯଜ୍ଞର ଅନୁଷ୍ଠାନ କରିବେ ? ମୁଁ କେତେ ବଡ଼ ଲୋକ, ତାହାର ଠିକ୍ ମାପ କେହି ଆପେ ଆପେ ପାଏ ନାହିଁ । ଦାମ୍ଭିକ ଓ ଦୁର୍ବତ୍ତାମାନେ ଖୁବ ବଡ଼ ମାପ କାଠିରେ ନିଜକୁ ମାପି ନିଜର ମହତ୍ତ୍ୱ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କୃତନିଶ୍ଚୟ ହୋଇ ସନ୍ତୁଷ୍ଟଚିତ୍ତରେ ବସି ଥାଆନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ପରି ସାବଧାନ ଓ ବିନୟ ସମ୍ପନ୍ନ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ତାହା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ସେ ମନେ ମନେ ବୁଝୁଥିଲେ ଯେ, ମୁଁ ଖୁବ ବଡ଼ ରଜା ହୋଇଅଛି, କିନ୍ତୁ ଆପଣାକୃତ ଆତ୍ମମାନରେ ତାଙ୍କର ବଡ଼ ବିଶ୍ୱାସ ହେଉ ନାହିଁ । ସେ ନିଜର ମର୍ତ୍ତ୍ୟଗଣ ଓ ଭ୍ରମାର୍ଜୁନାଦି ଅନୁଜ ମାନଙ୍କୁ ଡାକି ପଚାରିଥିଲେ— “ଆଜ୍ଞା, ମୁଁ ରଜସ୍ୱୟ କରି ପାରେ କି ?” ସେମାନେ କହିଥିଲେ “ହଁ, ଅବଶ୍ୟ ପାର । ତୁମେ ତାର ଯୋଗ୍ୟ ପାଞ୍ଚ ।” ଯୌମ୍ୟ ଦୈପାୟନାଦି ଋଷିମାନଙ୍କୁ ଡାକି ପଚାରିଥିଲେ । “ଆଜ୍ଞା, ମୁଁ

କଣ ରାଜସୁଦ୍ଧ କରିପାରେ ? ” ସେମାନେ ମଧ୍ୟ କହୁଥିଲେ, “ମାର ଭ୍ରମେ ରାଜସୁଦ୍ଧାନୁଷ୍ଠାନର ଉପଯୁକ୍ତ ପାଠ ” ତଥାପି ସାବଧାନ * ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ମନ ନିଶ୍ଚିତ ନେଇ ନାହିଁ । ଅର୍ଜୁନ ବୁଝନ୍ତି, ବ୍ୟାସ ହୁଅନ୍ତି, — ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ନିକଟରେ ପରିଚିତ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଯେ ସବାପେକ୍ଷା ଶ୍ରେଷ୍ଠ, ତାଙ୍କ ପାଖରୁ ଏ କଥାର ଉତ୍ତର ନ ଶୁଣିଲେ, ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ସନ୍ଦେହ ଯାଏ ନାହିଁ । ତେଣୁ “ମହାବାହୁ ସର୍ବଲୋକୋତ୍ତମ” କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ପରାମର୍ଶ କରିବାକୁ ସ୍ଥିର କଲେ । ଭାବିଲେ, “କୃଷ୍ଣ ସର୍ବଜ୍ଞ ଓ ସର୍ବକୃତ୍, ସେ ଅବଶ୍ୟ ମତେ ସତ୍‌ପରାମର୍ଶ ଦେବେ । ” ସେହି ନେତୁ ସେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଆଣିବାକୁ ଲୋକ ପଠାଇଥିଲେ, ଏବଂ କୃଷ୍ଣ ଆସିଲେ ତାଙ୍କୁ ପୂର୍ବୋକ୍ତ କଥା ପଚାରୁଛନ୍ତି । କାର୍ଯ୍ୟକ ତାଙ୍କୁ ପଚାରୁଛନ୍ତି, ତାହା ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କୁ ଖୋଲି କହୁଛନ୍ତି ।

“ମୋର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସୁହୃଦ୍‌ମାନେ ମତେ ଏହି ପଞ୍ଜି କରିବାକୁ ପରାମର୍ଶ ଦେଉଛନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ମୁଁ ତୁମର ପରାମର୍ଶ ନ ନେଇ ତାହାର

* ପାଣ୍ଡବ ପାଞ୍ଚଜଣଙ୍କ ଚରିତ ବୁଦ୍ଧିମାନ ସମାଲୋଚକ ସମାଲୋଚନା କଲେ ଦେଖି ପାରିବେ ଯେ, ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ପ୍ରଧାନ ଗୁଣ ତାଙ୍କ ସାବଧାନତା । ଶ୍ରୀମ ଦୁଃସାନ୍ତସ, “ଏକବାଶିଧୀ” ଅର୍ଜୁନ ନିଜର ବାହୁବଳର ଗୌରବ ଜାଣି ନିର୍ଭୟ ଓ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ । ଯୁଧିଷ୍ଠିର ସାବଧାନ । ଏ ଜଗତରେ ସାବଧାନତାହିଁ ଅନେକ ସ୍ଥାନରେ ଧର୍ମ ବୋଲି ପରିଚିତ ହୁଏ । କଥାଟା ଏଠାରେ ଅପ୍ରା-ସଙ୍ଗିକ ନେଲେ ମଧ୍ୟ, ବଡ଼ ଗୁରୁତର କଥା ବୋଲି ଏଠାରେ ଏହାର ଉଦ୍‌ଆପନ କଲି । ଏହି ସାବଧାନତାର ସହିତ ଯୁଧିଷ୍ଠିର-ଙ୍କର ଦ୍ୟୁତାନୁଗ୍ରାହ ନେତୃତ୍ବର ସଙ୍ଗତ, ତାହା ଦେଖାଇବାର ଏହା ସ୍ଥାନ ନୁହେଁ

ଅନୁଷ୍ଠାନ କରିବାକୁ ନିଶ୍ଚୟ କରି ନାହିଁ । ହେ କୃଷ୍ଣ ! କୌଣସି କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି ବନ୍ଧୁତା ନିମିତ୍ତ ଦୋଷୋଦ୍‌ଦୋଷଣ କରନ୍ତି ନାହିଁ । କେହି କେହି ସ୍ୱାର୍ଥପର ହୋଇ ପ୍ରିୟବାକ୍ୟ କହନ୍ତି । କେହିବା ଯହିଁରେ ନିଜର ହିତ ହୁଏ, ତାହାହିଁ ପ୍ରିୟ ବୋଲି ବୋଧ କରନ୍ତି । ହେ ମହାତ୍ମନ୍ ! ଏହି ପୃଥିବୀ ମଧ୍ୟରେ ଉକ୍ତ ପ୍ରକାର ଲୋକହିଁ ଅଧିକ, ସୁତରାଂ ସେମାନଙ୍କ ପରାମର୍ଶ ନେଇ କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ କରା ଯାଏ ନାହିଁ । ତୁମେ ଉକ୍ତ ଦୋଷରହିତ ଓ କାମ-ନ୍ୟାସ-ବିବର୍ଜିତ ; ଅତଏବ ମତେ ଯଥାର୍ଥ ପରାମର୍ଶ ପ୍ରଦାନ କର । ”

ପାଠକ-ଦେଖନ୍ତୁ, କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଆତ୍ମୀୟମାନେ ଯେଉଁମାନେ ପ୍ରତ୍ୟହ ତାଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ଦେଖୁଥିଲେ, ସେମାନେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ କଣ ଭାବୁଥିଲେ । * ଆଉ ବର୍ତ୍ତମାନ ଆମେ ତାଙ୍କୁ କଣ ଭାବୁ । ସେମାନେ ଜାଣୁଥିଲେ, କୃଷ୍ଣ କାମ-ନ୍ୟାସ-ବିବର୍ଜିତ, ସର୍ବାପେକ୍ଷା ସତ୍ୟବାଦୀ, ସର୍ବଦୋଷରହିତ, ସର୍ବଲୋକୋତ୍ତମ, ସର୍ବଜ୍ଞ ଓ ସର୍ବକୃତ୍, — ଆମେ ଜାଣୁ, ଯେ ଲମ୍ପଟ, ଲହୁଣୀ ଚୋର, କୁତନ୍ଧୀ, ମିଥ୍ୟା-ବାଦୀ, ରିପୁବଶୀଭୂତ ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦୋଷଯୁକ୍ତ । ସେ ଧର୍ମର ଚରମାଦର୍ଶ ବୋଲି ପ୍ରାଚୀନ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ପରିଚିତ, ତାଙ୍କୁ ଯେଉଁଜାତି ଏ ପଦରୁ ଅବନତି କରିଅଛି, ସେ ଜାତି ମଧ୍ୟରେ ଯେ ଧର୍ମଲୋପ ହେବ, ବିଚିତ୍ର କଣ ?

ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଯାହା ଭାବୁଥିଲେ, ଠିକ୍ ତାହାହିଁ ହେଲା; ଯେଉଁ

* ଯୁଧିଷ୍ଠିର ମୁହଁରୁ ବାସ୍ତବିକ ଏହିକଥାଗୁଡ଼ିକ ବାହାରିଥିଲା, ଆଉ ତାହା କେହି ଲେଖିରଖିଥିଲେ, ଏହା ନୁହେଁ । ମୌଳିକ ମହାଭାରତରେ ତାଙ୍କର କରୁଣ ଚରିତ୍ର ପ୍ରସ୍ତୁତି ହୋଇଥିଲା, ଏହାହିଁ ଆମର ଆଲୋଚ୍ୟ ।

ଅସ୍ତିତ୍ବ ସତ୍ୟବାନଂ ଆଉ କେହି ସୁଧୂଷ୍ଟ ରଜ୍ଜୁ କହିନାହାନ୍ତି; କୃଷ୍ଣ ତାହା କହିଲେ । କଥାର ଆବରଣ ଦେଇସେ ସୁଧୂଷ୍ଟ ରଜ୍ଜୁ କହିଲେ, “ତୁମେ ରାଜସୁୟର ଅଧିକାରୀ ନୁହଁ, କାରଣ, ସମ୍ରାଟ ଭଲରାଜସୁୟର ଅଧିକାରୀ ହୁଏ ନାହିଁ, ତୁମେ ସମ୍ରାଟ ନୁହଁ । ମଗଧାଧିପତି ଜରାସନ୍ଧ ବର୍ତ୍ତମାନ ସମ୍ରାଟ୍ । ତାଙ୍କୁ ଜୟ ନ କଲେ ତୁମେ ରାଜସୁୟର ଅଧିକାରୀ ହୋଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ସମ୍ମାନ କରିପାରିବ ନାହିଁ ।”

ଯେଉଁମାନେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ସ୍ୱାର୍ଥପର ଓ କୁଚକ୍ଷୀ ଭାବନ୍ତି । ସେମାନେ ଏହି କଥା ଶୁଣି କହିଲେ “ଏହା ଠିକ୍ କୃଷ୍ଣଙ୍କପରି କଥା ନେଲା । ଜରାସନ୍ଧ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପୂର୍ବଶତ୍ରୁ, କୃଷ୍ଣ ନିଜେ ତାଙ୍କୁ ପାରି ଉଠି ନାହାନ୍ତି, ବର୍ତ୍ତମାନ ସୁଯୋଗ ପାଇ ବଳବାନ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ତାଙ୍କ ବଧ-ସାଧନ କରି ନିଜର ଇଷ୍ଟସିଦ୍ଧିର ଚେଷ୍ଟାରେ ଏହି ପରାମର୍ଶଟା ଦେଲେ ।”

କିନ୍ତୁ ଆଉ ଟିକିଏ କଥା ବାକି ଅଛି । ଜରାସନ୍ଧ ସମ୍ରାଟ୍, କିନ୍ତୁ ଡେନୁରଲଙ୍କ ଗା ପ୍ରଥମ ନେପୋଲିୟନଙ୍କ ପରି ଅତ୍ୟାଚାରୀ ସମ୍ରାଟ୍ । ପୃଥିବୀ ତାଙ୍କ ଅତ୍ୟାଚାରରେ ପ୍ରପୀଡ଼ିତ । ଜରାସନ୍ଧ ରାଜସୁୟ ଯଜ୍ଞାର୍ଥ ପ୍ରତିଜ୍ଞାକରି, “ବାହୁବଳରେ ସମସ୍ତ ଧୂପତିମାନଙ୍କୁ ପରାଜୟ କରି ସ୍ୱର୍ଗ ଯେପରି ପଟ୍ଟାଭିଷେକର ମଧ୍ୟରେ କରିଗଣକୁ ବଦଳି ରଖେ, ସେହିରୂପ ସେମାନଙ୍କୁ ଗିରିଦୁର୍ଗରେ ବନ୍ଦ କରି ରଖିଅଛି ।” ରାଜାମାନଙ୍କୁ କାରାବନ୍ଦ କରି ରଖିବାର ଆଉ ଏକ ଭୟାନକ ତାର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଥିଲା । ଜରାସନ୍ଧଙ୍କ ଅଭିପ୍ରାୟ, ସେହି ସମାମିତ ରାଜାମାନଙ୍କୁ ଯଜ୍ଞ ସମୟରେ ସେ ମହାଦେବଙ୍କ ନିକଟରେ ବଳ ଦେବେ । ପୂର୍ବେ ସେ ଯଜ୍ଞକାଳରେ କେହି କେତେବେଳେ ନରବଳି ଦେଉଥିଲା, ତାହା ଇତିହାସଜ୍ଞ ପାଠକଙ୍କୁ

କହିବାକୁ ନନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର !” କୃଷ୍ଣ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କୁ କହିଲେ, “ହେ ଭରତ
କୁଳ ପ୍ରଫଳ ! ବଳପ୍ରତାପାର୍ଥ ସମାଜର ଭୂପତିମାନେ ପ୍ରୋତ୍ସାହିତ
ଓ ପ୍ରତ୍ୟୁତ୍ସାହିତ ହୋଇ ପଶୁମାନଙ୍କ ପରି ପଶୁପତିଙ୍କ ଗୃହରେ
ବାସକରି ଅତି କଷ୍ଟରେ ଜୀବନ ଯାରି କରି ଅଛନ୍ତି । ଦୁରାତ୍ମା
ଜରାସନ୍ଧ ଅତିଶୟ ସମାନଙ୍କୁ ଛେଦନ କରିବ । ଏଥି ନିମିତ୍ତ
ମୁଁ ତାଙ୍କ ସହିତ ଯୁଦ୍ଧରେ ଓଡ଼ିଆ ହେବାକୁ ଉପଦେଶ ଦେଉଅଛି ।
ସେହି ଦୁରାତ୍ମା ଷଡ଼ଶୀତିଜଣ ଭୂପତିଙ୍କୁ ଆନୟନ କରିଅଛି ।
କେବଳ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଜଣଙ୍କ ନ୍ୟାୟତା ଅଛି ! ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଜଣ ଆମର
ହେଲାମତେ ସେହି ନରାଧମ ସେମାନଙ୍କୁ ହତାର କରିବ ।
“ନନ୍ଦ ଧର୍ମ ! ବର୍ତ୍ତମାନ ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ଦୁରାତ୍ମା ଜରାସନ୍ଧର ସହିତ
ନିଜ ଜାତୀୟରେ ବିରାଡ଼ିବାଦନ କରି ପାରିବ, ତାଙ୍କ ଯଶୋ-
ରାଶି ଭୂମଧ୍ୟରେ ଦେଉଆଳୀମାନ ନନ୍ଦର, ଏବଂ ସେ ତାଙ୍କୁ ଜୟକରି
ପାରିବ ସେ ନିଶ୍ଚୟ ସାମାଜ୍ୟ ଲାଭ କରିବ ।”

ଅଳ୍ପବନ ଜରାସନ୍ଧ ବଧ ନିମିତ୍ତ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କୁ କୃଷ୍ଣ ଯେଉଁ
ପରାମର୍ଶ ଦେଲେ, ତାହାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ, କୃଷ୍ଣଙ୍କ ନିଜର ହିତ
ନୁହେଁ;—ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କର ପତନୀ ଚର୍ଚ୍ଚିତରେ ଇଷ୍ଟସିଦ୍ଧି ଅଛି, ତଥାପି
ତାହା ମଧ୍ୟ ପ୍ରଧାନତଃ ଏହି ପରାମର୍ଶର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନୁହେଁ । ଏହାର
ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କାରୁଣ୍ୟର ଗଜମଣ୍ଡଳୀକ ହିତ—ଜରାସନ୍ଧଙ୍କ ଅତ୍ୟାଚାର
ପ୍ରତୀତିର ଶରତବର୍ଷର ହିତ—ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କ ହିତ । କୃଷ୍ଣ
ନିଜେ ସେତେବେଳେ ଚିରଚର ଦୁର୍ଗର ଆଶ୍ରୟରେ, ଜରା-
ସନ୍ଧଙ୍କ ଗାହୁର ଅଞ୍ଜିତ ଏବଂ ଅନେକ; ଜରାସନ୍ଧ ବଧରେ ତାଙ୍କ
ନା କେହି କତାବତ୍ ଦେଉଥିଲେ-ସାମାଜିକ ପ୍ରଥା ଥିଲା ନାହିଁ ।
କୃଷ୍ଣ ଏକସ୍ଥାନରେ କହୁଛନ୍ତି, “ଆମେ କେତେ ନରବଳ ଦେଖି-
ନାହିଁ ।” ଧାର୍ମିକ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ଏହି ଉପାଦାନ ପ୍ରଥା ଆଡ଼କୁ
ମାଡ଼ୁ ନ ଥିଲେ ।

ନିଜର ଇଚ୍ଛାନୁସାରେ କିଛି କିଛି ନଥିଲା । ଆଜି ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ପକ୍ଷୀର ଲୋକସ୍ବତ୍ତ୍ୱ ସାଧୁତ୍ୱ ଦ୍ୱୟ, ସେହି ପରାମର୍ଶ ଦେବାକୁ ସେ ଧର୍ମଫଳ ବାଧ୍ୟ - ସେ ପରାମର୍ଶର ନିଜର କିଛି ସ୍ୱାର୍ଥ ଯିଦି ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେହି ପରାମର୍ଶ ଦେବାକୁ ବାଧ୍ୟ । ଏହି କାର୍ଯ୍ୟରେ ଲୋକଙ୍କ ହିତ ସାଧୁତ୍ୱ ଦେବ ସତ୍ୟ, କିନ୍ତୁ ଏଥିରେ ମୋର ମଧ୍ୟ କିଛି ସ୍ୱାର୍ଥ ଯିଦି ଅଛି,- ଏପରି ପରାମର୍ଶ ଦେଲେ ଲୋକେ ମତେ ସ୍ୱାର୍ଥପର ମନେ କରିବେ-- ଅତଏବ ମୁଁ ଏପରି ପରାମର୍ଶ ଦେଇ ନାହିଁ,- ଯେ ଏପରି ଭାବନ୍ତି, ସେଇହିଁ ପଥାର୍ଥ ସ୍ୱାର୍ଥପର ଏବଂ ଅଧାର୍ମିକ, କାରଣ ସେ କେବଳ ନିଜ ମର୍ଯ୍ୟାଦା କଥା ଭାବିଲେ, ଲୋକଙ୍କ ହିତ ଭାବିଲେ ନାହିଁ । ଯେ ସେହି ଲୋକ ସାତରେ ମସ୍ତକରେ ବନ୍ଦନ କରି ଲୋକଙ୍କ ହିତସାଧନ କରନ୍ତି, ସେଇହିଁ ଆଦର୍ଶ ଧାର୍ମିକ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ସର୍ବମ ଆଦର୍ଶ ଧାର୍ମିକ, ।

ଯୁଧିଷ୍ଠିର ସାବଧାନ ବ୍ୟକ୍ତି, ସହଜରେ ଜଗସରଙ୍କ ସହିତ ବିବାହରେ ରାଜ ହେଲେ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଭୀମଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି ତେଜସ୍ବୀ ଓ ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ଗଜେନ୍ଦ୍ରବୀର ବାକ୍ୟରେ, ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପରାମର୍ଶରେ ଶେଷରେ ତହିଁରେ ସମ୍ମତ ହେଲେ । ଭୀମାର୍ଜୁନ ଓ କୃଷ୍ଣ ଏହିତନିଜର ଜଗସର ଜୟରେ ଯାହାକଲେ । ଯାହାଙ୍କ ଅଗଣିତ ସେନାଙ୍କ ଭୟରେ ପ୍ରବଳ ପରହାନ୍ତ ବୃଷ୍ଟି ବଣ ରୈବତକରେ ଆଶ୍ରୟ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ, ତଳ ଜଣ ମାତ୍ର ତାଙ୍କୁ ଜୟ କରିବାକୁ ଯାହାକଲେ, ଏହା କପରି ପରାମର୍ଶ ? ଏହି ପରାମର୍ଶ କୃଷ୍ଣଙ୍କର, ଏବଂ ଏହି ପରାମର୍ଶ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଆଦର୍ଶ ଚରିତ୍ରାନୁଯାୟୀ । ଜଗସର ଦୁରାଚାରୀ, ଏଥିନିଜ ସେ ତନ୍ତ୍ରମାୟ, କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ ଯୌନିକମାନେ କି ଅସଂଖ୍ୟ ନଈରୁ ଯେ, ସେମାନଙ୍କ ବ୍ୟ ନିମନ୍ତ ସୈନ୍ୟ ନେଇ ଯିବାକୁ ହେବ ? ଏହିପ ସୈନ୍ୟ ଯୁଦ୍ଧରେ କେବଳ ନିରପରାଧୀମାନଙ୍କର ହତ୍ୟା, ଆଉ ହୁଏତ ଅପ-

ରାଧୀର ମଧ୍ୟ ନିଷ୍ଠୁର; କାରଣ, ଜଗସନ୍ନାଥ ସୈନ୍ୟବଳ ବେଶୀ, ପାଣ୍ଡବସୈନ୍ୟ ସେନାନାଥ ସମକକ୍ଷ ନ ହୋଇ ପାରନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ସେତେ ବେଳର ଶତ୍ରୁସେନାନାଥଙ୍କର ଏହି ଧର୍ମ ଥିଲା ଯେ 'ଦୈତ୍ୟ' ଯୁଦ୍ଧରେ ଆହୁତ ହେଲେ କେହି ବିମୁଖ ହୁଅନ୍ତେ ନାହିଁ । * ଅତଏବ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଅଭିପ୍ରାୟ ଏହିଯେ, ଅନର୍ଥକ ଲୋକକ୍ଷୟ ନ କରି ସେମାନେ ବିନିକଟ ମାତ୍ର ଜଗସନ୍ନାଥଙ୍କ ସମ୍ମୁଖୀନ ହୋଇ ତାଙ୍କୁ ଦୈତ୍ୟ ଯୁଦ୍ଧରେ ଆହୁତ କରିବେ—ତାହା ଜଣାଇ ମଧ୍ୟରୁ ଏକଜଣଙ୍କ ସହିତ ଯୁଦ୍ଧ କରିବାକୁ ସେ ଅବଶ୍ୟ ସ୍ୱୀକୃତ ହେବେ । ସେତେବେଳେ ପାନ୍ଧବ ଶାନ୍ତରାଜ ବଳ, ସାମ୍ରାଟ ଓ ଶିଷା ବେଶୀ, ସେଇ ଜିତବ । ଏ ବିଷୟରେ ରୁଚିକଣ ଯାକ ଶ୍ରେଷ୍ଠ । କିନ୍ତୁ ଯୁଦ୍ଧ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏହିରୂପ ସଂକଳ୍ପ କରି ସେମାନେ ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର ବ୍ରାହ୍ମଣବେଶରେ ଗମନ କଲେ । ଏ ଛଦ୍ମବେଶ କାହିଁକି, ତାହା ବୁଝାଯାଏ ନାହିଁ । ଏହା ନୁହେଁ ଯେ, ଗୋପନରେ ଜଗସନ୍ନାଥକୁ ଧରି ବଧ କରିବାର ସେନାନାଥଙ୍କର ସଂକଳ୍ପ ଥିଲା । ସେମାନେ ଶତ୍ରୁଭାବରେ, ହାରହ୍ନ ଭେଷ୍ଟ ସବୁ ଭରଣ କରି, ପ୍ରାକାର ଚୈତ୍ୟ ଚର୍ଚ୍ଚିତ କରି ଜଗସନ୍ନାଥଙ୍କ ପ୍ରତି ପ୍ରବେଶ କରିଥିଲେ । ଅତଏବ ଗୋପନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନୁହେଁ ଛଦ୍ମବେଶ କୃଷ୍ଣାର୍ଜୁନଙ୍କ ଅଯୋଗ୍ୟ । ଏହା ପରେ ଆଉ ଏକ କାଣ୍ଡ ତାହା ମଧ୍ୟ ଶୋଚନୀୟ ଓ କୃଷ୍ଣାର୍ଜୁନଙ୍କ ଅଯୋଗ୍ୟ ବୋଲି ବୋଧ ହୁଏ ଜଗସନ୍ନାଥଙ୍କ ସମ୍ପର୍କବର୍ତ୍ତୀ ହେଲେ ଶ୍ରୀମାର୍ଜନ “ନିୟମସ୍ଥ” ହେଲେ ନିୟମସ୍ଥ ହେଲେ କଥା କହିବାର ନାହିଁ । ସେମାନେ କୌଣସି କଥା କହିଲେ ନାହିଁ । ସୁତରାଂ ଜଗସନ୍ନାଥ ସହିତ କଥା କହିବାର ଭାର କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଉପରେ ପଡ଼ିଲା । କୃଷ୍ଣ କହିଲେ “ଏମାନେ ନିୟମସ୍ଥ, ବର୍ତ୍ତମାନ କଥା କହିବେ ନାହିଁ । ଅର୍ଦ୍ଧରାତ୍ର ଅନ୍ଧାର ହେଲେ ଆପଣଙ୍କ

---

* କାଳ ପବନ ଶତ୍ରୁ ସୂ ନ ଥିଲା ।

ସଦ୍‌ବିଚାର ଅଳାପ କରିବେ,” ଜଗସିନ୍ଧ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ବାକ୍ୟ ଶ୍ରବଣାନନ୍ତର ସେମାନଙ୍କୁ ଯଜ୍ଞାଳୟରେ ରଖି ସ୍ୱୀୟ ଗୁମକୁ ଗମନ କଲେ, ଏବଂ ଅର୍ଦ୍ଧରାତ୍ର ସମୟରେ ପୁନର୍ବାର ସେମାନଙ୍କ ସମୀପରେ ସମୁପସ୍ଥିତ ହେଲେ ।

ଏହା ମଧ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଜଳ କୌଶଳ । ଜଳ କୌଶଳଟା ବଡ଼ ବିଶୁଦ୍ଧ ରଜମରନନ୍ଦନ-ଗୁଡ଼ୁର ଗୋଟାଏ । ଧର୍ମାତ୍ମାଙ୍କର ଏହାଯୋଗ୍ୟ ନୁହେଁ । ଏହି ଜଳକୌଶଳ ଫିକର-ଫିକର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟଟା କଣ ? ଯେଉଁ କୃଷ୍ଣାକ୍ଷରଙ୍କୁ ଏତେ ଦିନ ଆନ୍ଦେମାନେ ଧର୍ମର ଆଦର୍ଶ ରୂପେ ଦେଖି ଅସୁଅଛୁ, ହଠାତ୍ ସେମାନଙ୍କର ଏ ଅବନତି କାହିଁକି ? ଏହି ଗୁଡ଼ୁର ଯଦି କୌଣସି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଥାଏ, ତାହା ହେଲେ ବା ବୁଝି ପାରନ୍ତି ଯେ, ହଁ, ଅସୁସୁସିଦ୍ଧି ନିମିତ୍ତ, ଏମାନେ ଏହି ଖେଳ ଖେଳୁଛନ୍ତି, ଜଳ କୌଶଳ କରି ଚେତନପାତ କରିବେ ବୋଲି ଏ ଉପାୟ ଅବଲମ୍ବନ କରିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ତାହା ହେଲେ ଏହା ମଧ୍ୟ କହିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହେବ ଯେ, ଏମାନେ ଧର୍ମାତ୍ମା ନୁହନ୍ତି, ଏବଂ କୃଷ୍ଣଚରିତ୍ରକୁ ଆନ୍ଦେମାନେ ଯେଉଁପରି ବିଶୁଦ୍ଧ ମନେ କରିଥିଲୁ, ସେଉଁପରି ନୁହେଁ ।

ଯେଉଁମାନେ ଜଗସିନ୍ଧ-ବଧ-ବୃତ୍ତାନ୍ତ ଆଦ୍ୟ-ପ୍ରାନ୍ତ ପାଠ କରି ନାହାନ୍ତି, ସମାନେ ମନେ କରି ପାରନ୍ତି, କାହିଁକି ! ଏରୂପ ଗୁଡ଼ୁର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟତ ପଦାରେ ପଡ଼ିଛି । ନିଶ୍ଚିତ ସମୟରେ ସେତେବେଳେ ଜଗସିନ୍ଧଙ୍କୁ ନିଃସନ୍ଦାୟ ଅବସ୍ଥାରେ ପାଇବେ, ସେତେବେଳେ, ତାଙ୍କୁ ହଠାତ୍ ଆନ୍ତମଣ କରି ବଧ କରିବାର ହେଲା ଏହି ଗୁଡ଼ୁର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । ସେଥି ଯୋଗୁଁ ଏମାନେ ଯେପରି ନିଶ୍ଚିତ-କାଳରେ ତାଙ୍କ ସାକ୍ଷାତ୍‌ଲଭ ହୁଏ, ଏପରି ଗୋଟାଏ କୌଶଳ

କଲେ । ବାସ୍ତବିକ, ଏତେ କୌଣସି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସେମାନଙ୍କର ଥିଲା ନାହିଁ, ଏପରି କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ ସେମାନେ କରି ନାହାନ୍ତି ! ନିଶ୍ଚିତ ଜାଲରେ ସେମାନେ ଜରାସନ୍ଧଙ୍କ ସାକ୍ଷାତ୍‌ଲଭ କରିଥିଲେ ସତ୍ୟ, କିନ୍ତୁ ସେତେବେଳେ ଜରାସନ୍ଧଙ୍କୁ ଆତ୍ମମଣି କରି-ନାହାନ୍ତି ଆତ୍ମମଣି କରିବା'ର କୌଣସି ଚେଷ୍ଟା ମଧ୍ୟ କରି ନାହାନ୍ତି । ନିଶ୍ଚିତ-ଜାଲରେ ଯୁଦ୍ଧ କରି ନାହାନ୍ତି-ଦିନବେଳେ ଯୁଦ୍ଧ ହୋଇଥିଲା । ଗୋପନରେ ଯୁଦ୍ଧ କରି ନାହାନ୍ତି ପ୍ରକାଶରେ ସମସ୍ତ ଗୌରବର ଓ ମଗଧବାସୀଙ୍କ ସମକ୍ଷରେ ଯୁଦ୍ଧ ହୋଇ ଥିଲା । ଏପରି ଯୁଦ୍ଧ ଏକ ଦିନ ହୋଇ ନାହିଁ, ଚୌଦ୍ଦ ଦିନ ଏପରି ଯୁଦ୍ଧ ହୋଇଥିଲା । ଚିନିଜଣ ଯୁଦ୍ଧ କରି ନାହାନ୍ତି, ଜଣେ ଯୁଦ୍ଧ କରିଥିଲେ । ହଠାତ୍ ଆତ୍ମମଣି କରି ନାହାନ୍ତି ଜରାସନ୍ଧଙ୍କୁ ସେଥିନିମିତ୍ତ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେବାକୁ ବିଶେଷ ଅବକାଶ ଦେଇଥିଲେ-ଏପରିକି, କାଳେ ମୁଁ ଯଦ୍ଧରେ ମରି ପିବି, ଏହା ଭାବି ଯୁଦ୍ଧ ପଦ୍ଧତିରେ ଜରାସନ୍ଧ ନିଜ ପୁତ୍ରକୁ ରାଜ୍ୟରେ ଅଭିଷେକ କରିଥିଲେ, ସେତେଦୂର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅବକାଶ ଦେଇଥିଲେ । ନିରସ୍ତ୍ର ହୋଇ ଜରାସନ୍ଧଙ୍କ ସହିତ ସାକ୍ଷାତ୍ କରିଥିଲେ । ଲୁଚି ଲୁଚି କିଛିହିଁ କରି ନାହାନ୍ତି । ଜରାସନ୍ଧ ପରୁରବା ମାତ୍ରେ କୃଷ୍ଣ ନିଜ ନିଜର ଯଥାର୍ଥ ପରିଚୟ ଦେଇଥିଲେ । ଯୁଦ୍ଧ ସମୟରେ ଜରାସନ୍ଧଙ୍କ ଧୂରୋହତ ଯୁଦ୍ଧଜାତ ଅଙ୍ଗର ବେଦନା ଉପଶମର ଉପଯୋଗୀ ଔଷଧ ସବୁ ନେଇ ନିକଟରେ ରହିଥିଲେ, କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ସେପରି କିଛି ସାଧ୍ୟ ଯ୍ୟ ନଥିଲା, ତଥାପି “ଅନ୍ୟାୟ ଯୁଦ୍ଧ” ବୋଲି ସେମାନେ କୌଣସି ଅପତ୍ତି କରି ନାହାନ୍ତି । ଯୁଦ୍ଧ ସମୟରେ ଜରାସନ୍ଧ ଭୀମକର୍ଣ୍ଣିକ ଅଭଗୟ ପୀଡ଼୍ୟମାନ ହେଲେ, ଦୟାମୟ କୃଷ୍ଣ ଭୀମଙ୍କୁ ସେତେ ପୀଡ଼ନ କରିବାକୁ ନିଷେଧ କରି-ଥିଲେ । ସେହିମାନଙ୍କର ଏପରି ଚରିତ୍ର, ଏହି କାର୍ଯ୍ୟରେ ସେମାନେ

କାହିଁକି ଚାହୁଁଛନ୍ତି ? ଏହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟାବଳୀ ଚାହୁଁଛନ୍ତି କି ସମ୍ଭବ ? ଅତି ନିବୋଧମାନେ, ସେହି ଗଠିତ କୌଣସି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନାହିଁ, ତାହା କଲେ କରି ପାରନ୍ତି ; କିନ୍ତୁ କୃଷ୍ଣାର୍ଜୁନ ଆଉ ପାଦା ଦେଉଳ, ନିବୋଧ ନନ୍ଦିନୀ, ଏହା ଶତ୍ରୁପକ୍ଷ ମଧ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତି । ତେବେ ଏ ଚାହୁଁଛନ୍ତି କିଆଁ କେଉଁଠି ଆସିଲା ? ପାଦା ସହିତ ଏହି ସବୁ ଜଗସତ ବ୍ୟବସାୟର ଅନ୍ତର୍ଭାଗ, ସେକଥା ଏହା ଭିତରକୁ କେଉଁଠାରୁ ଆସିଲା ? ଏହା କଣ କେହି ପୋଡ଼ି ଦେଇଛି ? ଏହି କଥାଗୁଡ଼ିକ କଣ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ? ଏହା ଛଡ଼ା ଏ କଥାର ଆଉ କୌଣସି ଉତ୍ତର ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ସେ କଥାଟା ଆଉଟିକିଏ ଭଲ କରି ବୁଝି କରି ଦେଖିବା ଉଚିତ ।

ଆତ୍ମମାନେ ଦେଖିଅଛୁଁ ଯେ, ମହାଭାରତରେ କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ କୌଣସି ଗୋଟିଏ ଅଧ୍ୟାୟ, କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ କୌଣସି ଗୋଟିଏ ପଦ୍ୟାୟ ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ଯଦି ଗୋଟିଏ ଅଧ୍ୟାୟ ବା ଗୋଟିଏ ପଦ୍ୟାୟ ପ୍ରସିଦ୍ଧ, ତୋଲ ପାରେ, ତେବେ ଗୋଟିଏ ଅଧ୍ୟାୟ ବା ଗୋଟିଏ ପଦ୍ୟାୟର ଅଂଶବିଶେଷ ବା କେତେକ ଶ୍ଳୋକ ତହିଁରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ହୋଇ ପାରେ ନାହିଁକି ? ବିଚିତ୍ର କିନ୍ତୁ ନୁହେଁ, ବରଂ ପ୍ରାଚୀନ ସଂସ୍କୃତ ଗ୍ରନ୍ଥ ସବୁରେ ଏହିଭୂମି ଭୂମି ଭୂମି ହୋଇଅଛି, ଏହାହିଁ ପ୍ରସିଦ୍ଧ କଥା । ଏଇଥି ପାଇଁ ବେତାବର ଏତେ ଭଲ ଭଲ ଶାଖା, ଉପାୟଶାସ୍ତ୍ର ଗ୍ରନ୍ଥର ଏତେ ଭଲ ଭଲ ପାଠ, ଏପରି କି, ଶକୁନ୍ତଳା ମେଘଦୂତ ପ୍ରଭୃତି ଆଧୁନିକ (ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଆଧୁନିକ) ଗ୍ରନ୍ଥର ମଧ୍ୟ ଏତେ ବିବିଧ ପାଠ । ସବୁ ଗ୍ରନ୍ଥରେହିଁ ମୌଳିକ ଅଂଶ ଭିତରେ ଏହିପରି ଗୋଟାଏ ଗୋଟାଏ ବା ଦୁଇ ଚାରିଟା ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଶ୍ଳୋକ ମଝିରେ ମଝିରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ—ମହାଭାରତର ମୌଳିକ ଅଂଶ ଭିତରେ ତାହା ମିଳିବ, ସେଥିରେ ବିଚିତ୍ର କ'ଣ ?

କିନ୍ତୁ ଯେଉଁ ଶ୍ଳୋକଟା ମୋର ମତରେ ବିରୋଧ, ସେଇଟାରେ
ଯେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ବୋଲି ମୁଁ ବାଦ ଦେବି, ତାହା ହୋଇପାରେ ନାହିଁ
କେଉଁଟି ପ୍ରସିଦ୍ଧ ନୁହେଁ, ତାହାର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଖି ପଢ଼ିବା କର
ଆବଶ୍ୟକ । ଯେଉଁଟାକୁ ମୁଁ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ବୋଲି ଡାକ କରବି, ମନେ
ଅବଶ୍ୟ ଦେଖାଇ ଦେବାକୁ ହେବ ଯେ, ପ୍ରସିଦ୍ଧର ଚିହ୍ନ ସେଥିରେ
ଅଛି, ଚିହ୍ନ ଦେଖି ମୁଁ ତାହା ପ୍ରସିଦ୍ଧ କହୁଅଛି ।

ଅତି ପ୍ରାଚୀନ କାଳରେ ଯାହା ପ୍ରସିଦ୍ଧ ହୋଇଥିଲା, ତାହା
ଧରିବାର ଉପାୟ, ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ପ୍ରମାଣ ଛଡ଼ା ଆଉ କିଛି ନାହିଁ ।
ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ପ୍ରମାଣ ମଧ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପ୍ରମାଣ — ଅପରାଧ,
ଅନୈକ୍ୟ ଯଦି ଦେଖେ ଯେ, କୌଣସି ପୋଥିରେ ଏପରି କୌଣସି
କଥାଅଛି ଯେ, ସେ କଥା ଗ୍ରନ୍ଥର ଆଉ ସବୁ ଅଂଶର ବିରୋଧୀ,
ସେତେବେଳେ ସ୍ଥିର କରିବାକୁ ହେବ ଯେ, ହୁଏତ ତାହା ଗ୍ରନ୍ଥ-
କାରର ବା ଲିପିକାରର ଭ୍ରମପ୍ରମାଦବଶତଃ ଘଟି ଅଛି, ନଚେତ୍
ତାହା ପ୍ରସିଦ୍ଧ, କେଉଁଟି ଭ୍ରମପ୍ରମାଦ, ଆଉ କେଉଁଟି ପ୍ରସିଦ୍ଧ ତାହା
ମଧ୍ୟ ସମ୍ଭବରେ ନିରୂପଣ କରା ଯାଇ ପାରେ । ଯଦି ରାମାୟଣର
କୌଣସି ପୋଥିରେ ଦେଖାଯାଏ, ଲେଖା ଅଛି, ରାମ ଉନ୍ନିଳାକୁ
ବିବାହ କଲେ, ତେବେ ତତ୍ତ୍ଵଶାତ୍ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କରିବି ଯେ, ଏଇଟା
ଲିପିକାରର ଭ୍ରମପ୍ରମାଦ ମାତ୍ର । କିନ୍ତୁ ଯଦି ଦେଖାଯାଏ, ଏପରି
ଲେଖାଅଛି ଯେ, ରାମ ଉନ୍ନିଳାକୁ ବିବାହ କରିବାରୁ ଲକ୍ଷ୍ମଣଙ୍କ
ସହିତ ବିବାହ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା, ତା ପରେ ରାମ, ଲକ୍ଷ୍ମଣଙ୍କୁ
ଉନ୍ନିଳା ଗୁଡ଼ି ଦେଇ ମିତ୍ର ମାଟ କଲେ, ସେତେବେଳେ ଆଉ
କହି ପାରିବି ନାହିଁ ଯେ, ଏହା ଲିପିକାର ବା ଗ୍ରନ୍ଥକାରର-
ଭ୍ରମପ୍ରମାଦ — ସେତେବେଳେ କହିବାକୁ ହେବ ଯେ, ଏ ଟିକକ
କୌଣସି ଭୀଷ୍ମସାହାଯ୍ୟ-ରସରେ ସରକର ରଚନା, ସେହି

ପୋଥିରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ହୋଇଅଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ, ମୁଁ ଦେଖାଇଅଛି ଯେ, ଜବାହର ବ୍ୟାପକ ପଦ୍ଧତିରେ ଯେଉଁ ନେଇଛି । କଥା ଆମର ଏଠାରେ ବିରୁଦ୍ଧ, ତାହା ସେହି ପଦ୍ଧତିରେ ଆଉ ସବୁ ଅଂଶର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିରୁଦ୍ଧ । ଆଉ ଏହା ମଧ୍ୟ ପ୍ରଶ୍ନ ଯେ, ସେହି କଥା ଗୁଡ଼ିକ ଏପରି କଥା ନୁହେଁ ଯେ, ତାହା ଲିପିକାରର ବା ଗ୍ରନ୍ଥକାରର ଭିନ୍ନପ୍ରମାଣ ବୋଲି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କରା ଯାଏ । ସୁତରାଂ ସେହି କଥା-ଗୁଡ଼ିକୁ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ବୋଲି କହିବାର ଆମର ଅଧିକାର ଅଛି ।

ଏଥିରେ ମଧ୍ୟ ପାଠକ କହି ପାରନ୍ତି ଯେ, ଯେ ଏହି କଥାଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରସିଦ୍ଧ କଲେ ସେ ବି ଏହିପରି ଅସଂଲଗ୍ନ କଥା ପ୍ରସିଦ୍ଧ କଲେ କାହିଁକି ? ତାହାର ବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କଣ ? ଏ କଥାର ମାମାସା ଅଛି । ମୁଁ ଦୁନଃ ପୁନଃ ବୁଝାଇଅଛି ଯେ, ମହାତ୍ମାଜୀରେ ତଳ ପ୍ରତି ଦେଖାଯାଏ । ତୃତୀୟ ପ୍ରତି ନାନା ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ଗଠିତ । କିନ୍ତୁ ଆଦିମ ପ୍ରତି ଏକତାରେ ଏବଂ ତୃତୀୟ ପ୍ରତି ମଧ୍ୟ ଏକତାରେ । ଏକ ଦୁହେଁ ଯାକ ଶ୍ରେଷ୍ଠ କରି । କିନ୍ତୁ ସେମାନଙ୍କ ରଚନାପ୍ରଣାଳୀ ପ୍ରସ୍ତୁତଃ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ପ୍ରକୃତିର ଦେଖିଲେ ବୁଝାଯାଏ । ଯେ ଦ୍ଵିତୀୟ ପ୍ରତିର ପ୍ରଣେତା, ତାଙ୍କ ରଚନାର କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଲକ୍ଷଣ ଅଛି ଯୁକ୍ତପଦ୍ଧତି ଗୁଡ଼ିକରେ ତାଙ୍କର ବିଶେଷ୍ୟ ହାତ ଅଛି ସେହି ପଦ୍ଧତି-କର ଅଧିକାଂଶ ତାଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ । ସେ ସବୁର ସମାଲୋଚନା ସମୟରେ ଏହା ପ୍ରଶ୍ନ ବୁଝାଯିବ । ଏହି କବିଙ୍କର ରଚନାର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଲକ୍ଷଣ ମଧ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ ବିଶେଷ ଲକ୍ଷଣ ଏହି ଯେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଚତୁର ବୁଢ଼ାମଣି ରୂପେ ସଜାଇବାକୁ ବଡ଼ ଭଲପାନ୍ତି । ବୁଦ୍ଧିର କୌଶଳ, ସବୁ ଗୁଣ ଅବପ୍ରାପ୍ତ ଏହାଙ୍କ ନିକଟରେ ଆଦର-ଶୀଳ । ଏପରି ଲୋକ ଏକାକରେ ମଧ୍ୟ ବିଶେଷ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ନୁହନ୍ତି ବର୍ତ୍ତମାନ ବି ବୋଧହୁଏ । ଅନେକ ସୁଶିକ୍ଷିତ ଉଚ୍ଚଶ୍ରେଣୀର ଲୋକ

ଅନ୍ତରାଳ ଯେ, କୌଶଳବଦ୍ଧ ବୁଦ୍ଧିମାନ ଚତୁରହିଁ ସେମାନଙ୍କ ନିକଟରେ ମନୁଷ୍ୟର ଆଦର୍ଶ । ଇତିହାସିକ ସମାଜରେ ଏହି ଆଦର୍ଶ ଦତ୍ତ ପ୍ରିୟ-ଚକ୍ଷୁରୁ ଆଧୁନିକ diplomacy (କଟ-ରାଜନୀତି କୌଶଳ) ବିଦ୍ୟାର ସୃଷ୍ଟି । ବିପ୍ଳବ ଦିନେ ଜଗତରେ ପ୍ରଧାନ ମନୁଷ୍ୟ ଥିଲେ । ଥେମିଷ୍ଟ କ୍ଲବ୍ ସଙ୍କ ସମୟରୁ ଆଜି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯେଉଁ ମାନେ ଏହି ବିଦ୍ୟାରେ ପଢ଼ି, ସେହିମାନେହିଁ ଇଉରୋପରେ ମାନ୍ୟ-
 "Francis d' Assisi ବା Imitation of christ" ଗ୍ରନ୍ଥର ପ୍ରଣେତାଙ୍କୁ କିଏ ଚିହ୍ନିବ । ମହାତ୍ମାର ଚରଣ ଦ୍ଵିତୀୟ ସ୍ତର ନବିକର ମଧ୍ୟ ମନରେ ସେହିରୂପ ଚରମାଦର୍ଶ ଥିଲା । ପୂର୍ଣ୍ଣ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଶରୀରରେ ତାଙ୍କ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଶ୍ଵାସ । ତେଣୁ ସେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମଙ୍କୁ କୌଶଳର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ସମ୍ଭାଷକ । ସେ ମିଥ୍ୟା କଥା ଦ୍ଵାରା ଦ୍ରୋଣଦ୍ରବ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିଶ୍ଵାସ ଉପନ୍ୟାସର ରଚୟିତା । ଜୟଦ୍ରଥବଧରେ ସୁଦର୍ଶନ ଚକ୍ଷୁରେ ରବି ଆକାଶନ । ନିର୍ମୂଳକ ଯୁଦ୍ଧରେ କର୍ଣ୍ଣଙ୍କ ରଥଚକ୍ଷୁ ପୃଥ୍ଵୀରେ ପୋତିପକାଇବା ଆଉ ଘୋଡ଼ା ବସାଇ ଦେବା, ଇତ୍ୟାଦି କୃଷ୍ଣକୃତ-ଅଭିମାନ କୌଶଳର ଯେ ରଚୟିତା । ବର୍ତ୍ତମାନ ଏହା ଜଣିଲେ ଯଥେଷ୍ଟ ଦେବ ଯେ, ଜୟସରବଧ-ପଦାଧ୍ୟାୟରେ ଏହି ଅନର୍ଥକ ଏବଂ ଅସଂଲଗ୍ନ କୌଶଳ-ବିଷୟକ ପ୍ରକ୍ତିପ୍ର ଶ୍ଳୋକଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରଣେତା ତାହାଙ୍କୁହିଁ ବିବେଚନା ହୁଏ, ଏବଂ ତାଙ୍କୁ ଏ ସବୁର ପ୍ରଣେତା ବିବେଚନା କଲେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଉ ବେଶୀ ଅନ୍ଧକାର ନଥାଏ, କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ କୌଶଳମୟ ନେଲି ପ୍ରତିପନ୍ନ କରିବାହିଁ ତାଙ୍କର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । କେବଳ ଏହିକି ଉପରେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କରିବାକୁ ହେଲେ ହୁଏତ ମୁଁ ଏତେ କଥା କହନ୍ତି ନାହିଁ କିନ୍ତୁ ଜୟସରବଧ-ପଦାଧ୍ୟାୟରେ ତାଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ଆହୁରି ଦେଖିବା ।

ସପ୍ତମ ପରିଚ୍ଛେଦ

କୃଷ୍ଣ-ଜଗନ୍ନାଥ-ସଂବାଦ

ନିଶୀଥକାଳରେ ଯଜ୍ଞାଗାରରେ ଜଗନ୍ନାଥ ଯାଚନବେଶ୍ୟାସ୍ତ୍ର ଭିନ୍ନ ଜଣଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସାକ୍ଷାତ୍ କରି ସେମାନଙ୍କର ପୂଜା କଲେ । ଏଠାରେ କିଛି ପ୍ରକାଶ ନାହିଁ ଯେ, ସେମାନେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ପୂଜା ଗ୍ରହଣ କଲେ କି ନାହିଁ । ଆଉ ଗୋଟିଏ ସ୍ଥାନରେ ଅଛି । ମୂଳ ଉପରେ ଆଉଜଣେ କାରିଗର କରିବାରୁ ଏହିପରି ଗୋଟିଏ ଗଦ୍ୟ ଅଛି ।

ତତ୍ପରେ ସୌଜନ୍ୟ ବିନମୟ ଉତ୍ତାରୁ ଜଗନ୍ନାଥ ସେମାନଙ୍କୁ ଜନ୍ମଦାକୁ ଲାଗିଲେ “ଦେ ବିପ୍ରଗଣ ! ମୁଁ ଯାଣେ, ସ୍ନାତନ ବ୍ରତଧାରୀ ବିପ୍ରମାନେ ସବ୍ରଗମନ ସମୟ ଭଲ କେବେହେଁ ମାଲ୍ୟ * ବା ଚନ୍ଦନ ଧାରଣ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ଆପଣମାନେ କିଏ ? ଆପଣ ମାନଙ୍କ ବସ୍ତ୍ର ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ; ଅଙ୍ଗରେ ଯୁଷ୍ଟମାଲ୍ୟ ଓ ଅନ୍ତଲେପନ

* ଲାଗିବ ଅଛି ଯେ, ମାଲ୍ୟ ସେମାନେ ଜଣେ ମାଲ୍ୟକାର ନିକଟରୁ ବଳପୂର୍ବକ କାଢ଼ି ନେଇଥିଲେ । ଯେଉଁମାନଙ୍କର ଏବେ ଐଶ୍ବର୍ଯ୍ୟ ଯେ, ରାଜପୁତ୍ରର ଅନୁଷ୍ଠାନରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ, ସେମାନଙ୍କୁ ଭିନ୍ନଟା ମାଲା କଣିବାର ଯେ କଉଡ଼ ମିଳିବ ନାହିଁ; ଏହା ଅତି ଅସମ୍ଭବ । ଯେଉଁମାନେ ନପଟ ଦୁର୍ଲ୍ଲାଭହୃଦ ରାଜ୍ୟହୀନ ଧର୍ମାନୁରାଧରେ ପରିତ୍ୟାଗ କଲେ, ସେମାନେ ତୁଳେଇତ କରି ଭିନ୍ନଶ୍ରୀ ମାଲା ସଂଗ୍ରହ କରିବେ ଏହା ଅତି ଅସମ୍ଭବ । ଏ ସବୁ ଦୃଷ୍ଟିସ୍ଥର କବିଙ୍କର ହାତ । ଦୃଷ୍ଟ ସ୍ବପ୍ନାବଳର ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଏ ସବୁ କଥା ଭଲସାଜେ ।

ସୁନୋଉଚ, ଭୁଜରେ ଜ୍ୟାତିନ୍ନ ଲକ୍ଷିତ ହେଉଅଛି, ଆକାର
ଦର୍ଶନରେ ଶରତେଜର ପୁଷ୍ପ ପ୍ରମାଣ ମିଳୁଅଛି ; କିନ୍ତୁ ଆପଣ
ମାନେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ବୋଲି ପରିଚୟ ଦେଉ ଅଛନ୍ତି, ଅତଏବ ସତ୍ୟ
କହନ୍ତୁ ଆପଣମାନେ କିଏ । ରାଜସମକ୍ଷରେ ସତ୍ୟହିଁ ପ୍ରଶଂସନୀୟ
କି ନିମିତ୍ତ ଆପଣମାନେ ଦ୍ଵାର ଦେଇ ପ୍ରବେଶ ନ କରି, ନିର୍ଭୟରେ
ବୈତଳ ପର୍ବତର ଶୃଙ୍ଗ ଭ୍ରମ କରି ପ୍ରବେଶ କଲେ ? ବ୍ରାହ୍ମଣ
ମାନେ ବାକ୍ୟଦ୍ଵାରା ବୀର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରି ଆଆନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ଆପଣ
ମାନେ କାର୍ଯ୍ୟଦ୍ଵାରା ତାହା ପ୍ରକାଶ କରି ନେବାକୁ ବିରୁଦ୍ଧାନୁଷ୍ଠାନ
କରୁଛନ୍ତି । ଆଦୃଷ୍ଟି ମଧ୍ୟ ଆପଣମାନେ ମୋ ନିକଟକୁ ଆସିଛନ୍ତି,
ମୁଁ ମଧ୍ୟ ବିଧି ପୂର୍ବକ ପୂଜା କରିଅଛି, କିନ୍ତୁ କି ନିମିତ୍ତ ପୂଜା
ଗ୍ରହଣ କଲେ ନାହିଁ ? ବର୍ତ୍ତମାନ କି ନିମିତ୍ତ ଏଠାକୁ ଆଗମନ
କରିଅଛନ୍ତି କହନ୍ତୁ । ”

ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରରେ କୃଷ୍ଣ ସ୍ଵିଗ୍ଵାଗମୀର (ମୌଳିକ ମହାଶୟରେ
ଜେଉଁଠି ହେଲେ ଦେଖିନାହିଁ ଯେ, କୃଷ୍ଣ ଚଞ୍ଚଳ ବା ରୁଷ୍ଟ ହୋଇ
କୌଣସି କଥା କହିଲେ, ତାଙ୍କର ସମସ୍ତ ଶ୍ଵପ୍ନ ବଶୀଭୂତ)
କହିଲେ, “ହେ ଧନନ୍ ! ତୁମେ ଆତ୍ମମାନଙ୍କୁ ସାତକ ବ୍ରାହ୍ମଣ
ବୋଲି ବୋଧ କରୁଅଛ, କିନ୍ତୁ ବ୍ରାହ୍ମଣ, ଶତ୍ରୁପୁ, ବୈଶ୍ୟ,
ଏହି ତିନି ଜାତି ସାତକ-ବ୍ରତ ଗ୍ରହଣ କରି ଆନ୍ତି । ଏମାନଙ୍କ
ବିଶେଷ ନିୟମ ଓ ଅବିଶେଷ ନିୟମ ଉଭୟ ଅଛି । ଶତ୍ରୁପୁ ଜାତି
ବିଶେଷ ନିୟମୀ ହେଲେ ସମ୍ପତ୍ତିଶାଳୀ ହୁଏ । ପୁଷ୍ପଧାରୀ ନିଶ୍ଚୟ
ଶ୍ରୀମାନ୍ ହୁଏ ବୋଲି ଆମେ ପୁଷ୍ପଧାରୀ କରି ଅଛୁଁ । ଶତ୍ରୁପୁ
ବାହୁବଳରେହିଁ ବଳବାନ୍, ବାଗ୍ଘାତ୍ୟଶାଳୀ ହୁଏ ; ଏଥି ନିମିତ୍ତ
ସେମାନଙ୍କର ଅପ୍ରଗତି ବାକ୍ୟ ପ୍ରୟୋଗ କରିବା ନିର୍ଦ୍ଦାରିତ
ଅଛି । ”

ଚତୁର୍ଥାଂଶ : ପ୍ରଥମ ପରିଚ୍ଛେଦ : କୃଷ୍ଣ-କବସନ-ସମ୍ବାଦ ୭୧

କଥାଗୁଡ଼ିକ ଶାନ୍ତସ୍ଥାକୁ ଚତୁରର କଥା ଅଟେ, କିନ୍ତୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଯୋଗ୍ୟ କଥା ନୁହେଁ, ସତ୍ୟପ୍ରିୟ ଧର୍ମାତ୍ମାଙ୍କ କଥା ନୁହେଁ । କିନ୍ତୁ ସେ ଛଦ୍ମବେଶ ଧାରଣ କରିଅଛନ୍ତି, ତାକୁ ଏହିପରି ବେଶ-ଉତ୍ତର କାର୍ଯ୍ୟତଃ ଦେବାକୁ ହୁଏ । ଛଦ୍ମବେଶଟା ସଦା ଦ୍ଵିଜସ୍ବ ପୁରର କବିଙ୍କ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ, ତେବେ, ଏହି ସବୁ ବାକ୍ୟ ପାଇଁ ସେ ତାପୀ । କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଯେପରି ଚତୁର ରୁଡ଼ାମଣି ସଜାଇବାକୁ ସେ ଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି, ଏହି ଉତ୍ତର କାହାର ଅଙ୍ଗ ଅଟେ । କିନ୍ତୁ ଯାହା ଦେଉ, ଦେଖା ପାଉଅଛି ସେ, ବ୍ରାହ୍ମଣ ବୋଲି ହଳନା କରିବାର କୃଷ୍ଣଙ୍କର କୌଣସି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନଥିଲା । ସନ୍ଦିପ୍ତ ବୋଲି ନିଜ ମାନକୁ ସେ ପ୍ରସ୍ତୁ ସ୍ଵୀକାର କରୁଛନ୍ତି । କେବଳ ସେତିକି ନୁହେଁ, ସେମାନେ ଶତ୍ରୁଭାବରେ ଯୁଦ୍ଧାର୍ଥେ ଆସିଛନ୍ତି, ତାହା ମଧ୍ୟ ପ୍ରସ୍ତୁ କରୁଛନ୍ତି ।

“ବିଧାତା ସନ୍ଦିପ୍ତମାନଙ୍କର ବାହୁରେହିଁ ବଳ ପ୍ରଦାନ କରି ଅଛନ୍ତି । ହେ ରାଜନ୍ ! ଯଦି ତୁମର ଆତ୍ମମାନଙ୍କର ବାହୁବଳ ଦେଖିବାର ନାସନା ଥାଏ, ତେବେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଦେଖିବାକୁ ପାଇବ, ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ହେ ବୃନ୍ଦାବନ ନନ୍ଦନ ! ଶର ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ଶତ୍ରୁ-ବୃନ୍ଦରେ ଅପ୍ରକାଶ୍ୟ ଭାବରେ ଏବଂ ସୁହୃଦ ବୃନ୍ଦରେ ପ୍ରକାଶ୍ୟ ଭାବରେ ପ୍ରବେଶ କରି ଥାନ୍ତି । ହେ ରାଜନ୍ ! ଆମ୍ଭେମାନେ ଯୁଦ୍ଧାର୍ଥେ ସାଧନାର୍ଥ ଶତ୍ରୁଗୁଡ଼ିକୁ ଆଗମନ କରି ତଦ୍ଵାରା ପୂଜା ଗ୍ରହଣ କରୁନାହିଁ; ଏହା ଆମର ନିତ୍ୟବ୍ରତ ।”

କୌଣସି ଗୋଲମଲ ନାହିଁ-ସବୁ କଥା ଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରସ୍ତୁ । ଏହିଠାରେ ଅଧ୍ୟାୟ ଶେଷ ହେଲା, ଆଉ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଛଦ୍ମବେଶର ଅଭିଯାତୀ ଭୂଟିଗଲା । ଦେଖାଗଲା ସେ, ଛଦ୍ମବେଶର କୌଣସି ମାନେ ନାହିଁ । ଚତୁର୍ଥରେ, ପର ଅଧ୍ୟାୟରେ

କୃଷ୍ଣ ଯେଉଁସବୁ କଥା କହୁଛନ୍ତି, ତାହା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ଭଲ ପ୍ରକାରର । ତାଙ୍କର ଯେଉଁ ଉନ୍ନତ ଚରଣ ଏ ଫର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦେଖି ଆସିଅଛୁ, ସେ ତାଙ୍କର ଯୋଗ୍ୟ । ପୂର୍ବଅଧ୍ୟାୟରେ ଏବଂ ପର ଅଧ୍ୟାୟରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ କୃଷ୍ଣଚରିତରେ ଏତେ ଗୁରୁତର ପ୍ରଭେଦ ଯେ, ଦୁଇ ହାତର ବର୍ଣ୍ଣନା ବୋଲି ବିବେଚନା କରିବାର ଆମର ଅଧିକାର ଅଛି ।

ଜଗସନ୍ଧିଙ୍କ ଗୃହକୁ କୃଷ୍ଣ ତାଙ୍କର ଶତ୍ରୁ ଗୃହ ବୋଲି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିବାରୁ ଜଗସନ୍ଧି କହିଲେ, “ମୁଁ କୌଣସି ସମୟରେ ତୁମ୍ଭ-ମାନଙ୍କ ସହିତ ଶତ୍ରୁତା ବା ତୁମ୍ଭମାନଙ୍କର ଅପକାର କରିଅଛି, ତାହା ମୋର ସ୍ମରଣ ହେଉ ନାହିଁ । ତେବେ କି ନିମିତ୍ତ ନିରପ-ରାଧରେ ତୁମେ ମତେ ଶତ୍ରୁଜ୍ଞାନ କରୁ ଅଛ ।”

ଉତ୍ତରରେ ଜଗସନ୍ଧିଙ୍କ ସହିତ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଯଥାର୍ଥ ଯେଉଁ ଶତ୍ରୁତା, ତାହାହିଁ କହିଲେ । ତାଙ୍କ ନିଜ ସହିତ ଜଗସନ୍ଧିଙ୍କ ଯେଉଁ ବିବାଦ, ତାହାର କିଛିମାତ୍ର ଉତ୍ଥାପନା କଲେ ନାହିଁ । ନିଜ ସହିତ ବିବାଦ ନିମିତ୍ତ କେହି ତାଙ୍କ ଶତ୍ରୁ ହୋଇ ପାରେ ନା, କାରଣ, ମେ ସବୁ ସମତର୍କୀ, ଶତ୍ରୁମିତ୍ର ସମାନ ଦେଖନ୍ତି । ସେ ପାଣ୍ଡବଙ୍କ ସୁହୃଦ୍ ଏବଂ କୌରବଙ୍କ ଶତ୍ରୁ, ଏହିପରି ଲୌକିକ ବିଶ୍ୱାସ । କିନ୍ତୁ ବାସ୍ତବିକ ମୌଳିକ ମହାଭାରତର ସମଲୋଚନାରେ, ଆମେ ହମଶଃ ଦେଖିବା ଯେ, ସେ ଧର୍ମର ପକ୍ଷ, ଏବଂ ଅଧର୍ମର ବିପକ୍ଷ ; ତଦ୍ଭିନ୍ନ ତାଙ୍କ ପକ୍ଷାପକ୍ଷକିଛି ମାତ୍ର ନାହିଁ । ବର୍ତ୍ତମାନ ସେ କଥା ଆଉ । ଆମେ ଏଠାରେ ଦେଖିବା ଯେ, କୃଷ୍ଣ ଉପଯାତକ ହୋଇ ଜଗସନ୍ଧିଙ୍କୁ ଆତ୍ମପରିଚୟ ଦେଲେ, କିନ୍ତୁ ନିଜ ସହିତ ବିବାଦ ନିମିତ୍ତ ତାଙ୍କୁ ଶତ୍ରୁ ବୋଲି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କଲେ ନାହିଁ । ତେବେ ଯେ ମନୁଷ୍ୟ ଜାତିର ଶତ୍ରୁ, ସେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶତ୍ରୁ । କାରଣ,

ଚତୁର୍ଥଶତ : ସପ୍ତମ ପରିଚ୍ଛେଦ : କୃଷ୍ଣ-ଜଗନ୍ନାଥ-ସମ୍ବାଦ ୭୩

ଆଦର୍ଶ ପୁରୁଷ ସବୁଦିନରେ ନିଜକୁ ଦେଖନ୍ତି, ତହିଁର ତାଙ୍କର ଅନ୍ୟ ପ୍ରକାର ଆତ୍ମଜ୍ଞାନ ନାହିଁ । ତେଣୁ ସେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତରରେ, ଜଗନ୍ନାଥ ତାଙ୍କର ଯେଉଁ ଅପମାନ କରିଥିଲା, ତାହାର ପ୍ରସଙ୍ଗ ମାନ୍ୟ ନ କରି ସାଧାରଣଙ୍କର ଯେଉଁ ଅନିଷ୍ଟ କରିଅଛି, ନିକଟର ତାହାହିଁ କହିଲେ, କହିଲେ ଯେ, ତୁମେ ରାଜାମାନଙ୍କୁ ମହାଦେବଙ୍କ ନିକଟରେ ବଳ ଦେବା ନିମିତ୍ତ ବନ୍ଦୀ କରି ରଖିଅଛ । ତେଣୁ, ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ନିୟୋଗ ହେଲେ, ଆମେ ତୁମ ପ୍ରତି ସମୁଦାତ ହୋଇଅଛୁ । ଶତ, ତାଟା ବୁଝାଇ ଦେବା ନିମିତ୍ତ କୃଷ୍ଣ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ କହୁଛନ୍ତି :—

“ହେ ବୃହଦ୍ରଥନନ୍ଦନ ! ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଭୁବିଷ୍ୟତ ପାପରେ ପାପୀ ଦେବାକୁ ହେବ, ଯେହେତୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ଧର୍ମଶୂରୀ ଏବଂ ଧର୍ମରକ୍ଷଣରେ ସମର୍ଥ ।”

ଏହି କଥାଟା ପ୍ରତି ପାଠକ ବିଶେଷ ମନୋଯୋଗୀ ହେବ, ଏହି ଭରସାରେ ଆମେ ତାହା ବଡ଼ ଅକ୍ଷରରେ ଲେଖିଲୁଁ । ଏହା ପୁରାତନ ବୋଲି ବୋଧ ହେଲେ ସୁଦ୍ଧା, କଥାଟା ଅତିଶୟ ଗୁରୁତର । ଯେ ଧର୍ମରକ୍ଷଣରେ ଓ ପାପର ଦମନରେ ସକ୍ଷମ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ତାହା ନ କରେ, ସେ ସେହି ପାପରେ ସହକାରୀ । ଅତଏବ ଇନ୍ଦ୍ରଲେଖରେ ସମସ୍ତଙ୍କର ସାଧ୍ୟ ମତେ ପାପର ନିବାରଣର ଚେଷ୍ଟା ନକରିବା ଅଧର୍ମ । “ମୁଁ ତ କୌଣସି ପାପ କରୁନାହିଁ, ଅନ୍ୟମାନେ କରୁଛନ୍ତି, ମୋର ସେଥିରେ ଦୋଷ କଣ ?” ଯେ ଏହିରୂପ ମନେ କରି ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ହେଇ ଥାଏ, ସେ ମଧ୍ୟ ପାପୀ । କିନ୍ତୁ ସତରାତର ଧର୍ମାତ୍ମାମାନେ ମଧ୍ୟ ସେହିରୂପ ଭାବ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ହୋଇ ରହିନ୍ତି । ଏଥି ନିମିତ୍ତ ଜଗତରେ ଯେଉଁ ଗୁରୁ ନିରାଶ୍ରମ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି, ସେମାନେ ଏହି ଧର୍ମରକ୍ଷା ଓ ପ୍ରତିନିବାରଣର ଗ୍ରହଣ କରିଥାନ୍ତି ।

ଶାକ୍ୟସିଂହ, ଶ୍ରୀଶୁଶ୍ରୀଷ୍ଠ ପ୍ରଭୃତି ଏହାର ଉଦାହରଣ । ଏହି ଶାକ୍ୟସିଂହ ସେମାନଙ୍କ ଜୀବନଚରିତର ମୂଳସୂତ୍ର । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ମଧ୍ୟ ସେହି ରୂପ । ଏହି ମହାବାକ୍ୟକୁ ସ୍ମରଣରେ ନ ରଖିଲେ ତାଙ୍କ ଜୀବନ ଚରିତ ବୁଝାଯିବ ନାହିଁ, ଜଗସନ୍ନ, କଂସ, ଶିଶୁପାଳର ବଧ, ମହାଭାରତ ଯୁଦ୍ଧରେ ପାଣ୍ଡବ ପକ୍ଷରେ କୃଷ୍ଣକୃତ ସହାୟତା, କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଏହି ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ ଏହି ମୂଳସୂତ୍ର ସାହାଯ୍ୟରେ ବୁଝାଯାଏ । ଏହାକୁହିଁ ପୁରାଣକୋଷମାନେ “ପୃଥ୍ବୀର ଭାବଦରଶୀ” କହିଛନ୍ତି । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣକୃତ ହେଉ ବୁଦ୍ଧକୃତ ହେଉ, କୃଷ୍ଣକୃତ ହେଉ, ଏହି ପାପନିବାଦୀ ବ୍ରତର ନାମ ଧର୍ମପ୍ରଭୁର । ଦୁଇ ପ୍ରକାରରେ ହୋଇ ପାରେ ଓ ହୋଇ ଥାଏ । ଏକ, ବାକ୍ୟତଃ ଅର୍ଥତଃ ଧର୍ମ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଉପଦେଶଦ୍ୱାରା; ଦ୍ୱିତୀୟକାର୍ଯ୍ୟତଃ ଅର୍ଥାତ୍ ଆପଣଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟ ସକଳକୁ ଧର୍ମର ଆଦର୍ଶରେ ପରିଣତ କରିବା ଦ୍ୱାରା । ଶ୍ରୀଷ୍ଠ, ଶାକ୍ୟସିଂହ ଓ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଏହି ଦ୍ୱିବିଧ ଅନୁସ୍ଥାନହିଁ କରିଥିଲେ । ତେବେ ଶାକ୍ୟସିଂହ ଓ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣକୃତ ଧର୍ମପ୍ରଭୁର, ଉପଦେଶ ପ୍ରଧାନ; କୃଷ୍ଣକୃତ ଧର୍ମପ୍ରଭୁର କାର୍ଯ୍ୟପ୍ରଧାନ । ଏଥିରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କରହିଁ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ, କାରଣ, ବାକ୍ୟ ସହଜ, କାର୍ଯ୍ୟ କଠିନ ଏବଂ ଅଧିକତର ଫଳୋପଧାୟକ । ଯେ ଲେବଳ ମନୁଷ୍ୟ, ତାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଏହା ସୁସମ୍ପନ୍ନ ହୋଇ ପାରେ କି ନାହିଁ, ସେ କଥା ବର୍ତ୍ତମାନ ଆମର ବିଷୟ ନୁହେଁ ।

ଏଠାରେ ଗୋଟାଏ କଥାରେ ମୀମାଂସା କରିବା ଭଲ । କୃଷ୍ଣକୃତ କଂସ-ଶିଶୁପାଳାଦିଙ୍କ ବଧର ଉଲ୍ଲେଖକଲି, ଏବଂ ଜରାସନ୍ଧକୁ ବଧ କରିବା ନିମିତ୍ତହିଁ କୃଷ୍ଣ ଆସିଅଛନ୍ତି କହିଅଛି; କିନ୍ତୁ ପାପୀକୁ ବଧ କରିବା କଣ ଆଦର୍ଶ ମନୁଷ୍ୟର କାର୍ଯ୍ୟ ? ଯେ ସବୁଜୁତରେ, ସମଦର୍ଶୀ, ସେ ପାପୀକୁ ମଧ୍ୟ ଆଡ଼ୁବଡ଼ ଦେଖି, ତାହାର ବି

ହିତାକାଞ୍ଚୀ ହେବେ ନାହିଁ କାହିଁକି ? ଏହା ମଧ୍ୟ ସତ୍ୟ ଯେ, ପାପୀକୁ ଜଗତରେ ରଖିଲେ ଜଗତର ମଙ୍ଗଳ ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ତାହାର ବ୍ୟସାଧନହିଁ କଣ ଜଗତ ଉଦ୍ଧାରର ଏକମାତ୍ର ଉପାୟ ? ପାପୀକୁ ପାପରୁ ବିରତ କରି, ଧର୍ମରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ଦେଇ, ଜଗତର ଏବଂ ପାପୀର ଉଦ୍ଧାର ମଙ୍ଗଳ ଏକ ସଙ୍ଗେ ଯିବା କରିବା ତାହା ଅପେକ୍ଷା ଉଚ୍ଛ୍ଳଷ୍ଟ ଉପାୟ ନୁହେଁ କି ? ଆଦର୍ଶ ପୁରୁଷର ତାହାହିଁ ଅବଲମ୍ବନ କରିବା କଣ ଉଚିତ୍ତନୁସ୍ଥ ? ଯିଶୁ, ଶାକ୍ୟସିଂହ ଓ ଚୈତନ୍ୟ ଏହିଭାବେ ପାପୀର ଉଦ୍ଧାରର ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ ।

ଏ କଥାରେ ଉତ୍ତର ଦୁଇଟି । ପ୍ରଥମ ଉତ୍ତର ଏହିଯେ, କୃଷ୍ଣଚରିତରେ ଏ ଧର୍ମର ମଧ୍ୟ ଅନ୍ତର ନାହିଁ । ତେଣୁ ସେହିଭାବରେ ଫଳଭେଦ ମଧ୍ୟ ଘଟି ଅଛି । ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଓ କର୍ଣ୍ଣ, ଯେପରି ନିହତ ନ ହୋଇ ଧର୍ମପଥ ଅବଲମ୍ବନ ପୂର୍ବକ ଜୀବନରେ ଓ ରାଜ୍ୟରେ ଚିଣ୍ଟିଥାନ୍ତି, ସେ ଚେଷ୍ଟା ସେ ବ୍ୟସ୍ତମତେ କରିଥିଲେ, ଏବଂ ସେହି କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କହିଥିଲେ, ପୁରୁଷନାର ଦ୍ଵାରା ଯାହା ଯାଏ, ତାହା ମୁଁ କରିପାରେ; କିନ୍ତୁ ଦେବ ମୋର ଆଦୃତ ନୁହଁ । କୃଷ୍ଣ ମାନୁଷୀ ଶକ୍ତିଦ୍ଵାରା କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ, ସେଥିନିମିତ୍ତ ଯାହା ସ୍ଵଭାବତଃ ଅସାଧ୍ୟ, ତହିଁରେ ଯତ୍ନ କରି ମଧ୍ୟ ସମୟ ସମୟରେ ନିଷ୍ଠକ ହେଉଥିଲେ । ଶିଶୁପାଳର ମଧ୍ୟ ଶତ ଅପରାଧ କ୍ଷମା କରିଥିଲେ । ସେହି କ୍ଷମାର କଥାଟା ଅଲୌକିକ ଉପନ୍ୟାସରେ ଆବୃତ ହୋଇଅଛି । ଯଥାସ୍ଥାନରେ ଆମେ ତାହାର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ବୁଝିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବୁ । କଂସବଧର କଥା ପୂର୍ବେ କହିଅଛି ।

ପାଇଲେଟ୍‌କୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିୟାନ କରିବା, ଖ୍ରୀଷ୍ଟଙ୍କ ଧର୍ମରେ ଯେତେଦୂର ସମ୍ଭବ ଥିଲା, କଂସକୁ ଧର୍ମପଥରେ ଆନୟନ

କରିବା କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଯେତେଦୂର ସମ୍ଭବ । ଜଗସନ୍ଧ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମଧ୍ୟ ତାହା କୁହାଯାଇ ପାରେ । ତଥାପି ଜଗସନ୍ଧ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସେ ବିଷୟରେ ଅଳ୍ପ କଥୋପକଥନ ହୋଇଥିଲା । ଜଗସନ୍ଧ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ନିକଟରୁ ଧର୍ମାର୍ଥଦେଶ ଗ୍ରହଣ କରିବା ଦୃଷ୍ଟି ଥାଉ, ସେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଧର୍ମବିଷୟକ ଗୋଟାଏ ଲେକ୍ଚର ଶୁଣାଇ ଦେଲା, ଯଥା—“ଦେଶ, ଧର୍ମ ବା ଅର୍ଥର ଉପତ୍ୟାକ ଦ୍ଵାରା ମନଃପୀଡ଼ା ଜନ୍ମେ; କିନ୍ତୁ ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି କ୍ଷିତିପୂର୍ବକରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରି ଧର୍ମକୁ ହୋଇମଧ୍ୟ ନିରପରାଧରେ ଲୋକର ଧର୍ମାର୍ଥରେ ଉପତ୍ୟାକକରେ, ତାହାର କନ୍ଦଳାଳରେ ଅମଙ୍ଗଳ ଏ ପରକାଳରେ ନରକରେ ଗମନ ହୁଏ, ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।” ଇତ୍ୟାଦି ।

ଏ ସବୁ ସ୍ଥଳରେ ଧର୍ମାର୍ଥଦେଶ ଦ୍ଵାରା କିଛି ହୁଏ ନାହିଁ, ଜଗସନ୍ଧକୁ ସତ୍ତ୍ଵପଥରେ ଆଖିବାର ଉପାୟ ଥିଲା ତ ନାହିଁ, ତାହା ଆମର ବୁଦ୍ଧିରେ ଆସେ ନାହିଁ । ଅତୀତମାନୁଷ୍ଠାନ ଗୋଟାଏ ପ୍ରଶ୍ନର କଲେ, ଯାହା ହେଲେ, ଗୋଟାଏ କାଣ୍ଡ ହୋଇ ପାରନ୍ତା । ସେପରି ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଧର୍ମପ୍ରସ୍ତରକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅନେକ ଦେଖାଯାଏ, କିନ୍ତୁ କୃଷ୍ଣଚରିତ ଅତୀତମାନୁଷ୍ଠାନ ଶକ୍ତିର ବିଶେଷ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଭୂତ ଛଡ଼େଇ, ରୋଗ ଭଲକରି, ବା କୌଣସି ପ୍ରକାର ବୁଦ୍ଧିକୁ ଭେଲ୍‌କ ଦ୍ଵାରା ଧର୍ମପ୍ରସ୍ତର ବା ନିଜର ଦେବତା ସ୍ଥାପନ କରି ନାହାନ୍ତି ।

ତେବେ ଏହା ବୁଝିପାରେ ଯେ, ଜଗସନ୍ଧଙ୍କ ବଧ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନୁହେଁ, ଧର୍ମର ରକ୍ଷା ଅର୍ଥାତ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷୀ ଅଥଚ ପ୍ରମାଣିତ ରାଜଗଣଙ୍କ ଉଦ୍ଧାରହିଁ ତାଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । ସେ ଜଗସନ୍ଧଙ୍କୁ ବୁଝାଇ ପରେ କହିଲେ, “ମୁଁ ବସୁଦେବ ନନ୍ଦନ କୃଷ୍ଣ ଥାଉ ଏଇ

ଚତୁର୍ଥଶତ : ସପ୍ତମ ପରିଚ୍ଛେଦ : କୃଷ୍ଣ-ଜଗନ୍ନାଥ-ସମ୍ବାଦ ୭୭

ଦୁଇ ଗର ପୁରୁଷ ପାଣ୍ଡୁଚନୟ । ଆମେ ତୁମକୁ ଯୁଦ୍ଧରେ ଆହ୍ୱାନ
କରୁଅଛୁଁ ଚର୍ତ୍ତମାନ ସମସ୍ତ ଭୂପତିମାନଙ୍କୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ନ
ହେଲେ ଯୁଦ୍ଧକରି ଯମାଳୟକୁ ଗମନ କର ।” ଅତଏବ ଜଗନ୍ନାଥ
ବଜଗଣଙ୍କୁ ଛାଡ଼ି ଦେଇଥିଲେ । କୃଷ୍ଣ ତାଙ୍କୁ ନିଷ୍ଠୁର ଦେଇଥାନ୍ତେ ।
ଜଗନ୍ନାଥ ସେଥିରେ ସନ୍ତପ୍ତ ନ ହୋଇ ଯୁଦ୍ଧ କରିବାକୁ ଛାଡ଼ିଲେ
ସ୍ୱରାଜ୍ୟ ଯୁଦ୍ଧ ହେଲା । ଜଗନ୍ନାଥ ଯୁଦ୍ଧ ଛାଡ଼ି ଅନ୍ୟ କୌଣସିରୂପ
ବରୁରର ଯଥାର୍ଥ ସ୍ୱୀକାର କରିବାର ନଥିଲା ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ଉଦ୍ଧର ଏହି ଯେ ଯାଶୁ ବା ବୁଦ୍ଧଙ୍କ ଜୀବନୀରେ
ପଞ୍ଚତୋଷାରର ଚେଷ୍ଟା ଯେତେଟା ଦେଖାଯାଏ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଜୀବ-
ନରେ ସେତେଟା ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ ଏହା ସ୍ୱୀକାର୍ଯ୍ୟ । ଯିଶୁ ବା
ଶାକ୍ୟଙ୍କ ବ୍ୟବସାୟ ହେଲା ଧର୍ମପ୍ରସାର । କୃଷ୍ଣ ଧର୍ମପ୍ରସାର
କରିଛନ୍ତି ସତ୍ୟ କିନ୍ତୁ ଧର୍ମପ୍ରସାର ତାଙ୍କ ବ୍ୟବସାୟ ନୁହେଁ;
ତାହା ଆଦର୍ଶପୁରୁଷର ଆଦର୍ଶଜୀବନ ନିର୍ବାହର ଆନୁପ୍ରାଣିକ
ଫଳ ମାତ୍ର । କଥାଟା ଏପରି ଭାବରେ କହିବାହାରୀ କେହି ଯେପରି
ମନେ ନକରନ୍ତି ଯେ ଯିଶୁଖ୍ରୀଷ୍ଟ ବା ଶାକ୍ୟସିଂହଙ୍କର ବା ଧର୍ମ-
ପ୍ରସାର ବ୍ୟବସାୟର କିଛିମାତ୍ର ଲାଭ ବା କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛାକରେ ।
ଯିଶୁ ଏବଂ ଶାକ୍ୟ ଉଭୟଙ୍କୁହିଁ ମୁଁ ମନୁଷ୍ୟଶ୍ରେଷ୍ଠ ବୋଲି ଭକ୍ତି
କରେ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କ ଚରିତ୍ର ଆନନ୍ଦତାନା କରି ସେଥିରୁ ଜ୍ଞାନ
ଲାଭ କରିବାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କରେ । ଧର୍ମପ୍ରସାରକର ବ୍ୟବସାୟ
(ବ୍ୟବସାୟ ଅର୍ଥ ଏଠାରେ ଯେଉଁ କର୍ମର ଅନୁଷ୍ଠାନରେ ଆତ୍ମେ-
ମାନେ ସର୍ବଦା ପ୍ରବୃତ୍ତ) ଆଉ ସବୁ ବ୍ୟବସାୟଠାରୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବୋଲି
ଜାଣେ । କିନ୍ତୁ ଯେ ଆଦର୍ଶ ମନୁଷ୍ୟ ତାଙ୍କର ତାହା ବ୍ୟବସାୟ
ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । କାରଣ ସେ ଆଦର୍ଶ ମନୁଷ୍ୟ ମନୁଷ୍ୟର
ଯେତେ ପ୍ରକାର ଅନୁଷ୍ଠାନ କର୍ମ ଅଛି ସମସ୍ତହିଁ ତାଙ୍କର ଅନୁ-

ସ୍ବେୟ । କୌଣସି କର୍ମ ନିମନ୍ତେ ତାଙ୍କର “ବ୍ୟବସାୟ ନୁହେଁ,” ଅର୍ଥାତ୍ ଅନ୍ୟକର୍ମ ଅପେକ୍ଷା ପ୍ରମାଣର ଲାଭକରି ପାରେ ନାହିଁ । ଯିଶୁ ବା ଶାକ୍ୟସିଂହ ଆଦର୍ଶ ପୁରୁଷ ନୁହନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ମନୁଷ୍ୟ-ଶ୍ରେଷ୍ଠ । ମନୁଷ୍ୟର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବ୍ୟବସାୟ ଅବଲମ୍ବନହିଁ ସେମାନଙ୍କର ବିଧେୟ, ଏବଂ ତାହା ଅବଲମ୍ବନ କରି ସେମାନେ ଲୋକହିତ ପାପନ କରି ପାଇଅଛନ୍ତି ।

ମୋର, ସମସ୍ତ ଶିକ୍ଷିତ ପାଠକ ଯେ କଥାଟା ବୁଝିଛନ୍ତି, ଏପରି ମୋର ବୋଧ ହେଉ ନାହିଁ । ବୁଝିବାରେ ଗୋଟାଏ ପ୍ରତି-ବନ୍ଧନ ଅଛି । ଆଦର୍ଶ ପୁରୁଷଙ୍କ କଥା କହୁଅଛି । ଅନେକ ଶିକ୍ଷିତ ପାଠକ “ଆଦର୍ଶ” ଶବ୍ଦଟି “Ideal” ଶବ୍ଦ ଦ୍ବାରା ଅନୁବାଦ କରିବେ । ଅନୁବାଦ ମଧ୍ୟ ଦୁଷ୍ଟ ହେବନାହିଁ । ଏଣେ ଗୋଟାଏ (ଖ୍ରୀଷ୍ଟିୟାନ ଆଦର୍ଶ) “Christian Ideal” ଅଛି । ଖ୍ରୀଷ୍ଟିୟାନଙ୍କ ଆଦର୍ଶ ପୁରୁଷ ଯିଶୁ । ଆମେମାନେ ବାଲ୍ୟକାଳରୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିୟାନ ଜାତିର ସାହିତ୍ୟ ଅଧ୍ୟୟନ କରି ସେହି ଆଦର୍ଶଟି ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିଅଛୁଁ । ଆଦର୍ଶ ପୁରୁଷ କଥା ଉଠିଲେହିଁ ସେହି ଆଦର୍ଶର କଥା ମନେ ପଡ଼େ । ଯେଉଁ ଆଦର୍ଶ ସେହି ଆଦର୍ଶ ସହିତ ଯିବେନାହିଁ, ତାହାକୁ ଆଦର୍ଶ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରିପାରୁନା । ଖ୍ରୀଷ୍ଟ ପିତାତୋଷାଣ୍ଡ; କୌଣସି ଦୁରାତ୍ମାକୁ ସେ ପ୍ରାଣରେ ନଷ୍ଟ କରି ନାହାନ୍ତି, କରବାର କ୍ଷମତା ମଧ୍ୟ ରଖନ୍ତେ ନାହିଁ । ଶାକ୍ୟସିଂହ ବା ଚୈତନ୍ୟଙ୍କଠାରେ ଆମେ ସେହି ଗୁଣ ଦେଖିବାକୁ ପାଉଁ, ଏଥିନିମିତ୍ତ ଏମାନଙ୍କୁ ଆମେ ଆଦର୍ଶ ପୁରୁଷ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଅଛୁଁ କିନ୍ତୁ କୃଷ୍ଣ ପତିତପାବନ ନାମ ଧରି ମଧ୍ୟ, ପ୍ରମାଣର ପତିତ-ନିପାତ୍ତ ବୋଲି ଇତିହାସରେ ପରିଚିତ । ସୂତରାଂ ତାଙ୍କୁ ଆଦର୍ଶ ପୁରୁଷ ବୋଲି ଆମେ ହଠାତ୍ ବୁଝି ପାରୁ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଆମର ଗୋଟିଏ କଥା ବିଚାର କରି

ଚତୁର୍ଥଶତ : ସପ୍ତମ ପରିଚ୍ଛେଦ : କୃଷ୍ଣ-ଜରାସନ୍ଧ-ସମ୍ବାଦ ୨୯

ଦେଖିବା ଉଚିତ । ଏହି Christian Ideal (ଖ୍ରୀଷ୍ଟିୟାନ ଆଦର୍ଶ) କଣ ଯଥାର୍ଥ ମାନବ୍ୟର ଆଦର୍ଶ ? ସବୁ ଜାତିର ଜାତୀୟ ଆଦର୍ଶ କଣ ସେହିରୂପ ହେବ ?

ଏହି ପ୍ରଶ୍ନରୁ ଆଉ ଗୋଟିଏ ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠେ-ହିନ୍ଦୁର ପୁଣି ଜାତୀୟ ଆଦର୍ଶ ଅଛି ନା କଣ? Hindu Ideal (ହିନ୍ଦୁ ଆଦର୍ଶ) ଅଛି ନା କଣ ? ଯଦି ଥାଏ, ତେବେ କିଏ । କଥାଟା ଶିକ୍ଷିତ ହିନ୍ଦୁମଣ୍ଡଳୀ-ମଧ୍ୟରେ ପଡ଼ିବା ଗଲେ ଅନେକଙ୍କରହିଁ ମସ୍ତକକଣ୍ଠସ୍ଥ ଯୁଗରେ ପ୍ରକୃତ ହେବାର ସମ୍ଭାବନା । କେହି ହୁଏତ ଜଟାବଳ୍ କଳଧାରୀ ଶୁଭ୍ରଶୁଭ୍ର-ବିଭୂଷିତ ବ୍ୟାସ ବଣିଷ୍ଠାଦି ରୁଚିମାନଙ୍କୁ ଧରି ଭିକ୍ଷା ଟଙ୍କା ଭରିବେ କେହି ହୁଏତ କହି ଉଠିବେ, “ସେ ଭାଇ ଭସ୍ତ୍ର ନାହିଁ । ” ନାହିଁ ଏହା ଠିକ୍ ଥିଲେ ଆମର ଏପରି ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ହୁଅନ୍ତା କାହିଁକି ? କିନ୍ତୁ ଦିନେଥିଲା । ସେତେବେଳେ ହିନ୍ଦୁ ପୃଥିବୀର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଜାତି । ସେ ଆଦର୍ଶ ହିନ୍ଦୁକିଏ ? ଏହାର ଉତ୍ତର ମୁଁ ଯେଉଁପ ବୁଝିଅଛି, ତାହା ପୁରୀ ବୁଝାଇ ଅଛି । ରାମଚନ୍ଦ୍ରାଦି କ୍ଷତ୍ରିୟମାନେ ସେହି ଆଦର୍ଶ ପ୍ରତିମାର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ କିନ୍ତୁ ଯଥାର୍ଥ ହିନ୍ଦୁ ଆଦର୍ଶ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ସେଇହିଁ ଯଥାର୍ଥ ମାନବ୍ୟର ଆଦର୍ଶ—ଖ୍ରୀଷ୍ଟ ପ୍ରଭୃତିରେ ସେହି ଆଦର୍ଶର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣତା ପାଇବାର ସମ୍ଭାବନା ନାହିଁ ।

କାହିଁକି, ତାହା କହୁଅଛି, ମନୁଷ୍ୟର କଣ ଧର୍ମ ଢେରେ ତାହା ବୁଝାଇବାର ଚେଷ୍ଟା କରିଅଛି । ମନୁଷ୍ୟର ସମସ୍ତ ବୃତ୍ତିଗୁଡ଼ିକର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ତୂତି ଓ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟରେ ମନୁଷ୍ୟର । ଯାହାକିଠାରେ ସେ ସବୁର ଚରମ ସ୍ତୂତି ଓ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଘଟିଅଛି, ସେଇହିଁ ଆଦର୍ଶ ମନୁଷ୍ୟ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ, ଠାରେ ତାହା ନାହିଁ—ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣକିଠାରେ ତାହା ଅଛି । ଯିଶୁଙ୍କୁ ଯଦି ରେମକ ସମ୍ରାଟ୍ ଯୁଦ୍ଧଦାର ଶାସନକର୍ତ୍ତୃତ୍ବରେ ନିଯୁକ୍ତ କରିଥାନ୍ତି ତେବେ କଣ ସେ ଯୁଗାସନ କରି ପାରିଥାନ୍ତେ ?

ତାହା ପାରନ୍ତେ ନାହିଁ — କାରଣ ରାଜକାର୍ଯ୍ୟ ନିମିତ୍ତ ଯେଉଁ ସବୁ ଦୂର୍ଭିରୂପକ ପ୍ରୟୋଜନୀୟ ତାହା ତାଙ୍କର ଅନୁଶୀଳନ ହୋଇ ନାହିଁ ଅଥଚ ଏହିପରି ଧର୍ମାତ୍ମା ବ୍ୟକ୍ତି ରାଜ୍ୟରେ ଶାସନ କରନ୍ତି। ହେଲେ ସମାଜର ଅନନ୍ତ ଅମଙ୍ଗଳ । ପକ୍ଷୀମାନଙ୍କରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଯେ ସର୍ବ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ନୀତିଜ୍ଞ ତାହା ପ୍ରସିଦ୍ଧ, ଶ୍ରେଷ୍ଠ ନୀତିଜ୍ଞ ବୋଲି ସେ ମହାଭାରତରେ ଭୁବି ଭୁବି ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛନ୍ତି ଏବଂ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ବା ଉଦ୍ରେସେନ ଶାସନ କାର୍ଯ୍ୟରେ ତାଙ୍କ ପରମର୍ଶ ଭଲ ଜୌଣସି ଶୁଭକର କାର୍ଯ୍ୟ କରନ୍ତେ ନାହିଁ । ଏହିଭାବେ କୃଷ୍ଣ ନିଜ ରଜା ନ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଜାଙ୍କର ଅଂଶସ୍ଥ ମଙ୍ଗଳସାଧନ କରିଥିଲେ — ଏଇ ଜ୍ୟାସନ୍ତର ବନ୍ଦ ମାନଙ୍କମୁକ୍ତି ତାହାର ଏକ ଉଦାହରଣ । ଯୁଦ୍ଧ ସମୟରେ ଯଦି ଯୁଦ୍ଧ ମାନେ ରାମକଙ୍କର ଅତ୍ୟାଚାରପୀଡ଼ିତ ହୋଇ ସ୍ଵାଧୀନତା ପାଇଁ ଉଠି ଯିବୁକୁ, ସେନାମନ୍ତରେ ବରଣ କରନ୍ତେ ଯିବୁ କଣ କରିଥାନ୍ତେ ? ଯୁଦ୍ଧରେ ତାଙ୍କର ଶକ୍ତି ଥିଲା ନାହିଁ କି ପ୍ରବୃତ୍ତି ମଧ୍ୟ ଥିଲା ନାହିଁ । “କାଲସରଙ୍କ ପାରଣା କାଲସରକୁ ଦିଅ” ବୋଲି କହି ସେ ପ୍ରସ୍ଥାନ କରିଥାନ୍ତେ କୃଷ୍ଣମଧ୍ୟ ଯୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରବୃତ୍ତିଶୂନ୍ୟ — କିନ୍ତୁ ଧର୍ମାତ୍ମ ସ୍ଵରୂପ ଅଛି । ଧର୍ମାର୍ଥ ଯୁଦ୍ଧ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ଅଗତ୍ୟା ପ୍ରବୃତ୍ତି ହୁଅନ୍ତେ । ଯୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରବୃତ୍ତି ହେଲେ ସେ ଅଜୟ ଥିଲେ । ଯିଶୁ ଅଖିଷିତ, କୃଷ୍ଣ ସର୍ବଶାସ୍ତ୍ରବିତ୍ । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଗୁଣ ସମ୍ବଳରେ ମଧ୍ୟ ସେହି ରୂପ ଉଭୟେହିଁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଧର୍ମାତ୍ମକ ଓ ଧର୍ମଜ୍ଞ । ଅତଏବ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଯଥାର୍ଥ ଆଦର୍ଶମନୁଷ୍ୟ — “Christian Ideal” (ଖ୍ରୀଷ୍ଟାନ ଆଦର୍ଶ) ଅପେକ୍ଷା “Hindu Ideal” ହିନ୍ଦୁ ଆଦର୍ଶ ଶ୍ରେଷ୍ଠ । ଇବୁଣ ସର୍ବଗୁଣ ସମ୍ପନ୍ନ ଆଦର୍ଶମନୁଷ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟବିଶେଷନିମିତ୍ତ ଜୀବନ ସମର୍ପଣ କରି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ତାହା ହେଲେ ଇତର କାର୍ଯ୍ୟ ଗୁଡ଼ିକ ଅନୁଷ୍ଠିତ

ଅଥବା ଅସାମଞ୍ଜସ୍ୟର ସହିତ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୁଏ, ଲୋକଚରଣ
ଉଦାର ଅବସ୍ଥା ଭେଦରେ ଶିକ୍ଷା ଭେଦରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ କର୍ମ (ଏ
ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ସାଧନରେ ଅଧିକାରୀ; ଆଦର୍ଶ ମନୁଷ୍ୟ ସବୁ ଶ୍ରେଣୀରହିଁ
ଆଦର୍ଶ ହେବା ଉଚିତ୍ । ଏଥି ନିମନ୍ତେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଶାନ୍ତସିଂହ
ଯିଶୁ ବା ଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ପରି ସନ୍ୟାସ ଗ୍ରହଣ ପୂର୍ବକ ଧର୍ମ ପ୍ରସ୍ତୁତ
ବ୍ୟବସାୟ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିବା ଅସମ୍ଭବ । କୃଷ୍ଣ ସଂସାର ଓ ଗୁଣ
ରଜମାତ୍ରେ, ଯୋଦ୍ଧା, ଦଣ୍ଡ ପ୍ରଶାନ୍ତା ଚପସ୍ତ୍ରୀ ଏବଂ ଧର୍ମ ପ୍ରସ୍ତୁତକ
ସଂସାର ଓ ଗୁଣମାନଙ୍କର, ରଜାମାନଙ୍କର, ଯୋଦ୍ଧାମାନଙ୍କର
ରଜପୁରୁଷମାନଙ୍କର ଚପସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କର ଧର୍ମ ହେଉମାନଙ୍କର ଏବଂ
ଏକାଧାରରେ ସର୍ବଜ୍ଞୀଣ ମନୁଷ୍ୟର ଆଦର୍ଶ । ଜଗତ୍‌ସମ୍ଭାବ ବଧ
ଆଦର୍ଶ ରଜପୁରୁଷ ଓ ଦଣ୍ଡପ୍ରଶାନ୍ତାଙ୍କ ଅବଶ୍ୟ ଅନୁଷ୍ଠେୟ ।
ଏହାହିଁ Hindu Ideal ଅସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଯେଉଁ ବୌଦ୍ଧ ଓ ଶ୍ରୀଷ୍ଟଧର୍ମ
ତାହାର ଆଦର୍ଶ ପୁରୁଷକୁ ଆଦର୍ଶ ସ୍ଥାନରେ ବସାଇଲେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ
ଯେଉଁ; ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମ ତାହାର ଆଦର୍ଶ ପୁରୁଷକୁ ଆମେ ବୁଝି
ପାରିବା ନାହିଁ ।

କିନ୍ତୁ ବୁଝିବାର ବିଶେଷ ପ୍ରୟୋଜନ ହୋଇଅଛି, କାରଣ, ଏହା
ଭିତରେ ଆଉ ଗୋଟାଏ ବିଷୟର କଥା ଅଛି କି ଶ୍ରୀଷ୍ଟଧର୍ମ-
ବିଲମ୍ବୀଙ୍କର ଇଉରୋପରେ, କି ହିନ୍ଦୁଧର୍ମ-ବିଲମ୍ବୀଙ୍କର ଭାରତ
ବର୍ଷରେ, ଆଦର୍ଶର ଠିକ୍ ବିପରୀତ ଫଳ ଫଳଅଛି । ଶ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ
ଆଦର୍ଶ ପୁରୁଷ, ବିମାତ, ନିଶ୍ଚିତ, ନିର୍ବିରୋଧ ସନ୍ୟାସୀ ; ବର୍ତ୍ତ-
ମାନର ଶ୍ରୀଷ୍ଟୀୟାନ ଠିକ୍ ବିପରୀତ । ଇଉରୋପ ବର୍ତ୍ତମାନ ଐହିକ
ସୁଖରତ ସଗଣ ଯୋଦ୍ଧାବର୍ଗଙ୍କ ବିପ୍ରୀତ ଶିବର ମାତ । ହିନ୍ଦୁଧର୍ମର
ଆଦର୍ଶ ପୁରୁଷ ସର୍ବକର୍ମକୃତ୍-ବର୍ତ୍ତମାନର ହିନ୍ଦୁ ସର୍ବକର୍ମରେ
ଅକର୍ମ । ଏହି ଫଳବିପରୀତ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟି କାହିଁକି ? ଉତ୍ତର
ସହଜ,—ଲୋକଙ୍କ ଚିତ୍ତରୁ ଉତ୍ତୟ ଦେଶରେହିଁ ସେହି ପ୍ରାଚୀନ
ଆଦର୍ଶ ଲୁପ୍ତ ହୋଇ ଅଛି । ଉତ୍ତୟ ଦେଶରେହିଁ ଏକ ସମୟରେ

ସେହି ଆଦର୍ଶ ଦିନେ ପ୍ରବଳ ଥିଲା—ପ୍ରାଚୀନ ଶ୍ରୀଷ୍ଟିଦ୍ଵାନ ମାନଙ୍କ ଧର୍ମପରାୟଣତା ଓ ସହିଷ୍ଣୁତା, ଓ ପ୍ରାଚୀନ ହିନ୍ଦୁରାଜଗଣ ଓ ରାଜପୁରୁଷ ଗଣଙ୍କର ସବରୁଣବତ୍ତା ତାହାର ପ୍ରମାଣ । ଯେଉଁ ଦିନ ସେହି ଆଦର୍ଶ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କ ଚିତ୍ତରୁ ବିଦୂରିତ ହେଲା—ଯେଉଁ ଦିନ ଆନ୍ତେମାନେ କୃଷ୍ଣଚରଣକୁ ଅବନତି କରି ନେଲେ, ସେହି ଦିନଠାରୁ ଆମର ସାମାଜିକ ଅବନତି । ଜୟଦେବ ଗୋସାଇଁଙ୍କ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଅନୁକରଣରେ ସମସ୍ତେ ବ୍ୟସ୍ତ—ମହାଭାରତର କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ କେହି ସ୍ମରଣ କରନ୍ତି ନାହିଁ, ବର୍ତ୍ତମାନ ପୁଣି ସେହି ଆଦର୍ଶ ପୁରୁଷଙ୍କୁ ଜାତୀୟ ହୃଦୟରେ ଜାଗରିତ କରିବାକୁ ନିନ୍ଦା । ଆଶା କରେ, ଏହି କୃଷ୍ଣଚରଣ ବ୍ୟାଖ୍ୟାରେ ସେ କାର୍ଯ୍ୟର କିଛି ଆନୁକୂଲ୍ୟ ହୋଇ ପାରିବ ।

ଜଗତର ବ୍ୟସ୍ତ ବ୍ୟାଖ୍ୟାରେ ଏ ସବୁ କଥା କହିବାର ଯେତେ ପ୍ରୟୋଜନ ନଥିଲା, ପ୍ରସଙ୍ଗତଃ ଏତତ୍ତୁ ଉଦ୍‌ଘାଟିତ ହେଇଅଛି ମାତ୍ର । କିନ୍ତୁ ଏ କଥାଗୁଡ଼ିକ ଏକ ସ୍ଥାନରେ ସ୍ଥାନରେ ମତେ କହିବାକୁ ହୁଅନ୍ତା । ଆଗେ କହି ରଖିଲେ ଲେଖକ ପାଠକ ଉଭୟଙ୍କର ପଥ ସୁଗମ ହେବ ।

ଅଷ୍ଟମ ପରିଚ୍ଛେଦ ଶ୍ରୀମ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସ୍ମୃତି

ଆନ୍ତେମାନେ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କୃଷ୍ଣଚରଣ ଯେତେଦୂର ସମାଲୋଚନା କରିଅଛନ୍ତି, ସେଥି ଭିତରେ ମହାଭାରତରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ କୌଣସିଠାରେ ବିଷ୍ଣୁ ବୋଲି ପରିଚିତ ହୋଇଥିବାର ଦେଖି ନାହିଁ, କେହି ତାଙ୍କୁ ବିଷ୍ଣୁ ବୋଲି ସନ୍ମୋଧନ ବା ବିଷ୍ଣୁଜ୍ଞାନରେ ତାଙ୍କ ସହିତ କଥୋପକଥନ କରି ନାହିଁ । ତାଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ

ମନୁଷ୍ୟ ଶକ୍ତିର ଅତିଶକ୍ତି ଶକ୍ତିରେ କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାର ଦେଖି ନାହିଁ । ସେ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ଅବତାର ହୁଏନୁ ବା ନ ହୁଏନୁ, କୃଷ୍ଣଚରଣର ସ୍ଥଳ ମର୍ତ୍ତ ମନୁଷ୍ୟର, ଦେବର ନୁହେଁ, ଏହା ଆମେ ପୁନଃ ପୁନଃ ବୁଝାଇ ଅଛୁ ।

କିନ୍ତୁ ଏହା ମଧ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ହେବ ଯେ, ଏହା ପରେ ମହାଭାରତର ଅନେକ ସ୍ଥାନରେ ତାଙ୍କୁ ବିଷ୍ଣୁ ବୋଲି ସମ୍ବୋଧିତ ଏବଂ ପରିଚିତ ହେବାକୁ ଦେଖୁ । ଅନେକ ତାଙ୍କୁ ବିଷ୍ଣୁ ବୋଲି ଉପାସନା କରୁଛନ୍ତି, ଦେଖି ଏବଂ କଦାଚିତ୍ କେତେବେଳେ ତାଙ୍କୁ ଲୋକାଙ୍ଗତା ବୈଷ୍ଣବ ଶକ୍ତିରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାର ମଧ୍ୟ ଦେଖୁ ; ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାହା ଦେଖି ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଦେଖିବା । ଏହି ଦୁଇଟି ଭାବ ପରସ୍ପର ବିରୋଧୀ କି ନା ?

ଯଦି କେହି କହନ୍ତି ଯେ, ଏହି ଦୁଇଟି ଭାବ ପରସ୍ପର ବିରୋଧୀ ନୁହେଁ, କାରଣ, ଯେତେବେଳେ ଦୈବଶକ୍ତିର ବା ଦେବତାର କୌଣସି ପ୍ରକାର ବିଳାସର କୌଣସି ପ୍ରୟୋଜନ ନ ଥାଏ, ସେତେବେଳେ ଜାଣରେ ବା ଇଚ୍ଛାସରେ କେବଳ ମନୁଷ୍ୟ ଭାବ ପ୍ରକଟିତ ହୁଏ, ଆଉ ଯେତେବେଳେ ତାହାର ପ୍ରୟୋଜନ ଥାଏ, ସେତେବେଳେ ଦୈବଭାବ ପ୍ରକଟିତ ହୁଏ ; ତାହା ହେଲେ ଆମେ କହିବା ଯେ ଏହି ଉତ୍ତର ଯଥାର୍ଥ ହେଲେ ନାହିଁ । କାରଣ ନିଷ୍ପ୍ରୟୋଜନରେ ବି ଦୈବଭାବରେ ପ୍ରକାଶ ଅନେକ ସମୟରେ ଦେଖା ଯାଏ । ଏହି ଜଗନ୍ନାଥ ବ୍ୟତୀ ଦୁଇଟି ଗୋଟାଏ ଉଦାହରଣ ଦେଉଅଛି ।

ଜଗନ୍ନାଥବଧ ପରେ କୃଷ୍ଣ ଓ ଶ୍ରୀମାର୍ଜୁନ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ରଥ ଶକ୍ତି କ ନେଇ ସେଥିରେ ଆସେବଣ ପୂର୍ବକ ନିଷ୍ପ୍ରାନ୍ତ ହେଲେ । ଦେବନନ୍ଦିତ ରଥ, ସେଥିରେ କିଛିରହିଁ ଅଭାବ ନାହିଁ । ତଥାପି

ଭୁଞ୍ଜିତରେ କୃଷ୍ଣ ଗରୁଡ଼କୁ ସ୍ମରଣ କଲେ, ସ୍ମରଣମାତ୍ରେ ଗରୁଡ଼ ଆସି ରଥର ଚକ୍ଷୁରେ ବସିଲେ । ଗରୁଡ଼ ଆସି ଆଉ କୌଣସି କାମ କଲେ ନାହିଁ, ତାଙ୍କର ଆଉ କୌଣସି ପ୍ରୟୋଜନ ମଧ୍ୟ ଥିଲା ନାହିଁ । କଥାଟାର ବି ଆଉ କୌଣସି ପ୍ରୟୋଜନ ଦେଖା ପାଏ ନାହିଁ, କେବଳ ମଝିରୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ବିଷ୍ଣୁରୁ ସ୍ମରଣ ହୁଏ । ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ବଧ କରିବା ସମୟରେ କୌଣସି ଚିତ୍ତେ ଶକ୍ତିର ପ୍ରୟୋଜନ ହେଲା ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ରଥରେ ଚଢ଼ିବା ବେଳେ ହେଲା !

ପୁଣି ଯୁଦ୍ଧର ପୂର୍ବେ, ସେହିପରି ଗୋଟାଏ କଥା ଅଛି । ଜଗନ୍ନାଥ ଯୁଦ୍ଧରେ ସ୍ଥିର ଫାଳନ୍ତ ହେଲେ, କୃଷ୍ଣ ପଚାରିଲେ,

“ହେ ରାଜନ୍ ! ଆମ ତନୁଜଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କାହା ସହିତ ଯୁଦ୍ଧ କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା ହୁଏ କହନ୍ତୁ ? କିଏ ଯୁଦ୍ଧ କରିବାକୁ ସଜ୍ଜିତ ହେବ ?” ଜଗନ୍ନାଥ ଭୀମଙ୍କ ସହିତ ଯୁଦ୍ଧ କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛାପ୍ରକାଶ କଲେ । ଅଥଚ ଏହାର ଦୁଇ ଧାଡ଼ି ପୂର୍ବରେ ଲେଖାଅଛି ଯେ, କୃଷ୍ଣ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ଯାତବ ମାନଙ୍କ ଅଧ୍ୟେ ସ୍ମରଣ କରି ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ଆଦେଶାନୁସାରେ ସ୍ୱୟଂ ତାଙ୍କ ଫାନ୍ଦାରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଲେ ନାହିଁ ।

ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ଏହି ଆଦେଶ କଣ, ତାହା ମହାଭାରତରେ କୌଣସିଠାରେ ନାହିଁ । ପରବର୍ତ୍ତୀ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଅଛି । ଏଥିରୁ ପାଠକଙ୍କ ବିଶ୍ୱାସ ହୁଏ ନାହିଁକି ଯେ, ଏ ଗୁଡ଼ିକ ଆଦିମ ମହାଭାରତର ମୂଳ ଉପରେ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଲେଖକଙ୍କ କାଗ୍ନାଗରି ? ପୁଣି କୃଷ୍ଣଙ୍କ ବିଷ୍ଣୁରୁ ଭିତରେ ଭିତରେ ଠିକ୍ ରଖିବା ଏହାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ? ଆଦିମ ପ୍ରସାର ମୂଳରେ କୃଷ୍ଣ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର କୌଣସି ପ୍ରକାର ସମ୍ବନ୍ଧ ସ୍ଥାପନ କର ଲେଖା ପାଇ ନାହିଁ, ଯେହେତୁ, କୃଷ୍ଣ-ଚରିତ ମନୁଷ୍ୟ ଚରିତ ; ଦେବଚରିତ ନୁହେଁ । ଯେତେବେଳେ ଏଥିରେ କୃଷ୍ଣୋପାସକ ଦ୍ୱିତୀୟ ପ୍ରସାର କରିବା ଦ୍ୱାରା ପଡ଼ିଲା ।

ସେତେବେଳେ ଯାଇଁ ବଡ଼ ଭୁଲ ବୋଲି ବୋଧ ହୋଇଥିଲା
ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଥରବର୍ତ୍ତୀ ଜଗଦନିକାଟା ତାଙ୍କର ଜଣାଥିଲା,
ସେ ଅଭାବ ପୂରଣ କରି ଦେଲେ ।

ଏହିମନ୍ତ୍ର, ଯେଉଁଠାରେ ବନ୍ଧନ ବନ୍ଧୁକ୍ତ ଶକ୍ତି ସୁଜଗତ
କୃଷ୍ଣକୁ ଧର୍ମରାଜା ନିମିତ୍ତ ଧନ୍ୟବାଦ କରୁଛନ୍ତି, ସେଠାରେ ମଧ୍ୟ,
କେଉଁଠି କିଛି ନାହିଁ, ଶାଳି ସେମାନେ କୃଷ୍ଣକୁ “ବିଷ୍ଣୁ”
ବୋଲି ସମ୍ବୋଧନ କରୁଛନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ଇତିପୂର୍ବେ କେଉଁଠି ହେଲେ
ଦେଖା ଯାଏ ତାହା ଯେ, ସେ ବିଷ୍ଣୁ ବା ତଦର୍ଥକ କୌଣସି
ନାମରେ ସମ୍ବୋଧିତ ହୋଇ ଅଛନ୍ତି । ଯଦି ଏହା ଦେଖନ୍ତୁ ଯେ
ଇତିପୂର୍ବେ କୃଷ୍ଣ ଏହି ନାମରେ ମଝିରେ ମଝିରେ ଅଭିହିତ
ହୋଇ ଆସୁଛନ୍ତି, ତାହାହେଲେ ବୁଝିବେ ଯେ, ଏଥିରେ ଅସଙ୍ଗତ
ବା ଅନୈସର୍ଗିକ କିଛି ନାହିଁ, ଲୋକଙ୍କର ଏପରି ବିଶ୍ୱାସ ଅଛି
ବୋଲି ଏହା ହେଲା । ଯଦି ଏପରି ମଧ୍ୟ ଦେଖନ୍ତୁ ଯେ, ଏହି
ସମୟରେ କୃଷ୍ଣ କୌଣସି ଅଲୌକିକ କାର୍ଯ୍ୟ କରି ଅଛନ୍ତି,
ଯାହା ଦେବତା ଭଲ ମନୁଷ୍ୟର ସାଧ୍ୟ ନୁହେଁ, ତାହାହେଲେ ବି
ହଠାତ୍ ଏହି “ବିଷ୍ଣୁ!” ସମ୍ବୋଧନର ଉପଯୋଗିତା ବୁଝି ପାରନ୍ତେ ।
କିନ୍ତୁ କୃଷ୍ଣ ସେପରି କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ କରି ନାହାନ୍ତି । ସେ
ଜଗଦନିକ ବଧ କରି ନାହାନ୍ତି—ସର୍ବଲୋକସମକ୍ଷରେ ଶ୍ରୀମ ତାଙ୍କୁ
ବଧ କରିଥିଲେ । ସେ କାର୍ଯ୍ୟର ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ କୃଷ୍ଣ ଠିକ୍, କିନ୍ତୁ
କାରବାସୀ ରାଜାମାନେ ତାହାର କିଛି ଜାଣନ୍ତେ ନାହିଁ । ଅତଏବ
କୃଷ୍ଣଙ୍କଠାରେ ଅଜଣାତ୍ ଗୁଜଗଣ କର୍ତ୍ତୃକ ଏହି ବିଷ୍ଣୁର ଆସ୍ତେପ
କଦାପି ଐତିହାସିକ ବା ମୌଳିକ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ
ଏହା ସେହି ଗୁରୁତ୍ୱ ପୂରଣ ଓ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ଆଦେଶ ପୂରଣ ସଙ୍ଗେ
ଅତ୍ୟନ୍ତ ସଙ୍ଗତ, ଜଗଦନିକବଧର ଆଉ କୌଣସି ଅଂଶ ସଙ୍ଗେ

ସଙ୍ଗତ ନୁହେଁ, ତିନୋଟି କଥା ଏକ ହାତର କାରିଗରି—ପୁଣି ତିନିଟା କଥାହିଁ ମୂଳାବଳୀ । ବୋଧହୁଏ ଏହା ପାଠକର ହୃଦୟଙ୍ଗମ ହୋଇଅଛି ।

ଯେଉଁମାନେ କହିବେ ତାହା ହୋଇନାହିଁ, ସେମାନଙ୍କର ଏହି କୃଷ୍ଣଚରିତ୍ର ସମାଲୋଚନାର ଅନୁବର୍ତ୍ତୀ ହେବାର ଆଉ କୌଣସି ଫଳ ଦେଖୁ ନାହିଁ । କାରଣ, ଏ ସବୁ ବିଷୟରେ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ପ୍ରକାର ପ୍ରମାଣ ସଂଗ୍ରହର ସମ୍ଭାବନା ନାହିଁ । ପୁଣି ଏହି ସମାଲୋଚନା ଦ୍ଵାରା ଯେଉଁମାନଙ୍କର ଏପରି ବିଶ୍ଵାସ ହୋଇଅଛି ଯେ, ଜଗସନ୍ନାଥଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଏହି ବିଷ୍ଣୁର ସୂଚନା ପରବର୍ତ୍ତୀ କଳ-ପ୍ରଣୀତ ଓ ପ୍ରସିଦ୍ଧ, ସେମାନଙ୍କୁ ପୂର୍ବରେ ଟେବେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଛଦ୍ମବେଶ ଓ କପଟାବୃତ୍ତ ବିଷୟକ ଯେ କେତୋଟି କଥା ଏହି ଜଗସନ୍ନାଥ-ପଟ୍ଟାଧୀୟରେ ଅଛି, ତାହା ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ପ୍ରସିଦ୍ଧ ବୋଲି ପରିତ୍ୟାଗ କରିବ ନାହିଁ କାହିଁକି ? ଦୁଇଟି ଯାକ ବିଷୟ ଠିକ୍ ଏକା ପ୍ରମାଣ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ ।

ବସୁନ୍ଧର ଏହି ଦୁଇ ବିଷୟ ଏକତ୍ର କରି ଦେଖିଲେ ବେଶ ବୁଝାଯିବ ଯେ, ଏହି ଜଗସନ୍ନାଥ ପଟ୍ଟାଧୀୟରେ ପରବର୍ତ୍ତୀ କବିଙ୍କର ବିଲକ୍ଷଣ କାରିଗରି ଅଛି, ଏବଂ ଏହି ସବୁ ଅସଙ୍ଗତ ତାହାର ଫଳ । ଦୁଇ କବିଙ୍କର ଯେ ହାତ ଅଛି, ତାହାର ଆଉ ଏକ ପ୍ରମାଣ ଦେଉଅଛି ।

ଜଗସନ୍ନାଥ ପଟ୍ଟାଧୀୟ କୃଷ୍ଣ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ନିକଟରେ ବିବୃତ କଲେ, ଏହା ପୂର୍ବେ କହିଅଛି । ସେଥି ସଙ୍ଗେ, କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ଜଗସନ୍ନାଥ କଂସବଧଜନିତ ଯେଉଁ ବିରୋଧ, ତାହାର ମଧ୍ୟ ପରିଚୟ ଦେଲେ । ସେଥିରୁ କିଛି ଉଦ୍ଧୃତ ମଧ୍ୟ କରିଅଛି ।

ଚାନ୍ଦ୍ରା ପରେ ମହାଭାରତଜାର କଣ କହୁଛନ୍ତି, ଶୁଣନ୍ତୁ ।

“ବୈଶମ୍ପାୟନ କହିଲେ, ନରପତି ବୃହଦ୍ରଥ ଭାର୍ଯ୍ୟାଦ୍ରପ୍ତ ସମରାଧ୍ୟାତ୍ମାରରେ ତପୋବନରେ ବହୁଦିନସ୍ଥ ତପୋନିଷ୍ଠାନ କରି ପୂର୍ବକୁ ଗମନ କଲେ । ସେମାନେ ଜଗସନ୍ଧ ଓ ଚଣ୍ଡକୌଶି-ନକାକୁ ସମୁଦାୟ ବର ଲାଭ କରି ନିଷ୍ଠୁରକରେ ରାଜ୍ୟ ଶାସନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ସେହି ସମୟରେ ରାଗବାନ ବାୟୁଦେବ କଂସ ନରପତିଙ୍କୁ ସହାର କଲେ । କଂସନପାତ ନିବେଦନ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ଜଗସନ୍ଧଙ୍କର ଦୋରତର ଶତ୍ରୁତା ଜନ୍ମିଲା ।”

ଏ ସବୁତ କୃଷ୍ଣ କହିଛନ୍ତି-ଆହୁରି ସବୁସ୍ତରେ କହିଛନ୍ତି-ପୁଣି ନେ କଥା କାହିଁକି ? ପ୍ରୟୋଜନ ଅଛି । ମୂଳ ମହାଭାରତ ପ୍ରଣେତା ଅଭୁତରସରେ ବଡ଼ରସିକ ନୁହନ୍ତି—କୃଷ୍ଣ ଅଲୌକିକ ଦୃଷ୍ଟି କିଛି କହିଲେ ନାହିଁ । ସେ ଅଭାବ ବର୍ତ୍ତମାନ ପୂରିତ ହେବାକୁ ଚାଲିଲା । ବୈଶମ୍ପାୟନ କହୁଛନ୍ତି,—

“ମହାବଳ ପରାମ୍ଭାନ୍ତ ଜଗସନ୍ଧ ଗିରିଶ୍ରେଣୀ ମଧ୍ୟରେହିଁ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ବଧାର୍ଥେ ଗୋଟାଏ ବୃହତ୍ ଗଦା ଏକୋନଶତ ବାର ଦୁର୍ଗ୍ଗାୟମାନ କରି ନିଷେପ କଲା । ଗଦା ମଧୁରାସ୍ତ୍ରୀତ ଅଭୁତ କର୍ମଠ ବାୟୁଦେବଙ୍କର ଏକୋନଶତ ଯୋଜନ ଅନ୍ତରରେ ପଡ଼ିତ ହେଲା । ପୌରଣ୍ଡ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ନିକଟରେ ଗଦାପତନର ବିଷୟ ନିବେଦନ କଲେ । ଚତୁର୍ଥ ମଧୁରାସ୍ତ୍ରୀ ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ ସେହି ସ୍ଥାନ ଗଦାପତନ ନାମରେ ବିଖ୍ୟାତ ହେଲା ।”

ବର୍ତ୍ତମାନ ସୁଦ୍ଧା ଯଦି କୌଣସି ପାଠକର ବିଶ୍ୱାସ ଥାଏ ଯେ, ଜଗସନ୍ଧବ୍ୟ-ପଦାଧ୍ୟାୟରେ ଥିବା ସମୁଦାୟ ଅଂଶ ମୂଳ ମହାଭାରତର ଅନ୍ତର୍ଗତ ଏବଂ ଏକ ବ୍ୟକ୍ତି ପ୍ରଣୀତ, ଏବଂ କୃଷ୍ଣାଦି ଯଥାର୍ଥରେ ଛଦ୍ମବେଶରେ ଗିରିବ୍ରଜକୁ ଆସିଥିଲେ,

ତେବେ ତାଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କରୁଅଛି, ଦ୍ଵିତୀୟମାନଙ୍କର ପୁରାଣ-
ବିଜ୍ଞାପ ମଧ୍ୟରେ ଐତିହାସିକ ତରୁର ଅନୁସନ୍ଧାନ ପରିତ୍ୟାଗ
କରି ଅନ୍ୟ ଶାସ୍ତ୍ରର ଆଲୋଚନାରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୁଅନ୍ତୁ । ଏ
ଦିଗରେ କିଛି ହେବ ନାହିଁ । ଅତୀତରେ, ଜଗନ୍ନାଥବନ୍ଧୁ
ଅବଶିଷ୍ଟ କଥା ଗୁଡ଼ିକ କହି ଏହି ପଦାଧ୍ୟାୟରେ ଉପସଂହାର
କରିବ ; ସେ ସବୁ ଶୁଦ୍ଧ ସହଜ କଥା ।

ଜଗନ୍ନାଥ ଯୁଦ୍ଧାର୍ଥେ ଶ୍ରୀମତୀ ମନୋନାଥ କଲେ, ଜଗନ୍ନାଥ
“ଯଶସ୍ଵୀ ବ୍ରାହ୍ମଣ କର୍ତ୍ତ୍ତବ୍ୟ କୃତ-ସ୍ଵପ୍ନପୁନ ହୋଇ ଶତଧର୍ମାନୁସାରେ
କର୍ମ ଓ କର୍ମାନ୍ତ ପରିତ୍ୟାଗ ପୂର୍ବକ” ସୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଲେ ।
“ସେତେବେଳେ ଯାବତ୍ତାପ୍ତ ପୁରବାସୀ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଶତ୍ରୁ ଶତ୍ରୁ
ଶୁଦ୍ଧ ବନ୍ଧନ ଓ ବୁଦ୍ଧଗଣ ସେମାନଙ୍କ ସଂଗ୍ରାମ ଦେଖିବାକୁ
ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ଯୁଦ୍ଧକ୍ଷେତ୍ର ଜନତା ଦ୍ଵାରା ସମାଜୀୟ
ହେଲା ।” “ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଦିନସ୍ଥ ଯୁଦ୍ଧ ହେଲା ।” (ଯଦି ସତ୍ୟ
ହୋଇଥାଏ, ତେବେ ବୋଧ ହୁଏ ମଝିରେ ମଝିରେ ଅବକାଶ-
ନୁଯାୟୀ ଯୁଦ୍ଧ ହେଉଥିଲା) ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଦିନରେ “ବାୟୁଦେବ
ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ କ୍ଳାନ୍ତ ଦେଖି ଶ୍ରୀମତୀ କର୍ମାନ୍ତ ଶ୍ରୀମତୀଙ୍କୁ ସମ୍ବୋଧନ
କରି କହିଲେ, ହେ କୌଣସି ! କ୍ଳାନ୍ତ ଶତ୍ରୁକୁ ପୀଡ଼ନ
କରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ; ଅଧିକତର ପୀଡ଼୍ୟମାନ ହେଲେ ଜୀବନ
ପରିତ୍ୟାଗ କରେ । ଅତୀତ ଏ ତୁମର ପୀଡ଼୍ୟମାନ ନୁହନ୍ତି ।
ହେ ଭରତର୍ଷଭ, ଏଣୁ ବାହୁଯୁଦ୍ଧ କର ।” (ଅର୍ଥାତ୍ ଯେଉଁ
ଶତ୍ରୁକୁ ଧର୍ମତଃ ବଧ କରିବାକୁ ହେବ, ତାକୁ ମଧ୍ୟ ପୀଡ଼ନ
କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ନୁହେଁ ।) ଶ୍ରୀମତୀ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ପୀଡ଼ନ କରିବି ବଧ
କଲେ । ଶ୍ରୀମତୀ ଧର୍ମଜ୍ଞାନ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଭୂତ୍ୟା ହୋଇପାରେନା ।
ଚତୁର୍ଥରେ କୃଷ୍ଣାର୍ଜୁନ ଓ ଶ୍ରୀମତୀ କାରାବନ୍ଧ ମହାପାଳମାନଙ୍କୁ

ଚତୁର୍ଥଶତ : ଅସ୍ଥମ ପରିଚ୍ଛେଦ : ଶ୍ରୀମ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଯୁକ୍ତ ୭୯

ବିମୁକ୍ତ କଲେ । ତାହାହିଁ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ବଧର ଏକମାତ୍ର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । ଅତଏବ ରାଜାମାନଙ୍କୁ ମୁକ୍ତ କରି ଆଉ କିଛିହିଁ କଲେନାହିଁ, ଦେଶକୁ ଚାଲି ଗଲେ । ସେମାନେ Annexationist (ସଂଯୋଜନ ସମର୍ଥନ କାରୀ) ଥିଲେ ନାହିଁ — ପିତାର ଅପରାଧରେ ଯୁଦ୍ଧର ଗନ୍ତ୍ୟ ଅପମରଣ କରୁ ନ ଥିଲେ ; ସେମାନେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ବିନଷ୍ଟ କରି ଜଗନ୍ନାଥସ୍ତବ ସମ୍ବେଦକଙ୍କୁ ରାଜ୍ୟରେ ଅବିଷିକ୍ତ କଲେ । ସମ୍ବେଦକ କିଛି ନଜର ଦେଲେ, ତାହା ଗ୍ରହଣ କଲେ । କାଗମୁକ୍ତ ରାଜାମାନେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ପଚାରିଲେ,

“ବର୍ତ୍ତମାନ ଏଇ ଭୃତ୍ୟମାନଙ୍କୁ କଣ କରିବାକୁ ହେବ ଅନୁମତି କରନ୍ତୁ ।”

କୃଷ୍ଣ ସେମାନଙ୍କୁ କହିଲେ, “ରାଜା ଯୁଧିଷ୍ଠିର ରାଜପୁତ୍ର ଯଜ୍ଞ କରିବାକୁ ଅଭିଳାଷ କରିଛନ୍ତି । ଆପଣମାନେ ସେହି ସାମ୍ରାଜ୍ୟ — ଚିକିତ୍ସା ଧାର୍ମିକଙ୍କର ସାହାଯ୍ୟ କରନ୍ତୁ, ଏହାହିଁ ପ୍ରାର୍ଥନା ।” ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କୁ କେନ୍ଦ୍ରସ୍ଥିତ କରି ଧର୍ମରାଜ୍ୟ ସଂସ୍ଥାପନ କରିବା, କୃଷ୍ଣଙ୍କର ବର୍ତ୍ତମାନ ଜୀବନର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । ଅତଏବ ପ୍ରତିପଦରେ ସେ ତାହାର ଉଦ୍ୟୋଗ କରୁଛନ୍ତି ।

ଏହି ଜଗନ୍ନାଥ ବଧରେ କୃଷ୍ଣଚରିତ୍ରର ବିଶେଷ ମହିମା ପ୍ରକାଶମାନ — କିନ୍ତୁ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଲେଖକ ମାନଙ୍କ ଦୌରାନ୍ତରେ ଏହା ବଡ଼ ଜଟିଳ ହୋଇ ପଡ଼ିଅଛି । ଏହା ପରେ ଶିଶୁପାଳବଧ । ସେଠାରେ ଆହୁରି ଗଣ୍ଡଗୋଲ ।

ନବମ ପରିଚ୍ଛେଦ

ଅର୍ଦ୍ଧାଭି ହରଣ

ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ରାଜପୁତ୍ର ଯଜ୍ଞ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ନାନାଦିଗ୍-

ଦେଶରୁ ଆଗତ ରାଜଗଣ ଋଷିଗଣ, ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଶ୍ରେଣୀର ଲୋକଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ରଜଧାନୀ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଗଲା । ଏହି ବୃନ୍ଦାବନ କାର୍ଯ୍ୟର ସୁନିବାଦ ନିମିତ୍ତ ପାଣ୍ଡବମାନେ ଆତ୍ମୀୟବର୍ଗକୁ ବିଶେଷ କାର୍ଯ୍ୟରେ ନିୟୁକ୍ତ କଲେ । ଦୁଃଶାସନ ଭୋଜ୍ୟଦ୍ରବ୍ୟ ତତ୍ତ୍ଵାବଧାନରେ, ସଞ୍ଜୟ ପରିଚର୍ଯ୍ୟାରେ, କୃପାଚାର୍ଯ୍ୟ ଚନ୍ଦ୍ରରାଜା ଓ ଦକ୍ଷିଣା ଦାନରେ, ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଉପାୟନ ପ୍ରତିଘଟରେ ଲଙ୍ଘ୍ୟାଦି ରୂପେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ନିୟୁକ୍ତ କଲେ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ କେଉଁ କାର୍ଯ୍ୟରେ ନିୟୁକ୍ତ ହେଲେ ? ଦୁଃଶାସନାଦିଙ୍କ ନିୟୋଗ ସଙ୍ଗେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ନିୟୋଗର କଥା ମଧ୍ୟ ଲେଖାଅଛି । ସେ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ ପଦପ୍ରସାଳନରେ ନିୟୁକ୍ତ ହେଲେ ।

କଥାଟା ବୁଝାଗଲାନ୍ତୁ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ କାହିଁକି ଏଇ ଭୂତ୍ୟୋପ-ଯୋଗୀ କାର୍ଯ୍ୟରେ ନିୟୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ? ତାଙ୍କ ଯୋଗ୍ୟ କଣ ଆଉ କୌଣସି ଭଲ କାର୍ଯ୍ୟ ନ ଥିଲା ? ନା, ବ୍ରାହ୍ମଣର ଚୋଡ଼ ଧୋଇଦେବା ବଡ଼ ମନ୍ଦତ୍ କାମ ? ତାଙ୍କୁ ଆଦର୍ଶପୁରୁଷ ବୋଲି ଧୃତଶ କର କଣ ପାତକ ବ୍ରାହ୍ମଣ ମାନଙ୍କର ପଦ ପ୍ରସାଳନ କରି ବୁଲିବାକୁ ହେବ ? ଯଦି ତାହାହୁଏ, ତେବେ ସେ ଆଦର୍ଶ ପୁରୁଷ ନୁହନ୍ତି, ଏହା ଆମେ ମୁକ୍ତ କଣ୍ଠରେ କହିବା ।

କଥାଟାର ଅନେକ ରକମ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରାଯାଇପାରେ । ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ପ୍ରଚ୍ଚରିତ ଏବଂ ବର୍ତ୍ତମାନର ପ୍ରଚଳିତ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଏହି ଯେ, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ ଗୌରବ ବଢ଼ାଇବା ନିମିତ୍ତ ସକଳ କାର୍ଯ୍ୟ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ଏଇଠିରେ ନିଜକୁ ନିୟୁକ୍ତକରି-ଥିଲେ । ଏ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଅତି ଅଶ୍ରବେୟ ବୋଲି ଆମର ବୋଧ ହୁଏ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କ୍ଷତ୍ରିୟମାନଙ୍କ ପରି ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କୁ ଯଥା ଯୋଗ୍ୟ ମନ୍ଦାନ କରୁଥିଲେ ସତ୍ୟ, କିନ୍ତୁ ତାହାଙ୍କୁ କେଉଁଠି

ବ୍ରାହ୍ମଣର ଗୌରବ ପ୍ରଭୃତି ନିମିତ୍ତ ବିଶେଷ ବ୍ୟସ୍ତ ହେବାର ଦେଖି ନାହିଁ । ବରଂ ଅନେକ ସ୍ଥାନରେ ତାଙ୍କୁ ବିପକ୍ଷ ପଥ ଅବଲମ୍ବନ କରିବାର ଦେଖି । ଯଦି ବନପର୍ବରେ ଦୁର୍ଦ୍ଦାସାଙ୍କ ଆତ୍ମିୟ ବୃତ୍ତାନ୍ତଟା ମୌଳିକ ମହାଭାରତର ଅନ୍ତର୍ଗତ ବୋଲି ବିବେଚନା କରା ଯାଏ, ତାହା ହେଲେ ବୁଝିବାକୁ ହେବ ଯେ ସେ କଳକୌଶଳରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଗୋସାଇଁ ମାନଙ୍କୁ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କ ଆଶ୍ରମରୁ ଅର୍ଦ୍ଧଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ସେ ଦେ ରତ୍ନର ସାମ୍ୟବାଦୀ । ଗୀତୋକ୍ତ ଧର୍ମ ଯଦି କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଧର୍ମ ହୁଏ ତେବେ,

ବିଦ୍ୟାବନୟ ସମ୍ପନ୍ନେ ବ୍ରାହ୍ମଣେ ଗତ ହସ୍ତିନି ।

ଶୁନି ତୈବ ଶୃପାକେ ଚ ପଣ୍ଡିତାଃ ସମତର୍ଜନଃ ॥ ୫ । ୧୮

ତାଙ୍କ ମତରେ ବ୍ରାହ୍ମଣରେ, ନାଡ଼ିରେ, କୁକୁରରେ ଓ ଚଣ୍ଡାଳରେ ସମାନ ଦେଖିବାକୁ ହେବ । ତାହାହେଲେ ଏହା ଅସମ୍ଭବ ଯେ, ସେ ବ୍ରାହ୍ମଣର ଗୌରବ ବୃଦ୍ଧି ନିମିତ୍ତ ସେମାନଙ୍କର ପଦ ପ୍ରସାଳନରେ ନିୟୁକ୍ତ ହେବେ ।

କେହି କେହି କହି ପାରନ୍ତି, କୃଷ୍ଣ ଯେତେବେଳେ ଆଦର୍ଶ ଧୃତ୍ୟୁଷ ସେତେବେଳେ ବିନୟର ଆଦର୍ଶ ଦେଖାଇବା ନିମିତ୍ତ ଏହି ଭୃତ୍ୟକାର୍ଯ୍ୟର ଭାର ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଜିଜ୍ଞାସ୍ୟ, ତେବେ କେବଳ ବ୍ରାହ୍ମଣର ପଦପ୍ରସାଳନରେହିଁ, ନିୟୁକ୍ତ କାହିଁକି ? ବୟୋବୃଦ୍ଧ ଷଷ୍ଠିୟ ମାନଙ୍କର ମଧ୍ୟ ପଦପ୍ରସାଳନରେ ନିୟୁକ୍ତ ହୁଏନ୍ତି କାହିଁକି ? ଆଉ ଏହା ମଧ୍ୟ ବକ୍ତବ୍ୟ ଯେ ଏପରି ବିନୟକୁ ଆମେ ଆଦର୍ଶ ବିନୟ କହି ପାରୁନା । ଏହା ବିନୟର ବଢ଼ିମା ।

ଅନ୍ୟ କହିପାରନ୍ତି ଯେ କୃଷ୍ଣଚରିତ୍ର ସମୟୋପଯୋଗୀ । ସେ ସମୟରେ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଭକ୍ତି ବଡ଼ ପ୍ରବଳ ଥିଲା; କୃଷ୍ଣ

ଧର୍ମ, ପ୍ରସାର ବଢାଇବା ପାଇଁ ଏପରି ଅତ୍ୟନ୍ତୀକରଣ ବ୍ରହ୍ମଭକ୍ତି ଦେଖାଉଥିଲେ ।

ମୁଁ କହେଁ, ଏହି ଶ୍ଳୋକଟି ପ୍ରସିଦ୍ଧ । କାରଣ ଆମ୍ଭେମାନେ ଏହି ଶିଶୁପାଳବଧ-ପଦ୍ୟାୟାସରେ ଅନ୍ୟ ଅଧ୍ୟାୟରେ (କ୍ଲୋରାକ୍ଷ) ଦେଖିବାକୁ ପାଉଁ ଯେ, କୃଷ୍ଣ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ ପଦପ୍ରସା-
ଳନରେ ନିୟୁକ୍ତ ନ ଥାଇ, ସେ କ୍ଷତ୍ରିୟୋଚିତ ଓ ବୀରୋଚିତ କାର୍ଯ୍ୟାନୁଷ୍ଠାନରେ ନିୟୁକ୍ତ ଥିଲେ । ସେଠାରେ ଲିଖିତ ଅଛି, “ମହାବାହୁ ବାୟୁଦେବ ଶଙ୍ଖ, ଚକ୍ର ଓ ଗଦା ଧାରଣ ପୂର୍ବକ ସମାପନପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେହି ଯଜ୍ଞରକ୍ଷା କରିଥିଲେ,” ହୁଏତ ଦୁଇଟା କଥା ବି ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ଆମେ ଏ ପରିଚ୍ଛେଦରେ ଏ କଥାର ବେଶୀ ଆନ୍ଦୋଳନ ଆବଶ୍ୟକ ବିଚେରନା କରୁ ନାହିଁ । କଥାଟା ସେପରି ଗୁରୁତର କଥା ନୁହେଁ । କୃଷ୍ଣଚରଣ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମହାଭାରତୀୟ ଉକ୍ତି ଅନେକ ସମୟରେ ପରସ୍ପର ଅସଙ୍ଗତ, ଏହା ଦେଖାଇବା ପାଇଁ ଏତେ କହିଲି, ନାନାଦ୍ୱାରା କାମ ବୋଲି ଅସଂଗତ ।

ଏହି ରାଜସ୍ୱୟ ଯଜ୍ଞର ମହାସଭାରେ କୃଷ୍ଣକର୍ତ୍ତୃକ ଶିଶୁପାଳ ନାମରେ ପ୍ରବଳ ପରାହାନ୍ ମହାଭକ୍ତା ନିହତ ହୁଅନ୍ତି । ପାଣ୍ଡବ ମାନଙ୍କ ସଂକ୍ଳେଷ ମାତ୍ରେ ଥାଇ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଏଇ ଥରେ ମାତ୍ ଅସ୍ତ୍ର ଧାରଣ କଲେ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଶାଣ୍ଡବ ଦାହର ଯୁଦ୍ଧଟା ଆମେ ବଡ଼ ମୌଳିକ ବୋଲି ଧରି ନାହୁଁ, ଏହା ପାଠକଙ୍କ ସ୍ମରଣ ଥାଇ ପାରେ ।

ଶିଶୁପାଳ ବଧ-ପଦ୍ୟାୟାସରେ ଗୋଟାଏ ଗୁରୁତର ଐତିହାସିକ ତତ୍ତ୍ୱ ନିହିତ ଅଛି । କହିବାକୁ ଗଲେ, ସେପରି ଗୁରୁତର ଐତିହାସିକ ତତ୍ତ୍ୱ ମହାଭାରତର ଆଉ କେଉଁଠି ନାହିଁ । ଆମ୍ଭେମାନେ

ଦେଖିଅଛୁଁ ଯେ, ଜଗଦନ ବଧ ପୂର୍ବ, କୃଷ୍ଣ ମୌଳିକ ମହାଭାର-
ତର କୌଣସିଠାରେ, ଦେବତା ବା ଶଶିରାବତାର - ସ୍ବରୂପ
ଅଭିହିତ ବା ସ୍ବାକୃତ ନୁହନ୍ତି । ଜଗଦନ ବଧରେ, ସେ କଥାଟା
ପ୍ରାୟ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ ଅଛି । ଏଇ ଶିଶୁପାଳ ବଧରେହିଁ ପ୍ରଥମ
କୃଷ୍ଣଙ୍କର ସମସାମୟିକ ଲୋକ କର୍ତ୍ତୃକ ସେ ଜଗଦାଶୁର ବୋଲି
ସ୍ବାକୃତ । ଏଠାରେ କୁରୁବଂଶର ତାତ୍କାଳିକ ନେତା ଭୀଷ୍ମ ଏହି
ମତର ପ୍ରସାରକର୍ତ୍ତା ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ଐତିହାସିକ ସ୍ଥଳ ପ୍ରଶ୍ନଟା ଏହି ଯେ, ଯେତେବେଳେ
ଦେଖିଅଛୁଁ ଯେ କୃଷ୍ଣ ତାଙ୍କ ଜୀବନର ପ୍ରଥମାଂଶରେ ଶଶିରାବତାର
ବୋଲି ସ୍ବାକୃତ ନୁହନ୍ତି, ସେତେବେଳେ ଜାଣିବାକୁ ହେବ, କେଉଁ
ସମୟରେ ସେ ପ୍ରଥମ ଶଶୁର ବୋଲି ସ୍ବାକୃତ ହେଲେ ? ତାଙ୍କ
ଜୀବନ କାଳରେ କଣ ଶଶିରାବତାର ବୋଲି ସ୍ବାକୃତ ହୋଇ-
ଥିଲେ ? ଅବଶ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ପାଉଁ ଯେ, ଏହି ଶିଶୁପାଳ ବଧରେ,
ଏବଂ ତତ୍ପରବର୍ତ୍ତୀ ମହାଭାରତର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅଂଶରେ ସେ ଶଶୁର
ବୋଲି ସ୍ବାକୃତ ହେଉଅଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଏହା ମଧ୍ୟ ହୋଇପାରେ ଯେ,
ଶିଶୁପାଳବଧ-ପଦାଧ୍ୟାୟ ଏବଂ ସେହି ସେହି ଅଂଶ ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ଏ ପ୍ରଶ୍ନର
ଉତ୍ତରରେ କେଉଁ ପଦ ଅବଲମ୍ବନୀୟ ?

ଏହାର ଆମେ ବର୍ତ୍ତମାନ କୌଣସି ଉତ୍ତର ଦେଉ ନାହିଁ ।
ଆଶାକରେ, ନିମନ୍ତ ଉତ୍ତର ଆପେ ଆପେ ପରିସ୍ପଷ୍ଟ ହେବ,
ତେବେ ଏହା ବକ୍ତବ୍ୟ ଯେ, ଶିଶୁପାଳବଧ-ପଦାଧ୍ୟାୟ ଯଦି
ମୌଳିକ ମହାଭାରତର ଅଂଶ ହୁଏ, ତେବେ ଏପରି ବିବେଚନା
କରି ଯାଇ ପାରେ ଯେ, ଏହି ସମୟରେହିଁ କୃଷ୍ଣ ଶଶୁରଭାବେ
ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେଉଥିଲେ । ଏବଂ ଏ ବିଷୟରେ ତାଙ୍କ ସ୍ବପକ୍ଷ ବିପକ୍ଷ
ଦୁଇ ପକ୍ଷ ଥିଲା । ତାଙ୍କ ପକ୍ଷାଧିକାରୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଧାନ ଭୀଷ୍ମ,

ଏବଂ ପାଣ୍ଡବମାନେ । ତାଙ୍କ ବିପକ୍ଷ ମାନଙ୍କ ଜଣେ ନେତା ଶିଶୁପାଳ । ଶିଶୁପାଳ ବଧ ବୃତ୍ତାନ୍ତର ସ୍ଥୁଳ ମର୍ମ ଏହି ଯେ, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ସେହି ସଭା ମଧ୍ୟରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ସ୍ଥାପନର ଚେଷ୍ଟା କରନ୍ତି । ଶିଶୁପାଳ ତାହାର ବିରୋଧୀ ହୁଅନ୍ତି । ସେଥିରୁ ତୁମ୍ଭଙ୍କ ବିବାହର ସୁସମାପ୍ତ ହୁଏ । ସେତେବେଳେ କୃଷ୍ଣ ଶିଶୁପାଳଙ୍କୁ ନିହତ କରନ୍ତି, ଚଣ୍ଡିରେ ସବୁ ଅଡ଼ୁଆ ଭୁଟି ଯାଏ । ଯଜ୍ଞର ବିଘ୍ନ ଧନଷ୍ଟ୍ର ହେବାରୁ, ଯଜ୍ଞ ନିବିଘ୍ନରେ ନିର୍ବାହ ହେଲା ।

ଏ ସବୁ କଥା ଭିତରେ ଯଥାର୍ଥ ଐତିହାସିକତା କିଛିମାତ୍ର ଅଛି କି ନାହିଁ, ତାହାର ମୀମାଂସା ପୂର୍ବେ କୁହିଁବାକୁ ହେବ ଯେ, ଏହି ଶିଶୁପାଳବଧ - ପଦାଧ୍ୟାୟ ମୌଳିକ କି ନୁହେଁ ? କଥାଟାର ଉତ୍ତର ବଡ଼ ସହଜ ନୁହେଁ ଶିଶୁପାଳବଧ ସହିତ ମହାଭାରତର ସ୍ଥୁଳ ଘଟନାଗୁଡ଼ିକର କୌଣସି ବିଶେଷ ସମ୍ବନ୍ଧ ଅଛି, ଏପରି କଥା କହି ହେବ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ତାହା ନ ଥିଲେ ଯେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ କହିବାକୁ ହେବ, ଏପରି ନୁହେଁ ।

ଏହା ମଧ୍ୟ ସତ୍ୟ ଯେ, ଇତି ପୂର୍ବ ଅନେକ ସ୍ଥାନରେ ଶିଶୁପାଳ ନାମକ ଜଣେ ପ୍ରବଳ ପରାକ୍ରାନ୍ତ ରାଜାଙ୍କ କଥା ଦେଖିବାକୁ ପାଉଁ । ପରାକ୍ରମରେ ଦେଖୁ ଯେ, ସେ ନାହାନ୍ତି । ମଧ୍ୟଭାଗରେ ତାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ଘଟାଇଥିଲା । ପାଣ୍ଡବ-ସଭାରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ହସ୍ତରେ ତାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ହୋଇଥିଲା, ଏହାର ବିରୋଧୀ କୌଣସି କଥା ପାଉନା ଅନୁସମୀକାଧ୍ୟାୟରେ ଏବଂ ପଦ୍ୟପ୍ରାଧ୍ୟାୟରେ ଶିଶୁପାଳ ବଧର କଥା ଅଛି । ଆଉ ରଚନା ପ୍ରଣାଳୀ ଦେଖିଲେ ବି ଶିଶୁପାଳବଧ - ପଦାଧ୍ୟାୟକୁ ମୌଳିକ ମହାଭାରତର ଅଂଶ ବୋଲି ବୋଧହୁଏ । ମୌଳିକ ମହାଭାରତର ଅନ୍ୟ କେତୋଟି ଅଂଶ ମରି, ନାଟକାଂଶରେ ଏହାର ବିଶେଷ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । ଅତଏବ ଏହାକୁ

ଅମୌଳିକ ବୋଲି ଏକାବେଳେନେ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ପାରୁ ନାହିଁ ।

କିନ୍ତୁ ଏହା ମଧ୍ୟ ପୁଷ୍ପ ବୋଧ ହୁଏ ଯେ, ଯେପରି ଜଗସନ୍ଧ ବଧ-ପଦାଧ୍ୟାୟରେ ଦୁଇ ହାତରେ କାରିଗର ଦେଖିଅଛୁ, ଏଠାରେ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି, ବରଂ ଜଗସନ୍ଧବଧ ଅପେକ୍ଷା ସେ ବୈରାଗ୍ୟ ଶିଶୁମାଳବଧରେ ବେଶୀ । ଅତଏବ ମୁଁ ଏହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ଯେ ଶିଶୁମାଳବଧ ସ୍ଥଳତଃ ମୌଳିକ କିନ୍ତୁ ଏଥିରେ ଦ୍ଵିତୀୟ ପ୍ରକାର କରିବା ବା ଅନ୍ୟ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଲେଖକଙ୍କର ଅନେକ ଦ୍ଵାଦ ଅଛି ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ଶିଶୁମାଳବଧ ବୃତ୍ତାନ୍ତ ସବିସ୍ତରେ କହିବ ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ସମୟରେ ମଧ୍ୟ ଆମ ଦେଶରେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରଥା ପ୍ରଚଳିତ ଅଛି ଯେ, କୌଣସି ସନ୍ତାନ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ଘରେ ସଭା ହେଲେ ସଭାସ୍ଥ ସର୍ବପ୍ରଧାନ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ପ୍ରକ୍ତନ୍ଦନ ଦିଆ ହୋଇ ଥାଏ । ଏହାକୁ “ମାଳାତନ୍ଦନ” କହନ୍ତି । ଏହା ବର୍ତ୍ତମାନ ପାସର ଗୁଣ ଦେଖି ଦିଆ ହୁଏନାହିଁ, ବଂଶମର୍ଯ୍ୟାଦା ଦେଖି ଦିଆ ଯାଏ । କୁଳୀନ ଘରେ ଗୋଷ୍ଠୀପତିଙ୍କୁ ମାଳାତନ୍ଦନ ଦିଆ ଯାଏ । କାରିଣ, କୁଳୀନ ପାଖରେ ଗୋଷ୍ଠୀପତିବଂଶ ବଡ଼ ମାନ୍ୟ । କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସମୟରେ ପ୍ରଥାଟା ଟିକିଏ ଭଲ ପ୍ରକାର ଥିଲା । ସଭାସ୍ଥ ସର୍ବପ୍ରଧାନ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ଅର୍ଦ୍ଧ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରିବାକୁ ହୁଅନ୍ତା । ବଂଶମର୍ଯ୍ୟାଦା ଦେଖି ଦିଆ ହୁଅନ୍ତା ନାହିଁ, ପାସର ନିଜର ଗୁଣ ଦେଖି ଦିଆ ହୁଅନ୍ତା ।

ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ସଭାର ଅର୍ଦ୍ଧ୍ୟ ଦେବାକୁ ହେବ—କିଏ ଏହାର ଉପଯୁକ୍ତ ପାସ ? ଭାରତ ବର୍ଷୀୟ ସମସ୍ତ ରାଜଗଣ ସଭାସ୍ଥ ହୋଇଛନ୍ତି, ଏମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ କିଏ ? ଏହି କଥା ବିରୁଦ୍ଧ । ଭୀଷ୍ମ କହିଲେ, “କୃଷ୍ଣ ହେଉଛନ୍ତି ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ । ଏହାକୁ ଅର୍ଦ୍ଧ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କର ।”

ପ୍ରଥମେ ଯେତେବେଳେ ଏହିକଥା କହନ୍ତି, ସେତେବେଳେ ଶୁଣି
ସେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଦେବତା ବିବେଚନାରେ ଫଟ୍‌ଶେଷ୍ଟ ସ୍ଥିର କରିଥିଲେ,
ଏପରି ଭାବ କିଛି ପ୍ରକାଶ ନାହିଁ, କୃଷ୍ଣ “ତେଜଃ ବଳ ଓ ପରାଜୟ
ବିଷୟରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ” ବୋଲି ତାଙ୍କୁ ଅର୍ଥାଦାନ କରିବାକୁ କହିଲେ ।
କ୍ଷତ ଗୁଣରେ କୃଷ୍ଣ କ୍ଷତୀୟ ମାନଙ୍କ ଶ୍ରେଷ୍ଠ, ଏଥି ପାଇଁ ଅର୍ଥ୍ୟ
ଦେବାକୁ କହିଲେ । ଏଠାରେ ଦେଖା ଯାଉଅଛି ଯେ, ଭୀଷ୍ମ
କୃଷ୍ଣଙ୍କର ମନୁଷ୍ୟ ଚରିତ୍ରକୁ ନେବଳ ଦେଖୁଛନ୍ତି ।

ଏଇ କଥା ଅନୁସାରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଅର୍ଥ୍ୟ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା । ସେ
ମଧ୍ୟ ତାହା ଗ୍ରହଣ କଲେ । ଏହା ଶିଶୁପାଳଙ୍କୁ ଅସନ୍ନ ହେଲା ।
ଶିଶୁପାଳ ଭୀଷ୍ମ, କୃଷ୍ଣ ଓ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କୁ ଏକକାଳୀନ ତରଫାର
କରି ଯେଉଁ ବକ୍ତୃତା କଲେ, ବିଲତରେ ପାର୍ଲେମେଣ୍ଟ ମହାସଭାରେ
ତାହା ଉକ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ଉଚିତ ଦରରେ ବିକଳ । ତାଙ୍କ
ବକ୍ତୃତାର ପ୍ରଥମ ଭାଗରେ ସେ ଯାହା କହିଲେ, ତାହାର ବାବୁଟି
ବଡ଼ ବିଶୁଦ୍ଧ ଅଥଚ ଖାଲି । କୃଷ୍ଣ ରଜା ନୁହନ୍ତି, ତେବେ ଏତେ
ରଜା ଥାଉଁ ଥାଉଁ ସେ ଅର୍ଥ୍ୟ ପାଇଲେ କାହିଁକି ? ଯଦି ସ୍ଥିତିର
ବୋଲି ତାଙ୍କ ପୂଜା କରିଥାଅ, ତେବେ ତାଙ୍କ ବାପ ବସୁଦେବଙ୍କୁ
ପୂଜାକଲ ନାହିଁ କାହିଁକି ? ସେ ତୁମର ଆତ୍ମୀୟ ଏବଂ ପ୍ରିୟ-
ଚିନ୍ତା ବୋଲି କଣ ତାଙ୍କ ପୂଜା କରିଅଛ ? ଶୁଣ୍ଠର ଦୁଃପତ
ଥାଉଁ ଥାଉଁ ତାଙ୍କୁ କାହିଁକି ? କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଆରୁର୍ଯ୍ୟ * ମନେ
କରିଅଛ ? ଦ୍ରୋଣାରୁର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଉପସ୍ଥିତିରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଅର୍ଚ୍ଚନା
କାହିଁକି ? ରାଜା ବୋଲି କଣ ତାଙ୍କୁ ଅର୍ଥ୍ୟ ଦେଇଅଛ ?

* କୃଷ୍ଣ, ଅଭିମନ୍ୟୁ, ସାତ୍ୟକି ପ୍ରଭୃତି ମହାରାଜାର, ଏବଂ
କଦାଚି ସ୍ୱୟଂ ଅର୍ଜୁନଙ୍କର ମଧ୍ୟ ଯୁଦ୍ଧବିତ୍ୟାର ଆରୁର୍ଯ୍ୟ ।

ବେଦବ୍ୟାସ ଆଉଁ ଆଉଁ କୃଷ୍ଣ ନାହିଁକ ? † ଇତ୍ୟାଦି ।

ମହାଶୟ ଶିଶୁପାଳ କଥା କହୁଁ କହୁଁ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବାଗ୍ମୀଙ୍କ ପରି ଗରମ ହୋଇ ଉଠିଲେ, ସେତେବେଳେ ଲଳିତ(ନ୍ୟାୟଶାସ୍ତ୍ର) ରେଟାରିକ (ଅଳଙ୍କାର ଶାସ୍ତ୍ର) କୁ ଉଠିଲେ, ବିରୁର ଗୁଡ଼ିଦେଇ ଗାଳି ଦେବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କୁ ଗୁଡ଼ି କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଧରିଲେ । ଅଳଙ୍କାର ଶାସ୍ତ୍ର ବିଲକ୍ଷଣ ବୁଝିଥିଲେ—ପ୍ରଥମେ “ପ୍ରିୟଗର୍ବ” “ଅପ୍ରାପ୍ତଲକ୍ଷଣ” ଇତ୍ୟାଦି ଶ୍ଳେଷ ଶ୍ଳେଷ କଥାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି, ଶେଷରେ “ଧନୁରାସ୍ତ୍ର” “ଦୁର୍ବଳା” ପ୍ରଭୃତି ବଡ଼ ବଡ଼ ଗାଳିକୁ ଉଠିଲେ । ପରିଶେଷରେ climax (ଚରମସୀମା) —କୃଷ୍ଣ ଦୃଢ଼ଭେଷା କୁକୁର, ଦାରପରିଗ୍ରହକାଶୀ କ୍ଳୀବାଈତ୍ୟାଦି । ଗାଳିର ଏକଶେଷ କଲେ । ଏ ସବୁ ଶୁଣି, କ୍ଷମାଗୁଣରେ ପରମାଧାର, ପରମଯୋଗୀ, ଆଦର୍ଶ ପୁରୁଷ କୌଣସି ଉତ୍ତର ଦେଲେ ନାହିଁ । କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଏପରି ଶକ୍ତି ଥିଲା ଯେ, ତଦନ୍ତରେ ସେ ଶିଶୁପାଳଙ୍କୁ ବିନଷ୍ଟ କରିବାକୁ ସକ୍ଷମ ଥିଲେ—ପରବର୍ତ୍ତୀ ଦିନରେ ପାଠକ ତାହା ଜାଣିବେ । କୃଷ୍ଣ ମଧ୍ୟ ଆଉ କେବେ ଯେ ଏପରି ପରୁଷବାକ୍ୟରେ ଭରସ୍ତ ହୋଇଥିଲେ, ଏହା ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ତଥାପି ସେ ଏହି ଭରସାରରେ ଭ୍ରୁକ୍ଷେପ ସୁଦ୍ଧା କଲେ ନାହିଁ । ଇନ୍ଦ୍ରଭୋପୀୟ ମାନଙ୍କମତେ ଡାକ କହିଲେ ନାହିଁ, “ଶିଶୁପାଳ ! କ୍ଷମା ବଡ଼ ଧନୁ, ମୁଁ ତୁମକୁ କ୍ଷମା କଲି ।” ନୀରବରେ ଶବ୍ଦକୁ କ୍ଷମା କଲେ । କର୍ମକଣ୍ଠ ସୁଧସ୍ବର ଆହୂତ ରଜାଙ୍କ ହୋଧ ଦେଖି ତାଙ୍କୁ ସାନ୍ତୁନା କରିବାକୁ ଗଲେ—ପଞ୍ଜିଦରର କର୍ମକଣ୍ଠଙ୍କ ଯେପରି

† ଅଥବା କୃଷ୍ଣ ବ୍ୟାସ ବେଦଜ୍ଞ ଏହା ସ୍ବାକୃତ, ହେଲା ।

† କୃଷ୍ଣ ଅନପତ୍ୟ ନୃହନ୍ତ-ତେବେ ଇନ୍ଦ୍ରପୁ ପ୍ରସପୁଣ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ଜିତେନ୍ଦ୍ରପୁ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ଏପରି ଗାଳି ଦେଇଥାନ୍ତି,

ତହୁଁର । ମଧୁର ବାକ୍ୟରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ କୁତ୍ସାକାଣ୍ଡକୁ ଚୁଷ୍ଟ କରିବାର ଚେଷ୍ଟା କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ବୁଢ଼ା ଶ୍ଵଶୁ ଲୋହନନ୍ଦିନୀ—ତାଙ୍କୁ ସେଟା ଭଲ ଲାଗିଲେ ନାହିଁ । ବୁଢ଼ା ପୁଷ୍ପ କହିଦେଲେ, “କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଅର୍ଚ୍ଚନା ଯାହାର ଅନଭିମତ, ଏପରି ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ଅନୁନୟନୀ ସାନ୍ଧ୍ୟା ନାହିଁ ଅନୁଚିତ ।”

ତତ୍ପରେ କୁରୁବୃଦ୍ଧ ଶ୍ଵଶୁ, ସଦର୍ପୟୁକ୍ତ ବାକ୍ୟପରମ୍ପରାଦ୍ଵାରା, କାହିଁକି ସେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଅର୍ଚ୍ଚନାର ପରମର୍ଥ ଦେଇଥିଲେ, ତାହାର କୈଫିୟତ୍ ଦେବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଆମେ ସେହି ବାକ୍ୟଗୁଡ଼ିକର ସାର ଭାଗ ଉଦ୍ଧୃତ କରୁଅଛୁ, କିନ୍ତୁ ତାହା ଭିତରେ ଗୋଟାଏ ରହସ୍ୟ ଅଛି, ଆଗେ ଦେଖାଇ ଦିଏ । କେତେ ଗୁଡ଼ିଏ ବାକ୍ୟର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ଏହି ଯେ, ଆଜି ସବୁ ମନୁଷ୍ୟର, ବିଶେଷତଃ କ୍ଷିତିୟୁର ଯେଉଁ ସବୁ ପୁଣି ଆସ, ସେ ସବୁ ଗୁଣରେ କୃଷ୍ଣ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ । ଏକଥାପାଇଁ ସେ ଅର୍ଦ୍ଧର ଯୋଗ୍ୟ । ପୁଣି ତାରି ଭିତରେ ଆଜି କେତେଗୁଡ଼ିଏ କଥା ଅଛି, ତହିଁରେ ଶ୍ଵଶୁ କହୁଛନ୍ତି ଯେ, କୃଷ୍ଣ ସ୍ଵୟଂ ଜଗଦାଶ୍ଵର, ଏଥାପାଇଁ କୃଷ୍ଣ ସମସ୍ତଙ୍କର ଅର୍ଚ୍ଚନୀୟ । ଆମେ ଦୁଇ ରକମ ପୃଥକ୍ ପୃଥକ୍ ଦେଖାଉଅଛୁ, ପାଠକ ତାହାର ପ୍ରକୃତ ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ବୁଝିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରନ୍ତୁ । ଭୀଷ୍ମ କହିଲେ,

“ଏହି ମହାଶୟ ନୃପ ସଭାରେ ଜଣେ ମନ୍ତ୍ରପାଳ ବି ଦୃଷ୍ଟ ହେଉ ନାହାନ୍ତି, ଯାହାଙ୍କୁ କୃଷ୍ଣ ତେଜୋବଳରେ ପରାଜୟ କରିନାହାନ୍ତି ।”

ଏ ଗଲ ମନୁଷ୍ୟର ବାଦ—ତାରିପରେ ଦେବଭବାଦ—
“ଅରୁଦ କେବଳ ଆତ୍ମମାନଙ୍କ ପୂଜନୀୟ ଏପରି ନୁହେଁ, ସେହି ମହାଭୂଜ ବିଲେକର ପୂଜନୀୟ । ସେ ଯୁଦ୍ଧରେ ଅସଂଖ୍ୟ କ୍ଷିତିୟୁ

ବର୍ଗକୁ ପରାଜୟ କରିଛନ୍ତି, ଏବଂ ଅଶକ୍ତି ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ତାଙ୍କ ଠାରେହିଁ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ରହିଅଛି ।”

ପୁନଶ୍ଚ ମନୁଷ୍ୟଭ—

“କୃଷ୍ଣ ଜନ୍ମଅବସ୍ଥା ଦେଖି ସବୁ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଛନ୍ତି, ଲୋକେ ମତ୍ସ୍ୟଲିପାନରେ ପୁନଃ ଚତୁର୍ଥମୁଦାୟ କାର୍ଯ୍ୟ ନ କରିଛନ୍ତି । ସେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବାଳକ ହେଲେ ବି ଆମେ ତାଙ୍କର ପରାସ୍ତା କରି ଥାଉଁ । କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଶୌର୍ଯ୍ୟ, ବୀର୍ଯ୍ୟ, କୀର୍ତ୍ତି ଓ ବିଜୟ ପ୍ରଭୃତି ସମସ୍ତ ପରିଚ୍ଛାବ ହୋଇ”—

ପରେ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଦେବଭବାଦ,

‘ସେହି ଭୂତପୁଣ୍ୟବତ୍ ଜଗଦକର୍ତ୍ତା ଅରୂପଙ୍କ ପୂଜାର ବିଧାନ କରିଅଛି ।’ ପୁନଶ୍ଚ, ମନୁଷ୍ୟଭ, ପରିସ୍କାର ରଜମର—

“କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପୂଜ୍ୟତା ବିଷୟରେ ଦୁଇଟି ହେତୁ ଅଛି; ସେ ନିଖିଳ ବେଦବେଦାନ୍ତ-ପ୍ରାଚୀନ ଓ ସମ୍ପଦ ବଳଶାଳୀ । ଫଳତଃ ମନୁଷ୍ୟଲୋକରେ ତାହାଙ୍କ ବଳବାନ୍ ଏବଂ ବେଦବେଦାନ୍ତସମ୍ପନ୍ନ ଦ୍ଵିତୀୟ ବ୍ୟକ୍ତି ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ହେବା ସ୍ଵଳାଭ । ତାନ, ଦାସ୍ୟ, ଶ୍ରୁତ ଶୌର୍ଯ୍ୟ, ଲଜ୍ଜା, କୀର୍ତ୍ତି, ବୁଦ୍ଧି, ବିନୟ, ଅନୃପମଣ୍ଡା, ଯୌର୍ଯ୍ୟ ଓ ସନ୍ତୋଷ ପ୍ରଭୃତି ସମୁଦାୟ ଗୁଣାବଳୀ କୃଷ୍ଣଙ୍କଠାରେ ନିୟତ ବିରାଜିତ ରହିଅଛି । ଅତଏବ ସେଇ ସବୁଗୁଣସମ୍ପନ୍ନ ଆରୂର୍ଯ୍ୟ, ପିତା ଓ ଗୁରୁସ୍ଵରୂପ ପୂଜାର୍ଥ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରତି କ୍ଷମା ପ୍ରଦର୍ଶନ ଭୃମ୍ଭମାନଙ୍କର ସର୍ବୋତ୍ତୋତ୍ତର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । ସେ ରଞ୍ଜିତ, ଗୁରୁ, ସମ୍ବନ୍ଧୀ, ସ୍ଵାତନ୍ତ୍ର, ରଜା ଏବଂ ପ୍ରିୟପାତ୍ର । ଏଥି ନିମିତ୍ତ ଅରୂପ ଅକ୍ତିତ ହେଉଛନ୍ତି ।” * ପୁନଶ୍ଚ ଦେବଭବାଦ, “କୃଷ୍ଣହିଁ

* ପ୍ରଥମ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଯାହା ରହିଅଛି- ଅନୁଶୀଳନଧର୍ମର ଚରମାଦର୍ଶ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ, ଏହି ଶ୍ଳୋକରେ ତାହା ପରିସ୍କୃତ ହେଉଅଛି ।

ଏହି ଚରଚର ବଶର ସୃଷ୍ଟି-ସ୍ଥିତି-ପ୍ରଳୟ କର୍ତ୍ତା, ସେ ଅବ୍ୟକ୍ତ ପ୍ରଭୃତି, ସନାତନ, ନର୍ତ୍ତା, ଏବଂ ସର୍ବଭୂତର ପରମ ପୂଜ୍ୟପୁରୁଷ, ତହିଁରେ ଆଉ ସନ୍ଦେହ କଣ ? ବୁଦ୍ଧି, ମନ, ମନ୍ଦାନ୍ତ, ପୃଥ୍ବୀବ୍ୟାପୀ ପଞ୍ଚଭୂତ, ଏ ସମସ୍ତ ଏକମାତ୍ର କୃଷ୍ଣକଠାରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଅଛି । ଚନ୍ଦ୍ର, ସୂର୍ଯ୍ୟ, ଗ୍ରହ, ମଣ୍ଡପ, ଦିଗ୍‌ଗନ୍ଧର୍ବ ସମସ୍ତହିଁ ଏକମାତ୍ର କୃଷ୍ଣକଠାରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଅଛି । ଇତ୍ୟାଦି ।”

ଭୀଷ୍ମ କହିଛନ୍ତି କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ପୂଜାର ଦୁଇଟି କାରଣ-(୧, ସେ ବଳରେ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ (୨) ତାଙ୍କ ଭୂଲ୍ୟ ବେଦ ବେଦାନ୍ତ ପାରଦର୍ଶୀ କେହି ନୁହନ୍ତି । ଅଦ୍ୱିତୀୟ ପରମ୍ପରା ପ୍ରମାଣ ଏହି ବ୍ରହ୍ମରେ ଅନେକ ହିଆ ଯାଇଅଛି । କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଅଦ୍ୱିତୀୟ ବେଦଜ୍ଞତାର ପ୍ରମାଣ ଗୀତା । ଯାହା ଆନୁମାନେ ଭଗବଦ୍‌ଗୀତା ବୋଲି ପାଠ କରୁଁ, ତାହା କୃଷ୍ଣ ପ୍ରଣୀତ ନୁହେଁ । ତାହା ବ୍ୟାସ—ପ୍ରଣୀତ ବୋଲି ଖ୍ୟାତ—“ବୈପୁଷିଣ ସହିତା” ନାମରେ ପରିଚିତ । ତାହାର ପ୍ରଣେତା ବ୍ୟାସ ହୁଅନ୍ତୁ ବା ଆଉ ଯେ କେହି ହୁଅନ୍ତୁ, ସେ ଠିକ୍ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ମୁଖର କଥାଗୁଡ଼ିକ ଟିପିରଖି ସେହି ଗ୍ରନ୍ଥ ସଙ୍କଳନ କରି ନାହାନ୍ତି । ତାହାକୁ ମୌଳିକ ମହାଭାରତର ଅଂଶ ବୋଲି ମଧ୍ୟ ମୋର ବୋଧ ହୁଏ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଗୀତା କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଧର୍ମମତର ସଙ୍କଳନ, ଏହା ମୋର ବଶ୍ୟ । ତାଙ୍କ ମତାବଲମ୍ବୀ କୌଣସି ମନାସୀ କର୍ତ୍ତୃକ ତାହା ଏହି ଆକାରରେ ସଙ୍କଳିତ, ଏବଂ ମହାଭାରତରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ହୋଇ ପ୍ରଚ୍ଚରିତ ହୋଇଅଛି, ଏହାହିଁ ସଙ୍କଳିତ ବୋଲି ବୋଧହୁଏ । ବର୍ତ୍ତମାନ କହିବା କଥା ଏହି ଯେ, ଗୀତୋକ୍ତ ଧର୍ମ ଯାହାଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ସେ ପୁଷ୍ପତଃ ଅଦ୍ୱିତୀୟ ବେଦବିତ୍ ପ୍ରଣୀତ ଥିଲେ । ଧର୍ମ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସେ ବେଦକୁ ସର୍ବୋଚ୍ଚ ସ୍ଥାନରେ ବସାଇ ନଥିଲେ—କେତେବେଳେ ଅବା ବେଦର ଟିକିଏ ଟିକିଏ ନିନ୍ଦା

କରୁଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ତଥାପି ଅଦ୍ଭିଷ୍ଠାୟ ବେଦଜ୍ଞ ଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟ କାହାଦ୍ୱାରା ଗୀତୋକ୍ତ ଧର୍ମ ପ୍ରଣୀତ ହୋଇ ନାହିଁ ଏହା ଯେ ଗୀତା ଓ ବେଦ ଉଭୟ ଅଧ୍ୟୟନ କରେ ସେ ଅନୟାସରେ ବୁଝି ପାରେ ।

ଯେ ଏହିରୂପ ପରୀକ୍ଷାରେ ଓ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟରେ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଓ ଶିକ୍ଷାରେ, କର୍ମରେ ଓ ଜ୍ଞାନରେ, ନୀତିରେ ଓ ଧର୍ମରେ ଦୟାରେ ଓ କ୍ଷମାରେ, ଛୁଲ୍ୟରୂପେ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ, ନିରାକାର ଆଦର୍ଶ ପୁରୁଷ ।

ଦଶମ ପରିଚ୍ଛେଦ ଶିଶୁପାଳ ବଧ

ଭୀଷ୍ମ କଥା ସମାପ୍ତ କରି, ଶିଶୁପାଳଙ୍କୁ ନିତାନ୍ତ ଅବଜ୍ଞା କରି କହିଲେ, “ଯଦି କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପୂଜା ଶିଶୁପାଳଙ୍କର ନିତାନ୍ତ ଅସମ୍ଭବ ହୋଇ ଯାଇଥାଏ, ତେବେ ତାଙ୍କର ଯେପରି ଅଭିରୁଚି ହୁଏ କରନ୍ତୁ ।” ଅର୍ଥାତ୍ “ଭଲ ନ ଲାଗିଲେ, ଉଠିଯାଅ ।”

ପରେ ମହାଭାରତରୁ ଉଦ୍ଧୃତ କରୁଅଛୁ :—

“କୃଷ୍ଣ ଅର୍ଚ୍ଚିତ ହେଲେ ଦେଖି ସୁମାଥନାମା ଜଣେ ମହାବଳ ପରସାନ୍ତ ବୀରପୁରୁଷ ହୋଧରେ କମ୍ପାନୁତ କଲେବର ଓ ଆରକ୍ରନ୍ଦେଷ ହୋଇ ସମସ୍ତ ରାଜଗଣଙ୍କୁ ମନ୍ୟୋଧନ କରି କହିଲେ ମୁଁ ପୂର୍ବେ ସେନାପତି ଥିଲି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଯାଦବ ଓ ପାଣ୍ଡବ କୁଳର ସମୁଲୋନ୍ମୁଳନ କରିବା ନିମିତ୍ତ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଏହି ସମରସାଚରରେ ଅବଗାହନ କଲି । ଚେତସ୍ତଜ ଶିଶୁପାଳ ମହିପାଳଗଣର ଅବଚଳିତ ଉତ୍ସାହ ସମର୍ଥନେ ପ୍ରୋତ୍ସାହିତ ହୋଇ ଯଜ୍ଞର ବ୍ୟାଘାତ ଜନ୍ମାଇବା ନିମିତ୍ତ ସେମାନଙ୍କ ସହିତ ମନ୍ଦଣା କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଯେପରି ସୁଧୂର୍ବିରଙ୍କ ଅଭିଷେକ ଏବଂ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପୂଜା ନ ହୁଏ

ତାହା ଆନୁମାନଙ୍କର ସର୍ବୋତ୍ତୋତ୍ତର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । ରାଜାମାନେ ନବେଦ ପ୍ରସ୍ତୁତ ନୌପପରବଣ ହୋଇ ମନ୍ତ୍ରଣା କରୁଥିବାର ଦେଖି କୃଷ୍ଣ ପଶ୍ଚାତ୍ତାପରେ ଯେ ସେମାନେ ଥିବା ନିମନ୍ତେ ପରମର୍ଶ କରୁଛନ୍ତି ।”

ରାଜା ଯୁଧିଷ୍ଠିର ସାଗର ସଦୃଶ ରାଜମଣ୍ଡଳକୁ ରୋଷପ୍ରଚଳିତ ଦେଖି ପ୍ରାଞ୍ଜଳମ ପିତାମହ ଶୁଷ୍କକୁ ସମ୍ବୋଧନ କରି କହିଲେ, “ହେ ପିତାମହ ! ଏହି ମହାନ୍ ରାଜ ସମୁଦ୍ର ସଂକ୍ରୋଧିତ ହୋଇ ଉଠିଅଛି, ବର୍ତ୍ତମାନ ଯାହା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ହୁଏ, ଅନୁମତି କରନ୍ତୁ ।”

ଶିଶୁପାଳ ବଧର ଏହାହିଁ ଯଥାର୍ଥ କାରଣ । ଶିଶୁପାଳକୁ ବଧ ନ କରିଥିଲେ ସେ ରାଜଗଣଙ୍କ ସହିତ ମିଳିତ ହୋଇ ଯଜ୍ଞ ନଷ୍ଟ କରି ଥାଆନ୍ତେ ।

ଶିଶୁପାଳ ପୁଣି ଶୁଷ୍କ ଓ କୃଷ୍ଣକୁ ଗୁଡ଼ାଏ ଗାଳ ଦେଲେ ।

ଶୁଷ୍କ ଓ କୃଷ୍ଣକୁ ଏଥରବ ବଡ଼ ବେଶୀ ଗାଳ ଦେଲେ, “ଦୁରମ୍ଭା,” “ଯାହାକୁ ବାଳକ ମଧ୍ୟ ଦୃଶାବରେ,” “ଗୋପାଳ,” “ଦାସ” ଇତ୍ୟାଦି । ପରମ ଯୋଗୀ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ସ୍ତବ୍ଧବୀର ତାଙ୍କୁ କ୍ଷମାକରି ନୀରବ ହୋଇ ରହିଲେ । କୃଷ୍ଣ ଯେପରି ବଳର ଆଦର୍ଶ କ୍ଷମାରେ ସେହିପରି ଆଦର୍ଶ । ଭୀଷ୍ମ ପ୍ରଥମେ କିଛି କହିଲେ ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ଶ୍ରୀମ ଅତ୍ୟନ୍ତ ହୁଏ ହୋଇ ଶିଶୁପାଳକୁ ଆହମଣ ଚେବା ନିମିତ୍ତ ଉତ୍ତୁକ ହେଲେ । ଶୁଷ୍କ ତାଙ୍କୁ ନିରସ୍ତ କରି ଶିଶୁପାଳଙ୍କ ପ୍ରବୃତ୍ତିର ତାଙ୍କୁ ଶୁଣାଇବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଏଇ ବୃତ୍ତନ୍ତ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅସମ୍ଭବ, ଅନେକ ସର୍ବିକ ଓ ଅବଶ୍ୟାସଯୋଗ୍ୟ । ସେ କଥା ଏଇ—

ଶିଶୁପାଳଙ୍କ ଜନ୍ମକାଳରେ ତାଙ୍କର ତିନୋଟି ଚକ୍ଷୁ ଓ ଗୁରୁଟି ହାତ ହୋଇଥିଲା, ଏବଂ ସେ ଗର୍ଭରୁ ପରି ଚକ୍ରାର କରିଥିଲେ । ଏହିପ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭସ୍ଥୁକୁ ପୁତ୍ରକୁ ତାଙ୍କ ପିତା ମାତା ପରିତ୍ୟାଗ କରିବା

ଶ୍ରେୟ ବୋଲି ବିବେଚନା କଲେ । ଏପରି ସମୟରେ, ଦୈବବାଣୀ ହେଲା । ସେ କାଳରେ ଯେଉଁମାନେ କପୋଳକଳ୍ପିତ ଗଳ୍ପ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରନ୍ତେ, ଦୈବବାଣୀର ସାହାଯ୍ୟ ଭିନ୍ନ ସେମାନଙ୍କ ଗଳ୍ପ ଜମିପାରନ୍ତା ନାହିଁ । ଦୈବବାଣୀ କହିଲା, “ଦଉ ପୁଅଟି, ପକାଇ ଦିଅନାହିଁ, ଭଲକରି ପ୍ରତିପାଳନ କର ! ଯମ ମଧ୍ୟ ଏହାର କିଛି କରି ପାରିବେ ନାହିଁ । ତେବେ ସେ ଏକୁ ମାରିବ, ସେ ଜନ୍ମିଛନ୍ତି ।” ତେଣୁ ବାପ ମା ପଚାରିଲେ “ବାପ ଦୈବବାଣୀ, କିଏ ମାରିବ ନାମଟା କହିଦିଅ ନା ?” ବର୍ତ୍ତମାନ ଦୈବବାଣୀ ଯଦି ଏତେ କଥା କହିଲେ, ତେବେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ନାମଟା କହିଦେଲେଇତ ଗୋଲ ମିଟି ଯାନ୍ତା । କିନ୍ତୁ ତାହାହେଲେ ଗଳ୍ପର plot interest (ଗଳ୍ପ ରହସ୍ୟର ଚିତାକର୍ଷକତା) ହୁଅନ୍ତା ନାହିଁ । ଅତଏବ ସେ କେବଳ କହିଲେ “ଯା କୋଳରେ ଦେଲେ ପୁଅର ବେଶୀ ହାତ ଦୁଇଟା ଖସି ପଡ଼ିବ, ଅଧିକା ଆଖିଟା ମିଲେଇ ଯିବ, ସେ ଏକୁ ମାରିବ ।”

ଏଣୁ ଶିଶୁପାଳଙ୍କ ବାପ ଦେଶର ଲୋକ ଧରିଆଣି କୋଳରେ ପୁଅକୁ ଦେବାକୁ ଲାଗିଲେ । କାହାର କୋଳକୁ ଗଲେ ପୁଅର ଅଧିକା ହାତ ବା ଆଖି ଗଲାନାହିଁ । କୃଷ୍ଣ ଶିଶୁପାଳର ସମ-ବୟସ୍କ ବୋଲି ବୋଧହୁଏ । କାରଣ ଉଭୟେ ଏକ ସମୟରେ ରୁକ୍ମିଣୀଙ୍କୁ ବିବାହ କରିବାର ଉମେଦାର ଥିଲେ, ଏବଂ ଦୈବ-ବାଣୀଙ୍କ ‘ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି’ କଥାରୁ ମଧ୍ୟ ଏହିପରି ବୁଝାଏ । କିନ୍ତୁ ତଥାପି କୃଷ୍ଣ ଦ୍ଵାକୋରୁ ଚେହେ ଦେଶକୁ ଯାଇ ଶିଶୁପାଳକୁ କୋଳ କଲେ । ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଶିଶୁପାଳର ଦୁଇଟା ହାତ ଖସିଗଲା, ଆଉ ଗୋଟାଏ ଆଖି ମିଲାଇ ଗଲା ।

ଶିଶୁପାଳଙ୍କ ମା କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପିଉସୀ । ପିଉସୀ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଜବର-ଦସ୍ତୀ କରି ଧରି କହିଲେ, “ବାପ ! ମୋ ପୁଅକୁ ମାରି ପାରିବୁ

ନାହିଁ ।” କୃଷ୍ଣ ସ୍ତ୍ରୀକାର କଲେ, ଶିଶୁପାଳର ବଧୋଚିତ୍ତ ଶତ ଅପରାଧ ସେ କ୍ଷମା କରିବେ ।

ଯାହା ଅନୈସର୍ଗିକ ତାହା ଆମେ ବିଶ୍ୱାସ କରୁ ନାହିଁ । ବୋଧ ହୁଏ ପାଠକ ମାନେ ମଧ୍ୟ କରନ୍ତି ନାହିଁ । କୌଣସି ଇତିହାସରେ ଅନୈସର୍ଗିକ ଘଟଣା ପାଇଲେ ତାହା ଲେଖକଙ୍କର ବା ତାଙ୍କ ପୂର୍ବଗାମୀ ମାନଙ୍କର କଳ୍ପନା ପ୍ରସୂତ ବୋଲି ସମସ୍ତେହିଁ କହିବେ । କ୍ଷମାଗୁଣର ମାହାତ୍ମ୍ୟ ବୁଝନ୍ତି ନାହିଁ, ଏବଂ କୃଷ୍ଣଚରିତର ମାହାତ୍ମ୍ୟ ବୁଝନ୍ତି ନାହିଁ, ଏପରି କୌଣସି କବି, କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଅଭିତ ସମାଶୀଳିତ । ବୁଝି ନ ପାରି, ଲୋକଙ୍କୁ ଶିଶୁପାଳଙ୍କ ପ୍ରତି କ୍ଷମାର କାରଣ ବୁଝାଇବା ନିମିତ୍ତ ଏହି ଅଭିତ ଉପନ୍ୟାସ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଛନ୍ତି । ଅବିଦ୍ୟାକୁ ବୁଝାଏ, ଯାହା କୁଲ ପରି । ଅସୁର ବଧ ନିମିତ୍ତ ଯେଉଁ କୃଷ୍ଣ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ, ସେ ଯେ ଅସୁରର ଅପରାଧ ପାଇଁ କ୍ଷମା କରିବେ, ଏହା ଅସଙ୍ଗତ ଅଟେ । କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଅସୁର ବଧାର୍ଥ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ମନେ କରଲେ, ଏହି କ୍ଷମାଗୁଣ ମଧ୍ୟ ବୁଝା ଯାଏ ନାହିଁ, ତାଙ୍କର କୌଣସି ଗୁଣ ବି ବୁଝା ଯାଏ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କୁ ଆଦର୍ଶ ପୁରୁଷ ବୋଲି ଭାବିଲେ, ମନୁଷ୍ୟତ୍ୱର ଆଦର୍ଶର ବିକାଶ ନିମିତ୍ତ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ, ଏହା ଭାବିଲେ, ତାଙ୍କର ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟହିଁ ବିଶଦ ରୂପେ ବୁଝା ଯାଏ । କୃଷ୍ଣଚରିତ ସ୍ୱରୂପ ରତ୍ନଭଣ୍ଡାର ଖୋଲିବାର ଗୁରୁ ଏହି ଆଦର୍ଶ-ପୁରୁଷ ଚିନ୍ତା ।

ଶିଶୁପାଳଙ୍କ କେତେ ଗୋଟା କଟକ୍ତି କୃଷ୍ଣ ସହ୍ୟ କରୁଥିଲେ ବୋଲି ଯେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ କ୍ଷମାଗୁଣର ପ୍ରଶଂସା କରୁଅଛନ୍ତି, ତାହା ନୁହେଁ । ଶିଶୁପାଳ ଇତିପୂର୍ବେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଉପରେ ଅନେକ ଅତ୍ୟାଚାର କରୁଥିଲେ । କୃଷ୍ଣ ପ୍ରାନ୍ତଜ୍ୟୋତିଷପୁର ଗମନ କଲେ ସେ, ସୁବିଧା ପାଇ, ଦ୍ୱାରକା ଦର୍ଶନ କରି ପଳାଇଥିଲେ । କୌଣସି ସମୟରେ ଶ୍ରେଣୀରେ ରହିବା-

ତକ ବିହାରରେ ଗଲେ ଶିଶୁପାଳ ସେହି ସମୟରେ ଆସି ଅନେକ
ଯାଦବଙ୍କୁ ବିନଷ୍ଟ ଓ ବନ୍ଦ କରିଥିଲା । ବସୁଦେବଙ୍କ ଅଶ୍ୱମେଧର
ଦୋଷା ଚୋରି କରିଥିଲା । ଏହା ଚତୁର୍ଦ୍ଦଳକ କ୍ଷତ୍ରିୟ ମାନଙ୍କ
ନିକଟରେ ବଡ଼ ଗୁରୁତର ଅପରାଧ ବୋଲି ଗଣ୍ୟ । ଏ ସମସ୍ତ
କୃଷ୍ଣ ଜମା କରିଥିଲେ । ଆଉ ମଧ୍ୟ କେବଳ ଶିଶୁପାଳଙ୍କର ସେ
ସେ ବୈରରାଶି ଜମା କରିଥିଲେ ତାହା ନୁହେଁ । ଜଗସିନ ମଧ୍ୟ
ତାଙ୍କୁ ବିରାଗସ୍ୱରୂପେ ପୀଡ଼ିତ କରିଥିଲେ । ସୁତଃ ଦେଉ, ପରତଃ
ଦେଉ, କୃଷ୍ଣ ସେ ଜଗସିନପାତ ସାଧନରେ ସକ୍ଷମ, ତାହା ଦେଖାଇ
ଅଛି । କିନ୍ତୁ ଯେତେ ଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଜଗସିନ ରାଜ୍ୟଶ୍ରୀଙ୍କୁ ଆବଦ୍ଧ
କରି ପଶୁପତିଙ୍କ ନିକଟରେ ବଳ ଦେବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇ ନ
ଥିଲା, ସେତେଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ତାଙ୍କ ପ୍ରତି କୌଣସି ପ୍ରକାର
ବୈରରାଶି କରି ନଥିଲେ । କିନ୍ତୁ କାଳେ ଯୁଦ୍ଧ ହୋଇ ଲୋକ-
କ୍ଷୟ ହେବ ବୋଲି, ନିଜେ ଉଠିଯାଇ ରୈବତକରେ ଗଡ଼ ବାନ୍ଧି
ରହିଲେ । ସେହିପରି ଯେତେଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଶିଶୁପାଳ କେବଳ
ତାଙ୍କର ଶତ୍ରୁତା କରିଥିଲା, ସେତେଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କୃଷ୍ଣ ତାଙ୍କର
କୌଣସି ପ୍ରକାର ଅନିଷ୍ଟ କରି ନାହାନ୍ତି । ତାର ପରେ ଯେତେ-
ବେଳେ ସେ ପାଣ୍ଡବଙ୍କ ଯଜ୍ଞର ବନ୍ଧୁ ଓ ଧର୍ମରାଜ୍ୟ ସଂସ୍ଥାପନର ବନ୍ଧୁ
କରିବାକୁ ଉଦ୍ୟତ ହେଲା, କୃଷ୍ଣ ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କୁ ବଧ
କଲେ, ଆଦର୍ଶ ପୁରୁଷଙ୍କ ଜମା, ଜମା ପରାୟଣତାର ଆଦର୍ଶ, ଏଣୁ
କେହି ତାଙ୍କର ଅନିଷ୍ଟ କଲେ, ସେ ତାର କୌଣସି ପ୍ରକାର ବୈର
ସାଧନ କରୁ ନ ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଆଦର୍ଶ ପୁରୁଷ ଦଣ୍ଡପ୍ରଣେତାଙ୍କର
ମଧ୍ୟ ଆଦର୍ଶ, ଏଥିପାଇଁ କେହି ସମାଜର ଅନିଷ୍ଟ ସାଧନରେ
ଉଦ୍ୟତ ହେଲେ, ସେ ତାହାକୁ ଦଣ୍ଡିତ କରୁଥିଲେ ।

କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଜମାଗୁଣର ପ୍ରସଙ୍ଗ ଉଠିଲେ କଣ୍ଠ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କ ପ୍ରତି

ସେ ଯେଉଁ ଶମା ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ, ତାହାର ଉଲ୍ଲେଖ ନ କରି ରହି ଦେବ ନାହିଁ । ତାହା ଉଦ୍ୟୋଗ ପଦର କଥା, ବର୍ତ୍ତମାନ କହିବାର ନୁହେଁ । କର୍ଣ୍ଣ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଯେଉଁ ଅବସ୍ଥାରେ ତାଙ୍କୁ ବନ୍ଦନ କରିବାର ଉଦ୍ୟୋଗ କରିଥିଲେ, ସେ ଅବସ୍ଥାରେ ଆଉ କାହାକୁ କେହି ବନ୍ଦନର ଉଦ୍ୟୋଗ କରିଥିଲେ ବୋଧ ହୁଏ ଯିଶୁଙ୍କ ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କୌଣସି ମନୁଷ୍ୟ ଶତ୍ରୁକୁ ମାର୍ଜନା କରନ୍ତେ ନାହିଁ । କୃଷ୍ଣ ସେମାନଙ୍କୁ ଶମା କରିଥିଲେ, ପରେ ବେରୁଣ୍ଡାବରେ କର୍ଣ୍ଣଙ୍କ ସହିତ କଥୋପ-କଥନ କରିଥିଲେ, ଏବଂ ସେମାନଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ମହାଶ୍ରବତ ଯୁଦ୍ଧରେ ଆଦୌ ଅସ୍ତ୍ର ଧାରଣ କରି ନ ଥିଲେ ।

ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଓ ଶିଶୁପାଳଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଆହୁରି କିଛି କଳକଳିଆ ହେଲା । ଶ୍ରେଷ୍ଠ କହିଲେ ଶିଶୁପାଳ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଚେତରେହିଁ ତେଜସ୍ବୀ, ସେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଶିଶୁପାଳଙ୍କ ତେଜୋହରଣ କରିବ । “ଶିଶୁପାଳ ଜଳ ଉଠି ଶ୍ରେଷ୍ଠଙ୍କୁ ଅନେକ ଗାଳି ଦେଇ ଶେଷରେ କହିଲା” “ତୁମର ଜୀବନ ଏହି ଭୂପାଳମାନଙ୍କ ଅନୁଗ୍ରହାଧୀନ, ଏମାନେ ମନେ କଲେ ତୁମର ପ୍ରାଣସଂହାର କରି ପାରନ୍ତି । ” ଭୀଷ୍ମ ସେ ସମୟରେ କ୍ଷତ୍ରିୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଯୋଦ୍ଧା— ସେ କହିଲେ “ମୁଁ ଏମାନଙ୍କୁ ଭୃଣଭୂତ୍ୟ ବୋଧ କରୁ ନାହିଁ ।” ଏହା ଶୁଣି ସମବେତ ରାଜମଣ୍ଡଳ ଗଞ୍ଜି ଉଠି କହିଲେ, “ଏଇ ଭୀଷ୍ମଙ୍କୁ ପଶୁବତ୍ ବଧ କରି ଅଥବା ପ୍ରଜାପତି ହୃଦାଶନରେ ଦଗ୍ଧକର” ଭୀଷ୍ମ ଉତ୍ତର କଲେ “ଯାହା ହୁଏ କର, ମୁଁ ଏଇ ତୁମ ମସ୍ତକରେ ପଦାର୍ପଣ କଲି ।”

ବୁଢ଼ାକୁ ଜୋରରେ ପାରିବାର ଜୁ ନାହିଁ, ବରୁରରେ ବ ପାରିବାର ଜୁ ନାହିଁ । ଭୀଷ୍ମ ସେତେବେଳେ ରାଜାମାନଙ୍କୁ ମାମାଂସାର ସହଜ ଉପାୟଟା ଦେଖେଇ ଦେଲେ, । ସେ ଯାହା କହିଲେ, ତାହାର ସ୍ଥୁଳ ମନ୍ତ୍ର ଏହି;— ଆଜ୍ଞା କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ପୂଜା କରିଅଛି ବୋଲି ତୁମେ

ଗୋଳମାଳ କରୁଅଛ; ତାଙ୍କ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ମାନୁ ନାହିଁ । ଗୋଳମାଳରେ କାମ କଅଣ ସେଇ ସାମନାରେ ଅଛନ୍ତି-ଥରେ ପରାସ୍ତା କରି ଦେଖ ନା ? ଯାହାଙ୍କ ମରଣ ଯୋଗ ଅଛି, ସେ ଥରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଯୁଦ୍ଧରେ ଆହ୍ୱାନ କରି ଦେଖନ୍ତୁ ନା ? ”

ଏହା ଶୁଣି ଶିଶୁପାଳ କଣ ରୂପ କରି ରହି ପାରେ ? ଶିଶୁପାଳ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଡାକି କହିଲା, “ଆସ, ଫଗ୍ରାମ କର, ତୁମକୁ ଯୁଦ୍ଧରେ ଆହ୍ୱାନ କରୁଅଛି । ”

ଏତେବେଳେ କୃଷ୍ଣ ପ୍ରଥମ କଥା କହିଲେ । କିନ୍ତୁ ଶିଶୁପାଳଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ନୁହେଁ । ଶଯ୍ୟା ଡୋଇ କୃଷ୍ଣ ଯୁଦ୍ଧରେ ଆହ୍ୱାନ ଦୋଇଛନ୍ତି, ଆଉ ଯୁଦ୍ଧରେ ଶତ୍ରୁଙ୍କ ଦେବାର ବାଟ ରହିଲା ନାହିଁ; ଏବଂ ଯୁଦ୍ଧର ମଧ୍ୟ ଧର୍ମ ତଃ ପ୍ରୟୋଜନ ଥିଲା । ସେତେବେଳେ ସଭାସ୍ଥ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ସମ୍ବୋଧନ କରି ଶିଶୁପାଳଙ୍କୁ ପଦାପରାଧ ସବୁ ଗୋଟି ଗୋଟି କରି ବିବୃତ କଲେ । ତାରପରେ କହିଲେ, “ଏତେଦିନ କ୍ଷମା କରି ଅଛି । ଆଜି କ୍ଷମା କରିବି ନାହିଁ । ”

ଏହି କୃଷ୍ଣୋକ୍ତି ମଧ୍ୟରେ ଏପରି କଥା ଅଛି ଯେ, ସେ ପିତୃ-ତ୍ରସାଙ୍କ ଅନୁରୋଧରେହିଁ ତାଙ୍କର ଏତେ ଅପରାଧ କ୍ଷମା କରି ଅଛନ୍ତି । ଇତିପୂର୍ବେ ଯାହା କହିଅଛି, ତାହା ସ୍ମରଣ କରି ନୁହେଁ ପାଠକ ପରୁରବେ, ଏ କଥାଟା ମଧ୍ୟ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ? ଆମର ଉତ୍ତର ଏହି ଯେ, ଏହା ପ୍ରସିଦ୍ଧ ହେଲେ ହୋଇପାରେ, କିନ୍ତୁ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ବିବେଚନା କରିବାର କୌଣସି ପ୍ରୟୋଜନ ଦେଖୁ ନାହିଁ । ଏଥିରେ ଅନୈସର୍ଗିକତା କିଛି ନାହିଁ; ବରଂ ଏହା ବିଶେଷ ରୂପେ ସ୍ୱାଭାବିକ ଓ ସମ୍ଭବ । ପୁଅ ଦୁରନ୍ତ, କୃଷ୍ଣଦେଖି, କୃଷ୍ଣ ମଧ୍ୟ ବଳବାନ୍, ମନେ କଲେ ଶିଶୁପାଳକୁ ମାଛପରି ଟିପି ମାରି ପାରନ୍ତି, ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ପିତୃତ୍ୱ ଯେ ଭ୍ରାତୃଷ୍ଟୁଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କରିବେ, ଏହା

ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବ । ଶମାପଦପୁଣ୍ୟ କୃଷ୍ଣ ଶିଶୁପାଳଙ୍କୁ ନିଜ ଗୁଣରେ ଶମା କଲେ ସୁଦ୍ଧା ପିତୃସୀଙ୍କ ଅନ୍ତରୋପ ସୂରଣ ରଖିବେ, ଏହା ବି ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବ । ପୁଣି ପିତୃସୀଙ୍କ ପ୍ରମୁଦ ବଧ କରିବା ଆପାତତଃ ନିନ୍ଦନୀୟ କାର୍ଯ୍ୟ । କୃଷ୍ଣ ପିତୃସୀଙ୍କ ଖାତର କିଛିହିଁ କଲେ ନାହିଁ, ଏ କଥାଟା ମଧ୍ୟ ଉଠି ପାରନ୍ତା । ସେ କଥାର ଗୋଟାଏ କୈପ୍ରିୟତା ଦେବା ଆବଶ୍ୟକ ! ଏଥି ନିମିତ୍ତ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଉକ୍ତି ଖୁବ୍ ସଜ୍ଜତ ।

ଏହା ପରେ ମଧ୍ୟ ପୁଣି ଗୋଟାଏ ଅନୈସର୍ଗିକ କାଣ୍ଡ ଉପସ୍ଥିତ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ, ଶିଶୁପାଳଙ୍କ ବଧ ନିମିତ୍ତ ନିଜର ଚନ୍ଦ୍ରାୟ ସୂରଣ କଲେ । ସୂରଣ କଲ୍ଲମାତ୍ରେ ଚନ୍ଦ୍ର ତାଙ୍କ ହାତରେ ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ସେତେବେଳେ କୃଷ୍ଣ ଚନ୍ଦ୍ର ଦ୍ଵାରା ଶିଶୁପାଳଙ୍କ ମୁଣ୍ଡ କାଟି ପକାଇଲେ ।

ବୋଧହୁଏ, ଏହି ଅନୈସର୍ଗିକ ବ୍ୟାପାରକୁ କେହି ହେଲେ ପାଠକ ଐତିହାସିକ ଘଟଣା ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରିବେ ନାହିଁ । ସେ କହିବେ, କୃଷ୍ଣ ଈଶ୍ଵରବତାର, ଈଶ୍ଵରଙ୍କଠାରେ ସମସ୍ତ ସମ୍ଭବ, ତାଙ୍କୁ ପରାରେ, ସନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରଦ୍ଵାରା ଶିଶୁପାଳଙ୍କୁ ବଧ କରିବାକୁ ହେବ, ତେବେ ସେଥି ନିମିତ୍ତ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ମନୁଷ୍ୟଶରୀର ଧାରଣର କି ପ୍ରୟୋଜନ ଥିଲା ? ଚନ୍ଦ୍ର ଚେତନାବିଶିଷ୍ଟ ଜୀବତୁଲ୍ୟ ଆଜ୍ଞାନୁସାରେ ଯାଚାପାଚ କରି ପାରେ ବୋଲି ଦେଖା ଯାଉଅଛି । ତେବେ ବୈକୁଣ୍ଠରେ ଥାଇ ବସ୍ତୁ ତାକୁ ଶିଶୁପାଳର ଶିରଚ୍ଛେଦ ନିମିତ୍ତ ପଠାଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ କାହିଁକି ? ଏପରି ସବୁ କାମପାଇଁ ମନୁଷ୍ୟ ଶରୀର ଧାରଣର ପ୍ରୟୋଜନ କଣ ? ଈଶ୍ଵର କଣ ନିଜର ନୈସର୍ଗିକ ନିୟମ ଦ୍ଵାରା ବା କେବଳ ଇଚ୍ଛାମାତ୍ରେ ଗୋଟିଏ ମନୁଷ୍ୟର ମୃତ୍ୟୁ ଘଟାଇ ପାରନ୍ତି ନାହିଁ ସେ, ସେଥି ନିମିତ୍ତ ତାଙ୍କୁ ମନୁଷ୍ୟ ଦେହ ଧାରଣ କରିବାକୁ ବଳିବ ? ଏବଂ ମନୁଷ୍ୟ-ଦେହ ଧାରଣ

କଲେ ମଧ୍ୟ ସେ କଣ ଏପରି ସ୍ଥାନବଳ ହେବେଯେ, ସ୍ତ୍ରୀସ୍ତ୍ରୀ ମାନୁଷୀଶକ୍ତିଦ୍ୱାରା ଗୋଟାଏ ମନୁଷ୍ୟ ସହିତ ପାରି ଉଠିବ ନାହିଁ, ସାଣୀ ଶକ୍ତି ଦ୍ୱାରା ଦେବ ଅସ୍ତ୍ରକୁ ସ୍ମରଣ କରି ଆସିବାକୁ ହେବ ? ଶିଶୁର ପଦ ଏପରି ଅଳ୍ପଶକ୍ତିମାନୁ ହୁଅନ୍ତି; ତେବେ ମନୁଷ୍ୟ ସହିତ ତାଙ୍କ ତପାତ୍ ବଡ଼ ଅଳ୍ପ । ଆମେ ମଧ୍ୟ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶିଶୁରଭ୍ୟୁତ୍ଥାନର କରୁ ନା-କିନ୍ତୁ ଆମ ମନ୍ତରେ କୃଷ୍ଣ ମାନୁଷୀ ଶକ୍ତି ଭଲ ଅନୁଶକ୍ତିର ଆଶ୍ରୟ ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତେ ନାହିଁ, ଏବଂ ମାନୁଷୀ ଶକ୍ତି ଦ୍ୱାରା ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପାଦ୍ନ କରୁଥିଲେ । ଏହି ଅନେ-ସଗିନ ଚନ୍ଦ୍ରାବତୀରାଶିଦ୍ୱାରା ଯେ ଅଲୀକ ଓ ପ୍ରସିଦ୍ଧ, କୃଷ୍ଣ ଯେ ମଣିଷପୁରଦ୍ୱାରା ଶିଶୁପାଳକୁ ନିହତ କରିଥିଲେ, ତାହାର ପ୍ରମାଣ ମହାଭାରତରେଇ ଅଛି । ଉଦ୍ୟୋଗପର୍ବରେ ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ର ଶିଶୁପାଳ ବଧର ଇତିହାସ କହୁଛନ୍ତି, ଯଥା,

“ପୂର୍ବେ ରାଜପୁତ୍ର ଯଜ୍ଞରେ, ଚେଦିରାଜ ଓ କରୁଷକ ପ୍ରଭୃତି ଯେଉଁ ସମସ୍ତ ଭୂପାଳ ସର୍ବପ୍ରକାର ଉଦ୍ୟୋଗବଶିଷ୍ଟ ହୋଇ ବହୁସଂଖ୍ୟକ ଗରସ୍ତରୁଷ ସମଭିନ୍ୟାହାରରେ ଏକତ୍ର ସମବେତ ହୋଇଥିଲେ, ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ଚେଦିରାଜତନୟ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ପରି ପ୍ରତାପଶାଳୀ, ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଧନୁର୍ବର ଓ ଯୁଦ୍ଧରେ ଅଜେୟ । ଭଗବାନ କୃଷ୍ଣ କ୍ଷଣକାଳ ମଧ୍ୟରେ ତାଙ୍କୁ ପରାଜୟ କରି ଶସ୍ତ୍ରସମ୍ପତ୍ତିଙ୍କ ଉତ୍ତାଡ଼ ଭଙ୍ଗ କରିଥିଲେ; ଏବଂ କରୁଷରାଜପ୍ରମୁଖ ନରେନ୍ଦ୍ରବର୍ଗ ଯେ ଶିଶୁପାଳଙ୍କ ସମ୍ମାନ ବର୍ଦ୍ଧନ କରିଥିଲେ, ସେମାନେ ସିଂହସ୍ୱରୂପ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ରଥାରୂପ ନିରାସଣ କରି ଚେଦିପତିଙ୍କୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରି କ୍ଷୁଦ୍ର ମୃଗ ଭୂଲ୍ୟ ପଳାୟନ କଲେ, ସେ ସେତେବେଳେ ଅବଲୀଳା ହମେ ଶିଶୁପାଳଙ୍କ ପ୍ରାଣସଂହାର ପୂର୍ବକ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କ ଯଶ ଓ ମାନ ବର୍ଦ୍ଧନ କଲେ ।”—୧୭ ଅଧ୍ୟାୟ ।

ଏଠାରେ ତ ଚନ୍ଦ୍ରକଥା କିଛି ଦେଖା ପଡ଼ୁନାହିଁ । ଦେଖା ଯାଏ, କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ରଥାରୂପ ହୋଇ ଶାନ୍ତିମତ ମାନୁଷିକ ସଂଗ୍ରାମରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେବାକୁ ହୋଇଥିଲା । ଏବଂ ସେ ମଣିଷ ଯୁଦ୍ଧରେହିଁ ଶିଶୁପାଳ ଓ ତାହାର ଅନୁଚରବର୍ଗଙ୍କୁ ପରାଭୂତ କରିଥିଲେ । ଯେଉଁଠାରେ ଗୋଟିଏ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଏକ ଘଟନାର ଦୁଇ ପ୍ରକାର ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଖାଯାଏ — ଗୋଟିଏ ନୈସର୍ଗିକ, ଅପରଟି ଅନୈସର୍ଗିକ, ସେଠାରେ ଅନୈସର୍ଗିକ ବର୍ଣ୍ଣନାକୁ ଅଗ୍ରାହ୍ୟ କରି ନୈସର୍ଗିକକୁ ଆଧିତ୍ୟାସିକ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରିବାହିଁ ବିଧେୟ । ସେ ପୁରାଣ ଓ ଇତିହାସ ମଧ୍ୟରେ ସତ୍ୟର ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିବେ, ସେ ଯେପରି ଏହି ସତ୍ୟ କଥାଟା ସ୍ମରଣ ରଖନ୍ତି । ତା ନ ହେଲେ ସବୁ ପରିଶ୍ରମ ବିଫଳ ହେବ ।

ଶିଶୁପାଳବଧର ଆମେ ଯେଉଁ ସମାଲୋଚନା କଲୁଁ, ତହିଁରେ ଉକ୍ତ ଘଟନାର ସ୍ଥଳ ଆଧିତ୍ୟାସିକ ତଥୁ ଆମେ ଏହିପରି ଦେଖୁ ଅଛୁଁ । ରଜସ୍ୱୟର ମହାସଭାରେ ସକଳ ଶସିପୁ ଅପେକ୍ଷା କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶ୍ରେଷ୍ଠତା ସ୍ୱୀକୃତ ହୋଇ ଅଛି । ଏଥିରେ ଶିଶୁପାଳ ପ୍ରଭୃତି କେତେଜଣ ଶସିପୁରୁଷ ହୋଇ ଯଜ୍ଞ ନଷ୍ଟ କରିବା ନିମିତ୍ତ ଯୁଦ୍ଧ ଉପସ୍ଥିତ କରନ୍ତି । କୃଷ୍ଣ ସେମାନଙ୍କ ସହିତ ଯୁଦ୍ଧ କରି ସେମାନଙ୍କୁ ପରାଜିତ କରିଥିଲେ ଏବଂ ଶିଶୁପାଳଙ୍କୁ ନିହତ କରିଥିଲେ ପରେ ଯଜ୍ଞ ନିର୍ବିଘ୍ନରେ ସମାପ୍ତିତ ହୋଇଥିଲା ।

ଆମେ ଦେଖିଅଛୁଁ, କୃଷ୍ଣ ଯୁଦ୍ଧରେ ସତରଠର ବିଦ୍ରୋହଶିଷ୍ଟ । ତେବେ ଅର୍ଜୁନାଦି ଯୁଦ୍ଧକ୍ଷମ ପାଣ୍ଡବମାନେ ଆଉଁ ଆଉଁ ସେ ଯଜ୍ଞକୁ ମାନଙ୍କ ସହିତ ଯୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଲେ କାହିଁକି ? ରଜସ୍ୱୟରେ ଯେଉଁ କାର୍ଯ୍ୟର ଭାର କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଉପରେ ଥିଲା, ତାହା ସ୍ମରଣ କରିଲେ ପାଠକ କଥାର ଉତ୍ତର ପାଇବେ । ଯଜ୍ଞରକ୍ଷା ଭାର

କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଉପରେ ଥିଲା ଏହା ପୁରା କହିଅଛି । ଯେଉଁ କାର୍ଯ୍ୟର ଭାର ଯାହା ଉପରେ ଥାଏ ତାହା, ତାହାର ଅନୁଷ୍ଠାନ କର୍ମ (Duty) । ନିଜର ଅନୁଷ୍ଠାନ କର୍ମର ସାଧନ ନିମିତ୍ତେ କୃଷ୍ଣ ଯୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୋଇ ଶିଶୁପାଳକୁ ବଧ କରିଥିଲେ ।

ଏକାଦଶ ପରିଚ୍ଛେଦ

ପାଣ୍ଡବ ବନବାସ

ରାଜସୂୟ ଯଜ୍ଞ ସମାପ୍ତ ହେବାପରେ କୃଷ୍ଣ ଦ୍ଵାରକାକୁ ଫେରି-ଗଲେ । ସଭାପଟ୍ଟରେ ଆଉ ତାଙ୍କୁ ଦେଖିବାକୁ ପାଉ ନାହିଁ । ତେବେ ଗୋଟିଏ ସ୍ଥାନରେ ତାଙ୍କ ନାମ କରା ହୋଇଅଛି, ଦୁଃଶାସନ-ଦ୍ଵାରରେ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କୁ ହାରିଲେ, ତାରପରେ ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କ କେଶକର୍ଷଣ' ଏବଂ ସଭାମଧ୍ୟରେ ବସୁଦ୍ଧରଣ । ମହାଭାରତର ଏହି ଭାଗପରି କାବ୍ୟାଂଶରେ ଉଲ୍ଲେଖ ରଚନା ଜଗତର ସାହିତ୍ୟରେ ବଡ଼ ଦୁର୍ଲଭ । କିନ୍ତୁ କାବ୍ୟ ଆମର ବର୍ତ୍ତମାନ ସମାଲୋଚନାୟ ନୁହେଁ— ଐତିହାସିକ ମୂଲ୍ୟ କିଛି ଅଛି କି ନାହିଁ ପଚାରିବାକୁ ହେବ ଯେତେବେଳେ ଦୁଃଶାସନ ସଭା ମଧ୍ୟରେ ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କ ବସୁଦ୍ଧରଣ କରିବାକୁ ପ୍ରବୃତ୍ତ, ନିରୁପାୟ ଦ୍ରୌପଦୀ ସେତେବେଳେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ମନେ ମନେ ଚିନ୍ତା କରିଥିଲେ । ସେ ଅଂଶ ଉଦ୍ଧୃତ କରିଅଛି ।

“ଗୋବନ୍ଦ ଦ୍ଵାରକାବାସିନ୍ ! କୃଷ୍ଣ ଗୋପୀଜନ ପ୍ରିୟ !” ଏବଂ ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆମର ଯାହା କହିବାର, ତାହା ପୂର୍ବେ କହିଅଛି । ତାରପରେ ବନପଟ୍ଟ । ବନପଟ୍ଟରେ ତିନିଥର ମାତ୍ର କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସାକ୍ଷାତ୍ ମିଳେ । ପ୍ରଥମ, ପାଣ୍ଡବମାନେ ବନକୁ ଯାଇଛନ୍ତି ଶୁଣି

କୃଷ୍ଣ ଭୋଜମାନେ ସମସ୍ତେ ସେମାନଙ୍କୁ ଦେଖିବାକୁ ଆସିଥିଲେ
 କୃଷ୍ଣମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଆସିଥିଲେ, ଏହା ସମ୍ଭବ । କିନ୍ତୁ ଯେଉଁ
 ଅଂଶରେ ଏହି ବୃତ୍ତାନ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି, ତାହା ମହାଭାରତର
 ପ୍ରମମ ପ୍ରରଗତକ ନହେଁ ଦ୍ଵିତୀୟ ପ୍ରରଗତ ମଧ୍ୟ ନୁହେଁ ।
 ରଚନାର ସାଦୃଶ୍ୟ କିଛିମାତ୍ର ନାହିଁ । ଚରିତ୍ରଗତ ସଙ୍ଗତ କିଛିମାତ୍ର
 ନାହିଁ । କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଆଉ କେଉଁଠି ରାଗିବା ଦେଖା ଯାଇ ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ
 ଏଠାରେ, ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ପାଖକୁ ଆସିବା ମାତ୍ରେ କୃଷ୍ଣ ଲଲ ।
 କାରଣ କିଛିମାତ୍ର ନାହିଁ, କୌଣସି ଶତ୍ତ୍ଵ ଉପସ୍ଥିତ ନାହିଁ । କେହି
 କିଛି କହି ନାହାନ୍ତି, କେବଳ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କୁ ମାରି
 ପକାଇବାକୁ ହେବ, ଏହା କହି ଏତେ ରଗ ଯେ, ଯୁଧିଷ୍ଠିର ବହୁତ
 ପ୍ରବ୍ରାଜିତ ମିନତି କରି ତାଙ୍କୁ ଶାନ୍ତ କଲେ । ଯେଉଁ କବି
 ଲେଖିଛନ୍ତି ଯେ, କୃଷ୍ଣ ପ୍ରତିଜ୍ଞା କରିଥିଲେ ଯେ, ମହାଭାରତର
 ଯୁଦ୍ଧରେ ସେ ଅସ୍ତ୍ରଧାରଣ କରିବେ ନାହିଁ, ଏ କଥା ସେ କବିଙ୍କ
 ଲେଖା ନୁହେଁ, ଏହା ନିଶ୍ଚିତ । ତାରପରେ ଏବକାର ବାହାପିଆ
 ମାନଙ୍କ ପରି କୃଷ୍ଣକହି ଉଠିଲେ, “ମୁଁ ଥିଲେ ଏହା କଣ ହୋଇଥାନ୍ତା
 ମୁଁ ଦରେ ନଥିଲି” ତେଣୁ ଯୁଧିଷ୍ଠିର, କୃଷ୍ଣ କେଉଁଠି ଯାଇଥିଲେ,
 ସେ ପରିତପ୍ତ ନେତାକୁ ଲାଗିଲେ । ତହିଁରୁ ଶାଲ୍ୟବଧ କଥାଟା
 ଉଠିଲା । ତାଙ୍କ ସହିତ କୃଷ୍ଣ ଯୁଦ୍ଧ କରିଥିଲେ, ସେହି ପରିତପ୍ତ
 ଦେଲେ । ସେ ଏକ ଅଭୂତ ବ୍ୟାପାର । ସୌଭ୍ର ନାମରେ ତାଙ୍କ
 ରାଜଧାନୀ । ସେହି ରାଜଧାନୀ ଆକାଶ ମୟ ଉଡ଼ି ଉଡ଼ି ବୁଲେ, ଶାଲ୍ୟ
 କାହା ଉପରେ ରହି ଯୁଦ୍ଧ କରେ । ସେହି ଅବସ୍ଥାରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସଙ୍ଗେ
 ଯୁଦ୍ଧ ଦେଲା । ଯୁଦ୍ଧ ସମୟରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ବିସ୍ତର କାନ୍ଦଣା । ଶାଲ୍ୟ
 ଗୋଟିଏ ମାୟା ବସୁଦେବ ଗତି ତାକୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ବଧ
 କରିଲା ଦେଖି କୃଷ୍ଣ କାନ୍ଦି କାନ୍ଦି ମୃତ୍ୟୁ ହେଲେ । ଏହା ଜଗଦାଶ୍ଵରକ

ଚନ୍ଦ୍ର ନୁହେଁ, କୌଣସି ମାନୁଷିକ ବ୍ୟାପାରର ଚନ୍ଦ୍ର ମଧ୍ୟ ନୁହେଁ, ଅନୁକମ୍ପଣୀକାଧ୍ୟାୟରେ ଏବଂ ପର୍ବସଂଗ୍ରହାଧ୍ୟାୟରେ ଏ ସବୁ ବ୍ୟାପାରର କୌଣସି ପ୍ରସଙ୍ଗହିଁ ନାହିଁ । ଭରସା କରେ, କୌଣସି ପାଠକ ଏହି ସବୁ ଉପନ୍ୟାସର ସମାଲୋଚନାର ପ୍ରତ୍ୟାଶା କରନ୍ତି ନାହିଁ ।

ତାହାପରେ ଦୁର୍ବାସାଙ୍କ ସଶିଷ୍ୟ ଭୋଜନ । ତାହା ଘୋରତର ଅନୈସର୍ଗିକ ବ୍ୟାପାର, ଅନୁକମ୍ପଣୀକାଧ୍ୟାୟରେ ସେ କଥା ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତାହାର କୌଣସି ଐତିହାସିକ ମୂଲ୍ୟ ନାହିଁ, ସୁତରାଂ ତାହା ଆମର ସମାଲୋଚନାୟ ନୁହେଁ ।

ତାହାପରେ ବନପଟ୍ଟର ଶେଷ ଆଡ଼କୁ ମାର୍କଣ୍ଡେୟ ସମସ୍ୟା-ପଟ୍ଟାଧ୍ୟାୟରେ ପୁଣି କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଦେଖା ମିଳେ । ପାଣ୍ଡବମାନେ କାମ୍ୟକ ବନକୁ ଆସିଛନ୍ତି ଶୁଣି, କୃଷ୍ଣ ସେମାନଙ୍କୁ ପୁଣି ଦେଖିବାକୁ ଆସିଥିଲେ- ଏଥର ଏକା ନୁହେଁ; ସାନ ସାନ୍ତାଣୀଟି ସଙ୍ଗରେ, ମାର୍କଣ୍ଡେୟସମସ୍ୟା-ପଟ୍ଟାଧ୍ୟାୟ ଶକ୍ତି ଏ ବୃହତ୍ ଗ୍ରନ୍ଥ କହିଲେ ହେବ । କିନ୍ତୁ ମହାଭାରତ ସହିତ ସମ୍ବନ୍ଧ ଅଛି, ଏପରି କଥା ସେଥିରେ କିଛିନାହିଁ । ସମସ୍ତଟା ପ୍ରସିଦ୍ଧ ବୋଲି ବୋଧହୁଏ । ପର୍ବସଂଗ୍ରହାଧ୍ୟାୟରେ ମାର୍କଣ୍ଡେୟସମସ୍ୟା-ପଟ୍ଟାଧ୍ୟାୟର କଥା ଅଛି ସତ୍ୟ, କିନ୍ତୁ ଅନୁକମ୍ପଣୀକାଧ୍ୟାୟରେ ନାହିଁ । ମହାଭାରତର ପ୍ରଥମ ଓ ଦ୍ଵିତୀୟ ସ୍କନ୍ଦର ରଚନା ସହିତ ଏହାର କୌଣସି ସାଦୃଶ୍ୟ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଏହା ମୌଳିକ ମହାଭାରତର ଅଂଶ କି ନୁହେଁ, ତାହା ଆମର ବିଚାର କରିବାର ମଧ୍ୟ କୌଣସି ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ । କାରଣ, କୃଷ୍ଣ ଏଠାରେ କିଛିହିଁ କରି ନାହାନ୍ତି । ସୂର୍ଯ୍ୟର ଓ ଦ୍ରୌପଦୀ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କୁ କିଛି ମଧ୍ୟର କଥା ଆସି କହିଲେ, ଉତ୍ତରରେ

କିଛି ମଧୁର କଥା ଶୁଣିଲେ, ତାର ପରେ କେବେକଣ ମିଳ ରୁଷି-
ଠାକୁରଙ୍କ ଗାଲୁଗାଲୁ ଯବୁ ଶୁଣିବାକୁ ଲାଗିଲେ ।

ମାର୍କଣ୍ଡେୟଙ୍କ କଥା ଶେଷ ହେଲା, ଦ୍ରୌପଦୀ ସତ୍ୟଭାମାଙ୍କ
ମଧ୍ୟରେ କିଛି କଥା ହେଲା । ପ୍ରବସଂଗ୍ରହାଧ୍ୟାୟରେ ଦ୍ରୌପଦୀ
ସତ୍ୟଭାମାଙ୍କ ସଂବାଦ ଗଣିତ ହେଉଛି; କିନ୍ତୁ ଅନୁସମ୍ପର୍କାଧ୍ୟାୟରେ
ଏହାର କୌଣସି ପ୍ରସଙ୍ଗ ନାହିଁ । ଏହା ଯେ ପ୍ରକ୍ଷିପ୍ତ, ତାହା
ପୂର୍ବେ କହିଅଛି ।

ତାହାର ପରେ ବରାଟ ପଦ । ବରାଟ ପଦରେ କୃଷ୍ଣ ଦେଖା
ଦେଇ ନାହାନ୍ତି-କେବଳ ଶେଷରେ ଉତ୍ତରଙ୍କ ବିବାହରେ ଆସି
ଉପସ୍ଥିତ । ଆସି ଯେଉଁସବୁ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରୁଥିଲେ ତାହା ଉଦ୍ୟୋଗ-
ପଦରେ ଅଛି । ଉଦ୍ୟୋଗପଦରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଅନେକ କଥା ଅଛି
ସେସବୁ କଥା ହିମଶଃ ସମାଲୋଚନା କରିବ ।

— — —

କୃଷ୍ଣ ଚରିତ୍ର

ପଞ୍ଚମଖଣ୍ଡ

ପ୍ରଥମ ପରିଚ୍ଛେଦ

ମହାଭାରତ ଯୁଦ୍ଧର ସେନୋଦ୍ୟୋଗ ।

ଚର୍ତ୍ତମାନ ଉଦ୍ୟୋଗପଟ୍ଟର ସମାଲୋଚନାରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେବା ।
ସମାଜରେ ଅପରାଧୀ ଅଛି ; ମନୁଷ୍ୟମାନେ ପରସ୍ପର ପ୍ରତି ଅପରାଧ
ସବଦା କରୁଛନ୍ତି । ସେହି ଅପରାଧର ଦମନ ସମାଜର ଗୋଟିଏ
ମୁଖ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟ । ରଜନୀତି ରଜତନ୍ତ୍ର ବ୍ୟବସ୍ଥାଶାସ୍ତ୍ର ଆଇନ ଅତୀତ
ସମସ୍ତଙ୍କର ତାହାହିଁ ଗୋଟିଏ ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ।

ଅପରାଧୀ ପ୍ରତି କରୁଥିବା ଦୟାବହାର କରିବାକୁ ଯେବେ, ମାତ୍ର
ଶାସ୍ତ୍ରରେ ସେ ସମ୍ଭବରେ ଦୁଇଟି ମତ ଅଛି । ଗୋଟିଏ ମତ
ଏହିଯେ—ଦଣ୍ଡ ଦ୍ଵାରା ଅର୍ଥାତ୍ ବଳପ୍ରୟୋଗ ଦ୍ଵାରା ହେଉ ଦମନ
କରିବାକୁ ଯେବେ—ଆଉ ଗୋଟିଏ ମତ ଏହିଯେ, ଅପରାଧ ଧରା
କରିବ । ବଳ ଏବଂ କ୍ଷମା ଦୁଇଟି ପରସ୍ପର ବିରୋଧୀ—ଅତଏବ
ଦୁଇଟି ମତ ପଥାର୍ଥ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ଅଥଚ ଦୁଇଟି ମଧ୍ୟରୁ
ଗୋଟିଏ ଯେ ଏକବାରେ ପଡ଼ିଥାଏ, ଏହା ମଧ୍ୟ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ
ସକଳ ଅପରାଧ ଧରା କଲେ ସମାଜର ଧ୍ଵଂସ ହୁଏ, ସକଳ ଅପରାଧ
ଦଣ୍ଡିତ କଲେ ମନୁଷ୍ୟ ପଶୁରୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ । ଅତଏବ ବଳ ଓ କ୍ଷମାର
ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ମାତ୍ରଶାସ୍ତ୍ର ଭିତରେ ଗୋଟିଏ କଠିନ ତତ୍ତ୍ଵ । ଆଧୁନିକ
ସୁସଭ୍ୟ ଇଉରୋପ ଏହାର ସାମଞ୍ଜସ୍ୟରେ ଅଦ୍ୟାପି ପହଞ୍ଚି ପାରି
ନାହିଁ । ଇଉରୋପୀୟମାନଙ୍କ ଖ୍ରୀଷ୍ଟଧର୍ମ କହେ, ସବୁ ଅପରାଧ ଧରା

କର, ସେମାନଙ୍କର ରାଜନୀତି କହେ, ସବୁ ଅପରାଧ ଦଣ୍ଡିତ କର ।
ଇଉରୋପରେ ଧର୍ମ ଅପେକ୍ଷା ରାଜନୀତି ପ୍ରବଳ, ଏଣୁ କ୍ଷମା
ଇଉରୋପରେ ଲୁପ୍ତପ୍ରାୟ, ଏବଂ ବଳର ପ୍ରବଳ ପ୍ରତାପ ।

ବଳ ଓ କ୍ଷମାର ଯଥାର୍ଥ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଏହି ଉଦ୍ୟୋଗପଦ୍ୟ
ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଧାନ ତତ୍ତ୍ୱ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ତାହାର ମୀମାଂସକ ,
ପ୍ରଧାନତଃ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଉଦ୍ୟୋଗପଦ୍ୟର ନାୟକ । ବଳ ଓ କ୍ଷମା
ଉଭୟର ପ୍ରୟୋଗ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସେ ଯେପରି ଆଦର୍ଶ କାର୍ଯ୍ୟତଃ
ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି ତାହା ଆମେ ପୂର୍ବଦେଶିଅଙ୍କୁ ଯେ ତାଙ୍କ ନିଜର
ଅନିଷ୍ଟ କରେ, ସେ ତାକୁ କ୍ଷମା କରନ୍ତି, ଏବଂ ଯେ ଲୋକଙ୍କ ଅନିଷ୍ଟ
କରେ, ସେ ବଳପ୍ରୟୋଗପୂର୍ବକ ତାହା ପ୍ରତି ଦଣ୍ଡିତଧାନ କରନ୍ତି ।
କିନ୍ତୁ ଏପରି ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ ଦେଖେ, ଯେଉଁଠାରେ ଠିକ୍ ଏହି
ବିଧାନ ଅନୁସାରେ କାର୍ଯ୍ୟ ଚଳେ ନାହିଁ, ଅଥବା ଏହି
ବିଧାନାନୁସାରେ ବଳ କିମ୍ବା କ୍ଷମା ପ୍ରୟୁଜ୍ୟ, ତାହାର ବିଚାର
କଠିନ ହୋଇପଡ଼େ । ମନେ କର, କେହି ମୋର ସମ୍ପତ୍ତି
ଅପହରଣ କରି ନେଇଛି । ନିଜର ସମ୍ପତ୍ତି ଉଦ୍ଧାର କରିବା
ସାମାଜିକ ଧର୍ମ । ଯଦି ସମସ୍ତେ ନିଜର ସମ୍ପତ୍ତିର ଉଦ୍ଧାର କରିବାରେ
ପରାତ୍ମମୁଖ ହୁଅନ୍ତି, ତେବେ ସମାଜ ଅନ୍ତରେ ବିଧୂସ୍ତ ହୋଇ ଯାଏ,
ଅତଏବ ଅପହୃତ ସମ୍ପତ୍ତିର ଉଦ୍ଧାର କରିବାକୁ ହେବ ଆଜି କାଲି
ସଭ୍ୟ ସମାଜ ଆଇନ ଅଦାଲତର ସାହାଯ୍ୟରେ ଆନ୍ଦେ-
ମାନେ ଆପଣା ଆପଣାର ସମ୍ପତ୍ତି ଉଦ୍ଧାର କରି ପାରୁ । କିନ୍ତୁ ଯଦି
ଏପରି ହୁଏ ଯେ, ଆଇନ ଅଦାଲତର ସାହାଯ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ୟ ନୁହେଁ
ସେଠାରେ ବଳ ପ୍ରୟୋଗ ଧର୍ମାସଙ୍ଗତ କି ନା ? ବଳ ଓ କ୍ଷମାର
ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏହି ସବୁ କୁଟ୍ତ ତର୍କ ଉଠି ଥାଏ ।
କାର୍ଯ୍ୟତଃ ପ୍ରାୟ ଦେଖା ଯାଏ ଯେ, ଯେ ବଳବାନ, ସେ ବଳପ୍ରୟୋଗ

ଆଜକୁ ଯାଏ । ସେ ଦୁଃଖ, ସେ କ୍ଷମା ଆଜକୁ ଯାଏ । କିନ୍ତୁ
 ସେ ବଳବାନ୍ ଅଥଚ କ୍ଷମାବାନ ତାର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କଣ ? ଅର୍ଥାତ୍
 ଆଦର୍ଶ ପୁରୁଷର ଏପରି ସ୍ଥଳରେ କଣ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ? ତାହାର
 ମୀମାଂସା ଆନନ୍ଦମାନେ ଉଦ୍ୟୋଗପ୍ରବର୍ତ୍ତାର ଆରମ୍ଭରେ କୃଷ୍ଣବାକ୍ୟରେ
 ପାଉଅଛୁ । ମୋର ବଶ୍ୟାସ ପାଠକ ମାନେ ସମସ୍ତେ ଜାଣନ୍ତି ଯେ,
 ପାଣ୍ଡବମାନେ ଦୁଃଶତ୍ରୀଜାରେ ଶକୁନ ନିକଟରେ ହାରି ଏହି ପଣରେ
 ବାଧ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ ଯେ, ନିଜର ରାଜ୍ୟ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କୁ ସମ୍ପ୍ରଦାନ
 କରି ହାତଶ ବର୍ଷ ବନବାସ କରିବେ । ତତ୍ପରେ ଏକବର୍ଷ
 ଅଜ୍ଞାତବାସ କରିବେ; ଯଦି ଅଜ୍ଞାତବାସର ସେହି ଏକବର୍ଷମଧ୍ୟରେ
 କେହି ସେମାନଙ୍କ ପରିଚୟ ପାନ୍ତି, ତେବେ ସେମାନେ ରାଜ୍ୟ ପୁନ-
 ବାର ପ୍ରାପ୍ତ ହେବେ ନାହିଁ, ପୁନର୍ବାର ହାତଶ ବର୍ଷ ପାଇଁ ବନଗମନ
 କରିବେ । କିନ୍ତୁ ଯଦି କେହି ପରିଚୟ ନ ପାନ୍ତି ତେବେ ସେମାନେ
 ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କ ନିକଟରୁ ନିଜର ରାଜ୍ୟ ପୁନଃ ପ୍ରାପ୍ତ ହେବେ ।
 ବର୍ତ୍ତମାନ ସେମାନେ ହାତଶ ବର୍ଷ ବନବାସ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ କରି ବରଷ
 ରାଜାଙ୍କ ପୁଣ୍ୟମଧ୍ୟରେ ଏକ ବର୍ଷ ଅଜ୍ଞାତବାସ ସମ୍ପାଦନ କରିଛନ୍ତି ।
 ସେହି ବର୍ଷକ ମଧ୍ୟରେ କେହି ତାଙ୍କ ପରିଚୟ ପାଇନାହିଁ ।
 ଅତଏବ ସେମାନେ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କ ନିକଟରୁ ସେମାନଙ୍କ ରାଜ୍ୟ
 ପାଇବାର ନ୍ୟାୟତଃ ଓ ଧର୍ମତଃ ଅଧିକାରୀ । କିନ୍ତୁ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ
 ରାଜ୍ୟ ଫେରାଇ ଦେବ କି ? ନ ଦେବାରୁ ସମ୍ଭାବନା । ଯଦି ନ
 ଦିଅନ୍ତି ତେବେ କଣ ଦେବ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ? ଯୁଦ୍ଧ କରି ସେମାନଙ୍କୁ
 ବଧ କରି ରାଜ୍ୟର ପୁନରୁଦ୍ଧାର କରିବା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଦେବ
 ନାହିଁ କି ?

ଅଜ୍ଞାତବାସର ବସ୍ତର ଅଘାତ ହେଲେ ପାଣ୍ଡବମାନେ ବରଷ

ରାଜାଙ୍କ ନିକଟରେ ପରିଚିତ ହେଲେ । ବିରାଟରାଜ ସେମାନଙ୍କ ପରିଚୟ ପାଇ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆନନ୍ଦିତ ହୋଇ ନିଜର ଜନ୍ମା ଉତ୍ତରକୁ ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ପୁଅ ଅଭିମନ୍ୟୁଙ୍କୁ ସମ୍ପ୍ରଦାନ କଲେ । ସେହି ବବାଦ ଦେବାକୁ ଅଭିମନ୍ୟୁଙ୍କ ମାତୃଳ କୃଷ୍ଣ ଓ ବଳରାମ ଓ ଅନାନ୍ୟ ଯାଦବମାନେ ଆସିଥିଲେ । ଏବଂ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କ ଶୁଣୁର ଦ୍ରୂପଦ ଓ ଅନାନ୍ୟ କୁଟୁମ୍ବଗଣ ମଧ୍ୟ ଆସିଥିଲେ । ସେମାନେ ସମସ୍ତେ ବିରାଟରାଜଙ୍କ ସଭାରେ ଆସିନ ହେଲେ, ପାଣ୍ଡବ-ରାଜ୍ୟର ପୁନ ରୁଦ୍ଧାର ପ୍ରସଙ୍ଗଟା ଉଦ୍‌ଘାଟିତ ହେଲା । ନୂପତମାନେ “ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରତି ଦୁଷ୍ଟିପତ କର ମୌନାବଲମ୍ବନ କଲେ ।” ତେଣୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ରାଜା-ମାନଙ୍କୁ ସନ୍ତୋଷନ କରି ସବୁ ଅବସ୍ଥା ବୁଝାଇ କହିଲେ । ଯାହା ଯାହା ଘଟିଅଛି, ତାହା ବୁଝାଇ, ତାର ପରେ କହିଲେ, “ବର୍ତ୍ତମାନ କୌରବ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଯାହା ହିତକର ଧର୍ମ୍ୟ, ଯଶସ୍ବର ଓ ଉପଯୁକ୍ତ, ଆପଣମାନେ ତାହାଙ୍କ ଚିନ୍ତା କରନ୍ତୁ ।”

କୃଷ୍ଣ ଏପରି କଥା କହିଲେ ନାହିଁ ଯେ, ଯହିଁରେ ରାଜ୍ୟର ପୁନରୁଦ୍ଧାର ହୁଏ, ତାହା ଚେଷ୍ଟା କରନ୍ତୁ । କାରଣ ହିତ, ଧର୍ମ, ଯଶସ୍ବ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ଯେଉଁ ରାଜ୍ୟ ତାହା ସେ କାହାର ପ୍ରାର୍ଥନାୟ ବିବେଚନା କରନ୍ତୁ ନାହିଁ । ସେ ତେଣୁ ପୁନର୍ବାର ବୁଝାଇ କହୁଛନ୍ତି “ଧର୍ମରାଜ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଅଧର୍ମଗତ ସ୍ବର ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ମଧ୍ୟ କାମନା କରନ୍ତୁ ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ଧର୍ମାର୍ଥସଂଯୁକ୍ତ ଗୋଟିଏ ଗ୍ରାମର ଆୟତ୍ୟରେ ବି ଅଧିକତର ଅଭିଳାଷୀ ହୋଇ ଥାଆନ୍ତି ।” ଆନ୍ଦେମାନେ ମୃଦେ ବୁଝାଇଅଛୁଁ ଯେ, ଆଦର୍ଶ ମନୁଷ୍ୟ ସନ୍ୟାସୀ ହେଲେ ଚଳିବ ନାହିଁ, ବିଷୟୀ ହେବାକୁ ହେବ । ବିଷୟୀର ଏହା ପ୍ରକୃତ ଆଦର୍ଶ, ଅଧର୍ମ-ଗତ ସ୍ବରସାମ୍ରାଜ୍ୟ ବି କାମନା କରିବ ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ଧର୍ମତଃ ମୁଁ ଯାହାର ଅଧିକାରୀ, ତାହାର ଏତତଳ ସୁଦ୍ଧା ବଞ୍ଚିବାକୁ ଗୁଡ଼ି ଦେବ

ନାହିଁ; ଛୁଡ଼ିଲେ କେବଳ ମୁଁ ଏକା ଦୁଃଖୀ ହେବି ତାହା ନୁହେଁ,
ମୁଁ ଦୁଃଖୀ ନହୋଇ ବି ପାରେ କିନ୍ତୁ ସମାଜ ବିଧିଂସର
ପ୍ରଥାବଲମ୍ବନରୁପ ପାପ ମତେ ପୁଣି କରିବ ।

ତାରପରେ କୃଷ୍ଣ କୌରବମାନଙ୍କ ଲେଉଟ ଓ ଶଠତା,
ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ଧାର୍ମିକତା ଏବଂ ଏମାନଙ୍କର ପରସ୍ପର ସମ୍ବନ୍ଧ
ବିବେଚନାପୂର୍ବକ ଇତିକର୍ତ୍ତବ୍ୟତା ଅବଧାରଣ କରିବା ନିମିତ୍ତ
ରାଜାମାନଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କଲେ । ନିଜର ଅଭିପ୍ରାୟ ମଧ୍ୟ କିଛି ବ୍ୟକ୍ତ
କଲେ । କହିଲେ, ଯେତେ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କୁ ରାଜ୍ୟାର୍ଥ ପ୍ରଦାନ
କରନ୍ତୁ—ଏହିପରି ସନ୍ଧି ନିମିତ୍ତ କୌଣସିଧାର୍ମିକ ପୁରୁଷ ଦୂତ ହୋଇ
ତାଙ୍କ ନିକଟକୁ ଗମନ କରନ୍ତୁ । କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଅଭିପ୍ରାୟ ଯୁଦ୍ଧ ନୁହେଁ
ସନ୍ଧି । ସେ ଏତେଦୂର ଯୁଦ୍ଧର ବିରୁଦ୍ଧରେ ଯେ, ଅର୍ଦ୍ଧରାଜ୍ୟ ମାତ୍ର
ପ୍ରାପ୍ତିରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ଥାଇ ସନ୍ଧି ସ୍ଥାପନ କରିବାକୁ ପରାମର୍ଶ ଦେଲେ
ଏବଂ ଶେଷରେ ଯେତେବେଳେ ଯୁଦ୍ଧ ଅଲଘ୍ୟମାୟ ହୋଇ ଉଠିଲା,
ସେତେବେଳେ ସେ ପ୍ରତିଜ୍ଞା କଲେ ଯେ, ସେ ଯୁଦ୍ଧରେ ଧୂର୍ବଂ
ଅସ୍ତ୍ରଧାରଣ କରି ନରଚଣାଶିତସେନାକୁ ବୁଦ୍ଧି କରିବେ ନାହିଁ ।

କୃଷ୍ଣଙ୍କ ବାକ୍ୟାବସାନରେ ବଳଦେବ ତାଙ୍କ ବାକ୍ୟର
ଅନୁମୋଦନ କଲେ, ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କୁ ଦୁଃଖନୀଡ଼ା ନିମିତ୍ତ କିଛି ନିନ୍ଦା
କଲେ, ଏବଂ ଶେଷରେ କହିଲେ ଯେ ସନ୍ଧି ଦ୍ଵାରା ସମାହିତ ଅର୍ଥ
ହିଁ ଅର୍ଥକର ହୋଇଥାଏ, କିନ୍ତୁ ଯେଉଁ ଅର୍ଥ ସ୍ଵଗ୍ରାମ ଦ୍ଵାରା
ଉପାର୍ଜିତ ତାହା ଅର୍ଥ ନୁହେଁ । ସୁରପାୟୀ ବଳଦେବଙ୍କ ଏହି କଥା
ଗୁଡ଼ିକ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଅକ୍ଷରରେ ଲେଖି ଇଉରୋପର ଘରେ ଘରେ
ରଖିଲେ ମନୁଷ୍ୟଜାତିର କିଛି ମଙ୍ଗଳ ହୋଇ ପାରେ ।

ବଳଦେବଙ୍କ କଥା ସମାପ୍ତ ହେଲେ ସାତ୍ୟକି ଗାନ୍ଧୋଥନ

କରି (ପାଠକ ଦେଖିବେ ସେ କାଳରେ ତ “Parliamentary Procedure ମହାସଭା ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ କାର୍ଯ୍ୟ-ପ୍ରଣାଳୀ ଥିଲା) ପ୍ରତି ବଳ୍ଲତା କଲେ । ସାତ୍ୟକି ନିଜେ ମହାବଳବାନ୍ ଗରପୁରୁଷେ, ସେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ଏବଂ ମହାଭାରତ ଯୁଦ୍ଧରେ ପାଣ୍ଡବପକ୍ଷୀୟ ଗରମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅର୍ଜୁନ ଓ ଅଭିମନ୍ୟୁଙ୍କ ପରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରଶଂସା ଦେଖା ଯାଏ । କୃଷ୍ଣ ସନ୍ଧର ପ୍ରସ୍ତାବ କରିବାରୁ ସାତ୍ୟକି କିଛି ନନ୍ଦିନୀକୁ ସାହସ କରି ନାହାନ୍ତି, ବଳଦେବଙ୍କ ମୁହଁରୁ ସେହି କଥା ଶୁଣି ସାତ୍ୟକି ହୁତ ହୋଇ ବଳଦେବଙ୍କୁ ଖୁବ୍ କାପୁରୁଷ ଇତ୍ୟାଦି ବାକ୍ୟରେ ଅପମାନିତ କଲେ । ଦୁଃଶର୍ମାଜ୍ଞା ନିମିତ୍ତ ବଳଦେବ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କୁ ଯେଉଁ ଟିକିଏ ଦୋଷ ଦେଇଥିଲେ ସାତ୍ୟକି ତାହାର ପ୍ରତିବାଦ କଲେ ଏବଂ ନିଜର ଅଭିପ୍ରାୟ ଏହା ପ୍ରକାଶ କଲେ ଯେ ଯଦି କୌରବମାନେ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କୁ ତାଙ୍କର ପୈତୃକ ରାଜ୍ୟ ସମସ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟର୍ପଣ ନ କରନ୍ତି, ତେବେ କୌରବମାନଙ୍କୁ ସମୁଲେ ନିର୍ମୂଳ କରିବାକୁ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । ତାରପରେ ବୁଦ୍ଧ ଦୁଃପଦଙ୍କ ବଳ୍ଲତା । ଦୁଃପଦ ମଧ୍ୟ ସାତ୍ୟକିଙ୍କ ମହାବଳତା । ସେ ଯୁଦ୍ଧାର୍ଥ ଉଦ୍ୟୋଗ କରିବାକୁ ସୈନ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରିବାକୁ ଏବଂ ମିତ୍ରରାଜଗଣଙ୍କ ନିକଟକୁ ଦୂତ ପ୍ରେରଣକରିବାକୁ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କୁ ପରାମର୍ଶ ଦେଲେ । ତେବେ ସେ ଏହାମଧ୍ୟ କହିଲେ ଯେ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କ ନିକଟକୁ ମଧ୍ୟ ଦୂତ ପ୍ରେରଣ କରାଯାଉ ।

ପରିଶେଷରେ କୃଷ୍ଣ ସୁନରାୟ ବଳ୍ଲତା କଲେ । ଦୁଃପଦ ପ୍ରାଚୀନ ଏବଂ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଗୁରୁ ସ୍ଥାନୀୟ, ଏଣୁ କୃଷ୍ଣ ସ୍ବସ୍ତକଃ ତାଙ୍କ କଥାରବିରୋଧ କଲେନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଏପରି ଅଭିପ୍ରାୟ ବ୍ୟକ୍ତ କଲେ ଯେ ଯଦି ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ସେ ସ୍ବୟଂ ସେ ଯୁଦ୍ଧରେ ନିର୍ଲିପ୍ତ ରହିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରନ୍ତି । ସେ କହିଲେ “କୁରୁ ଓ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କ ସହିତ

ଆତ୍ମମାନଙ୍କର ତୁଲ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧ । ସେମାନେ କଦାପି ମର୍ଯ୍ୟାଦାଲଘନ ପୂର୍ବକ ଆତ୍ମମାନଙ୍କ ସହିତ ଅଶିଷ୍ଟ ବ୍ୟବହାର କରି ନାହାନ୍ତି । ଆତ୍ମେମାନେ ବିବାହରେ ନିମନ୍ତ୍ରିତ ହୋଇ ଏଠାକୁ ଆସିଅଛୁ, ଏବଂ ଆପଣ ମଧ୍ୟ ସେଥି ନିମିତ୍ତ ଆସିଛନ୍ତି । ବର୍ତ୍ତମାନ ବିବାହ ସମ୍ପନ୍ନ ହୋଇଅଛି, ଆତ୍ମେମାନେ ପରମାତ୍ମାଦେବରେ ନିଜ ନିଜ ଘରକୁ ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ କରିବା ।” ଗୁରୁଜନଙ୍କୁ ଏହାପରେ ଆଉ କଣ ଭର୍ତ୍ସନା କରା ଯାଇ ପାରେ ? କୃଷ୍ଣ ଆଉ ମଧ୍ୟ କହିଲେ ଯେ, “ଯଦି ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ସନ୍ଧ୍ୟା ନ କରନ୍ତି, ତାହାହେଲେ ଅଗ୍ରେ ଅନାନ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କ ନିକଟକୁ ଦୁତ ପ୍ରେରଣ କରି, ପାଣ୍ଡାବ ଆତ୍ମମାନଙ୍କୁ ଆହ୍ୱାନ କରିବେ,” ଅର୍ଥାତ୍ “ଏ ଯୁଦ୍ଧରେ ଆସିବାକୁ ଆମର ସେପରି ଇଚ୍ଛା ନାହିଁ ।” ଏହିକଥା କହି କୃଷ୍ଣ ଦ୍ୱାରକା ଚାଲିଗଲେ ।

ଆମେ ଦେଖିଲୁ ଯେ, କୃଷ୍ଣ ଯୁଦ୍ଧର ନିତାନ୍ତ ବିଧିସି, ଏତେଦୂର ଯେ ସେଥି ନିମିତ୍ତ ଅଭିରାଜ୍ୟ ପରିତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ମଧ୍ୟ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କୁ ପରାମର୍ଶ ଦେଇଥିଲେ । ଆଉମଧ୍ୟ ଦେଖିଲୁ ଯେ, ସେ କୌରବ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପଞ୍ଚପାତଶୂନ୍ୟ, ଉଭୟଙ୍କ ସହିତ ତାଙ୍କ ତୁଲ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧ ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତି । ପରେ ଯାହା ଘଟିଲା, ସେଥିରେ ଏହି ଦୁଇ କଥାର ଆହୁରି ବଳବତ୍ ପ୍ରମାଣ ମିଳୁଅଛି । ଏଣେ ଉଭୟ ପକ୍ଷର ଯୁଦ୍ଧର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ସେନା ସଂଗୃହୀତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ଏବଂ ରାଜାମାନଙ୍କ ନିକଟକୁ ଦୁତ ଯିବାକୁ ଲାଗିଲେ । କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଯୁଦ୍ଧରେ ବରଣ କରିବାକୁ ଅର୍ଜୁନ ସ୍ୱୟଂ ଦ୍ୱାରକାକୁ ଗଲେ । ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ମଧ୍ୟ ତାହା କଲେ । ଦୁଇଜଣ ଯାକ ଏକ ଦିନରେ ଏକ ସମୟରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ନିକଟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ତାହାପରେ ଯାହା ଘଟିଲା, ମହାଭାରତରୁ ତାହା

ଉଦାର କରୁଅଛି:—

“ବାସୁଦେବ ସେ ଘମସ୍ତରେ ଶୟାନ ଓ ନଦ୍ରାଘଭୂତ ଥିଲେ । ପ୍ରଥମେ ରଜା ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ତାଙ୍କ ଶୟନ ଗୃହରେ ପ୍ରବେଶ କରି ତାଙ୍କ ମସ୍ତକସମୀପନ୍ୟସ୍ତ ପ୍ରଣୟ ଆସନରେ ଉପବେଶନ କଲେ । ଇନ୍ଦ୍ର, ନନ୍ଦନ ପଶ୍ଚାତ୍ ପ୍ରବେଶ ପୂର୍ବକ ବିନୀତ ଓ କୃତାଞ୍ଜଳ ହୋଇ ଯାଦବପତିଙ୍କ ପଦତଳ ସମୀପରେ ସମାପୀନ ହେଲେ । ଅନନ୍ତର କୃଷ୍ଣ ନନ୍ଦନ ଜାଗରିତ ହୋଇ ଅଗ୍ରେ ଧନଞ୍ଜୟ ପରେ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ କୁ ନୟନଗୋଚର କରିବାମାତ୍ର ସ୍ବାଗତ ଶୁଣି ସହକାରେ ସତ୍କାର ପୂର୍ବକ ଆଗମନର ହେତୁ ଜିଜ୍ଞାସା କଲେ ।

ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ସହାସ୍ୟବଦନରେ କହିଲେ ‘ଦେ ଯାଦବ ! ଏହି ଉପସ୍ଥିତ ଯୁଦ୍ଧରେ ଆପଣଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟଦାନ କରିବାକୁ ହେବ । ଯଦି ଆପଣଙ୍କ ସହିତ ଆମର ଉଭୟଙ୍କର ସମାନ ସମ୍ବନ୍ଧ ଓ ଭୂଲ୍ୟ ସୌହୃଦ୍ୟ, ତଥାପି ମୁଁ ଅଗ୍ରେ ଆଗମନ କରିଅଛି । ସାଧୁମାନେ ପ୍ରଥମାଗତ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ପକ୍ଷରୁ ଅବଲମ୍ବନ କରିଥାନ୍ତି । ଆପଣ ସାଧୁମାନଙ୍କ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଓ ମାନସାୟ । ଅତଏବ ଅଦ୍ୟ ସେହି ସଦାଶୁର ପ୍ରତିପାଳନ କରନ୍ତୁ ।”

କୃଷ୍ଣ କହିଲେ, ଦେ କୁରୁବୀର । ଆପଣ ଯେ ଅଗ୍ରେ ଆଗମନ କରି ଅଛନ୍ତି, ଏ ବିଷୟରେ ମୋର କିଛିମାତ୍ର ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ମୁଁ କୁନ୍ତୀକୁମାରଙ୍କୁ ଅଗ୍ରେ ନୟନଗୋଚର କରିଅଛି, ଏଥି ନିମିତ୍ତ ମୁଁ ଆପଣଙ୍କ ଉଭୟଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବି । କିନ୍ତୁ ଏହା ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଯେ, ଅଗ୍ରେ ବାଳକର୍ଣ୍ଣବରଣ କରିବ, ଅତଏବ ଅଗ୍ରେ କୁନ୍ତୀକୁମାରଙ୍କର ବରଣ କରାଯିବାଉଚିତ । ଏହା କହି ଭଗବାନ ଯଦୁନନ୍ଦନ ଧନଞ୍ଜୟଙ୍କୁ କହିଲେ ‘ହେ କୌନ୍ତେୟ ! ଅଗ୍ରେ ତୁମକୁ ବରଣ କରିବି । ମୋର ସମଯୋଦ୍ଧା ନାରାୟଣ ନାମରେ ଏକ

ଅର୍ବୁଦ ଗୋପ, ଏକ ପକ୍ଷର ସୈନ୍ୟ ପଦ ଗ୍ରହଣ କରୁ । ଆଉ ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ମୁଁ ସମରପରାଜ୍ଞ ମୁଖ ଓ ନରସ୍ତ୍ର ହୋଇ ଅବସ୍ଥାନ କରେ ଏହା ମଧ୍ୟରୁ ଯେଉଁ ପକ୍ଷ ତୁମର ହୃଦ୍ୟତର, ତାହା ଅବଲମ୍ବନ କର ।

ଧନଞ୍ଜୟ ଅରାଜମର୍ଦ୍ଦନ ଜନାର୍ଦ୍ଦନ ସମର ପରାଜ୍ଞ ମୁଖ ହେବେ; ଶ୍ରବଣ କରିମଧ୍ୟ ତାଙ୍କୁ ବରଣ କଲେ । ସେତେବେଳେ ରାଜା ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଅର୍ବୁଦ ନାରାୟଣୀ ସେନା ପ୍ରାୟ ହୋଇ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ସମରରେ ପରାଜ୍ଞ ମୁଖ ବିବେଚନା କରି ପ୍ରୀତିର ପରକାଷ୍ଠା ପ୍ରାୟ ହେଲେ ।

ଉଦ୍ୟୋଗପଦର ଏହି ଅଂଶ ସମାଲୋଚନା କରି ଆମେ ଏଇ କେତୋଟି କଥା ବୁଝିପାରୁ । ପ୍ରଥମ—ଯଦିବ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଅଭିପ୍ରାୟ ଯେ, କାହାରି ନିଜର ଧର୍ମାର୍ଥସାଧୁକ୍ତ ଅଧିକାର ପରିତ୍ୟାଗ କରିବା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ନୁହେଁ, ତଥାପି ବଳ ଅପେକ୍ଷା କ୍ଷମା ତାଙ୍କ ବିବେଚନାରେ ଏତେଦୂର ଉଚ୍ଛ୍ଳଷ୍ଟ ଯେ, ବଳପ୍ରୟୋଗ କରିବା ଅପେକ୍ଷା ଅର୍ଦ୍ଧେକ ଅଧିକାର ପରିତ୍ୟାଗ କରିବା ମଧ୍ୟ ଭଲ ।

ଦ୍ୱିତୀୟ—କୃଷ୍ଣ ସଦୃଶ ସମଦର୍ଶୀ । ସାଧାରଣ ବିଶ୍ୱାସ ଏହି ଯେ, ସେ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କ ପକ୍ଷ, ଏବଂ କୌରବ ମାନଙ୍କ ବିପକ୍ଷ । ଉପରେ ଦେଖାଗଲା ଯେ, ସେ ଉଭୟଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ନିର୍ମୁଖ୍ୟରୂପେ ପକ୍ଷପାତଶୂନ୍ୟ ।

ତୃତୀୟ—ସେ ସ୍ୱୟଂ ଅଦ୍ୱିତୀୟ ବୀର ହୋଇ ମଧ୍ୟ ଯୁଦ୍ଧ ପ୍ରତି ବିଶେଷ ପ୍ରକାର ବିରାଗଯୁକ୍ତ । ପ୍ରଥମରେ ଯେପରି ଯୁଦ୍ଧ ନ ହୁଏ, ସେହି ରୂପେ ପରାମର୍ଶ ଦେଲେ, ତାରପରେ ଯେତେବେଳେ ଯୁଦ୍ଧ ନିତାନ୍ତ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା, ଏବଂ ଅଗତ୍ୟା ତାଙ୍କୁ ଏକ ପକ୍ଷରେ

ବରଣ ହେବାକୁ ହେଲା ସେତେବେଳେ ସେ ଅସୁବ୍ୟାସରେ ପ୍ରତୀକ୍ଷାବଦ୍ଧ ହୋଇ ବରଣ ହେଲେ । ଏ ରୂପ ମହତ୍ତ୍ୱ ଆଉ କୌଣସି ଷଷ୍ଠିୟୁକ୍ତଠାରେ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ, ଜିତେନ୍ଦ୍ରପୁ ଏବଂ ସବ୍ୟସାଚୀ ଶ୍ୱପ୍ନର ମଧ୍ୟ ନୁହେଁ ।

ଆତ୍ମ ଦେଖିବା ଯେ ଯେପରି ଯୁଦ୍ଧ ନହୁଏ, ସେଥିନିମିତ୍ତ କୃଷ୍ଣ ଏହାପରେ ମଧ୍ୟ ଅନେକ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ । ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟର ବିଷୟ ଏହିଯେ, ଯେ ସମସ୍ତ ଷଷ୍ଠିୟୁକ୍ତ ମଧ୍ୟରେ ଯୁଦ୍ଧର ପ୍ରଧାନ ଶତ୍ରୁ, ଏବଂ ଯେ ଏହା କେବଳ ସର୍ବସ୍ତ୍ର ସମତର୍କୀ, ଲୋକେ ତାଙ୍କୁ ଏହି ଯୁଦ୍ଧର ପ୍ରଧାନ ପରମର୍ଶଦାତା, ଅନୁଷ୍ଠାତା ଏବଂ ପାଣ୍ଡବପକ୍ଷର ପ୍ରଧାନ କୁତର୍କୀ ବୋଲି ସ୍ଥିର କରି ଅଛନ୍ତି । ଏଣୁ ଏବେ ସଦୃଶ୍ୟରେ କୃଷ୍ଣଚରିତ ଆଲୋଚନାର ପ୍ରୟୋଜନ ହୋଇଅଛି, ।

ତାରପରେ, ନିରସ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ନେଇ ଅର୍ଜୁନ ଯୁଦ୍ଧର କେଉଁ କାର୍ଯ୍ୟରେ ନିଯୁକ୍ତ କରିବେ, ଏହା ଚିନ୍ତା କରି କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ସାରଥୀ କରିବାକୁ ଅନୁରୋଧ କଲେ । ଷଷ୍ଠିୟୁ ପକ୍ଷରେ ସାରଥୀ ଅତି ହେୟ କାର୍ଯ୍ୟ । ଯେତେବେଳେ ମଦ୍ରାସର ଶଲ୍ୟ କର୍ତ୍ତୃକ ସାରଥୀ କରିବାପାଇଁ ଅନୁରୁଦ୍ଧ ହୋଇଥିଲେ, ସେତେବେଳେ ସେ ବଡ଼ ରାଗ କରିଥିଲେ । ଲଳିତ ଆଦର୍ଶ ପୁରୁଷ ଅସୁବ୍ୟାସ ଶୂନ୍ୟ, ଅତଏବ କୃଷ୍ଣ ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ସାରଥୀ ଚତୁଷ୍ପାତ୍ ସ୍ୱୀକାର କଲେ । ସେ ସର୍ବଦୋଷଶୂନ୍ୟ ଏବଂ ମହାବୀରାନୁଚିତ ।

ଦ୍ଵିତୀୟ ପରିଚ୍ଛେଦ ।

ସଞ୍ଜୟୋଦାନ ।

ଉଦୟ ପକ୍ଷରେ ଯୁଦ୍ଧର ଉଦ୍ୟୋଗ ହେଉ ଥାଏ । ଏଣେ ଦୁମଦଳ ପରାମର୍ଶାନୁସାରେ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଦ୍ରୁପଦଙ୍କ ପୁରୋହିତଙ୍କୁ ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ରଙ୍କ ସଭାକୁ ସମ୍ମୁଖାପନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ପ୍ରେରଣ କଲେ । କିନ୍ତୁ ପୁରୋହିତ ମହାଶୟ କୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ । କାରଣ, ବିନାୟୁଦ୍ଧରେ ସୂଚ୍ୟର ବେଧ ଭୂମି ସୁଦ୍ଧା ପ୍ରତ୍ୟର୍ପଣ କରିବା ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନାଦିଙ୍କ ଅଭିପ୍ରାୟ ନୁହେଁ । ସୁଶୀ ଏଣେ ଯୁଦ୍ଧରେ ଭୀମାର୍ଜୁନ ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ * ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ରଙ୍କ ବଡ଼ ଭୟ; ଅତଏବ

* ବିପକ୍ଷମାନେ ବି ଯେ ଏସମୟରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସର୍ବପ୍ରାଧାନ୍ୟ ସ୍ଵୀକାର କରୁଥିଲେ, ତାହାର ଅନେକ ପ୍ରମାଣ ଉଦ୍ୟୋଗପର୍ବରେ ଦେଖାଯାଏ । ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ର ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସହାୟମାନଙ୍କ ନାମଲେଖ କରି ପରିଶେଷରେ କହିଥିଲେ “କୃଷ୍ଣସ୍ୟିହ କୃଷ୍ଣଯେଉ ମାନଙ୍କର ସହାୟ ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରତାପ ସହ୍ୟ କରିବା କାହାର ସାଧ୍ୟ ? (୨୧ ଅଧ୍ୟାୟ) ପୁନଶ୍ଚ କହୁଛନ୍ତି, “ସେଇ କୃଷ୍ଣ ବର୍ତ୍ତମାନ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କୁ ରକ୍ଷା କରୁଛନ୍ତି । କେଉଁ ଶତ୍ରୁ ବିଜୟାଭିଳାଷୀ ହୋଇ ଦୈରଥୟୁଦ୍ଧରେ ତାଙ୍କ ସମ୍ମୁଖୀନ ହେବ ? ହେ ସଞ୍ଜୟ ! କୃଷ୍ଣ ପାଣ୍ଡବାଧିକ ଯେଉଁ ପରାକ୍ରମ ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି , ତାହା ମୁଁ ଶ୍ରବଣ କରିଅଛି । ତାଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟ ଅନୁକ୍ଷଣ ସ୍ଵରୂପ କରି ମୁଁ ଶାନ୍ତି ଲାଭରୁ ବଞ୍ଚିତ ହୋଇଅଛି । କୃଷ୍ଣ ଯେଉଁ ମାନଙ୍କ ଅଗ୍ରଣୀ କେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରତାପ ସହ୍ୟ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହେବ ? କୃଷ୍ଣ ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ସାରଥ୍ୟ ସ୍ଵୀକାର କରିଅଛନ୍ତି ଶୁଣି ଉପରେ ମୋର ହୃଦୟ ନିର୍ମିତ ହେଉଅଛି ।” ଆଉ ଏକ

ଯେପରି ପାଣ୍ଡବମାନେ ଯୁଦ୍ଧ ନ କରନ୍ତି, ଏପରି ପରାମର୍ଶ ଦେବା ନିମିତ୍ତ ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ର ନିଜର ଅମାତ୍ୟ ସଞ୍ଜୟଙ୍କୁ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କ ନିକଟକୁ ପ୍ରେରଣ କଲେ । “ତୁମ୍ଭମାନଙ୍କର ରାଜ୍ୟ ବି ଆମେ ଅଧର୍ମ କରି କାଢ଼ି ନେବୁ; କିନ୍ତୁ ତୁମ୍ଭେମାନେ ସେଥିପାଇଁ ଯୁଦ୍ଧ କର ନାହିଁ । ସେ କାମଟା ଭଲ ନୁହେଁ,” ଏ ରୂପ ଅସଙ୍ଗତ କଥା ବିଶେଷ ନିର୍ଲକ୍ଷ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତି ନ ହେଲେ କେହି ମୁହଁ ଖୋଲି କହି ପାରିବ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଦୃତରାଷ୍ଟ୍ର ଲଜ୍ଜା ନାହିଁ । ଅତଏବ ସଞ୍ଜୟ ପାଣ୍ଡବସଭାରେ ଆସି ଘର୍ବ ବଛନ୍ତା କଲେ । ବଛନ୍ତାର ସ୍ଥାନ ମନ୍ତ୍ର ଏହି ଯେ, “ଯୁଦ୍ଧ ବଡ଼ ଗୁରୁତର ଅଧର୍ମ, ତୁମ୍ଭେମାନେ ସେଇ ଅଧର୍ମରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୋଇଅଛ, ଅତଏବ ତୁମେ ବଡ଼ ଅଧର୍ମୀ !” ଯୁଧିଷ୍ଠିର, ଚଦୁଃରରେ ଅନେକ କଥା କହିଲେ, ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଆମର ଯେତକ ପ୍ରୟୋଜନୀୟ, ତାହା ଉଦ୍ଧୃତ କରୁଅଛୁ ।

“ହେ ସଞ୍ଜୟ ! ଏହି ପୃଥିବୀରେ ଦେବଗଣଙ୍କ ବି ପ୍ରାର୍ଥନାୟ ଯେଉଁ ସମସ୍ତ ଧନ ସମ୍ପତ୍ତି ଅଛି, ତତ୍ସମ୍ପଦାୟ ଏବଂ ପ୍ରାଜାପତ୍ୟ ସ୍ବର୍ଗ ଏବଂ ବହୁଲୋକ ଏହି ସମୁଦାୟ ମଧ୍ୟ ଅଧର୍ମତଃ ଲଭ କରିବାକୁ ମୋର ଦାସନା ନାହିଁ । ଯାହା ହେଉ, ମହାତ୍ମା କୃଷ୍ଣ ଧର୍ମସ୍ବଦାତା, ନୀତିସାମନ୍ତ ଓ ଦ୍ରାବ୍ୟଶାଳୀଙ୍କ ଉପାସକ । ସେ କୌରବ ଏବଂ ପାଣ୍ଡବ ଉଭୟ କୁଳର ମଧ୍ୟ ହିତୈଶୀ ଏବଂ ବହୁ ସଂଖ୍ୟକ ମହାବଳପରାଜୀତ ଭୃତମାନଙ୍କୁ

ସ୍ଥାନରେ ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ର କହୁଛନ୍ତି କିନ୍ତୁ କେଶବ ମଧ୍ୟ ଅଧର୍ମ୍ୟ, ଲୋକସମ୍ବର ଅଧିପତି ଏବଂ ମହାତ୍ମା । ଯେ ସର୍ବଲୋକରେ ଏକମାତ୍ର ବରେଣ୍ୟ କେଉଁ ମନୁଷ୍ୟ ତାଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଅବସ୍ଥାନ କରିବ ?” ଏହି ରୂପେ ଅନେକ କଥା ଅଛି ।

ଶାସନ କରିଥାନ୍ତି । ବର୍ତ୍ତମାନ ସେହି କହନ୍ତୁ ଯେ, ଯଦି ମୁଁ ସନ୍ଧ୍ୟାପଥ ପରିତ୍ୟାଗ କରେ, ତାହା ହେଲେ ନିନ୍ଦାମୟ ହୁଏ । ଆଉ ଯଦି ଯୁଦ୍ଧରୁ ନିବୃତ୍ତ ହୁଏ ତାହା ହେଲେ ମୋର ସ୍ଵଧର୍ମ ପରିତ୍ୟାଗ କରୁଛି, ଏପରି ସ୍ଥଳରେ କଣ କରିବ୍ୟ । ମହାପ୍ରଭାବ ଶିଳିଙ୍କ ନପୁତ୍ର ଏବଂ ଚେଦି, ଅରକ, ବୃଷ୍ଟି, ଶ୍ରେକ, କୁକୁର ଓ ସଞ୍ଜୟବଂଶୀୟ ମାନେ ବାୟୁଦେବଙ୍କ ବୁଦ୍ଧି ପ୍ରଭାବରେହିଁ ଶତ୍ରୁ ଦମନପୂର୍ବକ ସୁହୃଦ୍‌ଗଣଙ୍କୁ ଆନନ୍ଦିତ କରୁଛନ୍ତି । ଇନ୍ଦ୍ରକନ୍ତ ଉପସେନ ପ୍ରଭୃତି ବୀରମାନେ ଏବଂ ମହାବଳପରାକ୍ରାନ୍ତ ମନସ୍ତୀ ସତ୍ୟପରାୟଣ ଯାଦବଗଣ କୃଷ୍ଣ କର୍ତ୍ତୃକ ସଚ୍ଚତ ଉପଦେଷ୍ଟ ହୋଇ ଥାନ୍ତି । କୃଷ୍ଣ ସାତା ଓ କର୍ତ୍ତାବୋଲି କାଶୀଶୂର ବରୁ ଉତ୍ତମ ଶ୍ରୀ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଛନ୍ତି । ଗ୍ରୀଷ୍ମାବସାନରେ ଜଳଦଳାଳ ଯେପରି ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ ବାରିତାନ କରେ, ତଦୂପ ବାୟୁଦେବ କାଶୀଶୂରଙ୍କୁ ସମୁଦାୟ ଅଭିଳଷିତ ଦ୍ରବ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରି ଥାନ୍ତି । କର୍ମନିଷ୍ଠପୂଜକେଶବ ଶତ୍ରୁଣ ଗୁଣସମ୍ପନ୍ନ, ଇଏ ଆମର ନିତାନ୍ତ ପ୍ରିୟ ଓ ସାଧୁଜନ, ମୁଁ କତାପି ଏହାଙ୍କ କଥାର ଅନ୍ୟଥାଚରଣ କରିବି ନାହିଁ ।”

ବାୟୁଦେବ କହିଲେ, ହେ ସଞ୍ଜୟ ! ମୁଁ ନିରନ୍ତର ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କର ଅବିନାଶ, ସମୃଦ୍ଧି ଓ ହୃତ ଏବଂ ସମୁପ୍ତ ରଜା ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ରଙ୍କର ଅଦ୍ଋୟତା ବାସନାରେ ଥାଏ, କୌରବ ଓ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କର ପରସ୍ପର ସନ୍ଧି ସଂସ୍ଥାପନ ହୁଏ, ଏହା ମୋର ଅଭିପ୍ରେତ । ମୁଁ ସେମାନଙ୍କୁ ଏହା ବ୍ୟତୀତ ଆଉ କୌଣସି ପରାମର୍ଶ ପ୍ରଦାନ କରି ନାହିଁ । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କ ସମକ୍ଷରେ ରଜା ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ଯୁଗରୁତ ଅବେଳ ବାର ସନ୍ଧି ସଂସ୍ଥାପନର କଥା ଶୁଣି ଅଛି । କିନ୍ତୁ ମହାବଳ ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ର ଓ ତାଙ୍କ

ପୁରମାନେ ସାତଶୟ ଅର୍ଥ ଲୋଭୀ, ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କ ସହିତ ତାଙ୍କର ସନ୍ଧି ସମ୍ମାପନ ହେବା ନିତାନ୍ତ ଦୁଷ୍ଟର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବିବାଦ ଯେ, ସମଶଃ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହେବ, ତହିଁରେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ କଣ ? ହେ ସଞ୍ଜୟ ! ଧର୍ମରାଜ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଓ ମୁଁ କଦାପି ଧର୍ମରୁ ବିଚଳିତ ହୋଇନାହୁଁ ଏହା ଯାଣିଶୁଣି ତୁମେ କି ନିମିତ୍ତ ସୁକର୍ମସାଧନୋଦ୍ୟତ ଉତ୍ସାହସମ୍ପନ୍ନ ସୁଜନ ପର ପାଳକ ରାଜା ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ଅଧୀର୍ଷ୍ଟିକ ବୋଲି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କଲ ?”

ଏଇ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କହି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଧର୍ମର ବ୍ୟାଖ୍ୟାରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଲେ । ଏହି କଥାଟା କୃଷ୍ଣଚରିତ୍ରରେ ବଡ଼ ପ୍ରୟୋଗମୟ । ଆମେ କହିଅଛୁ, ତାଙ୍କ ଜୀବନର କାର୍ଯ୍ୟ ଦୁଇଟି—ଧର୍ମରାଜ୍ୟ-ସମ୍ମାପନ ଏବଂ ଧର୍ମପ୍ରସାର । ମହାଭାରତରେ ତାଙ୍କ କୃତ ଧର୍ମରାଜ୍ୟ ସମ୍ମାପନ ସବିସ୍ତାର ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ ପ୍ରବୃତ୍ତିର ଧର୍ମର କଥା ପ୍ରଧାନତଃ ଶୁଷ୍କପର୍ବର ଅନ୍ତର୍ଗତ ଗୀତା-ପଦ୍ୟାୟାସ୍-ରେହିଁ ଅଛି । ଏପରି ବିରୂପ ମଧ୍ୟ ଉଠି ପାରେ ଯେ, ଗୀତାରେ ଯେଉଁ ଧର୍ମ କଥିତ ହୋଇ ଅଛି, ତାହା ଗୀତାକାର କୃଷ୍ଣଙ୍କ ମୁଖରେ ବସାଇ ଦେଇଛନ୍ତି ସତ, କିନ୍ତୁ ସେ ଧର୍ମ ଯେ କୃଷ୍ଣ-ପ୍ରସ୍ତୁତ କି ଗୀତାକାର-ପ୍ରଣୀତ ତାହାର ସ୍ଥିରତା କଣ ? ସୌଭାଗ୍ୟମେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଗୀତା-ପଦ୍ୟାୟାସ୍ ଭଲ ମହାଭାରତର ଅନାନ୍ୟ ଅଂଶରେ ମଧ୍ୟ କୃଷ୍ଣଦତ୍ତ ଧର୍ମାପୋଦେଶ ଦେଖିବାକୁ ପାଇଥାଉଁ । ଯଦି ଆମେ ଦେଖୁ ଯେ, ଗୀତାରେ ଯେଉଁ ଅଭିନବ ଧର୍ମ ବ୍ୟାଖ୍ୟାତ ହୋଇଅଛି ଆଉ ମହାଭାରତର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅଂଶରେ କୃଷ୍ଣ ଯେଉଁ ଧର୍ମ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରୁଛନ୍ତି, ଏହା ମଧ୍ୟରେ ଏକତା ଅଛି, ତାହା ହେଲେ ଆମେ କହି ପାରୁ ଯେ, ଏହି ଧର୍ମ କୃଷ୍ଣପ୍ରଣୀତ ଏବଂ କୃଷ୍ଣପ୍ରସ୍ତୁତ ମଧ୍ୟ । ମହାଭାରତର

ଆତ୍ମତାପିକତା ଯଦି ସ୍ଵୀକାର କରୁ, ଆଜି ଯଦି ଦେଖୁ ଯେ, ମହାବୀର-
 କାର ଯେଉଁ ଧର୍ମ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ପ୍ରାଣେ ପ୍ରାଣେ କୃଷ୍ଣକଠାରେ ଅବେଶ
 କରିଛନ୍ତି, ତାହା ସର୍ବସ୍ଵ ଏକ ପ୍ରକୃତିରଧର୍ମ, ଯଦି ପୁନଶ୍ଚ ଦେଖୁ
 ଯେ, ସେହି ଧର୍ମ ପ୍ରଚଳିତ ଧର୍ମରୁ ଭିନ୍ନ ପ୍ରକୃତିର ଧର୍ମ ;
 ତେବେ କହିବି ଏହି ଧର୍ମ କୃଷ୍ଣଙ୍କରହିଁ ପ୍ରଭୁରତା । ପୁଣି ଯଦି
 ଦେଖୁ ଯେ, ଗୀତାରେ ଯେଉଁ ଧର୍ମ ସବିସ୍ତାରେ ଏବଂ ସୂକ୍ଷ୍ମତାର
 ସହିତ ବ୍ୟାଖ୍ୟାତ ହୋଇଅଛି, ତାହା ସହିତ ସେହି କୃଷ୍ଣ
 ପ୍ରଭୁରତା ଧର୍ମସଙ୍ଗେ ଆକ୍ୟ ଅଛି, ତାହା ତାହାର ଆଂଶିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟା
 ନାହିଁ, ତେବେ କହିବି ଯେ, ଗୀତୋକ୍ତ ଧର୍ମ ଯଥାର୍ଥରେ
 କୃଷ୍ଣ-ପ୍ରଣୀତ ମଧ୍ୟ ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ଦେଖାଯାଉ କୃଷ୍ଣ ଏଠାରେ ସଞ୍ଜୟକୁ କଣ
 କହୁଛନ୍ତି ।

“ଶୁଣ ଓ କୁଟମ୍ବପରିପାଳକ ହୋଇ ବେଦାଧ୍ୟୟନ କରି
 ଜୀବନଯାପନ କରିବେ, ଏହିରୂପ ଶାସ୍ତ୍ର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବିଧି ବିଦ୍ୟମାନ
 ଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କର ନାନାପ୍ରକାର ବୁଦ୍ଧି ଜନ୍ମିତାଏ ।
 କେହି କର୍ମବଶତଃ କେହିବା କର୍ମ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ଏକମାତ୍ର
 ବେଦଜ୍ଞାନ ଦ୍ଵାରା ମୋକ୍ଷ ଲାଭ ହୁଏ ଏହିରୂପ ସ୍ଵୀକାର କରିଥାନ୍ତି,
 କିନ୍ତୁ ଯେପରି ଭୋଜନ ନ କଲେ ତୃପ୍ତିଲାଭ ହୁଏ ନାହିଁ, ତଦ୍ଵାରା
 କର୍ମାନୁଷ୍ଠାନ ନ କରି କେବଳ ବେଦଜ୍ଞ ହେଲେ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କର
 କତାପିମୋକ୍ଷ ଲାଭ ହୁଏ ନାହିଁ । ଯେଉଁ ସମସ୍ତ ବିଦ୍ୟାଦ୍ଵାରା କର୍ମ
 ସମାଧାନ ହୋଇଥାଏ, ତାହାହିଁ ଫଳବତ୍ତା, ଯହିଁରେ କୌଣସି
 କର୍ମାନୁଷ୍ଠାନର ବିଧି ନାହିଁ, ସେ ବିଦ୍ୟା ନିତ୍ୟ ନିମ୍ନଳ
 ଅତଏବ ଯେପରି ପିପାସାର୍ତ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତିର ଜଳପାନ କରିବାମାତ୍ରେ
 ପିପାସାର ଶାନ୍ତି ହୁଏ ତଦ୍ଵାରା ଇନ୍ଦ୍ରକାଳରେ ଯେଉଁ ସମସ୍ତ

କର୍ମର ଫଳ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ହୋଇଥାଏ ତାହାର ଅନୁଷ୍ଠାନ କରିବା ହେଉଛି କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । ହେ ସଞ୍ଜୟ ! କର୍ମବଶତଃକି ଏହିରୂପ ବଧୁ ବନ୍ଧିତ ହୋଇଅଛି । ସୁତରାଂ କର୍ମ ସର୍ବପ୍ରଧାନ । ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି କର୍ମ ଅପେକ୍ଷା ଅନ୍ୟ କୌଣସି ବିଷୟକୁ ଉଚ୍ଛ୍ଵେଷ୍ଟ ବିବେଚନା କରି ଥାଏ, ତାହାର ସମସ୍ତ କର୍ମ ନିଷ୍ଫଳ ହୁଏ ।

“ଦେଶ, ଦେବତାମାନେ କର୍ମବଳରେ ପ୍ରଭାବସମ୍ପନ୍ନ ହୋଇଅଛନ୍ତି, ସମୀରଣ କର୍ମବଳରେ ସତତ ସଞ୍ଚରଣ କରୁଅଛନ୍ତି ଦିବାକର କର୍ମବଳରେ ଆଲସ୍ୟଶୂନ୍ୟ ହୋଇ ଅତୋରାସ ପରିଭ୍ରମଣ କରୁଛନ୍ତି, ଚନ୍ଦ୍ରମା କର୍ମବଳରେ ନକ୍ଷତ୍ରମଣ୍ଡଳ-ପରିବୃତ୍ତ ହୋଇ ମାସାଦି ଉଦ୍ଭିତ ହେଉଛନ୍ତି, ଦୃଢ଼ାଶନ କର୍ମବଳରେ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କ କର୍ମ ସଂସାଧାନ କରି ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ଉତ୍ତମ ପ୍ରଦାନ କରୁଛନ୍ତି, ପୃଥିବୀ କର୍ମବଳରେ ନିତାନ୍ତ ଦୁର୍ଭାବର ଭାର ଅନାୟାସରେ ବହନ କରୁଛନ୍ତି, ସ୍ତ୍ରୋତସ୍ତୃତୀ ସବୁ କର୍ମବଳରେ ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କ ଉତ୍ପ୍ରସାଧନ କରି ସଲିଳରାଶି ଧାରଣ କରୁଛନ୍ତି ; ଅମିତବଳଶାଳୀ ଦେବରାଜ ଇନ୍ଦ୍ର, ଦେବଗଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଲଭ କରିବା ନିମିତ୍ତ ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟର ଅନୁଷ୍ଠାନ କରିଥିଲେ । ସେ ସେହି କର୍ମବଳରେ ଦଶଦିଗ ଓ ନକ୍ଷେତ୍ରମଣ୍ଡଳ ପ୍ରତିଧ୍ବନିତ କରି ବାରିବର୍ଷଣ କରି ଥାନ୍ତି ଏବଂ ଅସ୍ରମଉଚ୍ଚରେ ଶ୍ରେଣୀଭିକ୍ଷା ବିଧର୍ମନ ଓ ପିୟୂବସ୍ଥୁ ସମୁଦାୟ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଲଭ ଏବଂ ଦମ, କ୍ଷମା, ସମତା, ସତ୍ୟ, ଓ ଧର୍ମ ପ୍ରତିପାଳନ ପୂର୍ବକ ଦେବରାଜ୍ୟ ଅଧିକାର କରିଛନ୍ତି । ଭଗବାନ୍ ବୃହସ୍ପତି ସମାହିତ ହୋଇ ଇନ୍ଦ୍ରିୟନିରେଧ ପୂର୍ବକ ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟର ଅନୁଷ୍ଠାନ କରିଥିଲେ; ଏଥି ନିମିତ୍ତ ସେ ଦେବଗଣର ଆରୂର୍ଯ୍ୟପଦ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଛନ୍ତି । ରୁଦ୍ର, ଆଦିତ୍ୟ, ସମ, କୁବେର, ଗନ୍ଧର୍ବ, ଯକ୍ଷ,

ଅପ୍ସର, ବରାହସୁ ଓ ନକ୍ଷତ୍ରଗଣ କର୍ମପ୍ରଭାବରେ ବିରାଜିତ ରହିଛନ୍ତି ; ମହର୍ଷିଗଣ ବ୍ରହ୍ମବିଦ୍ୟା, ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟ ଓ ଅଜ୍ଞାନ୍ୟ ଶ୍ଵିୟାଳିନୀ ପର ଅନୁସ୍ଥାନ କରି ଶ୍ରେଷ୍ଠଭଲଭ କରିଛନ୍ତି ।”

କର୍ମବାଦ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପୂର୍ବେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା, କିନ୍ତୁ ସେ ପ୍ରଚଳିତ ମତାନୁସାରେ ବୈଦିକ ଶ୍ଵିୟାଳୀମାନଙ୍କ କର୍ମ । ମନୁଷ୍ୟ ଜୀବନର ସମସ୍ତ ଅନୁଷ୍ଠାନ ବର୍ଣ୍ଣ, ଯାତ୍ରାକୁ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟମାନେ Duty କହନ୍ତି-ସେ ଅର୍ଥରେ ସେହି ପ୍ରଚଳିତ ଧର୍ମରେ “କର୍ମ” ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଅନ୍ତା ନାହିଁ । ଗୀତାରେ କେବଳ ଆମେ ଦେଖି କର୍ମ ଶବ୍ଦର ପୂର୍ବପ୍ରଚଳିତ ଅର୍ଥ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇ, ଯାତ୍ରା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ, ଯାତ୍ରା ଅନୁଷ୍ଠାନ, ଯାତ୍ରା Duty, ସାଧାରଣତଃ ତାହା କର୍ମ ନାମ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଅଛି । ଆଜି ଏହିଠାରେ ଦେଖିଅଛୁ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣର ବିଶେଷ ପ୍ରଭେଦ ଅଛି-କିନ୍ତୁ ମର୍ମାତ୍ମକ ଏକ । ଏଠାରେ ଯେ ବକ୍ତା, ଗୀତାରେ ମଧ୍ୟ ସେଇ ପ୍ରକୃତ ବକ୍ତା, ଏ କଥାରେ ସ୍ଵୀକାର କରାଯାଇ ପାରେ ।

ଅନୁଷ୍ଠାନ କର୍ମର ଯଥା ବିଧିର ନିର୍ବାହର ଅର୍ଥାତ୍ (ଡିଉଟି ସମ୍ପାଦନର) ନାମାନ୍ତର ସ୍ଵଧର୍ମସ୍ଥାପନ । ଗୀତାରେ ପ୍ରଥମରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ସ୍ଵଧର୍ମ ସ୍ଥାପନରେ ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ ଉପଦେଶ କରୁଛନ୍ତି । ଏଠାରେ ମଧ୍ୟ କୃଷ୍ଣ ସେହି ସ୍ଵଧର୍ମସ୍ଥାପନର ଉପଦେଶ ଦେଇଛନ୍ତି । ଯଥା,

“ହେ ସଞ୍ଜୟ ! ତୁମେ କି ନିମିତ୍ତ ବ୍ରାହ୍ମଣ, କ୍ଷତ୍ରିୟ, ଓ ବୈଶ୍ୟ ପ୍ରଭୃତି ସକଳ ଲୋକର ଧର୍ମ ସବିଶେଷ ଜ୍ଞାତ ହୋଇ ସୁଦ୍ଧା କୌରବ ମାନଙ୍କ ସତ ସାଧନ ମାନସରେ ପାତ୍ରବିମାନଙ୍କର ନିଗ୍ରହ ତେଷା କରୁଅଛ ? ଧର୍ମରାଜ ସ୍ଵଧର୍ମର ବେଦଜ୍ଞ

ଅଶ୍ରୁମେଧ ଓ ବଜ୍ରସ୍ପୟ ଯଜ୍ଞର ଅନୁଷ୍ଠାନ କରି, ଯୁଦ୍ଧବିଦ୍ୟାରେ ପାରଦର୍ଶୀ ଏବଂ ହସ୍ତ୍ୟଶ୍ବରଥଚାଳନରେ ସୁଜ୍ଞୟଣ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଯଦି ପାଣ୍ଡବମାନେ କୌରବମାନଙ୍କ ପ୍ରାଣ ହିଂସା ନକରି ଭୀମସେନଙ୍କୁ ସାନ୍ତ୍ବନା କରି ରାଜ୍ୟଲଭର ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଉପାୟ ଅବଧାରଣ କରି ପାରନ୍ତି, ତାହା ହେଲେ ଧର୍ମରକ୍ଷା ଓ ପୁଣ୍ୟ କର୍ମର ଅନୁଷ୍ଠାନ ହେବ । ଅଥବା ଏମାନେ ଯଦି କ୍ଷତ୍ରିୟଧର୍ମ ପ୍ରତିପାଳନପୂର୍ବକ ସୁକର୍ମ ସଂସାଧନ କରି ଦୁରଦୃଷ୍ଟ ବଶତଃ ମୃତ୍ୟୁମୁଖରେ ନିପତିତ ହୁଅନ୍ତି, ତାହାମଧ୍ୟ ପ୍ରଶସ୍ତ । ବୋଧ ହୁଏ, ତୁମେ ସନ୍ଧ୍ୟା ସଂସ୍ଥାପନହିଁ ଶ୍ରେୟଃସାଧନ ବିବେଚନା କରୁଅଛ ; କିନ୍ତୁ ପରୁରେ, କ୍ଷତ୍ରିୟମାନଙ୍କର ଯୁଦ୍ଧରେ ଧର୍ମରକ୍ଷା ହୁଏ କି ଯୁଦ୍ଧ ନ କଲେ ଧର୍ମରକ୍ଷା ହୁଏ ? ଏହା ମଧ୍ୟରେ ଯାହା ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବୋଲି ବିବେଚନା କରିବ, ମୁଁ ତାହାହିଁ ଅନୁଷ୍ଠାନ କରିବି ।”

ତାରପରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଚତୁର୍ବର୍ଣ୍ଣର ଧର୍ମକଥନରେ ପ୍ରବୃତ୍ତି ହେଲେ ଗୀତାରେ ଅସ୍ଥାବଶ ଅଧ୍ୟାୟରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ, କ୍ଷତ୍ରିୟ ବୈଶ୍ୟ ଶୂଦ୍ରର ଯେପରି ଧର୍ମ କଥିତ ହୋଇଅଛି—ଏଠାରେ ମଧ୍ୟ ସେହି ରୂପ । ଏହିପରି ମହାଭାରତରେ ଅନ୍ୟସ୍ଥ ମଧ୍ୟ ଭୂର ଭୂର ପ୍ରମାଣ ମିଳେ ଯେ, ଗୀତୋକ୍ତ ଧର୍ମ ଏବଂ ମହାଭାରତରେ ଅନ୍ୟସ୍ଥ କଥିତ କୃଷ୍ଣୋକ୍ତ ଧର୍ମ ଏକ । ଅତଏବ ଗୀତୋକ୍ତ ଧର୍ମ ଯେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଧର୍ମ-ସେ ଧର୍ମ ଯେ କେବଳ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ନାମରେ ପରିଣତ, ତାହା ନୁହେଁ ଯଥାର୍ଥରେ କୃଷ୍ଣପ୍ରଣୀତ ଧର୍ମ, ଏହା ଏକ ପ୍ରକାର ସିଦ୍ଧି । କୃଷ୍ଣ ସଞ୍ଜୟଙ୍କୁ ଆହୁରି ଅନେକ କଥା କହିଲେ । ତାହାର ଦୁଇଟା ଗୋଟାଏ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ କରିବି ।

ଇଉଦ୍ଦେପୀୟମାନଙ୍କ ବିବେଚନାରେ ପରାବଜ୍ୟାପହରଣ

ଅପେକ୍ଷା ଗୌରବର କର୍ମ କିଛିହିଁ ନାହିଁ । ତାହାର ନାମ
 “Conquest” “Glory” “Extension of Empire”
 ଇତ୍ୟାଦି ଇତ୍ୟାଦି । ଯେପରି ଇଂରାଜରେ, ଇଉରୋପୀୟ ଅନାନ୍ୟ
 ଭାଷାରେ ମଧ୍ୟ ଠିକ୍ ସେହିରୂପ ପରାଜୟାପହରଣର ଗୁଣାନୁବାଦ ।
 କେବଳ ଏକ “Glorie” ଶବ୍ଦର ମୋହରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ପୁଣି
 ଆଉ ଦ୍ଵିତୀୟ ଫ୍ରେଜୀକ ତିନିଥର ଇଉରୋପରେ ସମରାଦଳ ଜାକ
 ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ମନୁଷ୍ୟର ସବ୍‌ନାଶର କାରଣ ହୋଇଥିଲେ । ଶତ୍ରୁ
 ରୂପରପିପାସୁ ରାଷ୍ଟ୍ରପତିଙ୍କ ଅନ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତିର ସମ୍ମତରେ ଏହା ବୋଧ
 ହୁଏ ଯେ, ଏହିରୂପ “Glorie” ଓ ଚନ୍ଦ୍ରରଜାର ଆଉ ପ୍ରଭେଦ
 କିଛିନାହିଁ ନାହିଁ —କେବଳ ପରାଜୟାପହରଣ ବଡ଼ ଶ୍ରେୟ, ଅନ୍ୟ
 ଶ୍ରେୟ ଛୋଟ ଶ୍ରେୟ * କିନ୍ତୁ ଏ କଥାଟା କହିବା ବଡ଼ ମୁଠ୍‌କିଲି,
 କାରଣ, ଦିଗ୍‌ବିଜୟର ଏପରି ଗୋଟାଏ ମୋହ ଅଛି ଯେ, ଆର୍ଯ୍ୟ
 ଶତ୍ରିୟମାନେ ମଧ୍ୟ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ଅନେକ ସମୟରେ ଧନ୍ନାଧନ୍ନ
 ଭୁଲି ଯାଉଥିଲେ । ଇଉରୋପରେ କେବଳ “Diogenes”
 ମହାଶୟ ଆଲୋକ୍‌ଜଣ୍ଡରଙ୍କୁ କହିଥିଲେ “ତୁମେ ଜଣେ ବଡ଼
 ଦୟା ମାତ୍ର !” ଭାରତବର୍ଷରେ ବି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ପରାଜୟ ଲୋଲୁପ
 ରାଜାମାନଙ୍କୁ ଡାହାଣି କହୁଛନ୍ତି —ତାଙ୍କ ମତରେ ଛୋଟ ଶ୍ରେୟ
 ଲୁଚି ଶ୍ରେୟ କରେ, ବଡ଼ ଶ୍ରେୟ ପ୍ରକାଶ୍ୟରେ ଶ୍ରେୟ କରେ,
 ସେ କହୁଛନ୍ତି, “ତସ୍ମିନ୍ ଦୃଶ୍ୟ ବା ଅଦୃଶ୍ୟ ହୋଇ ହଠାତ୍ ଯେ
 ସବ୍‌ସ୍ଥ ଅପହରଣ କରେ, ଉଭୟ ମଧ୍ୟ ନିନ୍ଦନୀୟ । ସୁତରାଂ

* ତେବେ ଯେଉଁ ଠାରେ କେବଳ ପରୋପକାରୀ ପରର ରାଜ୍ୟ
 ହସ୍ତଗତ କରା ହୁଏ, ସେଠାରେ ନା କଣ ଭଲ କଥା ହୋଇପାରେ
 ସେହିପରି କାର୍ଯ୍ୟର ବିଚାରରେ ମୁଁ ସକ୍ଷମ ନୁହେଁ —କାରଣ,
 ରାଜନୀତି ନୁହେଁ ।

ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଏକପ୍ରକାର ଚାନ୍ଦରକାର୍ଯ୍ୟ ବୋଲି, ପ୍ରତିପନ୍ନ କରାଯାଇ ପାରେ ।”

ଏହି ଚାନ୍ଦର ମାନଙ୍କ ହାତରୁ ନିଜସ୍ବ ରକ୍ଷା କରିବାକୁ କୃଷ୍ଣ ପରମଧର୍ମ ବୋଲି ବିବେଚନା କରନ୍ତି । ଆଧୁନିକ ମାତୃମାନଙ୍କର ମଧ୍ୟ ସେହି ମତ । ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଶ୍ରେର ହାତରୁ ନିଜସ୍ବ ରକ୍ଷା କରି ଇଂରାଜି ନାମ Justice; ବଡ଼ ଶ୍ରେର ହାତରୁ ନିଜସ୍ବ ରକ୍ଷାର ନାମ Patristism । ଉତ୍ତପୁରଇ ଦେଶୀୟ ନାମ ସ୍ବଧର୍ମ ପାଳନ । କୃଷ୍ଣ କହୁଛନ୍ତି, “ଏଇ ବିଷୟ ନିମିତ୍ତ ପ୍ରାଣ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପରିତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ଯଦି ଛୁଏ, ତାହା ବି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ, ତଥାପି ପୈତୃକ ରାଜ୍ୟର ପୁନରୁଦ୍ଧାରରେ ବିମୁଖ ହେବା କୌଣସି ମତେ ଉଚିତ ନୁହେଁ ।”

କୃଷ୍ଣ ସଞ୍ଜୟଙ୍କ ଧର୍ମର ଇଶ୍ଵାମି ଶୁଣି ସଞ୍ଜୟଙ୍କୁ କିଛି ସଙ୍ଗତ ଭରସାର ମଧ୍ୟ କଲେ । କହିଲେ, “ତୁମେ ବର୍ତ୍ତମାନ ରାଜା ପୁତ୍ରଶ୍ରେଷ୍ଠଙ୍କୁ ଧର୍ମୋପଦେଶ ପ୍ରଦାନ କରିବାକୁ ଅଭିଳାଷୀ ହେଇଅଛ, କିନ୍ତୁ ସେ ସମୟରେ (ଯେତେବେଳେ ଦୁଃଶାସନ ସଭାମଧ୍ୟରେ ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କ ଉପରେ ଅଶ୍ରାବ୍ୟ ଅତ୍ୟାଚାର କରେ) ସଭାମଧ୍ୟରେ ଦୁଃଶାସନକୁ ଧର୍ମୋପଦେଶ ପ୍ରଦାନ କରି ନାହିଁ ।” କୃଷ୍ଣ ସତରଞ୍ଜର ପ୍ରିୟବାଦୀ, କିନ୍ତୁ ଯଥାର୍ଥ ଦୋଷକାର୍ତ୍ତନକାଳରେ ବଡ଼ ସ୍ପଷ୍ଟବକ୍ତା । ସତ୍ୟହିଁ ସର୍ବକାଳରେ ତାଙ୍କ ନିକଟରେ ପ୍ରାପ୍ୟ ।

ସଞ୍ଜୟଙ୍କୁ ଭରସାର କରି, କୃଷ୍ଣ ପ୍ରକାଶ କଲେ ଯେ ଉତ୍ତପୁର ପକ୍ଷରେ ହିତ ସାଧନାର୍ଥ ସ୍ବୟଂ ହସ୍ତିନା ନଗରକୁ ରମନ କରିବେ । କହିଲେ, “ଯଦ୍ଦିରେ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କ ଅର୍ଥହୀନ ନ ହୁଏ, ଏବଂ କୌରବମାନେ ମଧ୍ୟ ସନ୍ନିୟମପଥରେ ସମ୍ମତ ହୁଅନ୍ତି, ବର୍ତ୍ତମାନ ଚତୁର୍ବିଷୟରେ ବିଶେଷ ଯତ୍ନ କରିବାକୁ ହେବ । ତାହା ହେଲେ,

ସୁମନ୍ତର ପୁଣ୍ୟକର୍ମର ଅନୁଷ୍ଠାନ ହୁଏ, ଏବଂ କୌରବମାନେ ମଧ୍ୟ ମୃତ୍ୟୁପାଶରୁ ବିମୁକ୍ତ ହୋଇ ପାରନ୍ତି ।”

ଲୋକର ହିତାର୍ଥ, ଅସୁଖ୍ୟ ମନୁଷ୍ୟର ପ୍ରାଣରକ୍ଷାର୍ଥ, କୌରବମାନଙ୍କର ମଧ୍ୟ ରକ୍ଷାର୍ଥ, କୃଷ୍ଣ ଏହି ଦୁଷ୍ଟର କର୍ମରେ ସ୍ଵୟଂ ଉପସାଦକ ହୋଇ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଲେ । ମନୁଷ୍ୟ ଶକ୍ତିରେ ଦୁଷ୍ଟର କର୍ମ, କାରଣ ବର୍ତ୍ତମାନ ପାଣ୍ଡବମାନେ ତାଙ୍କୁ ବରଣ କରି ଅଛନ୍ତି; ଏଥି ନିମିତ୍ତ କୌରବମାନେ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଶତ୍ରୁତ୍ଵ ବ୍ୟବହାର କରିବାର ଅଧିକାର ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଲୋକହିତାର୍ଥ ସେ ନିରସ୍ତ୍ର ହୋଇ ଶତ୍ରୁସୁରାମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କରିବାକୁ ଶ୍ରେୟ ବିବେଚନା କଲେ ।

ତୃତୀୟ ପରିଚ୍ଛେଦ ଯାନସନ୍ଧି

ଏହିଠାରେ ସଞ୍ଜୟଘୋଷ-ପଟ୍ଟାଧ୍ୟାୟ ସମାପ୍ତ । ସଞ୍ଜୟଘୋଷ ପଟ୍ଟାଧ୍ୟାୟର ଶେଷ ଭାଗରେ ଦେଖା ଯାଏ ଯେ କୃଷ୍ଣ ହସ୍ତ ନା ଯିବାକୁ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତ ହୋଇଥିଲେ ଏବଂ ବାହୁବଳ ଠିକ୍ ତାହା ପରେ ସେ ହସ୍ତ ନାକୁ ଗମନ କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ସଞ୍ଜୟଘୋଷ-ପଟ୍ଟାଧ୍ୟାୟ ଓ ଭଗବତ୍‌ଘୋଷ-ପଟ୍ଟାଧ୍ୟାୟ ମଧ୍ୟରେ ଆଉ ତିନୋଟି ପଟ୍ଟାଧ୍ୟାୟ ଅଛି;

“ପ୍ରଜାଗର,” “ସନତସୁଜାତ,” ଏବଂ “ଯାନସନ୍ଧି” ପ୍ରଥମ ଦୁଇଟି ପ୍ରସିଦ୍ଧ, ସେଥିରେ କୌଣସି ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ସେଥିରେ ନିନ୍ଦାଭାରତର କଥା କହୁନାହିଁ — ଅତି ଉଚ୍ଛ୍ଵସ, ଧର୍ମ ଓ ମାତକଥା ଅଛି । କୃଷ୍ଣଙ୍କ କୌଣସି କଥା ବି ନାହିଁ, ସୁତରାଂ ଏହି ଦୁଇ ପଟ୍ଟାଧ୍ୟାୟରେ ଆମର କୌଣସି ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ ।

ସାନସନ୍ଧ୍ୟା ପବାଧାୟରେ ସଞ୍ଜୟ ହସ୍ତିନାକୁ ଫେରିଆସି ପୃଥବୀକୁ ଯାହା ଯାହା କହିଲେ, ଏବଂ ତାହା ଶୁଣି ପୃଥବୀ, ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କୌରବମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ବାତାନୁବାଦ ହେଲା, ତାହାହିଁ କଥିତ ଅଛି, ବଳୁତାସରୁ ଅତି ଫର୍ଦ୍ଦ, ପୁନରୁକ୍ତିର ଅତ୍ୟନ୍ତ ବାହୁଲ୍ୟବଶିଷ୍ଟ ଏବଂ ଅନେକ ସମୟରେ ଋପ୍ରୟୋଜନୀୟ । କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରସଙ୍ଗ, ଏହାର ଦୁଇ ସ୍ଥାନରେ ଅଛି ।

ପ୍ରଥମ, ଅସ୍ତ୍ରପଥାଶିଖମ ଅଧ୍ୟାୟରେ । ପୃଥବୀ ଅତିବିସ୍ତୀରଣ ଭାବରେ ଅର୍ଜୁନବାକ୍ୟ ସଞ୍ଜୟ ମୁଖରୁ ଶୁଣି, ପୁନଶ୍ଚ ହଠାତ୍ ସଞ୍ଜୟଙ୍କୁ ପଚାରୁଛନ୍ତି, “ବାୟୁଦେବ ଓ ଧନଞ୍ଜୟ ଯାହା କହିଛନ୍ତି, ତାହା ଶ୍ରବଣ କରିବା ନିମିତ୍ତ ଉତ୍ସୁକ ହୋଇଅଛି, ଅତଏବ ତାହାହିଁ ଖଣ୍ଡନ କର ।”

ତଦୁତ୍ତରେ ସଞ୍ଜୟ, ସଭାରେ ଯେଉଁ ଯବୁ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହୋଇଥିଲା, ତାହାର କିଛିମାତ୍ର ନକହି, ଗୋଟାଏ କଳ୍ପିତ ଚଳୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । କହିଲେ ଯେ, ସେ ପାଦ ଚପି ଚପି—ଅର୍ଥାତ୍ ଚୋର ପଣ, ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କ ଅନଃପୁର ମଧ୍ୟରେ, ଅଭିମନ୍ୟୁ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କର ମଧ୍ୟ ଅଗମ୍ୟ ସ୍ଥାନକୁ ଗମନ କରି କୃଷ୍ଣାର୍ଜୁନଙ୍କ ସାକ୍ଷାତ୍‌କାର ଲଭ କଲେ । ଦେଖିଲେ, କୃଷ୍ଣାର୍ଜୁନ ମତ ପିଇ ଉନ୍ମତ, ଅର୍ଜୁନ ଦ୍ରୌପଦୀ ଓ ସତ୍ୟଭାମାଙ୍କ ଗୋଡ଼ ଉପରେ ଗୋଡ଼ ଦେଇ ବସିଛନ୍ତି । କଥାବାର୍ତ୍ତା ନୁଆ କିଛି ହେଲା ନାହିଁ । କୃଷ୍ଣ କେବଳ କିଛି ଦମ୍ଭର କଥା କହିଲେ, କହିଲେ ମୁଁ ସେତେବେଳେ ସହାୟ, ସେତେବେଳେ ଅର୍ଜୁନ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ମାରି ପକାଇବ ।

ତାରପରେ ଅର୍ଜୁନ କଣ କହିଲେ, ସେ କଥା ଏଠାରେ କିଛି ନାହିଁ, ଅଥଚ ପୃଥବୀ ତାହା ଶୁଣିବାକୁ ଚାହୁଁଥିଲେ ।

ଅଷ୍ଟପଞ୍ଚାଶତ୍ତମ ଅଧ୍ୟାୟର ଶେଷରେ ଅଛି, “ଅନନ୍ତର ମହାଶର କର୍କଟି ତାଙ୍କ (କୃଷ୍ଣଙ୍କ) ବାକ୍ୟ ସବୁ ଶୁଣି ଲୋମହର୍ଷଣ ବଚନ ପ୍ରୟୋଗ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ,” ଏଇ କଥାରେ ପାଠକଙ୍କର ଏପରି ମନେ ହେବ ଯେ, ବୋଧହୁଏ ଉନଷ୍ଠିତମ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଅର୍ଜୁନ ଯାହା କହିଥିଲେ, ତାହା କଥିତ ହେଉଅଛି । ସେ ଦିଗ ଦେଇ ଉନଷ୍ଠିତମ ଅଧ୍ୟାୟ ଯାଇ ନାହିଁ । ଉନଷ୍ଠିତମ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ର ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କୁ କିଛି ଅନୁଯୋଗ କରି ସନ୍ଧ୍ୟାପନ କରିବାକୁ କହିଲେ । ଷଷ୍ଠିତମ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ପ୍ରତ୍ୟୁତ୍ତରରେ ବାପକୁ କିନ୍ତୁ କହୁ କହୁ କଥା ଶୁଣାଇ ଦେଲେ । ଏକଷ୍ଠିତମ ଅଧ୍ୟାୟରେ କର୍ଣ୍ଣ ଆସି ମଝିରେ ପଡ଼ି ବକ୍ତୃତା କଲେ । ଔଷ୍ଠ ତାଙ୍କୁ ଉତ୍ତମ ମଧ୍ୟମ ରଜନ ଶୁଣାଇଲେ । କର୍ଣ୍ଣ ଔଷ୍ଠଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଲାଗିଗଲା । ଦ୍ଵିଷ୍ଠିତମରେ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଔଷ୍ଠଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଲାଗିଲା । ତିଷ୍ଠିତମରେ ଔଷ୍ଠଙ୍କ ବକ୍ତୃତା । ଚତୁଷ୍ଠିତମରେ ବାପ ପୁଅଙ୍କ ଭିତରେ ପୁଣି ଲାଗିଲା । ପରେ ଏତେ କାଳ ପରେ ପୁଣି ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ର ହଠାତ୍ ମନ୍ତ୍ରଣାଲେ ଯେ, ଅର୍ଜୁନ କଣ କହିଲେ ? ସେତେବେଳେ ସଞ୍ଜୟ ସେଇ ଅଷ୍ଟପଞ୍ଚାଶତ୍ତମ ଅଧ୍ୟାୟର ଛନ୍ଦ ସ୍ଵର ଯୋଡ଼ା ଦେଇ ଅର୍ଜୁନବାକ୍ୟ କହିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ବୋଧହୁଏ, କୌଣସି ପାଠକଙ୍କର ବର୍ତ୍ତମାନ ସନ୍ଧ୍ୟା ନାହିଁ ଯେ, ୫୯ । ୭୦ । ୭୧ । ୭୨ । ୭୩ । ୭୪ ଅଧ୍ୟାୟ ଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ଏହି କେତେ ଅଧ୍ୟାୟରେ ମହାଭାରତର ହିନ୍ଦୀ ଏକ ପଦମଧ୍ୟ ଅଗ୍ରସର ହେଉ ନାହିଁ । ଏହି ଅଧ୍ୟାୟ ଗୁଡ଼ିକ ବଡ଼ ପ୍ରସ୍ତୁତ ପ୍ରସିଦ୍ଧବୋଲି ଏହାର ଉଲ୍ଲେଖ କଲି,

ଯେଉଁ ସବୁ କାରଣରୁ ଏହି ଛଅ ଅଧ୍ୟାୟକୁ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ବୋଲି କୁହା ଯାଏ, ଅଷ୍ଟପଞ୍ଚାଶତ୍ତମ ଅଧ୍ୟାୟକୁ ମଧ୍ୟ ସେହି

କାରଣରୁ ପ୍ରସିଦ୍ଧ କୁହା ଯାଇ ପାରେ—ପରବର୍ତ୍ତୀ ଏହି ଅଧ୍ୟାୟ
ଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଉପରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ଅଷ୍ଟମପଞ୍ଚାଶତମ ଅଧ୍ୟାୟ
ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଉ ମଧ୍ୟ କୁହା ଯାଇ ପାରେ । ଏହା ଯେ କେବଳ
ଅପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ଏବଂ ଅସଲରୁ ଏପରି ନୁହେଁ, ପ୍ରବୋଧ କୃଷ୍ଣ-
ବାକ୍ୟରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିରୋଧୀ । ଏହି ସବୁ ବୃତ୍ତନ୍ତର କିଛି ମାତ୍ର ପ୍ରସଙ୍ଗ
ଅନୁକ୍ରମଶିକାଧ୍ୟାୟରେ ବା ପଦ୍ୟସମ୍ବନ୍ଧାଧ୍ୟାୟରେ ନାହିଁ । ବୋଧ
ହୁଏ, କୌଣସି ରସିକ ଲେଖକ, ଅସୁରନିପାତନ ଶୌର ଏବଂ
ସୁରନିପାତନ ସୁର, ଉଭୟର ଉକ୍ତି; ଏକଟି ଉଭୟ
ଉପାସ୍ୟକୁ ଦେଖିବା ନିମିତ୍ତ ଅଷ୍ଟପଞ୍ଚାଶତମ ଅଧ୍ୟାୟଟି
ପ୍ରସିଦ୍ଧ କରିଛନ୍ତି ।

ଯାନସନ୍ଧ୍ୟା—ପଦ୍ୟାଧ୍ୟାୟରେ ଏହା କେଲ କୃଷ୍ଣ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ
ପ୍ରଥମ ପ୍ରସଙ୍ଗ । ଦ୍ଵିତୀୟ ପ୍ରସଙ୍ଗ, ସପ୍ତଷଷ୍ଠିତମରୁ ସପ୍ତତତମ
ପଦ୍ୟର ରୂପ ଅଧ୍ୟାୟ । ଏଠାରେ ସଞ୍ଜିୟ ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ରଙ୍କ ପରାବର୍ତ୍ତା
ଅନୁଯାୟୀ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ମହିମା କୀର୍ତ୍ତନ କରୁଛନ୍ତି । ସଞ୍ଜିୟ ଏଠାରେ
ପ୍ରବେ ଯାହାକୁ ମଦ୍ୟପାନରେ ଉନ୍ମତ୍ତ ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥିଲେ,
ବର୍ତ୍ତମାନ ତାହାକୁ ଜଗନ୍ନାଥର ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରୁଛନ୍ତି ।
ବୋଧ ହୁଏ, ଏହା ମଧ୍ୟ ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ପ୍ରସିଦ୍ଧ ହେଉ ବା ନ ହେଉ
ଏଥିରେ ଆମର କିଛି ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ, ଯଦି ଅନ୍ୟ କାରଣରୁ
କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶରୀରରେ ଆମର ବିଶ୍ଵାସ ଥାଏ, ତେବେ
ସଞ୍ଜିୟ ବାକ୍ୟରେ ଆମର ପ୍ରୟୋଜନ କଣ ? ଆଉ ଯଦି
ସେ ବିଶ୍ଵାସ ନ ଥାଏ, ତେବେ ସଞ୍ଜିୟବାକ୍ୟରେ ଏପରି କିଛି
ନାହିଁ ଯେ, ତାହା ବଳରେ ଆମର ବିଶ୍ଵାସ ହୋଇ ପାରେ ।
ଅତଏବ ସଞ୍ଜିୟବାକ୍ୟର ସମାଲୋଚନା ଆମର ନିଷ୍ପ୍ରୟୋଜନୀୟ
କୃଷ୍ଣଙ୍କ ମନୁଷ୍ୟ-ଚରିତ୍ରର କୌଣସି ହେଲେ କଥା

ଆମେ ସେଥିରେ ପାଉ ନାହିଁ । ତାହାହିଁ ଆମର
ସମାଲୋଚ୍ୟ ।

ଏହିଠାରେ ଯାନସନ୍ଧ୍ୟା - ପଟାଧ୍ୟାୟ ସମାପ୍ତ ହେଲା ।

ଚତୁର୍ଥ ପରିଚ୍ଛେଦ

ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ହସ୍ତିନା—ଯାତାର ପ୍ରସ୍ତାବ ।

ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ, ପୂର୍ବକୃତ ଅଜ୍ଞାକାରୀରୂପରେ ସନ୍ଧ୍ୟା ସ୍ଥାପନାର୍ଥ
କୌରବମାନଙ୍କ ନିକଟକୁ ଯିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଲେ ।
ଗମନକାଳରେ ପାଣ୍ଡବମାନେ ଓ ଦ୍ରୌପଦୀ, ସମସ୍ତେ ତାଙ୍କୁ
କିଛି କିଛି କହିଲେ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କ କଥାର ଉତ୍ତର
ଦେଲେ । ଏହି ସବୁ ନିର୍ଯ୍ୟାସକଥନ ଅବଶ୍ୟ ଐତିହାସିକ ବୋଲି
ଗ୍ରହଣ କରା ଯାଏ ନାହିଁ । ତେବେ କବି ଏ ଇତିହାସବେଶ୍ଟ ଯେଉଁ
ସବୁ କଥା କୃଷ୍ଣଙ୍କ ମୁହଁରେ ବସାଇଛନ୍ତି, ତହିଁରୁ ବୁଝା ଯାଏ ଯେ,
କୃଷ୍ଣଙ୍କ କରୁପ ପରିଚୟ ସେ ଅବଗତ ଥିଲେ । ସେହି ସବୁ
ବକ୍ତୃତାରୁ ଆମେ କିଛି କିଛି ଉଦ୍ଧୃତ କରିବା ।

ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ କଥାର ଉତ୍ତରରେ କୃଷ୍ଣ ଏକ ସ୍ଥାନରେ କହୁଛନ୍ତି,
“ହେ ମହାରାଜ, ବ୍ରହ୍ମରୂପିଣୀ ସ୍ତ୍ରୀ ପକ୍ଷରେ ବିଧେୟ ନୁହେଁ ।
ସମୁଦାୟ ଆଶ୍ରମୀମାନେ ସ୍ତ୍ରୀପୁର ଭୈଷାଚରଣ ନିଷେଧ
କରି ଥାନ୍ତି । ବିଧାତା ସଂହାରରେ ଜୟଲାଭ ବା ପ୍ରାଣପ୍ରରତ୍ୟାଗ
ସ୍ତ୍ରୀପୁର ନିତ୍ୟଧର୍ମ ବୋଲି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିଛନ୍ତି ; ଅତଏବ
ଘନତା ସ୍ତ୍ରୀପୁ ପକ୍ଷରେ ନିତାନ୍ତ ନିନ୍ଦନୀୟ । ହେ ଅରୁଣିପାତନ
ଯୁଧିଷ୍ଠିର ! ଆପଣ ଘନତା ଅବଲମ୍ବନ କଲେ, କେବେହେଁ
ସ୍ତ୍ରୀପୁ ଅଂଶ ଲାଭ କରି ପରିବେ ନାହିଁ । ଅତଏବ ବିହସ ପ୍ରକାଶ
କରି ଶତ୍ରୁମାନଙ୍କୁ ବିନାଶ କରନ୍ତୁ ।”

ଗୀତାରେ ମଧ୍ୟ କୃଷ୍ଣ ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ ଏହିପରି କଥା କହିବାର ଦେଖା ଯାଏ । ଏଥିରୁ ଯେଉଁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେବାକୁ ହୁଏ, ତାହା ପୂର୍ବେ ବୁଝାଇ ଦିଆ ହୋଇଅଛି । ପୁନଶ୍ଚ ଶ୍ରୀମତ୍ କଥାର ଉତ୍ତରରେ କହୁଛନ୍ତି, “ମନୁଷ୍ୟ ପୁରୁଷଙ୍କାର ପରିତ୍ୟାଗପୂର୍ବକ କେବଳ ଦେବ ବା ଦେବ ପରିତ୍ୟାଗପୂର୍ବକ କେବଳ ପୁରୁଷଙ୍କାର ଅବଲମ୍ବନ କରି ଜୀବନ ଧାରଣ କରି ପାରେ ନାହିଁ । ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ଏହିରୂପ କୃତନିଷ୍ଠୟ ହୋଇ କର୍ମରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୁଏ, ସେ କର୍ମ ସିଦ୍ଧ ନହେଲେ ବ୍ୟଥିତ ବା କର୍ମ ସିଦ୍ଧ ହେଲେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୁଏ ନାହିଁ ।” ଗୀତାରେ ମଧ୍ୟ ଏହିରୂପ ଉକ୍ତି ଅଛି ।

*ଅର୍ଜୁନଙ୍କ କଥାର ଉତ୍ତରରେ କୃଷ୍ଣ କହୁଛନ୍ତି,

“ଉଦର କ୍ଷେପରେ ଯଥାନିୟମ ହଳରୁଲନ ଶାଳବପନାଦି କଲେ ମଧ୍ୟ ବର୍ଷା ବ୍ୟତୀତ କେବେହେଁ ଫଳୋତ୍ପତ୍ତି ହୁଏ ନାହିଁ । ପୁରୁଷ ଯଦି ପୁରୁଷଙ୍କାର ସହକାରେ ସେଥିରେ ଜଳସେଚନ କରେ, ତଥାପି ଦେବ ପ୍ରଭାବରେ ତାହା ଶୁଷ୍କ ହୋଇ ପାରେ । ଅତଏବ ପ୍ରାଚୀନ ମହାତ୍ମାମାନେ ଦେବ ଓ ପୁରୁଷଙ୍କାର ଉଭୟ ଏକତ୍ର ମିଳିତ ନ ହେଲେ କାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧି ହୁଏ ନାହିଁ ବୋଲି ସ୍ଥିର କରିଛନ୍ତି । ମୁଁ ଯଥାସାଧ୍ୟ ପୁରୁଷଙ୍କାର ପ୍ରକାଶ କରି ପାରେ ; କିନ୍ତୁ ଦେବ କର୍ମର ଅନୁଷ୍ଠାନରେ ମୋର କିଛିମାତ୍ର ସମତା ନାହିଁ ।”

ଏ କଥାର ଉଲ୍ଲେଖ ଆମେ ପୂର୍ବେ କରିଅଛୁଁ । କୃଷ୍ଣ ଏଠାରେ ଦେବର ଏକବାରେ ଅସ୍ଥିକାର କଲେ, କାରଣ ସେ ମାନୁଷୀ ଶକ୍ତି ଦ୍ଵାରା କର୍ମ ସାଧନରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ । ଐଶୀ ଶକ୍ତି ଦ୍ଵାରା କର୍ମ

ସାଧନ ଶିଖରଙ୍କ ଅଭିପ୍ରେତ ହେଲେ, ଅବତାରର କୌଣସି
ପ୍ରୟୋଜନ ନଥାଏ ।

ଅନାନ୍ୟ ବକ୍ତାଙ୍କ କଥା ସମାପ୍ତ ହେଲେ, ଦ୍ରୌପଦୀ
କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ କିଛି କହିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ବକ୍ତୃତାରେ ଏପରି ଗୋଟାଏ
କଥା ଅଛି ଯେ, ସ୍ତ୍ରୀଲୋକ ମୁଖରେ ତାହା ଅତି ଧୃସ୍ତ୍ୟୁକର ସେ
କହିଲେ—“ଅବୋଧ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ବଧ କଲେ ଯେଉଁ ପାପ ହୁଏ, ବଧ୍ୟ
ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ବଧ ନ କଲେ ମଧ୍ୟ ସେହି ପାପ ହୋଇ ଥାଏ ।”

ଏହି ଉକ୍ତି ସ୍ତ୍ରୀଲୋକ ମୁଖରେ ଧୃସ୍ତ୍ୟୁକର ହେଲେ ସୁଦ୍ଧା
ସ୍ତ୍ରୀଜାର କର୍ତ୍ତବ୍ୟକୁ ହେବ ଯେ, ବହୁବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ବଞ୍ଚଦର୍ଶନରେ
ମୁଁ ଦ୍ରୌପଦଚରିତ୍ରର ଯେଉଁ ପରିଚୟ ଦେଇଥିଲି,
ତାହା ସହିତ ଏହି ବାକ୍ୟର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସୁସଙ୍ଗିତ ଅଛି,
ଆଉ ସ୍ତ୍ରୀଲୋକ ମୁଖରେ ଭଲ ଶୁଣା ଯାଉ ବା ନ ଯାଉ, ଏହା ଯେ
ପ୍ରକୃତ ଧର୍ମ, ଏବଂ କୃଷ୍ଣର ବି ଯେ ଏହି ମତ, ଏହା ମଧ୍ୟ ଆମେ
ଜଗତସଜ୍ଜବଧର ସମାଲୋଚନା ସମୟରେ ଓ ଅନ୍ୟ ସମୟରେ
ବୁଝାଇ ଅଛୁ ।

ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କ ଏଇ ବକ୍ତୃତାର ଉପସଂହାର କାଳରେ ଏକ
ଅପୂର୍ବ କବିତା—କୌଶଳ ଅଛି । ତାହା ଉଦ୍ଧୃତ କରା
ଯାଉ ଅଛି ।

“ଅସିତାପାଙ୍ଗୀ ଦୁପଦନନ୍ଦନା ଏହି କଥା ଶୁଣି କୁଟିଳାନ୍ତ,
ରେମ ରମଣୀୟ, ସବଗନ୍ଧାୟତାସିତ, ସବଲକ୍ଷଣସମ୍ପନ୍ନ,
ମହାଭୁଜଗସଦୃଶ କେଶକଳାପ ଧାରଣ କରି ଅଶ୍ରୁପୁଣ୍ଡଲେଚନରେ
ଘନନୟନରେ ସୁନବୟ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ କହିବାକୁ ଲାଗିଲେ, ହେ
ଜନାର୍ଦ୍ଦନ ! ଦୁରାତ୍ମା ଦୁଃଶାସନ ମୋର ଏଇ କେଶ ଆକର୍ଷଣ

କରିଥିଲା । ଶତ୍ରୁଗଣ ସନ୍ଧିସ୍ଥାପନର ମତ ପ୍ରକାଶ କଲେ ତୁମେ ଏଇ କେଶ କଳାପ ସ୍ଵରାଶ କରିବ । ଶ୍ରୀମାର୍ଜନ ଘନଜନ ପରି ସନ୍ଧି ସ୍ଥାପନରେ କୃତ ସଫଳ ହୋଇ ଅଛନ୍ତି, ସେଥିରେ ମୋର କିଛି ମାତ୍ର କ୍ଷତି ନାହିଁ, ମୋର ବୃଦ୍ଧପିତା ମହାରଥ ପୁଷ୍ପଗେ ସମଭିବ୍ୟାହାରରେ ଶତ୍ରୁମାନଙ୍କ ସହିତ ସମର କରିବେ, ମୋର ମହାବଳ ପରାଜାତ ପଞ୍ଚପୁଷ୍ପ ଅଭିମନ୍ୟୁକୁ ଧୁରସ୍କୃତ କରି କୌରବମାନଙ୍କୁ ସହାର କରିବେ । ଦୁରାତ୍ମା ଦୁଃଶାସନର ଶ୍ୟାମଳ ବାହୁ ଛୁଲ୍ଲ, ଧରାତଳେ ନିପତିତ ଓ ପାଶୁଲୁଣ୍ଠିତ ନ ଦେଖିଲେ ମୋର ଶାନ୍ତିଭର ସମ୍ଭବନା ନାହିଁ ? ମୁଁ ହୃଦୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରଘୋଷ ପାବକ ତୁଲ୍ୟ ହୋଇ ସ୍ଥାପନପ୍ରବଳ ସଂଯୋଦଣ ବର୍ଷ ପ୍ରଶଂସା କରିଅଛି, ବର୍ତ୍ତମାନ ସେହି ସଂଯୋଦଣ ବର୍ଷ ଅତିହୀନ ହୋଇଅଛି, ତଥାପି ତାହା ଉପଶମିତ ହେବାର କିଛିମାତ୍ର ଉପାୟ ଦେଖି ନାହିଁ; ଆଜି ପୁଣି ଧର୍ମପ୍ରଥାମୂଲ୍ୟୀ ବୃକୋଦରଙ୍କ ବାକ୍ୟଶଲ୍ୟରେ ମୋର ହୃଦୟ ବିଘାତ ହେଉଅଛି ।

“ନବିତନିତବମ୍ବିନୀ ଆୟତଲେତନା କୃଷ୍ଣା ଏହି କଥା କହି ବାସ୍ତବର ସ୍ଵରରେ କର୍ମିତ କଳେବରରେ ହତନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଦ୍ରୱ୍ୟଭୂତଦ୍ରବ୍ୟାଶନ ନ୍ୟାୟ ଅଭ୍ୟୁଷ୍ଟ ନେତ୍ର ଜଳରେ ତାଙ୍କ ସ୍ତନ ଯୁଗଳ ଅଭିଷିକ୍ତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ସେତେବେଳେ ମହାବାହୁ ବାସୁଦେବ ତାଙ୍କୁ ସାନ୍ତ୍ବନା କରି କହିବାକୁ ଲାଗିଲେ, ହେ କୃଷ୍ଣ ! ତୁମେ ଅତି ଅଳ୍ପ ଦିନ ମଧ୍ୟରେ କୌରବ ମହିଳା ଶଗଙ୍କୁ ରୋଦନ କରିବାର ଦେଖିବ । ତୁମେ ଯେପରି ରୋଦନ କରୁଅଛ, କୁରୁକୁଳ କାମିନୀ ମାନେ ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କ ଜ୍ଞାତି ବାନ୍ଧବଗଣ ନିତତ ହେଲେ ଏଇରୂପ ରୋଦନ କରିବେ । ମୁଁ ଧୂସୃଷିରଙ୍କ ନିୟୋଗାନୁସାରେ ଶ୍ରୀମାର୍ଜନ ନକୂଳ ସହଦେବ ସମ ଭବ୍ୟାହାରରେ

କୌରବମାନଙ୍କ ବଧ ସାଧନରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେବ । ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ରଚନ୍ଦ୍ର-
ମାନେ ଜାଳପ୍ରେରତ ପରି ମୋର ବାକ୍ୟରେ ଅନାଦର ପ୍ରକାଶ
କଲେ ଅଗରାତ୍ ନିନ୍ଦିତ ଓ ଶୃଗାଳ କୁକୁରର ଭୟଂ ହୋଇ ଧର-
ତଳରେ ଶୟନ କରିବେ । ଯଦି ହିମବାନ୍ ପ୍ରଚଳିତ, ମେଦିନୀ ଉତ୍-
କ୍ଷପ୍ତ ଓ ଆକାଶମଣ୍ଡଳ ନକ୍ଷତ୍ର ସମୁଦ୍ରସହିତ ନିପତିତ ହୁଏ, ତଥାପି
ମୋର ବାକ୍ୟ ମିଥ୍ୟା ହେବ ନାହିଁ । ହେ କୃଷ୍ଣ ! ବାସ୍ତବ୍ୟ ସବରଣ
କରି, ମୁଁ ତୁମକୁ ଯଥାର୍ଥ କହୁଅଛି ତୁମେ ଅଗରକାଳ ମଧ୍ୟରେ
ସ୍ବାୟ ପତିମାନଙ୍କୁ ଶତ୍ରୁ ସଫାର କରି ରାଜ୍ୟଲଭ କରିବାର
ଦେଖିବ ।”

ଏହି ଉକ୍ତି ଶୋଣିତପିପାସୁର ହୁଏ । ପ୍ରବୃତ୍ତଜନିତ ବା
ହୁର ହୋଧାଭବ୍ୟକ୍ତି ନୁହେଁ । ସେ ସର୍ବସମୀ ସର୍ବକାଳବ୍ୟାପୀ
ବୁଦ୍ଧିର ପ୍ରଭାବରେ, ଭବିଷ୍ୟତରେ ଯାହା ହେବ, ତାହା ପ୍ରସ୍ତୁ
ଦେଖିବାକୁ ପାଉଥିଲେ, ତାଙ୍କର ଭବିଷ୍ୟଦୁକ୍ତି ମାତ୍ର ।
କୃଷ୍ଣ ବଲକ୍ଷଣ ଜାଣୁଥିଲେ ଯେ, ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ରାଜ୍ୟାଂଶ ପ୍ରତ୍ୟର୍ପଣ
ପୂର୍ବକ ସନ୍ଧି ସ୍ଥାପନ କରିବାକୁ କଦାପି ସମ୍ମତ ହେବେ ନାହିଁ ।
ଏହା ଜାଣି ସୁଦ୍ଧା ସେ ସେ ସନ୍ଧିସ୍ଥାପନାର୍ଥ କୌରବ ସଭାକୁ
ଯିବା ନିମିତ୍ତ ଉଦ୍ୟୋଗୀ, ତାହାର କାରଣ ଏହି ଯେ, ଯାହା
ଅନୁଷ୍ଠେୟ, ତାହା ସିଦ୍ଧ ହେଉ ବା ନ ହେଉ, କରିବାକୁ ହେବ ।
ସିଦ୍ଧ ଓ ଅସିଦ୍ଧି ତୁଲ୍ୟ ଜ୍ଞାନ କରିବାକୁ ହେବ । ଏହାହିଁ ତାଙ୍କ
ମୁଖବିନିର୍ଗତ ଗାତୋକ୍ତ ଆନୁଚମୟ ଧର୍ମ ।

ସେ ନିଜେ ମଧ୍ୟ ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ ଶିଖାଇଛନ୍ତି ଯେ,

“ସିଦ୍ଧ୍ୟସିଦ୍ଧ୍ୟୋଃସମୋ ଭୁତ୍ତ୍ବା ସମଭ୍ୟାସୋଽଗତ ଉଚ୍ୟତେ ।”

ସେହି ମାତ୍ରର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ, ଆଦର୍ଶଯୋଗୀ,

ଉଦ୍‌ବ୍ୟକ୍ତ ଜାଣି ଯୁଦ୍ଧା ସନ୍ଧ୍ୟାପନର ଚେଷ୍ଟାରେ କୌରବ
ସଭାକୁ ଚାଲିଥିଲେ ,

ପଞ୍ଚମ ପରିଚ୍ଛେଦ

ଯାତ୍ରା

ଯାତ୍ରାକାଳରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ସମସ୍ତ ବ୍ୟବହାର ଥିଲା
ସମୟୋପଯୋଗୀ ଏବଂ କାଳୋଚିତ । “ସେ ରେବତୀ ନକ୍ଷତ୍ରଯୁକ୍ତ
କାର୍ତ୍ତିକମାସୀୟ ଦିନରେ ମୈତ୍ର ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ କୌରବ ସଭାକୁ
ଗମନ କରିବା ବାସନାରେ ସୁବିଶିଷ୍ଟ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଗଣଙ୍କ ମାଙ୍ଗଲ୍ୟ
ପୁଣ୍ୟନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ଶ୍ରବଣ ଓ ପ୍ରୀତିକୃତ୍ୟ ସମାପନ ପୂର୍ବକ ସ୍ନାନ ଓ
ବସନଭୂଷଣ ପରିଧାନ କରି ସୂର୍ଯ୍ୟ ଓ ବହ୍ମର ଉପାସନା
କଲେ; ଏବଂ କୃଷ୍ଣଲଙ୍ଗ ଦର୍ଶନ, ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କୁ ଅଭିବାଦନ,
ଅଗ୍ନି ପ୍ରଦକ୍ଷିଣ ଓ କଲ୍ୟାଣକର ବ୍ରତ୍ୟ ସବୁ ସନ୍ଦର୍ଶନ ପୂର୍ବକ”
ଯାତ୍ରା କଲେ ।

ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଗୀତାରେ ଯେଉଁ ଧର୍ମ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଅଛନ୍ତି,
ତହିଁରେ ତତ୍କାଳରେ ପ୍ରଚଳିତ ପ୍ରବଳ କାନ୍ୟକର୍ମପରାୟଣ
ଯେ ବୈଦିକ ଧର୍ମ, ତାହାର ନିନ୍ଦାବାଦ ଅଛି, କିନ୍ତୁ ତାହା
ବୋଲି ସେ ବେଦପରାୟଣ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କୁ କଦାପି ଅବମାନନା
କରୁ ନ ଥିଲେ । ସେ ଆଦର୍ଶ ମନୁଷ୍ୟ, ଏଥି ପାଇଁ ତତ୍କାଳରେ
ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଯେଉଁ ବ୍ୟବହାର ଉଚିତ ଥିଲା, ସେ
ତାହା କରୁ ଥିଲେ । ସେ ସମୟରେ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ବିଦ୍ବାନ,
ଜ୍ଞାନବାନ, ଧର୍ମୀୟା, ଏବଂ ଅସ୍ୱାର୍ଥପର ହୋଇ ସମାଜର
ମଞ୍ଜୁଳସାଧନରେ ନିରତ ଥିଲେ, ଏଣୁ ଅନ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣ ନିକଟରୁ ପୂଜା
ତାଙ୍କର ନ୍ୟାୟ ପ୍ରାପ୍ୟ । କୃଷ୍ଣ ମଧ୍ୟ ସେଥି ପାଇଁ ସେମାନଙ୍କୁ

ଉପଯୁକ୍ତ ରୂପେ ପୂଜା କରୁଥିଲେ । ଉଦାହରଣସ୍ବରୂପ ପଥମାଧ୍ୟାୟରେ ଋଷିମାନଙ୍କ ସମାଗମର ବର୍ଣ୍ଣନା ଉଦ୍ଧୃତ କରୁଅଛୁ ।

“ମହାବାହୁ କେଶବ ଏହିରୂପେ ହିୟୁଦୁର ଗମନ କରି ପଥର ଉଭୟ ପାର୍ଶ୍ବରେ ବ୍ରହ୍ମତେଜରେ ଜାଜ୍ବଲ୍ୟମାନ କଟପୟ ମହର୍ଷିଙ୍କୁ ସନ୍ଦର୍ଶନ କଲେ, ସେ ସେମାନଙ୍କୁ ଦେଖିବାମାତ୍ର ଅତିମାତ୍ର ବ୍ୟଗ୍ରତା ସହକାରେ ରଥରୁ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ଅଭିବାଦନପୂର୍ବକ ପରୁରୁଲେ, ହେ ମହର୍ଷିଗଣ ! ସମୁଦାୟ ଲୋକର କୁଶଳତ ? ଧର୍ମ ଉତ୍ଥମରୂପେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହେଉଅଛି ? ଷଷ୍ଠିୟାଦି ବର୍ଣ୍ଣସୟ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ ଶିକ୍ଷାନରେ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଛନ୍ତି ? ଆପଣମାନେ କେଉଁଠାରେ ସିଦ୍ଧ ହୋଇଛନ୍ତି ? କେଉଁଠାକୁ ଯିବାକୁ ବାସନା କରୁଛନ୍ତି ? ଆପଣମାନଙ୍କର ପ୍ରୟୋଜନ କଣ ? ମତେ ଆପଣମାନଙ୍କର କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ ଅନୁଷ୍ଠାନ କରିବାକୁ ହେବ ? ଏବଂ ଆପଣମାନେ କି ନିମିତ୍ତ ଧରଣୀତଳରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ଅଛନ୍ତି ?

“ସେତେବେଳେ ମହାଶ୍ରାବ ଜାମଦଗ୍ନ୍ୟ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଆଲିଙ୍ଗନ କରି କହିଲେ, ହେ ମଧୁସୂଦନ ! ଆତ୍ମମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କେହି କେହି ଦେବର୍ଷି, କେହି କେହି ବହୁଶ୍ରୁତ ବ୍ରାହ୍ମଣ, କେହି କେହି ରାଜର୍ଷି ଏବଂ କେହି କେହି ତତ୍ତ୍ବଧୀ । ଆମେ ଅନେକବାର ଦେବାସୁରଙ୍କ ସମାଗମ ଦେଖି ଅଛୁ ; ବର୍ତ୍ତମାନ ସମୁଦାୟ ଷଷ୍ଠିୟ, ସଭାସଦ ଭୂପତି ଓ ଆପଣଙ୍କୁ ଅବଲୋକନ କରିବା ବାସନାରେ ଯାଉଅଛୁ । ଆମେ କୌରବସଭା ମଧ୍ୟରେ ଆପଣଙ୍କ ମୁଖବିନିର୍ଗତ ଧର୍ମାର୍ଥଯୁକ୍ତ ବାକ୍ୟ ଶ୍ରବଣ କରିବାକୁ ଅଭିଲଷୀ ହୋଇଅଛୁ । ହେ ଯାଦବ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ! ଶୁଷ୍ଟ, ନଦ୍ରାଶ, ବଦୁର ପ୍ରଭୃତି ମହାହାଗଣ ଏବଂ ଆପଣ ଯେଉଁ ସତ୍ୟ ଓ

ହିତକର ବାକ୍ୟ କହିବେ, ଆନ୍ଦେମାନେ ସେହି ସକଳ ବାକ୍ୟ ଶ୍ରବଣ କରିବାକୁ ନିଜାନ୍ତ କୌତୁହଳାନ୍ତାନ୍ତ ହୋଇଅଛୁ ।

“ବର୍ତ୍ତମାନ ଆପଣ ସଭାର କୁରୁବଜ୍ୟକୁ ଗମନ କରନ୍ତୁ ; ଆନ୍ଦେମାନେ ସେଠାରେ ଆପଣଙ୍କୁ ସଭାମଣ୍ଡପରେ ଦିବ୍ୟ ଆସନରେ ଆସୀନ ଓ ତେଜଃପ୍ରୟାସ ଦେଖି ପୁନଃପୁ ଆପଣଙ୍କ ସହିତ କଥୋପକଥନ କରିବୁ ।”

ଏଠାରେ ଏହାମଧ୍ୟ ବକ୍ତବ୍ୟ ଯେ, ଏହି ଜାମଦଗ୍ନ୍ୟ ପରଶୁରାମ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସମସାମୟିକ ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇ ଅଛନ୍ତି । ରାମାୟଣରେ ପୁଣି ସେ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସମସାମୟିକ ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛନ୍ତି । ଅଥଚ ପୁରାଣରେ ସେ ରାମ କୃଷ୍ଣ ଉଭୟଙ୍କର ପୂର୍ବଗାମୀ ବସ୍ତୁଙ୍କର ଅବତାରଙ୍କର ବୋଲି ଖ୍ୟାତ । ପୁରାଣର ଦଶାବତାରବାଦ କେତଦୂର ସମ୍ଭବ ତାହା ଆମେ ବ୍ରହ୍ମାନ୍ତରେ ବିଚାର କରିବୁ ।

ଏହି ହସ୍ତିନାୟାସା ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଜଣା ଯାଏ ଯେ, କୃଷ୍ଣ ନିଜେ ବି ସାଧାରଣ ପ୍ରଜାକନିନିତରେ ମଧ୍ୟ ପୂଜ୍ୟ ଥିଲେ । ହସ୍ତିନାୟାସାର ବର୍ଣ୍ଣନା ଆଦୃଶ କିଛି ଉଦ୍ଭୂତ କଲି । “ଦେବକାନନ୍ଦନ ସର୍ବଶୟ୍ୟପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଅତି ରମ୍ୟ ସୁଖାପ୍ତ ପରମ ପବିତ୍ରଶାଳିଭବନ ଏବଂ ଅତି ମନୋହର ଓ ହୃଦୟ-ତୋଷଣ ବହୁବିଧ ଗ୍ରାମ୍ୟପଶୁ ସନ୍ଦର୍ଶନ କରି ବିବିଧ ପୁର ଓ ଗଜ୍ୟ ଅଭିହମ କଲେ । କୁରୁକୁଳ ସରସିତ ନିତ୍ୟପ୍ରହସ୍ତ ଅନୁଦ୍ବିଗ୍ନ ବ୍ୟସନରହିତ ପୁରବାସୀଗଣ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରିବା ମାନସରେ ଉପପ୍ରବ୍ୟ ନଗରରୁ ପଥମଧ୍ୟକୁ ଆଗମନ କରି ତାଙ୍କ ପଥ ପ୍ରଶସ୍ତା କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । କପୃତକ୍ଷଣ ପରେ ମହାତ୍ମା

ବାସୁଦେବ ସମାଗତ ହେଲେ ସେମାନେ ବଧାନାନୁସାରେ ତାଙ୍କ ପୂଜା କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ ।

“ଏଣେ ଭଗବାନ ମଣ୍ଡଗମାଳୀ ସ୍ତ୍ରୀୟ କରଣକାଳ ପରି-
ତ୍ୟାଗ କରି ଲେହିତ କଳେବର ଧାରଣ କଲେ, ଅବତନିପାତନ
ମଧୁସୂଦନ ବୃକ୍ଷଲତାରେ ସମ୍ପ୍ରପସ୍ଥିତ ହୋଇ ସଭାରେ ରଥରୁ
ଅବତରଣପୂର୍ବକ ଯଥାବିଧି ଗୌର ସମାପନାନ୍ତେ ରଥାଶ୍ରମୋତ-
ନର ଆଦେଶ କରି ସନ୍ଧ୍ୟାର ଉପାସନା କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ ।
ଦାରୁକ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଆଜ୍ଞାନୁସାରେ ଅଶୁଗଣଙ୍କୁ ରଥରୁ ମୁକ୍ତ କରି
ଶାସ୍ତ୍ରାନୁସାରେ ସେମାନଙ୍କର ପରିଚର୍ଯ୍ୟା ଓ ଦେହରୁ ସମୁଦାୟ
ଯୋକ୍ରାନ୍ତ ମୋଚନ କରି ସେମାନଙ୍କୁ ପରିତ୍ୟାଗ କଲେ ।
ମହାତ୍ମା ମଧୁସୂଦନ ସନ୍ଧ୍ୟା ସମାପନାନ୍ତେ ସ୍ତ୍ରୀୟ ସମଭବ୍ୟାହାରୀ
ଜନଗଣକୁ କହିଲେ, ହେ ପରିଭ୍ରମକବରୀ ! ଅନ୍ୟ ସୁଧର୍ମିକଙ୍କ
କାର୍ଯ୍ୟାନୁବେଧରେ ଏଇ ସ୍ଥାନରେ ରଜନୀ ଅତିବାହିତ କରିବାକୁ
ହେବ ! ତାହାଶୁଣି ପରିଭ୍ରମକଗଣ, ତାଙ୍କ ଅଭିପ୍ରାୟ ଅବଗତ
ହୋଇ ଶଶକାଳମଧ୍ୟରେ ପଟମଣ୍ଡପ ନିର୍ମାଣ ଓ ବିବିଧ ସୁମିଷ୍ଟ
ଅନ୍ନପାନ ପ୍ରସ୍ତୁତ କଲେ । ଅନନ୍ତର ସେହି ଗ୍ରାମସ୍ଥ ସୁଧର୍ମାବ-
ଲମ୍ବୀ ଆର୍ଯ୍ୟ କୂଳୀନ ବ୍ରାହ୍ମଣ ସମୁଦାୟ ଅବତକୁଳକାଳାନ୍ତନ
ମହାତ୍ମା ହୃଷୀକେଶଙ୍କ ସମୀପକୁ ଆଗମନପୂର୍ବକ ବଧାନାନୁସାରେ
ତାଙ୍କୁ ପୂଜା ଓ ଆଶୀର୍ବାଦ କରି ସ୍ବ ସ୍ବ ଭବନକୁ ଆନୟନ
କରିବାକୁ ବାସନା କଲେ । ଭଗବାନ ମଧୁସୂଦନ ସେମାନଙ୍କ
ଅଭିପ୍ରାୟରେ ସନ୍ନତ ହେଲେ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କୁ ଅର୍ଚ୍ଚନପୂର୍ବକ
ସେମାନଙ୍କ ଭବନକୁ ଗମନ କରି ସେମାନଙ୍କ ସମଭବ୍ୟାହାରରେ
ପୁନଶ୍ଚ ସ୍ତ୍ରୀୟ ପଟମଣ୍ଡପକୁ ଆଗମନ କଲେ । ପରେ ସେଇ
ସମୁଦାୟ ବ୍ରାହ୍ମଣଗଣଙ୍କ ସମଭବ୍ୟାହାରରେ ସୁମିଷ୍ଟ ଦ୍ରବ୍ୟଜାତ

ସ୍ତୋତ୍ର କର ପରମ ସୁଖରେ ଯାମିନୀ ଯାପନ କଲେ ।”

ଏହା ନିତାନ୍ତ ମନୁଷ୍ୟ ଚରିତ, କିନ୍ତୁ ଆଦର୍ଶ ମନୁଷ୍ୟ ଚରିତ । ଦେଖା ଯାଉଅଛି ଯେ, ଦେବତା ବୋଲି କେହି ତାଙ୍କୁ ପୂଜା କରୁଛନ୍ତି, ଏପରି କଥା ନାହିଁ । ତେବେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ମନୁଷ୍ୟ ଯେଉଁ ପୂଜା ପାଇବାର ସମ୍ଭାବନା, ତାହାହିଁ ସେ ପାଉଛନ୍ତି, ଏବଂ ଆଦର୍ଶ ମନୁଷ୍ୟର ଲୋକଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଯେଉଁ ବ୍ୟବହାର କରାଯିବା ସମ୍ଭବ, ସେ ତାହାହିଁ କରୁଛନ୍ତି ।

ଷଷ୍ଠ ପରିଚ୍ଛେଦ

ହସ୍ତିନାରେ ପ୍ରଥମ ଦିବସ

କୃଷ୍ଣ ଆସୁଛନ୍ତି ଶୁଣି, ବୃଦ୍ଧ ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ର ନାକ ଅଭ୍ୟର୍ଥନା ଓ ସମ୍ମାନ ନିମିତ୍ତ ବଡ଼ ବେଶୀ ରକମର ଉଦ୍ୟୋଗ ଆରମ୍ଭ କଲେ, ନାନାଚରଣସମାଜାର୍ଥ ସଭା ସବୁ ନିମ୍ନାଣ କରାଇଲେ, ଏବଂ ତାଙ୍କୁ ଉପତୋକନ ଦେବା ନିମିତ୍ତ ଅନେକ ହସ୍ତ୍ୟ ଶୂରଥ, ଦାସ, “ଅଜାତାତ୍ରୟ ଶତସଂଖ୍ୟକ ଦାସୀ,” ମେଷ, ଅଶ୍ୱତ୍ତ୍ୱା, ମଣିମାଣିକ୍ୟ ଇତ୍ୟାଦି ସଂଗ୍ରହ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ,

ବିଦୁର ଦେଖି ଶୁଣି କହିଲେ, “ଭଲ ଭଲ । ତୁମେ ଯେପରି ଧାର୍ମିକ, ସେହିପରି ମଧ୍ୟ ବୁଦ୍ଧିମାନ । କିନ୍ତୁ ରତ୍ନାଦି ଦେଇ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଠକାଇ ପାରବ ନାହିଁ । ସେ ଯେ ନିମିତ୍ତ ଆସୁଛନ୍ତି; ତହା ସମ୍ପାଦନ କର; ତାହା ହେଲେ ସେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହେବେ — ଅର୍ଥପ୍ରଲୋଭିତ ହୋଇ ତୁମର ବଣ ହେବେ ନାହିଁ ।

ପଞ୍ଚମଖଣ୍ଡ : ଷଷ୍ଠ ପରିଚ୍ଛେଦ : ଦ୍ଵିତୀୟା ନାରେ ପ୍ରଥମ ଦିବସ ୧୩୯

ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ର ଧୂର୍ତ୍ତ, ଏବଂ ବିଦୁର ସରଳ; ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଦୁର୍ଭାଗ । ସେ କହିଲେ, “କୃଷ୍ଣ ପୂଜନୀୟ ପଦ୍ୟ, କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କର ପୂଜା କର ହେବ ନାହିଁ । ଯୁଦ୍ଧର ଛୁଡ଼ିବ ନାହିଁ; ତେବେ ତାଙ୍କ ସମାଦରରେ କାମ କର ? ଲୋକେ ମନେ କରିବେ, ଆମେ ବା ଉପରେ ତାଙ୍କ ଶୋଷାମୋଦ କରୁଅଛୁଁ । ମୁଁ ଚତୁର୍ଥେଷା ସବୁ ପରମର୍ଶ ଗ୍ରହଣ କରୁଛି । ଆମେ ତାଙ୍କୁ ବାନ୍ଧ ରଖିବୁ । ପାଣ୍ଡବ-ମାନଙ୍କ ବଳ ବୁଦ୍ଧି କୃଷ୍ଣ, କୃଷ୍ଣ ଅଟକ ଥିଲେ ପାଣ୍ଡବମାନେ ମୋର ବଶୀଭୂତ ରହିବେ ।”

ଏ କଥା ଶୁଣି ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ର ମଧ୍ୟ ପୁଅକୁ ଭବିଷ୍ୟର କିଛିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହେଲେ । କାରଣ, କୃଷ୍ଣ ଦୁଇ ମୋଇ ଆସୁଛନ୍ତି । କୃଷ୍ଣ-ଭକ୍ତ ଶାଷ୍ଠ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନକୁ କେତେଗୁଡ଼ାଏ କଟକ୍ତି କରି ସଭାରୁ ଉଠିଗଲେ ।

ନାଗରିକମାନେ, ଏବଂ କୌରବମାନେ ବହୁ ସମ୍ମାନର ସହିତ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ କୁରୁସଭାକୁ ଆମାତ କଲେ । ତାଙ୍କ ନିମିତ୍ତ ଯେଉଁ ସବୁ ସଭା ନିର୍ମିତ ଓ ରତ୍ନଜାତ ରସିତ ହୋଇଥିଲା, ସେ ତତ୍ତ୍ଵପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟିପାତ ଯୁକ୍ତା କଲେ ନାହିଁ । ସେ ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ର ଭବନକୁ ଗମନକରି କୁରୁସଭାରେ ଉପବେଶନଯୁକ୍ତ, ଯେ ଯେପରି ଯୋଗ୍ୟ, ତାଙ୍କ ସହିତ ସେହିରୂପ ସଭସମ୍ବାସନା କଲେ । ପରେ ସେହି ରାଜପ୍ରାସାଦ ପରିତ୍ୟାଗ କରି, ଘାନବନ୍ଧୁ ଏକ ଘନଭବନକୁ ଚାଲିଲେ ।

ବିଦୁର ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ରଙ୍କର ଏକ ପ୍ରକାର ସାଥୀ । ଉଭୟଙ୍କର ବ୍ୟାପଦେବଙ୍କ ଔରସରେ ଜନ୍ମାକିନ୍ତୁ ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ର ରାଜା ବିଚିତ୍ର-ବୀର୍ଯ୍ୟଙ୍କ କ୍ଷେତ୍ରଜ ପୁତ୍ର ; ବିଦୁର ତାହା ନୁହଁନ୍ତି । ସେ ବିଚିତ୍ରବୀର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଜଣେ ଦାସୀ ବୈଶ୍ୟାର ଗର୍ଭରେ ଜନ୍ମିଥିଲେ

ତାଙ୍କୁ ବିବିଧର୍ଥ୍ୟଙ୍କ ସେବକ ପରିଲେ ବି, ତାଙ୍କ ଜାତି ନିର୍ଣ୍ଣୟ ହୁଏ ନାହିଁ । କାରଣ ବାହୁଣର ଔରସରେ, ଶସିପୁର କ୍ଷେତ୍ରରେ, ବୈଶ୍ୟାର ଗର୍ଭରେ ତାଙ୍କ ଜନ୍ମ । * ସେ ସମାନ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତି, କିନ୍ତୁ ପରମ ଧାର୍ମିକ । କୃଷ୍ଣ ରଜପ୍ରାସାଦ ତ୍ୟାଗ କରି ତାଙ୍କ ଘରକୁ ଯାଇ, ତାଙ୍କ ନିକଟରୁ ଆତ୍ମଥ୍ୟ ଗ୍ରହଣ କଲେ । ସେଥି ମାର୍ଗ ଆଜି ସୁଦ୍ଧା ଏ ଦେଶରେ “ବିଦୁରର ଖୁଦ,” ଏହି ବାକ୍ୟ ପ୍ରଚଳିତ ଅଛି । ପାଣ୍ଡବମାତା କୁନ୍ତୀ, କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପିତୃଷ୍ଠା ସେହିଠାରେ ବାସ କରୁଥିଲେ । ବନଗମନସମୟରେ ପାଣ୍ଡବମାନେ ତାଙ୍କୁ ସେଠାରେ ରଖିଥିଲେ

* ମହାଭାରତୋପ ନାୟକମାନଙ୍କ ସମସ୍ତଙ୍କରହିଁ ଜାତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏହିରୂପ ଗୋଳମାଳ । ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏହିରୂପ ଗୋଳମାଳ । ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କ ପ୍ରତିତାମସ୍ତା ସତ୍ୟବତୀ, ଦାସକନ୍ୟା ଶ୍ଯାମ୍ଭୁଙ୍କ ମାତାଙ୍କର ଜାତିକୁ ଲୁଚାଇବାର ବୋଧହୁଏ ବିଶେଷ ପ୍ରୟୋଜନ ଥିଲା, ସେଥି ନିମିତ୍ତ ସେ ଗଙ୍ଗାନନ୍ଦନ । ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ର ଓ ପାଣ୍ଡୁ ବାହୁଣର ଔରସରେ, ଶସିପୁର ଗର୍ଭଜାତ । ବ୍ୟାସ ନିଜେ ସେଇ ଧୀରରାଜାଙ୍କ କାଳୀନପୁତ୍ର । ଅତଏବ ପାଣ୍ଡୁ ଓ ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ରଙ୍କ ଜାତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏତେ ଗୋଳମାଳ ସେ, ଏବଂକାର ଦିନରେ, ସେମାନେ ସର୍ବଜାତିର ଅପଂକ୍ତେୟ ହୁଅନ୍ତେ ପାଣ୍ଡୁଙ୍କ ପୁତ୍ରମାନେ କୁନ୍ତୀଙ୍କ ଗର୍ଭଜାତ ଠିକ୍, କିନ୍ତୁ ବାପର ଘୃଅ ନୁହନ୍ତି ; ପାଣ୍ଡୁ ନିଜେ ପୁତ୍ରଭୟାଦନରେ ଅକ୍ଷମ । ସେମାନେ ଇନ୍ଦ୍ରାଦିଙ୍କ ଔରସ ପୁତ୍ର ବୋଲି ପରିଚିତ । ଏଣେ, ଦ୍ରୋଣାବୃର୍ଥ୍ୟଙ୍କ ପିତା ଭରଦ୍ବାଜ ଋଷି, କିନ୍ତୁ ମା ଗୋଟାଏ କଲସୀ ; କଲସୀର ଗର୍ଭଧାରଣ ଯେଉଁମାନଙ୍କର ବିଶ୍ବାସ ନ ହେବ, ସେମାନେ ଦ୍ରୋଣଙ୍କ ମାତୃକୁଳ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିଶେଷ ସନ୍ଦିଗ୍ଧାନ ହେବେ ।

ପ୍ରଥମଖଣ୍ଡ : ଷଷ୍ଠ ପରିଚ୍ଛେଦ : ଡ଼୍ର ନାରେ ପ୍ରଥମ ଦିବସ ୧୪୧

କୃଷ୍ଣ କୁନ୍ତୀକୁ ପ୍ରଣାମ କରିବାକୁ ଗଲେ । କୁନ୍ତୀ ପୁତ୍ରଗଣ ଓ ପୁତ୍ରବଧୂଙ୍କ ଦୁଃଖର ବିବରଣ ସ୍ଵରଣ କରି କୃଷ୍ଣଙ୍କ ନିକଟରେ ଅନେକ କଥାକଥା କଲେ । ଉତ୍ତରରେ କୃଷ୍ଣ ଯାହା ତାଙ୍କୁ କହିଲେ, ତାହା ଅମୂଲ୍ୟ । ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ମନୁଷ୍ୟ—ଚରିତ୍ରର ସର୍ବପ୍ରଦେଶ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ଅବଗତ ହୋଇଅଛନ୍ତି, ତାଙ୍କ ଭଲ ଅନ୍ୟ କେହି ସେ କଥାର ଅମୂଲ୍ୟ ବୁଝିବେ ନାହିଁ । ମୂର୍ଖର ତ କଥାଲ ନାହିଁ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ କହୁଛନ୍ତି,

---

ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କ ପିତା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯେତେ ଗୋଳମାଳ କର୍ତ୍ତୃ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମଧ୍ୟ ସେତେ—ବେଶୀର ଭାଗ ସେ କାମନ । ଦ୍ରୋପଦୀ ଓ ଧୃଷ୍ଣଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କ ବାପ ମା କିଏ, କେହି କହି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ; ସେମାନେ ଜଣେଇତୁ ।

ଏ ସମୟରେ କିନ୍ତୁ, ବିବାହ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କୌଣସି ଗୋଳମାଳ ନଥିଲା । ଅନୁଲୋମ ପ୍ରତିଲୋମ ବିବାହର କଥା କହୁ ନାହିଁ, ଅନେକ ଉଷିଙ୍କ ଧର୍ମପତ୍ନୀ ମଧ୍ୟ କ୍ଷତିପୂ କନ୍ୟା ଥିଲେ; ଯଥା, ଅଗସ୍ତ୍ୟପତ୍ନୀ ଲେପାମୁଦ୍ରା, ରକ୍ଷ୍ୟଶୃଙ୍ଗଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ଶାନ୍ତା, ରତୀକଣ୍ଠାୟୀ, ଯମଦଗ୍ଧିଙ୍କ ଭାୟୀ (କେହି କେହି କହନ୍ତି ପରଶୁରାମଙ୍କ ଭାୟୀ) ରେଣୁକା ଇତ୍ୟାଦି । ଏପରି ମଧ୍ୟ କଥିତ ଅଛି ଯେ ପରଶୁରାମ ପୃଥିବୀ କ୍ଷତିପୂର୍ଣ୍ଣ କଲପରେ, ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ ଔରସରେ ପରବର୍ତ୍ତୀ କ୍ଷତିପୂର୍ଣ୍ଣମାନେ ଜନ୍ମିଥିଲେ । ପକ୍ଷାନ୍ତରେ ବ୍ରାହ୍ମଣକନ୍ୟା ଦେବଜାମା, କ୍ଷତିପୂର୍ଣ୍ଣଯାତିଙ୍କ ଧର୍ମପତ୍ନୀ । ଆହାତ୍ଵାଦ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କୌଣସି ଧରାଧର ନଥିଲା, ତାହା ବି ଇତିହାସରେ ଦେଖାଯାଏ । ବ୍ରହ୍ମଣ, କ୍ଷତିପୂ, ବୈଶ୍ୟ ପରସ୍ପରର ଅଳ୍ପ ଭୋଜନ କରୁଥିଲେ ।

“ପାଣ୍ଡବମାନେ, ନିଦ୍ରା, ଚନ୍ଦ୍ରା, ହୋମ, ହର୍ଷ, ଷ୍ଟ୍ରୀ, ପିତାସା, ହିମ, ରୌଦ୍ର ପରଜୟ କରି ବାବେରିତ ସୁଖରେ ନିରତ ରହିଛନ୍ତି । ସେମାନେ ଇନ୍ଦ୍ରପୁସୁଖ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ବାବେରିତ ସୁଖରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ଅଛନ୍ତି । ସେଇ ମହାବଳପରାଜା, ମହୋଦ୍ରାବ୍ୟସନ ବାରଗଣ କଦାପି ଅନ୍ତରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ । ଗର ବ୍ୟକ୍ତିର ହୁଏ ଅତିଶୟ କ୍ଳେଶ, ନ ହେଲେ ଅତ୍ୟୁତକୃଷ୍ଣ ସୁଖ ସମ୍ବୋଗ କରିଥାନ୍ତି; ।—ଆଉ ଇନ୍ଦ୍ରପୁସୁଖାଭିଳାଷୀ ବ୍ୟକ୍ତିଗଣ ମଧ୍ୟାବସ୍ଥାରେହିଁ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ରହନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ତାହା ଦୁଃଖର ଆକର; ରାଜ୍ୟଲୁଭ ବା ବନବାସ ସୁଖର ନିଦାନ” । “ରାଜ୍ୟଲୁଭ ବା ବନବାସ † ଏକଥାଟି ଆଧୁନିକ ହିନ୍ଦୁ ବୁଝେ ନାହିଁ । ବୁଝିଲେ, ଏତେ ଦୁଃଖ ଥାଆନ୍ତା ନାହିଁ, ଯେଉଁ ଦିନ ବୁଝିବେ, ସେଦିନ ଆଉ ଦୁଃଖ ରହିବ ନାହିଁ । ହିନ୍ଦୁ ପୁରାଣୋକ୍ତାସରେ ଏପରି କଥା ଥାଉଁ ଥାଉଁ ଆମେ କଣ ନା, ମେନ୍ଦ୍ରାଦେବଙ୍କ ଲେଖା ନଭେଲ ପଢ଼ି ଦିନ କଟାଉଁ, ନହେଲେ ସତ୍ତା କରି, ପାଞ୍ଚଜଣ ଜୁଟି ଚଢ଼େଇ ପରି କିଟିରି ମିଟିରି କରୁ ।

† ମିଳିତନଙ୍କ କ୍ଷତ୍ରଚେତା ସଇତାନ କହୁଥିଲା ଯେ, ସ୍ୱର୍ଗର ଦାସରୁ ଅପେକ୍ଷା ବରଂ ନରକରେ ରାଜରୁ ଶ୍ରେୟଃ । ମୁଁ ଜାଣେ ଯେ, ଆମର ଏପରି ପାଠକ ଅନେକ ଅଛନ୍ତି, ଯେଉଁମାନେ ଏଇ କ୍ଷତ୍ରୋକ୍ତିର ସହିତ ଉପରଲିଖିତ ମହତ୍ତ୍ୱ ବାଣୀର କୌଣସି ପ୍ରଭେଦ ଦେଖିବେ ନାହିଁ । ସେମାନଙ୍କ ମନୁଷ୍ୟରୁ ସମ୍ଭବରେ ମୁଁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ଆଶାଶୂନ୍ୟ । ଲଘୁଚେତା ପରର ପ୍ରଭୁରୁ ସହ୍ୟ କରି ପାରେ ନାହିଁ । ମହାତ୍ମା, କର୍ତ୍ତବ୍ୟମୁରୋଧରେ ଚାହା

କୃଷ୍ଣ କୁନ୍ତୀକୁ ଆହୁରି କହିଲେ, “ଆପଣ ସେମାନଙ୍କୁ ଶମ୍ଭୁବିନାଶ କରି ସକଳ ଲୋକର ଆଧିପତ୍ୟ ଓ ଅତୁଳ ସମ୍ପତ୍ତି ଭୋଗ କରିବାର ଦେଖିବେ ।”

ଅତଏବ କୃଷ୍ଣ ନିଶ୍ଚିତ ଜାଣିଥିଲେ ଯେ, ସନ୍ଧ୍ୟା ହେବ ନାହିଁ—ଯୁଦ୍ଧ ହେବ । ତଥାପି ସନ୍ଧ୍ୟା ସ୍ଥାପନ ନିମିତ୍ତ ଦ୍ରୁପଦକୁ ଆସିଛନ୍ତି; କାରଣ, ଯେଉଁ କର୍ମ ଅନୁଷ୍ଠେୟ, ତାହା ସିଦ୍ଧ ହେଉ ବା ନହେଉ, ତାହାର ଅନୁଷ୍ଠାନ କରିବାକୁ ହୁଏ, ଫଳାଫଳରେ ଅନାସକ୍ତ ହୋଇ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସାଧନ କରିବାକୁ ହୁଏ ଏହାକୁହିଁ ସେ ଗୀତାରେ କର୍ମଯୋଗ ବୋଲି ବୁଝାଇ ଅଛନ୍ତି । ଯୁଦ୍ଧ ଅପେକ୍ଷା ସନ୍ଧ୍ୟା ମନୁଷ୍ୟର ହିତକର; ଏଥିନିମିତ୍ତ ସନ୍ଧ୍ୟାସ୍ଥାପନ ଅନୁଷ୍ଠେୟ । କିନ୍ତୁ ଯେତେବେଳେ ଯଥାସାଧ୍ୟ ବେଶ୍ଟା କରି ସନ୍ଧ୍ୟାସ୍ଥାପନ କରିପାରିଲେ ନାହିଁ, ସେତେବେଳେ କୃଷ୍ଣ ମଧ୍ୟ ପୁଣି ଯୁଦ୍ଧରେ ଶାନ୍ତିର ଅର୍ଜୁନଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ଉତ୍ସାହଦାତା ଓ ସହାୟ । କାରଣ, ସେତେବେଳେ ସନ୍ଧ୍ୟା ଅସାଧ୍ୟ, ସେତେବେଳେ ଯୁଦ୍ଧହିଁ ଅନୁଷ୍ଠେୟ ଧର୍ମ । ଅତଏବ ଯେଉଁ କର୍ମଯୋଗ ସେ ଗୀତାରେ ଉପଦେଶ କରିଛନ୍ତି, ସେ ନିଜେ ତହିଁରେ ପ୍ରଧାନ ଯୋଗୀ ତାଙ୍କ ଆଦର୍ଶ ଚରିତ୍ର ଧୃତୀମାୟଙ୍କ ସମାଲୋଚନାଦ୍ୱାରା ଆମେ ପ୍ରକୃତ ମନୁଷ୍ୟରୁ କଣ, ତାହା ବୁଝି ପାରିବା ବୋଲି ଏତେ ପ୍ରତ୍ଯାସ ପାଉଅଛୁ ।

କୃଷ୍ଣ କୁନ୍ତୀଙ୍କ ନିକଟରୁ ବିଦାୟ ହୋଇ ଯୁନବୀର କୌରବସଭାକୁ ଗମନ କଲେ । ସେଠାକୁ ଗଲେ, ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ

କରିପାରନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ମହାତ୍ମା ଜାଣନ୍ତି ଯେ, ମହାଦୁଃଖ ବା ମହାୟୁଗ ବ୍ୟଠାତ ତାଙ୍କର ବହୁବିଦ୍ରାବକାଂକ୍ଷୀ ଚିତବୃତ୍ତି ସବୁ ଖୁଣ୍ଟିପାତ୍ର ହୋଇ ପାରେ ନାହିଁ ।

ତାଙ୍କୁ ଭୋଜନ ନିମିତ୍ତ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କଲେ । ସେ ତାହା ଗ୍ରହଣ କଲେ ନାହିଁ । ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଏହାର କାରଣ ଜିଜ୍ଞାସା କଲେ । କୃଷ୍ଣ ପ୍ରଥମେ ତାଙ୍କୁ ଲୌକିକ ମାତିଟା ସ୍ମରଣ କରାଇ ଦେଲେ କହିଲେ, “ଦୁଇଗଣ କାର୍ଯ୍ୟସମାଧାନାନ୍ତେ ଭୋଜନ ଓ ପୂଜା ଗ୍ରହଣ କରିଥାନ୍ତୁ; ଅତଏବ ମୁଁ କୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହେଲୁମ୍ଭେ ଆପଣଙ୍କ ପୂଜା ଗ୍ରହଣ କରିବି ।” ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ତଥାପି ଧୂଳିନାହିଁ; ପୁଣି ଜିଜ୍ଞାସା କଲେ । ସେତେବେଳେ କୃଷ୍ଣ କହିଲେ ।

“ଲୋକେ ଦ୍ଵୟତ ପ୍ରୀତିପୁର୍କ ଅଥବା ଶପଥ ଦ୍ଵାରା ଅନ୍ୟର ଅଳ୍ପ ଭୋଜନ କରନ୍ତି । ଆପଣ ପ୍ରୀତି ସହକାରେ ମନେ ଭୋଜନ କରାଇବାର ବାସନା କରି ନାହାନ୍ତି ? ମୁଁ ମଧ୍ୟ ଧୂଳି-ଗ୍ରସ୍ତ ହୋଇନାହିଁ, ତେବେ କି ନିମିତ୍ତ ଆପଣଙ୍କ ଅଳ୍ପ ଭୋଜନ କରିବି ?”

ଭୋଜନର ନିମନ୍ତ୍ରଣ ଗ୍ରହଣ ଗୋଟିଏ ସାମାନ୍ୟ କର୍ମ ; କିନ୍ତୁ ଆମର ଦୈନିକ ଜୀବନ ସତରଞ୍ଜର କେତେଗୁଡ଼ିଏ ସାମାନ୍ୟ କର୍ମର ସମବାୟ ମାତ୍ର । ସାମାନ୍ୟ କର୍ମ ନିମିତ୍ତ ଗୋଟାଏ ମାତି ଅଛି ଅଥବା ଥିବା ଉଚିତ ! ବୃହତ୍ କର୍ମ ସକଳର ମାତିର ସେଉଁ ଭୂତି, କ୍ଷୁଦ୍ର କର୍ମ ସକଳର ମାତିର ମଧ୍ୟ ସେହି ଭୂତି । ସେ ଭୂତି ଧର୍ମ । ତେବେ ଉନ୍ନତଚରଣ ମନୁଷ୍ୟ ସହିତ କ୍ଷୁଦ୍ରଚରଣର ଏହି ପ୍ରଭେଦ ଯେ । କ୍ଷୁଦ୍ରଚରଣ ଧର୍ମରେ ପରଂତମୁଖ ନହେଲେ ବି, ସାମାନ୍ୟ ବିଷୟରେ ମାତିର ଅନୁବର୍ତ୍ତୀ ହେବାକୁ ସକ୍ଷମ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ, କାରଣ, ମାତିର ଭୂତି ସେ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ଆଦର୍ଶ ମାନୁଷ୍ୟ ଏହି କ୍ଷୁଦ୍ର ବିଷୟରେ ମଧ୍ୟ ମାତିର ଭୂତି ଅନୁସନ୍ଧାନ କରେ । ଦେଖିଲେ ଯେ,

ପଞ୍ଚମଶତ୍ରୁ : ଶତ୍ରୁ ପରିଚ୍ଛେଦ : ହସ୍ତିନାରେ ପ୍ରଥମ ଦିବସ ୧୪୫

ଏହି ନିମନ୍ତଣ ଗ୍ରହଣ ସରଳତା ଓ ସତ୍ୟର ବିରୁଦ୍ଧ ହୁଏ । ଅତଏବ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କୁ ସରଳ ଓ ସତ୍ୟ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, ପୁଷ୍ପ କଥା ପରୁଷ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ତାହା କହିବାକୁ ସଜ୍ଜିତ ହେଲେ ନାହିଁ । ଯେଉଁଠାରେ ଅକପଟ ବ୍ୟବହାର ଧର୍ମାନୁମତ ହୁଏ, ସେଠାରେ ବି ତାହା ପୁରୁଷ ବୋଲି ଆମେ ପରାଂର୍ଥମୁଖ, ଏହି ଧର୍ମବିରୁଦ୍ଧ ଲଜ୍ଜା ଅନେକ ସମୟରେ ଆନ୍ତମାନଙ୍କୁ ଷ୍ଟୁତ ଷ୍ଟୁତ ଅଧର୍ମରେ ବିପନ୍ନ ମଧ୍ୟ କରେ ।

କୃଷ୍ଣ ତାରପରେ କୁରୁସଭାରୁ ଉଠି, ବିଦୁରଙ୍କ ଭବନକୁ ଗମନ କଲେ । ବିଦୁରଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ରାତିରେ ତାଙ୍କର ଅନେକ କଥୋପକଥନ ହେଲା । ବିଦୁର ତାଙ୍କୁ ବୁଝାଇଲେ ଯେ, ତାଙ୍କର ହସ୍ତିନା ଆସିବା ଅନୁଚିତ ହୋଇଅଛି; କାରଣ, ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ କୌଶର୍ଯ୍ୟ ମତେ ସନ୍ନିସ୍ଥାପନ କରିବ ନାହିଁ । କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଉତ୍ତରରୁ କପଟତା ଉଦ୍ଭୂତ କରୁଅଛି ।

“ଯେ ଅଶ୍ଵକୁଞ୍ଜରରଥସମବେତ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ସମୁଦାୟ ପୃଥିବୀକୁ ମୃତ୍ୟୁହୀନରୁ ବିମୁକ୍ତ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୁଅନ୍ତି, ତାଙ୍କର ଉକ୍ତୁଷ୍ଠ ଧର୍ମଲଭ ହୁଏ ।”

ଇନ୍ଦ୍ରପେଥର ପ୍ରତି ରାଜପ୍ରାସାଦରେ ଏଇ କଥା ଶୁଣି ନିର୍ଦ୍ଦୋଷରେ ଲେଖି ରଖିବା ଉଚିତ । ସିମଲର ରାଜପ୍ରାସାଦରେ ମଧ୍ୟ ବାଦ ନ ପଡ଼େ । କୃଷ୍ଣ ଦୁନଶ୍ଚ କହୁଛନ୍ତି,

“ଯେଉଁବ୍ୟକ୍ତି ବ୍ୟସନଗ୍ରସ୍ତ ବାନ୍ଧବକୁ ମୁକ୍ତ କରିବା ନିମିତ୍ତ ପଥାସାଧ୍ୟ ଯତ୍ନବାନ ନ ହୁଅନ୍ତି, ପଣ୍ଡିତମାନେ ତାଙ୍କୁ ନିଶ୍ଚୟ ବୋଲି ଶୀର୍ଷିତ କରନ୍ତି । ପ୍ରାଜ୍ଞ ବ୍ୟକ୍ତି ମିତ୍ରର କେଶ ଧର୍ଯ୍ୟ ଧାରଣ କରି ତାଙ୍କୁ ଅକାର୍ଯ୍ୟରୁ ନିବୃତ୍ତି କରିବାର ଚେଷ୍ଟା କରିବେ ।

× × × × ଯଦି ସେ (ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ) ମୋର ହିତକର ବାକ୍ୟ ଶ୍ରବଣ କରି ସୁଦ୍ଧା ମୋ ପ୍ରତି ଶଙ୍କା କଲେ, ସେଥିରେ ମୋର କିଛି ମାତ୍ର ଷଟ୍ ନାହିଁ; ପ୍ରଭୁତ ଆତ୍ମୀୟଙ୍କୁ ସଦୁପଦେଶ ପ୍ରଦାନ ନିବନ୍ଧନ ପରମ ସନ୍ତୋଷ ଓ ଆନନ୍ଦ୍ୟ ଲାଭ ହେବ । ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ଜାତିଭେଦ ସମୟରେ ସତ୍ପରାମର୍ଶ ପ୍ରଦାନ ନ କରେ, ସେ ବ୍ୟକ୍ତି କେବେହେଁ ଆତ୍ମୀୟ ନହେଁ ।”

ଇଉବେପୀୟମାନଙ୍କର ଚଣ୍ଡାସ, କୃଷ୍ଣ ଜେବଳ ପରସ୍ତୀଲୁବ୍ଧ ପାପିଷ୍ଠ ଗୋପ; ଏ ଦେଶର ଲୋକଙ୍କର କାହାରିବା ସେହିରୂପ ଚଣ୍ଡାସ, କାହାରିବା ଚଣ୍ଡାସ ଯେ, ସେ ମନୁଷ୍ୟଦତ୍ତ୍ୟା ନିମିତ୍ତ ଅବଶ୍ୟସ୍ତ, କାହାରିବା ଚଣ୍ଡାସ ସେ “ଚନ୍ଦ୍ରୀ”—ଆର୍ଥାତ୍ ସ୍ବାଭିଳାଷିନି ନିମିତ୍ତ କୁଚିତ୍ର ଉପସ୍ଥିତ କରନ୍ତି । ସେ ଯେ ଏ ସବୁ ନୁହନ୍ତି ତା ନୁହେଁ ଚତୁର୍ପରିବର୍ତ୍ତେ ଲୋକହୃଦିଷୀର ଶ୍ରେଷ୍ଠ, ଜ୍ଞାନଶ୍ରେଷ୍ଠ, ଧର୍ମୋପଦେଷ୍ଟାର ଶ୍ରେଷ୍ଠ, ଆଦର୍ଶ ମନୁଷ୍ୟ—ଏହାହିଁ ବୁଝାଇବା ନିମିତ୍ତ ଏସବୁ ଉଦ୍ଧୃତ କରୁଅଛୁ ।

ସପ୍ତମ ପରିଚ୍ଛେଦ

ହସ୍ତିନାରେ ଦ୍ଵିତୀୟ ଦିବସ

ପରଦିନ ସକାଳେ ସ୍ଵୟଂ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଓ ଶକୁନି ଆସି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ବିଦୁରଭବନରୁ କୌରବସଭାକୁ ନେଇ ଗଲେ । ଅତି ମହତ୍ତା ସଭା ହେଲା । ନାରଦାଦି ଦେବର୍ଷି ଏବଂ ଯମଦଗ୍ନି ପ୍ରଭୃତି ବ୍ରହ୍ମର୍ଷି ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । କୃଷ୍ଣ ପରମ ବାଗୀଚାର ସହିତ ଘର୍ବ ବକ୍ତୃତାରେ ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ରଙ୍କୁ ସନ୍ଧି ସ୍ଥାପନରେ ପ୍ରବୃତ୍ତି ଦେବାକୁ ଲାଗିଲେ, ରୁଷିଗଣ ମଧ୍ୟ ସେହିରୂପ କଲେ ।

କିଛି ମାତ୍ର ହେଲା ନାହିଁ । ଧୂତରାସ୍ତ୍ର କହିଲେ, “ମୋର ସାଥୀ
ନୁହେଁ, ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନକୁ କୁହ ।” ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନକୁ କୃଷ୍ଣ, ଶୁକ୍ର, ଦ୍ରୋଣ
ପ୍ରଭୃତି ଅନେକ ପ୍ରକାର ବୁଝାଇଲେ । ସନ୍ଧ୍ୟା ସ୍ଥାପନ ଦୂରେ
ଥାଉ, ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ କଡ଼ା କଡ଼ା ଶୁଣାଇ ଦେଲେ ।
କୃଷ୍ଣ ମଧ୍ୟ ତାହାର ଉପଯୁକ୍ତ ଉତ୍ତର ଦେଲେ । ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କ
ଦୁର୍ଘଟିତ ଓ ପାପାଚରଣ ସବୁ ବୁଝାଇଦେଲେ । ହୁଏ
ହୋଇ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଉଠି ଚଲେ ।

ତତ୍ପରେ କୃଷ୍ଣ, ଯାହା ସମସ୍ତ ପୃଥିବୀର ରାଜାଙ୍କର
ମୂଳସ୍ଵର୍ଗ ତଦନୁସାରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାକୁ ଧୂତରାସ୍ତ୍ରଙ୍କୁ ପରାମର୍ଶ
ଦେଲେ । ରାଜାଧିପତିର ମୂଳସ୍ଵର୍ଗ ଏହି ଯେ, ପ୍ରଜାରକ୍ଷାର୍ଥ
ଦୁଷ୍ଟତାକାରୀକୁ ଦଣ୍ଡିତ କରିବେ । ଅର୍ଥାତ୍ ଅନେକଙ୍କ ହିତାର୍ଥ
ଜଗତ୍ତର ଦଣ୍ଡ ବିଧେୟ । ସମାଜର ରକ୍ଷାର୍ଥ ନିତ୍ୟାକାରୀ
ବଧ ବିହିତ । ଯାହାକୁ ବଧ ନ କଲେ ତାର ପାପାଚରଣରେ
ବହୁଫଳାଳ ପ୍ରାଣୀର ପ୍ରାଣହତାର ହେବ, ତାକୁ ବନ୍ଧକରି ନିଜ
ଜ୍ଞାନର ଉପଦେଶ । ଏଣୁ ଇଉରୋପୀୟ ସମସ୍ତ ରାଜା ଓ ରାଜମନ୍ତ୍ରୀ
ପରାମର୍ଶ କରି ଖ୍ରୀଷ୍ଟ ୧୫୫୩ରେ ନେପୋଲିୟନଙ୍କୁ ଯାବତ୍ନୀବନ
ଆବଦ୍ଧ କରିଥିଲେ । ଏଥି ନିମିତ୍ତ ମହାମାତୃଙ୍କ କୃଷ୍ଣ ଧୂତରାସ୍ତ୍ରଙ୍କୁ
ପରାମର୍ଶ ଦେଲେ ଯେ, ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନକୁ ଆବଦ୍ଧକରି ପାଣ୍ଡବ-
ମାନଙ୍କ ସହିତ ସନ୍ଧି କରନ୍ତୁ । ସେ ନିଜେ, ସମସ୍ତ ସଦୁଦ୍ଦେଶର
ରକ୍ଷାର୍ଥ, କଂସ ମାତୁଳ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କୁ ବଧ କରିବାକୁ
ବାଧା ଦେଇଥିଲେ । ସେ ସେ ଉଦାହରଣ ମଧ୍ୟ ଦେଲେ, କହିବା
ବ୍ୟବହାର ଯେ, ଏ ପରାମର୍ଶ ଗ୍ରହଣ ହେଲା ନାହିଁ,

ଏଣେ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ରୁଷ୍ଟ ହୋଇ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଆବଦ୍ଧ କରିବା ନିମିତ୍ତ କର୍ଣ୍ଣଙ୍କ ସହୃଦ ପରାମର୍ଶ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ ।

ସାତ୍ୟକ କୃତବର୍ମା ପ୍ରଭୃତି କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଜାତିବର୍ଗ ସଭାରେ ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲେ । ସାତ୍ୟକ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଅଙ୍ଗେ ଅନୁଗତ ଓ ପ୍ରିୟ ଅନୁରୋଧରେ ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ, ଏବଂ ପ୍ରାୟ ଅର୍ଜୁନଭୂଲ୍ୟ ବୀର । ଇର୍ଜିତଜ୍ଞ ମହାବୀରମାନ ସାତ୍ୟକ ଏହି ମନ୍ତ୍ରଣା ଜାଣି ପାରିଲେ । ସେ ଅନ୍ୟତର ଯାତବୀର କୃତବର୍ମାଙ୍କୁ ସଂସିଦନ୍ୟ ପୁରତାରରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ରହିବାକୁ କହି କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଏହି ମନ୍ତ୍ରଣା ଜଣାଇଲେ ଏବଂ ସଭାମଧ୍ୟରେ ପ୍ରକାଶ୍ୟରେ ଏହା ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ର ପ୍ରଭୃତିଙ୍କୁ ଜଣାଇଲେ । ଏହା ଶୁଣି ବିଦୁର ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ରଙ୍କୁ କହିଲେ,

“ଦେପରି ପତଙ୍ଗଗଣ ପାବକରେ ପଡ଼ିତ ହୋଇ ବିନଷ୍ଟ ହୁଅନ୍ତି, ଏମାନଙ୍କ ଦଶା କଣ ସେହିରୂପ ହେବ ନାହିଁ ? ଜନାର୍ଦ୍ଦନ ସେପରି ଇଚ୍ଛାକଲେ ଯୁଦ୍ଧକାଳରେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଶମନ-ସଦନକୁ ପ୍ରେରଣ କରିବେ ।” ଇତ୍ୟାଦି ।

ପରେ କୃଷ୍ଣ ଯାହା କହିଲେ ତହା ଯଥାର୍ଥରେ ଆଦର୍ଶ ପୁରୁଷଙ୍କ ଭାବ । ସେ ବଳଶାଳୀ, ସୁତରାଂ ନୋଧଶୂନ୍ୟ ଏବଂ ନିମାଣୀଳ । ସେ ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ରଙ୍କୁ କହିଲେ,

ଶୁଣୁଅଛି, ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ପ୍ରଭୃତି ସମସ୍ତେ ସୁଦ୍ଧ ହୋଇ ମତେ ବଳପୂର୍ବକ ନିଗୃହୀତ କରିବେ । କିନ୍ତୁ ଆପଣ ଅନୁମତି କରି ଦେଖନ୍ତୁ, ମୁଁ ଏମାନଙ୍କୁ ଆହମଣ କରେ କି ଏମାନେ ମତେ ଆହମଣ କରନ୍ତି । ମୋର ଏପରି ସାମର୍ଥ୍ୟ ଅଛି ଯେ, ମୁଁ ଏକାକୀ ଏମାନଙ୍କୁ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ନିଗୃହୀତ କରିପାରେ । କିନ୍ତୁ ମୁଁ କୌଣସି ପ୍ରକାରର ନିନ୍ଦା ପାପଜନକ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବି ନାହିଁ ।

ଆପଣଙ୍କ ପୁରମାନେ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କ ଅର୍ଥରେ ଲୋଲୁପ ହୋଇ
ସ୍ଵାର୍ଥଭ୍ରଷ୍ଟ ହେବେ । ବସୁନ୍ଧରୀ ଏମାନେ ମତେ ନିରୁଦ୍ଧତ
କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରି ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କୁ କୃତକାର୍ଯ୍ୟ କରୁଛନ୍ତି ।
ମୁଁ ଆଜି ବି ଏମାନଙ୍କୁ ଓ ଏମାନଙ୍କ ଅନୁଚରମାନଙ୍କୁ ନିରୁଦ୍ଧତ
କରି ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କୁ ପ୍ରତାପ କରିବାରେ । ସେଥି ନିମିତ୍ତ
ମତେ ପାପପୁରୀ ହେବାକୁ ମଧ୍ୟ ହେବ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ
ଆପଣଙ୍କ ସନ୍ଧ୍ୟାଧାନରେ ଉଦ୍ଧୃତ ହୋଇ ଓ ପାପବୁଦ୍ଧିଜନିତ
ଗର୍ହଣ କାର୍ଯ୍ୟରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେବ ନାହିଁ । ମୁଁ ଅନୁଜ୍ଞା କରୁଅଛି
ଯେ, ଦୁର୍ଜୟପରାଜୟଗଣ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କ ଇଚ୍ଛାନୁସାରେ କାର୍ଯ୍ୟ
କରନ୍ତୁ ।*

* କାଳୀ ପ୍ରସନ୍ନ ସିଂହଙ୍କ ପ୍ରକାଶିତ ଅନୁବାଦ ପ୍ରଣୟିତ,
ଏଥି ନିମିତ୍ତ ସତରଫର ମୂଳ ସହିତ ଅନୁବାଦ ନ ମିଳାଇ
ମୁଁ ଅନୁବାଦ ଉଦ୍ଧୃତ କରିଅଛି । କିନ୍ତୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଏହି ଉକ୍ତିରେ
କିଛି ଅସଙ୍ଗତ ସେହି ଅନୁବାଦରେ ଦେଖାଯାଏ, ସତ୍ୟା, ସେହି
କାର୍ଯ୍ୟ ଲାଗି ପାପପୁରୀ ହେବାକୁ ହୁଏ ନାହିଁ ବୋଲି ଏକ-
ସ୍ଥାନରେ କହିଛନ୍ତି, ସେହି କାର୍ଯ୍ୟକୁ କେତେ ଧାଡ଼ି ପରେ
ପାପବୁଦ୍ଧିଜନିତ କହୁଛନ୍ତି । ଏଥି ପାଇଁ ମୂଳ ସହିତ ମିଳାଇ
ଦେଖିଲି । ମୂଳରେ ସେତେ ଅସଙ୍ଗତ ଦେଖା ଯାଏ ନାହିଁ ।
ମୂଳ ଉଦ୍ଧୃତ କରୁଅଛି—

ରଜନେନେ ପଦ ହୁତା ମଂ ନିରୁଦ୍ଧାୟୁରୋଜସା ।
ଏତେ ବା ମାମତଂ ବୈନାମ୍ ଜାମାହି ପାର୍ଥିବ ॥
ଏତାନ୍ ହି ସଦାନ୍ ସରଦାନ୍ ପୁନୁମନ୍ ମୁସ୍ତହେ ।
ନ ରୁଦଂ ନିଦ୍ରାତଂ କର୍ମ କୁର୍ଯ୍ୟାମ୍ ପାପଂ କଥଞ୍ଚନ ॥

ଏଇ କଥାପରେ, ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ର ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କୁ ଡକାଇ ଅଣାଇଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କୁ ଅତିଶୟ କଟୁକ୍ତି କରି ଭୟାନା କଲେ । କହିଲେ,

“ତୁମେ ଅତି ନୃଶଂସ, ପାପାତ୍ମା ଓ ମାଗଣୟ ; ଏଥି ନିମିତ୍ତ ଅସାଧ୍ୟ, ଅଯଶସ୍ବର, ସାଧୁବରହୀନ, ପାପାଚରଣରେ ସମୁତ୍ଥକ ହୋଇ ଅଛ । କୁଳ ପାଂଶୁଳ ମୂଢ଼ ପରି ଦୁରାତ୍ମା-ମାନଙ୍କ ସହିତ ମିଳିତ ହୋଇ ନିତାନ୍ତ ଦୁର୍ଦ୍ଦର୍ଶ ଜନାଦ୍ୟନ୍ତକୁ ନିଗ୍ରହ କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରୁଅଛ । ଯେପରି ବାଳକ ଚନ୍ଦ୍ରମାଙ୍କୁ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ଉତ୍ସୁକ ହୁଏ, ତୁମେ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ଇନ୍ଦ୍ରାଦିଦେବଗଣଙ୍କ ଦୁରାତ୍ମମ୍ୟ କେଶବଙ୍କୁ ଗ୍ରହଣ କରିବାର ବାସନା କରୁଅଛ । ଦେବ, ମନୁଷ୍ୟ, ଗନ୍ଧର୍ବ, ଅସୁର ଓ ଉରଗଗଣ ଯାହାଙ୍କ ସଂଗ୍ରାମ ସତ୍ୟ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ; ତୁମେ କଣ,

ପାଣ୍ଡବାପେ ହି ଲୁଭ୍ୟନ୍ତଃ ସ୍ଵାର୍ଥୀନ୍ ହାସ୍ୟନ୍ତି ତେ ସୁତାଃ ।
 ଏତେ ତେଦେବମିଚ୍ଛନ୍ତି କୃତକାର୍ଯ୍ୟା ସୁଧୃଷ୍ଠିରଃ ॥
 ଅଦ୍ୟୈବହ୍ୟତମେନାଂଶୁ ଯେ ଚୈନାନନୁସ୍ରବତ ।
 ନିଗୃହ୍ୟ ରାଜନ୍ ପାର୍ଥେତ୍ସ୍ୟା ଦଦ୍ୟାଂ କଂ ଦୁଷ୍ଟତଂ ଭବେତ୍ ॥
 ଶତନ୍ତ୍ର ନ ପ୍ରବର୍ତ୍ତେୟଂ ନିହିତଂ କର୍ମ ସ୍ରବତ ।
 ସନ୍ନିପ୍ୟୌ ତେ ମହାରାଜ ହେ'ଧଜଂ ପାପବୃଦ୍ଧିଜମ୍ ॥
 ଏଷ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନୋ ରାଜନ୍ ସଥେଚ୍ଛତ ତଥାସ୍ତୁ ନତ୍ ।
 ଅଦନ୍ତୁ ସର୍ବଂସ୍ତନୟାନନଜାନାମି ତେ ନୃପ ॥

“କଂ ଦୁଷ୍ଟତଂ ଭବେତ୍” ଇତି ବାକ୍ୟର ଅର୍ଥ ଠିକ୍ “ପାପବୃଦ୍ଧି ହେବାକୁ ହୁଏ ନାହିଁ,” ଏହା ନୁହେଁ । କଥାର ଭାବରୁ ଏପରି ବୁଝାଯାଉ ଅଛି ଯେ, “ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ମତେ ବନ୍ଧ କରି-

ସେହି କେଶବଙ୍କ ପରିଚୟ ପାଇ ନାହିଁ ? ବହ ! ହସ୍ତିନାଗ
କେବେହେଁ ବାୟୁ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଏ ନାହିଁ ; ପାଣିତଳଦ୍ଵାରା
କେବେହେଁ ପାବକ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରାଯାଏ ନାହିଁ ; ମସ୍ତକଦ୍ଵାରା
କେବେହେଁ ମେଦନା ଧାରଣ କରାଯାଏ ନାହିଁ ; ଏବଂ ଚଳଦ୍ଵାରା
ମଧ୍ୟ କେବେହେଁ କେଶବଙ୍କୁ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଏ ନାହିଁ ।”

ଭାରପରେ ବିଦୁର ମଧ୍ୟ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କୁ ସେହିରୂପ ଭର୍ତ୍ତନା
କଲେ । ବିଦୁରଙ୍କ ବାକ୍ୟାବସାନ ପରେ, ବାୟୁଦେବ ଉଚ୍ଚ-
ହାସ୍ୟ କଲେ, ପରେ ସାତ୍ୟକ ଓ କୃତବର୍ମାଙ୍କ ହସ୍ତ ଧାରଣ-
ପୂର୍ବକ କୁରୁସଭାରୁ ନିଷ୍ପ୍ରାନ୍ତ ହେଲେ ।

ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମହାଭାରତରେ ଆଖ୍ୟାତ ଭଗବଦ୍‌ସାନ
ବୃତ୍ତାନ୍ତ, ଧୂସଙ୍ଗତ ଓ ସ୍ଵାଭାବକ ; କୌଣସି ଗେଲମାଲ ନାହିଁ

ବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଅଛୁ । ମୁଁ ଯଦି ତାଙ୍କୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ବାନ୍ଧ
ନେଇ ଯାଏ, ନାହା ହେଲେ କଣ କିଛି ମଧ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟ ହେବ ?”
ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କୁ ବନ୍ଧ କରିବା ମଧ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟ ହୁଏ ନାହିଁ, କାରଣ,
ଅନେକଙ୍କ ହିତ ନିମିତ୍ତ ଜଣକୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରିବା ଶ୍ରେୟ
ବୋଲି କୃଷ୍ଣ ସ୍ଵୟଂ ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ରଙ୍କୁ ପରାମର୍ଶ ଦେଇଛନ୍ତି ଯେ,
ଏହାକୁ ବନ୍ଧ କର । ତେବେ କୃଷ୍ଣ ଏକାକୀ ସ୍ଵୟଂ ଏ କାମ
କଲେ ହୋଧବଶତଃର ସେ ଏହା କରୁଛନ୍ତି, ଏହା ବୁଝାଇବ ।
କାରଣ, ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ନିଜେ ତାଙ୍କୁ ବନ୍ଧ କରିବାର
ଅଭିପ୍ରାୟ କରି ନାହାନ୍ତି । ହୋଧ ଯହିଁରେ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ କରେ
ତାହା ପାପବୃଦ୍ଧିଜନିତ, ସୁତରାଂ ଆଦର୍ଶ ପୁରୁଷ ପକ୍ଷରେ ନିନ୍ଦିତ
ଓ ପଦହୀନ କର୍ମ ।

ଅତି କିଛି ନାହିଁ ନାହିଁ ଓ ଅବଶ୍ୟର କାରଣ ମଧ୍ୟ
 କିଛି ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ଆଜ୍ଞାଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କୁ ନିର୍ମାତା ପ୍ରତିପ୍ରକାଶକ
 ଜ୍ଞାତ ଗୋଷ୍ଠୀ ଏହା କଦାପି ସତ୍ୟ କରି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ ।
 ଏପରି ଗୋଟିଏ ମହଦ୍‌ବ୍ୟାପାର ଭିତରେ ଗୋଟିଏ ଅନୈସ-
 ଠିକ ଅଭ୍ୟୁତ କାନ୍ତି ପ୍ରବନ୍ଧ ନ କରିଲେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶରଣ
 ରକ୍ଷା ହେବ କିପରି ? ବୋଧ ହୁଏ, ଏହିପରି ଭାବ ଚିନ୍ତା ସେମାନେ
 କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଦ୍ଵାସ୍ୟ ଓ ନିଷ୍ପ୍ରାନ୍ତ ମଧ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ ବିଶୁଦ୍ଧ ପ୍ରକାଶ
 ପ୍ରସିଦ୍ଧ କରିଛନ୍ତି ଏଇ ମହାଭାରତରେ ଶୁଷ୍କପଦର ଉଗବଦ୍‌ଗୀତା
 ପଦାଧ୍ୟାୟରେ (ତାହା ପ୍ରସିଦ୍ଧ ହେଉ ବା ନ ହେଉ) ଆଉ
 ଥରେ ବିଶୁଦ୍ଧ ପ୍ରଦର୍ଶନ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛି । ସେଇ ବିଶୁଦ୍ଧ-
 ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଆଉ ଏଇ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ କି ବିସ୍ମୟନର ପ୍ରଭେଦ !
 ଗୀତାର ଏକାଦଶର ବିଶୁଦ୍ଧ ବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀ କବିଙ୍କ
 ରଚନା; ସାହିତ୍ୟ ଜଗତ୍‌ଶୋକ ବୁଲିଲେ ସେପରି ଆଉକିଛି ପାଇବା
 ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ । ଆଉ ଉଗବଦ୍‌ଯାନ ପଦାଧ୍ୟାୟରେ ଏଇ ବିଶୁଦ୍ଧ-
 ବର୍ଣ୍ଣନା ଯାହାଙ୍କ ରଚିତ, କାବ୍ୟରଚନା ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ
 ବିଦ୍ଧମନା ମାନ । ଉଗବଦ୍‌ଗୀତାର ଏକାଦଶରେ ପଢ଼ି ଯେ,
 ଉଗବାନ ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ କହୁଛନ୍ତି, “ତୁମ ଛଡ଼ା ଆଉ କେହିହେଲେ
 ଏହା ପୂର୍ବେ ନିଶ୍ଚୟ କରି ନାହିଁ ।” କିନ୍ତୁ ତତ୍‌ପୂର୍ବେ
 ଏଠାରେ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନାଦି କୌରବସଭାସ୍ଥ ସମସ୍ତ ଲୋକମାନେ
 ବିଶୁଦ୍ଧ ନିଶ୍ଚୟ କଲେ । ଉଗବାନ୍ ଗୀତାର ଏକାଦଶରେ
 ଅହରି କହୁଛନ୍ତି, “ତୁମ ଛଡ଼ା ମନୁଷ୍ୟଲୋକରେ ଆଉ କେହି
 ବେଦାଧ୍ୟାୟନ, ଯଜ୍ଞାନୁଷ୍ଠାନ, ଦାନ, ଶ୍ରୀୟାକଳାପ, ଲୟ ଓ
 ଅତି କଠୋର ତପସ୍ୟା ଦ୍ଵାରା ମୋର ଶତ୍ରୁତ୍ଵ ରୂପ ଅବଲୋକନ
 କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୁଏ ନାହିଁ ।” କିନ୍ତୁ ଭୁବିକ ଦ୍ଵାରରେ

ପଞ୍ଚ, ଏଠାରେ ବିଶ୍ଵରୂପ ଯାର ତାର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷୀଭୂତ ହେଲା । ଗୀତାରେ ଆଉ ମଧ୍ୟ କଥିତ ହୋଇ ଅଛି, “ଅନ୍ୟନ୍ୟସାଧାରଣ ଭକ୍ତି ପ୍ରଦର୍ଶନ କଲେବ ମତେ ଏଇରୂପେ ଜ୍ଞାତ ହୋଇ ପାରିଯାଏ, ଏବଂ ମତେ ଦର୍ଶନ ଏବଂ ମୋଠାରେ ପ୍ରବେଶ କରିବାକୁ ଯମର୍ଥ ହୁଏ ।” କିନ୍ତୁ ଏଠାରେ ଦୁଷ୍ଟଚକ୍ରାଘ ପାପାୟା ଭକ୍ତିଶୂନ୍ୟ ଶତ୍ରୁଗଣମଧ୍ୟ ତାହା ନିରାଶ କରି କଲେ ।

ନିପ୍ରୟୋଜନରେ କୌଣସି କର୍ମ ମୁର୍ଖମଧ୍ୟ କରେ ନାହିଁ, ଯେ ବିଶ୍ଵରୂପୀ, ତାଙ୍କର ତ କଥାଉଠୁ ନାହିଁ, ଏଠାରେ ବିଶ୍ଵରୂପ ପ୍ରକାଶର କିଛି ମାତ୍ର ନିପ୍ରୟୋଜନ ହୋଇ ନାହିଁ । ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନାଦି ବଳପ୍ରୟୋଗର ପରାମର୍ଶ କରୁଥିଲେ, ବଳପ୍ରୟୋଗର କୌଣସି ଉଦ୍ୟମ କରି ନାହାନ୍ତି । ପିତା ଓ ପିତୃବ୍ୟ କର୍ତ୍ତ୍ତୃକ ଭରସ୍ଵତ ହୋଇ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ନିରୁତ୍ତର ହୋଇଥିଲେ । ବଳପ୍ରକାଶର କୌଣସି ଉଦ୍ୟମ କଲେ ମଧ୍ୟ, ସେ ବଳ ନିଷ୍ଠୁର ବ୍ୟର୍ଥ ହୁଅନ୍ତା, ଏହା କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଅଗୋଚର ନଥିଲା । ସେ ନିଜେ ଏତାଦୃଶ ବଳଶାଳୀ ଯେ, ବଳଦ୍ଵାରା କେହି ତାଙ୍କ ନିଗ୍ରହ କରି ପାରେ ନାହିଁ । ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ର ଏହା କହିଲେ, ବିଦୁର କହିଲେ, ଏବଂ କୃଷ୍ଣ ନିଜେ ମଧ୍ୟ କହିଲେ । କୃଷ୍ଣଙ୍କ ନିଜ ବଳ ଅମୃତରାସ-ପଦ୍ମ ପ୍ରଭୃତି ନ ହୋଇ ଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା କୌଣସି ଶଙ୍କାନଥିଲା, କାରଣ ସାତ୍ୟକି କୃତବର୍ମା ପ୍ରଭୃତି ମହାବଳପରାକ୍ରମ ବୃଷ୍ଟିବିଶାୟମାନେ ତାଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟ ନିମିତ୍ତ ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ସୈନ୍ୟ ମଧ୍ୟ ରାଜଦ୍ଵାରରେ ନିୟୋଜିତ ଥିଲେ । ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କ ସୈନ୍ୟ ଉପସ୍ଥିତ ଥିବା କଥା କିଛି ଦେଖା ଯାଏ ନାହିଁ । ଅତଏବ ବଳଦ୍ଵାରା ନିଗ୍ରହର ଚେଷ୍ଟା ଫଳବଶ

ହେବାର କୌଣସି ସମ୍ଭାବନା ନଥିଲା, ସମ୍ଭାବନାର ଅଭାବରେ ସୁଦ୍ଧା ଶୁଦ୍ଧ ହେବେ, କୃଷ୍ଣ ଏପରି କାୟାରୁଷ ନୁହନ୍ତି । ଯେ ବିଶ୍ୱରୂପ, ତାଙ୍କର ଏପରି ଭୟର ସମ୍ଭବନା ନାହିଁ । ଅତଏବ ବିଶ୍ୱରୂପ ପ୍ରକାଶର କୌଣସି କାରଣନଥିଲା । ଏ ଅବସ୍ଥାରେ ହୃଦୟ ବା ଦାୟିକ ବ୍ୟକ୍ତି ଭିନ୍ନ ଶବ୍ଦକୁ ଭୟ ଦେଖାଇବାର କେହି ଚେଷ୍ଟା କରେ ନାହିଁ, ଯେ ବିଶ୍ୱରୂପ, ସେ ହୋଧଶୂନ୍ୟ ଏବଂ ଦମ୍ଭଶୂନ୍ୟ ।

ଅତଏବ ଏଠାରେ ବିଶ୍ୱରୂପର କଥାଟା କୁଳବିକ୍ରମ ପ୍ରଣୀତ ଅଲୀକ ଉପନ୍ୟାସ ବୋଲି ତ୍ୟାଗ କରିବାର ବିଧେୟ । ମୁଁ ପୁନଃ ପୁନଃ ଦେଖାଇ ଅଛି, ମାନୁଷୀ ଶକ୍ତି ଅବଲମ୍ବନ କରି କୃଷ୍ଣ କର୍ମ କରିନ୍ତି, ଐଶୀ ଶକ୍ତି ଦ୍ୱାରା ନୁହେଁ । ଏଠାରେ ତାହାର ଅତିକ୍ରମ ହୋଇଥିଲା, ଏରୂପ ବିବେଚନା କରିବାର କୌଣସି କାରଣ ନାହିଁ ।

କୁରୁସଭାରୁ କୃଷ୍ଣ କୁନ୍ତୀସମ୍ଭାଷଣରେ ଗଲେ । ସେଠାରୁ ସେ ଉପପ୍ରବ୍ୟ ନଗରକୁ, ଯେଉଁଠାରେ ପାଣ୍ଡବମାନେ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଥିଲେ, ସେଠାକୁ ଯାହା କଲେ । ଯାହାକାଳରେ କର୍ଣ୍ଣକୁ ନିଜ ରଥରେ ଉଠାଇ ନେଲେ ।

ଯେଉଁମାନେ କୃଷ୍ଣକୁ ନିଗ୍ରହ କରିବା ନିମିତ୍ତ ପରାମର୍ଶ କରୁଥିଲେ, କର୍ଣ୍ଣ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଜଣେ; ତେବେ କର୍ଣ୍ଣକୁ କୃଷ୍ଣ ସ୍ୱରଥରେ ଆରୋହଣ କରାଇ ଚାଲିଲେ କାହିଁକି ତାହାପରି ପରିଚ୍ଛେଦରେ କହିବି । ସେ କଥାରେ କୃଷ୍ଣଚରିତ ପରିପ୍ଳୁଟ ହୁଏ । ସାମ ୬ ଦଣ୍ଡମାତ୍ରରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ମାତଞ୍ଜିତା ଦେଖିଅଛୁଁ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଭେଦମାତ୍ରରେ ତାଙ୍କ ପାରିଦର୍ଶିତା ଦେଖିବା । ସେଥି ସଙ୍ଗେ ଏହାବି ଦେଖିବ । ଯେ; କୃଷ୍ଣ ଆଦର୍ଶ

ପୁରୁଷ କାରଣ, ତାଙ୍କ ଦୟା, ଜୀବର ହିତକାମନା, ଏବଂ ବୁଦ୍ଧି ସମସ୍ତହିଁ ଲୋକାଶୀର୍ତ୍ତ ।

ଅଷ୍ଟମ ପରିଚ୍ଛେଦ ।

କୃଷ୍ଣ କର୍ଣ୍ଣ-ସଂବାଦ

କୃଷ୍ଣ ସବୁଦିନରେ ଦୟାମୟ । ଏଇମନ୍ତାୟୁରଜନିତ ସେ ଅସଂଖ୍ୟ ପ୍ରାଣୀସମୂହ ଦେବ, ସେଥିରେ ଆଉ କୌଣସି ଶକ୍ତିୟ ବ୍ୟଥିତ ନୁହଁନ୍ତି, କେବଳ କୃଷ୍ଣହିଁ ବ୍ୟଥିତ । ଯେତେବେଳେ ପ୍ରଥମେ ବିରାଟ ନଗରରେ ଯୁଦ୍ଧର ପ୍ରସ୍ତାବ ହୁଏ, ସେତେବେଳେ କୃଷ୍ଣ ଯୁଦ୍ଧର ବିରୁଧରେ ମତ ଦେଇଥିଲେ । ଅର୍ଜୁନ ତାକୁ ଯୁଦ୍ଧରେ ବରଣ କରିବାକୁ ଗଲେ କୃଷ୍ଣ ଏ ଯୁଦ୍ଧରେ ଅସ୍ତ୍ର ଧରିବେ ନାହିଁ ଓ ଯୁଦ୍ଧ କରିବେ ନାହିଁ ବୋଲି ପ୍ରତିଜ୍ଞା କଲେ କିନ୍ତୁ ସେଥିରେ ମଧ୍ୟ ଯୁଦ୍ଧ ବନ୍ଦ ହେଲା ନାହିଁ । ଅତଏବ ଉପାୟାନ୍ତର ନ ଦେଖି ଭରସାଶୀଳ୍ୟ ହୋଇ ମଧ୍ୟ, ସନ୍ଧି ପ୍ରାପନ ନିମିତ୍ତ ଧୂତରାଷ୍ଟ୍ର-ସଭାକୁ ଗଲେ । ସେଥିରେ ମଧ୍ୟ କିଛି ହେଲା ନାହିଁ, ପ୍ରାଣୀହତ୍ୟା ନିବାରଣ ହେଉନାହିଁ । ସେତେବେଳେ ରାଜନୀତିଜ୍ଞ କୃଷ୍ଣ ଜନସମୁହର ରକ୍ଷାର୍ଥ ଉପାୟାନ୍ତର ଉଦ୍ଭାବନରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଲେ ।

କର୍ଣ୍ଣ ମହାଶର ପୁରୁଷ । ସେ ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ସମକକ୍ଷ ରଥୀ । ତାଙ୍କ ବାହୁବଳରେହିଁ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ନିଜକୁ ବଳବାନ୍ ମନେ କରନ୍ତି । ତାଙ୍କର ବଳ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ପ୍ରଧାନତଃ ସେ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଯୁଦ୍ଧ କରିବାକୁ ପ୍ରବୃତ୍ତ । କର୍ଣ୍ଣଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟ ନପାଇଲେ ସେ କଦାପି ଯୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେବେ ନାହିଁ ।

କର୍ଣ୍ଣକୁ ତାଙ୍କ ଶତ୍ରୁପକ୍ଷର ସାହାଯ୍ୟରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ଦେଖିଲା ମାତ୍ରେ ଅବଶ୍ୟ ସେ ଯୁଦ୍ଧରୁ ନିବୃତ୍ତ ହେବେ । ସେ ଯେପରି ତାହା ଦଟେ ତାହା କରିବା ନିମିତ୍ତ କର୍ଣ୍ଣକୁ ନିଜ ରଥରେ ଉଠାଇ ନେଲେ । କର୍ଣ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ବିରଳରେ କଥୋପକଥନ ଆବଶ୍ୟକ । କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଏହି ଅଭିପ୍ରାୟ ସିଦ୍ଧିର ଉପଯୋଗୀ ଅନ୍ୟର ଅଜ୍ଞାତ ସହଜ ଉପାୟ ମଧ୍ୟ ଥିଲା ।

କର୍ଣ୍ଣ ଅଧରଥ ନାମକ ସ୍ବତର ପୁଅ ବୋଲି ପରିଚିତ ବୟସ୍କ ସେ ଅଧରଥଙ୍କ ପୁଅ ନୁହଁନ୍ତି—ପାଳିତ ପୁଅ ମାତ୍ର । ତାହା ସେ ଜାଣନ୍ତେ ନାହିଁ । ତାଙ୍କ ନିଜ ଜନ୍ମ ବୃତ୍ତନ୍ତ ସେ ଅବଗତ ନଥିଲେ । ମେ ସୂତପତ୍ନୀ ରାଧାଙ୍କ ଗର୍ଭଜାତ ନ ହୋଇ, କୁନ୍ତୀଙ୍କ ଗର୍ଭଜାତ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଔରସରେ ତାଙ୍କ ଜନ୍ମ । ତେବେ କୁନ୍ତୀଙ୍କ କନ୍ୟାକାଳରେ ତାଙ୍କ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିଲା ବୋଲି, କୁନ୍ତୀ, ପୁଅ ଭୂମିସ୍ବ ନେବା ପରେ ପରେ ତାଙ୍କୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ । ବୟସ୍କ ସେ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କ ସହୋଦର ଓ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ଭ୍ରାତା । ଏ କଥା କୁନ୍ତୀ ଭଲ ଆଉ କେହି ଜାଣନ୍ତି ନାହିଁ । ଆଉ କୃଷ୍ଣ ଜାଣିଥିଲେ; ତାଙ୍କର ଅଲୈକ୍ୟ ବୁଦ୍ଧି ନିକଟରେ ସମସ୍ତ କଥା ସହଜରେ ପ୍ରତିସ୍ପାଦିତ ହେଉଥିଲା । କୁନ୍ତୀ ତାଙ୍କ ପିତୃଷ୍ଠା; ଭୋଜବଜ୍ରହସରେ ଏ ଦଟନା ଦ୍ରବ୍ୟ, ଅତଏବ କୃଷ୍ଣ ମନସ୍ୟବୁଧରେଇ ଏହା ଜାଣି ପାରିବା ଅସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ।

କୃଷ୍ଣ ଏଇ କଥା ବର୍ତ୍ତମାନ ରଥାରୁତ କର୍ଣ୍ଣକୁ ଶୁଣାଇଲେ । କହିଲେ, “ଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞାନେ କହନ୍ତି, ଯେ ଯେଉଁ କନ୍ୟାର ପ୍ରଣିବ୍ରାତ୍ତଣ କରନ୍ତି, ସେଇ ସେହି କନ୍ୟାର ସହୋଦ ଓ କାମାନପୁଅର ପିତା ହେ କର୍ଣ୍ଣ ! ତୁମେ ବି ତୁମ ଜନନୀର କନ୍ୟାବସ୍ଥାରେ ସମ୍ଭବ ହୋଇଅଛି, ତନ୍ମିତ୍ତ ତୁମେ ଧର୍ମତଃ ପୁଅ; ଅତଏବ

ତଳ, ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ରର ବରୁଣରେ ସୁଦ୍ଧା * ତୁମେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣର ହେବ ।” ମେ କର୍ଣ୍ଣକୁ ବୁଝାଇ ଦେଲେ ଯେ, ସେ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ, ଏ ନିମିତ୍ତ ସେଇ ଗଜା ହେବେ, ଅପର ପଞ୍ଚପାଣ୍ଡବ ତାଙ୍କ ଆଜ୍ଞାନୁ-ବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ତାଙ୍କ ପରିରୂପ୍ୟରେ ନିୟୁକ୍ତ ରହିବେ ।

କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଏହି ପରାମର୍ଶ ସ୍ବଜନର ଧର୍ମବୃଦ୍ଧିକର ଓ ହିତକର । ପ୍ରଥମତଃ କର୍ଣ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରସେ ହିତକର, କାରଣ, ସେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣର ହେବେ, ଏବଂ ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଧର୍ମାନୁଗତ, କାରଣ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରତି ଶୟସ୍ତବ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ମିତ୍ର ଭାବ ଅବଲମ୍ବନ କରିବେ । ଏହା ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନାଦିଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ମଧ୍ୟ ପରମ ହିତକର । କାରଣ, ଯୁଦ୍ଧ ହେଲେ ସେମାନେ କେବଳ ରାଜ୍ୟ-

*“ବରୁଣରେ ସୁଦ୍ଧା” ଏହି ପଦଟି କାଳୀପ୍ରସନ୍ନ ସିଂହଙ୍କ ଅନୁବାଦରେ ଅଛି, କିନ୍ତୁ ଏହା ଏଠାରେ ଅସଙ୍ଗତ ବୋଲି, ବୋଧହୁଏ । ମୋ ନିକଟରେ ମୂଳ ମହାଭାରତ ଯାହା ଅଛି, ସେଥିରେ ଦେଖିଲି, ନିଗ୍ରହଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ଅଛି । ବୋଧହୁଏ ନିଗ୍ରହଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ହେବ । ତାହାହେଲେ ଅର୍ଥ ସଙ୍ଗତ ହୁଏ । [ଫୁଟନୋଟ-- ଏହି ଅଂଶ ଛୁପା ହେବା ପରେ ଜାଣି ପାରିଲି ଯେ, ଏହାର ଅନ୍ୟତର ପାଠ ଅଛି,

ଯଥା— “ନିଗ୍ରହାଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ।” ଏ ସ୍ଥାନରେ ନିଗ୍ରହ ଅର୍ଥ ମର୍ଯ୍ୟାଦା । ଯଥା—

“ନିଗ୍ରହୋ ଭର୍ତ୍ତନେଽପି ସ୍ୟାତ୍ ମର୍ଯ୍ୟାଦାୟାଞ୍ଚ ବନ୍ଧନେ ।”
ଇତି ମେଦିନୀ ।

“ନିଗ୍ରହୋ ଭର୍ତ୍ତନେ ପ୍ରୋକ୍ତୋ ମର୍ଯ୍ୟାଦାୟାଞ୍ଚ ବନ୍ଧନେ ।”
ଇତି ବିଶ୍ଵ ।

“ନିୟମେନ ବଧୁନା ଗ୍ରହଣ ନିଗ୍ରହଃ ।” ଇତି ଚନ୍ଦ୍ରାମଣିଃ ।]

ଭ୍ରଷ୍ଟ ନୁହନ୍ତି, ସର୍ବତ୍ର ସମାଜପ୍ରାପ୍ତ ହେବାରହିଁ ସମ୍ଭାବନା ।
 ଯୁଦ୍ଧ ନହେଲେ ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରାଣ ବଜାୟ ରହିବ, ରାଜ୍ୟବ
 ବଜାୟ ରହିବ, କେବଳ ପାଣ୍ଡବଙ୍କ ଭାଗ ଫେରାଇ ଦେବାକୁ
 ହେବ ଏଥିରେ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କର ହିତ ଓ ଧର୍ମ, କାରଣ,
 ଯୁଦ୍ଧରୂପ ନିଶଂସ ବ୍ୟାପାରରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ନ ହୋଇ, ଆତ୍ମୀୟ
 ସୁଜନ ଜାତି ବଧ ନ କରି ମଧ୍ୟ, ସ୍ୱରାଜ୍ୟ କର୍ତ୍ତୃକ ସହିତ ଭୋଗ
 କରିବେ । ଆଜି ଏ ପରମର୍ଶର ପରମ ଧର୍ମ୍ୟତା ଓ ହିତବା
 ରତା ଏହି ଯେ, ଏହାଦ୍ୱାରା ଅତ୍ୟନ୍ତ ମନୁଷ୍ୟ ମାନଙ୍କର
 ପ୍ରାଣ ରକ୍ଷା ହୋଇ ପାରିବ ।

କର୍ତ୍ତୃ ମଧ୍ୟ କୃଷ୍ଣଙ୍କ କଥାର ଉପଯୋଗିତା ସ୍ୱୀକାର
 କଲେ । ସେ ବି ବୁଝିଥିଲେ ଯେ,—ଏ ଯୁଦ୍ଧରେ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନାଦିଙ୍କର
 ରକ୍ଷା ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କ କଥାରେ ସମ୍ମତ ହେଲେ ତାଙ୍କୁ
 କୌଣସି କୌଣସି ଗୁରୁତର ଅପରାଧରେ ଅପରାଧୀ ହେବାକୁ
 ହୁଏ । ଅଧରଥ ଓ ରାଧା ତାଙ୍କୁ ପ୍ରତିପାଳନ କରିଛନ୍ତି ।
 ସେମାନଙ୍କ ଆଶ୍ରୟରେ ଥାଇ ସେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା ବିବାଦ କରି-
 ଛନ୍ତି, ଏବଂ ସେହି ଭାବ୍ୟଙ୍କ ଠାରୁ ତାଙ୍କର ପୁଅ ପୌତ୍ରାଦି
 ଜନ୍ମିଅଛି, ସେମାନଙ୍କୁ କର୍ତ୍ତୃ କୌଣସି ମତେ ପରିତ୍ୟାଗ
 କରି ନ ପାରନ୍ତି । ଆଜି ସେ ସପ୍ତଦଶ ବର୍ଷ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କ
 ଆଶ୍ରୟରେ ରହି ରାଜ୍ୟଭୋଗ କରି ଅଛନ୍ତି; ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ
 ତାହାଙ୍କରହିଁ ଭରସା କରନ୍ତି; ବର୍ତ୍ତମାନ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କୁ
 ପରିତ୍ୟାଗ କରି ପାଣ୍ଡବପକ୍ଷକୁ ଗଲେ ଲୋକେ ତାଙ୍କୁ
 କୃତବ୍ଧ, ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କର ଶତ୍ରୁତ୍ୱ ଲୋଲୁପ ବା ସେମାନଙ୍କ
 ଭୟରେ ଭୀତ କାୟରୂପ କହିବେ । ଏଥି ନିମିତ୍ତ କର୍ତ୍ତୃ
 କୌଣସି ମତେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ କଥାରେ ସମ୍ମତ ହେଲେ ନାହିଁ ।

ପଞ୍ଚମଖଣ୍ଡ : ଅଷ୍ଟମ ପରିଚ୍ଛେଦ : କୃଷ୍ଣ କର୍ଣ୍ଣ-ସଂବାଦ ୧୫୯

କୃଷ୍ଣ କହିଲେ, “ସେତେବେଳେ ମୋ କଥା ତୁମର ହୃଦୟଙ୍ଗମ ହେଲା ନାହିଁ, ସେତେବେଳେ ନିଶ୍ଚୟ ଏହି ବୟସକବର ସଫାରଦଶା ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଅଛି ।”

କର୍ଣ୍ଣ ଉପସୂକ୍ତ ଉତ୍ତର ଦେଇ, କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଗାଢ଼ ଆଲିଙ୍ଗନ କରି ବିଷଣ୍ଣ ଭାବରେ ବିଦାୟ ଗ୍ରହଣ କଲେ ।

କୃଷ୍ଣଚରିତ ବୁଝିବା ନିମିତ୍ତ କର୍ଣ୍ଣଚରିତର ବିସ୍ତାରିତ ସମାଲୋଚନାରେ ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ, ଏଣୁ ମୁଁ ଚତ୍ସମ୍ଭବରେ କିଛି କହିଲି ନାହିଁ । କର୍ଣ୍ଣଚରିତ ଅତି ମହତ୍ତ୍ୱ ଓ ମନୋହର ।

ନବମ ପରିଚ୍ଛେଦ

ଉପସଂହାର ।

କୃଷ୍ଣ ଉପସୂକ୍ତ୍ୟ ନଗରକୁ ଫେରି ଆସିଲେ, ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ପରୀକ୍ଷାରେ, ତୁମେ ହସ୍ତିନାପୁରରେ କଣ କରିଥିଲ କୁହ ।

କୃଷ୍ଣ ଯାତ୍ରା କହିଥିଲେ, ଏବଂ ଅନ୍ୟମାନେ ଯାତ୍ରା କହିଥିଲେ ତାହା କହିବାକୁ ଲାଗିଲେ । କିନ୍ତୁ ସେ ସବୁ ବକ୍ତୃତାର ପୂର୍ବ ପୂର୍ବ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଯେଉଁପ ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଖିଅଛି, ଏଠାରେ ତାହା ସହିତ ମେଳ ନାହିଁ । କାହା ସହିତ କେହି ମିଳେ ନାହିଁ । ମିଳିଲେ ଘର୍ବ ପୁନରୁକ୍ତି ଘଟନ୍ତା । ସେଥିରୁ ଉଦ୍ଧାର ପାଇବା ନିମିତ୍ତ କୌଣସି ମହାପୁରୁଷ କିଛି ନୂତନ ରକମ ବସାଇ ଦେଇଛନ୍ତି ବୋଧ ହୁଏ ।

ଏହିଠାରେ ଭଗବତ୍‌ସାଧନ—ପଟ୍ଟାଧ୍ୟାୟ ସମାପ୍ତ । ତାର ପରେ ଦୈନ୍ୟନିର୍ଯ୍ୟାଣ—ପଟ୍ଟାଧ୍ୟାୟ । ଏଥିରେ ବିଶେଷ କଥା

କିଛି ନାହିଁ । କେତେଗୁଡ଼ାଏ ମୌଳିକ କଥା ଅଛି, କେତେଗୁଡ଼ାଏ ଅମୌଳିକ; କୃଷ୍ଣସମ୍ବନ୍ଧୀୟ କଥା ବଡ଼ ଅଛି । କୃଷ୍ଣ ଓ ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ପରାମର୍ଶାନୁସାରେ, ପାଣ୍ଡବମାନେ ଧୃଷ୍ଣଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କୁ ସେନାପତି ନିଯୁକ୍ତ କଲେ, ଏବଂ ବଳରାମ ମଦ ପିଇ ଆସି କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ କିଛି ମିଷ୍ଟ ଭର୍ତ୍ତନା କଲେ, କାରଣ, ସେ କୁରୁପାଣ୍ଡବଙ୍କୁ ସମାନ ଜ୍ଞାନ କରନ୍ତି ନାହିଁ । କୁରୁ ସଭାରେ ଯାହା ଘଟିଥିଲା, ସେ କଥା ବି କିଛି ହେଲା । ଏହା ଛଡ଼ା ଆଉ କିଛି ନାହିଁ ।

ଚାନ୍ଦାର ପରେ ଉଲ୍ଲୁକଦୂତାଗମନ—ପଦାଧ୍ୟାୟ । ଏଟି ନିତାନ୍ତ ଅକ୍ଷତ୍‌କର । ଏଥିରେ ଆଉ କିଛି ନାହିଁ, କେବଳ ଉଭୟ ପକ୍ଷରେ ଗାଳିଗୁଲ୍‌ଜ । ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ, ଶକୁନି ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ପରାମର୍ଶରେ ଉଲ୍ଲୁକକୁ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କ ନିକଟକୁ ପଠାଇଲେ । ଉଦ୍ଦେଶ ଆଉ କିଛି ନୁହେଁ, କେବଳ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କୁ ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଖୁବ ଗାଳିଗୁଲ୍‌ଜ କରିବା ନିମନ୍ତେ । ଉଲ୍ଲୁକ ଆସି ଛଅ ଜଣଙ୍କୁ ଖୁବ ଗାଳି ଦେଲା । ପାଣ୍ଡବମାନେ ଉତ୍ତରରେ ଖୁବ ଗାଳି କଲେ କୃଷ୍ଣ ବିଶେଷ କିଛି କହିଲେ ନାହିଁ, ତାଙ୍କ ତୁଲ୍ୟ ବୋଷାମର୍ଷଶୂନ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତି ଗାଳିଗୁଲ୍‌ଜ କରନ୍ତି ନାହିଁ, ବରଂ ଗୋଟିଏ ରାଗାଚାରି ବଢ଼ି ବଢ଼ି ଯେପରି ନ ହୁଏ, ଏହି ଅଭିପ୍ରାୟରେ ପାଣ୍ଡବମାନେ ଉତ୍ତର ଦେବା ଆଗରୁ ସେ ଉଲ୍ଲୁକକୁ ବିଦାୟ କରିବାର ଚେଷ୍ଟା କଲେ । କହିଲେ, “ତୁମେ ଶୀଘ୍ର ଗମନ କରି ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କୁ କହିବ— ପାଣ୍ଡବମାନେ ତୁମର ବାକ୍ୟ ଶ୍ରବଣ ଓ ତାହାର ଯଥାର୍ଥ ଅର୍ଥ ଗ୍ରହଣ କରିଅଛନ୍ତି । ବର୍ତ୍ତମାନ ତୁମର ଯେଉଁଠି ଅଭିପ୍ରାୟ ତାହାହିଁ ହେବ ।” ଅଥଚ ଗାଳିଗୁଲ୍‌ଜଟା କୃଷ୍ଣାର୍ଜୁନଙ୍କ ଭାଗରେ ବେଶୀ ରକମ ହୋଇଥିଲା ।

କିନ୍ତୁ ଉଲ୍ଲୁକର ଦୁର୍ବଳି, ଉଲ୍ଲୁକ ଛୁଡ଼େ ନାହିଁ । ପୁଣି ଗାଳିଗୁଳି ଆରମ୍ଭ ଜଲ୍ଲ । ନ ଡେବ କାହିଁକି ? ଏ ମହାଶୟ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କ ସହୋଦର । ସେତେବେଳେ ପାଣ୍ଡବମାନେ ଏକ ଏକ କରି ଉଲ୍ଲୁକର ଉଡ଼ାର ଦେଲେ । ଉଲ୍ଲୁକକୁ ସୁଧ ସମତ ଅସଲ ଫେରାଇ ଦେଲେ । କୃଷ୍ଣ ମଧ୍ୟ ଗୋଟାଏ କଥା କହିଲେ, “ମୁଁ ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ସାରଥ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର କରିଅଛି ବୋଲି ସୁଦ୍ଧ କରିବି ନାହିଁ, ଏହା ମନରେ ସ୍ଥିର କରି ଶୁଭ ଫଳ ନାହିଁ ; କିନ୍ତୁ ଯେପରି ହୃତାଶନ ଚୂଣ ସବୁ ଉପସାଦ୍ କରେ, ତଦ୍ୱୃଥ ମୁଁ ମଧ୍ୟ ଚରମ କାଳରେ ନିଃସନ୍ତାନରେ ସମସ୍ତ ପାର୍ଥବ-ଗଣଙ୍କୁ ସଫାର କରିବି ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।”

ଉଲ୍ଲୁକଦୂତାଗମନ—ପଟ୍ଟାଭ୍ୟାସରେ ମହାଭାରତର କାର୍ଯ୍ୟ-ପକ୍ଷରେ କିଛିମାତ୍ର ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ । ଏଥିରେ ଗତନାର ନୈପୁଣ୍ୟ ବା କବିତ୍ୱ ନାହିଁ । ଏବଂ କୌଣସି କୌଣସି ସ୍ଥାନ ମହାଭାରତର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅଂଶ ସହିତ ବିରୁଦ୍ଧଭାବପୂର୍ଣ୍ଣ, ଅନୁନ୍ୟ-ମଣିକ ଧ୍ୟାୟରେ ସଞ୍ଜିତ୍ ଏବଂ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଦୌତ୍ୟର କଥା ଅଛି, କିନ୍ତୁ ଉଲ୍ଲୁକଦୂତର କଥା ନାହିଁ । ଏହି ସବୁ କାରଣରୁ ଏହାକୁ ଆଦମ ପ୍ରଗନ୍ତବିତ ବିବେଚନା ହୁଏ ନାହିଁ ।

ଏହା ପରେ ରଥାଭିରଥସଂଖ୍ୟାନ, ଏବଂ ତତ୍ପରେ ଅନ୍ୟୋ-ପାଖ୍ୟାନ—ପଟ୍ଟାଭ୍ୟାସ । ଏ ସବୁରେ କୃଷ୍ଣବୃନ୍ତ କିଛିମାତ୍ର ନାହିଁ । ଏହିଠାରେ ଉଦ୍ୟୋଗପଟ୍ଟ ସମାପ୍ତ ।

କୃଷ୍ଣ ଚରିତ୍ର

ଷଷ୍ଠାଂଶ

କୁରୁକ୍ଷେତ୍ର

ଯୋ ନିଶ୍ଚୟେଽଭବେଦ୍ରାମୌ ଧବା ଭବତ ଶତ୍ୱିତଃ ।

ଇଷ୍ଟାନିଷ୍ଟସ୍ୟ ଚ ଦ୍ରୁତ୍ୱା ତସ୍ମୈ ଦ୍ରୁତ୍ୱାତ୍ମନ ନମଃ ॥

ଶାନ୍ତିପଦ, ୪୭ ଅଧ୍ୟାୟ ।

ପ୍ରଥମ ପରିଚ୍ଛେଦ

ଭୀଷ୍ମଙ୍କ ଯୁଦ୍ଧ

ବର୍ତ୍ତମାନ କୁରୁକ୍ଷେତ୍ରର ମହାଯୁଦ୍ଧ ଆରମ୍ଭ ହେବ । ମହାଭାରତରେ ଚାରିଗୋଟି ପଦରେ ଏହା ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ଦୂର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କ ସେନାପତିମାନଙ୍କ ନିମାନ୍ତରେ ଏହି ଚାରିଟି ପଦର ନାମ ଭୀଷ୍ମପଦ, ଦ୍ରୋଣପଦ, କର୍ଣ୍ଣପଦ ଓ ଶଲ୍ୟପଦ ହୋଇଅଛି ।

ଏହି ଯୁଦ୍ଧପଦ ଗୁଡ଼ିକୁ ମହାଭାରତର ନିକୃଷ୍ଟ ଅଂଶ ମଧ୍ୟରେ ଗଣ୍ୟ କରିବା ଉଚିତ । ପୁନରୁକ୍ତି, ଅକାରଣ ଏବଂ ଅରୁଚକର ବର୍ଣ୍ଣନା ବାହୁଲ୍ୟ, ଅନୈସର୍ଗିକତା, ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ଏବଂ ଅସଙ୍ଗତ ଦୋଷ ଏଗୁଡ଼ିକରେ ବେଶୀ । ଏହାର ଅଲ୍ଲଭାଗ ମାତ୍ର ଆଦମ-ପ୍ରତିଭୁକ୍ତ ବୋଲି ବୋଧ ହୁଏ । କିନ୍ତୁ କେଉଁ ଅଂଶ ମୌଳିକ, ଏବଂ କେଉଁ ଅଂଶ ଅମୌଳିକ, ଛିନ୍ନ କରିବା ବଡ଼ ଦୁଷ୍ଟର । ଯେଉଁଠାରେ ସବୁ କଣ୍ଠାବଣ, ସେଠାରେ ସ୍ପଷ୍ଟତୟନ ବଡ଼

ଦୁଃସାଧ୍ୟ । ତେବେ ଯେଉଁଠାରେ କୃଷ୍ଣଚରିତ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କିଛି ଦେଖା ଯାଏ ତାହା ଆମେ ଯଥାସାଧ୍ୟ ବୁଝିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବୁ ।

ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଚର ପ୍ରଥମ ଜନ୍ମଖଣ୍ଡ—ବିନୟାଶ - ପଦାଧ୍ୟାୟ । ତାହା ସହିତ ଯୁଦ୍ଧର କୌଣସି ସମ୍ବନ୍ଧ ନାହିଁ—ମହାଭାରତର ବି ବଡ଼ ଅଳ୍ପ । କୃଷ୍ଣଚରିତର କୌଣସି କଥା ନାହିଁ । ତାର ପରେ ଭଗବଦ୍‌ଗୀତା—ପଦ୍ୟାଧ୍ୟାୟ । ଏହାର ପ୍ରଥମ ଚବିଶ ଅଧ୍ୟାୟ ପରେ ଗୀତାରମ୍ଭ, ଏହି ଚବିଶ ଅଧ୍ୟାୟ ମଧ୍ୟରେ କୃଷ୍ଣ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ବିଶେଷ କୌଣସି କଥା ନାହିଁ । କୃଷ୍ଣ ଯୁଦ୍ଧ ପୂର୍ବେ ଦୁର୍ଗାସ୍ତବ କରିବାକୁ ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ ପରାମର୍ଶ ଦେବାରୁ ଅର୍ଜୁନ ଯୁଦ୍ଧାରମ୍ଭକାଳରେ ଦୁର୍ଗାସ୍ତବ ପାଠ କଲେ । କୌଣସି ଗୁରୁତର କାର୍ଯ୍ୟ ଆରମ୍ଭ କରିବା ସମୟରେ ନିଜ ନିଜ ବିଶ୍ୱାସୀନୁପାୟୀ ଦେବତାର ଆରାଧନା କରି ତହିଁରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେବା ଜରୀବ୍ୟ । ତାହା ହେଲେ ଶିଶୁରଙ୍କ ଆରାଧନା ହେଲା, ଯାହା ବୋଲା ଡାକୁ ନା କାହିଁକି, ଏକ ଭଲ ଶିଶୁର ନାହିଁ । ତାର ପରେ ଗୀତା । ଏହାହିଁ କୃଷ୍ଣ ଚରିତର ପ୍ରଧାନ ଅଂଶ । ଏହି ଗୀତାକୁ ଅନୁପମ ପବିତ୍ର ଧର୍ମ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହିଁ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଆଦର୍ଶ ମାନୁଷ୍ୟର ବା ଦେବଭର ଏକ ପ୍ରଧାନ ପରିଚୟ ।

କିନ୍ତୁ ଏଠାରେ ମୁଁ ଗୀତା ସମ୍ବନ୍ଧରେ କୌଣସି କଥା କହିବି ନାହିଁ । ତାହାର କାରଣ ଏହିପେ, ଏଇ ଗୀତୋକ୍ତ ଧର୍ମ ଖଣ୍ଡିଏ ପୃଥକ ଗ୍ରନ୍ଥର * କିଛି କିଛି ବୁଝାଇଅଛି, ପରେ ଆଉ ଖଣ୍ଡିଏ † ଲେଖିବାରେ ନିୟୁକ୍ତ ଅଛି । ଗୀତା ସମ୍ବନ୍ଧରେ

* ଧର୍ମଚର୍ଚ୍ଚା

† ଶ୍ରୀ ମଦ୍‌ଭଗବଦ୍‌ଗୀତାର ବଙ୍ଗଳା ଟୀକା !

ମୋ ମତ ଏହି ଦୁଇ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ମିଳିବ । ଏଠାରେ ସୁନରୁକ୍ତିର ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ ।

ଭଗବଦ୍‌ଗୀତା—ପଟ୍ଟାଧ୍ୟାୟ ପରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠବଧ—ପଟ୍ଟାଧ୍ୟାୟ । ଏହିଠାରୁ ସୂକ୍ଷ୍ମରମ୍ଭ । ଯୁଦ୍ଧରେ କୃଷ୍ଣ ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ସାରଥୀ ମାତ୍ର । ସାରଥୀମାନଙ୍କ ଅଦୃଷ୍ଟ ବଡ଼ ମନ୍ଦ ଥିଲା ! ମହାଶ୍ୱରତରେ ଯେଉଁ ଯୁଦ୍ଧର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅଛି, ତାହା କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଦୈର୍ଘ୍ୟଯୁକ୍ତ ମାତ୍ର ରଥମାନେ ଯୁଦ୍ଧ କରିବା ସମୟରେ ପରସ୍ପରଙ୍କ ଅଶ୍ୱ ଓ ସାରଥୀକୁ ବିନାଶ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲେ । ତାହାର କାରଣ, ଅଶ୍ୱ ବା ସାରଥୀ ନଷ୍ଟ ହେଲେ, ଆଉ ରଥ ଚଳିବ ନାହିଁ । ରଥ ନ ଚଳିଲେ ରଥୀ ବିପନ୍ନ ହୁଅନ୍ତି । ସାରଥୀମାନେ ଯୋଦ୍ଧା ନୁହନ୍ତି—ବିନା ଦୋଷରେ ବିନା ଯୁଦ୍ଧରେ ନିହତ ହୁଅନ୍ତି । କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ସେହି ସୁଖରେ ଶ୍ରୀମଦ୍‌ବିଦ୍‌ବାକୁ ହୋଇଥିଲା । ସେ ହତ ହୋଇ ନାହାନ୍ତି ସତ୍ୟ, କିନ୍ତୁ ଯୁଦ୍ଧର ଅସ୍ଥାବଳୀ ବିବିଧ ମୁହୂର୍ତ୍ତେ ମୁହୂର୍ତ୍ତେ ବହୁ ସଂଖ୍ୟକ ବାଣ ଦ୍ୱାରା ବିଦ୍ଧ ହୋଇ ଶତ ବିଷତ ହେଉଥିଲେ । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସାରଥୀମାନେ ଆତ୍ମରକ୍ଷାରେ ଅସମ, ସେମାନେ ବୈରୀ, ଜାତିରେ ଶତ୍ରୁ ନୁହନ୍ତି । କୃଷ୍ଣ, ଆତ୍ମରକ୍ଷାରେ ଅତିଶୟ ସମ୍ପନ୍ନ, ତଥାପି କର୍ତ୍ତବ୍ୟାନୁଷ୍ଠାନରେ ବସି ବସି ମାତ୍ର ଶାଉଥିଲେ ।

ମହାଶ୍ୱରତ ଯୁଦ୍ଧରେ ଅସ୍ତ୍ରଧାରଣ କରିବେ ନାହିଁ ପ୍ରତିଜ୍ଞା କରିଥିଲେ, ଏହା କହିଅଛି । କିନ୍ତୁ ଦିନେ ସେ ଅସ୍ତ୍ରଧାରଣ କରିଥିଲେ । ଅସ୍ତ୍ରଧାରଣ କରିଥିଲେ ମାତ୍ର, କିନ୍ତୁ ପ୍ରୟୋଗ କରି ନାହାନ୍ତି । ସେ ଘଟଣାଟା ଏହିରୂପ ;—

ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କ ସେନାପତିତ୍ୱରେ ନିଯୁକ୍ତ ହୋଇ ଯୁଦ୍ଧ କରୁଛନ୍ତି । ସେ ଯୁଦ୍ଧରେ ଏରୂପ ନିୟୁଣ ଯେ, ପାଣ୍ଡବସେନା

ମଧ୍ୟରେ ଅର୍ଜୁନ ଭଲ ଅନ୍ୟ କେହି ତାଙ୍କ ସମକକ୍ଷ ନଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଅର୍ଜୁନ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଭଲ କରି ସ୍ୱଶକ୍ତି ଅନୁସାରେ ଯୁଦ୍ଧ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ତାହାର କାରଣ ଏହି ଯେ, ଶ୍ୱଶ୍ରୁ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ପିତାମହ, ଏବଂ ବାଲ୍ୟ କାଳର ପିତୃହୀନ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କୁ ଶ୍ୱଶ୍ରୁଙ୍କ ପିତୃବର ପ୍ରତିପାଳକ କରିଥିଲେ । ଶ୍ୱଶ୍ରୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କ ଅନୁରୋଧରେ ନିରପରାଧୀ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କ ଶତ୍ରୁ ହୋଇ ସେମାନଙ୍କ ଅନିଷ୍ଟାର୍ଥ ସେମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଯୁଦ୍ଧ କରୁଛନ୍ତି ବୋଲି, ଯଦିଓ ଶ୍ୱଶ୍ରୁ ଧର୍ମତଃ ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ବଧ୍ୟ, ତଥାପି ଅର୍ଜୁନ ପୂର୍ବକଥା ସ୍ମରଣ କରି କୌଣସି ମତେ ଶ୍ୱଶ୍ରୁଙ୍କ ବଧ ସାଧନରେ ସମ୍ମତ ନୁହନ୍ତି, ଏଣୁ ଭୀଷ୍ମଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଯୁଦ୍ଧ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ସେ ମୃତ୍ୟୁ ଯୁଦ୍ଧ କରନ୍ତି, କାଳେ ଭୀଷ୍ମ ନିପତ୍ତ ହେବେ, ଏଥିପାଇଁ ମଦଦା ସଙ୍କୁଚିତ । ତେଣୁ ଭୀଷ୍ମଙ୍କ ଅପ୍ରତିହତ ଶର୍ଯ୍ୟରେ ବହୁସଂଖ୍ୟକ ପାଣ୍ଡବସେନା ବିନଷ୍ଟ କରୁଥିଲେ । ଏହା ଦେଖି ଦିନେ ଭୀଷ୍ମଙ୍କୁ ବଧ କରିବା ମାନସରେ କୃଷ୍ଣ ସ୍ୱୟଂ ଚନ୍ଦ୍ରହସରେ ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ରଥରୁ ଅବରୋହଣ ପୂର୍ବକ ଭୀଷ୍ମଙ୍କ ପ୍ରତି ପଦଗୁଜରେ ଧାବମାନ ହେଲେ ।

ଏହା ଦେଖି କୃଷ୍ଣଭକ୍ତ ଭୀଷ୍ମ ପରମାହ୍ଲାଦିତ ହୋଇ କହିଲେ,

ଏତ୍ୟେହି ଦେବେଶ ଜଗନ୍ନିବାସ !

ନମୋଽସ୍ତୁତେ ଶାଙ୍ଗ ଗଦାସିପାଣେ ।

ପ୍ରମତ୍ୟ ମଂ ପାତୟ ଲୋକନାଥ !

ରଥୋତ୍ତମାତ୍ ଭୂତଶାରଣ୍ୟ ସଂଖ୍ୟେ ॥

“ଆସ ଆସ ଦେବେଶ ଜଗନ୍ନିବାସ ! ହେ ଶାଙ୍ଗ ଗଦା

ଖଡ୍ଗ ଧାରିନ୍ ! ତୁମକୁ ନମସ୍କାର । ହେ ଲୋକନାଥ ଭୃତଶରଣ୍ୟ !
ଯୁଦ୍ଧରେ ମତେ ଅବଳମ୍ବେ ରଥୋତ୍ତମରୁ ପାଢ଼ିତଳର ।”

ଅର୍ଜୁନ ମଧ୍ୟ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପାଶ୍ଚାତନ୍ୟସରଣ କରି, କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ
ଅନୁନୟ କରି, ସ୍ୱୟଂ ସାଧ୍ୟାନୁସାରେ ଯୁଦ୍ଧ କରିବାକୁ ପ୍ରତିଜ୍ଞା
କରି, ଫେରାଇ ଆଣିଲେ ।

ଏଇ ଘଟଣା ଦୁଇବାର ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ଥରେ
ତୃତୀୟ ଦିବସର ଯୁଦ୍ଧରେ, ଆଉଥରେ ନବମ ଦିବସର
ଯୁଦ୍ଧରେ । ଶ୍ଳୋକ ଗୁଡ଼ିକ ଏକ, ସୁତରାଂ ଏକ ଦିବସର ଘଟଣା
ଲିପିକାରଙ୍କ ଭ୍ରମ ପ୍ରମାଦ ବା ଇଚ୍ଛାବଶତଃ ଦୁଇବାର
ଲିଖିତ ହୋଇଥିବ । ସଂସ୍କୃତ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ସତ୍ୟତର ଏଭୂପ
ଘଟି ଥାଏ ।

ରତନା ଦେଖି ବିରୁର କଲେ, ଏଇ ଦିବସକୁ
ମହାଭୀରତର ପ୍ରଥମ ସ୍ତର ଭୁକ୍ତ ବୋଲି ବିବେଚନା କରା
ଯାଇ ପାରେ । କବିର ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀର, ଭାବ ଓ ଭାଷା
ଉତାର ଏବଂ ଜଟିଳତାଶୂନ୍ୟ । ପ୍ରଥମ ସ୍ତରର ଯେଉଁତକ
ମୌଳିକତା ସ୍ୱୀକାର କରା ଯାଇ ପାରେ, ଏଇ ଘଟଣାର ବି ସେତକ
ମୌଳିକତା ସ୍ୱୀକାର କରା ଯାଇ ପାରେ ।

ଏଇ ଘଟଣା ନେଇ କୃଷ୍ଣଭକ୍ତମାନେ, କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରତିଜ୍ଞା
ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଗୋଟିଏ ଚର୍ଚ୍ଚ ଉଠାଇ ଥାନ୍ତି । କାଶୀଦାସ ଓ
କଥକମାନେ ଏହି ପ୍ରତିଜ୍ଞା ଭଙ୍ଗକୁ ଅବଲମ୍ବନ କରି, କୃଷ୍ଣଙ୍କ
ମାହାତ୍ମ୍ୟ ଖର୍ଚ୍ଚନ କରିଛନ୍ତି । ସେମାନେ କହନ୍ତି ଯେ, ଭୀଷ୍ମ
ଯୁଦ୍ଧାରମ୍ଭ କାଳରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସାକ୍ଷାତ୍ ପ୍ରତିଜ୍ଞା କରିଥିଲେ
ଯେ—ତୁମେ ଯେପରି ପ୍ରତିଜ୍ଞା କରିଅଛ ଯେ, ଏ ଯୁଦ୍ଧରେ
ଅସ୍ତ୍ରଧାରଣ କରିବ ନାହିଁ, ମୁଁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରତିଜ୍ଞା କରୁଅଛି,

ଭ୍ରମକୁ ଅସ୍ତ୍ର ପାରଣ କରାଇବ ।

ଅତଏବ ଏ ସ୍ଥଳରେ ଉକ୍ତବିଧିକୁ କୃଷ୍ଣ, ନିଜର ପ୍ରତିଜ୍ଞା ଲାଘିବ କରି, ଉକ୍ତର ପ୍ରତିଜ୍ଞା ରକ୍ଷା କଲେ ।

ଏହି ସୁବୁଦ୍ଧିରଚନାର କୌଣସି ପ୍ରୟୋଗ ନ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ଭୀଷ୍ମଙ୍କ ଏବଂ ବ୍ୟସ ପ୍ରତିଜ୍ଞା ମଧ୍ୟ ମୂଳ ମହାଭାରତରେ ଦେଖା ଯାଏ ନାହିଁ । କୃଷ୍ଣଙ୍କର ବି କୌଣସି ପ୍ରତିଜ୍ଞା ଲଘିତ ହୋଇ ନାହିଁ । ତାଙ୍କ ପ୍ରତିଜ୍ଞାର ମର୍ଥ ଏହିପରି—ଯୁଦ୍ଧ କରିବି ନାହିଁ । ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଓ ଅର୍ଜୁନ ଉଭୟେ ତାଙ୍କୁ ଏକକାଳରେ ବରଣାଭିଳାଷୀ ହେଲେ, ସେ ଉଭୟଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ତୁଲ୍ୟ ବ୍ୟବହାର କରିବା ନିମିତ୍ତ କହିଲେ, “ମୋର ତୁଲ୍ୟ ବଳଶାଳୀ ମୋର ନାଗପୁତ୍ରୀ ସେନା ଜଣେ ଗ୍ରହଣ କର ; ଆଉ ଜଣେ ମତେ ନିଅ ।” “ଅୟୁଧମାନଃ ସଂଗ୍ରାମେ ନ୍ୟସ୍ତଗସ୍ତୋଽନ୍ନମେକତଃ” ଏଇ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରତିଜ୍ଞା । ସେ ପ୍ରତିଜ୍ଞା ରଖିତ ହୋଇଥିଲା । କୃଷ୍ଣ ଯୁଦ୍ଧ କରି ନାହାନ୍ତି । ଭୀଷ୍ମ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଏହି ଘଟଣାଟିର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଆଉ କିଛି ନୁହେଁ । କେବଳ ସାଧ୍ୟାନୁସାରେ ଯୁଦ୍ଧରେ ପରାମୁଖ ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ ଯୁଦ୍ଧରେ ଉତ୍ତେଜିତ କରାଇଛନ୍ତି । ଏହା ସାରଥିମାନେ କରୁଥିଲେ । ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସଫଳ ହୋଇଥିଲା ।

ଯୁଦ୍ଧର ନବମଦିବସର ରାତିରେ ମଧ୍ୟ କୃଷ୍ଣ ଏହିରୂପ ଅଭିପ୍ରାୟର କଥା କହିଥିଲେ । ଭୀଷ୍ମଙ୍କୁ ଅପରାଜିତ ଦେଖି ଯୁଧିଷ୍ଠିର ନବମ ରାତିରେ ବନ୍ଧୁବାନ୍ଧବମାନଙ୍କୁ ଡାକି ଭୀଷ୍ମବଧର ପରାମର୍ଶ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । କୃଷ୍ଣ କହିଲେ, ମତେ ଅନୁମତି ଦିଅ, ମୁଁ ଭୀଷ୍ମଙ୍କୁ ବଧ କରୁଅଛି । ଅଥବା ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ଉପରେ ଏ ଭାର ଥାଉ; ଅର୍ଜୁନ ମଧ୍ୟ ଏଥିରେ ସକ୍ଷମ ।

ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଏ କଥାରେ ସନ୍ତତ ହେଲେ ନାହିଁ । କୃଷ୍ଣ
ଯେ ଭୀଷ୍ମବଧ ଇଚ୍ଛାକଲେ ମଧ୍ୟ କରିପାରନ୍ତେ, ତାହା ସେ
ସ୍ୱୀକାର କଲେ । କିନ୍ତୁ କହିଲେ, “ଆତ୍ମଗୌରବ ନିମିତ୍ତ
ତୁମକୁ ମିଥ୍ୟାବାଦୀ କରିବାକୁ ଚାହେଁ ନାହିଁ । ତୁମେ ଅଯୁଧ୍ୟ-
ମାନରହି ସାହାଯ୍ୟ କର ।” ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ
କିଛିହିଁ କହିଲେ ନାହିଁ । ପରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସନ୍ତତ ନେଇ
ଏବଂ ଅନ୍ୟ ପାଣ୍ଡବଗଣ ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ସଙ୍ଗରେ ନେଇ
ଭୀଷ୍ମଙ୍କ ନିକଟକୁ ତାଙ୍କ ବଧୋପାୟ ଜାଣିବାକୁ ଗଲେ ।

ଭୀଷ୍ମ ନିଜର ବଧୋପାୟ କହିଦେଲେ । ଦୃଶ୍ୟଭ୍ୟାସ
ସେହିରୂପ କାର୍ଯ୍ୟ ହେଲା । କାର୍ଯ୍ୟଭ୍ୟାସ ତାହାର କିଛିହିଁ ହେଲା
ନାହିଁ । କୃଷ୍ଣ ଯାହା କହିଥିଲେ, ତାହାହିଁ ଘଟିଲା — ଅର୍ଜୁନହିଁ
ଭୀଷ୍ମଙ୍କୁ ଶରଶଯ୍ୟାଶାୟିତ ଓ ରଥରୁ ନିପାତତ କଲେ ।
ମୂଳ ମହାବୀରତ ଉପରେ ଦ୍ୱିଷାୟୁ ସ୍ତରର କରି, କଲମ
ଚଳେଇ ଗୋଟିଏ ସଙ୍ଗତଶୂନ୍ୟ, ନିଷ୍ପ୍ରୟୋଜନୀୟ, କିନ୍ତୁ
ଆପାତମନୋହର ଶିଖଣ୍ଡି ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଗଳ୍ପ ଆଣି ପୁରାଇଛନ୍ତି ।
କୃଷ୍ଣଚରିତ୍ର ସହିତ ତାହାର କିଛି ସମ୍ବନ୍ଧ ନାହିଁ । ଏ ନିମିତ୍ତ
ଆମେ ତାହାର ସମାଲୋଚନାରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଲୁ ନାହିଁ ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ପରିଚ୍ଛେଦ

କୟୂତ୍ରଥ ବଧ

ଭୀଷ୍ମଙ୍କ ପରେ ଦ୍ରୋଣାଭ୍ୟୁତ୍ଥ ସେନାପତି । ଦ୍ରୋଣପଦ୍ମରେ
ପ୍ରଥମେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ବିଶେଷ କୌଣସି କର୍ମ କରିବାର ଦେଖା
ଯାଏ ନାହିଁ । ସେ ନିୟୁତ ସାରଥୀ ପରି କେବଳ ସାରଥୀ

କରୁଥିଲେ । କୁରୁକ୍ଷେତ୍ରର ଯୁଦ୍ଧରେ ସେ ସେ କର୍ତ୍ତା ଓ ନେତା,
ଏ କଥାଟା ଏଠାରେ ସତ୍ୟ ନୁହେଁ । ମଝିରେ ମଝିରେ
ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଓ ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ ସଦୁପଦେଶ ଦେବା ଛଡ଼ା ଆଉ
କିଛି କରି ନାହାନ୍ତି । ଦ୍ରୋଣାଦିପେକ—ପଦ୍ମାୟାର ଏକାଦଶ
ଅଧ୍ୟାୟରେ ସଞ୍ଜୟ କୃତ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ବଳବାର୍ତ୍ତ୍ୟ ଓ ମହମା
କାର୍ତ୍ତବୀର୍ୟ ନିମିତ୍ତ ଗୋଟିଏ ସୁଦୀର୍ଘ ବକ୍ତୃତା ମିଳେ । ଚର୍ଚ୍ଚାରେ
କୌଣସି ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ । ଏହି ଅଧ୍ୟାୟଟି ପ୍ରସିଦ୍ଧ ବୋଲି
ବୋଧ ହୁଏ, ଏବଂ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ବଳବାର୍ତ୍ତ୍ୟ ଓ ମହମା କାର୍ତ୍ତବୀର୍ୟ
ମହାଭାରତରେ ବା ଅନ୍ୟତ୍ର କୌଣସି କିଛି ଅଭାବ ମଧ୍ୟ
ନାହିଁ । ଆନେମାନେ ତାଙ୍କର ମାନବ ଚରଣ ସମାଲୋଚନା
କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛୁକ ; ମାନବଚରଣ କାର୍ଯ୍ୟରେ ପ୍ରକାଶ,
ଅତଏବ ଆମେ କେବଳ କୃଷ୍ଣଚରଣ କାର୍ଯ୍ୟରହିଁ ଅନୁସ-
ରାନ କରିବା ।

ଦ୍ରୋଣପଟ୍ଟରେ ପ୍ରଥମେ ଭଗଦତ୍ତ ବଧରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ କୌଣସି
କାର୍ଯ୍ୟ ଦେଖା ଯାଏ । ଭଗଦତ୍ତ ମହାବୀର, ପାଣ୍ଡବପକ୍ଷୀୟ
ଆଉ କେହି ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଯୁଦ୍ଧ କରି ପାରିଲେ ନାହିଁ,
ଶେଷରେ ଅର୍ଜୁନ ଆସି ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଯୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଲେ ।
ଭଗଦତ୍ତ ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଯୁଦ୍ଧରେ ନିଜକୁ ଅଶକ୍ତ ଦେଖି,
ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ବୈଷ୍ଣବାୟୁ ପରିତ୍ୟାଗ କଲେ, ଅର୍ଜୁନ ବା
ଅମର କେନ୍ଦ୍ର ଏହି ଅସ୍ତ୍ର ନିବାରଣରେ ସମର୍ଥ ନୁହନ୍ତି; ଅତଏବ
କୃଷ୍ଣ ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ ଆଜ୍ଞାଦତ୍ତ କରି ନିଜ ବକ୍ଷରେ ସେଇ ଅସ୍ତ୍ର
ଗ୍ରହଣ କଲେ, ତାଙ୍କ ବକ୍ଷରେ ଅସ୍ତ୍ର ବୈଜୟନ୍ତୀ ମାଳା ହୋଇ
ବିଲମ୍ବିତ ହେଲା ।

ଏହି ଅସ୍ତ୍ର ଗୋଟାଏ, ଅନୈସର୍ଗିକ ଅବୋଧଗମ୍ୟ ବ୍ୟାପାର, ଯାହା ଅନୈସର୍ଗିକ, ତହିଁରେ ଆମ ପାଠକଙ୍କୁ ବିଶ୍ୱାସ କରିବାକୁ କହୁ ନାହୁଁ, ଏବଂ ଅନୈସର୍ଗିକ ଉପରେ କୌଣସି ସତ୍ୟ ମଧ୍ୟ ସମ୍ମାପିତ ହୁଏ ନାହିଁ । ଅତଏବ ଏ ଗଳ୍ପଟା ଆମର ପରିଚ୍ୟାଜ୍ୟ ।

ଦ୍ରୋଣପଟ୍ଟରେ, ଅଭିମନ୍ୟୁ ବଧ ପରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ପ୍ରକୃତ-ପକ୍ଷେ କର୍ମକ୍ଷେତ୍ରରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହେବାର ଦେଖି ଥାଉଁ । ଯେଉଁ ଦିନ ସମ୍ଭରଥୀ ପଣି ଅନ୍ୟାୟପୂର୍ବକ ଅଭିମନ୍ୟୁଙ୍କୁ ବଧ କଲେ, ସେ ଦିନ କୃଷ୍ଣାର୍ଜୁନ ସେ ଯୁଦ୍ଧ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଉପସ୍ଥିତ ନଥିଲେ । ସେମାନେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ନାରାୟଣୀ ସେନାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ପୁରୀର ନିୟୁକ୍ତ ଥିଲେ—ସେହି ସେନା କୃଷ୍ଣ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କୁ ଦେଇଥିଲେ, ଏକ ପକ୍ଷରେ ସେ ନିଜେ, ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ତାଙ୍କ ସେନା—ଏହିରୂପେ ସେ ଉଭୟ ପକ୍ଷ ସଙ୍ଗେ ସାମ୍ୟ ରକ୍ଷା କରିଥିଲେ ।

ଯୁଦ୍ଧାନ୍ତେ ଓ ଦବସାନ୍ତେ ଶିବରକୁ ଫେରି ଆସି କୃଷ୍ଣାର୍ଜୁନ ଅଭିମନ୍ୟୁ ବଧ ବୃତ୍ତାନ୍ତ ଶୁଣିଲେ । ଅର୍ଜୁନ ଅତିଶୟ ଶୋକାତୁର ହେଲେ । * ଯୋଗେଶ୍ୱର କୃଷ୍ଣ ସ୍ୱୟଂ ଶୋକ-ମୋହର ଅଘାତ । ତାଙ୍କର ପ୍ରଥମ କାର୍ଯ୍ୟ ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ ସାନ୍ତ୍ୱନା କରିବା ସେ ଯେଉଁ ସବୁ କଥା କହି ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ ପ୍ରବୋଧ ଦେଲେ, ତାହା ତାଙ୍କର ଉପଯୁକ୍ତ । ଗୀତାରେ ସେ ଯେଉଁ ଧର୍ମ ପ୍ରଚାରିତ କରିଅଛନ୍ତି, ସେହି ଧର୍ମାନୁମାତ୍ରତ ମନ୍ତ୍ରାବାକ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ଶୋକାପନୟନ କଲେ । ଋଷିମାନେ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କୁ

* ଏପରି ପାଠକ ଥାଇ ପାରନ୍ତି ଯେ, ତାଙ୍କୁ କହି ଦେବାକୁ ହୁଏ ଯେ, ଅଭିମନ୍ୟୁ ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ପୁତ୍ର ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଭଗିନେୟ ।

ପ୍ରବୋଧ ଦେଉଥିଲେ, ଏହା କହି ଦେ, ସମସ୍ତେ ମରିଛନ୍ତି
ଓ ସମସ୍ତେ ମରିଥାନ୍ତି । ସେ ତାହା କହିଲେ ନାହିଁ । ସେ
ବୁଝାଇଲେ ।

“ସୁଦୋମନୀୟା ଶସିୟା ମାନଙ୍କର ଏହା ନେଉଛୁ ମଧ୍ୟ ।
ଯୁଦ୍ଧମୃତ୍ୟୁହ୍ନି ଶସିୟା ଗଣର ସନାତନ ଧର୍ମ ।”
କୃଷ୍ଣ ଅଭିମନ୍ୟୁଜନନୀ ସୁଦତାଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ସେଇ କଥା କହି
ପ୍ରବୋଧ ଦେଲେ । କହିଲେ, “ସନ୍ତୁଳନାତ ପୈର୍ଥ୍ବଶାଳୀ
ଶସିୟର ଯେଉଁପେ ପ୍ରାଣପରିତ୍ୟାଗ କରି ଯିବା ଉଚିତ,
ତୁମର ପୁତ୍ର ସେହିପରି ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କରି ଅଛି; ଅତଏବ
ଶୋକ କରିବାର ଆବଶ୍ୟକତା ନାହିଁ । ମହାରଥା, ଧୀର,
ପିତୃତୁଲ୍ୟ ପରମମଣାଳୀ ଅଭିମନ୍ୟୁ ଭାଗ୍ୟହୀନରେହିଁ ଶରଗଣର
ଅଭିଳାଷିତ ଗତି ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଅଛି । ମହାଶୀର ଅଭିମନ୍ୟୁ
ଭୂରୀ ଶତ୍ରୁ ସମ୍ଭାର କରି ପୁଣ୍ୟଜଳିତ ସର୍ବକାମପ୍ରଦ ଅକ୍ଷୟ
ଲେକକୁ ଗମନ କରିଅଛି । ସାଧୁମାନେ, ତପସ୍ୟା, ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟ,
ଶାସ୍ତ୍ର ଓ ପ୍ରଜ୍ଞାଦ୍ଵାରା ଯେଉଁପରି ଗତି ଅଭିଳାଷ କରନ୍ତି, ତୁମର
କୁମାରଙ୍କର ସେହିପରି ଗତି ଲାଭ ହୋଇ ଅଛି । ହେ ସୁଦତା !
ତୁମେ ଶରଜନନୀ, ଶରପତ୍ନୀ, ଶରନଦୀନୀ ଓ ଶରବାହନୀ ;
ଅତଏବ ତନୟ ନିମିତ୍ତ ତୁମର ଶୋକାକୁଳ ହେବା ଉଚିତ
ନହେଁ, ଏ ସବୁରେ ମାତାର ଶୋକ ନିବାରଣ ହୁଏ ନାହିଁ ଜାଣେ ।
କିନ୍ତୁ ଏଇ ହତଭାଗ୍ୟ ଦେଶରେ ଏହିପରି କଥା ସବୁ ଶୁଣେ
ଓ ଶୁଣାଏ, ଏହା ଇଚ୍ଛା କରେ ।

ଏଣେ ପୁରଶୋକାର୍ତ୍ତ ଅର୍ଜୁନ ଅତିଶୟ ବେଷମରବେଶ
ହୋଇ ଏକ ନିଦାରୁଣ ପ୍ରତିଜ୍ଞାରେ ଆପଣାକୁ ଆବଦ୍ଧ କଲେ ।
ସେ ଯାହା ଶୁଣିଲେ, ତହିଁରୁ ବୁଝିଲେ ଯେ ଅଭିମନ୍ୟୁ
ମୃତ୍ୟୁର ପ୍ରଧାନ କାରଣ ଜୟଦ୍ରଥ । ସେ ଅତି କଠିନ ଶପଥ

କରି ପ୍ରତିଜ୍ଞା କଲେ ଯେ, ପରଦିନ ସୂର୍ଯ୍ୟାସ୍ତର ପୂର୍ବରୁ
ଜୟଦ୍ରୁଥକୁ ବଧ କରିବେ, ନ ପାରିଲେ, ନିଜେ ଅଗ୍ନିପ୍ରବେଶ-
ପୂର୍ବକ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କରିବେ ।

ଏହି ପ୍ରତିଜ୍ଞାରେ ଉଭୟ ଶିବରରେ ବଡ଼ ହୁଲସୁଲ
(ହୁରି) ଫଟିଗଲ । ପାଣ୍ଡବସୈନ୍ୟ ଅତିଶୟ କୋଳାମଳ କରିବାକୁ
ଲାଗିଲେ, ଏବଂ ବାହ୍ୟ ବାଦକଗଣ ଭାରି ବାଜା ବଜାଇବାକୁ
ଲାଗିଲେ । କୌରବମାନେ ତମକତ ହୋଇ ଅନୁସନ୍ଧାନ ଦ୍ଵାରା
ପ୍ରତିଜ୍ଞା ଜାଣି ପାରି ଜୟଦ୍ରୁଥରାଜାର୍ଥ ମନ୍ତ୍ରଣା କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ ।
କୃଷ୍ଣ ଦେଖିଲେ, ରୋଷିଏ ବିଷମ ବ୍ୟାପାର ଉପସ୍ଥିତ
ହୋଇଅଛି । ଅର୍ଜୁନ ବିବେଚନା ନ କରି ଯେଉଁ କଠିନ
ପ୍ରତିଜ୍ଞା କରି ଦିଅନ୍ତି, ତହିଁରୁ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହେବା ସୁସାଧ୍ୟ ନୁହେଁ,
ଜୟଦ୍ରୁଥ ନିଜେ ମନ୍ତ୍ରାବଧୀ, ସିନ୍ଧୁସୌଗର - ଦେଶର ଅଧିପତି,
ବହୁ ସେନାରେ ନାୟକ, ଏବଂ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କ ଭଗିନୀପତି ।
କୌରବପକ୍ଷୀୟ ଅପରାଧେୟ ଯୋଦ୍ଧାଗଣ ତାଙ୍କୁ ସାଧ୍ୟାନ୍ତରାରେ
ରକ୍ଷା କରିବେ । ଏଣେ ପାଣ୍ଡବପକ୍ଷର ପ୍ରଧାନ ପୁରୁଷମାନେ
ସମସ୍ତେ ଅଭିମନ୍ୟୁ ଶୋକରେ ବିହ୍ୱଳ—ମନ୍ତ୍ରଣାରେ ବିମୁଖ ।
ଅତଏବ କୃଷ୍ଣ ନିଜେ ନେତୃତ୍ଵ ଗ୍ରହଣ କରି ଜନ୍ମରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ
ହେଲେ । ସେ କୌରବ ଶିବରକୁ ଗୁପ୍ତଚର ପଠାଇଲେ । ତର
ଆସି ସେଠିକାର ବୃକ୍ଷନ୍ତ ସବୁ କହିଲା । କୌରବମାନେ ପ୍ରତିଜ୍ଞା
କଥା ସବୁ ଜାଣିଛନ୍ତି । ଘୋଷାରୂପିଏ ବ୍ୟୁତ୍ତରତନା କରିବେ ;
ତତ୍ପରଶ୍ଵାର୍ କର୍ଣ୍ଣାସ୍ତ୍ର ସମସ୍ତ କୌରବପକ୍ଷୀୟ ଧରଣର ଏକତ୍ର
ହୋଇ ଜୟଦ୍ରୁଥକୁ ରକ୍ଷା କରିବେ । ଏହି ଦୁର୍ଭେଦ୍ୟ ବ୍ୟୁତ୍ତ
ଭେଦ କରି, ସକଳ ଶରଣଗଣଙ୍କୁ ଏକତ୍ର ପରାଜିତ କରି, ମହାଶୂର
ଜୟଦ୍ରୁଥଙ୍କୁ ନିହତ କରିବା ଅର୍ଜୁନଙ୍କର ଅସାଧ୍ୟ ହୋଇ ପାରେ ।

ଅସାଧ୍ୟ ହେଲେ ତେବେ ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ଆତ୍ମହତ୍ୟା ନିଶ୍ଚିତ । ଅତଏବ କୃଷ୍ଣ ନିଜର ଅନୁଷ୍ଠେୟ ଚିନ୍ତା କରି, ତାହାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କଲେ । ନିଜର ସାଗଥୀ ଦାରୁକଙ୍କୁ ଡାକି, କୃଷ୍ଣଙ୍କ ନିଜର ରଥ, ଉତ୍ତମ ଅଶ୍ଵରେ ଯୋଜିତ କରି ଅସ୍ତ୍ରଶସ୍ତ୍ରରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ କରି ପ୍ରସ୍ତରରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ରଖିବାକୁ ଆଜ୍ଞା ଦେଲେ । ତାଙ୍କର ଅଭିପ୍ରାୟ ଏହି ଯେ, ଯଦି ଅର୍ଜୁନ ଏକ ଦିନରେ ବ୍ୟୁତ୍ଥ ପାର ହୋଇ ସମସ୍ତ ଶରମାନଙ୍କୁ ପରାଜୟ କରି ନ ପାରନ୍ତି, ନେବେ ସେ ନିଜେ ଯୁଦ୍ଧ କରି କୌରବନେତୃତ୍ଵକୁ ବଧ କରି ଜୟଦ୍ରଥଙ୍କ ବଧର ପଥ ପରିଷ୍କାର କରିଦେବେ ।

କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଯୁଦ୍ଧ କରିବାକୁ ହେଲେ ତାହିଁ, ଅର୍ଜୁନ ନିଜ ବାହୁବଳରେହିଁ କୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଯଦି କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଯୁଦ୍ଧ କରିବାକୁ ହୋଇଥାନ୍ତା, ତାହା ହେଲେ “ଅୟୁଧମାନଃ ସଂଗ୍ରାମେ ନ୍ୟସ୍ତଶସ୍ତ୍ରୋଽହମେକତଃ” ଇତି ସତ୍ୟରୁ ବିଚ୍ୟୁତ ହଟନ୍ତା ନାହିଁ । କାରଣ, ଯେଉଁ ଯୁଦ୍ଧ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏ ପ୍ରତିଜ୍ଞା ହୋଇଥିଲା, ସେ ଯୁଦ୍ଧ ଏହା ନୁହେଁ । କୁରୁପାଣ୍ଡବଙ୍କ ବନ୍ଧ୍ୟ ନେଇ ଯେଉଁ ଯୁଦ୍ଧ, ଏ ସେ ଯୁଦ୍ଧ ନୁହେଁ । ଆଜିକାର ଏ ଅର୍ଜୁନପ୍ରତିଜ୍ଞାଜନିତ ଯୁଦ୍ଧ । ଏ ଯୁଦ୍ଧର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଭିନ୍ନ ; ଏକ ଦିଗରେ ଜୟଦ୍ରଥଙ୍କ ଜୀବନ, ଅନ୍ୟ ଦିଗରେ ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ଜୀବନ ନେଇ ଯୁଦ୍ଧ । ଯୁଦ୍ଧରେ ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ପରାଭବ ହେଲେ ତାଙ୍କୁ ଅଗ୍ନିପ୍ରବେଶ କରି ଆତ୍ମହତ୍ୟା କରିବାକୁ ହେବ । ଏ ଯୁଦ୍ଧ ପୂର୍ବେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ନାହିଁ- “ସୁତରାଂ ଅୟୁଧମାନଃ ସଂଗ୍ରାମେ” ଇତି ପ୍ରତିଜ୍ଞା ଏହା ପକ୍ଷରେ ବର୍ଣ୍ଣେ ନାହିଁ । ଅର୍ଜୁନ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସଖା, ଶିଷ୍ୟ ଏବଂ ଭଗିନୀପତି, ତାଙ୍କର ଅତ୍ମ-ହତ୍ୟାନିବାରଣ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଅନୁଷ୍ଠେୟ କର୍ମ ।

ଏହା ପରେ କୃଷ୍ଣ ଓ ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତେ ନିଦ୍ରା ଗଲେ । ଏହିସ୍ଥାନରେ ଗୋଟିଏ ଅଭୂତ ରକମର ସ୍ବପ୍ନର ଗନ୍ତ ଅଛି । ସ୍ବପ୍ନରେ ସୁଖି କୃଷ୍ଣ ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ନିକଟକୁ ଆସିଲେ, ଉଭୟେ ସେଇ ରାସରେ ହିମାଳୟକୁ ଗଲେ, ମହାଦେବଙ୍କ ଉପାସନା କଲେ, ପାଣ୍ଡୁପତ ଅସ୍ତ୍ର ପୂର୍ବେ (ବେଦବାସକାଳରେ) ଅର୍ଜୁନ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ସୁଖି ମାଗିଲେ, ଓ ପାଇଲେ ଇଚ୍ଛାଦି ଇଚ୍ଛାଦି ଏ ସବୁ ସମାଲୋଚନା ନିତାନ୍ତ ଅଯୋଗ୍ୟ ।

ପରଦିନ ସୂର୍ଯ୍ୟାସ୍ତର ସାକ୍ଷାତ୍‌କାଳରେ ଅର୍ଜୁନ ଜୟଦ୍ରଥକୁ ନିନ୍ଦିତ କଲେ । ସେଥିନିମିତ୍ତ କୃଷ୍ଣଙ୍କ କୌଣସି ସାହାଯ୍ୟର ପ୍ରୟୋଜନ ହୋଇ ନାହିଁ । ତଥାପି କଥିତ ହୋଇଅଛି, କୃଷ୍ଣ ଅପରାହ୍ଣରେ ଯୋଗମାୟା ଦ୍ବାରା ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ଆକ୍ରନ୍ତ କଲେ ; ଜୟଦ୍ରଥ ନିନ୍ଦିତ, ହେଲା ପରେ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ସୁନଃ ପ୍ରକାଶିତ କଲେ । କାହିଁକି ? ସୂର୍ଯ୍ୟାସ୍ତ ହୋଇ ଅଛି ଭ୍ରମରେ, ଜୟଦ୍ରଥ ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ସମ୍ମୁଖକୁ ଆସିବେ, ଏହିରୂପ ଭ୍ରାନ୍ତିର ସୃଷ୍ଟି ନିମିତ୍ତ ? ଏହିରୂପ ଭ୍ରାନ୍ତିରେ ପଡ଼ି ଜୟଦ୍ରଥ ଏବଂ ତାଙ୍କର ରକ୍ଷକ ଗଣ, ଉଲ୍ଲସିତ ଏବଂ ଅନବହୃତ ହେବେ, ଏହାହିଁକଣ ଅଭିପ୍ରେତ ? ଏହିଠାରେ କାବ୍ୟର ଏକ ସ୍ତର ଉପରେ ଆଉ ଏକସ୍ତର ନିହିତ ହୋଇଥିବାର ସ୍ପଷ୍ଟ ଦେଖା ଯାଏ । ଏକଦିଗରେ ଦେଖା ଯାଏ ଯେ, ଏରୂପ ଭ୍ରାନ୍ତିଜନନର କୌଣସି ପ୍ରୟୋଜନ ଥିଲା ନାହିଁ । ଯୋଗମାୟା ବିଜାଣର ପୂର୍ବେ ମଧ୍ୟ ଅର୍ଜୁନ ଜୟଦ୍ରଥଙ୍କୁ ଦେଖି ପାରୁଥିଲେ, ଏବଂ ସେ ଜୟଦ୍ରଥଙ୍କୁ ପ୍ରହାର କରୁଥିଲେ, ଜୟଦ୍ରଥ ବି ତାଙ୍କୁ ପ୍ରହାର କରୁଥିଲା । ସୂର୍ଯ୍ୟାବରଣର ପରେ ମଧ୍ୟ ଠିକ୍ ତାହାହିଁ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ସୂର୍ଯ୍ୟାବରଣର ପୂର୍ବେ ବି ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ ଯେଉଁପ କରବାକୁ ହେଉଥିଲା, ବର୍ତ୍ତମାନ

ସତ୍ୟଶ୍ରୀ : ଭୂତୀୟ ପରିଚ୍ଛେଦ : ଦ୍ଵିତୀୟ ସ୍ତରର କବି ୧୭୫

ବି ଠିକ୍ ସେହିରୂପ ଦେବାକୁ ଲାଗିଲା । ସମସ୍ତେ କୌରବ-
ଶରଣଶକ୍ତ ପରାହୁତ ନ କରି ଅର୍ଜୁନ ଜୟଦ୍ରଥକୁ ନିବିଡ଼
କରି ପାଗଲେ ନାହିଁ । ଆଉ ଏକ ଦିଗରେ ଏହି ସବୁ
ଉକ୍ତିର ଚିରୋଧୀ, ସୂର୍ଯ୍ୟାବରଣ କାରଣୀ ଯୋଗମାୟାଙ୍କର
ବିକାଶ । ଏହି ଭ୍ରାନ୍ତିସୃଷ୍ଟିର ପ୍ରୟୋଜନ, ପରେ ପରିଚ୍ଛେଦରେ
ବୁଝାଉ ଅଛି ।

ଭୂତୀୟ ପରିଚ୍ଛେଦ

ଦ୍ଵିତୀୟ ସ୍ତରର କବି

ଆନନ୍ଦମାନେ ଏତେଦୂର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସରଳ ପଥରେ, ସୁବିଧାରେ
ଗୁଲି ଆସୁଥିଲୁ; କିନ୍ତୁ ବର୍ତ୍ତମାନଠାରୁ ଘୋରତର ଗୋଲଯୋଗ ।
ମହାଭାରତ ସମୁଦ୍ଧବିଶେଷ, କିନ୍ତୁ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆମେ, ତାହାର
ସ୍ଥିର ବାରିବାଣି ମଧ୍ୟରେ ମଧୁର ମୁଦୁଗମ୍ଭୀର ଶବ୍ଦ ଶୁଣୁ ଶୁଣୁ
ସୁଖରେ ନୌକାଯାତ୍ରା କରୁଥିଲୁ । ବର୍ତ୍ତମାନ ସତ୍ୟତା ଆମେ
ଘୋର ବାଧାରେ ପଡ଼ି, ଚରଜାଭିଯାତରେ ପୁନଃ ପୁନଃ
ଉତ୍ତ୍ଵଷ୍ଟିତ ନିଷିତ୍ତ ହେବୁ । କାରଣ, ବର୍ତ୍ତମାନ ଆମେ ବିଶେଷ
ପ୍ରକାରେ ମହାଭାରତର ଦ୍ଵିତୀୟ ସ୍ତର କବିଙ୍କ ହାତରେ ପଡ଼ିଲୁ ।
ତାଙ୍କ ହାତରେ କୃଷ୍ଣଚରିତ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଅଛି ।
ଯାହା ଉଦାର ଥିଲା, ତାହା ବର୍ତ୍ତମାନ କ୍ଷୁଦ୍ର ଓ ସଙ୍କୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ
ପଡ଼ିଅଛି ; ଯାହା ସରଳ, ତାହା ବର୍ତ୍ତମାନ କୌଶଳମୟ । ଯାହା
ସତ୍ୟମୟ ଥିଲା, ତାହା ବର୍ତ୍ତମାନ ଅସତ୍ୟ ଓ ପ୍ରବଞ୍ଚନାର ଆକର;
ଯାହା ନ୍ୟାୟ ଓ ଧର୍ମର ଅନୁମୋଦିତ ଥିଲା, ତାହା ବର୍ତ୍ତମାନ
ଅନ୍ୟାୟ ଓ ଅଧର୍ମରେ ଲଜ୍ଜିତ । ଦ୍ଵିତୀୟ ସ୍ତରର କବିଙ୍କ
ହାତରେ କୃଷ୍ଣଚରିତ ଏହିରୂପ ବର୍ଣ୍ଣର ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଅଛି ।

କିନ୍ତୁ କାହିଁ ଏହାହେଲା ? ଦ୍ଵିତୀୟ ପ୍ରସର କବି ନିତାନ୍ତ ସ୍ଵପ୍ନ କବି ନୁହନ୍ତି ; ତାଙ୍କର ସୃଷ୍ଟିକୌଶଳ ଜାଲୁଲ୍ୟମାନ । ସେ ଧର୍ମାଧର୍ମଜ୍ଞାନଗୂଢ୍ୟ ନୁହନ୍ତି । ତେବେ ସେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଏପରି ଦଶା ଦେଖି ଇଚ୍ଛନ୍ତି କାହିଁକି ? ତାହାର ଅତି ନିଗୁଡ଼ ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ଦେଖା ଯାଏ ।

ପ୍ରଥମତଃ ଆମେ ପୁନଃ ପୁନଃ ଦେଖିଅଛୁ ଓ ଦେଖିବା ଯେ, କୃଷ୍ଣ ପ୍ରଥମ ପ୍ରସର କବିଙ୍କ ହାତରେ ଶିଶୁରାବତାର ବୋଲି ପରିଗ୍ରହ କରନ୍ତି । ସେ ନିଜେକ ସେ କଥା ମୁହଁରେ ସୁଦ୍ଧା ଆଣନ୍ତି ନାହିଁ ; ପୁନଃ ପୁନଃ ଆପଣାର ମାନସ ପ୍ରକୃତିକୁ ପ୍ରବାଦିତ ଓ ପରିଚିତ କରନ୍ତି ; ଏବଂ ମାନୁଷୀ ଶକ୍ତି ଅବଲମ୍ବନ କରି କାର୍ଯ୍ୟ କରନ୍ତି । କବି ମଧ୍ୟ ପ୍ରାୟ ସେଇ ଭାବରେ ତାଙ୍କୁ ସ୍ଥାପିତ କରିଅଛନ୍ତି । ପ୍ରଥମ ପ୍ରସରେ ଏପରି ସନ୍ଦେହ ମଧ୍ୟ ହୁଏ ଯେ, ଯେତେବେଳେ ଏହା ପ୍ରଣୀତ ହୋଇଥିଲା, ସେତେବେଳେ ହୁଏତ କୃଷ୍ଣ ଶିଶୁରାବତାର ବୋଲି ସଂଜ୍ଞନ ସ୍ଵୀକୃତ ନୁହନ୍ତି, ତାଙ୍କ ନିଜ ମନରେକି ସେ ଭାବ ସବୁ ସମୟରେ ବିରାଜମାନ ନୁହେଁ । ସ୍କୂଳ କଥା, ମହାଭାରତର ପ୍ରଥମ ପ୍ରସର କେତେଗୁଡ଼ିଏ ପ୍ରାଚୀନ କମ୍ପଦନ୍ତୀର ସଂଗ୍ରହ ମାତ୍ର, ଏବଂ କାବ୍ୟାଳଙ୍କାରର କବିକର୍ତ୍ତୃକ ରଞ୍ଜିତ ; ଏକ ଆଖ୍ୟାୟିକାର ସୂକ୍ଷ୍ମରେ ଯଥାଯଥ ସନ୍ଦିବେଶପ୍ରାପ୍ତ । କିନ୍ତୁ ଯେତେବେଳେ ଦ୍ଵିତୀୟ ପ୍ରସର ମହାଭାରତରେ ପ୍ରବର୍ତ୍ତ ହେଲା, ସେତେବେଳେ ଗୋପହୁଏ, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶିଶୁରାବତାର ସଂଜ୍ଞ ସ୍ଵୀକୃତ । ଅତଏବ ଦ୍ଵିତୀୟ ପ୍ରସର କବି ତାଙ୍କୁ ଶିଶୁରାବତାର ସ୍ଵରୂପରେ ସ୍ଥିତ ଓ ନିୟନ୍ତ୍ର କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ରଚନାରେ କୃଷ୍ଣମଧ୍ୟ ଅନେକବାର ନିଜର ଶିଶୁରାବତାର ପରିଚୟ ଦେଇ ଥାନ୍ତି, ଏବଂ ଐଶିଶକ୍ତି ଦ୍ଵାରା କାର୍ଯ୍ୟ

ନିବନ୍ଧନ କରନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଶିଶୁର ପୁଣ୍ୟମୟ, କବି ମଧ୍ୟ ତାହା ଜାଣନ୍ତି । ତେବେ, ଗୋଟାଏ ତତ୍ତ୍ଵ ପରିସ୍ପଷ୍ଟ କରିବା ପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ବଡ଼ ବ୍ୟସ୍ତ ଦେଖାଯାଏ । ଇଉରୋପୀୟମାନେ ମଧ୍ୟ ସେହି ସେହି ତତ୍ତ୍ଵ ନେଇ ବଡ଼ ବ୍ୟସ୍ତ । ସେମାନେ କହନ୍ତି, ଭଗବାନ ଦୟାମୟ, କରୁଣାହୀନ କେବଳ ଜୀବ ସୃଷ୍ଟି କରିଛନ୍ତି; ଜୀବର ମଙ୍ଗଳହିଁ ତାଙ୍କର କାମନା । ତେବେ ପୃଥିବୀରେ ଦୁଃଖ କାହିଁକି ? ସେ ପୃଥିବୀ, ପୁଣ୍ୟହିଁ ତାଙ୍କର ଅଭିପ୍ରେତ । ତେବେ ଆଉ ପୃଥିବୀରେ ପାପ ଆସିଲା କେଉଁଠାରୁ ? ଖ୍ରୀଷ୍ଟାନଙ୍କ ପକ୍ଷେ ଏ ତତ୍ତ୍ଵର ମୀମାଂସା ବଡ଼ କଷ୍ଟକର, କିନ୍ତୁ ହିନ୍ଦୁ ପକ୍ଷରେ ତାହା ସହଜ । ହିନ୍ଦୁଙ୍କ ମତରେ ଶିଶୁରହିଁ ଜଗତ୍ । ସେ ନିଜେ ଦୁଃଖ ଦୁଃଖ, ପାପପୁଣ୍ୟର ଅଜ୍ଞାତ । ଆମେ ଯାହାକୁ ଦୁଃଖ ଦୁଃଖ କହିଥାଉଁ, ତାଙ୍କ ନିକଟରେ ଦୁଃଖ ଦୁଃଖ ନୁହେଁ, ଆମେ ଯାହାକୁ ପାପପୁଣ୍ୟ କହିଁ, ତାହା ତାଙ୍କ ନିକଟରେ ପାପ ପୁଣ୍ୟ ନୁହେଁ । ସେ ଲୀଳା ନିମିତ୍ତ ଏହି ଜଗତ ସୃଷ୍ଟି କରିଛନ୍ତି । ଜଗତ୍ ତାଙ୍କଠାରୁ ଭିନ୍ନ ନୁହେଁ - ତାଙ୍କରହିଁ ଅଂଶ । ଯେ ଆପଣାର ସକ୍ଷକୁ ଅବଦ୍ୟାରେ ଆକୃତ କରିଥିବା ହେତୁ ତାହା ଦୁଃଖଦୁଃଖ ପାପପୁଣ୍ୟର ଆଧାର ହୋଇଅଛି । ଅନ୍ୟେବ ଦୁଃଖଦୁଃଖ ପାପ ପୁଣ୍ୟ ତାଙ୍କର ମାୟାଜନିତ । ତାଙ୍କରଠାରୁ ଦୁଃଖଦୁଃଖ ଓ ପାପପୁଣ୍ୟ । ଦୁଃଖ ଯେ ପାଇଁ, ତାଙ୍କର ମାୟା ; ପାପ ଯେ ନୁହେଁ ତାଙ୍କର ମାୟା । ବସ୍ତୁସୁରାଗରେ କବି କୃଷ୍ଣପୀଡ଼ିତ କାଳିୟ ସର୍ପ ମୁଖରେ ଏହି କଥା ଦେଇଛନ୍ତି, —

ଯଥାହଂ ଭବତା ସ୍ଫୁଟୋ ଜାତ୍ୟା ରୂପପଣ ଚେତ୍ତର ।

ସ୍ଫୁଟାବେନ ଚ ସଂଯୁକ୍ତସ୍ତଥାହଂ ଚେଷ୍ଟିତଂ ମମ ।

ଅର୍ଥାତ୍ “ତୁମେ ମତେ ସର୍ପଜାଣୁ କରଅଛ, ତେଣୁ ମୁଁ ହଂସା କରେ ।” ପ୍ରଭାତ, ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ପ୍ରବ କରବା ସମୟରେ କହୁଛନ୍ତି,

“ବିଦ୍ୟାବିଦ୍ୟେ ଭବାନ ସତ୍ୟମସତ୍ୟଂ ଇଂ ବିଷାଦୃତେ ।”
(ବିଷ୍ଣୁପୁରାଣ । ୧ ଅଂଶ, ୧୯ ଅଧ୍ୟାୟ) “ତୁମେ ବିଦ୍ୟା, ତୁମେ ଇ ଅବିଦ୍ୟା, ତୁମେ ସତ୍ୟ, ତୁମେ ଇ ଅସତ୍ୟ, ତୁମେ ବିଷା, ତୁମେ ଇ ଅଦୃତ ।” ତାଙ୍କ ଛଡ଼ା ଜଗତରେ କିଛିହିଁ ନାହିଁ । ଧର୍ମ, ଅଧର୍ମ, ଜ୍ଞାନ, ଅଜ୍ଞାନ, ସତ୍ୟ, ଅସତ୍ୟ, ଅନ୍ୟାୟ, ବୁଦ୍ଧି, ଦୁର୍ବୁଦ୍ଧି ସବୁ ତାଙ୍କଠାରୁ, ସେ ଗୀତାରେ ସ୍ୱୟଂ କହୁଛନ୍ତି,

ଯେ ତୈବ ସାତ୍ତ୍ୱିକା ଭାବା ରଜସାସ୍ତ୍ରାମସାଶ୍ଚ ଯେ ।

ମତ୍ତ ଏବେତ ଚାନ୍ ବିଦ୍ଧି ନ ଭ୍ରତଂ ତେଷୁ ତେ ମୟି ॥

“ଯାହା ସାତ୍ତ୍ୱିକ ଭାବ ବା ରଜସ ବା ତାମସ, ସମସ୍ତ ମୋଠାରୁ ଜାଣିବ । ମୁଁ ତାହାର ବଣ ନୁହେଁ, ସେ ସବୁ ମୋର ଅଧୀନ” ଶାନ୍ତି ପର୍ବରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଯେଉଁଠାରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ “ସତ୍ୟାତ୍ମନେ ନମଃ,” “ଧର୍ମାତ୍ମନେ ନମଃ,” ବୋଲି ପ୍ରବ କରୁଛନ୍ତି ସେଠାରେବି “କାମାତ୍ମନେ ନମଃ,” “ଦ୍ୱୋରାତ୍ମନେ ନମଃ,” “ହୋର୍ଯ୍ୟାତ୍ମନେ ନମଃ” “ଦୃପ୍ୟାତ୍ମନେ ନମଃ” ଇତ୍ୟାଦି ଶବ୍ଦରେ ନମସ୍କାର କରୁଛନ୍ତି; ଏବଂ ଉପସ୍ଥାପନରେ କହୁଛନ୍ତି,, “ସର୍ବାତ୍ମନେ ନମଃ ।” ପ୍ରାଚୀନ ହିନ୍ଦୁ ଶାସ୍ତ୍ରରୁ ଏରୂପ ବାକ୍ୟ ଉଦ୍ଧୃତ କରି ବହୁ ଶତ ପୃଷ୍ଠା ପୂରଣ କରାଯାଇ ପାରେ ।

ଯଦି ତାହା ହୁଏ । ତେବେ ମନୁଷ୍ୟକୁ ଗୋଟାଏ ଗୁରୁତର କଥା ବୁଝାଇ ପାରେ । ଦୁଃଖ ଜଗତୀଶ୍ୱରପ୍ରେରିତ, ତାଙ୍କ ଭଲ ଏହାର ଅନ୍ୟ କାରଣ ନାହିଁ । ଯେଉଁ ପାପିଷ୍ଠ ଏଥି ନିମିତ୍ତ ନିନ୍ଦିତ ଏବଂ ଦଣ୍ଡିତ, ତାହା ସମ୍ଭବରେ ଲୋକଙ୍କୁ ବୁଝାଇ

ପାରେ, ଏହାର ପାପବୁଦ୍ଧି ଜଗଦ୍‌ଶୂର ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ, ଏହାର ବରୁଣ ସେ କର୍ତ୍ତା, ତୁମେ କିଏ ?

ଏହି ଚକ୍ରର ଅବତାରଣରେ ଦ୍ଵିତୀୟ ଶ୍ରେଣୀର କବି, ଲିଭରେ ଭିତରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ । ଶ୍ରେଷ୍ଠ କବିମାନେ କଦାପି ଆଧୁନିକ ଲେଖକମାନଙ୍କ ପରି ଭୂମିକାରେ ସବୁ କଥା କହି ଦେଇ, କାବ୍ୟର ଅବତାରଣ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ଯଦ୍‌ସ୍ପଦ୍ୟକ ସେମାନଙ୍କ ମର୍ମାର୍ଥ ଗ୍ରହଣ କରିବା ନିମିତ୍ତ ନେଷ୍ଟା କରିବାକୁ ହୁଏ । ସେକସପିୟରଙ୍କ ଖଣ୍ଡିଏ ଖଣ୍ଡିଏ ନାଟକର ମର୍ମାର୍ଥ ଗ୍ରହଣ କରିବା ନିମିତ୍ତ କେତେ ସହସ୍ର କୃତବିଦ୍ୟା ପ୍ରତିଭାଶାଳୀ ବ୍ୟକ୍ତି କେତେ ଭାବିଲେ, କେତେ ଲେଖିଲେ, ଆଜି ତାହା ବୁଝିବା ନିମିତ୍ତ କେତେ ମୁଣ୍ଡ ଖୋଲାଇଲେ; କିନ୍ତୁ ଆମର ଏହି ଅର୍ପଣ ମହାଭାରତ ଗ୍ରନ୍ଥର ଗୋଟାଏ ଅଧ୍ୟାୟର ପ୍ରବୃତ୍ତ ମର୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିବା ନିମିତ୍ତ ଆମେ କେବେ ହେଲେ ଏକ ଦଣ୍ଡ ପାଇଁ ସୁଦ୍ଧା କୌଣସି ଚେଷ୍ଟା କଲୁ ନାହିଁ । ଯେମିତି ହରିହରାଚାର୍ଯ୍ୟନିକାଳରେ ଏକ ଦିଗରେ ବୈଷ୍ଣବମାନେ, ଖୋଳରେ ହାତ ଚାକିଲ ମାତେ କାନ୍ଦି କାନ୍ଦି ମାଟିରେ ଗଡ଼ାଗଡ଼ି ଦିଅନ୍ତି, ଆଉ ଦିଗରେ ନବ୍ୟ ଶିକ୍ଷିତମାନେ “Nuisance !” (ଉଚ୍ଛ୍ରାବତ) ବୋଲି ଚିକ୍କାର କରୁ କରୁ ପଶ୍ଚାତ୍ତାପିତ ହୁଅନ୍ତି, ସେହିପରି ପ୍ରାଚୀନ ହିନ୍ଦୁ ଗ୍ରନ୍ଥର ନାମ ଶୁଣିବା ମାତେ ଦଳେ ମାଟିରେ ପଡ଼ି ଗଡ଼ା ଗଡ଼ି ଦିଅନ୍ତି—ଓ ଭକ୍ତିରସରେ ଦେଶକୁ ଆସ୍ଥୁତ କରନ୍ତି, ଆଉତଳେ ସବୁମିଥ୍ୟା, ଉପଧର୍ମ, ଅଶ୍ରାବ୍ୟ, ପରିହାସ୍ୟ, ଉପହାସାସ୍ତବ ବିବେଚନା କରନ୍ତି । ବୁଝିବାର ଚେଷ୍ଟା କାହାରି ନାହିଁ । ଶବ୍ଦାର୍ଥ ବୋଧ ହେଲେ ହେଁ ସେମାନେ ଯଥେଷ୍ଟ ବୁଝିଲେ ବୋଲି ମନେ କରନ୍ତି । ଦୁଃଖ ଉପରେ ଦୁଃଖ ଏହି ଯେ, କେହି ବୁଝାଇଲେ ସୁଦ୍ଧା ବୁଝିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରନ୍ତି ନାହିଁ ।

ଶିଶୁରହିଁ ସବୁ — ଶିଶୁରଜଠାରୁ ସମସ୍ତ । ତାଙ୍କଠାରୁ ଜ୍ଞାନ
ତାଙ୍କଠାରୁ ଜ୍ଞାନର ଅଭାବ ବା ଭ୍ରାନ୍ତି, ତାଙ୍କଠାରୁ ବୁଦ୍ଧି,
ତାଙ୍କଠାରୁ ଦୁର୍ବୁଦ୍ଧି । ତାଙ୍କଠାରୁ ସତ୍ୟ, ପୁଣି ତାଙ୍କଠାରୁ
ଅସତ୍ୟ । ତାଙ୍କଠାରୁ ନ୍ୟାୟ, ଏବଂ ତାଙ୍କଠାରୁ ଅନ୍ୟାୟ ।

ମନୁଷ୍ୟଜୀବନର ପ୍ରଧାନ ଉପାଦାନ ଏଇ ଜ୍ଞାନ ଓ ବୁଦ୍ଧି,
ସତ୍ୟ ଓ ନ୍ୟାୟ, ଏବଂ ଚତୁର୍ଥେ ଭ୍ରାନ୍ତି, ଦୁର୍ବୁଦ୍ଧି, ଅସତ୍ୟ ବା
ଅନ୍ୟାୟ ସମସ୍ତ ଶିଶୁରପ୍ରେରିତ । କିନ୍ତୁ ଜ୍ଞାନ, ବୁଦ୍ଧି ସତ୍ୟ ଏବଂ
ନ୍ୟାୟ ତାଙ୍କଠାରୁ, ଏହା ବୁଝାଇବା ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ; ହିନ୍ଦୁ
ନିକଟରେ ତାହା ସ୍ୱତଃସିଦ୍ଧ । ତେବେ ଭ୍ରାନ୍ତି, ଦୁର୍ବୁଦ୍ଧି ପ୍ରଭୃତି
କି ସେ ତାଙ୍କଠାରୁ, ତାହା ମନୁଷ୍ୟର ହୃଦୟଜନ କରବାର
ପ୍ରୟୋଜନ ଅଛି । ଅନ୍ତତଃ ମହାଭାରତର ଦ୍ୱିତୀୟ ସ୍କନ୍ଧର କବି,
ଏପରି ବବେଚନା କରନ୍ତି । ଆଧୁନିକ ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଦ୍ମାନେ କହୁ
ଥାନ୍ତି, ଆମେ ଚନ୍ଦ୍ରର ଗୋଟିଏ ପୃଷ୍ଠ ଚରମାଳ ଦେଖି, ଅପର
ପୃଷ୍ଠ କେବେହେଁ ଦେଖିବାକୁ ପାଉ ନାହିଁ । ଏହି କବି ସେହି
ଅଦୃଷ୍ଟପୃଷ୍ଠ ଜଗତ୍ରହସ୍ୟର ଅପର ପୃଷ୍ଠ ଆମକୁ ଦେଖାଇବାକୁ
ରୁହାନ୍ତି । ସେ ଜୟଦ୍ରଥବଧୀରେ ଦେଖାଉଛନ୍ତି, ଭ୍ରାନ୍ତି ଶିଶୁର
ପ୍ରେରିତ, ଘଟୋତ୍ତରାଚର୍ୟରେ ଦେଖାଇବେ, ଦୁର୍ବୁଦ୍ଧି କି
ତାଙ୍କର ପ୍ରେରିତ, ଦ୍ରୋଣବଧୀରେ ଦେଖାଇବେ । ଅସତ୍ୟ କି
ଶିଶୁରଜଠାରୁ, ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନବଧୀରେ ଦେଖାଇବେ, ଅନ୍ୟାୟ
ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କଠାରୁ । ଆଉ ଗୋଟିଏ କଥା ବାକି ଅଛି । ଜ୍ଞାନବଳ,
ବୁଦ୍ଧିବଳ, ସତ୍ୟବଳ, ନ୍ୟାୟବଳ, ବାହୁବଳ ପାଖରେ କେହି
ନୁହେଁ । ବିଶେଷତଃ ରାଜନୀତିରେ ବାହୁବଳର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ।
ମହାଭାରତ ବିଶିଷ୍ଟ ପ୍ରଳାରେ ରାଜନୈତିକ କାବ୍ୟ ଅର୍ଥାତ୍
ସାହିତ୍ୟାତ୍ମକ କାବ୍ୟ; ଇତିହାସ ଉପରେ ନିର୍ମିତ କାବ୍ୟ ।

ଅତଏବ ଏ ବାକ୍ୟରେ ବାହୁବଳର ସ୍ଥାନ, ଜ୍ଞାନ ବୁଦ୍ଧ୍ୟାଦିର ଉପରେ । ଦ୍ଵିତୀୟ ପ୍ରସର କବି ଦେଖିବାକୁ ପାନ୍ତି ଯେ, କେବଳ ଜ୍ଞାନ, ଭ୍ରାନ୍ତି, ବୁଦ୍ଧି ଦୁର୍ବଳତା, ସତ୍ୟାସତ୍ୟ, ଏବଂ ନ୍ୟାୟାନ୍ୟାୟ ଆଦିକ ନିୟୋଗାଧୀନ, ଏହା କହିଲେ ବା ଶୁକନୈବେଦ ଚିନ୍ତାଟା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା ନାହିଁ, ବାହୁବଳ ଓ ବହୁବଳର ଅଭାବ ମଧ୍ୟ ଚାହାନ୍ତି । ସେ ଏହା ପ୍ରଶ୍ନୀକୃତ କରିବା ପାଇଁ କୌଣସି ଧର୍ମ ପ୍ରଣୀତ କରିଛନ୍ତି । ସେଥିରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଅଭାବରେ ସ୍ଵୟଂ ଅର୍ଜୁନ ଲଗ୍ନତ୍ୟାଗ କୃଷକଗଣଙ୍କ ନିକଟରେ ପରାଭୂତ ହେଲେ ।

ମୁଁ ଯାହାକୁ ଆଦିକ ନିୟୋଗ କହୁଅଛି, ଅଥବା ଦ୍ଵିତୀୟ ପ୍ରସର କବି ଯାହା ଶିଶୁର ପ୍ରେରଣା ବୋଲି ବୁଝନ୍ତି । ଇନ୍ଦ୍ରସେନାୟ-ମାନେ ଚାହା ସ୍ଥାନରେ “Law” ସଂଗ୍ରାସିତ କରିଛନ୍ତି । ଏହି ମହାଭାରତୀୟ କବିମାନଙ୍କ ବୁଦ୍ଧିରେ “Law” କୌଣସି ସ୍ଥାନ ପାଉଥିଲା କି ନାହିଁ, ମୁଁ କହି ପାରିବି ନାହିଁ । ତେବେ ଏହା କହି ପାରେ ଯେ, ଯାହା “Law” ର ଉପର, ଯାହାଠାରୁ “Law,” ତାହା ସେମାନେ ଭଲରୂପେ ବୁଝାଇଥିଲେ । ସେମାନେ ବୁଝି ଥିଲେ, ସମସ୍ତ କିଛି ହିଁ ଶିଶୁରେଜ୍ଞା । କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ଅବତୀରଣ କରି, ଏଇ କବି ସେହି ଶିଶୁରେଜ୍ଞା ବୁଝାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କଲେ ।

ଚତୁର୍ଥ ପରିଚ୍ଛେଦ ଘଟୋତ୍କଟବଧ

ଜୟଦ୍ରଥବଧରେ କୃଷ୍ଣ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଉ ଗୋଟାଏ ଅନୈ-
ସର୍ଗିକ କଥାଅଛି । ଅର୍ଜୁନ ଜୟଦ୍ରଥଙ୍କ ଶିରଚ୍ଛେଦରେ ଉଦ୍ୟତ
ହେଲେ, କୃଷ୍ଣ କହିଲେ ଗୋଟାଏ ଉପଦେଶ ଦେଉଅଛି ଶୁଣ ।
ଏବଂ ପିତା, ପୁଅ ନିମିତ୍ତ ତପସ୍ୟା କରି ଏହି ବର ପାଇ ଅଛନ୍ତି

ଯେ, ଯେ ଜୟଦାସଙ୍କ ମୁଣ୍ଡ ମାଟିରେ ପାକାଇବ, ତାହାର ମସ୍ତକ ବି ବିଦାଣ୍ଡି ନୋଇ ଖଣ୍ଡ ଖଣ୍ଡ ହେବ । ଅତଏବ ଭୂମେ ତାଙ୍କ ମୁଣ୍ଡ ମାଟିରେ ପକାଅ ନାହିଁ । ତାଙ୍କ ମସ୍ତକ ବାଣରେ ସମ୍ଭାଳିତ କରି, ଯେଉଁଠାରେ ତାଙ୍କ ପିତା ସନ୍ଧ୍ୟା-ବନ୍ଦନାଦି କରୁଛନ୍ତି, ସେଠାକୁ ନେଇ ଯାଇ ତାଙ୍କ ନୋଡ଼ରେ ନିଶିପ୍ତ କର । ଅର୍ଜୁନ ତାହାହିଁ କଲେ । ବୁଢ଼ା ସନ୍ଧ୍ୟା କରି ଉଠିବା ସମୟରେ ଛିନ୍ନ ମସ୍ତକ ତାଙ୍କ କୋଳରୁ ମାଟିରେ ପଡ଼ିଗଲା । ଚତୁର୍ଥଶାତ ବୁଢ଼ାର ମୁଣ୍ଡ ପାଟି ଖଣ୍ଡ ଖଣ୍ଡ ହୋଇଗଲା । ଅନୈସର୍ଗିକ ବୋଲି ଆମେ କଥାଟା ପରିତ୍ୟାଗ କରି ପାରୁ । ଚତୁର୍ଥରେ ଘଟୋତ୍ତକଚବଧ ଘଟିତ ସଭାସ୍ଥ କାଣ୍ଡ ବର୍ଣ୍ଣିତ କରିବାକୁ ଆମେ ବାଧ୍ୟ ।

ହିଡ଼ମ୍ବ ନାମରେ ଗୋଟିଏ ରାକ୍ଷସ ଥିଲା, ହିଡ଼ମ୍ବା ନାମରେ ରାକ୍ଷସୀ ତାହାର ଭଗିନୀ । ଶୁମ କଦାଚିତ୍ ରାକ୍ଷସଟାକୁ ମାରି, ରାକ୍ଷସୀଟାକୁ ବିବାହ କଲେ । ବରଜନ୍ୟା ଯେ ପରସ୍ପରର ଅନୁପଯୋଗୀ, ଏପରି କଥା କହି ହେବ ନାହିଁ । ତାର ପରେ ସେଇ ରାକ୍ଷସୀର ଗର୍ଭରେ ଶୁମଙ୍କର ଗୋଟିଏ ପୁଅ ଜନ୍ମିଲା ତାର ନାମ ଘଟୋତ୍ତକ । ସେଟା ବି ରାକ୍ଷସ । ସେ ବଡ଼ ବଳବାନ୍ । ଏହି କୁରୁକ୍ଷେତ୍ର ଯୁଦ୍ଧରେ ପିତୃପିତବ୍ୟଙ୍କ ସାହ-ଯ୍ୟାର୍ଥ ଦଳ ବଳ ନେଇ ଆସି ଯୁଦ୍ଧ କରୁଥିଲା । ମୁଁ ତାର କିଛି ବୁଦ୍ଧି ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ଦେଖିବାକୁ ନାଏ—ସେ ପ୍ରତିଯୋଦ୍ଧାଗଣଙ୍କୁ ଶ୍ରେଜନ ନ କରି, ସେମାନଙ୍କ ସହିତ ବାଣାଦି ଦ୍ଵାରା ମନୁଷ୍ୟଯୁଦ୍ଧ କରୁଥିଲା । ତାହାର ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟବଗିତଃ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନର ସେନା ମଧ୍ୟରେ ଗୋଟାଏ ରାକ୍ଷସ ଥିଲା । ରାକ୍ଷସ ଦୁଇଟା ମଧ୍ୟ ଖୁବ ଯୁଦ୍ଧ କରନ୍ତି ।

ଏଣେ, ଏହିଦିନ, ଗୋଧାଏ ଲୟଙ୍କର କାଣ୍ଡ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ଅନ୍ୟଦିନରେ କେବଳ ଦିନରେ ଯୁଦ୍ଧ ହୁଏ । ଆଜି ରାସରେ ଆଲୁଅ ଜାଳି ଯୁଦ୍ଧ । ରାସରେ ନିଶାଚରର ବଳ ବଢେ; ଅତଏବ ଘଟୋତ୍ତର ଦୁର୍ନିବାର୍ଯ୍ୟ ହେଲା । କୌରବବର କେହି ହେଲେ ତାର ସମ୍ମୁଖୀନ ହୋଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ । କୌରବ ମାନଙ୍କ ରାସସତା ବି ମରିଗଲା । କେବଳ ଏକା କର୍ଣ୍ଣ ଘଟୋତ୍ତରର ସମକକ୍ଷ ହୋଇ ରାସସତା ସହିତ ଯୁଦ୍ଧ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଶେଷରେ କର୍ଣ୍ଣମଧ୍ୟ ଆଉ ସନ୍ତାନ ପାରିଲେ ନାହିଁ । ତାଙ୍କ ନିକଟରେ ଲଘୁତତ୍ତ୍ୱ ଏକପୁରୁଷସାତନା ଗୋଟାଏ ଶକ୍ତିଥିଲା । ଏଇ ଶକ୍ତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଗୋଟିଏ ଅତ୍ୟୁତ ଗନ୍ତ ଅଛି - ପାଠକଙ୍କୁ ତତ୍ପାଠନରେ ପୀଡ଼ିତ କରିବାକୁ ମୁଁ ଅନୁଚ୍ଛାକ । ଏହା କହିଲେଇ ଯଥେଷ୍ଟ ହେବ ଯେ, ଏହି ଶକ୍ତି କେହି କୌଣସି ପ୍ରକାର ବ୍ୟର୍ଥ କରି ପାରେ ନାହିଁ, ଜଣକ ପ୍ରତି ପ୍ରୟତ୍ନ ହେଲେ ସେ ମରିବ, କିନ୍ତୁ ଶକ୍ତି ଆଉ ଫେରିବ ନାହିଁ ; ତେଣୁ ଏକପୁରୁଷସାତନା । କର୍ଣ୍ଣ ଏହି ଅମୋଦ ଶକ୍ତି ଅର୍ଜୁନବଧାର୍ଥ ଅଲଗା ରଖିଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ଆଜି ଘଟୋତ୍ତରର ଯୁଦ୍ଧରେ ବିପନ୍ନ ହୋଇ ତା ପ୍ରତି ଶକ୍ତି ପ୍ରୟତ୍ନ କଲେ, ଘଟୋତ୍ତର ମଲା । ମୃତ୍ୟୁକାଳରେ ବିନ୍ଧ୍ୟା ଚଳର ଏକ ପାଦ ପରିମିତ ଶରୀର ଧାରଣ କଲା, ଏବଂ ତାହାର ଗୁପରେ ଏକ ଅଶ୍ୱୋହିଣୀ ସେନା ମଲେ ।

ଏହି ସବୁ ଅପରାଧ ନିମିତ୍ତ ପ୍ରାଚୀନ ହିନ୍ଦୁ କବିଙ୍କୁ ମାର୍ଜନା କରା ଯାଏ, କାରଣ, ବାଳକ ଓ ଅଗ୍ନିକ୍ଷିତ ସ୍ତ୍ରୀଲୋକଙ୍କ ଏପରି ଗନ୍ତ ବଡ଼ ମନୋହର । କିନ୍ତୁ ସେ ତା ପରେ ଯାହା ରଚନା କରିଛନ୍ତି, ତାହା ବୋଧ ହୁଏ କେବଳ ତାଙ୍କର

ନିଜକୁ ମନୋହର । ସେ କହନ୍ତି, ଦତ୍ତୋତ୍ତର ମରିଗଲେ
 ପାଣ୍ଡବମାନେ ଶୋକକାନ୍ତର ହୋଇ କାନ୍ଦିବାକୁ ଲାଗିଲେ,
 କିନ୍ତୁ କୃଷ୍ଣ ରଥ ଉପରେ ନାଚିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ ! ସେ
 ଆଉ ଗୋପବାଳକ ନୁହନ୍ତି, ପୌଷ ହୋଇଅଛି, ଏବଂ ହଠାତ୍
 ବାସୁଦେବୋତ୍ତମ ହେବାର କଥା ବି ଗୁପ୍ତକାର କହନ୍ତି ନାହିଁ ।
 କିନ୍ତୁ ରଥାପି ରଥ ଉପରେ ନାଚ ! କେବଳ ନାଚ ନୁହେଁ,
 ସ୍ୱିତନାଦ ଓ ବାହୁର ଆମ୍ବୋଟନ ! ଅର୍ଜୁନ ପଚାରିଲେ, କଥା
 କଣ ? ନରୁନବ କାହିଁକି ? କୃଷ୍ଣ କହିଲେ, “କର୍ଣ୍ଣ ନିକଟରେ ଯେଉଁ
 ଅମୋଦ ଶକ୍ତି ଥିଲା, ଯାହା ତୁମର ବଧ ନିମିତ୍ତ ଟେକି ରଖିଥିଲା,
 ତାହା ଦତ୍ତୋତ୍ତର ପାଇଁ ପରିଚ୍ୟକ୍ତ ହେଉ ଅଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ
 ତୁମର ଆଉ ଉପ ନାହିଁ ; ତୁମେ ବର୍ତ୍ତମାନ କର୍ଣ୍ଣ ସଙ୍ଗେ
 ଯୁଦ୍ଧ କରି ପାରିବ ।” ଜୟଦ୍ରଥ ବଧ ଉପଲକ୍ଷେ ଦେଖିଅଛୁ,
 କର୍ଣ୍ଣଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଅର୍ଜୁନଙ୍କର ପୁନଃ ପୁନଃ ଯୁଦ୍ଧ ହୋଇଅଛି,
 ଏବଂ କର୍ଣ୍ଣ ପରାହତ ହୋଇଛନ୍ତି । ସେତେବେଳେ ସେହି ଐନ୍ଦ୍ରୀ-
 ଶକ୍ତିର କୌଣସି କଥା କାହାର ମନରେ ହୋଇ ନାହିଁ ; କବିଙ୍କର
 ବି ନୁହେଁ । କିନ୍ତୁ ସେତେବେଳେ ମନେ କଲେ ଜୟଦ୍ରଥ ବଧ
 ହୁଏ ନାହିଁ ; କର୍ଣ୍ଣ ଜୟଦ୍ରଥର ରକ୍ଷକ । ସୁତରାଂ ସେତେବେଳେ
 ଚପ୍ପୁର ରହିଗଲେ । ଛୁଡ଼ - ଏହି ଶକ୍ତି ଦୃଢ଼ ବୃତ୍ତାନ୍ତଟା
 ଅନୈସର୍ଗିକ, ସୁତରାଂ ତାହା ଆମର ଆଲୋଚନାର ଅଧୋଗ୍ୟ ।
 ଯେଉଁ କଥାଟା କହିବା ପାଇଁ, ଦତ୍ତୋତ୍ତରବଧର କଥା
 ଉଠାଇଲି, ତାହା ଏହି । କୃଷ୍ଣ, ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ଦେଇ
 କହୁଛନ୍ତି ।

“ଯାହା ହେଉ, ହେ ଧନଞ୍ଜୟ ! ମୁଁ ତୁମର ହିତାର୍ଥ
 ବିବିଧ ଉପାୟ ଉଦ୍ଭାବନ ପୂର୍ବକ ନିମେ ନିମେ ମହାବଳପରାଜା

ଜରାସନ୍ଧ, ଶିଶୁପାଳ, ନିଷାଦ ଏକଲବ୍ୟ, ହିଡିମ୍ବ, କିନ୍ନରୀର, ଚକ୍ର, ଅକାୟୁଧ, ଉଗ୍ରକର୍ମୀ, ଘଟୋତ୍ତର ପ୍ରଭୃତି ରାକ୍ଷସଙ୍କର ବ୍ୟ ସାଧନ କରିଅଛୁ ।” କଥାଟା ସତ୍ୟ ନୁହେଁ । କୃଷ୍ଣ ଶିଶୁପାଳକୁ ବଧ କରିଥିଲେ ସତ୍ୟ, କିନ୍ତୁ ତାହା ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ହତାର୍ଥ ନୁହେଁ, ଶିଶୁପାଳ ତାକୁ ସଭାମଧ୍ୟରେ ଅଗମାନିତ ଓ ଯୁଦ୍ଧରେ ଆହତ କରିଥିଲେ, ଏଥି ନିମିତ୍ତ ବା ଯଜ୍ଞରକ୍ଷାର୍ଥ ଜରାସନ୍ଧଙ୍କବଧର କୃଷ୍ଣ କର୍ତ୍ତା ନ ହେଲେବି ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ, କିନ୍ତୁ ତାହା ଅର୍ଜୁନହତାର୍ଥ ନୁହେଁ, କାଗରୁଦ୍ଧ ରାଜାମାନଙ୍କ ମୁକ୍ତିନିମିତ୍ତ, କିନ୍ତୁ ବକ, ହିଡିମ୍ବ, କିନ୍ନରୀର ପ୍ରଭୃତି ରାକ୍ଷସମାନଙ୍କ ବଧର, ଏବଂ ଏକଲବ୍ୟର ଅଙ୍ଗୁଷ୍ଠ କ୍ଳେଦନ ସହିତ କୃଷ୍ଣଙ୍କର କିଛି ମାତ୍ର ସମ୍ବନ୍ଧ ନ ଥିଲା । ସେ ତାହାର କିଛିହିଁ ଜାଣନ୍ତି ନାହିଁ, ଏବଂ ଘଟନାକାଳରେ ଉପ ସ୍ଥିତ ମଧ୍ୟ ନ ଥିଲେ । ମହାବ୍ରତରେ ଗୋଟିଏ ସ୍ଥାନରେ ଦେଖାଯାଏ ଯେ, କୃଷ୍ଣ ଏକଲବ୍ୟକୁ ବଧ କରିଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ଏହି ଅଙ୍ଗୁଷ୍ଠକ୍ଳେଦନର କଥା ତାହାର ବିରୋଧୀ । ଘଟଣା ଗୁଡ଼ିକ, ଅର୍ଥାତ୍ ଏକଲବ୍ୟର ଅଙ୍ଗୁଷ୍ଠକ୍ଳେଦ ଏବଂ ରାକ୍ଷସମାନଙ୍କ ବଧ, ପ୍ରକୃତ ଘଟଣା ବି ନୁହେଁ ।

ତେବେ, ଏ ମିଥ୍ୟାକଥା କୃଷ୍ଣମୁଖରେ ସଜାଇବାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କଣ ?

ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କେବଳ ଆଉ ଗୋଟିଏ କଥା କହିବା । ଉକ୍ରମାନେ କହି ପାରିବେ କୃଷ୍ଣ ଇଚ୍ଛାଦ୍ୱାରା ସମସ୍ତ କରୁନନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଇଚ୍ଛାରେହିଁ ହିଡିମ୍ବାଦି ବନ୍ଧ, ଏବଂ ଘଟୋତ୍ତର ପ୍ରତି କର୍ଣ୍ଣଙ୍କର ଶକ୍ତି ପ୍ରୟୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲା । ଏ କଥା ସଙ୍ଗତ ନୁହେଁ । କୃଷ୍ଣ ନିଜେ କହୁଛନ୍ତି ଯେ, ସେ ବିବଧ “ଉପାୟ ଉଦ୍ଭାବନ” କରି ଏହା କରିଛନ୍ତି । ଆଉ ଯଦି ଇଚ୍ଛାମୟ ସର୍ବକର୍ତ୍ତା ଇଚ୍ଛା

ଦ୍ଵାରା ଏ ସବୁ କାର୍ଯ୍ୟ ସାଧନ କରିବେ, ତେବେ ମନୁଷ୍ୟଶରୀର ଧରି ଅବଶ୍ୟକ୍ତି ହେବାର ପ୍ରୟୋଜନ କଣ ଥିଲା ? ଆନନ୍ଦମାନେ ପୁନଃ ପୁନଃ ଦେଖିଅଛୁ ଯେ, କୃଷ୍ଣ ଇଚ୍ଛାଶକ୍ତି ଦ୍ଵାରା କୌଣସି କର୍ମ କରିନ୍ତି ନାହିଁ ; ପୁରୁଷକାର ଅଲେୟନ କରିନ୍ତି । ସେ ନିଜେ ମଧ୍ୟ ତାହା କରିନନ୍ତି; ସେ କଥା ପୂର୍ବେ ଉଦ୍ଧୃତ କରିଅଛୁ ଦେଖାଯାଇଅଛି ଯେ, ସେ ଇଚ୍ଛା କରି ମଧ୍ୟ ଯନ୍ତ୍ର କରି ସନ୍ତ-ମୁକ୍ତାପନ କରି ପାରି ନାହାନ୍ତି ବା କର୍ମକୁ ପୁରୁଷିରକ ମଣକୁ ଆଣି ପାରି ନାହାନ୍ତି । ଆଉ ଯଦି ଇଚ୍ଛା ଦ୍ଵାରା କର୍ମ ସମ୍ପନ୍ନ କରିବେ । ତେବେ ଶୁଭ ଭାସ୍ତ୍ର ଜନ୍ମପଦାର୍ଥ ଗୋଟିଏ ଶକ୍ତି-ଅସ୍ତ୍ର ନିମିତ୍ତ ଇଚ୍ଛାମୟୁକ୍ତର ଏତେ ଭାବନା କାହିଁକି ?

ଏହା ଭିତରର ଅମଲ କଥାଟା, ଯାହା ପୂର୍ବ ପରିଚ୍ଛେଦରେ କହିଅଛୁ । ବୁଦ୍ଧି ଇଶ୍ଵରପ୍ରେରିତ, ଦୁର୍ବୁଦ୍ଧିର ଇଶ୍ଵର ପ୍ରେରିତ, କି ଏହିକଥା କହିବାକୁ ଚାହାନ୍ତି । କର୍ମ ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ନିମିତ୍ତ ଐନ୍ଦ୍ରିକ ଅଲଗା ରଖିଥିଲେ, ବର୍ତ୍ତମାନ ଯେ ଘଟଣାଚକ୍ରଙ୍କ ଉପରେ ତାହା ପରିତ୍ୟାଗ କଲେ, ଏହା କର୍ମକୁ ଦୁର୍ବୁଦ୍ଧି କୃଷ୍ଣ କହୁଛନ୍ତି, ତାହା ମୁଁ କହିଅଛୁ; ଅର୍ଥାତ୍ ଦୁର୍ବୁଦ୍ଧି ଇଶ୍ଵରପ୍ରେରିତ । ଶିଶୁମାର ଦୁର୍ବୁଦ୍ଧିମେ ସତ୍ତ୍ଵମଧ୍ୟରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅସହ୍ୟ ଆପମାନ କରିଥିଲେ । ଜରାସନ୍ଧ ସୈନ୍ୟସାହାଯ୍ୟରେ ଯୁଦ୍ଧ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଲେ ଅଜେୟ; ପାଣ୍ଡବଙ୍କ କଥା ଦୂରେ ଥାଉ, କୃଷ୍ଣସନାଥ ଯାଦବମାନେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କୁ ଜୟକରି ପାରି ନାହାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଶାଢ଼ୀକ ବଳରେ ଭୀମ ତାଙ୍କ ଅପ୍ରେଷା ବଳବାନ; ଏକାକୀ ଭୀମଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ମଲ୍ଲପରି ବାହୁଯୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେବା ଚାହୁଁ ଶକ୍ତିରାଜେଶ୍ଵର ଯମାଟଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଦୁର୍ବୁଦ୍ଧି । କୃଷ୍ଣୋକ୍ତିର ମର୍ମ ଏହିଯେ, ସେ ଦୁର୍ବୁଦ୍ଧି ମଧ୍ୟ ମୋର ପ୍ରେରିତ । ଦ୍ରୋଣାଚାର୍ଯ୍ୟ

ଅନାର୍ଯ୍ୟ ଏକଲବ୍ୟଙ୍କ ନିକଟରୁ ଗୁରୁଦକ୍ଷିଣା ସ୍ୱରୂପ ତାଙ୍କ ଦକ୍ଷିଣହସ୍ତର ଅଙ୍ଗୁଷ୍ଠ ମାଗିଥିଲେ । ସେହି ଅଙ୍ଗୁଷ୍ଠ ଗଲେ ବହୁକଷ୍ଟଲବ୍ଧ ଏକଲବ୍ୟର ଧନୁର୍ଦାଦ୍ୟ ନିଷ୍ଫଳ ହୁଏ କିନ୍ତୁ ଏକଲବ୍ୟ ସେହି ପ୍ରାଥ୍ମିକ ଗୁରୁଦକ୍ଷିଣା ଦେଇଥିଲେ ଏହା ଏକଲବ୍ୟଙ୍କ କାରୁଣ୍ୟ ଦୁର୍ବଳି । କୃଷ୍ଣଙ୍କ ବଥାର ମର୍ମ ଏହିପେ ସେ ଦୁର୍ବଧା ତାଙ୍କ ପ୍ରେରିତ-ଇଶ୍ଵର ପ୍ରେରିତ । ରାକ୍ଷସବଧ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବି ସେହିରୂପ । ଏହି ସମସ୍ତଙ୍କ ଦ୍ଵର୍ତ୍ତାପୁତ୍ର ।

ପଞ୍ଚମ ପରିଚ୍ଛେଦ

ଦ୍ରୋଣବଧ

ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତବର୍ଷରେ କେବଳ ଯେ ଶକ୍ତିପୁମାନେ ଯୁଦ୍ଧ କରୁଥିଲେ, ଏହା ବୃହତ୍ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଓ ବୌଦ୍ଧ ଯୋଧାଙ୍କ କଥା ଭାରତରେଇ ଅଛି । ଦୂର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କ ସେନାନାୟକ ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ତିନି ଜଣ ପ୍ରଧାନ ବୀର ବ୍ରାହ୍ମଣ :— ଦ୍ରୋଣ, ତାଙ୍କ ଶ୍ୟାଳକ କୃପ, ଏବଂ ତାଙ୍କପୁତ୍ର ଅଶ୍ଵତ୍ଥାମା । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବିଦ୍ୟାପରି, ବ୍ରହ୍ମଣମାନେ ଯୁଧବିଦ୍ୟାର ବି ଆରୁର୍ଯ୍ୟ ଥିଲେ । ଦ୍ରୋଣ ଓ କୃପ ଏହିରୂପ ଯୁଦ୍ଧାରୁର୍ଯ୍ୟ । ଏଥିପାଇଁ ଏମାନଙ୍କୁ ଦ୍ରୋଣାରୁର୍ଯ୍ୟ ଓ କୃପାରୁର୍ଯ୍ୟ କହୁଥିଲେ ।

ଏଣେ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଯୁଦ୍ଧରେ ବିପଦ ମଧ୍ୟ ବେଶୀ । କାରଣ, ରଣରେ ମଧ୍ୟ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କୁ ବଧ କଲେ ବ୍ରହ୍ମବିଦ୍ୟାର ପାତକ । ଅନ୍ତର୍ଗତ ମହାଭାରତକାର ଏହି କାଗଣରୁ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଯୋଦ୍ଧାଗଣଙ୍କୁ ନେଇ ବଡ଼ ବିପନ୍ନ, ଏହା ପୁଷ୍ପ ଦେଖା ଯାଏ । ଏଥୁ ନିମିତ୍ତ କୃପ ଓ ଅଶ୍ଵତ୍ଥାମା ଯୁଦ୍ଧରେ ମଲେ ନାହିଁ କୌରବ ପକ୍ଷୀୟ ସମସ୍ତେ ମଲେ, କେବଳ ସେହି ଦୁଇ ଜଣ

ମଲେ ନାହିଁ; ସେମାନେ ଅମର ବୋଲି, ଗ୍ରନ୍ଥକାର ନିଷ୍ପତ୍ତି ପାଇଲେ । କିନ୍ତୁ ଦ୍ରୋଣାଶ୍ରମକୁ ନମାରିଲେ ନଚଳେ ; ଘୃଷ୍ଣଙ୍କ ପରେ ସେ ସର୍ବପ୍ରଧାନ ଯେଜ୍ଞା; ସେ ଜୀବନ୍ତ ଥିବାଯାଏ ପାଣ୍ଡବମାନେ ବିଜୟଲଭ କରି ପାରିବେ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଏକଥା ବି ଗ୍ରନ୍ଥକାର କହିବାକୁ ଅନୁସ୍ମୃତ ଯେ, ଧାର୍ମିକ ରାଜା ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେହି ତାଙ୍କୁ ମାରି ବ୍ରହ୍ମହତ୍ୟାର ଭାଗୀ ହେଲେ । ବିଶେଷତଃ ଦ୍ରୋଣାଶ୍ରମୀଙ୍କୁ ଦୈବତ୍ୟ ଯୁଦ୍ଧରେ ପରାସ୍ତ କରିପାରେ, ପାଣ୍ଡବ ପକ୍ଷରେ ଏପରି ବର ଅର୍ଜୁନ ଭଲ ଆଉ କେହି ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଦ୍ରୋଣାଶ୍ରମୀ ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ଗୁରୁ, ଏଣୁ ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ପକ୍ଷେ ବିଶେଷରୂପେ ଅବଧ୍ୟ । ତେଣୁ ଗ୍ରନ୍ଥକାର ଗୋଟାଏ କୌଶଳ ଅବଲମ୍ବନ କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହୋଇଛନ୍ତି ।

ପାଣ୍ଡବଭାର୍ଯ୍ୟା ଦୌପଦୀଙ୍କ ପିତା ଦ୍ରୁପଦ ଶତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ପୂର୍ବେ ଶତ୍ତ ବ୍ରାତ ହୋଇଥିଲେ । ଦ୍ରୁପଦ, ଦ୍ରୋଣଙ୍କ ବିକ୍ରମର ସମକକ୍ଷ ହୋଇ ପାରି ନାହାନ୍ତି—ଅପତ୍ତ ଓ ଅପମାନର ହୋଇ ଥିଲେ । ଏ ନିମିତ୍ତ ସେ ଦ୍ରୋଣବଧାର୍ଥ ଯଜ୍ଞ କରିଥିଲେ । ଯଜ୍ଞକୁଣ୍ଡରୁ ଦ୍ରୋଣବଧକାଶ୍ଵ ପୁତ୍ରର ଉଦ୍ଭବ ହୁଏ—ଧୃଷ୍ଟଦ୍ୟୁମ୍ନ, କୁରୁକ୍ଷେତ୍ରର ଯୁଦ୍ଧରେ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କ ସେନାପତି । ସେ ଦ୍ରୋଣବଧ, କରିବେ, ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କର ଏହି ଭରସା । ସେ ବ୍ରହ୍ମବଧାର୍ଥ ଦୈବ କର୍ମଜାତ, ବ୍ରହ୍ମବଧ ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ପାପ ନୁହେଁ ।

କିନ୍ତୁ ମହାଭାରତ ଏକ ଦ୍ଵାତରେ ନୁହେଁ, ନାନା ରଚୟିତା ନାନା ଆଡ଼କୁ ଘଟନାବଳି ଯଥେଚ୍ଛା ନେଇ ଯାଇଛନ୍ତି । ଫଳର ଦୀନ ଯୁଦ୍ଧହେଲା, ଧୃଷ୍ଟଦ୍ୟୁମ୍ନ ଦ୍ରୋଣାଶ୍ରମୀଙ୍କର କିଛି କରି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ତାଙ୍କ ନିକଟରେ ପରାସ୍ତ ହେଲେ । ଅତଏବ ଦ୍ରୋଣଙ୍କ ମରିବାର ଭରସା ନାହିଁ—ପ୍ରତ୍ୟକ୍ତ

ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କ ସୈନ୍ୟସମ୍ବଳ ଦେବାକୁ ଲାଗିଲା । ସେତେବେଳେ ଦ୍ରୋଣବଧାର୍ଥ ଗୋଟାଏ ଦୋରତର ପାପାରୁରର ପରାମର୍ଶ ପାଣ୍ଡବପକ୍ଷରେ ସ୍ଥିର ହେଲା । ଏହି ମହାପାପ ମସଣାର କଳଙ୍କଟା କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସ୍ଵରରେ ଅପିତ ହୋଇଅଛି । ସେଇ ଏହାର ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛନ୍ତି । କୃଷ୍ଣ କହୁଛନ୍ତି,

“ହେ ପାଣ୍ଡବଗଣ ! ଅନ୍ୟ କଥା ଦୂରେଥାଉ, ସାକ୍ଷତ ଦେବଦତ୍ତ ଇନ୍ଦ୍ର ଦ୍ରୋଣାବୃର୍ଥଙ୍କୁ ସଂଗ୍ରାମରେ ପରାଜୟ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ନୁହନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ମେ ଅସ୍ତ୍ରଶସ୍ତ୍ର ପରିତ୍ୟାଗ କଲେ ମନୁଷ୍ୟମାନେ ତାଙ୍କୁ ବିନାଶ କରି ପାରନ୍ତି; ଅତଏବ ତୁମ୍ଭେମାନେ ଧର୍ମ ପରିତ୍ୟାଗ ପୂର୍ବକ ତାଙ୍କୁ ପରାଜୟ କରିବା ଚେଷ୍ଟାକର ।

ମାତ୍ର ଦଶବାର ପତ ପର୍ବେ ଯାହାଙ୍କ ମୁଖରେ କିଛି ଏହିବାକ୍ୟ ସନ୍ନିବିଷ୍ଟ କରିଛନ୍ତି, “ମୁଁ ଶପଥ କରି କହୁଅଛି ଯେ, ଯେଉଁ ସ୍ଥାନରେ ବହୁ, ସତ୍ୟ, ଦମ, ଶୌଚ, ଧର୍ମ ଶ୍ରୀ, ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ସମା, ଧୌର୍ଯ୍ୟ ଅବସ୍ଥାନ କରେ । ମୁଁ ସେହି ସ୍ଥାନରେହିଁ ଅବସ୍ଥାନ କରେ । ” * ଯେ ଭଗବଦ୍ଭୀତା ପର୍ବାଧ୍ୟାୟରେ କହିଛନ୍ତି ଯେ, ଧର୍ମସଂରକ୍ଷଣ ନିମିତ୍ତେ ଯୁଗେ ଯୁଗେ ଅବଶେଷ ହୁଏ; ଯାହାଙ୍କ ଚରିତ୍ର ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆଦର୍ଶ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଚରିତ୍ର ବୋଲି, ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଅଛି, ଯାହାଙ୍କ ଧର୍ମରେ ଦାର୍ଦ୍ଦ୍ୟ ଶତ୍ରୁଗଣ କର୍ତ୍ତ୍ତିକ ସ୍ଵୀକୃତ ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି, † ସେ କଣନା ଡାକ କହୁଛନ୍ତି, “ତୁମ୍ଭେମାନେ ଧର୍ମ ପରିତ୍ୟାଗ କର ।” ଏଣୁ କହୁଥିଲି, ମହାଭାରତ, ନାନା ହାତରେ ରଚନା; ଯାହାଙ୍କର ଯେପରି ଇଚ୍ଛା, ସେ ସେହିପରି ବଢ଼ିଛନ୍ତି ।

* ଦଶୋତ୍କଳବଧ-ପର୍ବାଧ୍ୟାୟ, ୧୮୨ ଅଧ୍ୟାୟ ।

† ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ରବାକ୍ୟ ଦେଖ ।

କୃଷ୍ଣ କହିବାକୁ ଲାଗିଲେ, “ମୋର ନିଷ୍ପତି ବୋଧ ହେଉଅଛି ଯେ, ଅଶ୍ୱଥାମା ନିହତ ହୋଇଛନ୍ତି, ଏହା ଜାଣି ପାରିଲେ ଦ୍ରୋଣ ଆଉ ଯୁଦ୍ଧ କରିବେ ନାହିଁ । ଅତଏବ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି ତାଙ୍କ ନିକଟକୁ ଗମନପୂର୍ବକ କହନ୍ତୁ ଯେ, ଅଶ୍ୱଥାମା ସଂଗ୍ରାମରେ ବିନଷ୍ଟ ହୋଇଛନ୍ତି ।”

ଅର୍ଜୁନ ମିଥ୍ୟା କହିବାକୁ ଅସ୍ୱୀକୃତ ହେଲେ, ଯୁଧିଷ୍ଠିର କଷ୍ଟରେ ତହିଁରେ ସମ୍ମତ ହେଲେ । ଭୀମ ବିନା ବାକ୍ୟବ୍ୟୟରେ ଅଶ୍ୱଥାମା ନାମକ ଗୋଟାଏ ଦାଣ୍ଡକୁ ମାରି ଆସି ଦ୍ରୋଣାଗୃହୀଁଙ୍କୁ କହିଲେ, “ଅଶ୍ୱତ୍ଥାମା ମରିଛନ୍ତି ।” * ଦ୍ରୋଣ ଜାଣିଲେ, ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର “ଅମିତବଳ ବିହମଶାଳୀ, ଏବଂ ଶତ୍ରୁର ଅସତ୍ୟ”— ଅତଏବ ଭୀମଙ୍କ କଥା ବିଶ୍ୱାସ କଲେ ନାହିଁ । ଧୃଷ୍ଟଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କୁ ନିହତ କରିବା ଚେଷ୍ଟାରେ ମନୋଯୋଗୀ ହୋଇ ଯୁଦ୍ଧ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । କିନ୍ତୁ ପୁଣି ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କୁ ପଚାରିଲେ, ଅଶ୍ୱଥାମାଙ୍କ ମୁଖର କଥା ସତ୍ୟକ ନା ? ଯୁଧିଷ୍ଠିର କେବେହେଁ ଅଧର୍ମ କରନ୍ତି ନାହିଁ, ଏବଂ ଅସତ୍ୟ କହନ୍ତି ନାହିଁ, ଏଥି ନିମିତ୍ତ ବା ତାଙ୍କୁ ପଚାରିଲେ । ସେ କହିଲେ, ଅଶ୍ୱତ୍ଥାମା କୁଞ୍ଜର ମରିଅଛି—କିନ୍ତୁ କୁଞ୍ଜର ଶବ୍ଦଟା ଅବ୍ୟକ୍ତ ରହିଲା † ।

ସେଥିରେ ବା ହେଲେ କଣ ? ଦ୍ରୋଣ ପ୍ରଥମେ ବିମନାୟମାନ ହେଲେ ସତ୍ୟ, କିନ୍ତୁ ତତ୍ପରେ ଅତି ଘୋରତର ଯତ୍ନ

* ଗୋପାଳ ଶ୍ରୀ ଏହିପରି “କୃଷ୍ଣ ପାଇଥିଲେ ।”

† “ଅଶ୍ୱତ୍ଥାମା ହତ ଇତି ଗଜଃ”—ଏକଥାଟା ମହାଭାରତର ନୁହେଁ । ବୋଧହୁଏ କଥକମାନେ ତିପ୍ପାରି କରିଥିବେ । ମୂଳ ମହାଭାରତରେ ଏହା ନାହିଁ । ମହାଭାରତରେ ଅଛି,

ତମତଥାଭୟେ ମଗ୍ନୋ ଜୟେ ସକ୍ତୋ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଃ ।

ଅବ୍ୟକ୍ତମବ୍ଧିବିବାକ୍ୟଂ ହତଃ କୁଞ୍ଜର ଇତ୍ୟୁତ ॥ ୧୯୧ ॥

କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ତାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁସ୍ୱରୂପ ଧୃଷ୍ଣଦୁମ୍ନ ତାଙ୍କ ନିଜର ପାଞ୍ଚର ଅଞ୍ଚଳ ଯୁଦ୍ଧ କରି, ନିରସ୍ତ୍ର ଓ ବିରଥ ହୋଇ ଦ୍ରୋଣହସ୍ତରେ ମରଣାପନ୍ନ ହେଲେ । ସେତେବେଳେ ଭୀମ ଯାଇ ଧୃଷ୍ଣଦୁମ୍ନଙ୍କୁ ରକ୍ଷା କଲେ, ଏବଂ ଦ୍ରୋଣାଭ୍ୟୁତ୍ଥଙ୍କ ରଥ ପାରଣ କରି କେତେଗୁଡ଼ାଏ କଥା କହିଲେ, ତାହାହିଁ ଦ୍ରୋଣଙ୍କୁ ଯଦ୍ଧରୁ ପରାମୁଖ କରିବା ପକ୍ଷରେ ଯଥେଷ୍ଟ । ଭୀମ କହିଲେ ।

“ହେ ବ୍ରହ୍ମନ । ଯଦି ସ୍ୱପନରେ ଅପଦୁଷ୍ଟ ଶିକ୍ଷିତାସ୍ତ୍ର ଅଧ୍ୟୟନ ବ୍ରାହ୍ମଣଗଣ ସମୟରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ନହୁଅନ୍ତେ, ତାହାହେଲେ କ୍ଷତ୍ରପୁରୁଷଙ୍କର କେତେବେଳେ ଷଷ୍ଠ ଦୁଃସନ୍ତାନ ନାହିଁ । ପଣ୍ଡିତ ମାନେ ପ୍ରାଣିମାନଙ୍କୁ ହିଁସା ନ କରିବାକୁ ପ୍ରମୋଦ ଧର୍ମ ବୋଲି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରନ୍ତି । ସେଇ ଧର୍ମ ପ୍ରତିପାଳନ କରିବା ବ୍ରାହ୍ମଣର ଅବଶ୍ୟ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ; ଆପଣଙ୍କ ବ୍ରାହ୍ମଣଶ୍ରେୟ, କିନ୍ତୁ ଚଣ୍ଡାଳ ପରି ଅଜ୍ଞାନାନ୍ତ ହୋଇ ଯୁଦ୍ଧ ଓ କଳହର ଉପକାରାର୍ଥ ଅର୍ଥଲଳସା ନିବନ୍ଧନ ବିବିଧ ମେଘଜାତି ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରାଣିଗଣଙ୍କର ପ୍ରାଣ ବିନାଶ କରୁଛନ୍ତି । ଆପଣ ଏକ ଯୁଦ୍ଧର ଉପକାରାର୍ଥ ସ୍ୱପନ ପରିତ୍ୟାଗ ପୂର୍ବକ ସ୍ୱକାର୍ଯ୍ୟ ସାଧନାରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୋଇ ଅସଂଖ୍ୟ ଜୀବର ଜୀବନ ନାଶ କରି କି ନିମିତ୍ତ ଲଢ଼ିବ ହେଉ ନାହାନ୍ତି ?”

କଥା ଗୁଡ଼ିକ ସବୁ ମତ୍ୟ । ଏହା ଉପରେ ଆଉ ଭିରସ୍କାର କଣଅଛି ? ଏଥିରେ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କ ନ୍ୟାୟ ଦୃଢ଼ତାର ମତ ଫେରି ପାରେନା ଠିକ, କିନ୍ତୁ ଦ୍ରୋଣାଭ୍ୟୁତ୍ଥ ଧର୍ମାତ୍ମା; ଏତିକି ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଯଥେଷ୍ଟ । ଏହା ପରେ ଅଶ୍ୱଥାମାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ କଥାଟା ନ ଉଠାଇଲେ ଚଳନ୍ତା । କିନ୍ତୁ ତାହାକି ଏଠାରେ ପୁଣି ପୁନରୁକ୍ତ ହୋଇଅଛି ।

ଏକଥା ପରେ ଦୋଷାରୂପୀ ଅସ୍ତ୍ର ଶସ୍ତ୍ର ତ୍ୟାଗ କଲେ ।
ସେତେବେଳେ ଧୃଷ୍ଣଦ୍ୟୁମ୍ନ ତାଙ୍କ ମୁଣ୍ଡ କାଟି ଆଣିଲେ ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ବିରୂପରେ ପ୍ରକୃତ ହେବା । ଯେଉଁ କାର୍ଯ୍ୟଟା
ବଞ୍ଚିତ ହୋଇଅଛି, ତାହା ଯଦି ପ୍ରକୃତ ଦୃଷ୍ଟି ଥାଏ, ତେବେ
ଯେଉଁ ଯେଉଁ ଲୋକ ଏଥିରେ ଲିପ୍ତ ଥିଲେ, ସେହି ସେହି
ଲୋକ ମହାପାପରେ ଲିପ୍ତ । ଗ୍ରହକାର ମଧ୍ୟ ତାହା ବୁଝନ୍ତି ।
ସେ କହିଛନ୍ତି ଯେ, ଧର୍ମାତ୍ମା ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ରଥ ଇତିପୁର୍ବେ
ସୁଧିଗ ଉପରେ ରୁଣିଆଙ୍ଗୁଳି ଉଦ୍ଧୃତେ ବୁଲୁଥିଲା, ବର୍ତ୍ତମାନ
ତାହା ଭୂମିସ୍ପର୍ଶ କରି ବୁଲିଲା । ଏଇ ଅପରାଧରେ ତାଙ୍କର
ନରକ ଦର୍ଶନ ହୋଇଥିଲା, ଏହାଦି କହିଛନ୍ତି । ଆମ ମତରେ
ଏରୂପ ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟତା ଏବଂ ମିଥ୍ୟା ପ୍ରବର୍ତ୍ତନା ଦ୍ୱାରା ଗୁରୁତ୍ୱତ୍ୟାର
ଉପଯୁକ୍ତ ଦ୍ରଷ୍ଟି, ନରକ-ଦର୍ଶନ ମାତ୍ର ନୁହେଁ ; ଅନନ୍ତ ନରକଇ
ଏହାର ଉପଯୁକ୍ତ ।

କୃଷ୍ଣ ଏହି ମହାପାପର ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ, ଏଣୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ସେହିରୂପ
ଅପରାଧୀ ଧରିବାକୁ ହୁଏ । କିନ୍ତୁ ଏହାର ଏହି ଉତ୍ତର ପ୍ରଚଳିତ
ଅଛିଯେ ଯେ ଶତ୍ରୁର, ସ୍ୱର୍ପ୍ଣ ପାପ ପୁଣ୍ୟର କର୍ତ୍ତା ଓ ବିଧାତା,
ପାପ ପୁଣ୍ୟ ଯାହାଙ୍କ ସୃଷ୍ଟି, ତାଙ୍କର ପୁଣି ପାପ ପୁଣ୍ୟ କଣ ?
ପାପପୁଣ୍ୟ ତାଙ୍କୁ ପୁଣି କରି ପାରେନାହିଁ । ଏକଥା ସତ୍ୟ
କିନ୍ତୁ ତାହା ବୋଲି ନଣ, ମନୁଷ୍ୟ ଦେହ—ଧାରଣକାଳରେ ପାପ
ତାଙ୍କର ଆଚରଣୀୟ ? ସେ ନିଜେ କହିଛନ୍ତି ଯେ, ଧର୍ମସଂସ୍ଥା-
ପନାଥ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ—ପାପାଚରଣ ଦ୍ୱାରା କଣ ଧର୍ମସଂସ୍ଥାପନ
ତାଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ? ସେ ନିଜେ ଏପରି କହିନ୍ତି ନାହିଁ ।
ସେ ଗୀତାରେ କହିଛନ୍ତି,

“ଜନକାଦି କର୍ମଦ୍ୱାରାହିଁ ଯିବିଲଭ କରିଅଛନ୍ତି । ଜନଗଣକୁ ସ୍ୱପକ୍ଷରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ କରିବା ନିମିତ୍ତ (ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦ୍ୱାରା) ତୁମେ କର୍ମ କର । ଶ୍ରେଷ୍ଠବ୍ୟକ୍ତି ଯେ ରୂପ କରିଥାନ୍ତି, ଇଚ୍ଛାର ଲୋକ ମଧ୍ୟ ତାହାକରେ ; ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଯାହା ମାନନ୍ତି, ଲୋକ ତାହାର ଅନୁବର୍ତ୍ତିତ ହୁଏ । ହେ ପାର୍ଥ ! ଯିଲେନରେ ମୋର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କିଛିହିଁ ନାହିଁ, ମୋର ପ୍ରାପ୍ତବ୍ୟ ବା ଅପ୍ରାପ୍ତବ୍ୟ କିଛିହିଁ ନାହିଁ, ତଥାପି ମୁଁ କର୍ମ କରେ । (କାରଣ) ମୁଁ ଯଦି କତାଚର ଅତ୍ୟନ୍ତ ହୋଇ କର୍ମାନୁବର୍ତ୍ତନ ନ କରେ, ତେବେ ମନୁଷ୍ୟମାନେ ସର୍ବତୋ-
ଭାବେ ମୋର ପଥର ଅନୁବର୍ତ୍ତୀ ହେବେ ।”

ଶ୍ରୀମଦ୍ଭୀଷମା, ୩୫, ୨୦—୨୩ ।

ଅତଏବ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ନିଜେ କହିଛନ୍ତି, ମାନବାବତାରରେ, ସ୍ୱକାର୍ଯ୍ୟର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦ୍ୱାରା ଧର୍ମସମ୍ପାଦନ ତାଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଅତଏବ ସ୍ୱକର୍ମରେ ମହାପାପର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ତାଙ୍କର ଅଭିପ୍ରେତ ହୋଇ ନ ପାରେ ।

ତେବେ ଏ କାଣ୍ଡଟା କଣ ? ତାହାର ମୀମାଂସା ସ୍ଥିର ନ କରି ମୁଁ କୃଷ୍ଣଚରିତ୍ର ପ୍ରଣୟନରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୋଇ ନାହିଁ । କାରଣ, ବୃନ୍ଦାବନର ଗୋପୀ ଓ “ଅଶ୍ୱତ୍ଥାମା ଇତି ଗଜଃ” ଏହାହିଁ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ଅପବାଦ ।

କାଣ୍ଡଟା କଣ ? ତାହାର ଉତ୍ତର, କାଣ୍ଡର ସମସ୍ତଟା ଅମୌଳିକ । ଯଦି ପାଠକ ମନୋଯୋଗ ପୂର୍ବକ ମୋର ଏହି

ଗଛ ଖଣି ପଡ଼ି ଥାନ୍ତି, ତେବେ ବୁଝି ଥିବ ଯେ, ସମସ୍ତ ମହାତ୍ମ୍ୟରତ, ଅର୍ଥାତ ବର୍ତ୍ତମାନ ଯେଉଁ ଗଛ ମହାତ୍ମ୍ୟରତ ନାମରେ ପରିଚିତ, ତାହା ଏକ ହାତର ନୁହେଁ । ତାହାର କସ୍ତୁରୀ ମୌଳିକ, ଆଦମ ମହାତ୍ମ୍ୟରତ ବା “ପ୍ରଥମ ପୁର” । ଅଗ୍ରହାଣ ଅମୌଳିକ ଓ ଶରବର୍ତ୍ତୀ କବିଗଣ କର୍ତ୍ତୃକ ମୂଳସ୍ଥର ପ୍ରସିଦ୍ଧ । କେଉଁ ଅଂଶ ମୌଳିକ, କେଉଁ ଅଂଶ ଅମୌଳିକ, ଏହା ନିରୂପଣ କରା କଠିନ । ନିରୂପଣ ନିମିତ୍ତ ମୁଁ କେତୋଟି ସଙ୍କେତ ପାଠକଙ୍କୁ କହି ଦେଇଅଛି । ସେ ଗୁଡ଼ିକ ବର୍ତ୍ତମାନ ପାଠକଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କରିବାକୁ ହେବ ।

(୧) ତାହା ମଧ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ ଏଇ,—

“ଗଣ୍ଡୁ କବିମାନଙ୍କ ଦଣ୍ଡିତ ଚରିତ୍ରଗୁଡ଼ିକର ସଙ୍ଗୀତ ସୁସଙ୍ଗମ ହୁଏ । ସବୁ କୌଶଳୀ ଠାରେ ବ୍ୟତିକ୍ରମ ଦେଖାଯାଏ, ତେବେ ସେ ଅଂଶ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ସନ୍ଦେହ କରାଯାଇ ପାରେ ।”

ଉଦାହରଣ ଦେବା ନିମିତ୍ତ କହିଥିଲି ଯେ, ସବୁ କେଉଁଠି ଶ୍ରେଣୀର ପରଦାରପରାୟଣତା ବା ଶ୍ରେଣୀର ଶ୍ରେଣୀତା ଦେଖୁ, ତେବେ ଜାଣିବୁ, ସେହି ଅଂଶ ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ଏଠାରେ ଠିକ୍ ତାହା; ଏକମାତ୍ରରେ ନୁହେଁ, ତଳ ମାତ୍ରରେ କେବଳ ତାହା । ପରମ ଧର୍ମାତ୍ମା ଯୁକ୍ତିବଳେ ଚରିତ୍ର ସଙ୍ଗେ ଏଇ ନୃଣାମ ବିଶ୍ଳେଷଣ-କତା ଓ ମିଥ୍ୟା ପ୍ରବୃତ୍ତି ଦ୍ଵାରା ଗୁରୁନିପାତ ଯାଦୁର ଅସଙ୍ଗତ, ତେବେ ଅସଙ୍ଗତ ଆଉ କୌଣସି ଦୁଇ ବସ୍ତୁ ହୋଇ ପାରେ ନାହିଁ । ତାର ପରେ ମହା ତେଜସ୍ଵୀ, ବଳଗବଶାଳୀ, ଭୟଶୂନ୍ୟ ଶ୍ରେଣୀ ଚରିତ୍ର ସଙ୍ଗେ ମଧ୍ୟ ଏହା ଚତୁର୍ଥ ଅସଙ୍ଗତ । ଭୀମ ବାହୁବଳ ଭିନ୍ନ ଆଉ କିଛି ମାନନ୍ତି ନାହିଁ—ଶତ୍ରୁ ଧରୁଥିବା ଆଉ କିଛି ପ୍ରୟୋଗ କରନ୍ତି ନାହିଁ; ରାଜ୍ୟାଧିପତି ନୁହେଁ କି

ପ୍ରାଣରକ୍ଷାର୍ଥେ ବି ନୁହେଁ । ପ୍ରାଣାନନ୍ତରେ କଥୁରୁ ଅଛି, ଅଶ୍ବିନୁଆମା
ନାଗପୁଣ୍ୟ ନାମକ ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ ଦେବାସ୍ତ୍ର ପ୍ରୟୋଗ କରିଥିଲେ —
ସେଥିରେ ସମସ୍ତ ପୃଥିବୀ ନଷ୍ଟ ହୋଇ ପାରେ । ବିଦ୍ୟାସୁବ୍ରତ
ଅର୍ଜୁନ ମଧ୍ୟ ତାହା ନିବାରଣରେ ଅକ୍ଷମ ; ସମସ୍ତ ପାଣ୍ଡବସୈନ୍ୟ
ବିନଷ୍ଟ ହେବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଏଥିରୁ ପରିତ୍ରାଣ ପାଇବାର ଗୋଟିଏ
ଉପାୟ ଥିଲା— ଏଇ ଦେବାସ୍ତ୍ର ସମର ବିମୁଖ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ପ୍ରତି
କରେ ନାହିଁ । ଅତଏବ ପ୍ରାଣରକ୍ଷାର୍ଥେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଆଜ୍ଞାନୁସାରେ
ସମସ୍ତ ପାଣ୍ଡବସେନା ଓ ସେନାପତିଗଣ, ରଥ ଓ ବାହାନରୁ
ଭୂତଳରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ଅସ୍ତ୍ର ଶସ୍ତ୍ର ପରିତ୍ୟାଗ ପ୍ରବଳ
ବିମୁଖ ହୋଇ ବସିଲେ ; କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଆଜ୍ଞାନୁସାରେ ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ
ତାହା କରିବାକୁ ହେଲା । କେବଳ ଶ୍ୟାମ କିନ୍ତୁମାତ୍ର ତାହା
କଲେ ନାହିଁ,— କହିଲେ, “ମୁଁ ଶରନକର ନିପାତରେ ଅଶ୍ବତ୍ଥ-
ଆମାର ଅସ୍ତ୍ର ନିବାରଣ କରୁଅଛି । ମୁଁ ଏହି ସୁବର୍ଣ୍ଣମୟୀ
ଗୁରୁତୀ ଗଦା ସମ୍ବଦ୍ୟତ କରି ଦ୍ରୋଣପୁତ୍ରଙ୍କ ନାଗପୁଣ୍ୟ
ବିମର୍ଦ୍ଦିତ କରି ଅନ୍ତକଙ୍କ ପରି ରଣସ୍ଥଳରେ ବିଚରଣ
କରିବି । ଏଇ ଭୂମଣ୍ଡଳ ମଧ୍ୟରେ ଯେତେ କୌଣସି ଜ୍ୟୋତିଷ୍ଠ-
ପଦାର୍ଥର ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ସଦୃଶ ନୁହେଁ, ତଦୂପ ମୋ ଭୂଲ୍ୟ ପରା-
କ୍ରମଶାଳୀ ଆଉ କୌଣସି ମନୁଷ୍ୟ ନାହିଁ । ମୋର ଏହି ସେ
ଐଶ୍ବର୍ୟବତଶୁଣ୍ଠ ସଦୃଶ ସୁଦୃଢ଼ ଭୃଜଦଣ୍ଡ ଅବଲୋକନ କରୁଅଛି,
ଏହା ହିମାଳୟ ପର୍ବତର ବି ନିପାତନରେ ସମର୍ଥ । ମୁଁ ଅସୁର-
ନାଗଭୂଲ୍ୟ ବଳଶାଳୀ; ଦେବଲୋକରେ ଧୂରନ୍ତର ଯେତେ
ଅପ୍ରତିଦ୍ବନ୍ଦୀ, ନରଲୋକରେ ମୁଁ ବି ତଦୂପ । ଆଜି ମୁଁ ଦ୍ରୋଣପୁତ୍ରଙ୍କ
ଅସ୍ତ୍ରନିବାରଣରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଉଅଛି, ସମସ୍ତେ ମୋର ବାହୁନର୍ଯ୍ୟ ।
ଅବଲୋକନ କରନ୍ତୁ । ଯଦି କେହି ଏଇ ନାଗପୁଣ୍ୟସ୍ତ୍ରର ପ୍ରତିଦ୍ବନ୍ଦୀ

ବିଦ୍ୟମାନ ନ ଥାଏ, ତାହା ହେଲେ ମୁଁ ସ୍ୱୟଂ ସମସ୍ତ କୌରବ ଓ ପାଣ୍ଡବ ସମକକ୍ଷରେ ଏହି ଅସୁର ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦୀ ହେବି ।” ସ୍ତ୍ରୀକାର କରେ, ବଢ଼ିମା ବଡ଼ ବେଶୀ; ଗଳ୍ପଟା ବି ନିଚାନ୍ତ ଗଳ୍ପ । ତାହା ହେଉ—ସତ୍ୟ ବୋଲି କାହାରିକୁ ଏହା ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ହେଉ ନାହିଁ । କବିପ୍ରଣୀତ ଚରିତ୍ରବିବର ସୁସଙ୍ଗତ ନେଇ କଥା କହୁଅଛୁ । ନାରାୟଣାସ୍ତମୋଷ ମୌଳିକ ନ ହୋଇ ପାରେ, କିନ୍ତୁ ଏହି ଗୁଣରେ ମୌଳିକ ମହାଭାରତରେ ସର୍ବସ୍ୱ ଶ୍ରାମକ ଚରିତ୍ର ବର୍ଣ୍ଣିତ । ଏହା ସହିତ ଶ୍ରାମକର ସେଇ ଶୃଙ୍ଗାଳୋପମ ଦୋଷପ୍ରବର୍ତ୍ତନା କେତେଟା ସୁମଙ୍ଗଳ ? ଏହା ଭୀମ କଣ, ସ୍ତ୍ରୀଲୋକର ବି ଦୃଶାସ୍ପଦ ଯେଉଁ ଶତ୍ରୁବଧୋପାୟ, ତାହା ଅବଲମ୍ବନ କରି ପାରିବ ? ଦୋଷାବୃର୍ଥ୍ୟଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ମଧ୍ୟ ନାରାୟଣାସ୍ତ ସହସ୍ର ଗୁଣରେ ଉତ୍କଳ; ସେ ନାରାୟଣାସ୍ତ ସମ୍ମୁଖରେ ଫିଡ଼ ପରି ଦୁସ୍ତ, ଯାହାକୁ ବଳପ୍ରୟୋଗ ବ୍ୟତୀତ * ନାରାୟଣାସ୍ତର ସମ୍ମୁଖରୁ ଲେଉଟି ବିମୁଖ କରି ପାରିଲେ ତାହିଁ, ତାହାକୁ ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ପ୍ରତିଯୋଦ୍ଧା ମାତ୍ର ଦୋଷକ ଉତ୍କଳେ ଶୃଙ୍ଗାଳାଧିନ ପରି କାର୍ଯ୍ୟପ୍ରବୃତ୍ତି ବୋଲି ଯେଉଁ କବି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି, ସେ କବିଙ୍କ କବିତ୍ୱ କେଉଁଠି ? ମହାଭାରତ ପ୍ରଣୟନ କଣ ତାଙ୍କ ସାଧ୍ୟ ?

ତେବେ ନିହତ ଅଶ୍ରୁତ୍ୟାମାଗଜର ଏଇ ଗଳ୍ପ, ଭୀମଙ୍କ ଚରିତ୍ର ସଙ୍ଗେ ଅସଙ୍ଗତ, ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ଚରିତ୍ର ସଙ୍ଗେ ବି ଅସଙ୍ଗତ, ଏହା ଦେଖିଅଛୁ । କିନ୍ତୁ ଭୀମଙ୍କ ଚରିତ୍ର ସଙ୍ଗେ ଓ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ

---

* ଅର୍ଜୁନ ଓ କୃଷ୍ଣ ଭୀମଙ୍କୁ ବଳପୂର୍ବକ ରଥ ଉପରୁ ଟାଣି ପକାଇ ଅସ୍ତ୍ର ଶସ୍ତ୍ର କାଢ଼ି ନେଇ ଥିଲେ ।

ଚରଣ ସଙ୍ଗେ ଏହାର ଯେତେଟା ଅସଙ୍ଗତ । ଭଦ୍ରପେଷା କୃଷ୍ଣ-
ଚରଣ ସଙ୍ଗରେ ମଧ୍ୟ ଏହାର ଅସଙ୍ଗତ ଆହୁରି ବେଶୀ ।
ଆନନ୍ଦମାନେ ଯାହା କହିଅଛୁଁ ତାହା କହିଅଛୁଁ ତହା ଯଦି
ପାଠକ ବୁଝିଥାନ୍ତି, ତାହାହେଲେ ଏଇସବୁ ଅସଙ୍ଗତର ପରାମର୍ଶ
ବୁଝି ପାରିବେ । ଅଲୋକ ଅନ୍ଧକାର ମଧ୍ୟରେ ଯେତେ ଅସଙ୍ଗତ;
କୃଷ୍ଣ ଶ୍ଵେତରେ ; ତାପ ଶୈତ୍ୟରେ ; ମଧୁର କର୍କଶରେ ;
ଶ୍ଵେତ ସ୍ଵାସ୍ଥ୍ୟରେ ; ଭବ ଅଭାବରେ ଯେତେ ଅସଙ୍ଗତ, ଏହା
ମଧ୍ୟ ସେତେ ଯେତେବେଳେ ମୌଳିକ ଚରଣ ସଙ୍ଗେ ଗୋଟିଏ
ନହେଁ, ତେଣୁଟି ମୌଳିକ ଚରଣ ସଙ୍ଗେ ଏହି ଗଳ୍ପର ଏତେ
ଅସଙ୍ଗତ, ସେତେବେଳେ ଏହା ଅମୌଳିକ ଓ ପ୍ରକ୍ଷିପ୍ତ, ଏବଂ
ଅନ୍ୟ କବିପ୍ରଣୀତ ବୋଲି ଆମେ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ପାରୁ ।

(୨) ମୋର କଥା ଶେଷ ହୋଇ ନାହିଁ । କେଉଁ ଅଂଶ
ମୌଳିକ, ଓ କେଉଁ ଅଂଶ ଅମୌଳିକ, ଏହାର ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ
ନିମିତ୍ତ ଯେଉଁ କେତୋଟି ଲକ୍ଷଣ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କରିଅଛୁ । ତାହାର
ଗୋଟିକ ଦ୍ଵାରା ପରୀକ୍ଷା କରିବାରୁ ଏଇ ହତଗତ ବୃତ୍ତାନ୍ତଟା
ଅମୌଳିକ ବୋଲି ପ୍ରତିପନ୍ନ ହେଲା । ଆଉ ଗୋଟିଏ ଦ୍ଵାରା
ପରୀକ୍ଷା କରି ଦେଖାଯାଉ । ଆଉ ଗୋଟିଏ ସୂତ୍ର ଏହି ଯେ,
ଦୁଇଟି ବିବରଣ ପରସ୍ପର ବିରୋଧୀ ହେଲେ ତାହାର ଗୋଟିଏ
ପ୍ରକ୍ଷିପ୍ତ ବର୍ତ୍ତମାନ ମହାଭାରତରେ, ନେଇ ଅଶ୍ଵତ୍ଥାମାଗଜର
ଗଳ୍ପର ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ମଧ୍ୟ ଦ୍ରୋଣବଧର ଆଉ ଗୋଟିଏ ବୃତ୍ତାନ୍ତ
ପାଞ୍ଜି । ଗୋଟିକର ଯଥେଷ୍ଟ କାରଣ, କିନ୍ତୁ ଦୁଇଟିକୁ ଏକତ୍ର
ଜଡ଼ିତ କରା ହୋଇଅଛି । ଆମେ ସେଇ ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ବିବରଣଟି
ସୂଚକ କରି ମହାଭାରତରୁ ଉଦ୍ଧୃତ କରୁଅଛୁଁ । ତାହା ବୁଝାଇବା
ନିମିତ୍ତ, ଆଗେ ମୋର କହିବା ଉଚିତ ଯେ, ଦ୍ରୋଣ ଅଧର୍ମ

ଯୁଦ୍ଧ କରୁଥିଲେ । ମହାଶ୍ୱରତରେ ଲଢ଼ୁଇ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦେବାୟ ମଧ୍ୟର ଗୁହ୍ୟାସ୍ତ୍ର ଗୋଟିଏ । ଆଜି ଏ ଦେଶର ଲୋକମାନେ, ଯେ ଲପାୟୁଦ୍ଧାର ଯେଉଁ କାର୍ଯ୍ୟସାଧନ ଅବ୍ୟର୍ଥ, ତାହାକୁ ସେହି କାର୍ଯ୍ୟର “ଗୁହ୍ୟାସ୍ତ୍ର” କହନ୍ତି । ଏଇ ବାହ୍ୟାସ୍ତ୍ର ଅସ୍ତ୍ରାନନ୍ତର ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଧୂସୋଗ ନିଷିଦ୍ଧ, ଓ ଅଧର୍ମ, ଏହାର ରକ୍ଷିମାନଙ୍କ ମତ । ଦୋଷଗୁହ୍ୟାସ୍ତ୍ରଦ୍ୱାରା ଅସ୍ତ୍ରାନନ୍ତର ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ବିନଷ୍ଟ କରୁଥିଲେ । ଏପରି ସମୟରେ —

“ବିଶ୍ୱାମିତ୍ର, ଜମଦଗ୍ନି, ଭରଦ୍ୱାଜ, ଗୌତମ, ବଶିଷ୍ଠ, ଅଶ୍ୱି, ବୃଷ୍ଟ, ଅଜିତ, ସିକନ୍ଧ, ପୁଣ୍ଡି, ଗର୍ଗ, ବାଳକିଳ୍ବ, ମରୀଚିପ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଷ୍ଟଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱର ପାଗୁନ ରକ୍ଷିଗଣ ଆତ୍ମର୍ଥ୍ୟକୁ ନିଶ୍ଚୟ କରୁଥିବାର ଅବଲୋକନ କରି ତାଙ୍କୁ ବ୍ରହ୍ମଲୋକକୁ ମାତ କରିବା ବାସନାରେ ସମସ୍ତେ ଶୀଘ୍ର ସମାଗତ ହୋଇ କହିବାକୁ ଲାଗିଲେ, ହେ ଦ୍ରୋଣ ! ତୁମେ ଅଧର୍ମ ଯୁଦ୍ଧ କରୁଅଛ; ଅତଏବ ବର୍ତ୍ତମାନ ତୁମର ବିନାଶ ସମୟ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଅଛି । ତୁମେ ଆୟୁଧ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ଥରେ ଆତ୍ମମାନଙ୍କୁ ନିଶ୍ଚୟ କର । ଆଜି ତୁମର ଏରୂପ କାର୍ଯ୍ୟର ଅନୁଷ୍ଠାନ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ନୁହେଁ । ତୁମେ ବେଦ—ବେଦାଙ୍ଗବେଦ ଓ ସତ୍ୟ ଧର୍ମ ପରାୟଣ; ଅତଏବ ଏରୂପ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ତୁମର ନିତାନ୍ତ ଅନୁଚିତ; ତୁମେ ଅବିମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ଆୟୁଧ ପରିତ୍ୟାଗପୂର୍ବକ ଶାଶ୍ୱତ ମଥରେ ଅବସ୍ଥାନ କର । ଗ୍ରହ୍ୟ ତୁମର ମର୍ତ୍ତ୍ୟଲୋକନିବାସର ନାମ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଅଛି । ହେ ବିପ୍ର ! ଅସ୍ତ୍ରାନନ୍ତର ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କୁ ବ୍ରହ୍ମାସ୍ତ୍ରରେ ବିନାଶ କରି ନିତାନ୍ତ ଅସତ୍ୟକାର୍ଯ୍ୟର ଅନୁଷ୍ଠାନ କରିଅଛ; ଅତଏବ ଆୟୁଧ ଅବିଳମ୍ବେ ପରିତ୍ୟାଗ କର; ଆଜି ସ୍ୱରକାର୍ଯ୍ୟର ଅନୁଷ୍ଠାନ କରିବା ତୁମର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ନୁହେଁ ।”

ଏହାଶୁଣି ଦ୍ରୋଣାଚାର୍ଯ୍ୟ ଯୁଦ୍ଧରୁ ଛାନ୍ଦ ହେଲେ । ପରେ କହି ଅଛି, ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ନିକଟରୁ ଅଶ୍ୱତ୍ଥାମାର ମୃତ୍ୟୁ ଶୁଣି ସୂତା ଛାନ୍ଦ ହୋଇ ନାହାନ୍ତି । ତାର ପରେ ବି ସେ ଧୃଷ୍ଣଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କ ବିନଷ୍ଟ କରିବାର ଉପଦେଶ କଲେ, ଯଦୁବଂଶୀୟ ସାତ୍ୟକି ଆସି ଧୃଷ୍ଣଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କର ରକ୍ଷା ସମ୍ପାଦନ କଲେ । ସାତ୍ୟକିଙ୍କ ସହିତ କେହି ଯୁଦ୍ଧ କରିବାକୁ ସକ୍ଷମ ହୋଇ ନାହିଁ । ଦୋଷବି ନିବାରଣ ହେଲେ । ସେତେବେଳେ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ସୁପତ୍ନୀୟ ଗାରମାନଙ୍କୁ କହିଲେ—

“ହେ ଗାରଗଣ ! ତୁମ୍ଭେମାନେ ପରମ ଯଦୁସମ୍ପ୍ରଦାୟରେ ଦ୍ରୋଣାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କରେ ଧାର୍ଯ୍ୟମାନ ହୁଅ । ମହାବୀର ଧୃଷ୍ଣଦ୍ୟୁମ୍ନ ଦ୍ରୋଣାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ବିନାଶନମିତ୍ର ସଥାସାଥ୍ୟ ଚେଷ୍ଟା କରୁଛନ୍ତି । ଅତ୍ୟ ସମରକ୍ଷେପରେ ଦୁପ୍ରଦାନଦାନଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟ ସଫର୍ପଣ କରି ପୁଣି ବୋଧ ହେଉଅଛି, ସେ ସେ ହୁଏ ହୋଇ ଦ୍ରୋଣଙ୍କ ନିପାତିତ କରିବେ । ଅତଏବ ତୁମ୍ଭେମାନେ ମିଳିତ ହୋଇ ଦ୍ରୋଣଙ୍କ ସହିତ ଯୁଦ୍ଧରମ୍ଭ କର ।” ଏହା ପରେ, ପାଣ୍ଡବପତ୍ନୀୟ ଗାରଗଣ ଦ୍ରୋଣାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କରେ ଧାର୍ଯ୍ୟମାନ ହେଲେ । ମହାଭାରତରୁ ସୁନଶ୍ଚ ଉଦ୍ଧୃତ କରୁଅଛି,—

“ମହାରଥ ଦ୍ରୋଣମଧ୍ୟ ମରଣରେ କୁଳନିଶ୍ଚୟ ହୋଇ ମନାଚିତ ଗାରମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ମହାବେଗରେ ଗମନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ସତ୍ୟସର ମହାବୀର ଦ୍ରୋଣାଚାର୍ଯ୍ୟ ମହାରଥବଣଙ୍କ ପ୍ରତି ଧାର୍ଯ୍ୟମାନ ହେଲେ ମେଘନାମଶ୍ରୁତ କର୍ମିତ ଓ ପ୍ରବ୍ରାଜ ବାସୁ ସେମାନଙ୍କୁ ଶୁଭ କରି ପ୍ରବଳ ବେଗରେ ପ୍ରତାହିତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ମହତା ଉଲ୍ଲସ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କଠାରୁ ନିଃସୃତ ହୋଇ ଆଲୋକ ପ୍ରକାଶ ପୂର୍ବକ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଶଙ୍କିତ କଲା । ଦ୍ରୋଣାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଅସ୍ତ୍ରସବୁ ପ୍ରଜ୍ଜ୍ୱଳିତ ହୋଇ ଉଠିଲା । ରଥର

ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ନିମ୍ନ ଓ ଅଶ୍ରୁମାନଙ୍କର ଅଶ୍ରୁପାତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା ।
ତତ୍କାଳରେ ମହାରଥ ଦ୍ରୋଣ ନିତାନ୍ତ ନିସ୍ତେଜ ହୋଇଗଲେ ।
ତାଙ୍କ ବାମ ନୟନ ଓ ବାମ ବାହୁ ପ୍ରଭୃତି ହେବାକୁ ଲାଗିଲା ।
ସେ ସମ୍ମୁଖରେ ଧୃଷ୍ଣଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କୁ ଅବଲୋକନ କରି ନିତାନ୍ତ
ଉନ୍ନତ ହେଲେ । ଏବଂ ବ୍ରହ୍ମବାଣୀ ଋଷିମାନଙ୍କ ବାକ୍ୟ ସ୍ମରଣ
କରି ଧର୍ମଯୁଦ୍ଧ ଅବଲମ୍ବନ ପୂର୍ବକ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ
ଛକ୍କା କଲେ ।”

ପାଠକ ଦେଖିବେ ଯେ, ଏଠାରେ ଦ୍ରୋଣଙ୍କ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗର
ଅଭିଲଷ୍ଟର କାରଣପରମ୍ପରା ମଧ୍ୟରେ ଅଶ୍ରୁତ୍ୟାମାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ
ସମ୍ଭାବ ପରିଗଣିତ ହୋଇ ନାହିଁ । ବିରୁଦ୍ଧଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଏଇ
ରୋଷିଏ ପ୍ରମାଣ ଯଥେଷ୍ଟ ।

ଦ୍ରୋଣ ତଥାପି ଯୁଦ୍ଧ ଛାଡ଼ିଲେ ନାହିଁ । ମହାଶୂରତକାର
ଦଶଦ୍ରୁତାରୁ କମ ସୈନ୍ୟ ଧ୍ୟାସର କଥା କହନ୍ତି ନାହିଁ, ସେ
କହନ୍ତି, ତାର ପରେ ମଧ୍ୟ ଦ୍ରୋଣାତ୍ମର୍ଥ୍ୟ ତରଣ ଦ୍ରୁତାର ସୈନ୍ୟ
ବିନଷ୍ଟ କଲେ, ଏବଂ ଧୃଷ୍ଣଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କୁ ସୁନବାର ପରାଭୂତ କଲେ ।
ଏଥର ଶ୍ରୀମ ଧୃଷ୍ଣଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କୁ ରକ୍ଷା କଲେ, ଏବଂ ଦ୍ରୋଣାତ୍ମର୍ଥ୍ୟଙ୍କ
ରଥଧର (ଶ୍ରୀମଙ୍କ ଅଭ୍ୟାସ ରଥ ଗୁଡ଼ାକ ଧରି ମାଟିରେ
ବାଡ଼େଇ ଭାଙ୍ଗି ପକାନ୍ତି) * ସେଇ ପୂର୍ବୋକ୍ତ ଖବର ତରଫାର
କଲେ । ସେଇ ତରଫାରରେ ଦ୍ରୋଣ ଯଥାର୍ଥ ଆୟୁଧ ତ୍ୟାଗ କଲେ,-

“ଏବଂ ତତ୍ପରେ ରଥୋପରି ସମୁଦାୟ ଅସ୍ତ୍ରଶସ୍ତ୍ର ସନ୍ନି-
ବେଶିତ କରି ଯୋଗ ଅବଲମ୍ବନ ପୂର୍ବକ ସମସ୍ତ ଜିବକୁ ଅଭୟ
ପ୍ରଦାନ କଲେ । ଏହି ସମୟରେ ମହାବୀର ଧୃଷ୍ଣଦ୍ୟୁମ୍ନ ରକ୍ଷି,
ପ୍ରାୟ ଦୋଇ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ରଥରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଯଶର ଶରସନ ଅବସ୍ଥାପନ

---

* ରଥଗୁଡ଼ାକ ଯଦି ‘ଏକକା’ ପରି ହୋଇଥାଏ ତେବେ ବର୍ତ୍ତ-
ମାନର ଲୋକ ମଧ୍ୟ ଏହା କରିପାରେ ।

ପୂର୍ବକ କରିବାଳ ଧାରଣ କରି ଦ୍ରୋଣାଭିମୁଖରେ ଧାବମାନ ହେଲେ ଏହିରୂପେ ଦ୍ରୋଣାଭିମୁଖ୍ୟ ଧୃଷ୍ଣଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣାଭୂତ ହେଲେ ସମରାଂଶରେ ମହାନ୍ ହାତୀକାର ଶବ୍ଦ ସମୁତ୍ପତ୍ତ ହେଲା । ଏଣେ ଜ୍ୟୋତର୍ସ୍ନପୁ ମହାତମା ଦ୍ରୋଣାଭିମୁଖ୍ୟ ଅସ୍ତ୍ରଶସ୍ତ୍ର ପରିତ୍ୟାଗ ପୂର୍ବକ ଶମଭ୍ରାତ ଅବଲମ୍ବନ କରି ଯୋଗସଦ୍‌ବିକାରେ ଅନାଦ ପୁରୁଷ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ଧ୍ୟାନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଏବଂ ମୁଖ ଶିଷ୍ୟ ଉତ୍ତମିତ, ବଶଃସ୍ଥଳ ବିଷ୍ଣୁନିତ ଓ ନେତ୍ରଦ୍ୱୟ ନିର୍ମାଳିତ କରି ବିଷୟାଦି ବାଞ୍ଛା ପରିତ୍ୟାଗ ଓ ସାତ୍ତ୍ୱିକଭାବ ଅବଲମ୍ବନ ପୂର୍ବକ ଏକାନ୍ତରେ ବେଦମନ୍ତ୍ର ଶ୍ରୀକାର ଓ ପରାତପର ଦେବ ଦେବେଶ ବାସୁଦେବଙ୍କୁ ପୂଜଣ କରି ସାଧୁଜନ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ସ୍ୱର୍ଗଲୋକକୁ ଗମନ କଲେ ।”

ତାରପରେ ଧୃଷ୍ଣଦ୍ୟୁମ୍ନ ଆସି ମୃତଦେହର ମସ୍ତକ କାଟି ନେଇ ଗଲେ । ଅତଏବ, ମହାଭାରତରେ ଦ୍ରୋଣଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁର ଦୁଇଟି ପୃଥକ୍ ପୃଥକ୍ ବୃତ୍ତନ୍ତ ଦେଖାଯାଏ । ଦୁଇଟି ସମ୍ପର୍କିତରୂପେ ଯେ ପରସ୍ପରର ବିରୋଧୀ, ତାହା ନୁହେଁ; ଏକତ୍ରରେ ଗୁଚ୍ଛା ଯାଏ । ଏକତ୍ର ଗୁଚ୍ଛାବି ଅଛି, ଭଲ ଯୋଡ଼ା ଲାଗି ନାହିଁ, ମୋଟାରକମର ବିପୁଳକର୍ମ, ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ଫାଙ୍କ ପଡ଼ିଅଛି । ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ ଦେଖାଯାଉଅଛି ଯେ, ଏହି ଦୁଇଟି ବିବରଣ ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ଦ୍ରୋଣଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ପକ୍ଷରେ ଯଥେଷ୍ଟ, ଦୁଇଟିର ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ । ଜଣେ କବିଙ୍କର ଏଇରୂପ ଦୁଇଟି ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ବିବରଣ ଦେବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବାର ସମ୍ଭାବନା ନ ଥିଲା । ଦୁଇଟି ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ସ୍ତରର ଦୁଇଜଣକବିଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ବୋଲି ବାଧ୍ୟ ହୋଇ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ହୁଏ । କେଉଁଟି ପ୍ରସିଦ୍ଧ ? ଦ୍ରୋଣଙ୍କ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗେଚ୍ଛାର ଯେଉଁ ସବୁ କାରଣ ମହାଭାରତରୁ ଉପରେ ଉଦ୍ଧୃତ କରିଅଛି,

ଅଶ୍ୱତ୍ଥାମାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁସଂବାଦ ଚର୍ଚ୍ଚିତେ ଧରାହୋଇ ନାହିଁ । ଅତଏବ ଅଶ୍ୱତ୍ଥାମାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁଦୃଷ୍ଟି ବୃତ୍ତନ୍ତଟି ପ୍ରକୃତରେ ଅସମ୍ଭବ । କିନ୍ତୁ ଯେଉଁ ସବୁ ସୂତ୍ର ପୂର୍ବେ ସଂଗ୍ରାସିତ କରିଅଛୁ, ତାର ସ୍ମରଣ କରିଲେ ଏହାର ମୀମଂସା ହେବ ।

ଆମ୍ଭେମାନେ କହିଅଛୁ ଯେ, ସେତେବେଳେ ଦୁଇଟି ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ବା ପରସ୍ପର ବିରୋଧୀ ବସରଟ ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ପ୍ରକ୍ଷିପ୍ତ ବାଲି ସ୍ଥିର ହେବ, ସେତେବେଳେ କେଉଁଟି ପ୍ରକ୍ଷିପ୍ତ, ତାହା ମୀମଂସା ନମିତ୍ତ ଦେଖିବାକୁ ହେବ, କେଉଁଟି ଅନ୍ୟ ଲକ୍ଷଣ ଦ୍ୱାରା ମରଣର ବିରୋଧ ବୋଲି ବୋଧହୁଏ, ଯେଉଁଟି ଅନ୍ୟ ଲକ୍ଷଣରେ ବି ଧରାପଡ଼ିବ, ସେଇଟିକୁ ପ୍ରକ୍ଷିପ୍ତ ବୋଲି ତ୍ୟାଗ କରିବେ । ଆମେ ଫୁଟେ ଦେଖିଅଛୁ ଯେ, ଅଶ୍ୱତ୍ଥାମା ବ୍ୟସଂସାଦବୃତ୍ତାନ୍ତ, କୃଷ୍ଣ, ଭୀମ ଓ ସୁଧୂଷ୍ମରଙ୍କ ଚରିତ ସଙ୍ଗେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅସଙ୍ଗତ । ଆମେ ପୂର୍ବେ ଏହା ଗୋଟିଏ ଲକ୍ଷଣ ସ୍ଥିର କରିଅଛୁ ଯେ ଏରୂପ ଅସଙ୍ଗତ, ତାହା ପ୍ରକ୍ଷିପ୍ତ ବୋଲି ଧରିବାକୁ ହେବ । ଅତଏବ ଏହି ଅଶ୍ୱତ୍ଥାମାବ୍ୟସଂସାଦ ବୃତ୍ତନ୍ତ ପ୍ରକ୍ଷିପ୍ତ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।

(୩) ଆହୁରି ଗୋଟିଏ କଥା ଅଛି । ଦେଖିଅଛୁ ଯେ, ଅଶ୍ୱତ୍ଥାମାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ସଂବାଦରେ ଦ୍ରୋଣ ଯୁଦ୍ଧରେ କିଛିମାତ୍ର ଶୈଥିଲ୍ୟ କରି ନାହାନ୍ତି । ତେବେ କୃଷ୍ଣ ଏକଥା କୁହାଇଲେ କାହିଁକି ? ଦ୍ରୋଣଙ୍କ ଯୁଦ୍ଧରେ ନିବୃତ୍ତିର ସମ୍ଭାବନା ଅଛି ବୋଲି ? ସମ୍ଭାବନା କେଉଁଠି ? ଦ୍ରୋଣ ଜାଣନ୍ତି ଅଶ୍ୱତ୍ଥାମା ଅମର । ସେ କଥା ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ

ବୋଲି ନ ଦେଲେ ଗୁଡ଼ିକତଳି । ସାମାନ୍ୟ ମନୁଷ୍ୟର, ଭ୍ରମର ମୋର
ଅଥବା ଗୋଟିଏ କୁଲି ମଜୁରିଆର ଯେଉଁ ବୁଦ୍ଧି, ସେତେ
ଟିକିଏ ବୁଦ୍ଧି କୃଷ୍ଣଙ୍କର ତ ଥିଲା, ଯଦି ଏହା ସ୍ତ୍ରୀକାର କରାଯାଏ
ତାହା ଦେଲେ ବି ବୁଝାଯିବ ଯେ, କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଏରୂପ ପରାମର୍ଶ
ଦେବାର ସମ୍ଭାବନା ନଥିଲା । ଦୋଶ ହୁଅନ୍ତୁ ବା ଅନ୍ୟ ଯେ କେନ୍ଦ୍ର
ହୁଅନ୍ତୁ, ଏରୂପ ସବାଦ ଶୁଣି ଆତ୍ମହତ୍ୟାରେ ଜଡ଼ିତ ହେବା
ପୂର୍ବରୁ, ଥରେ ସ୍ଵପର୍ଷାୟ ନାହାକୁ କଣ ପରୁଷବେ ନାହିଁ ଯେ,
ଅଶୁଭ୍‌ଥାମା ମରିଅଛି କି ? ଅଶୁଭ୍‌ଥାମାଙ୍କ ଅନ୍ତସନ୍ଧାନରେ ପଠା-
ଇବେ ନାହିଁ ? ତାହାହିଁ ନିତାନ୍ତ ସନ୍ତୁଟ । ତାହା ଘଟିଲେ ଜୁଆରୁଣ
ସମସ୍ତ ଚତ୍ତଃଶାଠ ଧରା ପଡ଼ିଯିବ ।

ଅତଏବ ଉପନ୍ୟାସଟି ପ୍ରଥମତଃ ପ୍ରସିଦ୍ଧ, ଦ୍ଵିତୀୟତଃ ମିଥ୍ୟା ।
ମୁଁ ଏହା କହୁନାହିଁ ଯେ, ରୁଷିବାକ୍ୟରେ ଦୋହଙ୍କ ଅସ୍ତ୍ର
ପରିତ୍ୟାଗ କରିଥିବାହିଁ ସତ୍ୟ । ରୁଷିମାନଙ୍କର ସେଇ ରଣସେହକୁ
ଆଗମନ ଅନୈସର୍ଗିକବ୍ୟପାର, ସୁତରାଂ ତାହା ବି ଅପ୍ରାକୃତ
ବୋଲି ପରିତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ମୁଁ ବାଧ୍ୟ । ଏହା ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରକୃତ
ବା ବିଶ୍ଵାସଯୋଗ୍ୟ କଥା ଏହା ହୋଇପାରେ ଯେ, ଦୋଶ
ଅଧର୍ମାଚରଣ କରୁଥିଲେ—ଭୀମଙ୍କ ଖାଦ୍ୟ ଚରସାରରେ ତାହା
ତାଙ୍କର ହୃଦୟଙ୍ଗମ ହୋଇଥିଲା । ଯୁଦ୍ଧରେ ବିମୁଖ ହେବା
ତାଙ୍କର ସାଧ୍ୟ ନହେ—ଅପହଞ୍ଚା ଏବଂ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କୁ ବିପତ୍ତି
କାଳରେ ପରିତ୍ୟାଗ, ଏହି ଉଭୟ ଦୋଷରେ ଦୁଷିତ ହେବାକୁ
ହେବ । ଅତଏବ ନୃତ୍ୟୁ ସ୍ଥିର କଲେ । ବୋଧହୁଏ, ଏତିକି
ଟିକିଏ କମ୍ବଦନ୍ତ ଥିଲା—ତାହାର ଉପରେ ମହାବୀରତର ପ୍ରଥମ
ସ୍ତର ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା । ହୁଏତ ତାହାବି ଯଥାର୍ଥ ଘଟଣା
ନହେ । ବୋଧହୁଏ ଯଥାର୍ଥ ଘଟଣା ଏଇ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯେ,

ଦ୍ରୋଣ ଯୁଦ୍ଧରେ ଦ୍ରାପଦ ପୁତ୍ର କର୍ତ୍ତୃକ ନିହତ ହୋଇ ଥିଲେ ; ପରେ ଯାହା କହୁଅଛି, ସେଥିରୁ ତାହାର ବୁଝାଏ ; ତାରପରେ ପ୍ରବଳ ପ୍ରତାପ ପାଞ୍ଚାଳବୀରକୁ ବ୍ରହ୍ମନିର୍ଦାୟକଙ୍କରୁ ଉଦ୍ଧୃତ କରିବା ନିମିତ୍ତ ନାନାବିଧ ଉପନ୍ୟାସ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଅଛି ।

(୪) ବର୍ତ୍ତମାନ ଦେଖାଯାଉ, ଅନୁନିମିତ୍ତକାୟାୟରେ, ଏବଂ ନିବିଡ଼ାଗ୍ରହାୟାୟରେ କଣ ଅଛି । ଅନୁନିମିତ୍ତକାୟାୟରେ ଧୃତ-ରାଷ୍ଟ୍ରବିଳାପରେ ଏଇ ମାତ୍ର ଅଛି ଯେ—

“ଯଦାଶୈଷଂ ଦ୍ରୋଣମାର୍ଯ୍ୟମେକଂ

ଧୃଷ୍ଣଦ୍ୟୁମ୍ନେନାର୍ଯ୍ୟଂ ନିମ୍ୟ ଧର୍ମମ୍ ।

ରଥଥାପସ୍ତେ ପ୍ରାୟୁଗତଂ ବିସ୍ତ୍ରୋଂ

ତଦା ନାଶଂସେ ଚିଜୟାୟ ସଞ୍ଜୟ ॥”

ଅର୍ଥ । ହେ ସଞ୍ଜୟ ! ଯେତେବେଳେ ଶୁଣିଲି ଯେ, ଏକାକୀ ଆର୍ଯ୍ୟ୍ୟ ଦ୍ରୋଣଙ୍କୁ ଧୃଷ୍ଣଦ୍ୟୁମ୍ନ ଧର୍ମାନିନ୍ଦମ୍ ‘ପୁତ୍ର’ଙ୍କ ପ୍ରାୟୋପବିଷ୍ଣୁ ଅବସ୍ଥାରେ ରଥଥାପସ୍ତେ ବଧ କରି ଅଛି, ସେତେବେଳେ ଆଉ ଜୟରେ ସନ୍ତୋଷ କରି ନାହିଁ ।

ଅତଏବ ଏଠାରେ ମଧ୍ୟ ଦେଖା ଯାଉ ଅଛି ଯେ, ଦ୍ରୋଣବଧରେ ଧୃଷ୍ଣଦ୍ୟୁମ୍ନ ଭଲ ଆଉ କେହି ଅଧର୍ମାଚରଣ କରି ନାହିଁ । ଧୃଷ୍ଣଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କର ବି ପାପ ଏହି ଯେ, ପ୍ରାୟୋପବିଷ୍ଣୁ ବୁଦ୍ଧିକୁ ସେ ନିହତ କରିଥିଲେ । ଦ୍ରୋଣଙ୍କ ପ୍ରାୟୋପବେଶନର କାରଣ ଏଠାରେ କିଛି କଥିତ ହୋଇ ନାହିଁ । ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ବାକ୍ୟରେ ବା ରାଷିଗଣଙ୍କ ବାକ୍ୟରେ ଭୀମଙ୍କ ଭରସାରରେ, ତାହା କିଛି କଥିତ ହୋଇ ନାହିଁ । ପଶ୍ଚାତ୍ ଦେଖିବି, ସେ ପରେ ଗ୍ରାନ୍ଥ ହୋଇ ନିହତ ହୋଇଥିଲେ । ଆସନ୍ନମୃତ୍ୟୁ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କ ପ୍ରାୟୋପବେଶନର ସେ ବି ଉପଯୁକ୍ତ କାରଣ ।

(୫) ପଦ୍ମସାଗରାଦ୍ୟରେ କୌଣସି କଥା ନାହିଁ—
“ଦ୍ରୋଣେ ସୁଧୁ ନିପାତତେ,” ଏହା ଛଡ଼ା ଆଉ କିଛି ନାହିଁ ।
ହତ ଗଜର କଥାଟା ସତ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ, ତାହାର ପ୍ରସଙ୍ଗ
ଅବଶ୍ୟା ଥାନ୍ତା । ଅଭିମନ୍ୟୁଙ୍କର ଅଧର୍ମଯୁଦ୍ଧରେ ମୃତ୍ୟୁର
କଥା ଅଛି—ଦ୍ରୋଣଙ୍କର ବି ଅବଶ୍ୟା ଥାଆନ୍ତା । ଗଲୁଟା
ସେତେବେଳେ ଡିଆରି ହୋଇ ନାହିଁ, ଏଣୁ ନାହିଁ ।

(୬) ଭାରପରେ, ଦ୍ରୋଣପଟ୍ଟର ସପ୍ତମ ଓ ଅଷ୍ଟମ
ଅଧ୍ୟାୟରେ ଦ୍ରୋଣ ଯୁଦ୍ଧର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନା ଅଛି । ସେଥିରେ
ବି ଏଇ ଜୁଆଟୋରର କୌଣସି ପ୍ରସଙ୍ଗ ନାହିଁ । କେବଳ ଅଛି
ଯେ, ଧୃଷ୍ଣଦ୍ୟୁମ୍ନ ଦ୍ରୋଣଙ୍କୁ ନିପାତତ କଲେ । ଏଇ ଅଧ୍ୟାୟ
ଗୁଡ଼ିକ ଯେତେବେଳେ ପ୍ରଣୀତ ହୁଏ, ସେତେବେଳେ ସୁଦ୍ଧା
ଗଲୁଟା ଡିଆରି ହୋଇ ନାହିଁ ।

(୭) ଆଶ୍ୱମେଧକ ପଟ୍ଟରେ ଅଛି ଯେ, କୃଷ୍ଣ ଦ୍ୱାରକାକୁ
ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ କଲେ, ବୟାଦେବ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ନିକଟରୁ ଯୁଦ୍ଧବୃତ୍ତନ୍ତ
ଶୁଣିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କଲେ । କୃଷ୍ଣ ତାଙ୍କୁ ଯୁଦ୍ଧବୃତ୍ତନ୍ତ ସଂକ୍ଷେପରେ
ଶୁଣାଇଲେ । ଦ୍ରୋଣଯୁଦ୍ଧ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କୃଷ୍ଣ ଏହାର କହିଲେ
ଯେ, ଦ୍ରୋଣାର୍ଯ୍ୟ ? ଧୃଷ୍ଣଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପାଞ୍ଚଦିନ ଯୁଦ୍ଧ
ହୁଏ । ପରିଶେଷରେ ଦ୍ରୋଣ ସମରଣମରେ ଏକାନ୍ତ ପରିଶ୍ରାନ୍ତ
ହୋଇ ଧୃଷ୍ଣଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କ ହସ୍ତରେ ନିହତ ହେଲେ । ବୋଧହୁଏ ଏଇ
ଟିକକ ସତ୍ୟ ; ଏବଂ ଯୁଦ୍ଧର ସହିତ ଯୁଦ୍ଧରେ, ବୃଦ୍ଧର ଶ୍ରାନ୍ତ
ଦ୍ରୋଣଙ୍କ ଯୁଦ୍ଧବିରତିର ଯଥାର୍ଥ କାରଣ । ଆଉ ସବୁ କବି-
କଳ୍ପନା ବା ଉପନ୍ୟାସ । ନିତାନ୍ତ ଯେ ଉପନ୍ୟାସ, ତାହାର
ସାତ ରକମ ପ୍ରମାଣ ଦେଲି ।

କିନ୍ତୁ ସେଇ ସବୁ ଉପନ୍ୟାସ ମଧ୍ୟରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ମିଥ୍ୟା ପ୍ରବନ୍ଧନାର ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ବୋଲି ସ୍ଥାପିତ କରିବାର କାରଣ କଣ ? କାରଣ ପୂର୍ବେ ବୁଝାଇ ଅଛି । ବୁଝାଇ ଅଛି ଯେ, ଯେପରି ଜ୍ଞାନ ଶିଖିରତର, ଅଜ୍ଞାନ ବା ଭ୍ରାନ୍ତି ମଧ୍ୟ ସେହିପରି । ଜୟଦ୍ରଥବଧର କବି ତାହା ଦେଖାଇଅଛନ୍ତି । ଭ୍ରାନ୍ତି ମଧ୍ୟ ଶିଖିର ପ୍ରେରିତ । ଦତ୍ତୋତ୍କରବଧରେ କବି ଦେଖାଇଛନ୍ତି ଯେ ଯେପରି ବୁଦ୍ଧି ଶିଖିର ପ୍ରେରିତ, ଦୁର୍ବୁଦ୍ଧି ମଧ୍ୟ ଶିଖିର ପ୍ରେରିତ । ଆହୁରି ବୁଝାଇ ଅଛି ଯେ, ଯେପରି ସତ୍ୟ ଶିଖିରଙ୍କର, ଅସତ୍ୟ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ଶିଖିରଙ୍କର । ଏଇ ଦେଖି ବଧରେ କବି ତାହାଇ ଦେଖାଇଲେ ।

ଏହା ପରେ ନାରାୟଣାୟନମାତ୍ର—ପଦାଧ୍ୟାୟ । ସନ୍ଧ୍ୟାପରେ ତାହାର ଉଲ୍ଲେଖ କରିଅଛି । ବିସ୍ତାରିତର ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ ; କାରଣ, ନାରାୟଣାୟ କୃଷ୍ଣନ୍ତଃ । ଅନୈସର୍ଗିକ ସୂଚକ ପରିତ୍ୟାଜ୍ୟ, ତେବେ ଏଇ ପଦାଧ୍ୟାୟରେ ଗୋଟିଏ ରହସ୍ୟର କଥା ଅଛି ।

ଦ୍ରୋଣ ନିହତ ଦେହଲ, ଅର୍ଜୁନ ଗୁରୁଙ୍କ ନିମିତ୍ତ ଶୋକରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ କାନ୍ଦର । ମିଥ୍ୟା କଥା କହି ଗୁରୁବଧାଧନ ନିମିତ୍ତ ସେ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କୁ ଖୁବ୍ ତିରସ୍କାର କଲେ ଏବଂ ଧୃଷ୍ଣଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କର ନିନ୍ଦା କଲେ । ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଭଲ ମଣିଷ, କିଛି ଉତ୍ତର ଦେଲେ ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ଶ୍ରାମ ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ କଢ଼ାରକମର କିଛି ଶୁଣାଇଲେ । ଧୃଷ୍ଣଦ୍ୟୁମ୍ନ ଅଧିକ କଢ଼ା ରକମର ଶୁଣାଇଲେ । ସେତେବେଳେ ଅର୍ଜୁନଶିଷ୍ୟ ଯଦୁବଂଶୀୟ ପାତ୍ୟକ, ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ପରି ହୋଇ ଧୃଷ୍ଣଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କୁ ଭାରି ରକମର ଗାଳି ଗୁଲଜି କଲେ । ଧୃଷ୍ଣଦ୍ୟୁମ୍ନ ସୁଧ ସହିତ ଫେରାଇ ଦେଲେ । ସେତେବେଳେ ଦୁଇଜଣ ପରସ୍ପରର ବଧରେ ଉଦ୍ୟତ,

କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଲକ୍ଷ୍ମୀତରେ ଶ୍ରୀମ ଓ ସଦାଦେବ ବନ୍ଦ କରିଦେଲେ । ବରାଦଟା ଏହି ଯେ, ମିଥ୍ୟା କଥା କହି ଦ୍ରୋଣଙ୍କ ନୃତ୍ୟସାଧନ କରିବା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଓ ଅକର୍ତ୍ତବ୍ୟ କି ନୁହେଁ, ଏଇ ତତ୍ତ୍ୱ ନେଇ ଦୁଇ ଦଳ ଦୁଇ ପକ୍ଷରେ ଯେତେ କଥା ଅଛି, ସବୁ କହିଲେ, କିନ୍ତୁ କେହି କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଭଲ ମନ୍ଦ କିଛିହିଁ କହିଲେ ନାହିଁ । କେହି କହିଲେ ନାହିଁ ଯେ, କୃଷ୍ଣଙ୍କ କଥାରେ ଏରୂପ ଦୋଳଅଛି । କୃଷ୍ଣଙ୍କ ନାମ ଯୁଦ୍ଧା କେହି ଦେଲେ ନାହିଁ । ପାଞ୍ଚ ହାତରେ କାମ ନ ଦେଲେ ଏପରି ଘଟେ ନାହିଁ ।

ଷଷ୍ଠ ପରିଚ୍ଛେଦ

କୃଷ୍ଣକଥିତ ଧନଃତତ୍ତ୍ୱ

ଯେ ଅଶ୍ୱତ୍ଥାମାବଧସଂବାଦ—ବୃତ୍ତାନ୍ତ ରଚନା କରିଛନ୍ତି, ସେ ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ ବଡ଼ ଉଚ୍ଚସ୍ଥାନରେ ସ୍ଥାପିତ କରିଛନ୍ତି । କୃଷ୍ଣ, ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଓ ଭୀମଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ତାଙ୍କ ଧାର୍ମିକତା ଅନେକ ବେଶୀ ଏହିରୂପ ପରିଚୟ ଦେଇଛନ୍ତି । ଯାହାର ପ୍ରସାବକର୍ତ୍ତା କୃଷ୍ଣ, ଏବଂ ଯାହା ପରିଶେଷରେ ଭୀମ ଓ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ସମ୍ପାଦକ କଲେ, ତାହା ମିଥ୍ୟା କଥା ବୋଲି ଅର୍ଜୁନ ତହିଁରେ କୌଣସି ମତେ ସନ୍ଦେହ ଦେଲେ ନାହିଁ ; ବରଂ ସେଥି ନିମିତ୍ତ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କୁ ଯଥେଷ୍ଟ ଭର୍ତ୍ସନା କଲେ । କିନ୍ତୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଯେଉଁ ବବରଣରେ ମତେ ପ୍ରବୃତ୍ତି ଦେବାକୁ ହେଉଅଛି; ସେଥିରେ ଅର୍ଜୁନ ଅତି ମୁଢ଼ ଓ ପାଷଣ୍ଡ ବୋଲି ପ୍ରଶଂସାମାନ ହେଉଛନ୍ତି । ଏବଂ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ନିଜ-ଚରୁ ଧର୍ମୋପଦେଶ ପାଇ ତେବେ ସତ୍ତ୍ୱପଥ ଅବଲମ୍ବନ କରିଛନ୍ତି । ବୃତ୍ତାନ୍ତଟା ଏଇ :—

ଦୋଷକ ପରେ କର୍ଣ୍ଣ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କ ସେନାପତି । ତାଙ୍କ ଯୁଦ୍ଧରେ ପାଣ୍ଡବସେନା ଅସ୍ଥିର । ଯୁଧିଷ୍ଠିର ନିଜ ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟବଶତଃ ତାଙ୍କ ସମ୍ମୁଖୀନ ହୋଇଥିଲେ । କର୍ଣ୍ଣ ତାଙ୍କୁ ଏରୂପ ସନ୍ତାପିତ କଲେ ଯେ, ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଭୟରେ ରଣସେତ୍ରରୁ ପଳାୟନ କରି ଶିବରରେ ଲୁଚ୍ଚାପୂର୍ବକ ହୋଇ ବନ୍ଧୁଶାରେ ଶୋଇ ପଡ଼ିଲେ । ଏଣେ ଅର୍ଜୁନ ଯୁଦ୍ଧରେ ବିଜୟୀ ହୋଇ ଯୁଦ୍ଧସେତ୍ରରେ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କୁ ନ ଦେଖି ଚିନ୍ତିତ ହୋଇ ତାଙ୍କ ଅନୁଷ୍ଠାନରେ ଶିବରକୁ ଗଲେ, ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କର୍ଣ୍ଣ ନିନ୍ଦିତ ହୋଇ ନାହାନ୍ତି । ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଯେତେବେଳେ ଶୁଣିଲେ ଯେ, ଅର୍ଜୁନ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କର୍ଣ୍ଣବଧ କରି ନାହାନ୍ତି, ସେତେବେଳେ ରାଗି ଭାରି ରଜମ ହୋଇଗଲେ, କାପୁରୁଷର ସ୍ୱଭାବ ଏହି ଯେ, ନିଜେ ଯାହା ନ ପାରେ, ପର ତାହା କରି ନ ଦେଲେ ବଡ଼ ରାଗି ଯାଏ । ସୁତରାଂ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ ଖୁବ କଠିନ ଗାଳିଗୁଲି କଲେ । ଶେଷରେ କହିଲେ ଯେ, ତୁମେ ନିଜେ ଯେତେବେଳେ ଯୁଦ୍ଧରେ ଭୀତ ହୋଇ ପଳାୟନ କରିଅଛ, ସେତେବେଳେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଗାଣ୍ଡୀବ ଶରାସନ ପ୍ରଦାନ କର । ଏହା ଶୁଣି ଅର୍ଜୁନ ଭରବାର ନେଇ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କୁ କାଟିବାକୁ ଉଠିଲେ । କୃଷ୍ଣ ପଚାରିଲେ, ଭରବାର ଦ୍ୱାରା କାହାକୁ ବଧ କରିବ ? ଅର୍ଜୁନ କହିଲେ, “ତୁମେ ଅନ୍ୟକୁ ଗାଣ୍ଡୀବ * ଶରାସନ ସମର୍ପଣ କର, ଏଇ କଥା ଯେ ମତେ କହିବେ, ମୁଁ ତାଙ୍କର ମସ୍ତକ ଛେଦନ କରିବି, ଏହା ମୋର

* ପାଠକଙ୍କୁ ବୋଧହୁଏ କହିବାକୁ ହେବ ନାହିଁ ଯେ, ଗାଣ୍ଡୀବ ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ଧନୁସର ନାମ । ତାହା ଦେବଦତ୍ତ, ଅବିନଶ୍ୱର ଏବଂ ଶରାସନ ମଧ୍ୟରେ ଭୟଙ୍କର ।

ଉପାଶୁକ୍ରତ । ବର୍ତ୍ତମାନ ତୁମ ସମକ୍ଷରେ ମହାବଳ ମତେ
ଏଇକଥା କହିଛନ୍ତି, ଅତଏବ ଏଇ ଧର୍ମଭୀରୁ ନିରପତ୍ତିକୁ
ନିବୃତ୍ତ କରି ପ୍ରତିଜ୍ଞା ପ୍ରତିପାଳନ ଓ ସତ୍ୟର ଆନୁଷ୍ଠାନିକ
କରି ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ହେବ ।”

କଥାଟା ମୁତ ଓ ପାଷାଣ ପରି ଦେଲେ—ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ପରି
ନୁହେ । ପ୍ରଥମରେ ତ ଗାନ୍ଧୀବ ଅନ୍ୟକୁ ଦିଅ କହିଲେ କୌଣସି
ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ଶୁଣ କରିବାକୁ ହେବ, ଏପରି ପ୍ରତିଜ୍ଞାର ମୁତବାଦ କାର୍ଯ୍ୟ ।
ତାର ପରେ ପୂଜ୍ୟପାଦ ଜେ. ଷ୍ଟାଣ୍ଡିଂ ଡି. ଡି. ଜେ. ନାମ
ଏପରି କଥା କହିଛନ୍ତି ବୋଲି, ତାଙ୍କୁ ବଧ କରିବାର ପ୍ରବୃତ୍ତି
ହେବା ଅତିଶୟ ପାଷାଣର କାର୍ଯ୍ୟ । ତେବେ ଏହା ଭିତରେ
ଗୁରୁତର କଥା ଅଛି ; ତାହାର ବିପ୍ରାଚିତ ମୀମାଂସା କୃଷ୍ଣ କର୍ତ୍ତୃକ
ହୋଇଥିଲା, ଏଥି ନିମିତ୍ତ ଏ କଥାର ଅବତାରଣା କରିବାକୁ
ମୁଁ ବାଧ୍ୟ ।

କଥାଟା ଏଇ । ସତ୍ୟ ପରମ ଧର୍ମ । ଯଦି ଅର୍ଜୁନ
ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କୁ ବଧ ନ କରନ୍ତି, ତେବେ ତାଙ୍କୁ ସତ୍ୟରୂପ ହେବାକୁ
ହୁଏ । ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ପ୍ରଶ୍ନ ଏହି ଯେ, ସତ୍ୟ ରକ୍ଷାର୍ଥ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କୁ
ବଧ କରିବା ତାଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କି ନା ? ଅର୍ଜୁନ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ
ପଚାରିଲେ, “ତୁମ ମତରେ ବର୍ତ୍ତମାନ କଣ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ?”

କୃଷ୍ଣ ଯେଉଁ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, ତାହା ବୁଝାଇବା ପୂର୍ବକ,
ଆମେ ପାଠକଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କରୁ ଯେ, ଆପଣ ନିଜେ ଏହାର
ଉତ୍ତର ଦେବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରନ୍ତୁ । ବୋଧ କରେ, ସବୁ
ପାଠକ ଏକମତ ହୋଇ ଉତ୍ତର ଦେବେ ଯେ, ଏ ରୂପ ସତ୍ୟ
ନିମିତ୍ତ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କୁ ବଧ କରିବା ଅର୍ଜୁନଙ୍କ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ନୁହେଁ ।
କୃଷ୍ଣ ବି ସେଇ ଉତ୍ତର ଦେଲେ । କିନ୍ତୁ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟମାନବପଣ

ଆଧୁନିକ ପାଠକ ଯେଉଁ କାରଣରୁ ଏହି ଉତ୍ତର ଦେବେ, କୃଷ୍ଣ ସେହି କାରଣରୁ ଏ ସବୁ ଉତ୍ତର ଦେଲେ ନାହିଁ । ସେ ପ୍ରାଚ୍ୟମାନବର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ କେବଳ ଏଇ ଉତ୍ତର ଦେଲେ ତାହାର କାରଣ ବୁଝାଇବାକୁ ହେବ ନାହିଁ— ବୁଝାଇବାକୁ ହେବ ନାହିଁ ଯେ, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଭରତବର୍ଷରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ, ଇଂଲଣ୍ଡରେ ନୁହେଁ । ସେ ଭରତବର୍ଷର ମାତରେ ସୁମନ୍ତବିର, ଇନ୍ଦ୍ରବୋଧୀୟ ମାତ ସେ ସମୟରେ ହୋଇ ନାହିଁ ; ଏବଂ କୃଷ୍ଣ ତନ୍ମାର୍ଗ-ଲେମ୍ବୀ ହେଲେ ଅର୍ଜୁନ ମଧ୍ୟ ତାହାର କିଛି ବୁଝନ୍ତେ ନାହିଁ ।

କୃଷ୍ଣ ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ ବୁଝାଇବା ନିମିତ୍ତ ଯେଉଁ ସବୁ ଚତୁର ଅବତାରଣା କଲେ, ବର୍ତ୍ତମାନ ତାହାର ସ୍ଥଳମନ୍ତ୍ର କହୁଅଛୁ— ଅନ୍ତତଃ ଯେଉଁ ଅଂଶ ବିବାହର ସ୍ଥଳ ହୋଇ ପାରେ, ତାହା ଉଦ୍ଧୃତ କରୁଅଛୁ ।

ତାଙ୍କର ପ୍ରଥମ କଥା, “ଅହଂସା ପରମୋ ଧନଃ ।” ଏଥିରେ ପ୍ରଥମ ଆପତ୍ତି ହୋଇପାରେ ଯେ, ସବୁ ସ୍ଥାନରେ ଅହଂସା ଧନ ନୁହେଁ । ଦ୍ଵିତୀୟ ଆପତ୍ତି ଏହା ହୋଇ ପାରେ ଯେ, କୃଷ୍ଣ ସ୍ଵୟଂ ଗୀତାପଞ୍ଚାଧ୍ୟାୟରେ ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ ଯେଉଁ ଉପଦେଶ ଦେଇ ଯୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ କରାଇ ଥିଲେ, ଏ ଉକ୍ତି ତାହାର ବିପରୀତ ।

ଯେ ଅହଂସାଚତୁର ଯଥାର୍ଥ ମନ୍ତ୍ର ନ ବୁଝନ୍ତି, ସେ ଏପରି ଆପତ୍ତି କରିବେ । ଅହଂସା ପରମ ଧନ । ଏ କଥାରେ ଏପରି ବୁଝାଏ ନାହିଁ ଯେ, କୌଣସି ଅବସ୍ଥାରେ କୌଣସି ପ୍ରକାର ପ୍ରାଣିହଂସା କଲେ ଅଧର୍ମ ହୁଏ । ପ୍ରାଣିହଂସା ବ୍ୟତୀତ ଆମେ କ୍ଷଣମାତ୍ର ଜୀବନ ଧାରଣ କରି ପାରୁ ନା, ଏହା

ସାହିତ୍ୟ ନିୟମ । ଆମେ ଯେଉଁ ଜଳେ ପାନ କରୁ, ତାହା ସଙ୍ଗେ ସହସ୍ର ସହସ୍ର ଅନୁଶାସନ ଦୃଶ୍ୟ ଜୀବ ଉଦରସ୍ଥ ନରୁ ; ପ୍ରତି ନିଶ୍ୱାସରେ ବହୁ ସଂଖ୍ୟକ ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଜୀବ ନାଟ୍ୟାଳୟରେ ପ୍ରେରଣ କରୁ ; ପ୍ରତି ପଦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତେ ସହସ୍ର ସହସ୍ର ଚଳିତ କରୁ । ଗୋଟିଏ ସାଗ ପତର ବା ଗୋଟିଏ ବାଲିଗଣ ସଙ୍ଗେ ଅନେକ ଗୁଡ଼ିକୁ ବନ୍ଧ ଖାଉ । ଯଦି କୁଡ଼ି, ଏ ସବୁ ଅଜ୍ଞାନକୁ ନିଂସା, ଏଥିରେ ପାପ ନାହିଁ ; ମୁଁ ତାହାର ଉତ୍ତରରେ କହିବି ଯେ, ଜ୍ଞାନକୁ ପ୍ରାଣି ହିଁସା ବ୍ୟତୀତ ବି ଆମର ପ୍ରାଣରକ୍ଷା ହୁଏ ନାହିଁ । ଯେଉଁ ବିଷୟର ସର୍ପ ବା ବୃଷ୍ଟିକ, ମୋ ଗୁହରେ ବା ମୋ ଶଯ୍ୟାଳୟରେ ଆଶ୍ରୟ କରିଅଛି ମୁଁ ତାକୁ ବିନାଶ ନ କଲେ, ସେ ମତେ ବିନାଶ କରିବ, ଯେଉଁ ବ୍ୟାଘ୍ର ମତେ ଗ୍ରସଣ କରିବା ନିମିତ୍ତ ଲମ୍ଫାନୋଦ୍ୟତ, ମୁଁ ତାକୁ ବିନାଶ ନ କଲେ ସେ ମତେ ବିନାଶ କରିବ । ଯେଉଁ ଶତ୍ରୁ ମୋର ବ୍ୟସାଧନରେ କୁଳନିଶ୍ଚୟ ଓ ଉଦ୍ୟୋଗୀୟ, ମୁଁ ତାହାକୁ ବିନାଶ ନ କଲେ ସେ ମତେ ବିନାଶ କରିବ । ଯେଉଁ ଦୟା ଧୂଳିଆ ହୋଇ ନିଶୀଥରେ ମୋର ଗୁହରେ ପ୍ରବେଶପୂର୍ବକ ସବୁ ଗ୍ରନ୍ଥ କରୁଅଛି, ଯଦି ବିନାଶ ଭଲ ତାକୁ ନିବାରଣର ଉପାୟ ନ ଥାଏ, ତେବେ ତାକୁ ବିନାଶ କରିବାହିଁ ମୋ ପକ୍ଷରେ ଧର୍ମାବୁମତ ।

ଯେଉଁ ବିରୁଦ୍ଧକ ସମ୍ମୁଖରେ ନିତ୍ୟାକାଶକୃତ ନିତ୍ୟା ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଅଛି, ଯଦି ତାହାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ରଜନିୟୋଗ ସମ୍ପଦ ହୁଏ ତେବେ ସେ ତାର ବ୍ୟାଜୀ ପ୍ରଭୃତ କରିବାକୁ ଧର୍ମ ଚିନ୍ତା ବାଧ୍ୟ । ଏବଂ ଯେଉଁ ରଜନିୟୁଷ ଉପରେ ବ୍ୟାଧିର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଭାର ଅଛି, ସେ ମଧ୍ୟ ତାକୁ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ । ସେକେନ୍ଦର

ବା ଗଜନବା ମହନଦ, ଆଡ଼ିଲ ବା ଜଙ୍ଗେଳ, ତୈମୁର ବା ନାଦେର, ଦ୍ଵିଷ୍ଟାୟ ପ୍ରେତ୍ଵରକ ବା ନେପୋଲିୟନ୍ ପରସ୍ତ ଓ ପ୍ରରସ୍ତାପଦରଣ ନିମିତ୍ତ ଯେଉଁ ଅଗଣିତ ଶିକ୍ଷିତ ତତ୍ତ୍ଵର ନେଇ ପରସ୍ତାପଦବେଶ କରିଥିଲେ, ତାହା ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟେକେ ଧର୍ମତଃ ବଧ୍ୟ । ଏଠାରେ ହିଂସା ଧର୍ମ । ପକ୍ଷାନ୍ତରେ ଯେଉଁ ପକ୍ଷିଟି ଆକାଶରେ ଉଡ଼ି ଯାଉଅଛି, ଭୋଜନ ନିମିତ୍ତ ହେଉ ବା ଖେଳିବା ନିମିତ୍ତ ହେଉ, ତାହାର ନିପାତ ଅଧର୍ମ । ଯେଉଁ ମାଛଟି ମିଷ୍ଟବନ୍ଧୁ ଅନ୍ଵେଷଣରେ ଉଡ଼ି ବୁଲୁଛି, ଜୀଡ଼ାଶୀଳ ବାଳକ ଯେ ତାକୁ ଧରି ଟିପି ମାରିଲା, ତାହା ଅଧର୍ମ । ଯେଉଁ ମୃଗ ବା ଯେଉଁ କୁକୁଟ ତୁମ ଆମ ପରି ଜୀବନଯାତ୍ରା ନିବାହ ନିମିତ୍ତ ଜଗତକୁ ଆସିଅଛି, ଉଦରମୁଣ୍ଡା ଯେ ତାକୁ ବଧ କରି ଖାଏ ତାହା ଅଧର୍ମ । ଆମେ ବାୟୁ-ପ୍ରବାହର ତଳରୁଲା ଜୀବ ; ମତ୍ସ୍ୟ, ଜଳପ୍ରବାହର ଉପରି-ତର ଜୀବ ; ଆମେ ଯେ ତାଙ୍କୁ ଧରି ଖାଉଁ, ତାହା ଅଧର୍ମ ।

ତେବେ ଅହିଂସା ପରମ ଧର୍ମ । ଏ ବାକ୍ୟର ପ୍ରକୃତ ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ଏହି ଯେ, ଧର୍ମ୍ୟ ପ୍ରୟୋଜନ ବ୍ୟତୀତ ଯେଉଁ ହିଂସା, ତହିଁରୁ ବିରତ ପରମ ଧର୍ମ । ନଚେତ୍ ହିଂସାକାଶର ନିବାରଣ ନିମିତ୍ତ ହିଂସା ଅଧର୍ମ ନୁହେଁ; ବରଂ ପରମ ଧର୍ମ । ଏହି କଥା ପ୍ରସ୍ତୀକୃତ କରିବା ନିମିତ୍ତ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ ବଲ୍ଲକର ଇତିହାସ ଶୁଣାଇଲେ । ତାର ସୁଲ ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ଏହି ଯେ, ବଲ୍ଲକ ନାମକ ବ୍ୟାଧି, ପ୍ରାଣିଗଣର ବିଶେଷ ବିନାଶଦେତୁ ଗୋଟିଏ ଶ୍ଵାପଦକୁ ବିନାଶ କରିଥିଲା, କରିବା ମାତ୍ରେ ତାହା ଉପରେ “ଆକାଶରୁ ପୁଷ୍ପବୃକ୍ଷ ନିପତ୍ତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା, ଅପ୍ସରାମାନଙ୍କର ଅତି ମନୋରମ ଗୀତ ବାଦ୍ୟ ଆରମ୍ଭ ହେଲା,

ଏବଂ ସେଇ ବ୍ୟାପକ ସ୍ୱର୍ଗରେ ସମାମୀତ କରିବା ନିମିତ୍ତ ହିମାନ ସମୁପସ୍ଥିତ ହେଲା ।” ବ୍ୟାପର ପୁଣ୍ୟ ଏହି ଯେ, ସେ ହିଂସା କାର୍ତ୍ତବ୍ୟ ହିଂସା କରିଥିଲା ।

ଅହିଂସା ମରମ ଧର୍ମ, ଏହି ଅର୍ଥରେ ବୁଝିବାକୁ ହେବ । ତେବେ ଧର୍ମ ପ୍ରସଂସାଜନ ଭିନ୍ନ ହିଂସା କରିବା ନାହିଁ, ଏ କଥାରେ ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ଗୋଲଯୋଗ ହୁଏ, ଏବଂ ଜଗତରେ ଚରକାଳ ହୋଇ ଅସୁଅଛି । ଧର୍ମ ପ୍ରସଂସାଜନ କଣ ? ଧର୍ମ କଣ ? Inquisition (ପାଷଣ, ଦମନାର୍ଥ ସ୍ଥାପିତ ବିରୁଦ୍ଧଲୟ) କର୍ତ୍ତୃକ ମନୁଷ୍ୟବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ଧର୍ମ ପ୍ରସଂସାଜନ ଅଛି ବୋଲି କୋଟି କୋଟି ମନୁଷ୍ୟ ଯମପୁରକୁ ପ୍ରେରିତ ହୋଇଥିଲେ । ଧର୍ମାର୍ଥ St. Bartholomew (ସେଣ୍ଟ ବାର୍ଥଲୋମେଉ) ହତ୍ୟାକାଣ୍ଡ । ଧର୍ମାଚରଣ ବିବେଚନାରେ ନିମ୍ନୋକ୍ତବାଲମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ପୃଥିବୀ ନରତ୍ୟାଗିତପ୍ରବାହରେ ପଳିଲ ହୋଇଥିଲା । ଧର୍ମବିସ୍ତାର ମୁସଲମାନମାନେ ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ମନୁଷ୍ୟ ହତ୍ୟା କରିଥିଲେ ବୋଧହୁଏ, ଧର୍ମପ୍ରସଂସାଜନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଭ୍ରାନ୍ତିରେ ପଡ଼ି ମନୁଷ୍ୟ ଯେତେ ମନୁଷ୍ୟ ନଷ୍ଟ କରିଅଛି, ସେତେ ମନୁଷ୍ୟ ଆଉ କୌଣସି କାରଣରୁ ନଷ୍ଟ ହୋଇନାହିଁ ।

ଅର୍ଜୁନଙ୍କର ମଧ୍ୟ କର୍ତ୍ତମାନ ସେଇ ଭ୍ରାନ୍ତି ଉପସ୍ଥିତ । ସେ ମନେ କରିଛନ୍ତି ଯେ, ସତ୍ୟରପାର୍ଥ ସୁଧର୍ମରକୁ ବଧକର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । ଅତଏବ କେବଳ ଅହିଂସା ପରମ ଧର୍ମ, ଏ କଥା କହିଲେ ତାଙ୍କ ଭ୍ରାନ୍ତିର ଦୁର୍ବଳତା ହୁଏ ନାହିଁ । ଏଥି ନିମିତ୍ତ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଦ୍ୱିତୀୟ କଥା ।

ସେ ଦିଗ୍‌ସ୍ କଥା ଏହି ଯେ, ବର ମିଥ୍ୟା ବାକ୍ୟ ମଧ୍ୟ ପ୍ରୟୋଗ କରା ଯାଇ ପାରେ, କିନ୍ତୁ କଦାପି ପ୍ରାଣିହିଂସା କରା କରୁ ବ୍ୟ ନୁହେଁ । * ଏହାର ସ୍ଥୁଳ ଚାର୍ତ୍ତମ୍ୟ ଏହି ଯେ, ଅହିଂସା ଓ ସତ୍ୟ, ଏହି ଦୁଇ ମଧ୍ୟରେ ଅହିଂସା ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଧର୍ମ । ଏହାର ଅର୍ଥ ଏଇ:—ନାନାବିଧ ପୁଣ୍ୟ ଜନ୍ମକୁ ଧର୍ମ ବୋଲି ଗଣନା କରାଯାଏ; ଯଥା:—ତାନ, ତପ, ଦେବଭକ୍ତି, ସତ୍ୟ, ଶୌଚ, ଅହିଂସା ଇତ୍ୟାଦି । ଏହା ମଧ୍ୟରେ ସବୁ ଗୁଡ଼ିକ ସମାନ ନୁହେଁ, ଇତିରାସିଷେଷ ହେବାନ୍ତି ସମ୍ଭବ । ଶୌଚର ମହାତ୍ମ୍ୟ ବା ଦାନର ମହାତ୍ମା କଣ ସତ୍ୟ ସଙ୍ଗରେ ବା ଅହିଂସା ସଙ୍ଗରେ ଏକ ? ଯଦି ତାହା ନ ହୁଏ, ଯଦି ତାରତମ୍ୟ ଥାଏ, ତେବେ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ କିଏ ? କୃଷ୍ଣ କହନ୍ତି ଅହିଂସା । ସତ୍ୟର ସ୍ଥାନ ତାହା ତଳେ ।

* ଯେଉଁ ବଚନ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି କୃଷ୍ଣକଥିତ ଏଇ ଧର୍ମ-ଚକ୍ର ସଂସ୍ଥାପିତ ହେଉଅଛି, ତାହାର ମୂଳ ସଂସ୍କୃତ ଉଦ୍ଧୃତ କରା ଲକ୍ଷ୍ୟ ।

ପ୍ରାଣିନାମ ବଧସ୍ତାତ ସର୍ବଜ୍ୟାୟାନ୍ତତୋ ମମ ।

ଅନୃତାଂ ବା ବଦୋଦ୍‌ବାକ୍ୟଂ ନ ତୁ ହିଂସ୍ୟାତ୍ କଟଞ୍ଜନ ॥

ପାଠକ ଦେଖିବେ, ଅହିଂସା ପରମଧର୍ମ, ଏହା କୃଷ୍ଣବାକ୍ୟର ଠିକ୍ ଅନୁବାଦ ନୁହେଁ । ଠିକ୍ ଅନୁବାଦ—“ମୋ ମତରେ ପ୍ରାଣି ଗଣର ଅହିଂସା ସବୁଠାରୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ।” ଅର୍ଥାତ୍ ଅର୍ଥଗତ ବିଶେଷ ପ୍ରବେଦ ନାହିଁ ବୋଲି “ଅହିଂସା ପରମ ଧର୍ମ” ଏହି ଉପରିଚିତ ବାକ୍ୟ ବ୍ୟବହାର କରିଅଛି ।

ଆମ୍ଭେମାନେ ପାଣ୍ଡାବ୍ୟର ଶିଷ୍ୟ । ଅନେକ ପାଠକ ଏ କଥାରେ ଶିନ୍ଦର ଉଠିବେ । ପାଣ୍ଡାବ୍ୟମାନେ କଅଣ କହିଥାନ୍ତି ନା, ଯେ କୌଣସି ଅବସ୍ଥାରେ ମିଥ୍ୟା କୁହାଯାଇପାରେ ନାହିଁ । ତା ନ ହେଲେ ହେଲ; ସେ କଥା ଏଇନେ ଉଠୁ ନାହିଁ । ଏହା କେହି କହିବେ ନାହିଁ ଯେ, ପାଣ୍ଡାବ୍ୟମାନଙ୍କ ମନ୍ତରେ ଜଣେ ମିଥ୍ୟାବାଦୀ ଜଣେ ହତ୍ୟାକାଣ୍ଡ ଅପେକ୍ଷା ଗୁରୁତର ପାପୀ, ଅଥବା ମିଥ୍ୟାବାଦୀ ଓ ହତ୍ୟାକାଣ୍ଡ ଭୁଲ୍ୟ ପାପୀ । ସେମାନେ ଯେ ତାହା କହନ୍ତି ନାହିଁ, ସମସ୍ତ ଇଉଗେପୀୟ ଦଣ୍ଡ-ଧର୍ମ—ଶାସ୍ତ୍ର ତାହାର ପ୍ରମାଣ । ଯଦି ତାହା ହେଲ, ତେବେ ବର୍ତ୍ତମାନ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ପାଣ୍ଡାବ୍ୟର ଶିଷ୍ୟଗଣର ମନ୍ତରେଦର ଏଠାରେ କୌଣସି ଲକ୍ଷଣ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ଏଠାରେ କେବଳ ପାପର ତାରତମ୍ୟର କଥା ହେଉଅଛି । କୌଣସି ଅଧର୍ମର କୌଣସି ସମୟରେ କରିବାର ନୁହେଁ । ନରହତ୍ୟା ବି କରିବାର ନୁହେଁ, ମିଥ୍ୟା କଥା ବି କହିବାର ନୁହେଁ । କୃଷ୍ଣଙ୍କ କଥାର ଫଳ ଏହି ଯେ, ଯଦି ଏପରି ଅବସ୍ଥା କାହାର ଘଟେ ଯେ, ତାକୁ ମିଥ୍ୟା କହିବାକୁ ହେବ, ନ ହୁଏ ନରହତ୍ୟା କରିବାକୁ ହେବ, ତେବେ ସେ ବରଂ ମିଥ୍ୟା କହିବ, ତଥାପି ନରହତ୍ୟା କରିବ ନାହିଁ । ଯଦି ଏଭୂପ ଧର୍ମାତ୍ମା ମାତଙ୍କ କେହି ଥାନ୍ତି ଓ କହନ୍ତି ଯେ, ବରଂ ନରହତ୍ୟା କରିବ, ତଥାପି ମିଥ୍ୟା କହିବ ନାହିଁ, ତେବେ ଆମର ଉତ୍ତର ଏହି ଯେ ତାଙ୍କ ଧର୍ମ ତାଙ୍କ ଠାରେଇ ଥାଉ, ଏ ନାରାଜ ଧର୍ମ ଯେପରି ଭାରତବର୍ଷରେ ବିରଳ ପ୍ରଭୁର ହୁଏ ।

କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଏହି ମତ । ଯଦି ଅର୍ଜୁନ ଏହାର ଅନୁବର୍ତ୍ତୀ ହେବେ ତେବେ ଭ୍ରାତୃବ୍ୟା—ପାପରୁ ତାଙ୍କୁ ବରତ କରିବା ପକ୍ଷେ ଏହାକି ଯଥେଷ୍ଟ । କିନ୍ତୁ ଅର୍ଜୁନ କହିପାରନ୍ତି, “ଏ ତ ଗଲ ଭୂମ ମତ

କିନ୍ତୁ ଲୌକିକ ଓ ପ୍ରଚଳିତ ଧର୍ମ କଣ ? ତୁମର ମତ ମଧ୍ୟ
 ଯଥାର୍ଥ ହୋଇପାରେ, କିନ୍ତୁ ଏହା ଯଦି ପ୍ରଚଳିତ ଧର୍ମାନୁ-
 ମୋଦିତ ନ ହୁଏ, ତେବେ ମୁଁ ଜନସମାଜରେ ସତ୍ୟତା
 ପାପାମ୍ନା ବୋଲି କଲଙ୍କିତ ହେବି ।” ଏଣୁ କୃଷ୍ଣ ନିଜର ମତ
 ପ୍ରକାଶ କରି ପ୍ରଚଳିତ ଧର୍ମ ଯାହା, ତାହା ବୁଝାଇଛନ୍ତି । ସେ
 କହିଲେ, “ହେ ଧନଞ୍ଜୟ ! କୁରୁପିତାମହ, ଶ୍ମଶ୍ରୁ, ଧର୍ମରାଜ ଯୁଧିଷ୍ଠିର,
 ବିଦୁର ଓ ଯଶସ୍ବିନୀ କୁନ୍ତୀ ଯେଉଁ ଧର୍ମରହସ୍ୟ କହିଛନ୍ତି, ମୁଁ
 ଯଥାର୍ଥରୂପେ ତାହାହିଁ ଲାଭିନି କରୁଅଛି, ଶ୍ରବଣ କର । ଏହା
 କହି କହିଲେ, “ସାଧୁ ବ୍ୟକ୍ତି ସତ୍ୟ କଥା କହିଥାନ୍ତି, ସତ୍ୟ
 ଅପେକ୍ଷା ଆଉ କିଛିହିଁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ନାହିଁ । * ସତ୍ୟତତ୍ତ୍ୱ ଅତି
 ଦୁର୍ଜେୟ । ସତ୍ୟବାକ୍ୟ ପ୍ରୟୋଗ କରିବାହିଁ ଅବଶ୍ୟ କରିବ୍ୟ ।
 ଏ ଗଲା ସୁଲମ୍ଭ । ତାରପରେ ବର୍ଜିତ ତତ୍ତ୍ୱ କହୁଛନ୍ତି ।

“କିନ୍ତୁ ଯେଉଁ ସ୍ଥାନରେ ମିଥ୍ୟା ସତ୍ୟ ସ୍ୱରୂପ, ଓ ସତ୍ୟ
 ମିଥ୍ୟା ସ୍ୱରୂପ ହୁଏ, ସେ ସ୍ଥାନରେ ମିଥ୍ୟାବାକ୍ୟ ପ୍ରୟୋଗ
 କରିବା ଦୋଷାବହ ନୁହେଁ ।”

କିନ୍ତୁ କେତେବେଳେ କଣ ଏପରି ହୁଏ ? ଏ କଥାଟା ପୁଣି
 ଉଠିବ, ସମୟରେ ଆମେ ଏହାର ଯଥାଯାଯ୍ୟ ବିଚାର କରିବା ।
 ତାରପରେ କୃଷ୍ଣ କହୁଛନ୍ତି ।

* “ନ ସତ୍ୟାଦ୍ବିତ୍ୟତେ ପରମ୍ ।” ଇତିପୂର୍ବେ କୃଷ୍ଣ କହିଛନ୍ତି ।
 “ପ୍ରାଣିନାମବଧ୍ରାତ ସତ୍ୟଜ୍ୟାୟାନ୍ତତୋ ମମ ।” ଏଇ ଦୁଇଟି
 କଥା ପରସ୍ପର ବିରୋଧୀ । ତାହାର କାରଣ ଗୋଟିଏ
 କୃଷ୍ଣଙ୍କ ମତ, ଆଉ ଗୋଟିଏ ଶ୍ମଶ୍ରୁଦି କଥିତ ପ୍ରଚଳିତ
 ଧର୍ମମତ ।

“ବିବାହ, ରତ୍ନବିଜା, ପ୍ରାଣବିୟୋଗ, ଓ ସର୍ବସ୍ବାପହରଣ-
କାଳରେ ଏବଂ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କ ନିମନ୍ତେ, ମିଥ୍ୟା ପ୍ରୟୋଗ କରିଲେ ମଧ୍ୟ
ପାତକ ହୁଏ ନାହିଁ ।”

ଏଠାରେ ଘୋର ବିବାହର ସ୍ଥଳ ; କିନ୍ତୁ ବିବାହ ବର୍ତ୍ତମାନ
ଥାଉ, କାଳୀପ୍ରସନ୍ନ ସିଂହଙ୍କ ଅନୁବାଦରେ ଉଲ୍ଲିଖିତରୂପ ଅଛି
ତାହା ଗୋଟିଏ ଶ୍ଳୋକର ମାତ୍ର ଅନୁବାଦ, କିନ୍ତୁ ମୂଳରେ
ସେ ବିଷୟରେ ଦୁଇଟି ଶ୍ଳୋକଅଛି । ଦୁଇଟିର ଉଦ୍ଧୃତ
କରୁଅଛି ।

୧/ ପ୍ରାଣାତ୍ୟୟେ ବିବାହ ଚ ବକ୍ରବ୍ୟମନୁତଂ ଭବେତ୍ ।
ସର୍ବସ୍ବସ୍ବାପହାରେ ଚ ବକ୍ରବ୍ୟମନୁତଂ ଭବେତ୍ ॥

୨/ ବିବାହକାଳେ ରତ୍ନସମ୍ପ୍ରୟୋଗେ
ପ୍ରାଣାତ୍ୟୟେ ସର୍ବଧନାପହାରେ ।
ବିପ୍ରସ୍ୟ ରୁଥେ ହ୍ୟନୁତଂ ବଦେତ
ପଞ୍ଚାନୁତଂ ନ୍ୟାସ୍ତୁରପାତକାନ୍ ॥

ଏହି ଦୁଇଟି ଶ୍ଳୋକର ଏକା ଅର୍ଥ ; କେବଳ ପ୍ରଥମ
ଶ୍ଳୋକଟିରେ ବ୍ରାହ୍ମଣର କଥା ନାହିଁ, ଏହି ପ୍ରଭେଦ । ବର୍ତ୍ତମାନ
ପାଠକଙ୍କ ମନରେ ଏଇ ପ୍ରଶ୍ନ ଆପେ ଉଦୟ ହେବ ଯେ, ଏକା
ଅର୍ଥବାଚକ ଦୁଇଟି ଶ୍ଳୋକର ପ୍ରୟୋଜନ କଣ ?

ଏହାର ଉତ୍ତର ଏହି ଯେ, ଏହିଦୁଇଟିଯାକ ଅନ୍ୟତ୍ର
ଉଦ୍ଧୃତ—quotation—କୃଷ୍ଣଙ୍କ ନିଜୋକ୍ତି ନୁହେଁ । ସଂସ୍କୃତ
ସ୍ତୋତ୍ରରେ ଏପରି ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ଦେଖାଯାଏ ଯେ, ଅନ୍ୟତ୍ର
ବଚନ ଉଦ୍ଧୃତ ହୁଏ, କିନ୍ତୁ ପୁସ୍ତକର କୁହାଯାଏ ନାହିଁ ଯେ, ଏହି

ବଚନ ଶ୍ରଦ୍ଧାନ୍ତରର । ଏଇ ମହାଶ୍ୱରଞ୍ଜୟ ଗୀତା ପଦାଧ୍ୟାୟରେଇ ତାହାର ଉଦାହରଣ ଶ୍ରଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଦେଇଅଛି ।

ମୁଁ ଅନ୍ଧାଜ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି କହୁନାହିଁ ଯେ, ଏ ବଚନ ଦୁଇଟି ଅନ୍ୟସରୁ ଧୃତ । ଦ୍ୱିତୀୟ ଶ୍ଳୋକଟି ଯଥା—
“ବିବାହକାଳେ ରତ୍ନସମ୍ପଦୋଗେ” ଲଭ୍ୟାଦି—ଏହା ବଣିଷ୍ଠଙ୍କ ବଚନ । ପାଠକ ବଣିଷ୍ଠଙ୍କ ୧୭ ଅଧ୍ୟାୟରେ, ୩୫ ଶ୍ଳୋକରେ ତାହା ଦେଖିବେ ; ଏହା ମହାଶ୍ୱରଜର ଆଦିତ୍ୟବେଳେ, ୩୫୧୨ ଶ୍ଳୋକରେ, ଯେଉଁଠାରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କୌଣସି ସମ୍ପର୍କ ନାହିଁ ସେଠାରେ ବି କିଛି ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇ ଉଦ୍ଧୃତ ହୋଇଅଛି, ଯଥା—

ନ ନନ୍ଦଂ ସୁକ୍ତଂ ବଚନଂ ହିନସ୍ତ୍ରୀ

ନ ସ୍ତ୍ରୀଷ୍ଠ ରାଜନ୍ନ ବିବାହକାଳେ ।

ପ୍ରାଣାତ୍ୟୟେ ସବଧନାପହାରେ

ପଞ୍ଚାନନ୍ଦାନ୍ୟାହୁରପାତକାନି ॥

ରୁରଟି ଭିନ୍ନ ପାଞ୍ଚଟିର କଥା ଏଠାରେ ନାହିଁ, ତଥାପି ବଣିଷ୍ଠଙ୍କର ସେଇ “ପଞ୍ଚାନନ୍ଦାନ୍ୟାହୁରପାତକାନି” ଅଛି । ପ୍ରଚଳିତ-ବଚନ ସବୁ ମୁହେଁ ମୁହେଁ ଏପରି ବିକୃତ ହୋଇ ଯାଏ ।

ପ୍ରଥମ ଶ୍ଳୋକଟିର ପୂର୍ବଗାମୀ ଶ୍ଳୋକ ସହଚ ଲେଖୁଅଛି ;

(କ) ଭବେତ୍ ସତ୍ୟମବକ୍ରବ୍ୟ ବକ୍ରବ୍ୟମନୁତଂ ଭବେତ୍ ।

(ଖ) ଯସ୍ମିନୁତଂ ଭବେତ୍ ସତ୍ୟଂ ସତ୍ୟସ୍ତାପ୍ୟନୁତଂ ଭବେତ୍ ॥

(ଗ) ପ୍ରାଣାତ୍ୟୟେ ବିବାହେ ଚ ବକ୍ରବ୍ୟମନୁତଂ ଭବେତ୍ ॥

(ଘ) ସବସ୍ତସ୍ୟାପହାରେ ଚ ବକ୍ରବ୍ୟମନୁତଂ ଭବେତ୍ ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ମହାଭାରତର ସଭାପଦରୁ ଗୋଟିଏ (୧୩-୪୪) ଶ୍ଳୋକ ଉଦ୍ଧୃତ କରୁଅଛୁ — କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ସେଠାରେ କୌଣସି ସମ୍ବନ୍ଧ ନାହିଁ ।

(ତ) ପ୍ରାଣାନ୍ତକେ ବିବାହେ ଚ ବକ୍ରବ୍ୟମନୁତଂ ଭବେତ୍ ।

(ଛ) ଅନୁମୋଦନ ଭବେତ୍ ସତ୍ୟ ସତ୍ୟନୈବାନୁତଂ ଭବେତ୍ ॥
ପାଠକ ଦେଖିବେ, (ତ) ଓ (ଚ) ଆଉ (ଖ) ଓ (ଛ) ଏକା ଶବ୍ଦଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟ ପ୍ରାୟ ଏକ । ଅତଏବ ଏହା ମଧ୍ୟ ପ୍ରଚଳିତ ପୁରାତନ ବଚନ ।

ଏହା କୃଷ୍ଣଙ୍କ ମତ ନୁହେଁ । ନିଜର ଅନୁମୋଦିତ ମାତ୍ର ବୋଲି ସୂଚା କହୁନାହାନ୍ତି । ଶାସ୍ତ୍ରାଦିକ ନିକଟରୁ ପାତ୍ରା ଶୁଶ୍ରୁଷନ୍ତି, ତାହାର କହୁଛନ୍ତି ; ନିଜର ଅନୁମୋଦିତ ହେଉ ବା ନ ହେଉ, କାହିଁକି ସେ ଏହା ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ ଶୁଣାଇବାକୁ ବାଧ୍ୟ, ତାହା କହିଅଛୁ । ସୂଚକ କୃଷ୍ଣଚରଣରେ ଏ ମାତ୍ରରେ ପାଥାର୍ଥ୍ୟ ସଂପାଦ୍ୟ ବିଚାରର କୌଣସି ପ୍ରୟୋଜନ ହେଉନାହିଁ ।

କିନ୍ତୁ ଅସଲ କଥା ବାକି ଅଛି । ଅସଲ କଥା, କୃଷ୍ଣଙ୍କ ନିଜର ମତ ବି ଏହି ପେ, ଅବସ୍ଥା — ବିଶେଷରେ ସତ୍ୟ ମିଥ୍ୟା ହୁଏ ଏବଂ ମିଥ୍ୟା ସତ୍ୟ ହୁଏ ; ଏବଂ ସେସବୁ ସ୍ଥାନରେ ମିଥ୍ୟା ପ୍ରୟୋକ୍ତବ୍ୟ । ଏ କଥା ସେ ପରେ କହୁଛନ୍ତି ।

ପ୍ରଥମେ ବିରୂପ୍ୟ, କୌଣସି କାଳେ କଣ ମିଥ୍ୟା ସତ୍ୟ ହୁଏ, ଏବଂ ସତ୍ୟ ମିଥ୍ୟା ହୁଏ ? ଏହାର ସ୍ଥୂଳ ଉତ୍ତର ଏହି ପେ, ପାତ୍ରା ଧର୍ମାନୁମୋଦିତ, ତାହା ସତ୍ୟ, ଆଉ ପାତ୍ରା ଅଧର୍ମର ଅନୁମୋଦିତ, ତାହା ମିଥ୍ୟା । ଧର୍ମାନୁମୋଦିତ ମିଥ୍ୟା ନାହିଁ ; ଏବଂ ଅଧର୍ମାନୁମୋଦିତ ସତ୍ୟ ନାହିଁ । ତେବେ ସତ୍ୟାସତ୍ୟ ମୀମାଂସା ଧର୍ମାଧର୍ମ ମୀମାଂସାଉପରେ ନିର୍ଭର କରୁଅଛି ।

ଅତଏବ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ପ୍ରଥମେ ଧର୍ମଚକ୍ର ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରୁଛନ୍ତି । କଥାଗୁ-
ଡ଼ିକରେ ଗୀତାରେ ଉଦାର ମାତର ଗନ୍ତୀର ଶବ୍ଦ ଶୁଣାଯାଏ ।
କହୁଛନ୍ତି ।

“ଧର୍ମ ଓ ଅଧର୍ମ ଚକ୍ର ନିର୍ଣ୍ଣୟର ବିଶେଷ ଲକ୍ଷଣ
ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଅଛି । କୌଣସି କୌଣସି ସ୍ଥଳରେ ଅନୁମାନ ଦ୍ଵାରା
ମଧ୍ୟ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ଦୁର୍ବୋଧ ଧର୍ମର ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବାକୁ ହୁଏ ।”

ଏହା ଅପେକ୍ଷା ଉଦାର ଇଉରୋପରେ ମଧ୍ୟ କିଛି ନାହିଁ ।
ଭାରତରେ,

“ଅନେକେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଧର୍ମର ପ୍ରମାଣ ବୋଲି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ
କରନ୍ତି । ସେଥିରେ ମୁଁ ଦୋଷାବେଶ କରୁନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ଶୁଦ୍ଧରେ
ସମସ୍ତ ଧର୍ମଚକ୍ର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ନାହିଁ; ଏଣୁ ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ
ଅନୁମାନ ଦ୍ଵାରା ଧର୍ମ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କରିବାକୁ ହୁଏ ।”

ଏଇ କଥାଟା ନେଇ ଆଜି ବି ସତ୍ୟ ଜଗତରେ ବଡ଼
ଗୋଳମାଳ । ଯେଉଁମାନେ କୁହନ୍ତି ଯେ, ଦୈବୋକ୍ତି, ବେଦଲ
ଦେଉ, ବାଇବେଲ ଦେଉ, କୋରଣ ଦେଉ,—ସେଥିରେ
ଯାହା ଅଛି, ତାହା ଧର୍ମ—ତାହାର ବାହାରେ ଧର୍ମ କିଛିହିଁ
ନାହିଁ—ସେମାନେ ଆଜି ମଧ୍ୟ ବଡ଼ ବଳବାନ୍ । ତାଙ୍କ ମତରେ
ଧର୍ମ ଦୈବୋକ୍ତିନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ, ଅନୁମାନର ବିଷୟ ନୁହେଁ । ଏ କଥା
ମନୁଷ୍ୟଜାତିର ଉନ୍ନତ ପଥରେ ବଡ଼ ଦୁରୁତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ୍ୟ କଷ୍ଟକ ।
ଆମ ଦେଶ କଥା ଦୂରେ ଥାଉ, ଇଉରୋପରେ ବି ଆଜି
ମଧ୍ୟ ଏହି ମତ ଉନ୍ନତର ପଥ ରୋଧ କରୁଅଛି । ଆମଦେ-
ଶର ଅବନତିର ଏହା ଗୋଟି ପ୍ରଧାନ କାରଣ । ଆଜି ବି
ଭାରତବର୍ଷର ଧର୍ମଜ୍ଞାନ ବେଦ ଓ ମନୁସାମ୍ବିବଳ୍‌କ୍ୟାଦି ସ୍ମୃତିଦ୍ଵାରା

ନରୁଦ୍ଧ—ଅନ୍ୟମାନର ପଥ ନିଷିଦ୍ଧ । ଅତି ଦୂରଦର୍ଶୀ ମନୁଷ୍ୟ-
ଦର୍ଶ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଲୋକନୃତର ଏଇ ବିଷୟ ବ୍ୟାଘାତ, ସେହି ଅତି
ପ୍ରାଚୀନ କାଳରେ ମଧ୍ୟ ଦେଖିଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ହିନ୍ଦୁସମାଜର
ଧର୍ମଜ୍ଞାନ ଦେଖି ବିଷଣ୍ଣ ମନରେ ସେଇ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଶରଣ
ନେବାକୁ ଇଚ୍ଛାକରେ ।

କିନ୍ତୁ ଅନ୍ୟମାନର ଗୋଟିଏ ମୂଳ ଚାହିଦା । ଯେପରି ଅଗ୍ନି
ଭିନ୍ନ ଧୂମ୍ରାସ୍ତ୍ରୀ ହୁଏ ନାହିଁ, ଏଇ ମୂଳ ଉପରେ ଅନ୍ୟମାନ
କରିଥାଉଁ ଯେ, ସମ୍ମୁଖସ୍ତ୍ର ଧୂମ୍ରାସ୍ତ୍ର ପଦ୍ମ ବହିର୍ମାନ ବି
ଅଟେ, ସେହିପରି ଏପରି ଗୋଟିଏ ଲକ୍ଷଣ ଚାହିଦା ଯେ, ତାହା
ଦେଖିଲେ ବୁଝି ପାରିବା ଯେ, ଏହି କର୍ମଟା ଧର୍ମ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ
ତାହାର ଲକ୍ଷଣ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ନରୁନନ୍ତି ।

“ଧର୍ମ ପ୍ରାଣିଗଣକୁ ଧାରଣ କରେ ଗୋଲି ଧର୍ମ ନାମରେ
ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଦୋଳଅଛି । ଅତଏବ ଯାହାର ପ୍ରାଣିଗଣର
ରକ୍ଷା ହୁଏ, ତାହା ଧର୍ମ ।”

ଏହା ହେଲେ କୃଷ୍ଣକୃତ ଧର୍ମର ଲକ୍ଷଣ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ । କଥାଟାରେ
ବର୍ତ୍ତମାନ Herfert Spencer, Bentham, Mill ଇତି ସମ୍ପ୍ର-
ଦାୟର ଶିଷ୍ୟମାନେ କୌଣସି ପ୍ରକାର ଅମତ କରିବେ ନାହିଁ
ଜାଣେ । କିନ୍ତୁ ଅନେକେ କହିବେ, ଏ ଯେ ଦୋଳର ହିତବାଦ
—ବଡ଼ Utilitarian ରକମର ଧର୍ମ । ବଡ଼ Utilitarian
ର କର୍ମ ଠିକ୍, କିନ୍ତୁ ମୁଁ ଗ୍ରହାନ୍ତରେ ବୁଝାଇଅଛି ଯେ,
ଧର୍ମତହିଁ ହିତବାଦରୁ ବିଯୁକ୍ତ କିଛି ଯାଏ ନାହିଁ;—ଜଗଦ୍-
ଶୁରଙ୍କଠାରେ ଯାବତ୍ତୈତିକତା ଏବଂ ସର୍ବମୟତା ରୁହିଁ ଏହା
ଅନ୍ୟମିତ କରିବାକୁ ହୁଏ । ସକ୍ଷୀର୍ଣ୍ଣ ଶ୍ରୀଷ୍ଟଧର୍ମ ସଙ୍ଗେ ହିତବାଦର

ବିରୋଧ ହୋଇପାରେ, କିନ୍ତୁ ଯେଉଁ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମ କୁହେ ସେ, ଶିଶୁର ସବୁ ଭୂତରେ ଅଛନ୍ତି, ହିତବାଦ ସେଇ ଧର୍ମର ପ୍ରକୃତ ଅଂଶ । ଏହି କୃଷ୍ଣବାକ୍ୟହିଁ ଯଥାର୍ଥ ଧର୍ମ ଲକ୍ଷଣ ।

ପ୍ରବେ ବୁଝାଇଅଛି, ଯାହା ଧର୍ମାନୁମୋଦିତ, ତାହା ସତ୍ୟ ; ଯାହା ଧର୍ମାନୁମୋଦିତ ନୁହେଁ,--ତାହାଲ ମିଥ୍ୟା ଅଟଏବ ଯାହା ସବୁ ଲୋକହୃଦକର, ତାହା ସତ୍ୟ, ଯାହା ଲୋକର ଅହୃଦକର, ତାହାଲ ମିଥ୍ୟା । ଏଇ ଅର୍ଥରେ ଯାହା ଲୌକିକ ସତ୍ୟ, ତାହା ଧର୍ମତଃ ମିଥ୍ୟା ହୋଇ ପାରେ ; ଏବଂ ଯାହା ଲୌକିକ ମିଥ୍ୟା, ତାହା ଧର୍ମତଃ ସତ୍ୟ ହୋଇ ପାରେ । ଏପରି ସ୍ଥଳରେ ମିଥ୍ୟା ମଧ୍ୟ ସତ୍ୟସ୍ବରୂପ ଏବଂ ସତ୍ୟ ମଧ୍ୟ ମିଥ୍ୟା ସ୍ବରୂପ ହୁଏ ।

ଉଦାହରଣ ସ୍ବରୂପ କୃଷ୍ଣ କହୁଛନ୍ତି, ଯଦି କେହି କାହାକୁ ଭିନାଶ କରିବା ମାନସରେ କାହାର ନିକଟରୁ ତାହାର ଅନୁସନ୍ଧାନ କରେ, ତାହାହେଲେ ଜିଜ୍ଞାସିତ ବ୍ୟକ୍ତିର ମୌନାବଲମ୍ବନ କରିବା ଉଚିତ । ଯଦି ଏକାନ୍ତତଃ କଥା କହିବାକୁ ହୁଏ, ତେବେ ସେ ସ୍ଥଳରେ ମିଥ୍ୟା ବାକ୍ୟ ପ୍ରୟୋଗ କରିବା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । ସେପରି ସ୍ଥଳରେ ମିଥ୍ୟା ସତ୍ୟ-ସ୍ବରୂପ ହୁଏ ।

ଏଇ ପ୍ରସ୍ତାବ ଉଚ୍ଚାପାପିତ କରିବା ପୂର୍ବରୁ, କୃଷ୍ଣ କୌଶିକର ଉପାଖ୍ୟାନ ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ ଶୁଣାଇ ଭୂମିକା କରିଥିଲେ । ସେ ଉପାଖ୍ୟାନ ଏଇ ।

“କୌଶିକ ନାମକ ଜଣେ ବହୁଶ୍ରୁତ ତପସ୍ବିଶ୍ରେଷ୍ଠ, ବ୍ରାହ୍ମଣ ଗ୍ରାମର ଅନନ୍ତଦୂରରେ ନଦୀମାନଙ୍କର ସଙ୍ଗମସ୍ଥାନରେ ବାସ

କରୁଥିଲେ । ସେଇ ବ୍ରାହ୍ମଣ ସଙ୍ଗତା ସତ୍ୟବାଦ୍ୟ ପ୍ରୟୋଗରୂପ ବୃତ୍ତ ଅବଲମ୍ବନ ପୂର୍ବକ ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ସତ୍ୟବାଦ୍ୟ ବୋଲି ବିଶ୍ୟାତ ହୋଇ ଥିଲେ । ଏକଦା କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଲୋକ ଦୟା ଉପରେ ଭୀତ ହୋଇ ବନ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ; ଦୟାମାନେ ବି ହୋଧଭରେ ଯନ୍ତ୍ରସହକାରେ ସେଇ ବନରେ ସେମାନଙ୍କୁ ଅନ୍ୱେଷଣ କରି ସେଇ ସତ୍ୟବାଦ୍ୟ କୌଶିକଙ୍କ ନିକଟରେ ସମ୍ପର୍କିତ ହୋଇ କହିଲେ, ତେ ଭଗବାନ୍ ! କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଲୋକ ଏଇ ଦିଗରେ ଆଗମନ କରିଥିଲେ, ସେମାନେ କେଉଁ ପଥରେ ଗମନ କରିଛନ୍ତି, ଯଦି ଆପଣ ତାହା ଅବଗତ ଥାନ୍ତି, ତେବେ ସତ୍ୟ କରି କହନ୍ତୁ । କୌଶିକ ଦୟାଗଣକର୍ତ୍ତୃକ ଏହିରୂପେ ଜିଜ୍ଞାସିତ ହୋଇ, ସତ୍ୟପାଳାନାର୍ଥ ସେମାନଙ୍କୁ କହିଲେ, କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଲୋକ ଏଇ ବୃକ୍ଷ ଲତା ଓ ବୃକ୍ଷପରିବେଷ୍ଟିତ ଅଟଶମଧ୍ୟରେ ଗମନ କରିଛନ୍ତି । ତେଣୁ ସେଇ ଫୁଲକଣ୍ଠା ଦୟାମାନେ ସେମାନଙ୍କର ଅନୁସନ୍ଧାନ ପାଇ ସେମାନଙ୍କୁ ଆକ୍ରମଣ ଓ ବିନାଶ କଲେ । ସ୍ୱସ୍ତ୍ରଧର୍ମାନୁରୂପ ସତ୍ୟବାଦ୍ୟ କୌଶିକ ମଧ୍ୟ ମେଇ ସତ୍ୟବାଦ୍ୟଜନିତ ପାପରେ ଲିପ୍ତ ହୋଇ ଘୋର ନରକରେ ନିପତିତ ହେଲେ । ।”

ଏ ସ୍ଥଳରେ ଏହା ଅଭିପ୍ରେତ ଯେ, କୌଶିକ ଅବଗତ ହୋଇଥିଲେ ଯେ, ଏମାନେ ଦୟା; ପଳାୟିତ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କ ଅନ୍ୱେଷଣ ଏମାନଙ୍କର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ — ନ ହେଲେ ତାଙ୍କର କୌଣସି ପାପ ନାହିଁ । ଯଦି ତାହା ଅବଗତ ଥିଲେ, ତେବେ ସେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ମତରେ ସତ୍ୟକଥନ ଦ୍ୱାରା ପାପାଚରଣ କରିଥିଲେ । ଏ ବିଷୟରେ ପ୍ରାତ୍ୟ ଓ ପ୍ରଜାତ୍ୟରେ ଘୋରତର ମତଭେଦ । ଆମେ ପ୍ରଜାତ୍ୟ ଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କ ନିକଟରୁ ଶିଖିଅଛୁ ଯେ, ସତ୍ୟ

ନିତ୍ୟ, କେବେହେଁ ମିଥ୍ୟା ହୁଏ ନାହିଁ, ଏବଂ କୌଣସି ସମୟରେ ମିଥ୍ୟା ପ୍ରଯୋଗିବ୍ୟା ନୁହେଁ । ସୁତରାଂ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ମତ ଶିକ୍ଷିତ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ନିଜଠିକେ ନିଜର ହୋଇ ପାରେ । ଯେଉଁମାନେ ଏହାର ନିନ୍ଦା କରିବେ (ମୁଁ ଏହାର ସମର୍ଥନ ବି କରୁନାହିଁ), ସେମାନଙ୍କୁ ପଚାରେ, କୌଶିକଙ୍କର ଏ ଅବସ୍ଥାରେ କଣ କରିବା ଉଚିତ ଥିଲା ? ସହଜ ଉତ୍ତର, ମୌନାବଲମ୍ବନ ଜଣ ଉଚିତ ଥିଲା । ସେ କଥା ତ କୃଷ୍ଣ ନିଜେ କହିଛନ୍ତି—ସେ ବିଷୟରେ ମତଭେଦ ନାହିଁ । ଯଦି ଦୟାମାନେ ମୌନ ରହିବାକୁ ନ ବିଅନ୍ତି ? ପୀଡ଼ିତାଦି ଦ୍ଵାରା ଉତ୍ତର ହିନ୍ଦୀ କରନ୍ତି ? କେହି କେହି କହିପାରନ୍ତି ଯେ, ପୀଡ଼ା ଓ ନୃତ୍ୟ ସ୍ତ୍ରୀକାର କରି ସୁଦ୍ଧା କୌଶିକଙ୍କର ମୌନରକ୍ଷା କରା ଉଚିତ ଥିଲା । ତାହା ମଧ୍ୟ ଆମେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅନୁମୋଦନ କରୁ । ତେବେ ଜିଜ୍ଞାସ୍ୟ ଏହି ଯେ ଇଦୃଶ ଧର୍ମର ପୃଥ୍ଵୀରେ ସାଧାରଣତଃ ଚଳିବାର ସମ୍ଭାବନା ଅଛି କି ନାହିଁ ? ଏଥିରେ ଯାଗ୍ୟପ୍ରବଚନକାରଙ୍କର ଗୋଟିଏ ସ୍ଵ ଅମର ମନେ ପଡ଼ିଲା । ମହର୍ଷି କପିଳ କହିଛନ୍ତି, “ନାଶକ୍ୟୋପଦେଶବିଧୂପଦିଷ୍ଟୋଽନୁପଦେଶଃ ।” (୧ମ ଅଧ୍ୟାୟ, ୯ ସୂଚ) ଏରୂପ ଧର୍ମପ୍ରଭୃତି ତେଷ୍ଠା ନିଷ୍ଠୁଳ ବୋଲି ବୋଧ ହୁଏ । ଯଦି ସଫଳ ହୁଏ, ମାନବଜାତିର ପରମ ସୌଭାଗ୍ୟ ।

କଥାଟା ଏଠାରେ ଠିକ୍ ତାହା ନୁହେଁ । କଥାଟା ଏହି ଯେ, ଯଦି ଏକାନ୍ତରେ କଥା କହିବାକୁ ହୁଏ, ‘ଅବଶ୍ୟାଂ କୃତ୍ରିୟତା ବା ଶଙ୍କ୍ଷେନ୍ ବାପ୍ୟକୃତଃ ।’

ତାହା ହେଲେ କଣ କରିବ ? ସତ୍ୟ କହି ଜ୍ଞାନତଃ ନିରହତ୍ୟାର ସହାୟତା କରିବ ? ଯେ ଏହିରୂପ ଧର୍ମଚକ୍ର ବୁଝନ୍ତି, ତାଙ୍କର ଧର୍ମବାଦ ଯଥାର୍ଥ ହେଉ, ଅଯଥାର୍ଥ

ଦେଉ, ନିତାନ୍ତ ନୃଣାମ ନିଷ୍ଠାୟ ।

ପ୍ରତିକାଳକାଳ କହିପାରନ୍ତି ଯେ, କୃଷ୍ଣାକ୍ତ ଏଇ ମାତ୍ର
ଗୋଟିଏ ଫଳ ଏପରି ହୁଏ ଯେ, ହତ୍ୟାକାଣ୍ଡର ଜୀବନ
ରକ୍ଷାର୍ଥ ମିଥ୍ୟାଶପଥ କରିବା ଧର୍ମ, ଯେ ଏହିପରି ଅପେକ୍ଷା କରିବେ,
ସେ ଏଇ ସତ୍ୟରତ୍ନ କିଛିହିଁ ବୁଝି ନାହାନ୍ତି । ହତ୍ୟାକାଣ୍ଡର ଦଣ୍ଡ
ମନୁଷ୍ୟଜୀବନରକ୍ଷାର୍ଥ ନିତାନ୍ତ ପ୍ରୟୋଜନୀୟ, ନ ହେଲେ ଯେ
ଯାହାକୁ ପାରିବ, ମାରି ପକାଇବ । ଅତଏବ ହତ୍ୟାକାଣ୍ଡର
ଦଣ୍ଡ ଧର୍ମ; ଏବଂ ତାହାର ରକ୍ଷାର୍ଥ ଯେ ମିଥ୍ୟା କୁହେ,
ସେ ଅଧର୍ମ କରେ ।

କୃଷ୍ଣାକ୍ତ ଏହି ସତ୍ୟରତ୍ନ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ଏବଂ ମନୁଷ୍ୟ
ସାଧାରଣଙ୍କର ଅବଲମ୍ବନୀୟ କି ନା, ତାହା ମୁଁ ବର୍ତ୍ତମାନ
କହିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ନୁହେଁ । ତେବେ କୃଷ୍ଣଚରିତ ବୁଝାଇବା
ପାଇଁ ତାହା ପରିଚ୍ଛେଦ କରିବାକୁ ମୁଁ ବାଧ୍ୟ, କିନ୍ତୁ ଏହା
ମଧ୍ୟ ମୁଁ କହିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ଯେ, ପାଶ୍ଚାତ୍ୟମାନେ ଯେଉଁ କାର
ଶତ୍ରୁ କହନ୍ତି ଯେ, ସତ୍ୟ ସବୁ ସମୟରେ ସତ୍ୟ, କୌଣସି
ଅବସ୍ଥାରେ ପରିହାର୍ଯ୍ୟ ନୁହେଁ, ତାହା ମୁଳରେ ଗୋଟିଏ
ଗୁରୁତ୍ବର କଥା ଅଛି । କଥାଟା ଏଇ ଯେ, ଏହା ଯଦି
ଧର୍ମ—ସତ୍ୟ ଯେଉଁଠାରେ ମନୁଷ୍ୟର ହିତକାଣ୍ଡ ସେଇ-
ଠାରେ ଧର୍ମ, ଆଉ ଯେଉଁଠାରେ ମନୁଷ୍ୟର ହିତକାଣ୍ଡ
ନୁହେଁ, ସେଠାରେ ଅଧର୍ମ, ଏହା ଯଦି ଧର୍ମ ହୁଏ, ତାହା
ହେଲେ ମନୁଷ୍ୟଜୀବନ ଓ ମନୁଷ୍ୟ ସମାଜ ଅତିଶୟ ବିଶୁଦ୍ଧ
ହୋଇ ପଡ଼େ—ଯେଉଁ ଲୋକହିତ ତୁମର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ, ତାହା
ବୁଝିଯାଏ । ଅବସ୍ଥା ବିଚାର ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ, ସତ୍ୟ
ଅବଲମ୍ବନୀୟ ବା ମିଥ୍ୟା ଅବଲମ୍ବନୀୟ, ଏକଥାର ମୀମାଂସା

କିଏ କରିବ ? ଯେ ମୀମାଂସା କରିବ । ଯେ ସେ ମୀମାଂସା କରାବାକୁ ବସିଲେ, ମୀମାଂସା କେବଳେ ଧର୍ମାନୁମୋଦିତ ହୋଇ ପାରେ ନାହିଁ । ଶିକ୍ଷା, ଜ୍ଞାନ, ବୁଦ୍ଧି ଅନେକଙ୍କରକ୍ଷିତ ଅଳ୍ପ ସାମାନ୍ୟ କାହାର ହେଲେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନୁହେଁ । ବିରୁରାଶିକୁ ଅଧିକାଂଶଙ୍କର ହିଁ ଆଦୌ ଅଳ୍ପ, ତା ଉପରେ ଇନ୍ଦ୍ରିୟର ବେଗ, ସ୍ନେହ ମମତାର ବେଗ, ଭୟ, ଲୋଭ, ମୋହ ଇତ୍ୟାଦିର ପ୍ରକୋପ । ସତ୍ୟ ନିତ୍ୟପାଳନୀୟ ଏହିପରି ଧର୍ମ ବ୍ୟବସ୍ଥା ନ ଥିଲେ ମନୁଷ୍ୟଜାତି ସତ୍ୟଶୂନ୍ୟ ହେବାର ସମ୍ଭାବନା ।

ପ୍ରାଚୀନ ହିନ୍ଦୁ ରୂପିମାନେ ଯେ କାହା ବୁଝି ନ ଥିଲେ, ତାହା ନୁହେଁ । ଭଲ କରି ବୁଝି ସେମାନେ ବିଶେଷ କରି ବିଧାନ କରି ଦେଇଛନ୍ତି । କେଉଁ କେଉଁ ସମୟରେ ମିଥ୍ୟା କୁହା ଯାଇ ପାରେ । ‘ପ୍ରାଣାତ୍ୟୟେ’ ଇତ୍ୟାଦି ସେହି ବିଧି ଅନୁସାରେ ଉଚ୍ଚିତ କରିଅଛନ୍ତି । ମନ୍ତ୍ର, ଗୌତମ ପ୍ରଭୃତି ରୂପିମାନଙ୍କ ମତ ମଧ୍ୟ ସେଇ ପ୍ରକାର । ସେମାନେ ଯେଉଁ କେବେଟି ବିଶେଷ ବିଧି କହିଛନ୍ତି, ତାହା ଧର୍ମାନୁମତ କି ନୁହେଁ, ତାହାର ବିରୁଦ୍ଧ ମୋର ପ୍ରୟୋଜନ ନୁହେଁ । କୃଷ୍ଣକଥିତ ସତ୍ୟତାକୁ ପରିସ୍ପଷ୍ଟ କରିବାହିଁ ମୋର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । କୃଷ୍ଣ ମଧ୍ୟ ଆଧୁନିକ ଇଉରୋପୀୟମାନଙ୍କ ପରି ବୁଝି ଥିଲେ ଯେ, ବିଶେଷ ବିଧି ବ୍ୟଞ୍ଜିତ, ଏଇ ସାଧାରଣ ବିଧି କାର୍ଯ୍ୟରେ ପରିଣତ କରିବା, ସାଧାରଣ ଲୋକ ପକ୍ଷରେ ଅତି ଦୁରୂପ । କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ ବିବେଚନାରେ ପ୍ରାଣାତ୍ୟୟେ ପ୍ରଭୃତି କେବେଟି ବିଶେଷ ଅବସ୍ଥା ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରି ଦେଲେ ଲୋକଙ୍କୁ ଧର୍ମାନୁମତ ସତ୍ୟାବରଣ ବୁଝାଇ ଦିଏ ନାହିଁ । ସେ ଚତୁର୍ପରିବର୍ତ୍ତେ କି ନିମିତ୍ତ, ଏବଂ କରୁପ ଅବସ୍ଥାରେ ସାଧାରଣ ବିଧି ଉଲ୍ଲଙ୍ଘନ କରିବା ଉଚିତ, ତାହାହିଁ କହୁଛନ୍ତି । ଆମ୍ଭେମାନେ ତାହା ସମ୍ମୁଖୀକୃତ କରୁଅଛୁ ।

ଦାନ, ତପ, ଗୌର, ଆର୍ଜୁନ, ସତ୍ୟ ପ୍ରଭୃତି ଅନେକ ଗୁଣ ଏ କାର୍ଯ୍ୟକୁ ଧର୍ମ ବୋଲି ଯାଏ । ଏହାର ସବୁ ଗୁଣିକ ସାଧାରଣତଃ ଧର୍ମ, ପୁଣି ସବୁ ଗୁଣିକର ଅବସ୍ଥାବିଶେଷରେ ଅଧର୍ମ । ଅନ୍ତଃପଦ୍ମକୁ ପ୍ରୟୋଗ ବା ବ୍ୟବହାର ଅଧର୍ମ । ଦାନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଉଦାହରଣ ପ୍ରୟୋଗ ପଦ୍ମକ କହୁଛନ୍ତି, “ସମର୍ଥ ହେଲେ ସୁଦ୍ଧା ଶ୍ରେଷ୍ଠତାକୁ ଧନ ଦାନ କରିବା କଦାପି କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ନୁହେଁ । ପାପାତ୍ମାନଙ୍କୁ ଧନଦାନ ଲଳେ, ଅଧର୍ମାଚରଣ ନିବନ୍ଧନ ଦାତାକୁ ମଧ୍ୟ ନିତାନ୍ତ ନିପ୍ରୀତିତ ହେବାକୁ ହୁଏ ।” ସତ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମଧ୍ୟ ସେହିରୂପ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ତାହାର ଯେଉଁ ଦୁଇଟି ଉଦାହରଣ ଦେଇଛନ୍ତି, ତାହାର ଗୋଟିଏ ଉପରେ ଉଦ୍ଧୃତ କରିଅଛୁ, ଆଉଟି ଏହି ; “ଯେଉଁସ୍ଥଳରେ ମିଥ୍ୟା ଶପଥ ଦ୍ଵାରା ବ ଶ୍ରେଷ୍ଠସମ୍ପର୍କରୁ ମୁକ୍ତି ଲଭି ହୁଏ, ସେ ସ୍ଥଳରେ ମିଥ୍ୟାବାକ୍ୟ ପ୍ରୟୋଗ କରିବା ଶ୍ରେୟଃ । ମେ ମିଥ୍ୟା ନିଶ୍ଚୟ ସତ୍ୟ ସ୍ଵରୂପ ହୁଏ ।”

ଏହା ଛଡ଼ା ପ୍ରଚଳିତ ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ରରୁ ପ୍ରାଣାତ୍ୟୟେ ବିବାହେ ଇତ୍ୟାଦି କଥା ସୁନନ୍ତୁକ ହୋଇଅଛି । କୃଷ୍ଣକଥା ସତ୍ୟତରୁ ଏହିରୂପ । ଏହାର ସ୍ଥୁଳ ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ଏହିପରି ବୁଝାଗଲା ଯେ, ୧ । ଯାହା ଧର୍ମାନୁମୋଦିତ ତାହା ସତ୍ୟ, ଯାହା ଧର୍ମବିରୁଦ୍ଧ, ତାହା ଅସତ୍ୟ ।

୨ । ଯହିଁରେ ଲୋକର ହିତ, ତାହା ଧର୍ମ ।

୩ । ଅତ୍ୟବ ଯହିଁରେ ଲୋକର ହିତ, ତାହା ସତ୍ୟ । ଯାହା ତତ୍ତ୍ଵରୂପ, ତାହା ଅସତ୍ୟ ।

୪ । ଏହିରୂପ ସତ୍ୟ ସର୍ବଦା ସର୍ବସ୍ଥାନରେ ପ୍ରଯୋଗ୍ୟ ।

କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ କହି ପାରନ୍ତି ଯେ, ଏହା ଅପେକ୍ଷା ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ସତ୍ୟତତ୍ତ୍ୱ ନେଉଁଠାରେ କଥିତ ହୋଇଅଛି, ଏହା ଯଦି ଦେଖାଇ ନାହିଁ ତେବେ ଆମେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ମତ ପରିତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଅଛୁ । ଯଦି ତାହା ନ ପାରି, ତେବେ ଏହାକୁ ଆଦର୍ଶ ମନୁଷ୍ୟାଚରଣ ବାଚ୍ୟବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରି ।

ଉପସଂହାରରେ ମୋର ଚକ୍ରବ୍ୟ ଏହି ଯେ, “ଯଦ୍ବାସ ଲୋକରକ୍ଷା ବା ଲୋକହିତ ସାଧନ ହୁଏ, ତାହା ଧର୍ମ । ଆମେ ଯଦି ଉକ୍ତିସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏହି କୃଷ୍ଣାକ୍ତି ହିତଧର୍ମର ମୂଳଧୂରୁପ ପ୍ରମାଣ କରିପାରୁ, ତାହାହେଲେ ହିତଧର୍ମର ଓ ହିତଜାତିର ଉନ୍ନତର ଆଦି ବ୍ୟବସ୍ଥାଏନାହିଁ । ତାହା ହେଲେ, ଯେଉଁ ଉପଧର୍ମର ଉତ୍ସୁକମୟରେ, ପରସ୍ପର ଏକ ଜଗତରେ ଅନୁଲ୍ୟ ହିତଧର୍ମ ପ୍ରୋତ୍ସାହନ ହୋଇଅଛି, ତାହା ଅନୁକାଳରେ କେଉଁ ଆଦର୍ଶ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ । ତାହା ହେଲେ ଶାସ୍ତ୍ରର ଦୋହଲ ଦେଇ କୁହିବା, ଅନର୍ଥକ ସାମର୍ଥ୍ୟବ୍ୟୟ, ଓ ନିଷ୍ଫଳ କାଳାତିପାତ, ଦେଶରୁ ଦୁର୍ଗତ ହୋଇ ସାର୍ବଜନିକ ସତନୁଷ୍ଠାନରେ ହିତସମାଜ ପ୍ରସ୍ତୁତି ହୋଇ ଉଠିବ । ତାହାହେଲେ ଉଦ୍ଧାମି, ଜାତିମରାମର, ପରସ୍ପରର ବିଦ୍ୱେଷ ଓ ଅନୁଷ୍ଠାନସ୍ଥ ଆଉ ରହେନାହିଁ । ଆମ୍ଭେମାନେ ମହତ୍ତ୍ୱ କୃଷ୍ଣକଥିତ ମାତ୍ର ପରିତ୍ୟାଗ କରି, ଶୂନ୍ୟ ଓ ଉଦ୍ଧୃତନିକ ପଦନ--ଲୋକହିତ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ନେଉଁ ମୂଳମାତ୍ର ପ୍ରଭୃତି ଅଠେଇଶ ଚତୁର କର-ମତରେ ମନ୍ତ୍ରମୁଗ୍ଧ । ଆମର ଜମ୍ବୁ ଉନ୍ନତ ହେବ ତ କେଉଁ ଜାତି ଅଧଃପତନରେ ଯିବ ? ଯଦି ବର୍ତ୍ତମାନ ସୁଦ୍ଧା ଆମର ଭାଗ୍ୟାଦୟ ହୁଏ, ତେବେ ଆମେ ସମସ୍ତ ହିତ, ଏକତ୍ର ହୋଇ, ନମୋ ଭାଗ୍ୟରେ ବାସୁଦେବାୟନ୍ତେ କୃଷ୍ଣ ପାଦ-

ମଦୁରେ ପ୍ରଣାମ କରି, ଚତୁର୍ପଦସ୍ତ୍ର ଏଇ ଲେନହତାତ୍ମକ
ଧର୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିବା : (ବେଦାନ୍ତଙ୍କ କଥା ଇଂଲଣ୍ଡ ଶୁଣିଲ—
କୃଷ୍ଣଙ୍କ କଥା ଭାରତବର୍ଷ ଶୁଣିବ ନାହିଁ ?) ତାହା ଦେଲେ
କର୍ଣ୍ଣର ଆତ୍ମ ଜାଣିବୁ ଉଲ୍ଲସ ସାଧୁତ କରି ପାରିବା ।

ସପ୍ତମ ପରିଚ୍ଛେଦ

କର୍ଣ୍ଣବଧ

ଅର୍ଜୁନ କୃଷ୍ଣଙ୍କ କଥା ବୁଝିଲେ, କିନ୍ତୁ ଅର୍ଜୁନ ଶସିୟା,
ପ୍ରତିଜ୍ଞା ରକ୍ଷା କରିବା ନିମିତ୍ତ ବ୍ୟାକୁଳ । ଅତଏବ ଯେପରି
ଦୁଇଦିଗ ରକ୍ଷା ହୁଏ, କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ତାହାର ଉପାୟ ଅବଧାରଣ
କରିବାକୁ କହିଲେ ।

କୃଷ୍ଣ କହିଲେ, ଅସମାନ ମାନସୀୟ ବ୍ୟକ୍ତିର ନୃତ୍ୟସ୍ଥରୂପ ।
ତୁମେ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କୁ ଅସମାନସୂଚକ ଗୋଟାଏ କଥା କୁହ, ତାହା
ଦେଲେ ତାକୁ ବଧ କରି ଭୁଲ୍ୟ ହେବ । ଅର୍ଜୁନ ତେଣୁ
ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କୁ ଅସମାନସୂଚକ ବାକ୍ୟରେ ଉତ୍ସିତକଲେ । କିନ୍ତୁ
କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଶୁଣି ଏକ ବିପଦରେ ପକାଇଲେ । କହିଲେ, ମୁଁ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ
ଭ୍ରାତାଙ୍କୁ ଅପମାନିତ କରି ଗୁରୁତର ପାପ କରିଅଛି, ଅତଏବ
ଆତ୍ମହତ୍ୟା କରିବି । ଏହା କହି ପୁଣି ଆସି ବସ୍ତୋଷିତ କଲେ ।
କୃଷ୍ଣ ତାଙ୍କର ମଧ୍ୟ ମୃତ୍ୟୁର ସହଜ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରି ଦେଲେ ।
କହିଲେ, ଆତ୍ମଶ୍ରୀୟା ସଜ୍ଜନର ନୃତ୍ୟସ୍ଥରୂପ । କଥାଟା କିଛିମାତ୍ର
ଅନ୍ୟାୟ ନୁହେଁ । ଅର୍ଜୁନ ତେଣୁ ଅନେକ ଆତ୍ମଶ୍ରୀୟା କଲେ ।
ସେତେବେଳେ ସବୁ ଗୋଳମାଳ ମେଣ୍ଟିଗଲା ।

କୃଷ୍ଣ ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ସାରଥୀ, କିନ୍ତୁ ଯେପରି ଅର୍ଜୁନଙ୍କ
ଅଶ୍ବର ଧନ୍ଦା, ସେହିପରି ବର୍ତ୍ତମାନ ସ୍ବୟଂ ଅର୍ଜୁନଙ୍କର ବ

ନୟନା । କେତେବେଳେ ବା ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ଆଜ୍ଞାରେ କୃଷ୍ଣ ରଥ
ଚଳାନ୍ତି । କେତେବେଳେ ବା କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଆଜ୍ଞାରେ ଅର୍ଜୁନ
ଚାଲନ୍ତି । ବର୍ତ୍ତମାନ କୃଷ୍ଣ ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ କର୍ଣ୍ଣବଧରେ ନୟନକଲେ ।

ଏହି କର୍ଣ୍ଣବଧ ମହାଭାରତର ଗୋଟିଏ ପ୍ରଧାନ ଦୃଶ୍ୟ ।
ଚତୁର୍ଥାଂଶରୁ ଏହାର ସୂଚନା ଦେଇ ଆସୁଅଛି । କର୍ଣ୍ଣଙ୍କ
ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ପ୍ରତିଯୋଦ୍ଧା । ଶ୍ରୀମାର୍ଜୁନ ନକୂଳ ସହଦେବ ରାଜ-
ଜଣାପାଳ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ନିମିତ୍ତ ଦର୍ଶନକର୍ତ୍ତା ହେବାକୁ ଚାହୁଁଥିଲେ, କର୍ଣ୍ଣ
ଏକାକୀ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କ ନିମିତ୍ତ ଦର୍ଶନକର୍ତ୍ତା ହେବାକୁ ଚାହୁଁଥିଲେ । ଅର୍ଜୁନ
ଦ୍ରୋଣଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ, କର୍ଣ୍ଣ ଦ୍ରୋଣଙ୍କୁ ପରଶୁରାମଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ । ଅର୍ଜୁନଙ୍କ
ପେପରି ଗାଣ୍ଡୀବ ଧନୁ ଥିଲା, କର୍ଣ୍ଣଙ୍କ ତେଜପେଶା ଉତ୍କଳ
ବଳ ଧନୁ ଥିଲା । ଅର୍ଜୁନଙ୍କର କୃଷ୍ଣ ସାରଥୀ, ମହାଶର ଶଲ୍ୟ
କର୍ଣ୍ଣଙ୍କ ସାରଥୀ, ଉଭୟେ ଅନେକ ଦବ୍ୟସ୍ତରେ ଶିଖିତ ।
ଉଭୟେ ପରସ୍ପରଙ୍କ ବଧ ନିମିତ୍ତ ବହୁଦିନରୁ ପ୍ରତିଜ୍ଞାତ ।
ଅର୍ଜୁନ ଶ୍ରୀମଦ୍ରୋଣ ବଧରେ କିଛିମାତ୍ର ଯତ୍ନଶୀଳ ନ ଥିଲେ,
କର୍ଣ୍ଣବଧରେ ତାଙ୍କର ଦୃଢ଼ଯତ୍ନ । କୁନ୍ତୀ ଯେତେବେଳେ କର୍ଣ୍ଣଙ୍କୁ
କର୍ଣ୍ଣଙ୍କ ଜନ୍ମବୃତ୍ତାନ୍ତ ଅବଗତ କରାଇ, ତାଙ୍କନିକଟରୁ ଆର
ପାଞ୍ଚୋଟି ପୁଅର ପ୍ରାଣଭିକ୍ଷା ମାଗିଲେ, ସେତେବେଳେ କର୍ଣ୍ଣ
ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଶ୍ରୀମ ନକୂଳ ସହଦେବଙ୍କ ପ୍ରାଣ ଭିକ୍ଷା ମାଗିବାକୁ
ଦେଇଥିଲେ, କିନ୍ତୁ କୌଣସି ମନ୍ତ୍ର ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ପ୍ରାଣଭିକ୍ଷା
ଦେଲେନାହିଁ । ତାଙ୍କୁ ବଧକରିବେ, ନ ହେଲେ ତାଙ୍କ ହସ୍ତରେ
ନିହତ ହେବେ, ଏହା ନିଶ୍ଚିତ ଜଣାଇଲେ । ସେଇ ମହାଯୁଦ୍ଧକୁ
ଅନ୍ୟ କୃଷ୍ଣ ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ ନେଇଗଲେ । ଏଥି ନିମିତ୍ତ କୃଷ୍ଣ ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ
ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ଶିବିରକୁ ନେଇ ଆସି ଥିଲେ । ଶ୍ରୀମ ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ
ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ସମ୍ମାନରେ ଯିବାକୁ କହିଥିଲେ ସତ୍ୟ, କିନ୍ତୁ ରଣ

ବେଶ ନ କରି ଅର୍ଜୁନଙ୍କର ଆସିବାକୁ ଇଚ୍ଛା ନ ଥିଲା । କୃଷ୍ଣ
 କିନ୍ତୁ କରି ତାଙ୍କୁ ନେଇ ଆସିଥିଲେ । ଏହାହିଁ ତାଙ୍କର ଅଭିପ୍ରେତ
 ଯେ, କର୍ତ୍ତୃ ହମାଗତ ଯୁଦ୍ଧ କରି ପରିଶ୍ରାନ୍ତ ହୁଅନ୍ତୁ, ଅର୍ଜୁନ
 ଯେହୁ ସମୟରେ ବିଶ୍ରାମ ଲାଭ କରି ପୁନଃସ୍ଥାପି ହୁଅନ୍ତୁ ।
 ବର୍ତ୍ତମାନ ଯୁଦ୍ଧକୁ ନେଇଯିବା ସମୟରେ ଅର୍ଜୁନଙ୍କର ଆତ୍ମର
 ଚେତନାବୃଦ୍ଧି ନିମିତ୍ତ ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ଗରଭର ପ୍ରଶଂସା କଲେ,
 ଏବଂ ତାଙ୍କର ପ୍ରବଳତା ଅତି ଦୁର୍ଦ୍ଦର୍ଶ କାର୍ଯ୍ୟସବୁ ସୁରଣ ନବଇ
 ଦେଲେ । ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କ ଅଗମାନ, ଅଭିମନ୍ୟୁଙ୍କର ଅନ୍ୟାୟ
 ଯୁଦ୍ଧରେ ହତ୍ୟା ପ୍ରଭୃତି କର୍ତ୍ତୃକୃତ ପାଣ୍ଡବପାଞ୍ଚଜ ବୃନ୍ଦାଳ ସବୁ
 ସୁରଣ କରାଇ ଦେଲେ । ଏହି ବଳୁତା ମଧ୍ୟରୁ କୌଣସି ଅଂଶ
 ଉଦ୍ଧୃତ କରିବାର ପ୍ରୟାସ ନାହିଁ । କେବଳ ଏତକ ବଳବ୍ୟୟ,
 କୃଷ୍ଣ କହୁଛନ୍ତି, “ପୁରୁଷ ବିଷ୍ଣୁ ଯେପରି ଦାନବଗଣକୁ ବିନାଶ
 କରିଥିଲେ,” “ପୁରୁଷ ଦାନବଗଣ ବିଷ୍ଣୁ କର୍ତ୍ତୃକ ନିହତ ହେଲେ”
 ଇତ୍ୟାଦି ବାକ୍ୟରୁ ବୁଝି ପାରୁ ଯେ, କୃଷ୍ଣ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନିଜକୁ
 ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ଅବତାର ବୋଲି ପରିଚୟ ଦିଅନ୍ତି ନାହିଁ । ଦେବତ୍ଵରେ
 କୌଣସି ଅଧିକାର ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ଏହା ପ୍ରଥମ ସ୍ତରର
 ଗୋଟିଏ ଲକ୍ଷଣ । ଦ୍ଵିତୀୟ ସ୍ତରରେ ଅନ୍ୟ ଭାବ ।

ପରେ କର୍ତ୍ତୃ ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ଯୁଦ୍ଧ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ତାହାର
 ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ମୋର ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ । କଥିତ ହୋଇଅଛି ଯେ,
 କର୍ତ୍ତୃଙ୍କ ପର୍ବବାସରୁ କୃଷ୍ଣ ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ ରକ୍ଷା କରିଥିଲେ । ଅର୍ଜୁନ
 ତାହାର ନିବାରଣ କରି ପାରି ନାହାନ୍ତି, ଅତଏବ କୃଷ୍ଣ
 ପଦାଘାତରେ ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ରଥ, ଭୂମିରେ କଣ୍ଠିତ ବସାଇ ଦେଲେ,
 ଅଶ୍ଵଗଣ ଆଶ୍ଵମାଡ଼ି ଛଡ଼ଗଲେ । ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ମସ୍ତକ ବଞ୍ଚିଗଲା ;
 କେବଳ କଣ୍ଠିଟ କଟିଗଲା । ଅର୍ଜୁନ ନିଜେ ମସ୍ତକ ଅବନତ

କଲେ ବି ସେହି ଫଳ ହୁଅନ୍ତା । କଥାଟା ସମାଲୋଚନାର ଯୋଗ୍ୟ ନୁହେଁ । ତେବେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସାରଥୀର ପ୍ରଶଂସା ମହାଭାରତରେ ସୁନ୍ଦର ସୁନ୍ଦର ଦେଖାଯାଏ ।

ଯୁଦ୍ଧର ଶେଷ ଭାଗରେ କର୍ଣ୍ଣଙ୍କ ରଥଚକ୍ର ମାଟିରେ ବସିଗଲା । କର୍ଣ୍ଣ ତାହା ଉଠାଇବା ପାଇଁ ମାଟିରେ ଓଲଟାଇଲେ । ଯେତେବେଳେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରଥଚକ୍ର ଉଠାଇ ନ କରନ୍ତି, ସେତେବେଳେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ନିକଟରେ ସେ କ୍ଷମା ପ୍ରାର୍ଥନା କଲେ । ଦେଖା ଯାଉଅଛି ଅର୍ଜୁନ ବି କ୍ଷମା କରିଥିଲେ, କାନ୍ଦଣ, କର୍ଣ୍ଣ ତାହାପରେ ରଥର ଉଠି ପୁରାବତ୍ ଯୁଦ୍ଧ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ, କିନ୍ତୁ କର୍ଣ୍ଣଙ୍କ ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟ ଯେ, କ୍ଷମା ପ୍ରାର୍ଥନା କାଳରେ ସେ ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ ଏପରି କଥା କହିଥିଲେ ଯେ, ଧର୍ମତଃ ସେ ସେହି ସମୟ ପାଇଁ କର୍ଣ୍ଣଙ୍କୁ କ୍ଷମା କରିବାରେ ବାଧ୍ୟ ; କୃଷ୍ଣ ଅଧର୍ମର ଶାସ୍ତ୍ରୀ । ସେ ସେତେବେଳେ କର୍ଣ୍ଣଙ୍କୁ କହିଲେ ।

“ହେ ସୁଚୟ ! ତୁମ ଭାଗ୍ୟକ୍ଷେମେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଧର୍ମ ସୁରକ୍ଷା କରୁଅଛ । ମାଗଣସୁମାନେ ଦୁଃଖରେ ନିମଗ୍ନ ହୋଇ ପ୍ରାୟଶଃ ଦେବକୁ ନିନ୍ଦା କରିଥାନ୍ତି; ଆପଣମାନଙ୍କର ଦୁଷ୍ଟର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରତି କିଛିରେହିଁ ଦୃଷ୍ଟିପାତ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ଦେଖ, ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ, ଦୁଃଶାସନ, ଓ ଶକୁନି ତୁମର ମତାନୁସାରେ ଏକତ୍ର ହୋଇପାରିବେ ଯେ ସତ୍ତାକୁ ଆନୁମୋଦନ କରିଥିଲେ, ସେତେବେଳେ ତୁମର ଧର୍ମ କେଉଁଠି ଥିଲା ? ସେତେବେଳେ ଦୁଷ୍ଟ ଶକୁନି ଦୁରାଭିଷେକପରତନ୍ତ୍ର ହୋଇ ତୁମର ଅନୁମୋଦନ କ୍ଷେମେ ଅସନ୍ନିତରେ ନିତାନ୍ତ ଅନଭିକ୍ଷୁ ଭଜା ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କୁ ପରାଜୟ କରିଥିଲା, ସେତେବେଳେ ତୁମର ଧର୍ମ କେଉଁଠି ଥିଲା ? ସେତେବେଳେ ଭଜା ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ତୁମର ମତାନୁସାରେ ତୁମକୁ ବିଷାନ୍ନ ଭୋଜନ କରାଇ

ଥିଲା, ସେତେବେଳେ ତୁମର ଧର୍ମ କେଉଁଠି ଥିଲା ? ସେତେବେଳେ ତୁମେ ବାରିଶାବନ୍ତ ନଗରରେ ଜତୁଗୁହମଧ୍ୟରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ପାଣ୍ଡବ ମାନଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରିବା ନିମିତ୍ତ ଅଗ୍ନି ପ୍ରଦାନ କରାଇଥିଲ, ସେତେବେଳେ ତୁମର ଧର୍ମ କେଉଁଠି ଥିଲା ? ସେତେବେଳେ ତୁମେ ସଭାମଧ୍ୟରେ ଦୁଃଶାସନର ବର୍ଣ୍ଣାଭୂତା ରଜସ୍ବଳା ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କୁ, ହେ କୃଷ୍ଣ ! ପାଣ୍ଡବମାନେ ବିନଷ୍ଟ ହୋଇ ଶାଶ୍ବତ ନରକକୁ ଗମନ କରିଅଛନ୍ତି, ବର୍ତ୍ତମାନ ତୁମେ ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷକୁ ବରଣ କର, ଏହି କଥା କହି ଉପହାସ କରିଥିଲ ଏବଂ ଅନାର୍ଯ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ତାଙ୍କୁ ନିରପ୍ରାପ୍ତରେ ଜ୍ଞେଷ୍ଠ ପ୍ରଦାନ କଲେ ଉପେକ୍ଷା କରିଥିଲ । ସେତେବେଳେ ତୁମର ଧର୍ମ କେଉଁଠି ଥିଲା ? ସେତେବେଳେ ତୁମେ ରାଜ୍ୟଲୋଭରେ ଶତ୍ରୁମାନଙ୍କୁ ଆଶ୍ରୟପ୍ରଦାନ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କୁ ଦୁଃଖୀକୃତ କରିବା ନିମିତ୍ତ ଆହ୍ୱାନ କରିଥିଲ, ସେତେବେଳେ ତୁମର ଧର୍ମ କେଉଁଠି ଥିଲା ? ସେତେବେଳେ ତୁମେ ମହାରଥୀ ଗଣ ସମବେତ ହୋଇ ବାଳକ ଅଭିମନ୍ୟୁକୁ ପରିବେଷ୍ଟନ ପୂର୍ବକ ବିନାଶ କରିଥିଲ, ସେତେବେଳେ ତୁମର ଧର୍ମ କେଉଁଠି ଥିଲା ? ହେ କର୍ଣ୍ଣ ! ସେତେବେଳେ ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗର ଅଧିପାନୁଷ୍ଠାନ କରିଅଛ ସେତେବେଳେ ଆଉ ଏ ସମୟରେ ଧର୍ମ ଧର୍ମ କରି ତାଲ ଦେଶଶୁଷ୍କ କଲେ କଣ ହେବ ? ତୁମେ ଯେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଧର୍ମପରାୟଣ ହେଲେ ବି ଶାବନ ସତ୍ତ୍ୱେ ମୁକ୍ତିଲାଭ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହେବ, ଏହା କଦାପି ମନେ କରନାହିଁ । ପୂର୍ବେ ନିଷ୍ପଦେଶାଧିପତି ନଳ ଯେପରି ପୁଷ୍କର ଦ୍ୱାରା ଦୁଃଖୀକୃତରେ ପ୍ରସଜିତ ହୋଇ ସୁନରାଏ ରାଜ୍ୟଲାଭ କରିଥିଲେ, ତଦ୍ରୂପ ଧର୍ମପରାୟଣ ପାଣ୍ଡବ-ଗଣ ମଧ୍ୟ ଭୁଜବଳରେ ଶତ୍ରୁଗଣଙ୍କୁ ବିନାଶ କରି ରାଜ୍ୟଲାଭ କରିବେ । ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ରଚନ୍ଦ୍ରମାନେ ଅବଶ୍ୟ ଧର୍ମସରସିତ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କ ହସ୍ତରେ ନିହତ ହେବେ ।”

କୃଷ୍ଣଙ୍କ କଥା ଶୁଣି କର୍ଣ୍ଣ ଲଜ୍ଜାରେ ମସ୍ତକ ଅବନତ କଲେ ।
ତାରପରେ ପ୍ରବ୍ରଜି ଯୁଦ୍ଧ କରି, ଅର୍ଜୁନବାଣରେ ନିହତ ହେଲେ ।

ଅଶ୍ୱମ ପରିକ୍ଷେପ

ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ବଧ

କର୍ଣ୍ଣ ମଲ୍ଲପରେ, ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଶତ୍ରୁଙ୍କୁ ସେନାପତି କଲେ ।
ପୂର୍ବଦିନର ଯୁଦ୍ଧରେ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଶସିୟ ହୋଇ କାପୁରୁଷତା-
କଲଙ୍କ ସଂଗ୍ରହ କରିଥିଲେ । ଏ କଲଙ୍କ ଅପମାନ କରିବା ନିତାନ୍ତ
ଆବଶ୍ୟକ । ସର୍ବଦର୍ଶୀ କୃଷ୍ଣ ଆଜିକାର ପ୍ରଧାନ ଯୁଦ୍ଧରେ ତାଙ୍କୁ
ନିୟୁକ୍ତ କଲେ । ସେ ମଧ୍ୟ ସାହସ କରି ଶତ୍ରୁଙ୍କ ସହିତ ଯୁଦ୍ଧ
କରି ତାଙ୍କୁ ବଧ କଲେ ।

ସେହି ଦିନ ସମସ୍ତ କୌରବ ସୈନ୍ୟ ପାଣ୍ଡବଗଣ କର୍ଣ୍ଣଙ୍କ
ନିମନ୍ତ ହେଲେ । ଦୁଇ ଜଣ ବ୍ରାହ୍ମଣ, କୃପ ଓ ଅଶ୍ୱତ୍ଥାମା,
ଯଦୁବଂଶୀୟ କୃତବର୍ମା ଏବଂ ସୁଯ୍ୟଂ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଏହି ଚାରିଜଣ
ମାତ୍ର ଜୀବିତ ରହିଲେ । ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ପଲାଇ ଯାଇ ଦ୍ରୌପଦୀ
ହୃଦରେ ବୁଦ୍ଧି ରହିଲେ । ପାଣ୍ଡବମାନେ ଖୋଜି ସେଠାରେ ତାଙ୍କୁ
ଧରିଲେ । କିନ୍ତୁ ବିନା ଯୁଦ୍ଧରେ ତାଙ୍କୁ ମାରିଲେ ନାହିଁ ।

ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କର ଚରକାଳ ସ୍ଥଳ ବୁଦ୍ଧି, ସେହି ସ୍ଥଳବୁଦ୍ଧି
ନିମିତ୍ତ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କର ଏତେ କଷ୍ଟ, ଯେ ଏହି ସମୟରେ
ସେହି ଅପୂର୍ବ ବୁଦ୍ଧିର ବିକାଶ କଲେ । ସେ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କୁ
କହିଲେ, “ତୁମେ ଅଶ୍ୱଶୁ ଆୟୁଧ ଗ୍ରହଣ ପୂର୍ବକ ଆନୁମାନଙ୍କ
ମଧ୍ୟରୁ ଯେ କୌଣସି ବୀର ସହିତ ସମାଗତ ହୋଇ ଯୁଦ୍ଧକର
ଆନୁମାନେ ସମସ୍ତେ ରଣସ୍ଥଳରେ ଅବସ୍ଥାନପୂର୍ବକ ଯୁଦ୍ଧବ୍ୟାପାର

ନିଶ୍ଚୟ କରିବୁ । ମୁଁ କହୁଅଛି ଯେ, ତୁମେ ଆମ ମଧ୍ୟରୁ ଜଣକୁ ବନାଶ କରି ପାରିଲେ ସମୁଦାୟ ରାଜ୍ୟ ତୁମର ହେବ ।” ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ କହିଲେ, ମୁଁ ଗଦା ଯୁଦ୍ଧ କରିବି । କୃଷ୍ଣ ଯାଣନ୍ତି ଗଦା ଯୁଦ୍ଧରେ ଶ୍ୟାମକ ଛଡ଼ା କୌଣସି ପାଣ୍ଡବ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କ ସମକକ୍ଷ ନୁହନ୍ତି । ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ମାଣ୍ଡବଙ୍କୁ ଯୁଦ୍ଧରେ ଆହତ କଲେ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କୁ ପୁନରାୟ ଲକ୍ଷାଦୃଶି ଅବଲମ୍ବନ କରିବାକୁ ହେବ । କେହି କିଛି କହିଲେ ନାହିଁ, ସମସ୍ତେ ବଳଦୃଢ଼; ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କୁ ଭୀଷ୍ମନାର ଭାର କୃଷ୍ଣ ଗ୍ରହଣ କଲେ । ସେଇ କାର୍ଯ୍ୟ ସେ ବିଶିଷ୍ଟ ପ୍ରକାରେ ନିର୍ବାହ କଲେ ।

ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ବି ଅତିଶୟ ବଳଦୃଢ଼, ସେହି ଦିଗରେ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କର ବୁଦ୍ଧିର ଦୋଷ ସଂଶୋଧନ ହେଲା । ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ କହିଲେ, ଯାହାର ଇଚ୍ଛା ହୁଏ, ମୋ ସହିତ ଗଦାଯୁଦ୍ଧରେ ଧ୍ରୁବୁତ୍ତ ହୁଅ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ବଧ କରିବି । ସେତେବେଳେ ଶ୍ୟାମ ଗଦା ନେଇ ଯୁଦ୍ଧରେ ଅଗ୍ରସର ହେଲେ ।

ଏଠାରେ ଯୁଗି ମଦାଭାରତର ସ୍ଥର ବଦଳିଲା । ଅଠରଦିନ ଯୁଦ୍ଧ ହୋଇଅଛି, ଭୀମ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କର ମଧ୍ୟ ସଙ୍ଗତା ଯୁଦ୍ଧ ହୋଇଅଛି, ଗଦା ଯୁଦ୍ଧ ବି ଅନେକ ବାର ହୋଇଅଛି, ଏବଂ ବରାବର ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କୁ ଗଦାଯୁଦ୍ଧରେ ଭୀମଙ୍କ ନିକଟରେ ପରା-ଭବ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଅଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଆଜି କଥାଉଟିଲା ଯେ, ଭୀମ ଗଦାଯୁଦ୍ଧରେ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କ ତୁଲ୍ୟ ନୁହନ୍ତି । ଆଜି ଭୀମ ପରାଭୂତପ୍ରାୟ । ଅସଲ କଥାଟା ଭୀମଙ୍କ ସେହି ଦାରୁଣ ପ୍ରତିଜ୍ଞା । ସଭାପକ୍ଷରେ ଯେତେବେଳେ ଦୁଃଶାସନାପରେ, ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଦ୍ରୌପଦଙ୍କୁ ଜଣିନେଲା, ଏବଂ ଦୁଃଶାସନ ଏକବସ୍ତ୍ର ରଜ-

ସୁଳା ଦ୍ରୌପଦଙ୍କୁ କେଶାକର୍ଷଣ କରି ସଭାମଧ୍ୟକୁ ଆଣି ବବସ୍ତ୍ରା କରୁଥିଲା, ସେତେବେଳେ ଭୀମ ପ୍ରତିଜ୍ଞା କରିଥିଲେ ଯେ, ମୁଁ ଦୁଃଶାସନକୁ ବଧ କରି ତାର ଗୁଡ଼ି ଚରି ରକ୍ତ ପିଇବି । ଭୀମ ମହାଶୂରାନ ତୁଲ୍ୟ ବିକଟ ରଣସ୍ଥଳରେ ଦୁଃଶାସନକୁ ନିହତ କରି ରାକ୍ଷସପରି ତାର ଚନ୍ଦ୍ର ଶୋଷିତ ପାନ କରି, ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଡାକି କହିଥିଲେ, “ମୁଁ ଅମୃତ ପାନ କଲି ।” ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ସେଇ “ସଭା ମଧ୍ୟରେ ହସି ହସି ଦ୍ରୌପଦଙ୍କ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟିପାତ କରି ବସନ ଉତ୍ତେଜନପୂର୍ବକ ସର୍ବଲକ୍ଷଣ ସମ୍ପନ୍ନ ବଜ୍ରତୁଲ୍ୟ ଦୂତ କଦଳୀଦଣ୍ଡ ଓ କରିଶୁଣ୍ଠ ପରି ସ୍ତ୍ରୀୟ ମଧ୍ୟ ଉରୁ ତାଙ୍କୁ ଦେଖାଇଲେ ।” ସେତେବେଳେ ଭୀମ ପ୍ରତିଜ୍ଞା କରିଥିଲେ “ମୁଁ ମହାଯୁଦ୍ଧରେ ଗଦାଦାତରେ ସେନା ଉରୁ ଯଦି ଉତ୍ତ ନ କରେ, ତେବେ ଯେପରି ମୁଁ ନରକକୁ ଯାଏ ।”

ଆଜି ସେଇ ଉରୁ ଗଦାଦାତରେ ଭ୍ରାନ୍ତିବାକୁ ହେବ । କିନ୍ତୁ ଗୋଟାଏ ଲାହାର ବିଶେଷ ପ୍ରତିବନ୍ଧକ - ଗଦାଯୁଦ୍ଧର ନିୟମ ଏହି ଯେ, ନାଭିର ଅଧଃ ଦେଶରେ ଗଦାଦାତ କରିବାର ନୁହେଁ—ତାହାହେଲେ ଅନ୍ୟାୟ ଯୁଦ୍ଧ କିଏ ହେବ । ନ୍ୟାୟ ଯୁଦ୍ଧରେ ଭୀମ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କୁ ମାରି ପାରିଲେ ମଧ୍ୟ, ପ୍ରତିଜ୍ଞା ରକ୍ଷା ହେବ ନାହିଁ ।

ଯେ ଜ୍ୟେଷ୍ଠତାତ ପୁରର ହୃଦୟରୂପର ‘ପାନ କରି ନିର୍ଭୟ କରିଅଛି, ସେ ରାକ୍ଷସ ନିକଟରେ ମୁଣ୍ଡରେ ଗଦାଦାତ ଓ ଉରୁରେ ଗଦାଦାତରେ ତପାତ୍ କଣ ? ଯେଉଁ ବୃକୋଦର ଦୋଶଭୟରେ ମିଥ୍ୟା ପ୍ରବଞ୍ଚନା ବେଳେ ପ୍ରଧାନ ଉଦ୍ୟୋଗୀ ବୋଲି ଚିହ୍ନିତ ହୋଇଛନ୍ତି, ସେ ଉରୁରେ ଗଦାଦାତ ନିମିତ୍ତ

ଅନ୍ୟର ଉପଦେଶସାପେକ୍ଷ ହୋଇ ନପାରେ । କିନ୍ତୁ ସେପରି କିଛି ହେଲା ନାହିଁ । ଶ୍ଯମ ଉରୁଭଙ୍ଗର ପ୍ରତିଜ୍ଞା ଭୁଲିଗଲେ ! କହିଅଛି, ଦ୍ଵିତୀୟ ପୁରର କବି (ଏଠାରେ ତାଙ୍କର ହାତ ଦେଖାଯାଏ) ଚରଣର ସୁସଙ୍ଗତ ରକ୍ଷଣରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅମନୋ-ଯୋଗୀ । ସେ ଏଠାରେ ଶ୍ଯମଙ୍କ ଚରଣର କିଛିମାତ୍ର ସୁସଙ୍ଗତ ରଖିଲେ ନାହିଁ, ଅର୍ଜୁନଙ୍କର ମଧ୍ୟ ନୁହେଁ । ଶ୍ଯମ ଭୁଲିଗଲେ ଯେ, ଉରୁଭଙ୍ଗ କରିବାକୁ ହେବ ; ଆଉ ଯେଉଁ ପରମଧୀର୍ଘଙ୍କ ଅର୍ଜୁନ, ଦ୍ରୋଣବଧ ସମୟରେ, ତାଙ୍କ ଅସ୍ତ୍ରଗୁରୁ, ଧର୍ମର ଆରୁର୍ଯ୍ୟ, ସଖା ଏବଂ ପରମଶ୍ରଦ୍ଧାର ପାତ୍ର କୃଷ୍ଣଙ୍କ କଥାରେକ ମିଥ୍ୟା କହିବାକୁ ସ୍ଵୀକୃତ ହୋଇନାହାନ୍ତି, ସେ ବର୍ତ୍ତମାନ ସ୍ଵେଚ୍ଛାକ୍ଷମେ ଅନ୍ୟାୟଯୁଦ୍ଧରେ ଶ୍ଯମଙ୍କୁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ କଲେ । କିନ୍ତୁ କଥାଟା କୃଷ୍ଣଙ୍କଠାରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ନ ହେଲେ, କବିଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସଫଳ ହୁଏ ନାହିଁ । ଅତଏବ କଥାଟା ଏହି ପ୍ରକାରେ ଉଠିଲା—

ଅର୍ଜୁନ ଶ୍ଯମ-ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କ ଯୁଦ୍ଧ ଦେଖି କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ପଚାରିଲେ ଯେ, ଏମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଗଦାଯୁଦ୍ଧରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ କିଏ ? କୃଷ୍ଣ କହିଲେ ଶ୍ଯମଙ୍କବଳ ବେଶୀ, କିନ୍ତୁ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କ ଗଦାଯୁଦ୍ଧରେ ଯଦ୍ ଓ ନୈୟୁଣ୍ୟ ଅଧିକ । ବିଶେଷତଃ ଯେଉଁମାନେ ପ୍ରାଣ ଲଘୁରେ ପଳାୟନ କରି ପୁନରାୟ ଯୁଦ୍ଧରେ ଶତ୍ରୁର ସମ୍ମୁଖୀନ ହୁଅନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କୁ ଜୀବତନରୂପେଷ (?) ଏକାଗ୍ରଚିତ୍ତ ବୋଲି ବିବେଚନା କରିବାକୁ ହେବ । ଜୀବତାଣା ନିରୂପେଷ ହୋଇ ସାହସ ସହକାରେ ଯୁଦ୍ଧ କଲେ, ସଂଗ୍ରାମରେ ସେ ଶତ୍ରୁକୁ କେହି ପରାଭବ କରି ପାରେ ନାହିଁ । ଅତଏବ ଯଦି ଶ୍ଯମ ଅନ୍ୟାୟ ଯୁଦ୍ଧରେ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କୁ ସହାର ନ କରନ୍ତି, ତେବେ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଜୟୀ ହୋଇ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ କଥାନୁସାରେ ପୁନର୍ବାର ଗନ୍ଧ୍ୟଲଭ କରିବେ ।

କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଏପରି କଥା ଶୁଣି ଅର୍ଜୁନ “ସ୍ତ୍ରୀୟ ବାମନାନ୍ ଆଦାତ କରି ଭୀମଙ୍କୁ ସଙ୍କେତ କଲେ” । ତାର ପରେ ଭୀମ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କ ଉରୁ ଭଞ୍ଜକରି ତାଙ୍କୁ ନିପାତ୍ତ କଲେ । ନ୍ୟାୟ ଯେପରି ଶତ୍ରୁର ପ୍ରେରଣ, ଅନ୍ୟାୟ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ଶତ୍ରୁର ପ୍ରେରଣ । ଏଠାରେ ଏହାଦ୍ୱି ଦ୍ୱିଷ୍ଟାୟ ପୁରର କବିଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ।

ଯୁଦ୍ଧ ସମୟରେ ଦର୍ଶକ ମଧ୍ୟରେ ବଳରାମ ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲେ । ଭୀମ ଓ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଉଭୟେ ଗଦାଯୁଦ୍ଧରେ ତାଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ । କିନ୍ତୁ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କୁ ପ୍ରିୟତର । ରେଣୋବଲ୍ଲଭ ସଦ୍‌ଦା ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କ ପକ୍ଷପାଳୀ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କୁ, ଭୀମ ଲକ୍ଷ୍ମୀକ ଅନ୍ୟାୟ ଯୁଦ୍ଧରେ ନିପାତ୍ତ ଦେଖି, ଅତିଶୟ ହୃଦ୍‌ହୋଇ ଲଙ୍ଗଳ ଉଠାଇ ସେ ଭୀମଙ୍କ ପ୍ରତି ଧାବମାନ ହେଲେ । କହିବା ବହୁଲ୍ୟ ଯେ ବଳରାମଙ୍କ ସ୍ଵରରେ ଲଙ୍ଗଳ ସଦ୍‌ଦା ଥାଏ । ଏଥି ନିମିତ୍ତ ତାଙ୍କ ନାମ ହଲଧର । ତାଙ୍କର କାହିଁକି ଏ ବିଡ଼ମ୍ବନା, ଯଦି କେହି ଏକଥା ପଚାରନ୍ତି, ତେବେ ତାହାର କିଛି ଉତ୍ତର ଦେଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ଯାହା ହେଉ କୃଷ୍ଣ ବଳରାମଙ୍କୁ ଅନୁନୟ ବିନୟ କରି କୌଣସି ପ୍ରକାରେ ଶାନ୍ତ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କଲେ । ବଳରାମ କୃଷ୍ଣଙ୍କ କଥାରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହେଲେ ନାହିଁ । ଶୁଣ କରି ସେ ସ୍ଥାନ ତ୍ୟାଗ କରି ରୁଲିଗଲେ ।

ତାରପରେ ଗୋଟାଏ ଶାଉଣ୍ଡ ବ୍ୟାପାର ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ଭୀମ ନିପତ୍ତ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କ ମସ୍ତକରେ ପଦାଦାତ କରୁଥିଲେ । ଯୁଧିଷ୍ଠିର ନିବାରଣ କରିଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ଭୀମ ତାହା ଶୁଣି ନାହାନ୍ତି । କୃଷ୍ଣ ତାଙ୍କୁ ଏହି କଦର୍ଯ୍ୟ ଆଚରଣରେ ନିୟୁକ୍ତ ଦେଖି ତାଙ୍କୁ ନିବାରଣ ନ କରିବା ପାଇଁ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କୁ ଭରସାର କଲେ । ଏଣେ, ପାଣ୍ଡବ ପକ୍ଷୀୟ ଶରମାନେ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କ ନିପାତ୍ତ

ଦେଖି ଭୀମଙ୍କ ବିସ୍ତର ପ୍ରଶଂସା ଓ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କ ପ୍ରତି କଟୁକ୍ତି କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । କୃଷ୍ଣ ସେଥିରେ ବିରକ୍ତ ହୋଇ କହିଲେ । “ମୃତକଲ୍ୟୁ ଶତ୍ରୁପ୍ରତି କଟୁବାକ୍ୟ ପ୍ରୟୋଗ କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ନୁହେଁ” କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଏସବୁ କଥା କୃଷ୍ଣଙ୍କ ନ୍ୟାୟ ଆଦର୍ଶ ପୁରୁଷଙ୍କ ଉଚିତ । କିନ୍ତୁ ଏହା ପରେ ଯାହା ଗ୍ରନ୍ଥମଧ୍ୟରେ ପାଇଁ, ତାହା ଅତିଶୈ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ବ୍ୟାପାର ।

ପ୍ରଥମ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟବ୍ୟାପାର ଏହି ଯେ, କୃଷ୍ଣ ଅନ୍ୟକୁ କହିଲେ, “ମୃତକଲ୍ୟୁ ଶତ୍ରୁପ୍ରତି କଟୁବାକ୍ୟ ପ୍ରୟୋଗ କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ନୁହେଁ ।” କିନ୍ତୁ ଏହା କହିବାପରେ ନିଜେ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନକୁ କଟୁକ୍ତି କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ ।

ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କ ଉତ୍ତର ଦ୍ଵିତୀୟ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ବ୍ୟାପାର । ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମରି ନାହାନ୍ତି । ଭଗ୍ନୋରୁ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ କୃଷ୍ଣଙ୍କ କଟୁକ୍ତି ଶୁଣି କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ କହିବାକୁ ଲାଗିଲେ, “ହେ କଂସଦାସତନୟ ! ଧନଞ୍ଜୟ ତୁମର ବାକ୍ୟ-ନୁସାରେ ବୃକୋଦରଙ୍କୁ ମୋର ଉତ୍ତର ଭାଗ କହିବାକୁ ସଙ୍କେତ କରିବାରୁ ଭୀମସେନ ଅଧର୍ମ ଯୁଦ୍ଧରେ ମତେ ନିପାତିତ କରିଅଛି, ଏଥିରେ ତୁମେ ଲକ୍ଷିତ ହେଉନାହିଁ । ତୁମର ଅନ୍ୟାୟ ଉପାୟ ଦ୍ଵାରା ପ୍ରତିଦିନ ଧର୍ମଯୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରକୃତ ସତ୍ୟ ନରପତି ନିନ୍ଦିତ ହୋଇଛନ୍ତି । * ତୁମେ ଶିଖଣ୍ଡୀକୁ ଅଗସ୍ତ୍ୟର କରାଇ ପିତାମହଙ୍କୁ ନିପାତିତ କରିଅଛୁ । † ଅଶ୍ଵତ୍ଥାମା ନାମକ ଗଜ ନିହତ ହେଲେ

* ଏପରି ବିବେଚନା କରିବାର କାରଣ ମହାଭାରତରେ କେଉଁଠି ନାହିଁ । କୌଣସି ସ୍ଥଳରେ ମଧ୍ୟ ନାହିଁ ।

† କୃଷ୍ଣ ଏହାର ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତିରେ ବି ନଥିଲେ । ମହାଭାରତରେ କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ଏପରି କଥା ନାହିଁ ।

ତୁମେ କୌଶଳରେ ଆରୁର୍ଯ୍ୟକୁ ଅସ୍ତ୍ରଶସ୍ତ୍ର ପରିତ୍ୟାଗ କରାଇଥିଲ ଏବଂ ସେହି ଅବସରରେ ଦୁରାତ୍ମା ପୃଷ୍ଟଦ୍ୟୁମ୍ନ ତୁମ ସମକ୍ଷରେ ଆରୁର୍ଯ୍ୟକୁ ନିନ୍ଦିତ କରିବାକୁ ଉଦ୍ୟତ ହେଲେ ତାହାର ନିଷେଧ କରିନାହିଁ । ‡ କର୍ଣ୍ଣ ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ବିନାଶାର୍ଥ ବହୁଦିନରୁ ଅତି ଯତ୍ନ ସହକାରେ ଯେଉଁ ଶକ୍ତି ରଖିଥିଲେ ତୁମେ କୌଶଳ ନମେ ସେହି ଶକ୍ତି ଘଟୋତ୍କଚଙ୍କ ଉପରେ ନିଷେଧ କରାଇ, ବ୍ୟର୍ଥ କରାଇଅଛ । § ସାତ୍ୟକି ତୁମର ପ୍ରବର୍ତ୍ତନାପରତନ୍ତ୍ର ହୋଇ ଛିନ୍ନହସ୍ତ ପ୍ରାୟୋପବିଷ୍ଣୁ ଭୂରିଶ୍ରବାକୁ ନିନ୍ଦିତ କରିଥିଲେ । ୧ ମହାଶର କର୍ଣ୍ଣ ଅର୍ଜୁନତ୍ୟରେ ସମୁଦ୍ୟତ ହେଲେ, ତୁମେ କୌଶଳ ନମେ ତାଙ୍କର ସର୍ପବାଣ ବ୍ୟର୍ଥ କରିଅଛ । ୧ ଏବଂ ପରିଶେଷରେ ସୂତପୁତ୍ରଙ୍କ ରଥଚକ୍ର ଭୂଗର୍ଭରେ ପ୍ରବିଷ୍ଟ ଓ ସେ ଚକ୍ରୋଦ୍ଧାର ନିମିତ୍ତ ବ୍ୟସ୍ତସମସ୍ତ ହେଲେ ତୁମେ କୌଶଳକ୍ରମେ ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ତାଙ୍କ ବିନାଶ ସାଧନରେ କୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ-

‡ ଶସ୍ତ୍ରକୁ ବଧ କରିବାକୁ କାହିଁକି ନିଷେଧ କରିବେ ?

§ କୃଷ୍ଣ ସେଥି ନିମିତ୍ତ କୌଣସି ଯତ୍ନ ବା କୌଶଳ କରିନାହାନ୍ତି । ମହାଭାରତରେ ଏହା ଅଛି ଯେ, କୌରବମାନଙ୍କ ଅନୁରୋଧା-ନୁସାରେ କର୍ଣ୍ଣ ଘଟୋତ୍କଚଙ୍କ ପ୍ରତି ଶକ୍ତି ନିଷେଧ କଲେ ।

୧ ଚଥାଟା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ମିଥ୍ୟା । ଏପରି କଥା ମହାଭାରତରେ କେଉଁଠି ନାହିଁ । ସାତ୍ୟକି ଭୂରିଶ୍ରବାକୁ ନିନ୍ଦିତ କରିଥିଲେ ଠିକ୍ । କୃଷ୍ଣ ବରଂ ଛିନ୍ନବାହୁ ଭୂରିଶ୍ରବାକୁ ନିନ୍ଦିତ କରିବାକୁ ନିଷେଧ କରିଥିଲେ ।

୧ । ସେ କୌଶଳ ନିଜପଦବଳରେ ରଥଚକ୍ର ଭୂପ୍ରୋଥୁତ କରିବା । ଏ ଉପାୟ ଅତିନ୍ୟାୟ ଏବଂ ସାରଥିର ଧନ, ରଥୀର ରକ୍ଷା ।

ଅଛ ୨ । ଅତଏବ ତୁମ ଭୁଲ୍ୟ ପାପାତ୍ମା, ନିର୍ଦ୍ଦୟ ଓ ନିର୍ଲଜ୍ଜ ଆଉ କ'ଣଅଛି ? ଦେଖ, ତୁମେ ଯଦି ଶୁଷ୍କ, ଦ୍ରାଣ, କର୍ଣ୍ଣ ଓ ମୋ ସହିତ ନ୍ୟାୟ ଯୁଦ୍ଧ କରିଥାନ୍ତି, ତାହାହେଲେ କଦାପି ଜୟଲାଭରେ ସମର୍ଥ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ । ତୁମର ଅନ୍ୟାର୍ଥ୍ୟ ଉପାୟ ପ୍ରକ୍ତବରେ କେବଳ ଆମେ ସ୍ୱଧର୍ମାନୁଗତ ପାର୍ଥିବମାନଙ୍କ ସହିତ ନିହତ ହେଲୁ ।”

ଏହି ବାକ୍ୟପରମ୍ପରା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମୁଁ ଯେଉଁ ଲେଖୋଟି ପଢ଼ିନୋଟି (ପାଦଟୀକା) ଦେଲି, ପାଠକଙ୍କର ତତ୍ପ୍ରତି ମନଯୋଗ କରିବାକୁ ହେବ । ବାକ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ମିଥ୍ୟା । ଏପରି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ମିଥ୍ୟା ଭରସାର ମହାଶୂରତରେ ଆଉ କେଉଁଠି ନାହିଁ । ତେଣୁ କହୁଥିଲି ଯେ, ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କ ଉତ୍ତର ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ।

ତୃତୀୟ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ବ୍ୟାପାର ଏହିଯେ, କୃଷ୍ଣ ଏହାର ଉତ୍ତର କଲେ । ପ୍ରବୋ ଦେଖିଅଛୁ, ସେ ଗମ୍ଭୀର ପ୍ରକୃତ ଓ କ୍ଷମାଶୀଳ, କାହାରି କୃତ ଭରସାରର ଉତ୍ତର କରନ୍ତି ନାହିଁ । ସଭାମଧ୍ୟରେ ଶିଶୁପାଳକୃତ ଅସତ୍ୟ ନିରାବାଦ ବିନାବାକ୍ୟବ୍ୟୟରେ ସତ୍ୟ କରିଥିଲେ । ବିଶେଷତଃ, ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ବର୍ତ୍ତମାନ ମୁମୂର୍ଷୁ, ତାଙ୍କ କଥାରେ ଉତ୍ତରର କୌଣସି ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ ; ତାଙ୍କୁ କୌଣସି ପ୍ରକାର କଟୁକ୍ତି କରିବା କୃଷ୍ଣ ନିଜେ ନିନ୍ଦନୀୟ ବିବେଚନା କରନ୍ତି । ତଥାପି କୃଷ୍ଣ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନକୃତ ଭରସାରର ଉତ୍ତର କଲେ, ଏବଂ କଟୁକ୍ତି ମଧ୍ୟ କଲେ । ଉତ୍ତରରେ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନକୃତ ପାପାରୁର ସବୁ ବିବୃତ କରି ଉପସଂହାରରେ କହିଲେ, “ବିପ୍ରର ଅକାର୍ଯ୍ୟର ଅନୁଷ୍ଠାନ କରିଅଛ । ବର୍ତ୍ତମାନ ତାହାର ଫଳ ଭୋଗ କର ।”

---

୨ । କି କୌଶଳ ? ମହାଶୂରତରେ ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କୃଷ୍ଣକୃତ କୌଣସି କୌଶଳର କଥା ନାହିଁ । ଯୁଦ୍ଧରେ ଅର୍ଜୁନ କର୍ମ୍ମଜ୍ଞ ନିହତ କରିଥିଲେ, ଏହାଉ ଅଛି ।

ଉତ୍ତରରେ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ କହିଲେ, “ମୁଁ ଅଧ୍ୟାୟନ, ବିଧି ପୂର୍ବକ ଡାନ, ସଂସାରର ବସୁନ୍ଧରର ଶାସନ, ବିପକ୍ଷମାନଙ୍କ ମତ୍ରକୋପର ଅବସ୍ଥାନ, ଅନ୍ୟ ଭୂପାଳଙ୍କ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ଦେବଭୋଗ୍ୟ ସୁଖସମ୍ବୋଗ, ଓ ଅତ୍ୟୁଚ୍ଛ୍ଵସ୍ତ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଲଭ କରିଅଛି, ପରିଶେଷରେ ଧର୍ମପରାୟଣ ଶତ୍ରୁପୁରୁଷମାନଙ୍କର ପ୍ରାର୍ଥନାୟ ସମରମୃତ୍ୟୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଅଛି । ଅତଏବ ମୋ ପରି ସୌଭାଗ୍ୟଶାଳୀ ଆଉ କିଏ ହେବ ? ବର୍ତ୍ତମାନ ମୁଁ ଭ୍ରତୃଗଣ ଓ ବନ୍ଧୁବାନ୍ଧବମାନଙ୍କ ସହିତ ସ୍ଵର୍ଗକୁ ଚାଲିଲି, ତୁମ୍ଭେମାନେ ଶୋକାକୁଳିତ ଚିତ୍ତରେ ମୃତକକୁ ହୋଇ ଏଇ ପୃଥିବୀରେ ଅବସ୍ଥାନ କର ।

ଏପରି ଉତ୍ତର ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ନୁହେଁ । ଯେ ସବୁସ୍ଵପଣ କରି ହାରିଅଛି, ସେ ଯଦି ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ପରି ଦାମ୍ଭିକ ହୁଏ, ତେବେ ସେ ଯେ ଜୟୀ ଶତ୍ରୁକୁ କହିବ । ମୁଁ ଜିତିଅଛି, ତୁମ୍ଭେମାନେ ହାରିଅଛ, ଏହା ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ନୁହେଁ । ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଏପରି କଥା ହୃଦରେ ରଖି ମଧ୍ୟ କହିଥିଲା । ଯୁଦ୍ଧରେ ମଲେ ଯେ ସ୍ଵର୍ଗଲଭ ହୁଏ, ସବୁ ଶତ୍ରୁ ତାହା ଜନ୍ମନ୍ତି । ଉତ୍ତର ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ନୁହେଁ, କିନ୍ତୁ ଉତ୍ତରର ଫଳ ସଂପାଦେଷା ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ । ଏଇ କଥା କହିବା ମାତ୍ରେ “ଆକାଶରୁ ସୁଗନ୍ଧ ପୁଷ୍ପଦୃଷ୍ଟି ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ଗନ୍ଧର୍ବ-ଗଣ ସୁମଧୁର ବାଦ୍ୟବାଦନ ଓ ଅପ୍ସରାମାନେ ରଜା ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କ ଯଶୋଗାନ କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭକଲେ । ସିଦ୍ଧମାନେ ତାଙ୍କୁ ସାଧୁବାଦ ପ୍ରଦାନରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଲେ । ସୁଗନ୍ଧସମ୍ପନ୍ନ ସୁଖସ୍ପର୍ଶ ସମୀରଣ ମନ୍ଦ ମନ୍ଦ ସଞ୍ଚାରିତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ଦିବ୍-ମଣ୍ଡଳ ଓ ନଭୋମଣ୍ଡଳ ସୁନର୍ମଳ ହେଲା । ସେତେବେଳେ ବାସୁଦେବ ପ୍ରମୁଖ ପାଣ୍ଡବଗଣ ସେହି ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କ ସମ୍ମାନସୂଚକ ଅଭ୍ୟୁତ୍ସାହ୍ୟା ପାର୍ବତ୍ୟ ନିଶ୍ଚୟ କରି ସାବିତ୍ରୀ ଲଳିତ ହେଲେ ଏବଂ

ସେମାନେ ଭୀଷ୍ମ, ଦ୍ରୋଣ, କର୍ଣ୍ଣ ଓ ଭୃଗୁଶ୍ରୀଙ୍କୁ ଅଧର୍ମଯୁଦ୍ଧରେ
ବିନାଶ କରିଅଛନ୍ତି, ଏହି କଥା ଶୁଣି ଶୋକ ପ୍ରକାଶ
କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ ।”

ଯେ ମହାଭାରତର ସର୍ବପାପାତ୍ମାର ଅଧମ ପାପାତ୍ମା ବୋଲି
ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛନ୍ତି, ତାଙ୍କର ଏପରି ଅଭୂତ ସମ୍ମାନ ଓ
ସାଧୁବାଦ, ଆଜି ଯେଉଁମାନେ ସର୍ବ ପର୍ଯ୍ୟାୟର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପର୍ଯ୍ୟାୟ
ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କର ଏଇ ଅଧର୍ମାଚରଣ
ନିମିତ୍ତ ଲଜ୍ଜା, ମହାଭାରତର ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ । ସିଦ୍ଧଗଣ, ଅସୁସ୍ଥ-
ଗଣ ଦେବଗଣ ମିଳି ପ୍ରକଟିତ କରୁଛନ୍ତି, ଦୁରାତ୍ମା ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ
ପର୍ଯ୍ୟାୟ, ଆଜି କୃଷ୍ଣ ପାଣ୍ଡବ ମହାପାତ୍ରଙ୍କୁ, ଏହା ମହାଭାରତରେ
ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ, କାରଣ, ଏହା ସମସ୍ତ ମହାଭାରତର ବିରୋଧୀ ।
ସିଦ୍ଧଗଣାଦି ଦୁରେ ଥାଉ, କୌଣସି ମନୁଷ୍ୟ ଦ୍ଵାରା ଏପରି
ସାଧୁବାଦ ମହାଭାରତରେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ବୋଲି ବିବେଚ୍ୟ, କାରଣ
ମହାଭାରତର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହେଲା ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନର ଅଧର୍ମ ଓ
କୃଷ୍ଣ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କ ପର୍ଯ୍ୟାୟ ଶାନ୍ତି । ମଜା ଉପରେ ମଜାର
କଥା, ସେମାନେ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ମୁଖରୁ ଶୁଣିଲେ ଯେ, ସେମାନେ
ଭୀଷ୍ମ, ଦ୍ରୋଣ, କର୍ଣ୍ଣ ଓ ଭୃଗୁଶ୍ରୀଙ୍କୁ ଅଧର୍ମଯୁଦ୍ଧରେ ବଧ
କରିଛନ୍ତି ; ତତ୍ପରାତ୍ମା ଶୋକ ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ ।
ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେମାନେ କିଛି ଜାଣି ନଥିଲେ, ବର୍ତ୍ତମାନ ପରମ
ଶତ୍ରୁର ମୁଖରୁ ଜାଣି, ଭଦ୍ର ଲୋକ ପରି, ଶୋକ ପ୍ରକାଶ
କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ସେମାନେ ଜାଣନ୍ତି ଯେ, ଭୀଷ୍ମ ବା କର୍ଣ୍ଣଙ୍କୁ
ସେମାନେ କୌଣସି ପ୍ରକାର ଅଧର୍ମ କରି ମାର ନାହାନ୍ତି,
କିନ୍ତୁ ପରମ ଶତ୍ରୁ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ କହୁଛନ୍ତି, ତୁମେ ଅଧର୍ମ କରି
ମାରିଅଛ, ଅତଏବ ତହିଁରେ ଅବଶ୍ୟ ବିଶ୍ଵାସ କଲେ ; ସଙ୍ଗେ

ସଙ୍ଗେ ଶୋକ ପ୍ରାକାଶ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ସେମାନେ ଜାଣନ୍ତେ ଯେ, ଭୃଗୁଶ୍ରବାଙ୍କୁ ସେମାନେ କେହି ବଧ କରି ନାହାନ୍ତି—ସାତ୍ୟକ ନରଥିଲେ, ସାତ୍ୟକକୁ ବରଂ କୃଷ୍ଣ, ଅର୍ଜୁନ ଓ ଭୀମ ନିଷେଧ କରିଥିଲେ, ତଥାପି ଯେତେବେଳେ ପରମ ଶତ୍ରୁ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଜହ୍ନୁଛନ୍ତି, ତୁମ୍ଭେମାନେ ମାରିଅଛ ଆଉ ତୁମ୍ଭେମାନେ ଅଧର୍ମୀ ଚରଣ କରିଅଛ, ସେତେବେଳେ ନିଶ୍ଚୟ ପାଣ୍ଡବମାନେ ଅବଶ୍ୟ ବିଶ୍ୱାସ କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ଯେ, ସେମାନେଇ ମାରିଛନ୍ତି, ଏବଂ ସେମାନେଇ ଅଧର୍ମ କରିଛନ୍ତି ; ଏଣୁ ସେମାନେ ଭଦ୍ରଲୋକ ପରି କାହାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ଏ ଗୁରୁ ଭୟର ସମାଲୋଚନା ବିଡ଼ମ୍ବନା ମାତ୍ର । ତେବେ ଏ ହତଭାଗ୍ୟ ଦେଶର ଲୋକଙ୍କ ବିଶ୍ୱାସ ଯେ, ସାହା କିଛି ପୋଥି ଭିତରେ ଅଛି, ତାହା ରଖିବାକ୍ୟ, ଅଭ୍ୟାସ, ଶିକ୍ଷାପାଠ୍ୟ । ଏଣୁ ବିଡ଼ମ୍ବନା ସ୍ୱେଚ୍ଛାପୂର୍ବକ ମତେ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ହୋଇ ଅଛି ।

ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ କଥାଗୁଡ଼ାକ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଶେଷ ହୋଇ ନାହିଁ । କୃଷ୍ଣ ତ ସ୍ୱକୃତ ଅଧର୍ମୀଚରଣ ନିମିତ୍ତ ଲଜ୍ଜିତ ହେଲେ । ପୁଣି ମେଢ଼ ସମୟରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ନିଶ୍ଚଳ ଭାବରେ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କ ନିକଟରେ ସେହି ପାପାଚରଣ ନିମିତ୍ତ ଆତ୍ମଶୋଧା କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । *

* ଯଥା, “ଭୀଷ୍ମପୁତ୍ରମ୍ଭ ମହାରଥଗଣ ଓ ରାଜା ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଅସାଧାରଣ ସମରବିଶାରତଥିଲେ, ତୁମ୍ଭେମାନେ କଦାପି ସେମାନଙ୍କୁ ଧର୍ମଯୁଦ୍ଧରେ ପରାଜୟ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୁଅନ୍ତୁ ନାହିଁ । ମୁଁ କେବଳ ତୁମର ହିତାନୁଷ୍ଠାନପରତନ୍ତ୍ର ହୋଇ ଅନେକ ଉପାୟ ଉଦ୍ଭାବନ ଓ ମାୟାବଳ ପ୍ରକାଶ ପୂର୍ବକ ସେମାନଙ୍କୁ ନିପାତିତ କରିଅଛି । ମୁଁ ଯଦି ଏପରି କୁଟିଳ ବ୍ୟବହାର ନ କରିଥାନ୍ତି

କହି ବାହୁଲ୍ୟ ଯେ, ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନକୁତ ତରଫାରୁ
ବୃତ୍ତନ୍ତ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଅମୌଳିକ । ଦ୍ରୋଣବଧାଦି ଯେ ଅମୌଳିକ
ତାହା ମୁଁ ପୂର୍ବେ ପ୍ରମାଣୀକୃତ କରିଅଛି । ଯାହା ଅମୌଳିକ
ତାହାର ପ୍ରସଙ୍ଗ ଯେଉଁ ଅଂଶରେ ଅଛି, ତାହା ମଧ୍ୟ ଆବଶ୍ୟକ ଅମୌଳିକ
ନେବଳ ଏତକ ନିହିତା ଆବଶ୍ୟକ ଯେ, ଏଠାରେ ଦ୍ଵିତୀୟ
ସ୍ତରର କବିର ମଧ୍ୟ ଲେଖନୀତ୍ଵ ଦେଖା ଯାଏ ନାହିଁ । ଏହା
ତୃତୀୟ ସ୍ତରର ବୋଲି ଗୋଧ କରା ଯାଏ । ଦ୍ଵିତୀୟ ସ୍ତରର
କବି କୃଷ୍ଣ ଭକ୍ତ, ଏ ଲେଖନ କୃଷ୍ଣଦେଷକ । ଶୈବାଦି ଅବୈଷ୍ଣବ
ବା ବୈଷ୍ଣବଦେଷିଗଣ ମଧ୍ୟ ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ମହାଭାରତର
କଳେବର ବଢ଼ାଇଛନ୍ତି, ତାହା ପୂର୍ବେ କହି ଅଛି । ସେମାନେ

ତେବେ ଭୁମ୍ଭୁମାନଙ୍କର ଜୟଲଭ, ରାଜ୍ୟଲଭ ଓ ଅର୍ଥଲଭ
କଦାପି ହୁଅନ୍ତା ନାହିଁ । ଦେଖ, ଭୀଷ୍ମ ପ୍ରଭୃତି ସେଇ ରୁଚି
ମହାତ୍ମା ଭୁମ୍ଭୁଲରେ ଅତିରଥ ବୋଲି ପ୍ରସ୍ତୁତ ଅଛନ୍ତି । ଲୋକ-
ପାଳମାନେ ସମସ୍ତବତ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କୁ ଧର୍ମ ଯୁଦ୍ଧରେ
ନିହତ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୁଅନ୍ତୁ ନାହିଁ । ପୁଣି ଦେଖ, ସମରରେ
ଅପରିଶ୍ରାନ୍ତ ଗଦାଧାରୀ ଏହି ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନକୁ ଦଣ୍ଡଧାରୀ କୃତାନ୍ତ
ମଧ୍ୟ ଧର୍ମ ଯୁଦ୍ଧରେ ବିନଷ୍ଟ କରି ପାରନ୍ତେ ନାହିଁ; ଅତଏବ
ଭୀମ ଯେ ତାଙ୍କୁ ଅସତ୍ ଉପାୟ ଅବଲମ୍ବନପୂର୍ବକ ନିମାଡ଼ିତ
କରିଛନ୍ତି, ସେ କଥା ଆଉ ଆନ୍ଦୋଳନ କରିବାର ଆବଶ୍ୟକ
ନାହିଁ । ଏହିରୂପ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଅଛି ଯେ, ଶତ୍ରୁସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧିହେଲେ
ସେମାନଙ୍କୁ କଟି ଯୁଦ୍ଧରେ ବିନାଶ କରିବ । ମହାତ୍ମା ସୁରଗଣ
କଟି ଯୁଦ୍ଧର ଅନୁଷ୍ଠାନ କରିହୁଁ ଅସୁରମାନଙ୍କୁ ନିହତ କରିଥିଲେ ;
ସେମାନଙ୍କ ଅନୁକରଣ କରିବା ସମସ୍ତଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ।” ଏପରି
ନିଶ୍ଚିତ ଅଧର୍ମ ଆଉ କେଉଁଠାରେ ଶୁଣାଯାଏ ନାହିଁ ।

କେନ୍ଦ୍ର ଏଠାରେ ଗ୍ରନ୍ଥକାର, ଏହା ସମ୍ଭବ । ପୁଣି ଏ କାମ
କୃଷ୍ଣ ଭକ୍ତର, ଏହାମଧ୍ୟ ଅସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ନିନ୍ଦାଛଳରେ ସୁଦ୍ଧା
କରିବା ଭାରତବର୍ଷୀୟ କବିମାନଙ୍କର ଗୋଟିଏ ବିଦ୍ୟା ମଧ୍ୟରେ ।
✽ ଏହା ତାହା ବି ହୋଇ ପାରେ ।

ସେ ଯାହା ହେଉ, ଏହା ପରେ ପୁଣି ଦେଖିବାକୁ ପାଉଁ
ଯେ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଅଶ୍ୱତ୍ଥାମାଙ୍କ ନିକଟରେ କହୁଛନ୍ତି, “ମୁଁ
ଅମିତଭକ୍ତ ବାୟୁଦେବଙ୍କ ମାହାତ୍ମ୍ୟ ବିଲକ୍ଷଣ ଅବଗତ ଅଛି ;
ସେ ମତେ କ୍ଷତିପୂର୍ଣ୍ଣରୁ ପରିତ୍ରସ୍ତ କରି ନାହାନ୍ତି । ଅତଏବ
ମୋ ନିମିତ୍ତ ଶୋକ କରିବାର ପ୍ରୟୋଜନ କଣ ?”

ଏପରି ବାରମିଶା କାଣ୍ଡର ସମାଲୋଚନାରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେବା
ବିଡ଼ମ୍ବନା ନୁହେଁ କି ?

✽ ଗୋଟିଏ ଉଦାହରଣ ନ ଦେଲେ, ଅନେକ ପାଠକ ବୁଝି
ପାରିବେ ନାହିଁ, ସ୍ୱର ଭସ୍ମୀଭୂତ ହେବା ପରେ ବିଲପ କାଳରେ
ରଚକ ମୁହଁରେ ଭାରତ ଚନ୍ଦ୍ର କହୁଛନ୍ତି,

“ଏକେର କପାଲେରହେ, ଆରେର କପାଲ ଢହେ
ଆଗୁନେର କପାଲେ ଆଗୁନ ।”

ଏହା ଅଗ୍ନିକୁ ଗାଳି ସତ୍ୟ, କିନ୍ତୁ ଟିକିଏ ବ୍ରାହ୍ମାନ୍ଦର କରିଲେଇ
ସୁଦ୍ଧା, ଯଥା — “ହେ ଅଗ୍ନି ! ତୁମେ ଶମ୍ଭୁଲଲଟ ବିହାସ ଲେକଧ୍ୟୁସ
କାଶ, ତୁମର ଶିଖା ଜ୍ୱାଳା ବିଶିଷ୍ଟ ହେଉ ।” ପାଠକ ଭାରତଚନ୍ଦ୍ର
ପ୍ରଣୀତ ଅନ୍ନଦାମଙ୍ଗଳରେ ଦକ୍ଷକୃତ ଶିବନନ୍ଦା ଦେଖିବେ । ଗ୍ରନ୍ଥର
କଳେବର ବୃଦ୍ଧି ଉପରେ ତାହା ଉଦ୍ଧତ କରି ପାରିଲି ନାହିଁ ।

ନବମ ପରିଚ୍ଛେଦ

ଯୁଦ୍ଧଶେଷ

ଅନ୍ୟାୟ ଯୁଦ୍ଧରେ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ହତ ହୋଇଛନ୍ତି ବୋଲି ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କର ଭୟ ହେଲା ଯେ, ତମଃପ୍ରଭାବଶାଳୀ ଗାନ୍ଧାରୀ ଶୁଣି ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କୁ ଭୟ କରି ପକାଇବେ । ଏଥି ନିମିତ୍ତ ସେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କଲେ ଯେ, ସେ ହସ୍ତିନାକୁ ଯାଇ ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ର ଓ ଗାନ୍ଧାରୀଙ୍କୁ ଶାନ୍ତ କରି ଆସନ୍ତୁ ।

କଥାଟା ପ୍ରଥମ ସ୍ତରର ନୁହେଁ, କାରଣ ଏଠାରେ ଯୁଧିଷ୍ଠିର କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ କହୁଛନ୍ତି, “ତୁମେ ଅବ୍ୟୟ, ଏବଂ ଲୋକର ସୃଷ୍ଟି ସଫାରକର୍ତ୍ତା ।” ଏହାର ଅଳ୍ପ ପୂର୍ବେ ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ରଥରୁ କୃଷ୍ଣ ଅବତରଣ କରିବାକୁ ସେ ରଥ ପୋଡ଼ି ଯାଇଥିଲା । ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ଜିଜ୍ଞାସା ମତେ କୃଷ୍ଣ କହିଲେ, “ବ୍ରହ୍ମାସ୍ତ୍ରପ୍ରଭାବରେ ପୂର୍ବରୁ ଏହି ରଥରେ ଅଗ୍ନି ଫଲଗ୍ନ ହୋଇଥିଲା । କେବଳ ମୁଁ ସେଥିରେ ଅଧିଷ୍ଠାନ କରିଥିଲି ବୋଲି ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦଗ୍ଧ ହୋଇ ନାହିଁ ।” ଅର୍ଥାତ୍ ମୁଁ ଦେବତା ବା ଶସ୍ତ୍ର, ଏହା ଦ୍ଵିତୀୟ ବା ତୃତୀୟ ସ୍ତର ।

କୃଷ୍ଣ ହସ୍ତିନାକୁ ଯାଇ ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ର ଓ ଗାନ୍ଧାରୀଙ୍କୁ କିଛି ବୁଝାଇଲେ । ଉଦ୍ଭୂତ କରିବା ବା ସମାଲୋଚନାର ଯୋଗ୍ୟ କୌଣସି କଥା ନାହିଁ ।

ତାପରେ, ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଅଶ୍ଵତ୍ଥାମାଙ୍କୁ ସେନାପତିତ୍ଵରେ ବରଣ କଲେ । କିନ୍ତୁ ସେତେବେଳେ ସେନା ମଧ୍ୟରେ ସେହି ଅଶ୍ଵତ୍ଥାମା, କୁପାୟାର୍ଥୀ ଓ କୃତବର୍ମା । ଏଠାରେ ଶଲ୍ୟପଟ୍ଟ ଶେଷ ।

ତାରପରେ ସୌପ୍ତିକପଦ । ସୌପ୍ତିକ ପଦ ଅତି ଶୁଷ୍କ ବ୍ୟାପାରରେ ଯିଉଥିବ । ପ୍ରଥମାଂଶରେ ଅଶ୍ବତ୍ଥାମା ଶ୍ବେର ପରି ନିଶୀଥ ଜାଳରେ ପାଣ୍ଡବଶିବରରେ ପ୍ରବନ୍ଧ ହୋଇ ନିଦ୍ରାଭିଭୁତ ଧୃଷ୍ଣଦ୍ୟୁମ୍ନ, ଶିଖଣ୍ଡି, ଦ୍ରୋପଦଙ୍କ ପଞ୍ଚପୁତ୍ର, ଏବଂ ସମସ୍ତ ପାଣ୍ଡା-ଲଗଣକୁ, ସେନା ଓ ସେନାପତିମାନଙ୍କୁ ବଧ କଲେ । ପଞ୍ଚ-ପାଣ୍ଡବ ଓ କୃଷ୍ଣ ଭଲ ପାଣ୍ଡବ ପକ୍ଷରେ ଆଉ କେହି ରହିଲେ ନାହିଁ ।

ବହୁତେ ଏହି କୁରୁକ୍ଷେତ୍ରର ଯୁଦ୍ଧ କୁରୁ ପାଞ୍ଚାଳର ଯୁଦ୍ଧ ପାଞ୍ଚାଳମାନେ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ହେବାପରେ ଯୁଦ୍ଧ ଶେଷ ହେଲା ।

ତାରପରେ, ସୌପ୍ତିକ ପଦରେ ଗୋଟିଏ ଐଶ୍ବିକ ପଦାଧ୍ୟାୟ ଅଛି । ଅଶ୍ବତ୍ଥାମା ଏହି ଶ୍ବେତେଚିତ କାର୍ଯ୍ୟକରି ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କ ଲଘୁରେ ଯାଇ ବନରେ ଲୁଚ୍ଚାୟିତ ହେଲେ । ପାଣ୍ଡବମାନେ ପରଦିନ ତାଙ୍କ ଅନୁଷ୍ଠାନରେ ଧାବତ ହେଲେ । ଅଶ୍ବତ୍ଥାମା ଧରା ପଡ଼ି ଆତ୍ମରକ୍ଷାର୍ଥେ ଅତି ଭୟଙ୍କର ବ୍ରହ୍ମଶିର ଅସ୍ତ୍ର ପରିତ୍ୟାଗ କଲେ । ଅର୍ଜୁନ ମଧ୍ୟ ତନ୍ନିବାରଣାର୍ଥେ ବ୍ରହ୍ମଶିର ଅସ୍ତ୍ରର ପ୍ରତି-ପ୍ରୟୋଗ କଲେ, ଦୁଇ ଅସ୍ତ୍ରର ତେଜରେ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡଧ୍ବଂସର ସମ୍ଭାବନା ଦେଖି ଋଷିମାନେ ମିଛ ମାଟ କରିଦେଲେ । ଅଶ୍ବତ୍ଥାମାର ଶିର ପ୍ରତି ସହଜମଣି କାଟି ଦ୍ରୋପଦଙ୍କୁ ଉପହାର ଦେଲେ । ଏଣେ ବ୍ରହ୍ମ-ଶିର ଅସ୍ତ୍ର ପାଣ୍ଡବବଧୁ ଉତ୍ତରାକର ଗର୍ଭ ନଷ୍ଟ କଲା ।

ଏହି ସବୁ ଅନୈସର୍ଗିକ ବ୍ୟାପାର ଆମେ ଛାଡ଼ି ଦେଇ ପାରୁ । ଆମର ସମାଲୋଚନାର ଯୋଗ୍ୟ କୃଷ୍ଣଚରିତ—ଦକ୍ଷିତ କୌଣସି କଥା ସୌପ୍ତିକ ପଦରେ ନାହିଁ ।

ତାରପରେ ସ୍ତ୍ରୀ ପଦ । ସ୍ତ୍ରୀ ପଦ ଆହୁର ଗ୍ରୀଷ୍ମ । ନନ୍ଦିତ ଲବକର୍କଳ ମୀ ମାନଙ୍କର ଏଥରେ ଆର୍ତ୍ତନାଦ । ଏପରି ଗ୍ରୀଷ୍ମ

ଆଶ୍ଚିନାଦ ଆଉ କେବେ ଶୁଣା ପାଇ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ କୃଷ୍ଣ ସମ୍ଭବୀୟ ଦୁଇଟି ମାତ୍ର କଥା ଅଛି । (୧) ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ର ଆଲିଙ୍ଗନ ସମୟରେ ଭୀମକୁ ଚାହିଁ କରିବେ, କଳ୍ପନା କରିଥିଲେ, କିନ୍ତୁ କୃଷ୍ଣ ତାଙ୍କ ପାଇଁ ଲୌହ ଭୀମ ସଦୃଶ କରି ରଖିଥିଲେ । ଅନ୍ଧ ବଜା ତାହାକୁ ଚାହିଁ କଲେ । ଅନୈସର୍ଗିକ ବୃତ୍ତନ୍ତ ଆମର ପରିହାସ୍ୟ । ଏଣୁ ଏ ସମ୍ଭବରେ ଆଉ କିଛି କହିବାର ନାହିଁ ।

(୨) ଗାନ୍ଧାରୀ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ନିକଟରେ ଅନେକ ବିଳାପ କରି, ଶେଷରେ କୃଷ୍ଣକୁ ଅଭିସମ୍ପାଦ କଲେ । କହିଲେ:—

“ଜନାର୍ଦ୍ଦନ ! ଯେତେବେଳେ କୌରବ ଓ ପାଣ୍ଡବଗଣ ପର-
ସ୍ପରା ଶୋଧାନଳରେ ପରସ୍ପର ଦର୍ଶ୍ୟ ହେଉଥିଲେ; ସେତେ-
ବେଳେ ତୁମେ କି ନିମିତ୍ତ ସେ ବିଷୟରେ ଉପେକ୍ଷା ପ୍ରଦର୍ଶନ
କଲ ? ତୁମର ବହୁସଂଖ୍ୟକ ଭୃତ୍ୟ ଓ ସୈନ୍ୟ ବିଦ୍ୟମାନ
ଅଛି । ତୁମେ ଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞାନ ସମ୍ପନ୍ନ, ବାକ୍ୟ ବିଶାରଦ ଓ ଅସା-
ଧାରଣ ବଳବର୍ତ୍ତ୍ୟଶାଳୀ, ତଥାପି ତୁମେ ଇଚ୍ଛାପୂର୍ବକ କୌରବ-
ମାନଙ୍କ ବିନାଶରେ ଉପେକ୍ଷା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି ଅଛ । ଅତଏବ
ତୁମକୁ ଅବଶ୍ୟ ସହାର ଫଳ ଭୋଗିବାକୁ ହେବ । ମୁଁ ପତି
ଶୃଙ୍ଖଳା ଦ୍ଵାରା ଯାହା କିଛି ତପଃସଞ୍ଚୟ କରିଅଛି, ସେଇ ନିତ୍ୟ
ଦୁର୍ଲ୍ଲଭତପଃପ୍ରସାବରେ ତୁମକୁ ଅଭିଶାପ ପ୍ରଦାନ କରୁଅଛି ଯେ,
ତୁମେ ଯେପରି କୌରବ ଓ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କର ଜ୍ଞାତ ବିନାଶରେ
ଉପେକ୍ଷା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଅଛ, ସେହିପରି ତୁମର ନିଜର ଜ୍ଞାତିବର୍ଗ
ମଧ୍ୟ ତୁମ କର୍ତ୍ତୃକ ବିନଷ୍ଟ ହେବେ । ଅତୀତର ସତ୍ତ୍ଵିଂଶତ୍
* ବର୍ଷ ସମୁପସ୍ଥିତ ହେଲେ ତୁମେ ଅମାତ୍ୟ, ଜ୍ଞାତ, ଓ

---

* ସତ୍ତ୍ଵିଂଶ କହିଲେ କାର୍ତ୍ତବୀର୍ୟ ?

ପୁଅ ଶୁଭ ଓ ବନବୃକ୍ଷ ହୋଇ ଅତି କୁତ୍ସିତ ଉପାୟ ଦ୍ଵାରା ନିହତ ହେବ । ତୁମର କୁଳଇମଣିଗଣ ମଧ୍ୟ ଭରତ ବଂଶୀୟ ମହିଳା ମାନଙ୍କ ପରି ପୁଅଶୁଭ ଓ ବନ୍ଧୁ ବାନ୍ଧବବିହୀନ ହୋଇ ଚଳାପ ଓ ପରିତାପ କରିବେ ।”

କୃଷ୍ଣ ହସି ଉତ୍ତର କଲେ, “ଦେବ ! ମୋ ଛତା ଯଦୁବଂଶୀୟ-ମାନଙ୍କୁ ବିନାଶ କରିବ, ଏପରି କେହି ନାହିଁ । ମୁଁ ଯେ ଯଦୁବଂଶ ଧ୍ୟୁସ କରିବି, ତାହା ଅନେକ ଦିନରୁ ଅବଧାରଣ କରି ରଖିଅଛି । ମୋର ଯାହା ଅବଶ୍ୟ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ, ବର୍ତ୍ତମାନ ଆପଣ ତାହା କହିଲେ, ଯାତବମାନେ ମନୁଷ୍ୟ ବା ଦେବଦାନବ ଗଣର ବି ବଧ୍ୟ ନୁହନ୍ତି । ଯୁଦ୍ଧର ସେମାନେ ପରସ୍ପର ବିନଷ୍ଟ ହେବେ ।”

ଏହିରୂପେ ଦ୍ଵିତୀୟ ପ୍ରଭର କରି ମୌଷଳ ପଟ୍ଟର ପୂର୍ବ ସୂଚନା କରି ରଖିଲେ । ମୌଷଳ ପଟ୍ଟ ଯେ ଦ୍ଵିତୀୟପ୍ରଭର ତାହାର ବି ପୂର୍ବସୂଚନା ଆମେ ମଧ୍ୟ କରି ରଖିଅଛୁ ।

ଦଶମ ପରିଚ୍ଛେଦ

ବଧି ସମ୍ଭାଷନ

ବର୍ତ୍ତମାନ ଆମ୍ଭେମାନେ ଅତି ଦୁଃସ୍ଵର କୁରୁକ୍ଷେତ୍ର ଯୁଦ୍ଧ ବିବରଣରୁ ମୁକ୍ତ ହେଲୁ । କୃଷ୍ଣଚରିତ ପୁନର୍ବାର ସ୍ଵରମଳ ପ୍ରଭାସମିତ ହେବାକୁ ଚାଲିଲା । କିନ୍ତୁ ଶାନ୍ତି ଓ ଅନୁଶାସନ ପଟ୍ଟରେ କୃଷ୍ଣ ଭଗ୍ନର ବୋଲି ପ୍ରସ୍ତୁତଃ ସ୍ଵୀକୃତ ।

ଯୁଦ୍ଧାଦିର ଶେଷରେ, ଅଗାଧବୁଦ୍ଧିଯୁଧିଷ୍ଠିର ପୁଣି ଏକ ଅଗାଧ ବୁଦ୍ଧିର ଖେଳ ଖେଳିଲେ ! ସେ ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ କହିଲେ, ଏତେ ଜ୍ଞାତ

ପ୍ରଭୃତି ବଧ କରି ମୋ ମନରେ କୌଣସି ସୁଖ ନାହିଁ—ମୁଁ ବନକୁ ଚାଲି, ଭାଷା କରି ଖାଇବି । ଅର୍ଜୁନ ବଡ଼ ରାଗ କଲେ, ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କୁ ଅନେକ ବୁଝାଇଲେ । ସେତେବେଳେ ଅର୍ଜୁନ ମଧ୍ୟ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବଡ଼ ଭାରି ବାଦାନ୍ତବାଦ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ଶେଷରେ, ଶ୍ରୀମଦ୍, ନକୁଳ, ସହଦେବ, ଦ୍ରୌପଦୀ ଓ ସୁସମ୍ପଦ କୃଷ୍ଣ ଅନେକ ବୁଝାଇଲେ । ଦୁର୍ବଳ ଚିତ୍ତ ଯୁଧିଷ୍ଠିର କିଛି ବୁଝିଲା ନାହିଁ । ବ୍ୟାସ ନାରଦ ପ୍ରଭୃତି ବୁଝାଇଲେ । କିଛି ହେଲା ନାହିଁ । ଶେଷରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ବଥାରେ ମହାସମାରୋହର ସହିତ ହସ୍ତିନାରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ ।

କୃଷ୍ଣ ତାଙ୍କୁ ରାଜ୍ୟାଭିଷିକ୍ତ କରାଇଲେ । ଯୁଧିଷ୍ଠିର କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରସବ କଲେ । ସେ ପ୍ରସବ ଜଗନ୍ନାଥରଙ୍କର । ଯୁଧିଷ୍ଠିର କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରସବ କରି ନମସ୍କାର କଲେ । କୃଷ୍ଣ ବୟଃକଳ୍ପେ; ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଆଉ କେବେ ତାଙ୍କୁ ପ୍ରସବ ବା ନମସ୍କାର କରି ନାହାନ୍ତି ।

ଏଣେ କୌରବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଶରଣଯ୍ୟାରେ ଶୟାନ, ଛାତ୍ର ଯନ୍ତ୍ରଣାରେ କାତର, ଉତ୍ତରାୟଣର ପ୍ରଘାତରେ ଶରୀର ରକ୍ଷା କରୁଛନ୍ତି । ସେ ରକ୍ଷିତଶୀତଳବୃତ୍ତ ହୋଇ, ସର୍ବମୟ, ସର୍ବାଧାର, ପରମ ପୁରୁଷ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଧ୍ୟାନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ତାଙ୍କ ସୁତବାକ୍ୟରେ ତଥ୍ୟଚିତ୍ତ ହୋଇ କୃଷ୍ଣ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କୁ ସଙ୍ଗେ ନେଇ ଶ୍ରେଷ୍ଠଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ ଦେବାକୁ ଚାଲିଲେ । ବାଟରେ ଯାଉ ଯାଉ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଉପଯାତନ ହୋଇ ପରଶୁରାମଙ୍କ ଉପାଖ୍ୟାନ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ନିକଟରୁ ଶ୍ରବଣ କଲେ ।

କୃଷ୍ଣ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କୁ ଏରୂପ ଅନୁମତି କରିଥିଲେ ଯେ, ଶ୍ରେଷ୍ଠଙ୍କ ନିକଟରୁ ଜ୍ଞାନଲାଭ କର । ଶ୍ରେଷ୍ଠ ସର୍ବଧର୍ମବେତ୍ତ; ତାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ତାଙ୍କ ଜ୍ଞାନ ତାଙ୍କ ସହିତ ଯିବ; ତାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ପୂର୍ବେ ସେହି ଜ୍ଞାନ ଜଗତରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୁଏ, ଏହା ତାଙ୍କର ଇଚ୍ଛା ।

ଏଥୁ ନମିତ୍ତ ସେ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ନିକଟରୁ ଜ୍ଞାନଲଭ୍ୟପାଇଁ
ଉପଦେଶ ଦେଇଥିଲେ । ଶ୍ଵଶୁର ମଧ୍ୟ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କୁ ଧର୍ମୋପଦେଶ
ଦେଇ ଅନୁଗ୍ରହୀତ କରିବାକୁ ଆଦେଶ ବଲେ ।

ଶ୍ଵଶୁ ସ୍ଵୀକୃତ ହେଲେ ନାହିଁ । କହିଲେ, ଧର୍ମ କର୍ମ ସବୁ
ତୁମଠାରୁ । ତୁମେ ସବୁ ଜାଣ; ତୁମେ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କୁ ଉପଦେଶ
ପ୍ରଦାନ କର । ମୁଁ ନିଜେ ଶରଣତ ହୋଇ ମୁମୂର୍ଷୁ, ଓ ଅତ୍ୟନ୍ତ
କ୍ଳିଷ୍ଟ, ମୋର ବୁଦ୍ଧିଭ୍ରାନ୍ତ ହେଉଅଛି; ମୁଁ ପାରି ଉଠିବି ନାହିଁ ।
ସେତେବେଳେ କୃଷ୍ଣ କହିଲେ ମୋର ବରରେ ତୁମର ଶରଣାତ-
ନବେନ ସମସ୍ତ କ୍ଳେଶ ବିଦୂରିତ ହେବ । ତୁମର ଅନ୍ତଃକରଣ
ଜ୍ଞାନାଲୋକରେ ସମୁଜ୍ଞଳ ହେବ, ବୁଦ୍ଧି ଅବ୍ୟତିଷ୍ଠାନ୍ତ ରହିବ;
ତୁମର ମନ କେବଳ ସତ୍ତ୍ଵଗୁଣାଶ୍ରୟ କରିବ । ତୁମେ ଦବ୍ୟତୟୁଃ
ପ୍ରଭାବରେ ଭୁତଭବସ୍ୟତ୍ ସମସ୍ତ ଦେଖିବ ।

କୃଷ୍ଣଙ୍କ କୃପାରେ ଠିକ୍ ସେହିପରି ହେଲା । କିନ୍ତୁ ତଥାପି
ଶ୍ଵଶୁ ଆପତ୍ତି କରି, କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ କହିଲେ, “ତୁମେ ସ୍ଵୟଂ କାହିଁକି
ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କୁ ହିତୋପଦେଶ ପ୍ରଦାନ କଲ ନାହିଁ ? କୃଷ୍ଣ ଉତ୍ତରରେ
କହିଲେ, ସମସ୍ତ ହିତାହିତ କର୍ମ ମୋଠାରୁ ସମ୍ଭୁତ । ଚନ୍ଦ୍ରକର
ଶୀତାଂଶୁ ଘୋଷଣା ଯେତୁପ, ମୋର ଯଶୋଲଭ ସେଇତୁପ ।
ବର୍ତ୍ତମାନ ମୋର ଇଚ୍ଛା, ଆତ୍ମଣଙ୍କୁ ସମଧିକ ଯଶସ୍ଵୀ କରେ ।
ମୋର ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ବୁଦ୍ଧି ସେଥି ନମିତ୍ତ ଅର୍ଗଣଙ୍କୁ ଅର୍ପଣ କରିଅଛି ।
ଇଚ୍ଛାବଦ୍ଧ ।

ତତ୍ପରେ ଶ୍ଵଶୁ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲଚିତ୍ତରେ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କୁ ଧର୍ମତତ୍ତ୍ଵ
ଶୁଣାଇବାରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଲେ । ରାଜଧର୍ମ, ଆପତ୍ତଧର୍ମ, ଏବଂ

ମୋକ୍ଷଧର୍ମ ଅତି ସବିସ୍ତାରେ ଶୁଣାଇଲେ । ମୋକ୍ଷଧର୍ମ ପରେ ଶାନ୍ତିପଦ ସମାପ୍ତ ।

ଏହି ଶାନ୍ତିପଦରେ ତିନି ପ୍ରକାର ଦେଖାଯାଏ । ପ୍ରଥମ ପ୍ରକାର ଏହାର କଳାଳ ଓ ତାରପରେ ଯେ ଯେପରି ଧର୍ମ ବୁଝିଛନ୍ତି, ସେ ତାହା ଶାନ୍ତିପଦଭୁକ୍ତ କରିଛନ୍ତି । ଏହାମଧ୍ୟରେ ଆମର ସମାଲୋଚନାର ଯୋଗ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଗୁରୁତର କଥା ଅଛି । କେବଳ ଧାର୍ମିକଙ୍କୁ ରଜା କରିଲେ ଧର୍ମରାଜ୍ୟ ସଂସ୍ଥାପିତ ହେଲା ନାହିଁ । ଆଜି ଧାର୍ମିକ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ରଜା ଧର୍ମାତ୍ମା ; କାଲି ତାଙ୍କ ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ପାଣ୍ଡାବ ହୋଇ ପାରନ୍ତି । ଏଥି ନିମିତ୍ତ ଧର୍ମରାଜ୍ୟ ସଂସ୍ଥାପନ କରି, ତାହାର ରକ୍ଷା ନିମିତ୍ତ ଧର୍ମାନୁମତ ବ୍ୟବସ୍ଥା ବିଧିବଦ୍ଧ କରିବା ମଧ୍ୟ ଚାହୁଁ । ରାଜଜୟ, ରାଜ୍ୟ ସ୍ଥାପନର ପ୍ରଥମ କାର୍ଯ୍ୟ ମାତ୍ର ; ତାହାର ଶାସନ ନିମିତ୍ତ ବିଧିବ୍ୟବସ୍ଥା (Legislation) ପ୍ରଧାନ କାର୍ଯ୍ୟ । କୃଷ୍ଣ ସେଇ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଭୀଷ୍ମଙ୍କୁ ନିଯୁକ୍ତ କଲେ । ଭୀଷ୍ମଙ୍କୁ ନିଯୁକ୍ତ କରିବାର ବିଶେଷ କାରଣ ଥିଲା ; ଆଦର୍ଶ ମାତୃଙ୍କ କେବଳ ତାହା ଲକ୍ଷ କରି ପାରନ୍ତି । କୃଷ୍ଣ ସେହି ସବୁ କାରଣ ନଜେ ଭୀଷ୍ମଙ୍କୁ ବୁଝାଉଛନ୍ତି ।

“ଆପଣ ବୟୋବୃଦ୍ଧ ଏବଂ ଶାତ୍ରୁଜ୍ଞାନ ଏବଂ ଶୁଭାଚାର ସମ୍ପନ୍ନ । ରାଜଧର୍ମ ଏବଂ ଅପରାଧର ଧର୍ମ କିଛିହିଁ ଆପଣଙ୍କର ଅବିଦିତ ନାହିଁ । ଜନ୍ମାବଧି ଆପଣଙ୍କର କୌଣସି ଦୋଷ ମଧ୍ୟ ଲକ୍ଷିତ ହୋଇନାହିଁ, ନରପତିଗଣ ଆପଣଙ୍କୁ ସର୍ବ ଧର୍ମ ବେଶ୍ଟ ବୋଲି ଗର୍ଭିତ କରି ଥାନ୍ତି । ଅତଏବ ପିତା ପରି ଆପଣ ଏଇ ଭୂପାଳଗଣଙ୍କୁ ମାତ୍ର ଉପଦେଶ ପ୍ରଦାନ କରନ୍ତୁ । ଆପଣ ପ୍ରତିନିୟୁକ୍ତ ରାଜା ଓ ଦେବଗଣର ଉପାସନା କରିଛନ୍ତି ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ଏଇ ଭୂପତିମାନେ ଆପଣଙ୍କ ନିକଟରୁ ଧର୍ମବୃତ୍ତନ୍ତ ଶ୍ରବଣୋତ୍ସୁକ ହୋଇ ଅଛନ୍ତି । ଅତଏବ ଆପଣଙ୍କୁ ଅବଶ୍ୟ ବଶେଷରୂପେ ସମସ୍ତେ ଧର୍ମଜୀର୍ଣ୍ଣନ କରିବାକୁ ହେବ । ପଣ୍ଡିତ-ମାନଙ୍କ ମତରେ ଧର୍ମୋପଦେଶ ପ୍ରଦାନ କରିବା ବିଦ୍ଵାନ ବ୍ୟକ୍ତି-ରହିଁ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ।”

ତାରପରେ ଅନୁଶାସନ ପଦ । ଏଠାରେ ମଧ୍ୟ ହିତୋପ-ଦେଶ ; ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଶ୍ରୋତା, ଭୀଷ୍ମ ବକ୍ତା । କେତେଗୁଡ଼ାଏ ବାଳକ କଥା ନେଇ, ଏଇ ଅନୁଶାସନପଦ ଗ୍ରଥିତ ହୋଇଅଛି । ସମୁଦାୟ ବୋଧହୁଏ ତୃଣସ୍ତ୍ର ପ୍ରଭୃତି । ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ଆମର ପ୍ରୟୋଜନୀୟ ବିଷୟ କିଛି ନାହିଁ ।

ପରିଶେଷରେ ଭୀଷ୍ମ ସ୍ଵର୍ଗାବେଦଣ କଲେ । ଏହା କେବଳ ପ୍ରଥମ ପ୍ରକର ।

ଏକାଦଶ ପରିଚ୍ଛେଦ

କାମଗୀତା

ଭୀଷ୍ମଙ୍କ ସ୍ଵର୍ଗାବେଦଣ ପରେ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ପୁଣି କାନ୍ଦି ଭସାଇ ଦେଲେ । ବାହାନା ନେଲେ ବନକୁ ଯିବ । ଅନେକେ ଅନେକ ପ୍ରକାର ବୁଝାଇଲେ । କିନ୍ତୁ କୃଷ୍ଣ ଏଥର ସେଗର ପ୍ରକୃତ ଔଷଧ ପ୍ରୟୋଗ କଲେ । ସେପରି ସେଗ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବା ଆଉ କାହାର ସାଧ୍ୟ ନୁହେଁ । ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ପ୍ରକୃତ ସେଗ ଅହ-କାର । ଇଂରାଜି ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଶିଖାନ୍ତି pride ଶବ୍ଦ ଅହ-କାର ଶବ୍ଦର ପ୍ରତିଶବ୍ଦ । ବସ୍ତୁତଃ ତାହା ନୁହେଁ । ଅହଂକାର ଓ ମାହାତ୍ମ୍ୟ ପୃଥକ୍ ବସ୍ତୁ । “ମୁଁ ଏଇ ସବୁ କରୁଅଛି,”

“ଏହା ମୋର,” “ଏଇ ମୋର ସୁଖ,” “ଏହା ମୋର ଦୁଃଖ,” ଏହିରୂପ ଜ୍ଞାନ ଅହଂକାର । ଏହା ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ଦୁଃଖର କାରଣ । ମୁଁ ପାପ କରିଅଛି—ମୋର ଏହି ଶୋକ ଉପସ୍ଥିତ ; ମତେ ନେଇ ସବୁ, ଅତଏବ ମୁଁ ବନକୁ ଯିବି, ଇତ୍ୟାଦି ଆତ୍ମାରମାନଙ୍କୁ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କର ଏଇ କଥା କଟାର ମୂଳରେ ଅଛି । ସେଇ ମୂଳରେ କୁଠାରଘାତ କରି ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କୁ ଉଦ୍ଧାର କରିବା, ଏଇ ଧର୍ମବେଞ୍ଚୁଶ୍ରେଷ୍ଠଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । ଏଣୁ ସେ ପରୁଷ ବାକ୍ୟରେ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କୁ କହିଲେ । ଆପଣଙ୍କର ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଶତ୍ରୁ ଅବଶିଷ୍ଟ ଅଛି । ଆପଣଙ୍କର ଶରୀରର ଅଭ୍ୟନ୍ତରରେ ଯେଉଁ ଅହଂକାରରୂପ ଦୁର୍ଜୟ ଶତ୍ରୁ ରହିଅଛି ତାହା କଣ ଆପଣ ନିଶ୍ଚୟ କରୁ ନାହାନ୍ତି ? ଏହା କହି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ, ଚତୁର୍ଜ୍ଞାନ ଦ୍ଵାରା ଅହଂକାରକୁ ବିନଷ୍ଟ କରିବା ସମ୍ଭବରେ ଗୋଟିଏ ରୂପକ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କୁ ଶୁଣାଇଲେ । ତାରପରେ ସେ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କୁ ଯେଉଁ ଅତ୍ୟୁତ-କୃଷ୍ଣ ଜ୍ଞାନୋପଦେଶ ଦେଲେ, ତାହା ସହସ୍ରାରେ ଉଦ୍ଧୃତ କରୁଅଛି । ଯେଉଁ ନିଷ୍କାମ ଧର୍ମ ଆମେ ଗୀତାରେ ପଢ଼ୁ, ତାହା ଏଠାରେ ବି ଅଛି, ଏଇରୂପ ଅତି ମହତ୍ ଧର୍ମୋପଦେଶଦ୍ଵାରା କୃଷ୍ଣଚରଣ ବିଶେଷ ସ୍ମୃତି ପାଏ ।

“ହେ ଧର୍ମରାଜ ! ବ୍ୟାଧି ଦୁଇ ପ୍ରକାର, ଶାରୀରିକ ଓ ମାନସିକ । ସେଇ ଦୁଇ ପ୍ରକାର ବ୍ୟାଧି ପରସ୍ପରର ସାହାଯ୍ୟରେ ପରସ୍ପର ସମୁତ୍ପନ୍ନ ହୋଇ ଥାନ୍ତି । ଶରୀରରେ ଯେଉଁ ବ୍ୟାଧି ଉପସ୍ଥିତ ହୁଏ, ତାହାକୁ ଶାରୀରିକ ଏବଂ ମନ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ପୀଡ଼ା ଉପସ୍ଥିତ ହୁଏ ତାକୁ ମାନସିକ ବ୍ୟାଧି କୁହାଯାଏ । କିନ୍ତୁ ପିତ୍ତ ଓ ବାୟୁ ଏଇ ତିନୋଟି ଶରୀରର ଗୁଣ, ଯେତେବେଳେ ଏଇ ତିନିଗୁଣ ସମସ୍ତ୍ରବରେ ଅବସ୍ଥାନ କରେ ସେତେବେଳେ

ଶରୀରକୁ ସୁସ୍ଥ, ଏବଂ ଯେତେବେଳେ ସେଇ ଗୁଣସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ମଧ୍ୟରେ
 ବୈଷମ୍ୟ ଉପସ୍ଥିତ ହୁଏ ସେତେବେଳେ ଶରୀରକୁ ଅସୁସ୍ଥ
 କୁହାଯାଏ । ପିତ୍ତର ଆଧିକ୍ୟ ହେଲେ କଫର ହ୍ରାସ ଓ କଫର
 ଆଧିକ୍ୟ ହେଲେ ପିତ୍ତର ହ୍ରାସ ହୋଇଥାଏ । ଶରୀର ପରି
 ଆତ୍ମାର ମଧ୍ୟ ତିନୋଟି ଗୁଣ ଅଛି । ସେହି ତିନୋଟି ଗୁଣର
 ନାମ ସତ୍ତ୍ୱ, ରଜ ଓ ତମ । ସେହି ଗୁଣସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସମସ୍ତାବରେ ଅବ-
 ସ୍ଥାନ କଲେ ଆତ୍ମାର ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟଲଭ ହୁଏ । ସେହି ଗୁଣସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ
 ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିକର ଆଧିକ୍ୟ ହେଲେ ଅନ୍ୟର ହ୍ରାସ ହୁଏ ।
 ଦ୍ରବ୍ୟ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ଶୋକ ଏବଂ ଶୋକ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ
 ଦ୍ରବ୍ୟ ତିରୋହିତ ହୋଇଯାଏ । ଦୁଃଖ ସମୟରେ କି କେହି
 ସୁଖ୍ୟାନୁଭବ କରେ ଏବଂ ସୁଖ ସମୟରେ କି କାହାର ଦୁଃଖ
 ନୁହେଁବ ହୁଏ ? ଯାହା ହେଉ, ବର୍ତ୍ତମାନ ସୁଖ ଦୁଃଖ ଉଭୟକୁ
 ସ୍ମରଣ କରିବା ଆପଣଙ୍କ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ନୁହେଁ । ସୁଖ ଦୁଃଖାଂଶତ
 ପରବ୍ରହ୍ମକୁ ସ୍ମରଣ କରିବାହିଁ ଆପଣଙ୍କର ବିଧେୟ । X X X
 ପୂର୍ବେ ଭୀଷ୍ମ ଦ୍ରୋଣାଦିଙ୍କ ସହିତ ଆପଣଙ୍କର ଯେ ଘୋରଚର
 ଯୁଦ୍ଧ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଥିଲା, ବର୍ତ୍ତମାନ ଏକମାତ୍ର ଅତ୍ୟନ୍ତ
 ସହିତ ତାହା ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ଭୀଷଣ ସତ୍ତ୍ୱାମ ସମୁପସ୍ଥିତ
 ହୋଇଅଛି । ସେଇ ଯୁଦ୍ଧରେ ଅଭିମୁଖୀନ ହେବା ଆପଣଙ୍କର
 ଅବଶ୍ୟ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । ଯୋଗ ଓ ଚତୁର୍ଥପୋରୀ କାର୍ଯ୍ୟ ସମୁଦାୟ
 ଅବଲମ୍ବନ କରିଲେଇ ଏ ଯୁଦ୍ଧରେ ଜୟଲାଭ କରିପାରିବେ ।
 ଏହି ଯୁଦ୍ଧରେ ଶରନକର, ଭୃତ୍ୟ ଓ ବନ୍ଧୁବର୍ଗର କିଛିମାତ୍ର
 ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ; ଏକମାତ୍ର ମନକୁ ସତ୍ତ୍ୱାୟ କରି ସେଇ ସତ୍ତ୍ୱ-
 ମରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେବାକୁ ହେବ । ସେହି ଯୁଦ୍ଧରେ ଜୟଲାଭ
 କରି ନ ପାରିଲେ ଦୁଃଖର ପରିସୀମା ରହିବ ନାହିଁ । ଅତଏବ
 ଆପଣ ମୋର ଏଇ ଉପଦେଶାନୁସାରେ ଅବିରତ ଅତ୍ୟନ୍ତକୁ

ପରଜୟ ପୂର୍ବକ ଶୋକ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ସୁସ୍ଥଚିତ୍ତରେ ପୈତୃକ
ରାଜ୍ୟ ପ୍ରତିପାଳନ କରନ୍ତୁ ।

“ହେ ଧର୍ମରାଜ କେବଳ ରାଜ୍ୟାଦି ପରିତ୍ୟାଗ କରି ସିଦ୍ଧ ଲାଭ
କରିବା କଦାପି ସମ୍ଭବପର ନୁହେଁ । ଇନ୍ଦ୍ରପୁ ସମୁଦାୟକୁ ପରଜୟ
କରି ପାରିଲେ ମଧ୍ୟ ସିଦ୍ଧଲାଭ ହୁଏ କି ନା ସନ୍ଦେହ । ଯେଉଁମାନେ
ରାଜ୍ୟାଦି ବିଷୟ ସମୁଦାୟ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ମଧ୍ୟ ମନେ ମନେ
ବିଷୟଭ୍ରାନ୍ତର ବାସନା କରନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କର ଧର୍ମ ଓ ସୁଖ
ତୁମର ଶତ୍ରୁଗଣ ଲାଭ କରନ୍ତୁ । ମମତା ସଂସାର—ପ୍ରାପ୍ତିର ଓ
ନିର୍ମମତା ବ୍ରହ୍ମଲଭର କାରଣ ବୋଲି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ହୋଇଥାଏ ।
ସେହି ଚିରୁଦ୍ଧ ଧର୍ମବିଲମ୍ବୀ ମମତା ଓ ନିର୍ମମତା ଲୋକସମୁ-
ଦାୟର ଚିତ୍ତରେ ଅଲକ୍ଷିତଭାବରେ ଅବସ୍ଥାନପୂର୍ବକ ପରସ୍ପର
ପରସ୍ପରକୁ ଆକ୍ରନ୍ଧ ଓ ପରଜୟ କରିଥାନ୍ତି । ଯେଉଁବ୍ୟକ୍ତି
ଶତ୍ରୁରଙ୍କ ଅବିନଶ୍ଯରତାନିବନ୍ଧନ ଜଗତରେ ଅସ୍ଥିତ ଅବିନ-
ଶ୍ଯର ବୋଲି ବିଶ୍ବାସ କରନ୍ତି, ପ୍ରାଣିଗଣର ଦେହନାଶ
କରିଲେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କୁ ହିଂସାପାପରେ ଲିପ୍ତ ହେବାକୁ ହୁଏ ନାହିଁ,
ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ସ୍ତ୍ରୀବରଜଙ୍ଗମସଂବଳିତ ସମୁଦାୟ ଜଗତର ଆଧି-
ପତ୍ୟ ଲାଭକରି ମଧ୍ୟ ମମତା ପରିତ୍ୟାଗ କରି ପାରନ୍ତି, ତାଙ୍କୁ
କେବେହେଁ ସଂସାରପାପରେ ବନ୍ଧ ହେବାକୁ ହୁଏ ନାହିଁ । ଆଉ
ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ଅରଣ୍ୟରେ ଫଳମୂଲଦିବ୍ୟାସ ଜୀବକାନିବୀଡ଼ କରି
ସୁଦ୍ଧା ବିଷୟବାସନା ପରିତ୍ୟାଗ କରି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ, ତାଙ୍କୁ
ନିଷ୍ଠୁର ସଂସାରଜାଲରେ ଜଡ଼ିତ ହେବାକୁ ହୁଏ । ଅତଏବ
ଇନ୍ଦ୍ରପୁ ଓ ବିଷୟ ସମୁଦାୟ ମାୟାମୟ ବୋଲି ନିଷ୍ଠୁର କରିବା
ତୁମର ଅବଶ୍ୟ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ଏଇ ସମୁଦାୟ ପ୍ରତି
କିଛିମାତ୍ର ମମତା ନ କରନ୍ତି; ସେ ନିଷ୍ଠୁର ସଂସାରରୁ ମୁକ୍ତିଲାଭରେ

ସମର୍ଥ ହୁଅନ୍ତି । କାମପରତନ୍ତ୍ର ମୁକ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ କଦାପି ପ୍ରଶଂସାର ଆସ୍ତବ ହୋଇ ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । କାମନା ମନରୁ ସମୁପନ୍ନ ହୁଏ; ତାହା ସମୁଦାୟ ପ୍ରବୃତ୍ତିର ମୂଳ କାରଣ । ଯେଉଁ ସବୁ ମହାତ୍ମା ବସୁଜନ୍ମର ଅଭ୍ୟାସବଶତଃ କାମନାକୁ ଅଧର୍ମରୂପେ ପରିଜ୍ଞାତ ହୋଇ, ଫଳଲଭର ବାସନା ସନ୍ନିବିଷ୍ଟ ହୋଇ, ବେଦାଧ୍ୟୟନ, ତପସ୍ୟା, ବ୍ରତ, ଯଜ୍ଞ, ବିବିଧ ନିୟମ ଧ୍ୟାନମାର୍ଗ ଓ ଯୋଗମାର୍ଗ ଆଶ୍ରୟ ନ କରନ୍ତି, ସେଇ ମାନେହିଁ ଏକକାଳରେ କାମନାକୁ ପରାଜୟ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୁଅନ୍ତି । କାମ ନିଗ୍ରହ ଯଥାର୍ଥ ଧର୍ମ ଓ ମୋକ୍ଷର ବଳ ସ୍ବରୂପ ; ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।

ଅରଃପର ପୁରାବିତ୍ ପଣ୍ଡିତମାନେ ଯେଉଁ କାମଗୀରା ଜାଣିନ କରି ଥାନ୍ତି, ମୁଁ ବର୍ତ୍ତମାନ ତୁମ ନିକଟରେ ତାହା କହୁଅଛି, ଶ୍ରବଣ କର । କାମନା ସ୍ବୟଂ କହିଅଛି ଯେ, ନିର୍ମଳତା ଓ ଯୋଗାଭ୍ୟାସ ଭିନ୍ନ କେହି ହେଲେ ମତେ ପରାଜୟ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୁଏ ନାହିଁ । ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ଜପାଦି କାର୍ଯ୍ୟଦ୍ବାରା ମତେ ଜୟ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରେ, ମୁଁ ତାହା ମନରେ ଅଭିମାନରୂପେ ଆବିର୍ଭୂତ ହୋଇ ତାହାର କାର୍ଯ୍ୟ ବିଫଳ କରି ଥାଏ । ଯେଉଁବ୍ୟକ୍ତି ବିବିଧ ଯଜ୍ଞାନୁଷ୍ଠାନ ଦ୍ବାରା ମତେ ପରାଜିତ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରେ, ମୁଁ ତାହା ମନରେ ଜଙ୍ଗମ ମଧ୍ୟଗତ ଜୀବାତ୍ମା ପରି ବ୍ୟକ୍ତିରୂପରେ ଉଦ୍ଭବ ହୁଏ । ଯେଉଁବ୍ୟକ୍ତି ବେଦବେଦାନ୍ତ ସମାଲୋଚନ ଦ୍ବାରା ମତେ ଶାସନ କରିବାକୁ ଯତ୍ନବାନ୍ ହୁଏ, ମୁଁ ତାହାର ମନରେ ସ୍ଥାବରାନ୍ତର୍ଗତ ଜୀବାତ୍ମା ପରି ଅବ୍ୟକ୍ତିରୂପେ ଅବସ୍ଥାନ କରେ । ଯେଉଁବ୍ୟକ୍ତି ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଦ୍ବାରା ମତେ ଜୟ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରେ, ମୁଁ କଦାପି ତାର ମନରୁ ଅପମାନ ହୁଏ ନାହିଁ । ଯେଉଁବ୍ୟକ୍ତି ତପସ୍ୟା ଦ୍ବାରା ମତେ ପରାଜୟ କରି

ବାକୁ ଯତ୍ନ କରେ ମୁଁ ତାହାର ଚପସ୍ୟାରେ ପ୍ରାଦୁର୍ଭୁତ ହୁଏ ଏବଂ ଯେଉଁବ୍ୟକ୍ତି ମୋକ୍ଷାର୍ଥୀ ହୋଇ ମତେ ଜୟ କରିବାକୁ ବାସନା କରେ, ମୁଁ ତାକୁ ଲକ୍ଷ କରି ନୃତ୍ୟ ଓ ଉପହାସ କରି ଥାଏ । ପଣ୍ଡିତମାନେ ମତେ ସବୁଭୂତରେ ଅବଧ୍ୟ ଓ ସନାତନ ବୋଲି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରି ଥାନ୍ତି ।

“ହେ ଧର୍ମଶୂନ ! ଏଇ ମୁଁ ଆପଣଙ୍କୁ କାମଗୀତା ସବିସ୍ତାର ଜାଣିନ କଲି । ଅତଏବ କାମନାକୁ ପରାଜୟ କରିବା ନିନ୍ଦାନ୍ତ ଦୁଃସାଧ୍ୟ । ଆପଣ ବିଧିପୂର୍ବକ ଅଶ୍ୱମେଧ ଓ ଅନାନ୍ୟ ସୁସମ୍ବନ୍ଧ ଯଜ୍ଞର ଅନୁଷ୍ଠାନ କରି କାମନାକୁ ଧର୍ମବିଷୟରେ ମାତ କରନ୍ତୁ, ବାରମ୍ବାର ବନ୍ଧୁବିପ୍ଳାବରେ ଅଭିଭୂତ ହେବା ଆପଣଙ୍କର ନିନ୍ଦାନ୍ତ ଅନୁଚିତ । ଆପଣ ଅନୁଚାପ ଦ୍ୱାରା କଦାପି ସେମାନଙ୍କର ପୁନର୍ଦ୍ଦଶନ ଲାଭରେ ସମର୍ଥ ହେବେ ନାହିଁ, ଅତଏବ ବର୍ତ୍ତମାନ ମହାସମୋରୋଧରେ ସୁସମ୍ବନ୍ଧ ଯଜ୍ଞ ସମ୍ପାଦନର ଅନୁଷ୍ଠାନ କରନ୍ତୁ । ତଥା ହେଲେ ଇନ୍ଦ୍ରଲୋକରେ ଅତୁଳ ଖର୍ଚ୍ଚ ଓ ପରଲୋକରେ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ଗତି ଲାଭ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହେବେ ।”

ଦ୍ୱାଦଶ ପରିଚ୍ଛେଦ

କୃଷ୍ଣ ପ୍ରୟାଣ

ଧର୍ମଶୂନ୍ୟ ସଂସ୍ଥାପିତ ହେଲା; ଧର୍ମ ପ୍ରଚ୍ଛବିତ ହୋଇଅଛି । ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ନିମିତ୍ତ ଏ ଗ୍ରନ୍ଥର ସମ୍ବନ୍ଧ; ମହା-
ଭାରତରେ ଯେ ନିମିତ୍ତ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଦେଖାପାଉ, ତାହା ଏବୁ ଶେଷ-
ହେଲା । ଏହିଠାରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ମହାଭାରତରୁ ଅନ୍ତର୍ହିତ ହେବା
ଉଚିତ । କିନ୍ତୁ ରଚନାକଣ୍ଠ ଉପାଦିତମାନେ ଏତେ ସହଜରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ

ଛାଡ଼ିବାର ପାଟ ନୁହନ୍ତି । ଏହାପରେ ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ମୁଖରେ ସେମାନେ ଗୋଟାଏ ଅପ୍ରାସଙ୍ଗିକ, ଅଭୁତ କଥା ଉଠାଇଲେ । ସେ କହିଲେ, ତୁମେ ଯୁଦ୍ଧସମୟରେ ମତେ ଯେଉଁ ଧର୍ମୋପଦେଶ ଦେଇଥିଲ, ସବୁ ଭୁଲି ଯାଇଛୁ । ପୁଣି କୁହ । କୃଷ୍ଣ କହିଲେ, କଥା ବଡ଼ମନ୍ଦ ମୋର ଆଉ ସେ ସବୁ କଥା ମନେ ହେବ ନାହିଁ । ମୁଁ ସେତେବେଳେ ଯୋଗଯୁକ୍ତ ହୋଇ ସେ ଉପଦେଶ ଦେଇଥିଲି । ଆଉ ତୁମେ ମଧ୍ୟ ବଡ଼ ନିବୋଧ ଓ ଶ୍ରଦ୍ଧାଶୀଳ; ତୁମକୁ ଆଉ କିଛି କହିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରୁନାହିଁ । ତଥାପି ଗୋଟିଏ ପୁରାତନ ଇତିହାସ ଶୁଣାଉଅଛି ।

କୃଷ୍ଣ ସେହି ଐତିହାସିକା ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ଅବଲମ୍ବନ କରି, ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ ପୁଣି କିଛି ତତ୍ତ୍ୱଜ୍ଞାନ ଶୁଣାଇଲେ । ପ୍ରବେ ଯାହା ଶୁଣାଇ ଥିଲେ, ତାହା ଗୀତା ବୋଲି ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଯାହା ଶୁଣାଇଲେ, ଗ୍ରନ୍ଥକାର ତାର ନାମ ରଖିଛନ୍ତି “ଅନୁଗୀତା” । ଏହାର ଏକ ଭାଗର ନାମ “ବ୍ରାହ୍ମଣ ଗୀତା” ।

ଭଗବଦ୍‌ଗୀତା, ପ୍ରଜାରେ, ସନତ୍‌ସୁଜାତୀୟ, ମାର୍କଣ୍ଡେୟ ସମସ୍ୟା, ଓ ଏହି ଅନୁଗୀତା ପ୍ରଭୃତି ଅନେକ ଗୁଡ଼ିଏ ଧର୍ମସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଗ୍ରନ୍ଥ ମହାଭାରତ ମଧ୍ୟରେ ସନ୍ନିବିଷ୍ଟ ହୋଇ ବର୍ତ୍ତମାନ ମହାଭାରତର ଅଂଶ ବୋଲି ପ୍ରଚଳିତ । ଏଇ ସବୁ ଗ୍ରନ୍ଥ ମଧ୍ୟରେ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଗୀତା, କିନ୍ତୁ ଅନ୍ୟ ଗୁଡ଼ିକରେ ମଧ୍ୟ ଅନେକ ସାରଗର୍ଭ କଥା ମିଳେ । ଅନୁଗୀତା ମଧ୍ୟ ଉତ୍ତମ ଗ୍ରନ୍ଥ । “ଭଟ୍ଟ ମୋକ୍ଷ ମୁଲର,” ଏହାକୁ ତାଙ୍କର “Sacred Books of the East” ନାମକ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରାନ୍ତ ଦେଇଛନ୍ତି । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଜାଣିନାଥ ଧ୍ୟାନୁକ ତେଲଙ୍ଗ, ବର୍ତ୍ତମାନ ଯେ ବୋମ୍ବାଇ ହାଇକୋର୍ଟର ଜଜ୍, ସେ ଏହା ଇଂରାଜୀରେ ଅନବାଦିତ କରିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଗ୍ରନ୍ଥ ଯେପରି

ହେଉ, ସେଥିରେ ଆମର କିଛି ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ । ଗ୍ରହ ଯେପରି ହେଉ, ଏହା କୃଷ୍ଣାକ୍ତି ନୁହେଁ । ଗ୍ରହକାର ବା ଅକ୍ଷର କେହି, ଯେଉଁପରି ଅବତାରଣା କରି, ଏହାକୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ମୁଖରେ ଡଳି କରିଛନ୍ତି, ସେଥିରୁ ବୁଝାଯାଏ ଯେ, ଏହା କୃଷ୍ଣାକ୍ତି ନୁହେଁ; ଜୋଡ଼ିବା ଦାଗ ବଡ଼ ପୁଷ୍ପ, କଷ୍ଟକରି ମଧ୍ୟ ଜୋଡ଼ି ଲାଗିନାହିଁ । ଗୀତୋକ୍ତ ଧର୍ମ ସଙ୍ଗେ ଅନଗୀତୋକ୍ତ ଧର୍ମର ଏରୂପ କୋଣସି ସାଦୃଶ୍ୟ ନାହିଁ ତା ବେଶ୍ଵ ଏହାକୁ ଗୀତାର ଡଳି ବିବେଚନା କରାଯାଏ ନା । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ କାଶିନାଥ ସ୍ୟାମ୍ବକ, ନିଜକୃତ ଅନୁବାଦର ଯେଉଁ ଫର୍ଦ୍ଦ ଉପନ୍ୟାସିକା ଲେଖିଛନ୍ତି, ସେଥିରେ ସନ୍ତୋଷଜନକ ପ୍ରମାଣ ପ୍ରୟୋଗ ଦ୍ଵାରା ଏଇ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଛନ୍ତି ଯେ, ଅନଗୀତା ଗୀତାର ଅନେକ ଶତାବ୍ଦୀପରେ ରଚିତ ହୋଇଥିଲା । ସେ ପ୍ରମାଣର ବିସ୍ତାରିତ ଆଲୋଚନାର ଆମର ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ । କୃଷ୍ଣଚରିତ୍ରର କୌଣସି ଅଂଶ ଅନଗୀତା ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେନାହିଁ । ତେବେ, ଅନଗୀତା ଓ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଗୀତା (ବା ବୃହ୍ମଗୀତା) ଯେ ପ୍ରକୃତ ପକ୍ଷରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ, ତାହାର ପ୍ରମାଣାର୍ଥ ଏତିକି କହିଲେ ଯଥେଷ୍ଟ ହେବ ଯେ ପ୍ରବନ୍ଧଗ୍ରନ୍ଥାଧ୍ୟାୟରେ ଏହାର କିଛିମାତ୍ର ପ୍ରସଙ୍ଗ ନାହିଁ । ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ ଉପଦେଶ କରି, କୃଷ୍ଣ ଅର୍ଜୁନ ଓ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ନିକଟରୁ ବିଦାୟ ଗ୍ରହଣ ପୂର୍ବକ ଦ୍ଵାରକା ଯାତ୍ରା କଲେ । ଏହି ବିଦାୟ ମାନବ ପ୍ରକୃତ ସୁଲଭ ସ୍ଵେଦାଭିବ୍ୟକ୍ତିରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ । କୃଷ୍ଣଙ୍କ ମାନବିକତାର ଆମେ ପୂର୍ବେ ଅନେକ ଉଦାହରଣ ଦେଇଅଛୁ । ଅତଏବ ଏହାର ସବିସ୍ତାର ବର୍ଣ୍ଣନା ନିଷ୍ପ୍ରୟୋଜନ ।

ପଥ ମଧ୍ୟରେ ଉତ୍ତଙ୍କ ମୁନିଙ୍କ ସହିତ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସାକ୍ଷାତ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । କୃଷ୍ଣ ଯୁଦ୍ଧ ନିବାରଣ କରି ନାହାନ୍ତି ବୋଲି ଉତ୍ତଙ୍କ ମୁନି ତାଙ୍କୁ ଶାପ ଦେବାକୁ ପ୍ରୟତ୍ନ । କୃଷ୍ଣ କହିଲେ ଶାପ ଦିଅ-

ନାହିଁ, ଦେଲେ ତୁମର ତପ ଶୟ ହେବ, ମୁଁ ସନ୍ନିସ୍ଥାପନ କରିବାର
ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲି, ଆଉ ମୁଁ ଜଗନ୍ନାଥର । ସେତେବେଳେ ଉତ୍କଳ
ତାଙ୍କୁ ପ୍ରଣାମ କରି ପ୍ରବ କଲେ । କୃଷ୍ଣଙ୍କ ବିଶ୍ୱରୂପ ଦେଖିବାକୁ
ଗୁହଲେ; କୃଷ୍ଣ ମଧ୍ୟ ବିଶ୍ୱରୂପ ଦେଖାଇଲେ । ତାରପରେ ଜୋର
କରି ଉତ୍କଳଙ୍କୁ ଅଭିଳଷିତ ବରଦାନ କଲେ । ତାର ପରେ
ଚଣ୍ଡାଳ ଆସିଲା, କୁକୁର ଆସିଲା, ଚଣ୍ଡାଳ ଉତ୍କଳଙ୍କୁ କୁକୁରର
ପ୍ରସାଦ ଖାଇବାକୁ କହିଲା, ଇତ୍ୟାଦି, ଇତ୍ୟାଦି ନାନାରୂପ ଗଭୀର
ବ୍ୟାପାର ଅଛି । ଏଇ ଉତ୍କଳ ପମାଗମ ବୃତ୍ତନ୍ତ ମହାଶ୍ୱରତର
ପଦସ୍ତୋତ୍ରାଧ୍ୟାୟରେ ନାହିଁ ।

ସୁତରାଂ ଏହା ମହାଶ୍ୱରତର ଅଂଶ ନୁହେଁ, ଏଣୁ ଏ
ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆମର କିଛି କହିବାର ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ । ପୃଷ୍ଠା ୪୫
ଏଠାରେ ତୃଣପୁଷ୍ପର ଦେଖାଯାଏ ।

ଦ୍ଵାରକାକୁ ଯାଇ କୃଷ୍ଣ ବନ୍ଧୁ ବାନ୍ଧବଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ମିଳିତ
ହେଲେ, ବସୁଦେବ ତାଙ୍କ ନିକଟରୁ ସୁଦୃଶ୍ୟ ଶୁଣିବାକୁ ଇଚ୍ଛା
କଲେ । କୃଷ୍ଣ ସୁଦୃଶ୍ୟ ପିତାଙ୍କୁ ଯାହା ଶୁଣାଇଲେ, ତାହା
ସଂକ୍ଷିପ୍ତ, ଅତ୍ୟୁକ୍ତିଶୂନ୍ୟ, ଏବଂ କୌଣସି ପ୍ରକାର ଅନୈସର୍ଗିକ
ଘଟନାର ପ୍ରସଙ୍ଗଦୋଷରହିତ । ଅଥଚ ସମସ୍ତ ସ୍ଥଳ ଘଟଣା
ପ୍ରକାଶିତ କଲେ । କେବଳ ଅଭିମନ୍ୟୁବଧ ଗୋପନ କଲେ । କିନ୍ତୁ
ସୁଭଦ୍ରା ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଦ୍ଵାରକା ଯାଇଥିଲେ, ସୁଭଦ୍ରା ଅଭିମନ୍ୟୁ-
ବଧର ପ୍ରସଙ୍ଗ ସ୍ୱୟଂ ଉଦ୍ଧାପନ କଲେ । ସେତେବେଳେ କୃଷ୍ଣ
ସେ ବୃତ୍ତନ୍ତ ମଧ୍ୟ ସବିସ୍ତାର କହିଲେ । ଏଣେ ଯୁଧିଷ୍ଠିର,
କୃଷ୍ଣଙ୍କ ବିଦାୟକାଳରେ ତାଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କରିଥିଲେ ଯେ,
ଅଶ୍ୱମେଧ ଯଜ୍ଞ କାଳରେ ଧନବୀର ଆସିବାକୁ ହେବ ।
ବର୍ତ୍ତମାନ ସେଇ ଯଜ୍ଞର ସମୟ ଉପସ୍ଥିତ । ଅତଏବ ସେ

ଯାଦବଗଣ-ପରିକୃତ ହୋଇ ପୁନର୍ବାର ହସ୍ତିନାକୁ ଗମନ କଲେ ।

କୃଷ୍ଣ ସେଠାକୁ ଆସିଲେ, ଅଭିମନ୍ୟୁ ପତ୍ନୀ ଉତ୍ତରା ଗୋଟିଏ ମୃତ ପୁଅ ପ୍ରସବ କଲେ । କୃଷ୍ଣ ତାକୁ ପୁନର୍ଜୀବିତ କଲେ । କିନ୍ତୁ ଏଥିରୁ ଏପରି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କର ଯାଏ ନାହିଁ ଯେ, କୃଷ୍ଣ ଐଶା ଶକ୍ତିର ପ୍ରୟୋଗ ଦ୍ଵାରା ଏଇ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପାଦନ କଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନର ଅନେକ ଡାକ୍ତର ମଧ୍ୟ ମୃତ ସନ୍ତାନ ଭୂମିଷ୍ଠ ହେଲେ ତାଙ୍କୁ ପୁନର୍ଜୀବିତ କରି ପାରନ୍ତି ଓ କରି ଆନ୍ତ୍ର ଏବଂ କରୁପେ କରିପାରନ୍ତି, ତାହା ଆମେ ଅନେକେଇ ଜାଣୁ । ଏହା ଦ୍ଵାରା କେବଳ ଏହାଲ ପ୍ରମାଣିତ ହେଉଅଛି ଯେ, ଯାହା ସେ ସମୟର ଲୋକ ଆଉକେନ୍ଦ୍ର ଜାଣି ନ ଥିଲେ, କୃଷ୍ଣ ତାହା ଜାଣିଥିଲେ । ସେ ଆଦର୍ଶ ମନୁଷ୍ୟ, ଏଣୁ ସର୍ବପ୍ରକାର ବିଦ୍ୟା ଓ ଜ୍ଞାନ ତାଙ୍କର ଅଧିକୃତ ହୋଇଥିଲା ।

ତାର ପରେ ନିର୍ବିଘ୍ନରେ ଯଜ୍ଞ ସମାପ୍ତ ହେଲା । କୃଷ୍ଣ ମଧ୍ୟ ଦ୍ଵାରକାକୁ ପୁନର୍ଗମନ କଲେ । ତାର ପରେ ଆଉ ପାଣ୍ଡବ-ମାନଙ୍କ ସହିତ ତାଙ୍କର ସାକ୍ଷାତ ହୋଇ ନାହିଁ ।

—...—

ସପ୍ତମ ଖଣ୍ଡ

ପ୍ରବନ୍ଧ

ଯୋଗ୍ୟେ ଯୁଗସହସ୍ରାନ୍ତେ ପ୍ରାୟାଚ୍ଛିଦ୍ଧିବିଶ୍ୱବୟଃ ।
ସଂସାରପୁତ୍ର ଭୂତାନ୍ ତସ୍ୟେ ଦୋଷଭୂତେ ନମଃ ॥
ଶାନ୍ତିପଦ, ୪୭ ଅଧ୍ୟାୟଃ ।

ପ୍ରଥମ ପରିଚ୍ଛେଦ

ଯଦୁବଂଶଧ୍ୟୁଷ

ତାରପରେ ଆଶ୍ରମବାସିକ ପଦ । ଏହା ସହିତ କୃଷ୍ଣଙ୍କର
କୌଣସି ସମ୍ବନ୍ଧ ନାହିଁ । ତାରପରେ, ଅତି ଉଦ୍ଭାବତ ମୌସଲ
ପଦ । ଏଥିରେ ସମସ୍ତ ଯଦୁବଂଶର ନିଃଶେଷ ଧ୍ୟୁଷ ଓ କୃଷ୍ଣ
ବଳରାମଙ୍କ ଦେହତ୍ୟାଗ କଥିତ ହୋଇଅଛି । ଯଦୁବଂଶୀୟମାନେ
ପରସ୍ପରକୁ ନିହତ କରିଥିଲେ । କୃଷ୍ଣ ନିଜେ ଏଇ ମହାଉଦ୍ଧା-
ନକ ବ୍ୟାପାର ନିବାରଣର କୌଣସି ଉପାୟ କରି ନାହାନ୍ତି,
ବରଂ ଅନେକ ଯାଦବ ତାଙ୍କ ହସ୍ତରେ ନିଧନ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ-
ଥିଲେ, ଏହିରୂପ କଥିତ ହୋଇଅଛି ।

ସେ ବୃଷ୍ଣନ୍ ଏହପରି ବଞ୍ଚିତ ହୋଇଅଛି : ଗାରାଣ

କଥିତ ଶତ୍ରୁଂଶତ୍ ବର୍ଷ ଅତୀତ ହୋଇଅଛି । ଯାଦବମାନେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭପଦ୍ମଣ ହୋଇ ଉଠିଛନ୍ତି । ଏକତା ବିଶ୍ୱାମିତ୍ର, କଣ୍ଠ ଓ ନାରଦ, ଏହି ଲୋକବିଶ୍ରୁତ ଋଷିସିଦ୍ଧ ଦ୍ୱାରକାରେ ଉପସ୍ଥିତ ବେଳେ । ଦୁର୍ବିମାତ ଯାଦବମାନେ କୃଷ୍ଣପୁତ୍ର ଶାମ୍ଭୁଙ୍କୁ ସ୍ତ୍ରୀ ସଜାଇ ଋଷିମାନଙ୍କ ନିକଟକୁ ନେଇ ଯାଇ କହିଲେ, ଏ ଗର୍ଭବତୀ, ଏହାଙ୍କର କଣ ପୁତ୍ର ହେବ ? ପୁରାଣୋକ୍ତାସରେ ଋଷିମାନେ ଅତି ଭୟାନକ ହୋପପରବଣ ସ୍ୱରୂପ ବଞ୍ଚିତ ହୋଇ ଥାନ୍ତି । କଥାରେ କଥାରେ ତାଙ୍କର ଅଭିସମ୍ପାତର ଘଟା ଦେଖିଲେ, ସେମାନଙ୍କୁ ଜିହେନ୍ଦ୍ରପୁ ଶିଶୁର ପଦ୍ମପୁଷ୍ପ ଋଷି ନ କହି, ଅତି ନିଶଂସ ନରସିଂହାତ ବୋଲି ଗଣ୍ୟ କରିବାକୁ ହୁଏ । ଆଜିକାଲିକାର ଦିନରେ ଯେ କେହି ଭଦ୍ରଲୋକ ଏପରି ତାମାସା ହୁଏ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଦିଅନ୍ତେ; ଅନ୍ତତଃ ଟିକିଏ ଭରସାରବାକ୍ୟରେ ଯଥେଷ୍ଟ ହୁଅନ୍ତା । କିନ୍ତୁ ଏଇ ଜିହେନ୍ଦ୍ରପୁ ମହର୍ଷିଗଣ ଏକାବେଳେକେ ସମସ୍ତ ଯଦୁବଂଶ ଧ୍ରୁବପ୍ରାପ୍ତ ହେବ ବୋଲି ଅଭିସମ୍ପାତ କଲେ । କହିଲେ, ଲୌହମୟ ମୁସଲ ପ୍ରସବ କରିବ, ଆଉ ସେଇ ମୁସଲରୁ କୃଷ୍ଣ ବଳରାମ ଭିନ୍ନ ସମସ୍ତ ଯଦୁବଂଶ ଧ୍ରୁବପ୍ରାପ୍ତ ହେବ । କୃଷ୍ଣ ଏ କଥା ଅବଗତ ହେଲେ । ସେ କହିଲେ ମୁନିମାନେ ଯାହା କହିଛନ୍ତି, ତାହା ଅବଶ୍ୟ ହେବ । ଶାପ ନିବାରଣର କୌଣସି ଉପାୟ କଲେ ନାହିଁ ।

ଅଗତ୍ୟା ଶାମ୍ଭୁ, ପୁରୁଷ ହେଉ ବା ଆଉ ଯାହା ହେଉ, ଗୋଟିଏ ଲୋହର ମୁସଲ ପ୍ରସବ କଲେ । ଯାଦବମାନଙ୍କ ରାଜା (କୃଷ୍ଣ ରାଜା ନୁହନ୍ତି, ଉଦ୍ରେସନ ରାଜା ବା ପ୍ରଧାନ) ସେଇ ମୁସଲ ଚୂର୍ଣ୍ଣ କରିବାକୁ ଆଦେଶ ଦେଲେ । ମୁସଲ ଚୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା—ଚୂର୍ଣ୍ଣ ସବୁ ସମୁଦ୍ରରେ ନିଷି ପ୍ର ହେଲା । ଏଣେ ଯାଦବମାନେ ସମସ୍ତ ଧନ

ପରିତ୍ୟାଗ କଲେ । ସେତେବେଳେ କୃଷ୍ଣ ସେମାନଙ୍କ “ବିନାଶ ବାମନାରେ” ଯାଦବମାନଙ୍କୁ ପ୍ରତ୍ୟାସଙ୍ଗର୍ଥରେ ଯାହାକରିବାକୁ ଲଢ଼ିଲେ ।

ପ୍ରଭାସରେ ଆସି ଯାଦବମାନେ ସ୍ୱରାପାନ କରି ନାନାବିଧ ଉତ୍ସବ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଶେଷରେ ପରସ୍ପର କଳନ ଆରମ୍ଭ କଲେ । କୁରୁକ୍ଷେତ୍ରର ମହାରଥୀ ସାତ୍ୟକି ପ୍ରଥମ ବିବାଦ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ସେ କୃତବର୍ମାଙ୍କ ସହିତ ବିବାଦ କଲେ । ପ୍ରତ୍ୟୁମ୍ନ ସାତ୍ୟକିଙ୍କ ପକ୍ଷାବଲମ୍ବନ କଲେ । ସାତ୍ୟକି କୃତବର୍ମାଙ୍କ ଶିରକ୍ଷେଦ କଲେ । ସେତେବେଳେ କୃତବର୍ମାଙ୍କ ଜାତି ଗୋଷ୍ଠୀ (ଯାଦବମାନେ, ବୃଷ୍ଣି, ଭୋଜ, ଅରକ, କୁକୁର ଇତି ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ବଂଶୀୟ) ସାତ୍ୟକି ଓ ପ୍ରତ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କୁ ଋତ୍ନତ କଲେ । ଚାରପରେ କୃଷ୍ଣ ହିତଦୋଇ ଏକମୂର୍ତ୍ତି ଏରକା (ଶରଗଛ) ଗ୍ରହଣ କଲେ । ଏବଂ ତଦ୍ୱାରା ଅନେକ ଯାଦବ ନିପାତିତ କଲେ । ବ୍ରହ୍ମାନରରେ ଅଛି ଯେ, ଏଇ ଶରଗଛ ମୁସଲ ଚୂର୍ଣ୍ଣ, ଯାହା ଗଜାଜାନୁପାରେ ସମୁଦାରେ ନିଷିଦ୍ର ହୋଇ ଥିଲା, ତହିଁରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥିଲା । ମହାଭାରତରେ ସେ କଥାଟା ପାଇଲି ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ଲେଖା ଅଛି ଯେ, କୃଷ୍ଣ ଏରକା ମୂର୍ତ୍ତି ଗ୍ରହଣ କରିବାରୁ ତାହା ମୁସଲ ରୂପେ ପରିଣତ ହେଲା—ଏବଂ ଏହା ମଧ୍ୟ ଅଛି ଯେ, ସେହି ସ୍ଥାନର ସମୁଦାୟ ଏରକାଇ ଗ୍ରାହଣ ଶୀତରେ ମୁସଲୀଭୂତ ହୋଇଥିଲା । ଯାଦବମାନେ ସେତେବେଳେ ସେହି ସବୁ ଏରକା ଗ୍ରହଣ ପୂର୍ବକ ପରସ୍ପର ନିଧନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଏହିରୂପେ ସମସ୍ତ ଯାଦବଗଣ ପରସ୍ପରକୁ ନିହତ କଲେ । ସେତେବେଳେ ଦାରୁକ (କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସାରଥୀ) ଓ ବଭ୍ରୁ (ଯାଦବ) କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଲଢ଼ିଲେ “ଜନାର୍ଦ୍ଦନ ! ଆପଣ ବର୍ତ୍ତମାନ ଅସଂଖ୍ୟ ଲୋକର ପ୍ରାଣ ସଂହାର କଲେ, ଅତଃପ୍ରବୁ ଚାଲନ୍ତୁ, ଆମ୍ଭେମାନେ

ମହାତ୍ମା ବଳରାମ କ ନିକଟକୁ ଯିବା ।”

କୃଷ୍ଣ ତାରୁକକୁ ହସ୍ତିନାରେ ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ନିକଟକୁ ପଠାଇଲେ ଅର୍ଜୁନ ଆସି ଯାଦବମାନଙ୍କ କୁଳକାମିନୀମାନଙ୍କୁ ହସ୍ତିନାକୁ ନେଇ ଯିବେ, ଏହିରୂପ ଆଜ୍ଞା କଲେ । ବଳରାମଙ୍କୁ ଯୋଗା-ସନରେ ଆସୀନ ଦେଖିଲେ । ତାଙ୍କ ମୁଖରୁ ଗୋଟିଏ ସହସ୍ର ମସ୍ତକ ସର୍ପ ନିର୍ଗତ ହୋଇ ସାଗର, ନଦୀ, ବରୁଣ, ଏବଂ ବାୟୁକ ପ୍ରଭୃତି ଅନ୍ୟ ସର୍ପଗଣ କର୍ଣ୍ଣିକ ସ୍ୱର ହୋଇ ସମୁଦ୍ର ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ । ବଳରାମଙ୍କ ଦେହ ଜୀବନଶୂନ୍ୟ ହେଲା । ସେତେବେଳେ କୃଷ୍ଣ ସ୍ୱୟଂ ମର୍ତ୍ତ୍ୟଲୋକ ତ୍ୟାଗ ବାମନାରେ ମହାଯୋଗ ଅବଲମ୍ବନପୂର୍ବକ ଭୂତଳରେ ଶୟନ କଲେ । ଜଗ ନାମକ ବ୍ୟାଧି ନୃଗଭ୍ରମରେ ତାଙ୍କ ପାଦପଦ୍ମ ଶରଦ୍ୱାରା ବିଦ୍ଧ କଲା । ପରେ ନିଜ ଭ୍ରମ ଜାଣି ପାରି ଶଙ୍କଟମନରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଚରଣରେ ନିପତିତ ହେଲା । କୃଷ୍ଣ ତାକୁ ଅଶ୍ରୁସିତ କରି ଆକାଶ ମଣ୍ଡଳ ଉଦ୍ଧାସିତ କରି ସ୍ୱର୍ଗକୁ ଗମନ କଲେ ।

ଏଣେ ଅର୍ଜୁନ ଦ୍ୱାରକାକୁ ଆସି ରାମକୃଷ୍ଣାଦିଙ୍କ ଔର୍ଦ୍ଧ୍ୱଦୈହିକ କର୍ମ ସମ୍ପାଦନ କରି ଯାଦବକୁଳ କାମିନୀମାନଙ୍କୁ ନେଇ ହସ୍ତିନା-ଗୁଲିଲେ । ପଥ ମଧ୍ୟରେ ଦୟାଗଣ ସସ୍ଥିହସ୍ତରେ ତାଙ୍କୁ ଆଦମଣ କଲେ । ସେ ପୃଥ୍ୱୀ ଜୟ କରିଥିଲେ, ଏବଂ ଶ୍ୱଷ୍ଟ କର୍ଣ୍ଣିକ ନିହନ୍ତା, ସେ ଲଗୁଡ଼ଧାରୀ ଚଷମାନଙ୍କୁ ପରାଭୂତ କରି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ଗାଣ୍ଡୀବ ଟେକ ପାରିଲେ ନାହିଁ । ରୁକ୍ମିଣୀ, ସତ୍ୟଭାମା, ଦ୍ରୌପଦୀ, ଜାମ୍ବବତୀ ପ୍ରଭୃତି କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସୁଧାନା ମହିଷୀଗଣ ଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଦୟାମାନେ ହରଣ କରି ନେଇ ଗଲେ ।

ଏଇ ସବୁ କଥା କଣ ମୌଳିକ ? ମୁସଲ ଏଇକାର ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧେୟ ଉପନ୍ୟାସ ଆମେ ପୂର୍ବ ନୟମାନୁସାରେ ପରିତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ । କିନ୍ତୁ ତାହା ତ୍ୟାଗ କଲେ ଯେ, ପ୍ରାକୃତିକ ସ୍ଥଳ କଥା କିଛି ବାକୀ ରହିଯାଏ, ତାହା ତେବେ ଶୀଘ୍ର ତ୍ୟାଗ କର ଯାଇପାରେ ନାହିଁ । ଯାଦବମାନେ ସୁରାସକ୍ତ ଓ ଦୁର୍ନୀତି ପରାୟଣ ହୋଇଥିଲେ; ଏହା ପୂର୍ବେ କଥିତ ହୋଇଅଛି । ସେମାନେ ସମସ୍ତେ ଏକବଂଶୀୟ ନୃହନ୍ତ; ଭଲ ଭଲ ବଂଶୀୟ, ଏବଂ ଅନେକ ସମୟରେ ପରସ୍ପର ବିରୁଦ୍ଧାଭାବୀ । କୁରୁକ୍ଷେତ୍ର ଯୁଦ୍ଧରେ ବାଷ୍ପେୟ ସାତ୍ୟକି ଓ କୃଷ୍ଣ ପାଣ୍ଡବ ପକ୍ଷରେ, କିନ୍ତୁ ଅନ୍ଧକ ଓ ଶ୍ରେଙ୍ଗବଂଶୀୟ କୃତବନ୍ଧୁ, ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ । ତାର ପରେ, ଯାଦବମାନଙ୍କର କେହି ରାଜା ନ ଥିଲେ, ଉଦ୍ରସେନଙ୍କୁ ବେଳେ ବେଳେ ରାଜା କୁହାହୋଇ ଥାଏ, କିନ୍ତୁ ଯାଦବମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କେହି ରାଜା ନଥିଲେ, ଏହା ପ୍ରସିଦ୍ଧ । କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଗୁଣାତ୍ମକ୍ୟ ହେତୁ, ସେ ଯାଦବମାନଙ୍କ ନେତା ଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ ଅଗ୍ରଜ ବଳରାମଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ତାଙ୍କର ମତଭେଦ ଦେଖାଯାଏ, ଏବଂ ଶାନ୍ତିପର୍ବରେ ଦେଖାଯାଏ, ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଗୋଟିଏ କୃଷ୍ଣନାରଦସଂବାଦ କହୁଛନ୍ତି । ସେଥିରେ କୃଷ୍ଣ ନାରଦଙ୍କ ନିକଟରେ ଦୁଃଖ କରୁଛନ୍ତି ଯେ, ସେ ଜ୍ଞାତବର୍ଗଙ୍କ ମନୋରଞ୍ଜନାର୍ଥ ବହୁତର ଯତ୍ନ କରି ସୁଦ୍ଧା କୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇପାରି ନାହାନ୍ତି । ଏ ସବୁ କଥା ପୂର୍ବେ କହିଅଛି । ଅତଏବ, ଯେତେବେଳେ ଯାଦବମାନେ, ପରସ୍ପର ବିଦ୍ବେଷବିଶିଷ୍ଟ, ସ୍ବ ସ୍ବ ପ୍ରଧାନ, ଅତ୍ୟନ୍ତ ବଳଦୃଢ଼,

ଦୁର୍ନୀତ ପରାୟଣ, ଏବଂ ସୁରାପାନନରତ, * ସେତେବେଳେ ସେମାନେ ଯେ ପରସ୍ପର ବିବାଦ କରି ଯଦୁକୁଳ ଶୟ କରିବେ ଏବଂ ତନ୍ମିତନ୍ନନ କୃଷ୍ଣ ବଳରାମଙ୍କ ବି ଯେ ଇଚ୍ଛାଧୀନ ବା ଅନିଚ୍ଛାଧୀନ ଦେହାନ୍ତ ହେବ, ଏହା ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ ବା ଅସମ୍ଭବ ହୁଏ । ବୋଧ ହୁଏ, ଏପରି ଗୋଟାଏ କମ୍ବଦନ୍ତୀ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା, ଏବଂ ତାହା ଉପରେ ପୁରାଣକାରମାନେ ଯଦୁବଂଶଧ୍ରୁବ ପ୍ରାପ୍ତିତ କରିଛନ୍ତି । ଅତଏବ ଏ ଅଂଶର ମୌଳିକତାର ପୁଣ୍ୟାଦୁଷ୍ଟ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଆମର କୌଣସି ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ । ତେବେ କେବଳ ଗୋଟାଏ ଦୁଇଟା କଥା କହିବା ଆବଶ୍ୟକ । ଲିଖିତ ହୋଇଅଛି ଯେ, ଯଦୁବଂଶଧ୍ରୁବ ନିବାରଣ ନିମିତ୍ତ କୃଷ୍ଣ କିଛି କରି ନାହାନ୍ତି, ବରଂ ତାହାର ଅନୁକୂଲ୍ୟ କରିଥିଲେ । ଏହା ବି ଯଦି ସତ୍ୟ ହୁଏ, ସେଥିରେ କୃଷ୍ଣତରଫର ଅସଙ୍ଗତ ବା ଅଗୋରବ କିଛି ଦେଖି ନାହିଁ । ଆଦର୍ଶମନୁଷ୍ୟ, ଅଦର୍ଶ ମନୁଷ୍ୟର ଉପଯୁକ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଆତ୍ମୀୟ ବା ଅନାତ୍ମୀୟ କେହି ନାହିଁ—ଆଦର୍ଶ ପୁରୁଷର ନାମ୍ନହିଁ ଆତ୍ମୀୟ । ଯଦୁବଂଶୀୟମାନେ ସେତେବେଳେ ଅଧ୍ୟାତ୍ମିକ ହୋଇ ଉଠିଥିଲେ, ସେତେବେଳେ ସେମାନଙ୍କୁ ଦଣ୍ଡ ଓ ପ୍ରସଂସାଜନକ ସ୍ଥଳରେ ବିନାଶ ସାଧନ ତାଙ୍କର କରିବ୍ୟ । ସେ ଜରାସନ୍ଧ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କୁ ଅଧର୍ମାତ୍ମା ବୋଲି ବିନଷ୍ଟ କଲେ, ସେ ଯାଦବମାନଙ୍କୁ ଅଧର୍ମାତ୍ମା ଦେଖି ସେମାନଙ୍କୁ ଯଦି ବିନଷ୍ଟ

---

* ଯାଦବମାନେ ଏପରି ମତ୍ୟାସକ୍ତ ଥିଲେ ଯେ, କୃଷ୍ଣ ବଳରାମ ଦୋଷଣା କରିଥିଲେ, ଦ୍ଵାରକାରେ ଯେ ସୁରପ୍ରସୂତ କରିବ ତାକୁ ଶୂଳ ଦିଆଯିବ ମୁଁ ପାଣ୍ଡାତ୍ୟ ରାଜପୁରୁଷ ମାନଙ୍କୁ ଏହି ମାତିର ଅନୁବର୍ତ୍ତୀହେବା ନିମନ୍ତେ କହିବାକୁ ଇଚ୍ଛୁକରେ ।

ନ କରନ୍ତି ତେବେ ସେ ଧର୍ମର ବନ୍ଧୁ ନୁହନ୍ତି, ଆତ୍ମାଧିଗଣଙ୍କ ବନ୍ଧୁ, ନିଜର ବନ୍ଧୁ, ଧର୍ମର ପସପାଟା ନୁହନ୍ତି, ନିଜର ପସପାଟା, ବଣର ପସପାଟା । ଆଦର୍ଶ ଧର୍ମୀତ୍ବା, ତାହା ହୋଇ ପାରନ୍ତି ନାହିଁ—କୃଷ୍ଣ ମଧ୍ୟ ତାହା ହୋଇ ନାହାନ୍ତି ।

କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଦେହତ୍ୟାଗର କାରଣଟା କେତେକଟା ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ରହିଲା । ଗୁରୁ ପ୍ରକାର କାରଣ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରା ଯାଇ ପାରେ ।

ପ୍ରଥମ, ଟାଲ୍‌ବସ୍ତ୍ର-ହୁଇଲର ସମ୍ପ୍ରଦାୟ କହି ପାରନ୍ତି, କୃଷ୍ଣ, ଜଳପୁସ୍ତ କାଇସରଙ୍କ ପରି, ଦ୍ବେଷବିଶିଷ୍ଟ ବନ୍ଧୁମାନଙ୍କ କର୍ତ୍ତୃକ ନିନ୍ଦିତ ହୋଇଥିଲେ । ଏପରି କଥା କୌଣସି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ନାହିଁ ।

ଦ୍ବିତୀୟ, ସେ ଯୋଗାବଲମ୍ବନ କରି ଦେହତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ । ପାଣ୍ଡାବ୍ୟ-ବୈଜ୍ଞାନିକମାନଙ୍କ ଶିଷ୍ୟମାନେ ଯୋଗା-ବଲମ୍ବନରେ ଦେହତ୍ୟାଗର କଥାଟା ବିଶ୍ବାସ କରିବେ ନାହିଁ । ମୁଁ ନିଜେ ଅବିଶ୍ବାସର କାରଣ ଦେଖି ନାହିଁ । ଯେଉଁମାନେ ଯୋଗାଭ୍ୟାସକାଳରେ ନିଶ୍ବାସ ଅବରୁଦ୍ଧ କରିବାର ଅଭ୍ୟାସ କରି ଅଛନ୍ତି, ସେମାନେ ନିଶ୍ବାସ ଅବରୁଦ୍ଧ କରି ନିଜର ମୃତ୍ୟୁ ସମ୍ପାଦନ କରି ପାରିବେ ନାହିଁ, ଏପରି କଥା ମୁଁ ସାହାସ କରି କହି ପାରେ ନାହିଁ । ଏପରି ଘଟଣା ବିଶ୍ବସ୍ତ ସୂତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ଶୁଣା ଯାଇଥାଏ । ଅପରେ କହି ପାରନ୍ତି, ଏହା ଆତ୍ମହତ୍ୟା, ସୁତରାଂ ପାପ; ସୁତରାଂ ଆଦର୍ଶ ମନୁଷ୍ୟର ଅନାଚରଣୀୟ, ମୁଁ ଠିକ୍ ତାହା କହି ପାରେ ନାହିଁ । ପ୍ରାଚୀନ ବୟସରେ ଜୀବନର କର୍ଯ୍ୟ ସମସ୍ତ ସମ୍ପନ୍ନ ହେଲାପରେ, ଶିଶୁରେ ଲୀନ ହେବା ନିମିତ୍ତ, ମନମଧ୍ୟରେ ତନ୍ମୟ ହୋଇ, ଶ୍ବାସସ୍ବେଦକୁ ଆତ୍ମହତ୍ୟା କହିବ, ନା “ଶିଶୁର ପ୍ରାପ୍ତି” କହିବ ? ସେଟା

ବିରୁରସ୍ଥଳ । ଆତ୍ମହତ୍ୟା ମହାପାପ ସ୍ୱୀକାର କରେ, ଜୀବନ ଶେଷେ ଯୋଗବଳରେ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ ବି କଣ ତାହା ? ତୃଣସୁ, ଜରାବ୍ୟାଧର ଶରଣାତ ।

ଚତୁର୍ଥ, ଏହି ସମୟରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ବୟସ ଶତବର୍ଷରୁ ଅଧିକ ହୋଇଥିଲା ବୋଲି ବିଷ୍ଣୁ ମୁରାଣରେ କଥିତ ହୋଇଅଛି । ଏହି ଜରାବ୍ୟାଧ, ଜରାବ୍ୟାଧ ନୁହେଁ ?

ଯେଉଁମାନେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ମନୁଷ୍ୟମାତ୍ର ବିବେଚନା କରି ତାଙ୍କର ଶରୀରକୁ ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତି ନାହିଁ, ସେମାନେ ଏହି ଗୁଣଟି ମତରୁ ଯେ କୌଣସିଟି ଗ୍ରହଣ କରି ପାରନ୍ତି । ମୁଁ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଶରୀରବତାର ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରେ । ଅତଏବ ମୁଁ କହେ, କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଇଚ୍ଛା କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଦେହତ୍ୟାଗର କାରଣ । ମୋର ଏହା ମଧ୍ୟ ମତ ଯେ, ଜଗତରେ ମନୁଷ୍ୟଭାର ଆଦର୍ଶ ପ୍ରଭୃତି ତାଙ୍କର ଇଚ୍ଛା ଏବଂ ସେଇ ଇଚ୍ଛା ପୂରଣ ନିମିତ୍ତ ସେ ମାନୁଷୀ ଶକ୍ତିର ଦ୍ୱାରା ସମସ୍ତ କର୍ମ ନିର୍ବାହ କରୁଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ତାହା କହିଲେ ସୁଦ୍ଧା ଶରୀରବତାରଙ୍କର ଜନ୍ମମୃତ୍ୟୁ ତାଙ୍କର ଇଚ୍ଛାଧୀନ ମାତ୍ର କହିବାକୁ ହେବ । ଅତଏବ ମୁଁ କହେ, କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଇଚ୍ଛା କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଦେହତ୍ୟାଗର ଏକମାତ୍ର କାରଣ ।

ମୌସଲପଦ ମହାଶ୍ରବତର ପ୍ରଥମ ସ୍ତରର ଅନ୍ତର୍ଗତ କିନା, ତାହା ମୁଁ ବିରୁର କରି ନାହିଁ । ବିଶେଷ ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ ବୋଲି ସମାଲୋଚନା କରି ନାହିଁ । ବିଶେଷ ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ କାହିଁକି, ତାହାବ କହିଅଛି । ସ୍ଥୂଳ ଦୃଷ୍ଟିନାଟା କେତେକଟା ସତ୍ୟ ବୋଲି ବୋଧ ହୁଏ । ତେବେ ତାହା ହେଲେ ମଧ୍ୟ, ଏହା ମହାଶ୍ରବତର ପ୍ରଥମ ସ୍ତରର ଅନ୍ତର୍ଗତ ନୁହେଁ ବୋଲି

ବୋଧ ହୁଏ । ଯାହା ପୁରାଣ ଓ ହରିବଂଶରେ ଅଛି, କୃଷ୍ଣ-
ଜୀବନ ଘଟିତ ଏପରି ଆଉ କୌଣସି ଘଟଣା ମହାଭାରତରେ
ନାହିଁ । ଏଇଟି କେବଳ ପୁରାଣାଦିରେ ଅଛି, ହରିବଂଶରେ
ବି ଅଛି, ମହାଭାରତରେ ମଧ୍ୟ ଅଛି । ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କ
ସମ୍ଭବରେ ଯାହା କିଛି କୃଷ୍ଣ କରିଥିଲେ, ତାହା ଭଲ ଆଉ
କୌଣସି କୃଷ୍ଣବୃତ୍ତନ୍ତ ମହାଭାରତରେ ନାହିଁ ଓ ଥିବାର
ସମ୍ଭବନା ନାହିଁ । ଏଇଟି କେବଳ ସେ ନିୟମ-ବହୁର୍ଭୂତ ।
କୃଷ୍ଣ ଏଠାରେ ଶତ୍ରୁରାଜା, ପୂର୍ବେ କହିଅଛି ଏହା ଦ୍ଵିତୀୟ ବା
ତୃତୀୟ ପ୍ରକାର ଚନ୍ଦ୍ର । ଏପରି ବିବେଚନା କରିବାର
ଅନ୍ୟାନ୍ୟତ୍ଵେନୁ ମଧ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କିଛି ଯାଇପାରେ, କିନ୍ତୁ
ପ୍ରୟୋଜନାତ୍ମକ । ତେବେ, ଏହା କହିବା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଯେ,
ଅନନ୍ତମଣିକାଧ୍ୟାୟରେ ମୌସଳପର୍ବର କୌଣସି ପ୍ରସଙ୍ଗ
ନାହିଁ । ପରାକ୍ଷିତଙ୍କ ଜନ୍ମବୃତ୍ତନ୍ତର ପରବର୍ତ୍ତୀ କୌଣସି କଥା
ଅନନ୍ତମଣିକାଧ୍ୟାୟରେ ନାହିଁ । ମୋର ବିବେଚନାରେ
ପରାକ୍ଷିତଙ୍କ ଜନ୍ମ ଆଦିମ ମହାଭାରତର ଶେଷ । ତାର
ପରବର୍ତ୍ତୀ ଯେଉଁ ସବୁକଥା, ତାହା ଦ୍ଵିତୀୟ ବା ତୃତୀୟ ପ୍ରକାର ।

ଦ୍ଵିତୀୟ ପରିଚ୍ଛେଦ

ଉପସଂହାର

ସମାଲୋଚକର କାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରୟୋଜନାନୁସାରେ ଦ୍ଵିବିଧ ;—
ଏକ ପ୍ରାଚୀନ କୁସଂସ୍କାରର ନିରାସ ; ଅପର ସତ୍ୟର ସଂଗଠନ
କୃଷ୍ଣଚରିତରେ ପ୍ରଥୋମୋକ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରଧାନ.; ଏଣୁ ଆମର
ସମୟ ଓ ତେଣୁ ସେଇ ଦିଗରେ ବେଶୀ ଯାଇଛି ।
କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଚରିତରେ ସତ୍ୟର ନୂତନ ସଂଗଠନ କରିବା ଅତି

ଦୁରୁଦ୍ଧ ବ୍ୟାପାର, କାରଣ, ମିଥ୍ୟା ଓ ଅତିପ୍ରକୃତ ଉପନ୍ୟାସର ଉତ୍ସରେ ଅଗ୍ନି ଯତାରେ ଏପରି ଅଜ୍ଞାତତ ଯେ, ତାହାର ସନ୍ଧାନ ପାଇବା କଷ୍ଟକର । ଯେଉଁ ଉପାଦାନରେ ଗର୍ଭି ପ୍ରକୃତ କୃଷ୍ଣଚରଣ ଧ୍ବନଃ ସଂସ୍ଥାପିତ କରିବ, ତାହା ମିଥ୍ୟାର ସାଗରରେ ଭୁବି ଯାଇଛି । ମୋର ଯେତେଦୂର ସାଧ୍ୟ ସେତେ-ଦୂର ମୁଁ ଗଢ଼ିଲି ।

ଉପସଂହାରରେ ଦେଖା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଯେ, ଯେତେଟିକିଏ ସତ୍ୟ ପୁରାଣୋତ୍ତାପରୁ ମିଳେ, ସେତିକିରେ କୃଷ୍ଣଚରଣ କରୁପ ପତିପନ୍ନ ହେଲା ।

ଦେଖିଅଛୁଁ, ବାଲ୍ୟରେ କୃଷ୍ଣ ଶାଶ୍ଵରକ ବଳରେ ଆଦର୍ଶ ବଳବାନ୍ । ତାଙ୍କର ଅଖିଷିତ ବଳପ୍ରସ୍ଵରରେ ବୃନ୍ଦାବନ ହିଂସ୍ରଜନ୍ତୁ ପ୍ରଭୃତିରୁ ସୁରକ୍ଷିତ ହୋଇଥିଲା । ତାଙ୍କର ଅଖିଷିତ ବଳରେ ମଧ୍ୟ କଂସର ମଲ୍ଲପ୍ରଭୃତି ନିହତ ହୋଇ-ଥିଲେ । ଗୋରୁରଣକାଳରେ ଗୋପାଳମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସବଦା ହୀଡ଼ା ଓ ବ୍ୟାପ୍ତାମାଦରେ ସେ ଶାଶ୍ଵରକ ବଳର ଫୁର୍ତ୍ତି ଜନ୍ମାଇଥିଲେ । ଦେଖିଅଛୁଁ, ଦ୍ରୁତଗମନରେ କାଳଯବନ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କୁ ପାରି ନାହିଁ । କୁରୁକ୍ଷେତ୍ର ଯୁଦ୍ଧରେ ତାଙ୍କର ରଥସ୍ଵର-ଲନବଦ୍ୟରେ ବିଶେଷ ପ୍ରଶଂସା ଦେଖାଯାଏ ।

ଏଇ ବଳ ଶିକ୍ଷିତ ହେବାପରେ, ସେ ସେସମୟର ଷଷ୍ଠିୟ ସମାଜରେ ସର୍ବପ୍ରଧାନ ଅସ୍ତ୍ରବତ୍ ବୋଲି ଗଣ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ । କେହି କେବେ ତାଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରିପାରି ନାହିଁ । ସେ କଂସ, ଜଗସନ୍ଧି, ଶିଶୁପାଳ ପ୍ରଭୃତି ସେ ସମୟର ସର୍ବପ୍ରଧାନ ଯୋଦ୍ଧା-ଗଣଙ୍କ ସଙ୍ଗେ, ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବହୁତର ରାଜାମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ, ଏବଂ କାଶୀ, କଳିଙ୍ଗ, ପୌଣ୍ଡ୍ର, ଗାନ୍ଧାର ପ୍ରଭୃତି ରାଜାମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ

ଯଦ୍ଦିନେ ନିପୁଣ ହୋଇଥିଲେ, ସମସ୍ତକୁହିଁ ସେ ପରାଭୂତ କରି-
ଥିଲେ, କେହି କେବେ ତାଙ୍କୁ ପରାଭୂତ କରିପାରି ନାହିଁ । ତାଙ୍କର
ଦୁଇଶିଷ୍ୟମାନେ, ଯଥା—ସାତ୍ୟକ ଓ ଅଭିମନ୍ୟୁ ଯଦ୍ଦିନେ ପ୍ରାୟ
ଅପରାଜେୟ ହୋଇଥିଲେ । ସ୍ୱୟଂ ଅର୍ଜୁନ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ନିକଟରେ
କୌଣସି କୌଣସି ବିଷୟରେ ଯଦ୍ଦି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଶିଷ୍ୟରୂପେ ସ୍ୱୀକାର
କରିଥିଲେ ।

କେବଳ ଶାଶ୍ୱତିକ ବଳ ଓ ଶିକ୍ଷା ଉପରେ ଯେଉଁ ରଖିପଡ଼ିବା
ନିର୍ଭର କରେ, ପୁରାଣ ଇତିହାସରେ ତାହାରି ପ୍ରମାଣ ଦେଖାଯାଏ ।
କିନ୍ତୁ ସେହିପରି ରଖିପଡ଼ିବା ଜଣେ ସାମାନ୍ୟ ସୈନ୍ୟଙ୍କର ମଧ୍ୟ ଆଇ
ପାରେ । ସୈନାପତ୍ୟହିଁ ଯୋଦ୍ଧାର ପ୍ରକୃତ ଗୁଣ । ସୈନାପତ୍ୟରେ
ସେ ସମୟର ଯୋଦ୍ଧାଗଣ ପଡ଼ି ନଥିଲେ । ମହାଭାରତରେ ବା
ପୁରାଣରେ କାହାରି ସେ ଗୁଣରେ ପରିଚୟ ଦିଶେଇ ମିଳେ
ନାହିଁ ଶୁଷ୍କଙ୍କର ବା ଅର୍ଜୁନଙ୍କର ମଧ୍ୟ ନୁହେଁ । କୃଷ୍ଣଙ୍କ
ସୈନାପତ୍ୟର ବିଶେଷ କିଛି ପରିଚୟ ମିଳେ, ଜରାସନ୍ଧ-
ପୁତ୍ରରେ । ତାଙ୍କ ସୈନାପତ୍ୟ ଗୁଣରେ ଷ୍ଟ୍ରୀ ଯାଦବସେନା
ଜରାସନ୍ଧଙ୍କର ସୁଖ୍ୟାଶାତ ସେନାକୁ ମଥୁରାରୁ ବିମୁଖ କରିଥିଲେ ।

ସେହି ଅଗଣିତସୂ ସେନାର ଷ୍ଟ୍ରୀ, ଯାଦବସେନା ଦ୍ରାଘ
ଅସାଧ୍ୟ ଜାଣି ମଥୁରା ପରିତ୍ୟାଗ, ନୂତନ ନଗରର ନିର୍ମା-
ଣାର୍ଥ ସାଗରଦ୍ୱୀପ ଦ୍ୱାରକାର ନିର୍ବାଚନ, ଏବଂ ତାହାର ପ୍ରଶ୍ନ-
ଶସ୍ତ୍ର ରୈବତକ ପଦ୍ମତମାଳାରେ ଦୁର୍ଭେଦ୍ୟ ଦୁର୍ଗଣ୍ଡେଶାନିର୍ମାଣ
ଯେଉଁ ରଣମାତୃକାର ପରିଚୟ, ସେହିପରି ପରିଚୟ ପୁରାଣୋ-
ଦିତ୍ତାସରେ କୌଣସି ଷ୍ଟ୍ରୀପୁଂସକ ନିକଟରେ ମିଳେ ନାହିଁ ।
ପୁରାଣକାର ଋଷିମାନଙ୍କର ଏହା ଅବୋଧଗମ୍ୟଅନ୍ତ ଏବଂ ଏହା
ମଧ୍ୟ ଏକ ଅନ୍ୟତର ପ୍ରମାଣ ଯେ, କୃଷ୍ଣେତିହାସ ସେମାନଙ୍କର
କଳ୍ପନାମାତ୍ରସୂତ ନୁହେଁ ।

ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଜ୍ଞାନାର୍ଜ୍ଞନା ବୃତ୍ତି ସବୁ ମଧ୍ୟ ଚରମସ୍ଥିତିପ୍ରାପ୍ତ, ତାହାର ବି ସଂଶୟ ପରିଚୟ ମିଳି ଅଛି । ସେ ଅଦ୍ଵିତୀୟ ବେଦଜ୍ଞ, ଏହାହିଁ ଶ୍ଵେତାଚାର୍ଯ୍ୟ ଅର୍ଦ୍ଧପ୍ରାପ୍ତିର ଅନ୍ୟତର କାରଣ ବୋଲି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କରିଥିଲେ । ଶିଶୁପାଳ ସେ କଥାରେ ଅନ୍ୟ ଉତ୍ତର ଦେଇ ନାହାନ୍ତି, କେବଳ ଏହା କହିଥିଲେ ଯେ, ତେବେ ବେଦବ୍ୟାସ ଥାଉ ଥାଉ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପୂଜା କାହିଁକି ?

କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଜ୍ଞାନାର୍ଜ୍ଞନା ବୃତ୍ତି ସବୁ ଯେ ଚରମୋତ୍ତମ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲା, କୃଷ୍ଣପ୍ରଭୃତି ଧର୍ମ ଏହାର ଶ୍ରୋତାଙ୍କୁ ପ୍ରମାଣ । ଏହି ଧର୍ମ ଯେ କେବଳ ଗୀତାରେ ମିଳେ ଏହା ନୁହେଁ ; ମହାଭାରତର ଅନ୍ୟ ସ୍ଥାନରେ ମଧ୍ୟ ମିଳେ, ଏହା ଦେଖିଅଛି । କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଧର୍ମ ଅପେକ୍ଷା ଉନ୍ନତ, ସର୍ବଲୋକହୀନକର, ସର୍ବଜନର ଆଚରଣୀୟ ଧର୍ମ ଆଉ କେବେ ପୃଥିବୀରେ ପ୍ରଭୃତି ହୋଇ ନାହିଁ, ଏହା ଗ୍ରନ୍ଥାନ୍ତରେ କହିଅଛି । ଏ ଧର୍ମ ଯେଉଁ ଜ୍ଞାନର ପରିଚୟ ଦିଏ, ତାହା ପ୍ରାୟ ମନୁଷ୍ୟାଣ୍ଡତ । କୃଷ୍ଣ ମାନୁଷୀ ଶକ୍ତିର ଦ୍ଵାରା ସକଳ କାର୍ଯ୍ୟ ସିଦ୍ଧ କରନ୍ତି, ଏହା ମୁଁ ପୁନଃ ପୁନଃ କହିଅଛି ଓ ପ୍ରମାଣୀକୃତ ବି କରିଅଛି । କେବଳ ଏହି ଗୀତାରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ପ୍ରାୟ ଅନନ୍ତ ଜ୍ଞାନର ଆଶ୍ରୟ ନେଇଛନ୍ତି ।

ସର୍ବଜନମାନ ଧର୍ମରୁ ଅବତରଣ କରି ରାଜ ଧର୍ମରେ ବା ରାଜ୍ୟାତ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମଧ୍ୟ ଦେଖି ଥାଉଁ ଯେ, କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଜ୍ଞାନାର୍ଜ୍ଞନା ବୃତ୍ତି ସବୁ ଚରମସ୍ଥିତିପ୍ରାପ୍ତ । ମେ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଏବଂ ସମ୍ଭ୍ରାନ୍ତ ରାଜମାତ୍ଵ ବୋଲି ଯୁଧିଷ୍ଠିର ବ୍ୟାସଦେବଙ୍କ ପରାମର୍ଶ ପାଇ ଯୁଦ୍ଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପରାମର୍ଶ ବ୍ୟତୀତ ରାଜସୂୟ ଯଜ୍ଞରେ ହସ୍ତାର୍ପଣ କଲେ ନାହିଁ । ଅବାଧ୍ୟ ଯାଦବମାନେ ଏବଂ ବାଧ୍ୟ ପାଣ୍ଡବ-

ମାନେ ତାଙ୍କୁ ନ ପଶ୍ଚାଦ୍ଧି କିଛି କରୁ ନ ଥିଲେ । ଜରାସନ୍ଧକୁ ନିନ୍ଦିତ କରି କାରାରୁଦ୍ଧ ରାଜଗଣକୁ ମୁକ୍ତ କରିବା, ଉନ୍ନତ ରାଜନୀତିର ଅତି ଉଚ୍ଛ୍ଳଷ୍ଟ ଉଦାହରଣ—ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ସ୍ଥାପନର ଅନ୍ତାୟାସସାଧ୍ୟ ଅଥଚ ପରମ ଧର୍ମ୍ୟ ଉପାୟ । ଧର୍ମରାଜ୍ୟ ସ୍ଥାପନ ପରେ, ଧର୍ମରାଜ୍ୟ ଶାସନ ନିମିତ୍ତ ରାଜଧର୍ମନିୟୋଗରେ ଭୀଷ୍ମଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ରାଜ୍ୟବ୍ୟବସ୍ଥା ସ୍ଥାପନ କରାଇବା, ରାଜନୀତିଜ୍ଞତାର ଦ୍ଵିତୀୟ ଅତି ପ୍ରଶଂସନୀୟ ଉଦାହରଣ । ଆହୁରି ମଧ୍ୟ ଅନେକ ଉଦାହରଣ ପାଠକ ପାଇଛନ୍ତି । କୃଷ୍ଣଙ୍କ ବୁଦ୍ଧି, ଚରମ ସ୍ମୃତି ପ୍ରାୟ ହୋଇଥିଲା ବୋଲି, ତାହା ସର୍ବବ୍ୟାପିନୀ ସର୍ବଦର୍ଶିନୀ ସକଳ ପ୍ରକାର ଉପାୟର ଉଦ୍ଭାବନୀ—। ଏହା ଆଗମ ପୁନଃ ପୁନଃ ଦେଖିଅଛୁ । ମନୁଷ୍ୟଶରୀର ଧାରଣ କରି ଯେତେ ଦୂର ସର୍ବଜ୍ଞ ହୋଇ ପାରେ, କୃଷ୍ଣ ସେତେ ସର୍ବଜ୍ଞ । ଅର୍ବୁ ଅଧ୍ୟାତ୍ମତତ୍ତ୍ଵ ଓ ଧର୍ମତତ୍ତ୍ଵ ଯାହା ଉପରେ ଆଜି ଯୁଦ୍ଧା ମନୁଷ୍ୟବୁଦ୍ଧି ଆଉ ଯାଇ ନାହିଁ ସେଠାରୁ ଚିକିତ୍ସାବଦ୍ୟା ଓ ସଙ୍ଗୀତବଦ୍ୟା ଏପରି କି ଅଶ୍ଵପରିଚର୍ଯ୍ୟା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାଙ୍କର ଆୟତ୍ତ ଥିଲା । ଉତ୍ତରାଙ୍କ ମୃତ ପୁତ୍ରର ପୁନର୍ଜୀବନ ଗୋଟିକର ଉଦାହରଣ; ବିଖ୍ୟାତ ବୀରବଦ୍ୟା ଦ୍ଵିତୀୟର ଏବଂ ଜୟଦ୍ରଥବଧ ଦିବସରେ ଅଶ୍ଵର ଶଲ୍ୟୋଦ୍ଧାର ତୃତୀୟର ଉଦାହରଣ ।

କୃଷ୍ଣଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟକାରଣୀ ବୁଦ୍ଧି ସବୁ ମଧ୍ୟ ଚରମସ୍ମୃତିପ୍ରାପ୍ତ ତାଙ୍କର ସାହସ ଶିପ୍ରକାରିତା ଏବଂ ସର୍ବକର୍ମ ତତ୍ପରତାର ଅନେକ ପରିଚୟ ଦେଇଅଛି । ତାଙ୍କର ସତ୍ୟ ଏବଂ ଧର୍ମ ଯେ ଅବିଚଳିତ ଏଇ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ତାହାର ପ୍ରମାଣ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ । ସର୍ବଜନ ପ୍ରତି ଦୟା ଓ ପ୍ରୀତିହୀ ଏଇ ଇତିହାସରେ ପରିସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଅଛି । ବଳିଦୁଃଶୀଳଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ବଳବାନ୍ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ଲୋକ-

ହିତାର୍ଥ ସେ ଶାନ୍ତ ନିମିତ୍ତ ଦୃଢ଼ଯତ୍ନ ଏବଂ ଦୃଢ଼ ପ୍ରତିଜ୍ଞ । ସେ ସର୍ବଲୋକହିତେଷୀ, କେବଳ ମାନୁଷ୍ୟର ନୁହେଁ—ଗୋବତ୍ସାଦି ଚର୍ଯ୍ୟକ୍ ଯୋନି ପ୍ରତି ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ଦୟା । ଶିରିଯଜ୍ଞରେ ତାହା ପରିଷ୍କୃଷ୍ଟ । ଭଗବତକାର କଥିତ ବାଲ୍ୟ କାଳରେ ବାନରମାନଙ୍କ ନିମିତ୍ତ ନବମାତୃରେରୁ ଏବଂ ଫଳବନ୍ଦେଶୀର କଥା କେତେଦୂର କମ୍ପଦନ୍ତୀମୂଳକ, କହି ଦେଉ ନାହିଁ—କିନ୍ତୁ ଯେ ଗୋବତ୍ସକର ଉତ୍ତମ ଭୋଜନ ନିମିତ୍ତ ଇନ୍ଦ୍ରଯଜ୍ଞ ବନ୍ଦ କରାଇଥିଲେ, ଏହାବ ତାଙ୍କର ଚରିତ୍ରାନୁମୋଦିତ । ସେ ଆତ୍ମୀୟ ସ୍ଵଜନ ଜାତି ଗୋଷ୍ଠିର କରୁପ ହିତେଷୀ ନାହା ଦେଖିଅଛୁ । କିନ୍ତୁ ଏହା ମଧ୍ୟ ଦେଖିଅଛୁ ଯେ ଆତ୍ମୀୟ ପାପାରୁଣ୍ୟ ଦେଲେ ସେ ତାହାର ଶମ୍ଭୁ । ତାଙ୍କର ଅପରିସୀମ ଶମାଗୁଣ ଦେଖିଅଛୁ ।

ପୁଣି ଏହା ବି ଦେଖି ଅଛୁ ଯେ, ସମୟ ଉପସ୍ଥିତ ଦେଖିଲେ ସେ ଅପ୍ରେମିକ୍ଷିତ ହୃଦୟରେ ଅକୁଣ୍ଠିତ ଭାବରେ ଦଣ୍ଡବିଧାନ କରୁଥିଲେ । ସେ ସ୍ଵଜନପ୍ରିୟ କିନ୍ତୁ ଲୋକହିତାର୍ଥେ ସ୍ଵଜନର ବିନାଶରେ ମଧ୍ୟ ସେ କୁଣ୍ଠିତ ହେଉ ନଥିଲେ । କଂସ ମାତୁଳ; ପାଣ୍ଡବମାନେ ଯାହା “ଶିଶୁପାଳ ମଧ୍ୟ ତାହା”;—ପିତୃଷ୍ପଷାଙ୍କ ପୁତ୍ର; ଉଭୟଙ୍କୁ ଦଣ୍ଡିତ କଲେ; ତାର ପରେ ପରଶେଷରେ ସ୍ଵୟଂ ଯାଦବମାନେ ସୁରପାୟୀ ଓ ଦୁର୍ନୀତି ପରାୟଣ ନେତାରୁ ସେମାନଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ରକ୍ଷା କଲେ ନାହିଁ ।

ଏଇ ସବୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବୃତ୍ତି କୃଷ୍ଣଙ୍କଠାରେ ଚରମସ୍ମୃତିପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲା ବୋଲି ଚିତ୍ତରଞ୍ଜିତା ବୃତ୍ତିର ଅନୁଶୀଳନରେ ଅପରାଧମୁଖ ନ ଥିଲେ । କାରଣ ସେ ଆଦର୍ଶ ମନୁଷ୍ୟ । ଯେ

ନିମିତ୍ତ ବୃନ୍ଦାବନରେ ବ୍ରଜଲୀଳା ପରଶତ ବୟସରେ ସେଇ
ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସମୁଦ୍ର ବନ୍ଦାର ଯମୁନା ବନ୍ଦାର, ରୈବତକ
ବନ୍ଦାର । ତାହାର ବିସ୍ତାରିତ ବର୍ଣ୍ଣନା ଆବଶ୍ୟକ ବିବେଚନା
କରି ନାହିଁ ।

କେବଳ ଗୋଟିଏ କଥା ବର୍ତ୍ତମାନ ବାକ ଅଛି । ଧର୍ମ
ତତ୍ତ୍ୱରେ କହିଅଛି ଭକ୍ତି ମନୁଷ୍ୟର ପ୍ରଧାନ ବୃତ୍ତି । କୃଷ୍ଣ
ଆଦର୍ଶ ମନୁଷ୍ୟ । ମନୁଷ୍ୟଭୂର ଆଦର୍ଶ ପ୍ରଭୃତି ନିମିତ୍ତ ଅବଶ୍ୟକ
ତାଙ୍କର ଭକ୍ତିର ଫଳି ଦେଖିଲୁ କାହିଁ ? କିନ୍ତୁ ଯଦି ସେ
ଶରଣବତାର ହୁଅନ୍ତି ତେବେ ତାଙ୍କର ଏହି ଭକ୍ତିର ପାତ୍ର
କିଏ ? ସେ ନିଜେ । * ନଜ ପ୍ରତି ମେଉଁ ଭକ୍ତି ତାହା କେବଳ
ନିଜକୁ ପରମାତ୍ମାଙ୍କଠାରୁ ଅଭିନ୍ନ ହେଲେ ଉପସ୍ଥିତ ହୁଏ ।
ଏହା ଜ୍ଞାନମାର୍ଗର ଚରମ । ଏହାକୁ ଆତ୍ମରତ କହନ୍ତି;
ଛନ୍ଦୋଗ୍ୟ ଉପନିଷଦ୍ରେ ତାହା ଏହିପରି କଥିତ ହୋଇଅଛି

“ଯ ଏବଂ ପଶ୍ୟନ୍ତେ ମନୁନ ଏବଂ ବିଜାନାନ୍ନାତ୍ମରତସ୍ତତୀତି
ଆତ୍ମମିଥୁନ ଆତ୍ମାନନ୍ଦଃ ସ ସ୍ୱରତ୍ ଭବତୀତି ।”

“ସେ ଏହା ଦେଖି ଏହା ଭାବି ଏହା ଜାଣି ଆତ୍ମାରେ ରତ ହୁଏ
ଆତ୍ମରେ ଶୀତାଶୀଳ ହୁଏ ଆତ୍ମା ଯାହାର ମିଥୁନ
(ସହଚର) ଆତ୍ମା ଯାହାର ଆନନ୍ଦ ସେ ସ୍ୱରତ ।”

ଏହା ଗୀତାରେ ବ୍ୟାଖ୍ୟାତ ହୋଇଅଛି । କୃଷ୍ଣ ଆତ୍ମାରମ୍ଭ;
ଆତ୍ମା ଜଗଜନ୍ମୟ; ସେ ସେଇ ଜଗତରେ ପ୍ରୀତିବିଶିଷ୍ଟ ।
ପରମାତ୍ମାଙ୍କର ଆତ୍ମଗତି ଆତ୍ମକେନ୍ଦ୍ରି ପ୍ରକାରର ବୁଝିପାରେ
ନାହିଁ । ଅନ୍ତତଃ ମୁଁ ବୁଝାଇ ପାରୁନାହିଁ ।

* ମହାଭାରତରେ ଯେଉଁସବୁ ଅଂଶରେ ତାଙ୍କୁ ଶିବୋ-
ପାସନ ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି ତାହା ପ୍ରକ୍ଷିପ୍ତ ଲକ୍ଷଣବିଶିଷ୍ଟ ।

ଉପସଂହାରରେ ବକ୍ତବ୍ୟ, କୃଷ୍ଣ ସର୍ବତ୍ର ସର୍ବସମୟରେ ସର୍ବଗୁଣର ଅଭିବ୍ୟକ୍ତିରେ ଉଜ୍ଜ୍ଵଳ । ସେ ଅପରାଜେୟ, ଅପରାଜିତ, ବିଶୁଦ୍ଧ, ପୁଣ୍ୟମୟ, ପ୍ରୀତିମୟ, ଦୟାମୟ, ଅନନ୍ତେୟ କର୍ମରେ ଅପରାଜ୍ଞ୍ୟ, ଧର୍ମାତ୍ମା, ବେଦଜ୍ଞ, ନୀତିଜ୍ଞ, ଧର୍ମଜ୍ଞ, ଲୋକହିତେଷୀ, ନ୍ୟାୟନିଷ୍ଠ ସମାଶୀଳ, ନିରପେକ୍ଷ, ଶାସ୍ତ୍ରୀ, ନିର୍ମଳ ନରହଂକାର, ଯୋଗଯୁକ୍ତ, ତପସ୍ଵୀ, ସେ ମାନୁଷୀ ଶକ୍ତି ଦ୍ଵାରା କର୍ମ ନିର୍ବାହ କରୁଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କର ଚରିତ୍ର ଅମାନୁଷ । ଏ ପ୍ରକାର ମାନୁଷୀ ଶକ୍ତି ଦ୍ଵାରା ଅତିମାନୁଷ ଚରିତ୍ରର ବିକାଶରୁ ତାଙ୍କର ମନୁଷ୍ୟତ୍ଵ ବା ଶରୀରତ୍ଵ ଅନୁମିତ କରିବା ନିଷ୍ପେୟ କି ନାହିଁ, ତାହା ପାଠକ ନିଜେ ବୁଦ୍ଧିବିବେଚନା ଅନୁସାରେ ସ୍ଥିର କରିବେ । ଯେ ମୀମାଂସୀ କରିବେ ସେ କୃଷ୍ଣ ମନୁଷ୍ୟମାତ୍ର ଥିଲେ, ସେ ଅନ୍ତତଃ Rhys Davids ଶାକ୍ୟ-ସିଂହଙ୍କୁ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯାହା କହିଛନ୍ତି କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ତାହା କହିବେ; “The Wisest and Greatest of the Hindrus.” (ଜ୍ଞାନିତମ ଏବଂ ଶ୍ରେଷ୍ଠତମ ହିନ୍ଦୁ) ଆଉ ଯେ ବୁଝିବେ ସେ ଏହି କୃଷ୍ଣଚରିତ୍ରରେ ଶରୀରଙ୍କ ପ୍ରଭାବ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ସେ ଯୁକ୍ତକରେ ଧର୍ମାତ୍ମ ଭାବରେ ଏଇ ଗ୍ରନ୍ଥ ସମାପନକାଳରେ ମୋ ସଙ୍ଗେ ବୋଲନ୍ତୁ—

ନାକାରଣାତ୍ କାରଣାଦ୍ଵା କାରଣାକାରଣାନ୍ନ ଚ ।
ଶରୀରପ୍ରକୃତଂ ବାପି ଧର୍ମସାଶାୟ ଚେ ପରମ୍ ॥

—ସମାପ୍ତ—